

**МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА
ІНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦІЯ**

**«ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
НАУКИ І ОСВІТИ
В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ»**

ВИПУСК 122

31 жовтня 2025 р.

м. Переяслав

УНІВЕРСИТЕТ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ
В ПЕРЕЯСЛАВІ
РАДА МОЛОДИХ УЧЕНИХ УНІВЕРСИТЕТУ
ГО «ІНСТИТУТ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ
І НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ»

Матеріали
Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції
**«ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
НАУКИ І ОСВІТИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ»**

31 жовтня 2025 року

Вип. 122

Збірник наукових праць

Переяслав – 2025

УНИВЕРСИТЕТ ГРИГОРИЯ СКОВОРОДЫ
В ПЕРЕЯСЛАВЕ
СОВЕТ МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ УНИВЕРСИТЕТА
ОО «ИНСТИТУТ ОБЩЕСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ
И НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ»

Материалы
Международной научно-практической интернет-конференции
**«ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ
НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ»**

31 октября 2025 года

Вып. 122

Сборник научных трудов

Переяслав – 2025

УДК 001+37(100)
ББК 72.4+74(0)
Т 33

Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»: Зб. наук. праць. Переяслав, 2025. Вип. 122. 398 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Кикоть С. М. – кандидат історичних наук, заступник голови ГО «Інститут суспільного розвитку і наукових досліджень»

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Воловик Л. М. – кандидат географічних наук, доцент

Гузун А. В. – кандидат біологічних наук, доцент

Євтушенко Н. М. – кандидат економічних наук, доцент

Носаченко В. М. – кандидат педагогічних наук, доцент

Руденко О. В. – кандидат психологічних наук, доцент

Садиков А. А. – кандидат фізико-математичних наук, доцент (Казахстан)

Склярєнко О. Б. – кандидат філологічних наук, доцент

Халматова Ш. С. – кандидат медичних наук, доцент (Узбекистан)

Юхименко Н. Ф. – кандидат філософських наук, доцент

Збірник матеріалів конференції вміщує результати наукових досліджень наукових співробітників, викладачів вищих навчальних закладів, докторантів, аспірантів, студентів з актуальних проблем гуманітарних, природничих і технічних наук

Відповідальність за грамотність, автентичність цитат, достовірність фактів і посилань несуть автори публікацій

©Університет Григорія Сковороди
в Переяславі

©Рада молодих учених університету
©ГО «Інститут суспільного розвитку
і наукових досліджень»

УДК 001+37(100)
ББК 72.4+74(0)
Т 33

Материалы Международной научно-практической интернет-конференции «Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации»: Сб. науч. трудов. Переяслав, 2025. Вып. 122. 398 с.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Кикоть С. Н. – кандидат исторических наук, заместитель председателя
ОО «Институт общественного развития и научных исследований»

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Воловик Л. М. – кандидат географических наук, доцент

Гузун А. В. – кандидат биологических наук, доцент

Евтушенко Н. Н. – кандидат экономических наук, доцент

Носаченко В. Н. – кандидат педагогических наук, доцент

Руденко О. В. – кандидат психологических наук, доцент

Садыков А. А. – кандидат физико-математических наук, доцент (Казахстан)

Скляренко О. Б. – кандидат филологических наук, доцент

Халматова Ш. С. – кандидат медицинских наук, доцент (Узбекистан)

Юхименко Н. Ф. – кандидат философских наук, доцент

Сборник материалов конференции вмещает результаты научных исследований научных сотрудников, преподавателей высших учебных заведений, докторантов, аспирантов, студентов по актуальным проблемам гуманитарных, естественных и технических наук

Ответственность за грамотность, аутентичность цитат, достоверность фактов и ссылок несут авторы публикаций

©Университет Григория Сковороды
в Переяславе

©Совет молодых ученых университета

©ОО «Институт общественного развития
и научных исследований»

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ / БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 582.675.5:661.162.65/66

*Анна Кравчук, Віолетта Мельник, Степан Поливаний
(Вінниця, Україна)*

ВПЛИВ ІНГІБІТОРА РОСТУ НА ЛИСТКОВИЙ АПАРАТ РОСЛИН РОДИНИ ХРЕСТОЦВІТІ

В умовах польового дослідження вивчали вплив хлормекватхлориду на морфологічні особливості формування листкової поверхні та анатомічні показники листків рослин ріпаку та гірчиці білої. Показано, що обробка рослин гірчиці призводить до посилення галузнення стебла, збільшення кількості, площі листків на рослині та тривалості їх життя. Проте, використання хлормекватхлориду призводить до зменшення кількості листків на рослинах ріпаку. Застосування четвертинної амонієвої солі призводило до потовщення основної асиміляційної тканини листка хлоренхіми внаслідок розростання її клітин.

Ключові слова: *кількість листків, площа листкової поверхні, товщина хлоренхіми, ріпак, гірчиця біла.*

In a field experiment, the effect of chlormequat chloride on the morphological features of leaf surface formation and anatomical parameters of leaves of rapeseed and white mustard plants was studied. It was shown that the treatment of mustard plants leads to increased stem branching, an increase in the number and area of leaves on the plant and their lifespan. However, the use of chlormequat chloride leads to a decrease in the number of leaves on rapeseed plants. The use of quaternary ammonium salt led to a thickening of the main assimilation tissue of the leaf chlorenchyma due to the growth of its cells.

Keywords: *number of leaves, leaf surface area, chlorenchyma thickness, rapeseed, white mustard.*

Вивчення закономірностей функціонування донорно-акцепторної системи рослин з метою розробки засобів перерозподілу потоків асимілятів до господарсько-важливих органів є актуальним завданням сучасної фізіології рослин. Відомо, що регуляція донорно-акцепторних відносин в системі цілої рослини здійснюється через координацію фотосинтезу і ростової функції, причому будь-які природні або експериментальні зміни швидкості ростових процесів супроводжуються перебудовою фотосинтетичного апарату. Основним донором асимілятів виступають, насамперед, листки. Застосування інгібіторів росту на багатьох сільськогосподарських культурах в період утворення та інтенсивного росту листків призводить до збільшення їх кількості, з одночасним зменшенням площі. Зокрема, обробка рослин цукрового буряка антигібереліновим препаратом хлорхолінхлоридом призводила до зменшення площі листкової поверхні [9]. Разом з тим, при використанні хлормекватхлориду на рослинах соняшнику площа листків зростала [5].

Основну роль в продукційному процесі відіграє асиміляційний апарат, який визначається площею листкової поверхні, кількістю і тривалістю життя листків, мезоструктурною організацією листка [2, 7]. Саме тому, на нашу думку, необхідно було вивчити особливості утворення листкової поверхні рослин гірчиці білої та ріпаку ярого за дії синтетичного інгібітора росту.

Матеріал та методи. Досліди проводили на рослинах гірчиці білої сорту Ослава та ріпаку ярого сорту Галицький в умовах Вінницької області. Площі ділянок – 10м², повторність дослідів п'ятикратна, ділянки розміщені рендомізовано. Рослини одноразово обробляли вранці у фазу бутонізації водним розчином хлормекватхлориду концентрацією

0,5%-ї концентрації до повного змочування листків за допомогою ранцевого обприскувача ОП-2, контрольні рослини – водопровідною водою.

Фітометричні показники визначали на 20 рослинах кожні 10 днів у кожену фазу розвитку. Площу листків визначали ваговим методом [1]. Мезоструктурну організацію листка дослідних рослин вивчали на фіксованому матеріалі. Для його консервації застосовували суміш рівних частин етилового спирту, гліцерину, води з додаванням 1%-го формаліну. Визначення розмірів клітин і окремих тканин здійснювали за допомогою окулярного мікрометра МОВ-1-15х

Встановлено, що обробка посівів гірчиці та ріпаку хлормекватхлоридом призводить до суттєвих змін у кількості листків, їх площі між дослідними рослинами та контролем. Кількість листків в рослин гірчиці за дії застосованого ретарданту була більшою ніж в контролі на протязі всього періоду вегетації (рис. 1). Аналогічний ефект від застосування антигіберелінового препарату відмічався у рослин льону олійного [10]. Проте застосування четвертинної амонієвої солі хлормекватхлорид на рослинах ріпаку ярого супроджувалось зменшенням кількості листків.

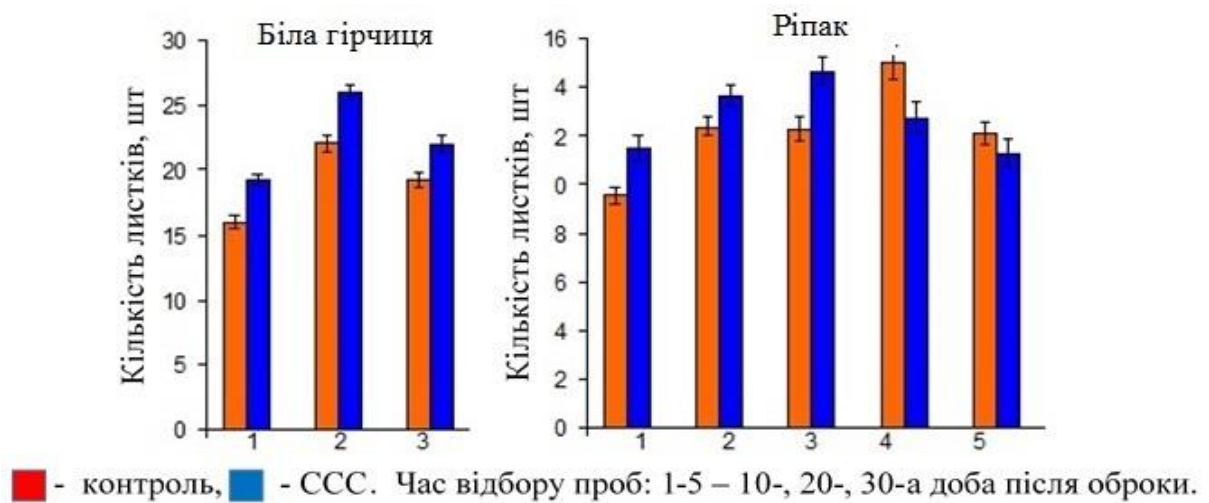

Рис. 1. Вплив хлормекватхлориду на кількість листків рослин ріпаку і гірчиці

Культура гірчиці характеризується коротким періодом розвитку, в процесі вегетації відбувається швидке відмирання нижніх листків, що може впливати на урожайність. На кінець вегетації кількість живих листків в дослідному варіантах була більшою ніж в контролі. Визначення сумарної площі листків на одній рослині гірчиці свідчить про її збільшення відносно контролю протягом всього періоду спостереження. Збільшення кількості листків в оброблених ретардантом рослин гірчиці білої зумовлені збільшенням кількості пагонів другого порядку в результаті розгалуження стебла та – $7,35 \pm 0,28^{***}$ в порівнянні з контролем, де їх кількість становить $5,20 \pm 0,21$ (різниця достовірна при $P < 0,001$). Посилення галуження стебла за дії стимуляторів росту є загальною реакцією рослин на дію рістінгібуючих препаратів, подібні зміни спостерігали на рослинах льону олійного [10, 11].

Важливу роль у формуванні плодів відіграє площа листків. Літературні дані свідчать, що ретарданти впливають на площу листків. Зокрема, використання хлорхолінхлориду на рослинах цукрового буряку [8, 13] зумовило зменшення площі листків.

Результати наших досліджень свідчать, що застосування хлормекватхлориду призводило до змін у формуванні листової поверхні. (рис. 2). Зокрема, визначення сумарної площі листків на одній рослині гірчиці свідчить про її збільшення відносно контролю протягом всього періоду спостереження. Так, зростання кількості листків на одній рослині за дії ретарданту забезпечило зростання сумарної площі листків. Разом з тим, використання четвертинної амонієвої солі на рослинах ріпаку ярого зумовило зменшення листової площі відносно контролю.

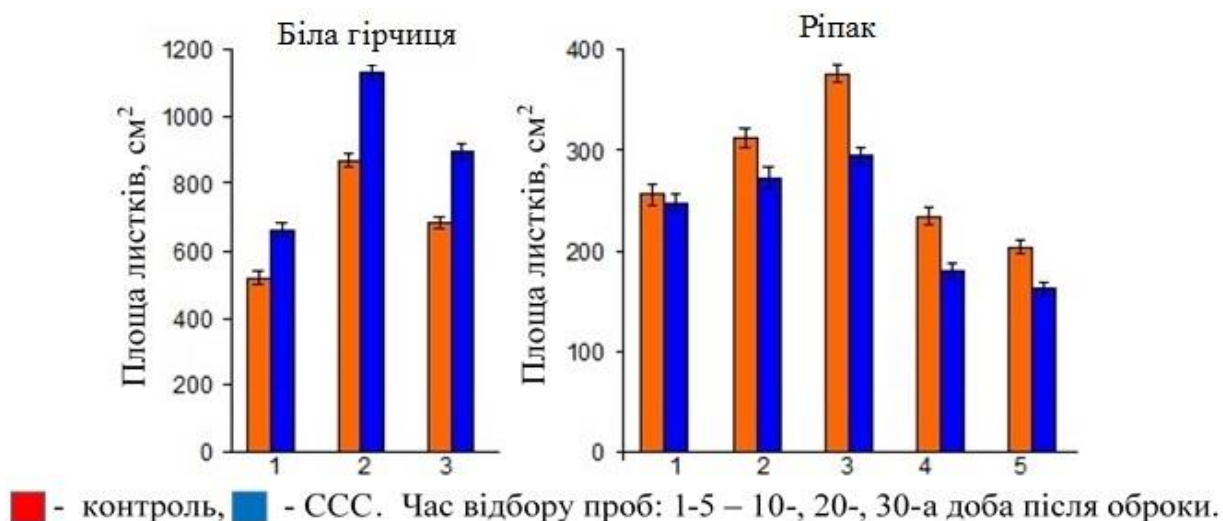

Рис. 2. Вплив хлормекватхлориду на площу листків рослин гірчиці та ріпаку

Фізіологічний стан листка визначається анатомо-морфологічними особливостями листка. В умовах польового досліду встановлено, що у рослин гірчиці білої та ріпаку вже на 10-й день після обробки розчином хлормекватхлориду відмічалася достовірне зростання товщини листків за рахунок розростання шару асиміляційної паренхіми у обох варіантах (табл. 1). Збільшення товщини шару паренхіми за дії ретарданту зумовлено зростанням об'єму клітин стовпчастої і збільшення розмірів клітин губчастої хлоренхіми. Так, у контрольному варіанті рослин гірчиці товщина листка становила $206,34 \pm 4,84$ мкм, за дії 0,5%-го хлормекватхлориду – $*286,59 \pm 7,06$ мкм. В рослин ріпаку обробленому антигібереліновим препаратом товщина листка становить $*283,76 \pm 2,57$ мкм проти контролю $228,58 \pm 2,35$ мкм. Аналогічні результати отримані на культурі картоплі та сої [3, 6].

Таблиця 1

Дія хлормекватхлориду на мезоструктуру листків рослин ріпаку та гірчиці

Варіанти дослідження	Товщина листкової пластинки, мкм	Товщина хлоренхіми, мкм	Об'єм клітини стовпчастої паренхіми, мкм ³	Ширина клітини губчастої паренхіми, мкм	Довжина клітини губчастої паренхіми, мкм
Гірчиця біла					
Контроль	$206,34 \pm 4,84$	$167,31 \pm 3,89$	$2038,49 \pm 101,92$	$16,48 \pm 0,39$	$23,03 \pm 0,81$
ССС	$*286,59 \pm 7,06$	$*245,44 \pm 3,99$	$*2489,86 \pm 120,66$	$*22,49 \pm 0,48$	$*37,04 \pm 0,84$
Ріпак					
Контроль	$228,58 \pm 2,35$	$185,69 \pm 6,46$	$1355,72 \pm 25,91$	$13,25 \pm 0,70$	$18,69 \pm 0,72$
ССС	$*283,76 \pm 2,57$	$*230,63 \pm 2,39$	$*1436,61 \pm 27,26$	$*22,10 \pm 1,04$	$21,55 \pm 1,35$

Примітка: 1. * – різниця достовірна при $P \leq 0,05$.

Рослинний організм є відкритою системою, метаболізм якої тісно пов'язаний із зовнішнім середовищем. Цей зв'язок здійснюється за допомогою різноманітних утворень у покривних тканинах. Одними з таких є продихи, які відіграють суттєве значення в процесі транспірації.

Відомо, що інгібітори росту впливають на кількість продихів на одиницю абаксіальної поверхні листка [4, 12]. Вивчення дії синтетичних регуляторів росту рослин на продиховий апарат листків гірчиці білої свідчать що у оброблених рослин збільшувалася кількість та площа продихів (табл. 2.). Проте проведені нами дослідження свідчать, що у дослідних рослин ріпаку зростала площа продихів, але зменшувалася їх кількість на одиницю площі листка.

Відмічено, що істотні зміни проходять за дії регуляторів росту і в епідермісі листків. Обробка листків гірчиці білої інгібітором росту у фазу бутонізації зумовила зменшення кількості клітин епідермісу на одиницю абаксіальної поверхні листка в порівнянні з контролем, що свідчить про збільшення розмірів клітин нижнього епідермісу.

Таблиця 2

**Вплив хлормекватхлориду на формування
продихового апарату листків ріпаку та гірчиці**

Варіанти дослідження	Кількість продихів на 1 мм ² абаксіальної поверхні листка, шт.	Площа одного продиху, мкм ²	Кількість клітин епідермісу на 1 мм ² абаксіальної поверхні листка шт.
Гірчиця біла			
Контроль	328,13±13,89	120,76±1,79	993,24±18,02
ССС	*377,79±10,78	*158,84±2,72	*1065,98±16,06
Ріпак			
Контроль	118,80±5,36	228,99±7,93	535,48±24,87
ССС	*101,83±5,57	*251,53±6,08	*445,63±10,90

Примітка: 1. * – різниця достовірна при $P \leq 0,05$

Привертає увагу той факт, що кількість клітин епідермісу на одиницю абаксіальної поверхні листка в дослідних рослин ріпаку зменшувалася в порівнянні з контролем

Висновки. Під впливом розчину 0,5%-го хлормекватхлориду відбувається збільшення кількості та площі листків у рослин гірчиці та зменшення у рослин ярого ріпаку. Обробка рослин інгібітором росту призводило до потовщення основної асиміляційної тканини листка хлоренхіми внаслідок розростання її клітин.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Казаков Є.О. Методологічні основи постановки експерименту з фізіології рослин. Київ: Фітосоціоцентр, 2000. 272 с.
2. Кур'ята В. Г. Ретарданти – модифікатори гормонального статусу рослин. *Фізіологія рослин: проблеми та перспективи розвитку*. Київ: Логос, 2009. Т. 1. С. 565-589.
3. Кур'ята В. Г., Голунова Л.А., Береговенко С.К. Ефективність системи соя – *Bradyrhizobium japonicum* за дії паклобутразолу. *Фізіологія і біохімія культурних рослин*. 2010. 42. № 3. С. 218 – 224.
4. Рогач В.В., Попроцька І.В., Кур'ята В.Г. Дія гібереліну та ретардантів на морфогенез, фотосинтетичний апарат і продуктивність картоплі. *Visnyk of Dnipropetrovsk University. Biology, Ecology*. 2016. №24(2). С. 416–419.
5. Рогач Т.І., Кур'ята В.Г. Морфофізіологічні зміни в рослин *Helianthus annuus* під впливом хлормекватхлориду. *Вісник ЗНУ Біологічні науки*. 2009. №2. С. 151-155.
6. Ткачук О. О. Вплив паклобутразолу на анатомо-морфологічні показники рослин картоплі. *Науковий вісник СХУ ім. Лесі Українки*. 2015. № 2. С. 47-50.
7. Шадчина Т.М., Гуляєв Б.І., Кірізій Д.А. Регуляція фотосинтезу і продуктивність рослин: фізіологічні та екологічні аспекти. Київ: Фітосоціоцентр, 2006. 384 с.
8. Шевчук О. А., Кур'ята В.Г. Дія ретардантів на морфогенез, газообмін і продуктивність цукрових буряків. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. 140 с.
9. Шевчук О.А., Кур'ята В.Г., Кірізій Д.А., Гуляєв Б.І. Структурно-функціональна організація листка цукрового буряка за дії ретардантів. *Физиология и биохимия культурных растений*. 2002. №34 (1). С. 11-16.
10. Kuryata V. G., Khodanitska O. O. Features of anatomical structure, formation and functioning of leaf apparatus and productivity of linseed under chlormequatchloride treatment. *Ukrainian Journal of Ecology*. 2018. №8(1). P. 918-926.

11. Kuryata V.G., Polyvanyi S.V. Features of morphogenesis, donor-acceptor system formation and efficiency of crop production under chlormequat chloride treatment on poppy oil. *Ukrainian Journal of Ecology*. 2018. №8(4). P. 165-174.
12. Polyvanyi S.V. and others. Morphogenesis of mustard white under the action of the antigibberellic preparation chlormequat chloride. *Modern Phytomorphology*. 2020. №14(2020). P. 101-103.
13. Shevchuk O.A. and others. Features of seed productivity of sugar beet plants under the influence of retardants. *Ukrainian Journal of Ecology*. 2020. №11(1). P. 143-148.

Ірина Михалик
(Ковель, Україна)

БІОТЕХНОЛОГІЇ ЯК ДРАЙВЕР РОЗВИТКУ БІОЛОГІЧНОЇ НАУКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті досліджується роль біотехнологій як ключового рушія розвитку сучасної біологічної науки в умовах глобалізації. Аналізуються методи та напрями, які забезпечують інтеграцію біотехнологій у медичну біологію, зокрема генетичні, клітинні, синтетичні та нанотехнології. Розглядаються приклади міжнародних проєктів, освітніх підходів і інноваційних методик викладання, які сприяють підвищенню якості знань і компетентностей студентів-медиків. Особливу увагу приділяється перспективам та викликам, які стоять перед медичною освітою України у впровадженні біотехнологічного компонента.

Ключові слова: біотехнології, медична біологія, глобалізація, освіта, інноваційні методи, компетентності.

The article investigates the role of biotechnology as a major driver in the development of modern biological science under globalization. It analyzes methods and directions that integrate biotechnology into medical biology, including genetic, cellular, synthetic, and nano-technologies. Examples of international projects, educational approaches, and innovative teaching methods that improve the quality of knowledge and competencies of medical students are discussed. Special attention is paid to prospects and challenges faced by medical education in Ukraine in implementing the biotechnology component.

Key words: biotechnology, medical biology, globalization, education, innovative methods, competencies.

Біотехнології сьогодні є однією з найдинамічніших галузей, що визначає розвиток біологічної науки та медицини. Вони поєднують генну інженерію, клітинні технології, біоінформатику, синтетичну біологію та нанобіотехнології, формуючи єдиний інноваційний простір. Завдяки цим напрямкам створюються нові лікарські засоби, діагностичні системи, біоматеріали та методи генної терапії. Біотехнології дозволяють не лише спостерігати за природними процесами, а й активно їх модифікувати для покращення здоров'я людини.

Сучасна біологічна наука неможлива без біотехнологічних методів, таких як ПЛР, секвенування чи CRISPR-Cas9. Вони забезпечують точність досліджень і відкривають нові можливості для вивчення хвороб на молекулярному рівні. Глобалізація сприяла розвитку біотехнологій, створивши єдиний науковий простір.

В Україні біотехнології розвиваються у медичному, аграрному, екологічному та судово-генетичному напрямках. У лабораторіях активно використовують ДНК-аналіз, клітинні культури, біоінформатику для створення діагностичних тестів і дослідження

генетичних хвороб. Особливе місце посідають клітинні технології, які відкрили нову еру регенеративної медицини.

У викладанні медичної біології біотехнології займають важливе місце, адже допомагають здобувачам освіти зрозуміти механізми життя на молекулярному рівні.

Викладачі активно впроваджують інтерактивні методи навчання, зокрема:

➤ **Мозковий штурм** – для обговорення біоетичних аспектів використання ГМО, клонування, клітинних технологій.

➤ **Лабораторні кейси** – для аналізу реальних ситуацій, наприклад, діагностика інфекції за допомогою ПЛР чи секвенування.

➤ **Віртуальні симуляції** – моделювання роботи ДНК-полімерази, процесів реплікації та транскрипції з використанням цифрових ресурсів.

➤ **Міні-проекти** – студенти розробляють власні моделі біотехнологічних процесів, таких як створення інсуліну за допомогою бактерій або технологія вирощування тканин *in vitro*.

Такі методи не лише поглиблюють знання, а й розвивають біотехнологічне мислення, уміння аналізувати наукові дані, інтерпретувати результати дослідів і застосовувати теоретичні знання у практиці.

Під час вивчення теми «Клітина» учасники освітнього процесу знайомляться з методами культивування клітин, мікроскопії, 3D-моделювання органел. Тема «Генетика людини» передбачає використання прикладів сучасних біотехнологій у діагностиці спадкових захворювань, аналізі родоводів і ДНК-ідентифікації. При розгляді «Молекулярної біології» демонструються принципи дії рестриктаз, створення рекомбінантної ДНК та можливості CRISPR-технологій для редагування геному.

Важливим є також поєднання традиційних методів навчання з цифровими платформами. У навчальному процесі ефективно використовуються онлайн-ресурси BioDigital Human, LabXchange, Molecular Workbench, які дозволяють здобувачам освіти у віртуальному середовищі досліджувати будову клітини, моделювати реакції ферментів або аналізувати мутації генів.

Окрему увагу приділено формуванню дослідницьких навичок. Під час практичних занять здобувачі освіти працюють над міні-дослідженнями, де виконують роль “біотехнологів”, плануючи експерименти, визначаючи змінні та інтерпретуючи результати. Наприклад, у проєкті «Генетичний детектив» студенти моделюють судово-біологічне дослідження з використанням ДНК-профілювання.

В умовах цифровізації освіти викладачі медичної біології мають не лише передавати знання, а й формувати компетенції, необхідні для роботи у високотехнологічному середовищі. Це передбачає володіння цифровими інструментами, розуміння принципів наукової комунікації, а також критичне ставлення до біоетичних питань.

Здобувачі освіти готують наукові постери, пітч-презентації, міні-конференції, присвячені актуальним темам: «Синтетична біологія», «Етичні аспекти клонування людини», «Біобезпека лабораторій». Така діяльність сприяє розвитку навичок академічного письма, публічних виступів і командної взаємодії.

Залучення здобувачів освіти до науково-дослідних проєктів – ще один ефективний шлях формування мотивації. Спільна робота з викладачами або партнерами з науково-дослідних інститутів дозволяє молодим фахівцям відчувати практичну цінність біотехнологічних знань.

Особливу увагу слід приділяти біоетиці – адже будь-яке біотехнологічне втручання у живі системи потребує морального й правового осмислення. На заняттях доцільно проводити дебати, наприклад, на тему: «ГМО – користь чи загроза?», «Редагування геному людини: межі допустимого». Це сприяє розвитку критичного мислення, формуванню власної позиції та відповідальності за наукові рішення.

Висновки. Біотехнології справді є ключовим драйвером розвитку біологічної науки в умовах глобалізації. Їх застосування у медицині, генетиці та освіті суттєво підвищує якість досліджень і підготовки фахівців. Інтерактивні та інноваційні методи викладання, разом із міжнародною співпрацею, відкритим доступом до ресурсів і оновленням навчальних програм, є необхідними для успіху.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Близнюк О., Рищенко І., Масалітіна Н., Пилипенко Д., Краснопольський Ю. Аналіз стану розробки пробіотичних препаратів. *ScienceRise: Pharmaceutical Science*. 2025. Vol. 1(53). С. 14–25.
2. Даниленко С., Маринченко Л., Бортник В., Потемська О., Ніжельська О. Використання вискодисперсного силікагелю у біотехнології складного пробіотичного продукту на основі біфідобактерій. *Innov Biosyst Bioeng*. 2022. Vol. 6, No. 1. С. 16–24.
3. ESP: Biotechnology: навч.-метод. посібник / С.О. Краснюк, В.М. Денисенко, І.А. Гладуш. Київ: КНУТД, 2025. 164 с.
4. Черниш Ю., Чубур В., Рубік Г. Стійкі біотехнології та охорона навколишнього середовища: стратегія у чотирьох напрямках. Springer Cham, 2025.
5. Шевчук К., Барановська А., Чернецький А., Щоткіна Н., Бесараб А. Біобезпечність гібридної технології: ризики та підходи до їхнього управління. *Innov Biosyst Bioeng*. 2025. Vol. 9. No. 2. С. 29–41.
6. Сметюх М.П., Трохименко О.П., Соловйов С.О., Дзюблик І.В., Камацький О.А., Савчук І.В., Бобир Н.А. Біотехнологічна система пошуку речовин із потенційною активністю проти коронавірусів. *Biotechnologia Acta*. 2024. № 6. С. 45–58.

ГЕОГРАФІЯ І ГЕОЛОГІЯ / ГЕОГРАФИЯ И ГЕОЛОГИЯ

УДК 556.53:502.51(282.247.322)

Тетяна Павловська
(Луцьк, Україна)

СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ГІДРОЛОГІЧНОГО РЕЖИМУ ТА ЕКОЛОГІЧНОГО СТАНУ ВОД р. СТОХІД (БАСЕЙН ПРИП'ЯТІ)

У статті проаналізовано сучасні (XXI ст.) наукові праці, які висвітлюють результати досліджень гідрологічного режиму та якості вод р. Стохід (басейн Прип'яті) у зв'язку з кліматичними та антропогенними чинниками. Виявлено публікації про з'ясування тенденцій змін водного, гідрохімічного, льодового режиму річки, якості поверхневих вод, прогнозування її водності на найближчу перспективу, вивчення кореляційного зв'язку гідрометеорологічних параметрів, джерел забруднення річкових вод.

Ключові слова: антропогенне навантаження, водний режим річки, гідрологічний режим річки, гідрохімічний режим річки, кліматичні зміни, якість поверхневих вод.

The article analyzes modern (XXI century) scientific works that highlight the results of research on the hydrological regime and water quality of the Stokhid River (Prypiat basin) in connection with climatic and anthropogenic factors. Publications on clarifying trends in changes in the water, hydrochemical, and ice regime of the river, the quality of surface waters, forecasting its water content for the near future, studying the correlation of hydrometeorological parameters, and sources of river water pollution were identified.

Keywords: anthropogenic load, water regime of the river, hydrological regime of the river, hydrochemical regime of the river, climate change, quality of surface waters.

У сучасному суспільстві загострилася проблема дефіциту та якості водних ресурсів. Концепція водної безпеки бачиться наріжним каменем майбутнього нашої планети, оскільки «здатність забезпечувати сталий доступ до достатньої кількості води прийнятної якості для підтримки засобів до існування, добробуту людини та соціально-економічного розвитку, для забезпечення захисту від забруднення та стихійних лих, пов'язаних з водою» не реалізується в достатній мірі на національному й секторальному рівнях багатьох країн та регіонів. Загострення цієї проблеми пов'язано зі змінами компонентів глобального водного циклу через зміну клімату в останні десятиліття. Разом з тим, присутні й чіткі ознаки антропогенних причин його змін [1; 26, с. 4–5].

Одними з компонентів природного середовища, найбільш чутливих до кліматичних змін є річки, які, по суті, і є, як відомо, продуктом клімату. Трансформації кліматичної системи й зростання спектру та інтенсивності людської діяльності призводять до зміни характеру річкового стоку й течії річки, погіршення якості води, зміни видового та кількісного складу водних біоценозів тощо. У цьому контексті необхідно посилити застосування наукового потенціалу в управлінні водними ресурсами, спираючись як на знання мінливості коливань гідрологічних та гідрохімічних параметрів річкового стоку, так і на його надійні прогнози. У зв'язку з цим постають завдання дослідження змін водного режиму річок та якості їхніх вод. Уваги потребують не тільки річки, що перебувають на межі зникнення чи критичного забруднення, а й річки, які в умовах сьогодення залишаються достатньо водними й відносно чистими при цьому. Саме до таких належить найдовший на Волині водотік, права притока Прип'яті – річка Стохід.

Метою цієї роботи є аналіз історії сучасних (XXI ст.) досліджень гідрологічного режиму річки Стохід та якості її вод під впливом кліматичних змін та господарської діяльності в басейні.

Морфометричні та гідрологічні характеристики річки знаходимо в працях В. Гребеня [5], О. Гуші [7], М. Забокрицької, В. Хільчевського [9], Ф. Зузука, Л. Ільїна, З. Карпюк, Л. Колошко, С. Кутового, О. Міщенко, І. Нетробчук, М. Хими́на [10; 11; 12]. Фізико-географічні умови басейну Стоходу та місцевостей розташування гідропостів охарактеризовано в публікаціях І. Ковальчука, Т. Павловської, Д. Савчука [13], Т. Павловської, Л. Жайворонок, Ю. Білецького, С. Грудіка, Р. Геналюка, М. Мельничук, М. Мороз [15; 18; 21], а також на сайті Регіонального офісу водних ресурсів у Волинській області [24]. Відомості про дати настання основних фаз льодового режиму річки Стохід, зміни ймовірнісних характеристик дат появи льодових явищ і встановлення льодоставу містяться в статті Л. Горбачової та О. Афтенюка [4].

Інформацію про зміни водного стоку р. Стохід відображено в монографії В. Гребеня [5], наукових статтях Т. Павловської та колективу співавторів (Ю. Білецький, Р. Геналюк, В. Грицюк, С. Грудік, Л. Жайворонок, І. Ковальчук, В. Мартинюк, М. Мельничук, М. Мороз, О. Нікон, О. Рудик) [6; 18; 19; 20; 21]. Ці публікації висвітлюють зміни середньорічного, максимального, мінімального стоку річки за багаторічні періоди. У статті [19] міститься аналіз циклічності водного стоку річки та прогноз її водності на найближчу перспективу.

Гідрологічні, гідрохімічні характеристики Стоходу, їх просторово-часова мінливість, особливості динаміки вмісту біогенних речовин, аналіз еколого-токсикологічної ситуації та радіонуклідного забруднення річкових вод в межах НПП «Прип'ять–Стохід» наведені в монографії В. Щербака, Н. Майстрової, А. Морозової, Н. Семенюк [27]. Гідрохімічні дані р. Стохід також аналізували О. Арсан, Ю. Ситник, А. Морозова [2]. Оцінка й аналіз динаміки змін якості поверхневих вод річки Стохід, а також визначення джерел її забруднення здійснювали М. Боярин, О. Гуца, І. Нетробчук [3; 7; 16]. Відмітимо, що дані про концентрацію забруднюючих речовин у водах р. Стохід можна знайти в Екологічних паспортах Волинської області, Регіональних доповідях про стан навколишнього природного середовища у Волинській області, у навчальному посібнику Т. Павловської, Щорічниках якості поверхневих вод суші [8; 17; 22; 28]. Приємно відмітити, що води р. Стохід характеризуються низьким рівнем забруднення. Основні показники хімічного складу води формуються під впливом природних чинників, насамперед, ґрунтових вод і поверхневого стоку з лісових територій. Вода річки має низьку мінералізацію та відповідає нормам якості для природних водойм. Наявність забруднюючих речовин, здебільшого, зумовлена надходженням недостатньо очищених стічних вод із приватного сектора, поверхневого стоку із сільськогосподарських угідь, а також продуктів розкладання неживої органічної речовини навесні.

Висновки. Огляд літературних джерел про гідрологічний та гідрохімічний режим Стоходу засвідчує значний інтерес науковців до екологічного стану річки та умов її функціонування. Однак, проаналізована бібліографія недостатньо розкриває проблемні питання пропускну здатності русла, його евтрофікації, підтоплення поселень, господарських об'єктів, лучних та лісових комплексів у нижній течії річки. Інформація такого роду частіше висвітлюється засобами масової інформації [14; 23; 25]. Бачиться необхідним дослідження ерозійно-аккумулятивних процесів у руслі Стоходу та прогнозування ризиків екстремальних повеней і паводків з метою вчасного запобігання негативним наслідкам розливів річки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Centrality of Water Security in Climate Change and Climate Resilient Development. *Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC)*. URL: <https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg2/chapter/chapter-4>

2. Арсан О. М., Ситник Ю. М., Морозова А. О. Гідрохімічні дослідження річок Стохід та Прип'ять влітку 2000 р. *Вісник Житомирського педагогічного університету*. 2001. № 8. С. 249–255.

3. Боярин М. В., Нетробчук І. М. Екологічний стан поверхневих вод басейну річки Стохід. *Людина та довкілля. Проблеми неоекології*. 2017. № 3–4 (28). С. 120–129.
4. Горбачова Л. О., Афтенюк О. О. Ймовірнісні характеристики і статистичні параметри строків настання основних фаз льодового режиму річок басейну Прип'яті у межах України. *Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія*. 2023. № 3 (69). С. 6–17.
5. Гребінь В. В. Сучасний водний режим річок України (ландшафтно-гідрологічний аналіз). Київ: Ніка-Центр, 2010. 316 с.
6. Грицюк В. В., Нікон О. Є., Павловська Т. С. Тіснота зв'язку середньорічного стоку р. Стохід (гідропост Любешів) та атмосферних опадів. *Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень*: матеріали XV Міжнар. наук.-практ. конфер. аспірантів і студентів (м. Луцьк, 16–17 травня 2023 р.). Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2023. С. 142–144.
7. Гуца О. В. Екологічні проблеми забруднення водою Волинської області. *Public Health Journal*. 2022. Вип. 1. С. 27–38. DOI <https://doi.org/10.32782/pub.health.2022.1.3>
8. Екологічні паспорти Волинської області. *Волинська обласна держадміністрація: офіційний сайт*. URL: <https://voladm.gov.ua/category/ekologichni-pasporti/1>
9. Забокрицька М. Р., Хільчевський В. К. Стохід. *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/Стохід> (дата звернення: 21.10.2025).
10. Зузук Ф. В., Колошко Л. К. Осушувальні меліорації в басейні р. Стохід Волинської області. *Екологічна безпека та збалансоване ресурсокористування*. 2011. № 1. С. 43–50.
11. Зузук Ф. В., Колошко Л. К., Карпюк З. К. Осушені землі Волинської області та їх охорона: монографія / за ред. Ф. В. Зузука; М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2012. 294 с.
12. Зузук Ф. Кутовий С., Ільїн Л., Колошко Л., Нетробчук І., Міщенко О., Химин М. Природні ресурси Волинської області. *Вісник Львівського університету. Серія географічна*. 2009. Вип. 37. С. 29–42.
13. Ковальчук І. П., Павловська Т. С., Савчук Д. В. Природно-заповідний фонд басейну р. Стохід: сучасний стан, картографічна модель, шляхи оптимізації функціонування. *Часопис картографії: зб. наук. праць*. Київ: КНУ ім. Т. Шевченка, 2011. Вип. 3. С. 82–91.
14. Кравчук П. Конфлікт довкола дамби. *Волинь*. 27 жовтня 2011. № 121. С. 3.
15. Мельничук М. А., Мороз М. М., Павловська Т. С. Термічний режим повітря у басейні р. Стохід. *Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень*: матеріали XV Міжнар. наук.-практ. конфер. аспірантів і студентів (12–13 травня 2021 р., м. Луцьк). Луцьк: Вежа-Друк, 2021. С. 116–121.
16. Нетробчук І. М. Екологічна оцінка сучасного стану якості води річок Західного Полісся. *Природа Західного Полісся та прилеглих територій*: зб. наук. пр. / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки; голов. ред. Ф. В. Зузук. Луцьк. 2007. № 4. С. 81–87.
17. Павловська Т. С. Гідрологія річок: навч. посібник. Луцьк: Вежа-Друк, 2023. 156 с.
18. Павловська Т. С., Жайворонок Л. В., Білецький Ю. В., Грудік С. В. Багаторічна динаміка річкового стоку Стоходу (гідропост Любешів). *Природа Західного Полісся і прилеглих територій*: зб. наук. праць / за заг. ред. Ф. В. Зузука. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2019. №16. С. 44–50. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/326327471.pdf>
19. Павловська Т. С., Ковальчук І. П., Мартинюк В. О., Рудик О. В. Циклічні коливання середньорічних витрат р. Стохід (права притока Прип'яті). *Географічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2024. Вип. 4. С. 22–29. DOI <https://doi.org/10.32782/geochasvnu.2024.4.02>
20. Павловська Т. С., Мельничук М. А., Рудик О. В., Білецький Ю. В. Багаторічна (1970–2020 рр.) динаміка мінімального стоку річки Стохід (гідропости «Любешів» і «Малинівка». *Шацьке поозер'я в контексті змін клімату*: зб. матер. VI Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 70-річчю від дня народження проф. Петліна В. М. (сміт Світязь, 1–3 жовтня 2021 р.) / за заг. ред. В. О. Фесюка. Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2021. С. 48–52.

21. Павловська Т., Білецький Ю., Геналюк Р., Мороз М. Багаторічна динаміка річкового стоку Стоходу (гідропост Малинівка). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2020. №5(409). С. 23–28.
22. Регіональні доповіді про стан навколишнього природного середовища в Україні. *Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України*. URL: <https://mepr.gov.ua/diyalnist/napryamky/ekologichnyj-monitoryng/regionalni-dopovidi-pro-stan-navkolyshnogo-seredovyshha-v-ukrayini>
23. Річка Стохід у критичному стані. *Волинські новини*. 16.06.2011. URL: https://www.volynnews.com/news/society/richka_stokhid_u_krytychnomu_stani
24. Річка Стохід. *Регіональний офіс водних ресурсів у Волинській області Державного агентства водних ресурсів України* (офіційний сайт). URL: <https://vodres.gov.ua/node/1291>
25. Річку на Волині очистили за допомогою машини–амфібії. *Волинські новини*. 13.07.2018. URL: <https://www.volynnews.com/news/society/richku-na-volyni-ochystyly-za-dopomohoiu-mashynyamfibiyyi>
26. Романенко Є. О., Богданенко А. І. Водна безпека держави. Понятійно-термінологічний словник: навч. посіб. Київ: Видавництво Ліра-К, 2024. 228 с.
27. Щербак В. І., Майстрова Н. В., Морозова А. О., Семенюк Н. Є. Національний природний парк «Прип'ять-Стохід». Різноманіття альгофлори і гідрохімічна характеристика акваландшафтів / Під ред. В. І. Щербака. Київ: Фітосоціоцентр, 2011. 164 с.
28. Щорічники якості поверхневих вод суші. ДСНС України. Волинський обласний центр з гідрометеорології. *Офіційний сайт Луцької міської ради*. URL: <https://www.lutskrada.gov.ua>

ЕКОЛОГІЯ / ЭКОЛОГИЯ

УДК 502/504.502.3/.7.502.2

Ірина Мальована
(Київ, Україна)

ПЛАНЕТА І ЛЮДИНА – СИМВОЛ ЕКОЛОГІЇ

У статті висвітлені актуальні екологічні проблеми, пов'язані з практичною діяльністю людини. Окреслено, що розвиток екологічної кризи прискорює антропогенні катастрофи, які необхідно обов'язково враховувати, ретельно аналізувати й уживати заходів для запобігання їм чи зведення до мінімуму їхніх негативних наслідків.

Ключові слова: екологічна свідомість, біотоп, демографія, еволюція, природокористування, універсалізм, екологія.

Природний світ умирає. Він умирає швидко. Так швидко, що коли тенденція збережеться, Природа втратить здатність підтримувати існування складних форм життя, таких, як людина. (Е. Голдсміт)

Чи можна сьогодні сказати, що людство створює умови для самознищення? Так, планета не здатна сьогодні захистити всі живі організми тому, що людство створило зброю різного походження для створення катастрофи насамперед екологічної із застосуванням сили проти природи. Як засвідчила історія, залежно від рівня розвитку суспільства, від його потреб і проблем із часом періодично змінювалось мислення про науки – лідери, які є невід'ємною частиною знань про навколишнє середовище і якщо в XVI – XVIII столітті лідерами була математика й механіка, в XIX столітті фізика, в XX – хімія та ядерна фізика, то на сучасному етапі лідером є екологія, яка перетворилася на стратегію виживання людства.

Безумна техніка зминає природу, шматує біосферу, гнітить людство, отрує Землю. В поведженні з планетою, із самою людиною потрібні глибокі знання й мудра обережність. Вони – символ екології. Природа вимагає відтворення. Особливого піклування потребує людина. Економіка перестала бути єдиною суспільною метою. Жити і користуватися благами природи й цивілізації, – завдання людей.

Якщо не вжити термінових заходів до зменшення забруднення довкілля, то за розрахунками спеціалістів, через 50 років, зважаючи на зростання виробництва, вміст оксиду заліза в ґрунтах і водах планети подвоїться, сполук цинку й свинцю збільшаться в 10 разів, ртуті, кадмію, стронцію – в 100, арсену (миш'яку) – в 250 разів – це екологічна катастрофа.

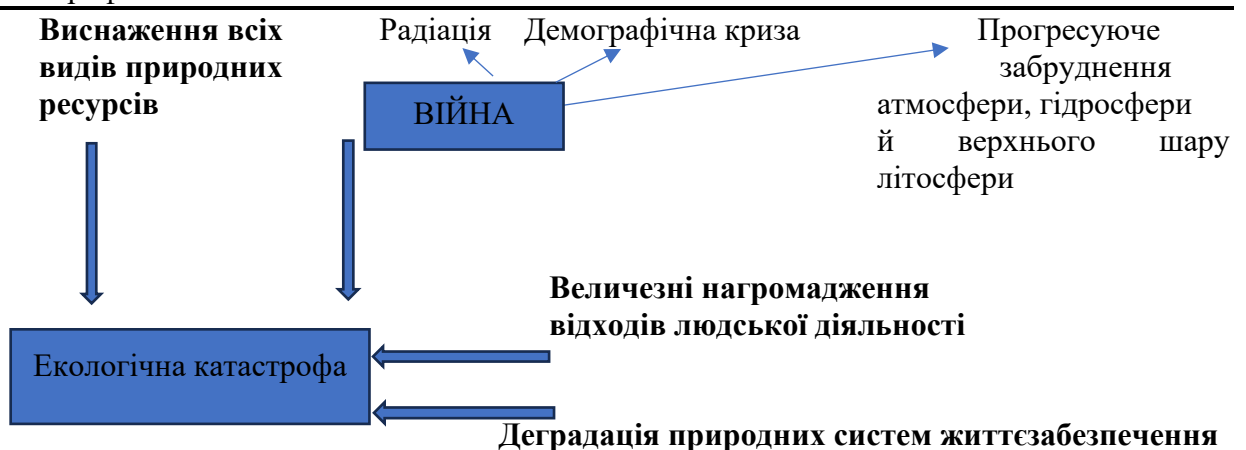

Рис. 1. Антропогенна екологічна катастрофа

А як ви гадаєте, людство зазнає великих «втрат»? Відповідь звісно, що так, бо втрачає своє здоров'я, втрачає своє покоління і своє життя, завдяки нераціональному відношенню до природи, завдяки війнам, які забруднюють все живе і забирають життя. Люди схаменіться!, і не створюйте умови для самознищення це призводить не тільки до екологічної катастрофи, а й до глобальних проблем – катастрофи всього людства.

«Кожній людині пора саджати, а не рубати,
будувати, зберігати, рятувати, а не марно
базікати про врятування земних цінностей,
самої Землі, як і про загибель її».

«Спочатку скористайтесь принципом Чистого Виробництва, а потім приймайте рішення про впровадження будь-яких технологій». (Із матеріалів UNEP).

Подумайте, скільки потрібно часу для відновлення і отримання чистого повітря, води, ґрунту від забруднення. На жаль, на здатність природних водойм до самоочищення потрібно десятки років, наприклад для: Світового океану – 2500 років; підземних вод – 1400 років; полярних льодовиків – 9700 років; гірських льодовиків – 1600 років; підземного льоду районів вічної мерзлоти – 10 000 років; ґрунтової вологи – 1 рік; води озер – 17 років; води боліт – 5 років; води в руслах річок – 16 днів; вологи в атмосфері – 8-10 днів; води в живих організмах – кілька годин.

Забруднювати легко. А хто скаже, як очистити від забруднення? Як зберегти своє здоров'я і здоров'я природи?, яка дає нам можливість користуватися своїми ресурсами. Важливо знати, що кожний природний ресурс дає можливість дихати, творити, розвиватися, рухатися, самовідновлюватися, розмножуватися, бути цілим з природою. А з наукової точки зору біології, хімії, статистики, свідчить, що природа за хімічним складом має бути їжею, а не ліками.

Ось ми розуміємо, які глобальні проблеми є сьогодні для людства і всього живого на планеті. Загроза нависла над усім цим. Привид екологічної кризи став грізною дійсністю.

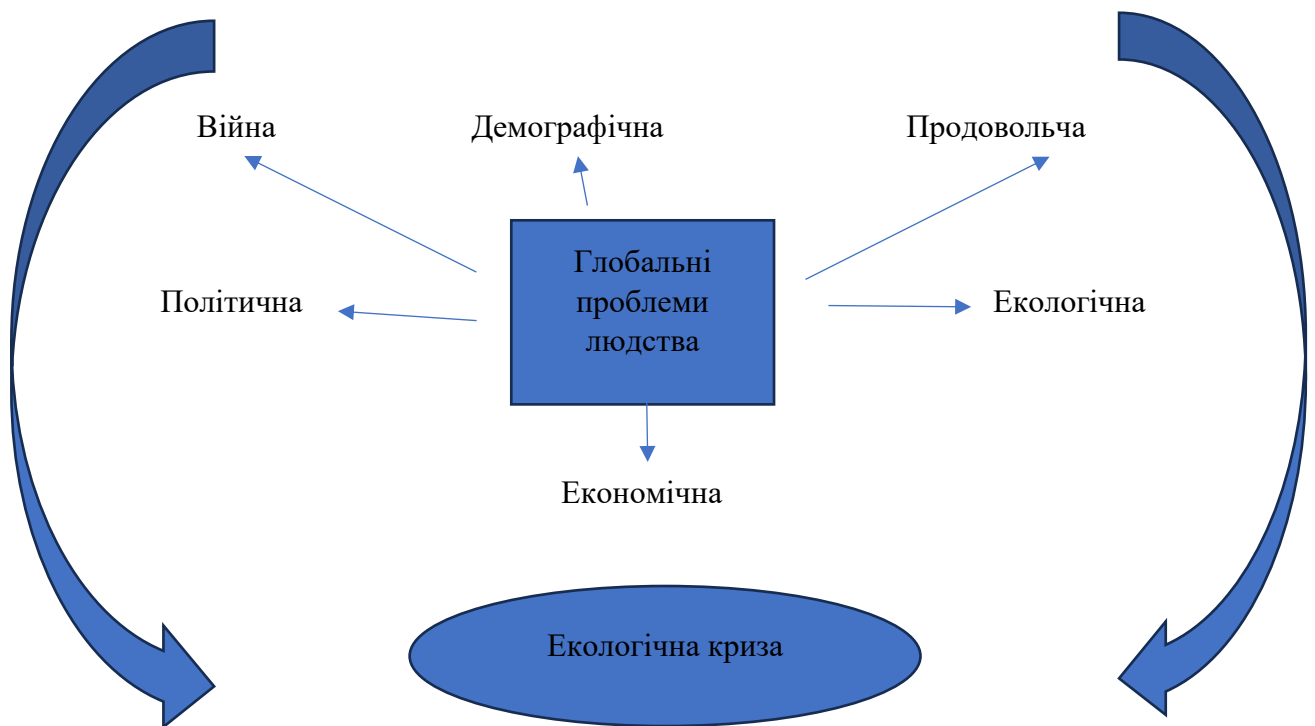

Рис. 2. Глобальні проблеми – екологічна криза людства

Суть проблеми, яка постала перед людством на сучасній стадії його еволюції, полягає саме в тому, що люди не встигають адаптувати свою культуру відповідно до тих змін, котрі

самі ж вони і вносять у цей світ і джерела цієї кризи – всередині, а не поза людською істотою, котра розглядається як індивідуальна і як колектив. Вирішення цих проблем залежить насамперед від людини, її внутрішньої сутності.

Найбільша небезпека полягає в злочинних планах сучасних мілітаристів використати для війни потаємні, глибинні сили природи. Розробляються й уже частково апробуються способи безпосереднього впливу на природу з метою агресії, методи зміни клімату, впливу на газообмін і тепловий баланс атмосфери та гідросфери, створюється «геофізична» зброя. На шпальти світової преси потрапили дані про досліді військових, спрямовані на провокування землетрусів на території противника, вивержень вулканів, утворення тайфунів, «дір» в озоновому шарі Землі й т. д.

Відомий німецький філософ та еколог Е. Калленбах пропонує низку правил поведінки людини на Землі:

- Люби й шануй Землю, яка благословляє життя й управляє ним.
- Не вважай себе вищим за інші живі істоти й не поведься так, щоб вони зникали.
- Будь вдячним тваринам і рослинам за їжу, яку вони тобі дають.
- Не занапащай і не забруднюй багатств Землі зброєю війни.
- Не ганяйся за прибутками від багатств Землі, а намагайся відновлювати її виснажені сили.
- Не приховуй від себе й від інших наслідків твоєї діяльності на Землі.
- Не обкрадай майбутніх поколінь, виснажуючи й забруднюючи Землю.
- Обмежуй кількість своїх нащадків, бо велике число людей обтяжливе для Землі.
- Споживай дари Землі помірно, бо всі її мешканці мають однакове право на її багатства.

Сьогодні кожній людині необхідно засвоїти певний обсяг екологічних знань, що дасть змогу правильно зрозуміти процеси й закономірності взаємовідносин людини й природи, вибрати оптимальні способи збереження та примноження біорізноманітності, очищення води й повітря, пом'якшити відповідні удари природи по людству.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Довідник країн світу. URL: <http://geo.historic.ru>
2. Арцишевський Р.А. Світ і людина. Київ, 2010.
3. Білявський Г.О. Основи екологічних знань. Київ, 2006.
4. Боков В.А. Основи економічної безпеки. Сонит, 2016.
5. Вернадський В.І. Жива речовина біосфери. Київ: Наука, 2010.
6. Джигирей В.С. Основи екології та охорона природи. Київ: Здоров'я, 2005.
7. Лукашенко Т., Малишев В. Екологічна компетентність особистості в умовах фундаменталізації освіти. 2012. № 3. С. 246.
8. Микитюк О.М. Екологія людини. Харків: Вид-во «ОВС», 2010.
9. Проблеми охорони навколишнього природного середовища та техногенної безпеки. Харків, 2010.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ / ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

УДК 338.439.5(574.24)(045)

Сакен Асильов
(Астана, Казахстан)АҚМОЛА ОБЛЫСЫН АЗЫҚ-ТҮЛІКПЕН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ НЕГІЗГІ
БАҒЫТТАРЫ ЖӘНЕ ОНЫ ЖҮРГІЗУДІҢ АЛҒЫШАРТТАРЫ

Азық-түлікпен қамтамасыз ету, халықтың әл-ауқатын айқындайтын көрсеткіш ретте қарастырылады. Әрбір аймақтың азық-түлікпен қамтамасыз етілуі мемлекеттік саясаттың негізгі бір құралы ретінде атап көрсетіледі. Оны талдау мен жүргізу қазіргі таңда негізгі мәселелердің бірі болып саналады.

Кілттік сөздер: азық-түлікпен қамтамасыз ету, ауыл шаруашылығы өндірісі, егістік шаруашылығы, мал шаруашылығы, өңірлік экономика.

Food security is considered as an indicator of the well-being of the population. Food security of each region is highlighted as a key instrument of state policy. Its analysis and implementation are currently considered one of the main tasks.

Keywords: food security, agricultural production, crop production, livestock farming, regional economy.

Ақыз-түлік қауіпсіздігі – қандай да бір айқындалып алынған аймақтағы халықты тұрақты, әрі сапалы азық-түлікпен, тағамдармен қамтамасыз етілуін айқындайтын кешенді ұғым ретінде қарастырылады [1, 13 б.; 2, 22-23 б.]. Қазақстанның ауыл шаруашылығы саласы бойынша, маңызды аймақтың бірі ретінде – Ақмола облысын атап көрсетуге болады. Бұл өңір, ауыл шаруашылығы өнімдері өндірісі мен оны экспорттау бойынша жетекші орындардың біріне ие және ұлттық азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуде де, негізгі рөл атқарады. Заманауи АӨК дамыту, өндірісті жаңғырту, тиімді ресурстарды қолдану және аграрлық салаға мемлекеттік қолдау, ауылшаруашылығының тұрақты қарқындауына ықпал етіп отыр.

Ақмола облысы еліміздегі ірі аграрлық орталықтардың бірі болып табылады. Облыс аумағының біршама басым бөлігін ауыл шаруашылығына пайдалану, көбіне дәнді дақылдар мен мал шаруашылығының жүргізуі деңгейі, аймақтағы азық-түлік қауіпсіздігіне айрықша ықпал етеді.

2024 жылғы статистикалық ресми мәліметтерге сүйенетін болсақ, аталған облыста ауыл шаруашылығы өнімдерінің жалпы сомасы 827,6 млрд теңгені құраған, бұл дегеніміз 2023 жылмен салыстырғанда 4,7%-ға өскендігін анықтап отыр. Оның ішінде, егестік шаруашылығының түсімі 584,2 млрд теңгеге дейін жоғарылап, жалпы түсімнің 70%-нан астамын құраған. Мал шаруашылығы бойынша жалпы түсім 243,2 млрд теңге көлемін құрып, аймақтың ет және сүт өнімдерінің өндірілуін қамтамасыз еткен [3]. Келесі кестеде Ақмола облысының 2022-2024 жылдарға ауыл шаруашылығы өнімдерінің негізгі көрсеткіштері берілген (кесте 1).

Кесте 1. Ақмола облысының 2022-2024 жылдарға ауыл шаруашылығы өнімдерінің негізгі көрсеткіштері (млрд тг)

№	Көрсеткіштер	2022 ж	2023 ж	2024 ж	2023/2022 %	2024/2023 %
1	Жалпы өнім көлемі	740,5	790,2	827,6	106,7	104,7
2	Егістік шаруашылығы	520,1	560,4	584,2	107,7	104,2
3	Мал шаруашылығы	220,4	229,8	243,2	104,3	105,8
4	Инвестициялар көлемі	58,7	62,3	66,4	106,1	106,6
5	Агроқұрылымдар саны	8 750	8 900	8 976	101,7	100,9

Дереккөз: ҚР Ұлттық статистика комитетінің мәліметтері негізінде
авторман құрылған [3]

1 - кестеден әр жыл сайын көрсеткіштердің жоғарылап отырғандығын анықтап отырмыз. Жалпы өнім көлемі 2023 жылы 2022 жылмен салыстырғанда 6,7% жоғарылаған болса, 2024 жылы бұл көрсеткіш 2023 жылмен салыстырғанда 4,7% өскен. Оның ішінде егістік шаруашылығының көрсеткіштері 2023 жылы 2022 жылмен салыстырғанда 7,7% жоғарылаған, ал 2024 жылы бұл көрсеткіш 2023 жылмен салыстырғанда 4,2% артқан. Мал шаруашылығы бойынша да көрсеткіштердің жоғарылағаны анықталып отыр, атап айтқанда 2023 жылы 2022 жылмен салыстырғанда 4,3%, ал 2024 жылы 2023 жылмен салыстырғанда 5,8% атрып отыр. Жалпы салыстырмалы түрде егістік шаруашылығының басым екендігін анықтауға болады және қарқындау динамикасы да біршама жоғары болып отыр.

Ауылшаруашылығына салынған инвестициялардың көлемі де жоғарылағандығын атап өтуге болады. 2022 жылы салынған инвестиция көлемі 58,7 млрд тг құраған болса, 2023 жылы бұл көрсеткіш 6,1% жоғарылап 62,3 млрд тг құраған, 2024 жылы 2023 жылмен салыстырғанда 6,6% артып 66,4 млрд тг құрап отыр. Сонымен бірге, агроқұрылымдар саны да көбейгендігін көруге болады, 2022 жылы агроқұрылымдар саны 8 750 бірлікті құраған болса, 2023 жылы агроқұрылымдар саны 8 900 бірлікке дейін өскен, яғни 1,7% жоғарылаған, 2024 жылы 2023 жылмен салыстырғанда 0,9% жоғарылап 8 976 бірлікті құраған. Жалпы кестедегі көрсеткіштерді талдай отырып, Ақмола облысының 2022-2024 жж ауыл шаруашылығы өнімдерінің негізгі көрсеткіштерінің әр жыл сайын жоғарылап отырғандығын атап өтеміз.

Қарастырылып отырған уақыт аралығында, яғни 2022-2024 жылдары агроқұрылымдар саны 2022 жылы 8 750 бірлікті құраған болса, 2023 жылы бұл көрсеткіш 8 900 бірлікке жоғарылаған, яғни 1,7% өскен, 2024 жылы агроқұрылымдар саны 8976 бірлікке дейін жоғарылаған. жалпы кестені талдай отырып Ақмола облысында ауылшаруашылығы өнімдері өндірісінің жоғарылап отырғандығын анықтауға болады.

Ақмола облысында ауыл шаруашылығы өндірісінің жоғарылауы - экономикалық тұрақты дамудың көрсеткіші болып саналады. Бұл бағыттағы дамудың негізін өндірісті жаңғырту, инновациялық технологияларды енгізу және мемлекеттік қолдау бағдарламалары алып отыр.

Ақмола облысы астық өндірісінде Қазақстандағы өте ірі аймақтардың бірі болып табылады, 2024 жылы облыс бойынша 6,1 млн тонна астық жиналып, соңғы жылдардағы ең жоғарғы көрсеткіш болып саналады. Орта есеппен өнімділік деңгейі гектарынан 14 центнерден құраған, бұл аграрлық технологиялар және тұқым сапасының жоғарылағандығын көрсетеді.

Астық өндірісінің артуы, елдің азық-түлік қорын нығайтады, сонымен қатар экспорттық әлеуетті де жоғарылатады. 2024 жылы азық-түлік келісімшарт корпорациясы, аймақта 411,7 мың тонна астық қабылданған, бұл 2023 жылмен салыстырғанда екі есеге дейін өсіп отыр. Сонымен қатар, экспорт көлемі де ұлғайған, яғни 1,3 млн тоннаға дейін жеткен.

Келесі кестеде Ақмола облысының 2022-2024 жж астық өндірісі және экспорты бойынша ақпараттар берілген (кесте 2).

Кесте 2. Ақмола облысының 2022-2024 жж астық өндірісі және экспорттық көрсеткіштерінің динамикасы

№	Көрсеткіштер	2022	2023	2024	2022/2023%	2024/2023%
1	Астық өндірісі, млн т.	5,2	5,8	6,1	111,5	105,2
2	Орташа өнімділік, ц/га	12	13	14	108,3	107,7
3	Астық қабылдау, мың т.	205	205	411,7	-	200,8
4	Астық экспорты, млн т.	1,0	1,1	1,3	110,0	118,2

Дереккөз: ҚР Ұлттық статистика комитетінің мәліметтері
негізінде авторман құрылған [3]

2 - кестеден анықтап отырғанымыздай, 2024 жылы өткен жылдармен салыстырғанда барлық көрсеткіштер жоғарылап отырғандығын анықтауға болады, оның ішінде астық қабылдау көрсеткіші екі есеге дейін артқан.

Астық өндірісі көлемінің жоғарылауы, негізінен өндіріс өнімділігі мен сапасының жақсаруына, сонымен қатар логистикалық инфрақұрылымның дамуына тікелей байланысты болып табылады, оның ішінде маңыздысы: астықты ұзақ мерзімдік сақтау, тасымалдау және нарыққа тиімді жеткізу.

Ақмола облысы Қазақстанда мал шаруашылығы бойынша да алғашқы қатарлы аймақ ретте саналады. Статистикалық мәліметтерді негізге ала отырып 2024 жылы облыста ірі қара малдың саны 1,2 млн басқа жеткен, қой және ешкі саны 3,5 млн-ға жеткен. Бұл көрсеткіштер ауылшаруашылығының ет және сүт өнімдері өндірісін қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарып отыр.

Келесі кестеде Ақмола облысының 2022-2024 жж. мал шаруашылығы өндірісінің көрсеткіштері және динамикасы берілген (кесте 3).

Кесте 3. Ақмола облысының 2022-2024 жж мал шаруашылығының көрсеткіштері.

№	Көрсеткіштер	2022	2023	2024	2023/2022%	2024/2023%
1	Ірі қара мал, мың бас	1 107,5	1 150,3	1 203,1	103,9	104,6
2	Қой - ешкі, мың бас	3 313,1	3 409,3	3 515,4	102,9	103,1
3	Сүт өндірісі, мың т.	850,7	885,9	903,5	104,1	102,0
4	Ет өндірісі, мың т.	180,3	189,9	199,7	105,3	105,2
Дереккөз: ҚР Ұлттық статистика комитетінің мәліметтері негізінде авторман құрылған [3]						

3 - кестені талдайтын болсақ, Ақмола облысында 2022-2024 жж аралығында ауылшаруашылығы мал басының артуы анықталып отыр. Оның ішінде ірі қара мал басы 2024 жылы 2022 жылмен салыстырғанда 100 мыңға жуық артқан болса, қой – ешкі мал басының артуы 200 мыңнан астамды құрап отыр. Сонымен бірге сүт өндірісі 2022 жылмен салыстырғанда 2024 жылы 50 мың тоннадан жоғары көрсеткішке те болған. Ет өндірісі бойынша да жоғарылау анықталды, атап айтқанда 2024 жылы 2022 жылмен салыстырғанда 20 мың тоннаға дейін жоғарылаған. Жалпы қортындылайтын болсақ Ақмола облысындағы мал шаруашылығының дамып отырғандығын атап өтуге болады.

Мал шаруашылығының дамуы, аймақтың азық-түлік қауіпсіздігін нығайтуға, сонымен бірге жұмыс орындарын ашуға, аймақтың экспорттық әлеуетін жоғарылатуға мүмкіндік береді.

Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бінеше негізгі факторларды атап өтуге болады, мысалы ретте Ақмола облысының табиғи-климаттық жағдайлары және экономикалық инфрақұрылымы ерекше орындарға ие.

Облыстың континенталды климатқа ие болуы, оның қысы суық әрі ұзақ мерзімділігі, ал жаз уақыты ыстық, сонымен бірге құрғақ болатындығын есепке алуымыз тиіс. Бұл аталған ерекшеліктер, егін шаруашылығы мен мал шаруашылығын жүргізуге қиындық талаптар қояды. 2022 жылы аймақта орын алған құрғақшылық, астық өнімділігін төмендетуге тікелей әсер еткендігін атап өтуге болады. Суармалы жердің көлемі 2024 жылы 250 мың га көлеміне жетіп отыр, бұл жалпы егістік алқабының 40%-дан астамын құрап отыр. Осыған байланысты су ресурстарын үнемді пайдалану – азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің маңызды алғышарттары болып табылады.

Облыстың агроөнеркәсіп кешеніне мемлекет тарапынан бөлінетін субсидия көлемі 2024 жылы 12 млрд теңгеге жетіп отыр. Бұл қаржылар фермерлерге қолдау көрсетуге және өндірісті дамытуға бағытталған іс-шара болып саналады. Қазіргі кезеңде аймақта ауылшаруашылығы техникаларының орташа қолданылу мерзімі 12 жылды құрайды, яғни жаңартылуды қажет етеді. Сонымен қатар ауыл шаруашылығында кәсіби кадрлардың тапшылығы анықталып отыр.

Келесі кестеде Ақмола облысындағы 2022-2024 жж суармала жерлер мен мемлекеттік субсидиялар көрсеткіштері берілген (кесте 4).

Кесте 4. Ақмола облысындағы 2022-2024 жж суармала жерлер мен мемлекеттік субсидиялар

№	Көрсеткіштер	2022	2023	2024	2023/2022	2024/2023
1	Суармалы жер көлемі, мың га	230,3	241,1	250,7	104,7	104,0
2	Мемлекеттік субсидия, млрд тг	10,5	11,3	12,5	107,6	110,6
3	Орташа а/ш техникасының жасы, жыл	13,1	12,7	12,1	96,9	95,3
Дереккөз: ҚР Ұлттық статистика комитетінің мәліметтері негізінде авторман құрылған [3]						

4-кестеден Ақмола облысында суармалы жер көлемінің жоғарылағандығын, яғни 2022 жылы 230,3 мың гектардан 2024 жылы 250,7 мың гектарға дейін жоғарылаған. Мемлекеттік субсидия 10,5 млрд теңгеден 12,5 млрд теңгеге өмкен. Ауалшаруашылығы техникаларының орташа қолданылу мерзімінің төмендеп отырғандығын анықтауға болады.

Ақмола облысында азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің негізгі бағыттары мен алғы шарттарын атап өтетін болсақ, аймақта бұл бағытта бірнеше стратегиялық бағыттар анықталған.

Біріншіден, өндірісті модернизациялау, яғни техникалық жабдықтау және өндірісті автоматтандыру болып табылады, бұл өз кезегінде өндіріс өнімділігін арттыруға мүмкіндік береді. 2024 жылы ауылшаруашылығы техникаларын сатып алуға 4,5 млрд тг бөлінген және жаңа технологиялар енгізілген.

Екіншіден, су ресурстарын тиімді пайдалану, суармала жер көлемін ұлғайту және жаңарту, сонымен қатар су үнемдейтін технологияны енгізу маңызды. Осы бағытта, аймақта жаңбыр суын жинау, қайта пайдалану жобалары жүргізілуде.

Үшіншіден, ауылшаруашылығы өндірісін мемлекеттік қолдау, субсидиялар, жеңілдетілген несие беру және инвестициялық бағдарламалар фермерлердің өндірісін дамытуға көмек береді.

Төртіншіден, ауыл шаруашылығы кадрларын даярлау және әлеуметтік қолдау, бұл бағытта кәсіби кадрларды даярлау маңызды мәселе болып саналады. Жастарды ауылдық еңбекке тарты, әлеуметтік жайларды жоғарылату мен оқыту бағдарламаларын жетілдіру қажеттілігі туындап отыр.

Бұл аталған мәселелерді шешу негізгі мәселе ретінде қарастырылады және оның шешу жолдарының негізгісі: инвестиция көлемін арттыру; инновациялық технологияларды енгізу; су ресурстарын үнемдеу мен инфрақұрылымды жақсарту және ауылшаруашылығы кадрларын даярлау бағдарламасын құру болып табылады. Ақмола облысында азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету осы аталғандарға тікелей байланысты ретте саналады. Сонымен қатар, экспорттық әлеуетті арттыру мен өңірдегі ауылшаруашылығы өнімдерінің сапасын арттыру маңызды болып табылады. Бұл дегеніміз, өңірдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге және еліміздің аграрлық салада көшбасшылық ролін сақтап қалуға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Положение дел в связи с отсутствием продовольственной безопасности в мире FAO. FAO, IFAD and WFP. 2015
2. Развитие сельского хозяйства – один из приоритетов государственной политики. *Контакт*. 2013. №1 (56). С. 22-23.
3. ҚР Ұлттық статистика комитетінің 2022-2024 жж мәліметтері.

СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Стратегічне планування розвитку регіону є системним і прогностичним процесом визначення пріоритетних напрямів соціально-економічного, інфраструктурного та безпекового розвитку регіону, який ґрунтується на комплексному аналізі його поточного стану та оцінці потенційних можливостей і загроз. Під «стратегічним плануванням» пропонуємо розуміти діяльність органів публічного управління, спрямовану на формування довгострокового бачення розвитку території та узгодження дій ключових суб'єктів, таких як органи державної влади, органи місцевого самоврядування, бізнес-структури, наукова спільнота та громадянськість. Стратегічне планування передбачає інтеграцію різних сфер управління та балансування інтересів усіх учасників процесу, що забезпечує соціальну згуртованість і сприяє зростанню довіри до органів державної влади.

Ключові слова: управління, планування, стратегія, регіон, прогнозування.

Strategic planning for regional development is a systematic and forward-looking process for identifying the priority directions of the region's socio-economic, infrastructural, and security development. It is based on a comprehensive analysis of the region's current condition and an assessment of its potential opportunities and threats. The term "strategic planning" is understood here as an activity aimed at forming a long-term vision for territorial development and coordinating the actions of key stakeholders, such as state authorities, local self-government bodies, business structures, the academic community, and the public. Strategic planning involves the integration of various areas of governance and the balancing of the interests of all participants in the process, which ensures social cohesion and promotes trust in public authorities.

Keywords: governance, planning, strategy, region, forecasting.

На сучасному етапі розвитку державного управління у сфері національної безпеки виникають труднощі, пов'язані з браком цілісного, системного підходу до процесів стратегічного планування. Ці проблеми проявляються у фрагментарності підготовки стратегічних документів, відсутності чіткої координації між різними державними органами та дублюванні їх функцій.

Саме тому гострої актуальності набуває потреба у створенні ієрархічно вибудованої та логічно узгодженої системи стратегічного планування. Така система має ґрунтуватися на єдиних принципах, забезпечувати спадковість виконання стратегічних документів та їх взаємозв'язок. Важливим кроком у цьому напрямі є унормування статусу суб'єктів планування, чітке визначення їх повноважень, відповідальності та меж компетенції. Не менш значущим є встановлення єдиних вимог до форми стратегічних документів, а також визначення чітких термінів їх підготовки, затвердження та перегляду.

С. Г. Гордієнко, І. М. Доронін підкреслюють, що планування у сферах національної безпеки та оборони регламентується приписами Розділу IV Закону України «Про національну безпеку України». Відповідно до ст. 25 Закону метою такого планування є забезпечення реалізації державної політики у цих сферах шляхом розроблення стратегій, концепцій, програм, планів розвитку органів сектору безпеки і оборони, управління ресурсами та ефективного їх розподілу [1, с. 169]. У сфері забезпечення національної безпеки це завдання набуває особливої ваги, оскільки саме тут концентрація ризиків і загроз є найвищою. Стратегічне планування повинно здійснюватися з урахуванням комплексного розуміння категорії державної безпеки, яка охоплює політичні, військові, економічні,

інформаційні та соціальні складові. Водночас, необхідним є проведення системного аналізу як наявних, так і потенційних загроз, що можуть проявитися у середньо- та довгостроковій перспективі. Розробка стратегічних документів повинна передбачати визначення конкретних завдань для кожного органу державної влади з урахуванням їх спеціалізації та правового статусу. Такий підхід дозволить уникнути хаотичного реагування на виклики та сприятиме посиленню інституційної спроможності держави.

Варто враховувати, що стратегічне планування у сфері національної безпеки має бути не лише декларативним, а й практико-орієнтованим, забезпеченим необхідними матеріальними та управлінськими ресурсами для реалізації. Для цього важливо інтегрувати сучасні методи прогнозування та моніторингу, створювати механізми постійного оцінювання ефективності реалізації стратегій. Паралельно потрібно налагодити горизонтальну та вертикальну координацію між органами влади, що дозволить уникнути дублювання завдань та забезпечить єдину логіку реагування на загрози. У кінцевому підсумку, саме системність і структурованість у сфері стратегічного планування стане тим фундаментом, який дозволить Україні посилити власну безпекову політику та гарантувати стійкість до викликів сучасного середовища.

На регіональному рівні проблематика стратегічного планування у сфері національної безпеки виявляється ще більш загостреною, ніж на загальнодержавному. Передусім це пояснюється тим, що в окремих регіонах загрози набувають специфічних форм прояву, які не завжди враховуються національними стратегіями. У багатьох випадках регіональні органи влади не мають достатнього методичного та аналітичного інструментарію для якісного прогнозування ризиків. Крім того, слабким місцем залишається відсутність дієвого механізму координації між регіональними та центральними структурами у процесі планування. Це призводить до того, що навіть важливі регіональні загрози залишаються без належної уваги на національному рівні.

Серйозною проблемою є й недостатнє фінансування заходів, пов'язаних із розробкою та реалізацією регіональних стратегій. У більшості випадків бюджети місцевих органів влади не дозволяють створювати спеціалізовані аналітичні центри чи впроваджувати сучасні системи моніторингу загроз. Водночас, відсутність належної підготовки кадрів у сфері стратегічного планування суттєво ускладнює виконання поставлених завдань. Часто регіональні стратегії зводяться лише до формальних документів, що дублюють національні, без урахування місцевої специфіки. Ще однією проблемою є низький рівень залучення громадянського суспільства та бізнесу до процесів стратегічного планування у сфері безпеки. У результаті розроблені документи залишаються відірваними від реальних потреб та інтересів населення. Відсутність прозорості та механізмів публічного контролю посилює недовіру до стратегічних рішень на регіональному рівні. Додатково слід відзначити нерівномірність розвитку регіонів та різницю у поставлених перед ними безпекових завдань.

У сфері інформаційної безпеки особливою проблемою є недостатня інтеграція регіональних інформаційних систем із державними. Це призводить до фрагментарності в отриманні даних та ускладнює оперативне реагування на кризові ситуації. Водночас брак системного моніторингу унеможливорює повторне оцінювання ризиків з урахуванням отриманого досвіду, що робить систему малоефективною.

Ефективність антикризових заходів значною мірою залежить від якості стратегічного планування. В Україні процес планування у сфері національної безпеки стикається з низкою викликів, серед яких недостатня координація між державними органами, обмеженість ресурсів і відсутність єдиної методології оцінки загроз. Ці проблеми ускладнюють розробку комплексних антикризових стратегій і знижують їхню ефективність [2, с. 231].

Таким чином, проблеми стратегічного планування на регіональному рівні мають комплексний характер і потребують системних рішень. Йдеться не лише про фінансування та кадри, а й про формування інституційної культури довгострокового планування. Без

створення дієвих механізмів координації між центром та регіонами, забезпечення належного ресурсного потенціалу й залучення громадськості процес планування у сфері національної безпеки залишатиметься формальним і малоефективним.

Стратегічне планування розвитку регіону є системним і прогностичним процесом визначення пріоритетних напрямів соціально-економічного, інфраструктурного та безпекового розвитку регіону, який ґрунтується на комплексному аналізі його поточного стану та оцінці потенційних можливостей і загроз.

Під «стратегічним плануванням» ми пропонуємо розуміти діяльність органів публічного управління, спрямовану на формування довгострокового бачення розвитку території та узгодження дій ключових суб'єктів, таких як органи державної влади, органи місцевого самоврядування, бізнес-структури, наукова спільнота та громадськість. Стратегічне планування передбачає інтеграцію різних сфер управління та балансування інтересів усіх учасників процесу, що забезпечує соціальну узгодженість і сприяє підвищенню довіри до органів влади. Планування носить творчий характер, оскільки включає розробку інноваційних рішень для складних проблем розвитку та оптимізацію використання обмежених ресурсів. Важливою ознакою є його системність, що проявляється у взаємозв'язку всіх елементів регіональної стратегії та узгодженості короткострокових і довгострокових дій. Крім того, стратегічне планування має прогностичну функцію, оскільки передбачає адаптацію до зовнішніх і внутрішніх змін, посилення конкурентоспроможності регіону та створення передумов для сталого розвитку.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гордієнко С. Г., Доронін І. М. Інформаційно-правові аспекти захисту критичної інфраструктури України. *Інформація і право*. 2024. № 3. С. 115-123.
2. Платонов Б., Діміч А. Правові засади антикризових заходів в сфері національної безпеки України. *Збірник наукових праць «ЛЮГОС»*. 2025. № 9. С. 230-233. DOI: <https://doi.org/10.36074/logos-09.05.2025.044>.

ЕКОНОМІКА / ЕКОНОМИКА

УДК 657

Ореста Боднар
(Бережани, Україна)

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ОБЛІКОВОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВА

У статті розглянуто питання формування облікової політики та визначено її роль в управлінні підприємством. Визначено особливості облікової політики. Встановлено, що головне призначення облікової політики зводиться до визначення найоптимальніших методів ведення обліку для конкретного підприємства. Окреслено зв'язки між категоріями облікової політики.

Ключові слова: облікова політика, бухгалтерський облік, підприємство, управління, елементи облікової політики.

The article considers the issue of accounting policy formation and defines its role in enterprise management. The features of accounting policy are determined. It is established that the main purpose of accounting policy is to determine the most optimal accounting methods for a particular enterprise. The connections between the categories of accounting policy are outlined.

Keywords: accounting policy, accounting, enterprise, management, elements of accounting policy.

З метою забезпечення користувачів об'єктивною, достовірною, оперативною інформацією про діяльність підприємства необхідно дотримуватись відповідних правил, які мають бути зафіксовані у наказі та Положенні про облікову політику.

Обов'язок підприємства самостійно формувати облікову політику для потреб бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності. За міжнародними правилами облікова політика пояснюється щодо конкретного об'єкта обліку, а відповідно до вітчизняного визначення терміну, сукупність таких облікових політик саме і становить єдину облікову політику підприємства.

Облікова політика є сукупністю конкретних елементів організації бухгалтерського обліку, які визначає підприємство на підставі загальноприйнятих правил з урахуванням специфіки діяльності підприємства [1].

Під час формування облікової політики необхідно використовувати проєктні матеріали бухгалтерського обліку, тобто графіки документообігу, посадові інструкції, проєкти комп'ютеризованого обліку, плани щодо організації бухгалтерського обліку. Згідно зі стандартами бухгалтерського обліку облікова політика підприємства протягом року змінюватися не може, тому на початку року є можливість змінити облікову політику і описати зміни в наказі про облікову політику.

На сьогоднішній день вітчизняним підприємствам слід розробити облікову політику, орієнтовану на максимальне зближення з принциповими положеннями міжнародних стандартів та фінансової звітності. Для досягнення оптимальної та обґрунтованої облікової політики необхідно враховувати специфіку ведення господарської діяльності підприємства та застосовувати системний підхід.

Сучасний стан нормативного регулювання бухгалтерського обліку характеризується багаторівневістю методів відображення господарських операцій. Наявність альтернативних вирішень проблем, що виникають в обліку, дозволяє підприємству обрати найоптимальніший варіант, виходячи з особливостей його діяльності, технології виробництва, організаційних характеристик, чисельності працівників, рівня технічного забезпечення як всього підприємства, так і бухгалтерії зокрема. Вибір вирішення того чи

іншого питання обов'язково повинне знайти своє відображення в обліковій політиці підприємства.

Згідно з нормами Закону «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [7] підприємство самостійно розробляє систему та форми внутрішньогосподарського (управлінського) обліку, звітності і контролю господарських операцій, а також визначає:

- права працівників на підписання бухгалтерських документів;
- форми первинних документів, облікових реєстрів і внутрішньої звітності як для бухгалтерського фінансового обліку, так і управлінського;
- правила документообігу і технологію обробки облікової інформації;
- порядок і правила внутрішнього контролю за господарськими операціями;
- посадові інструкції для бухгалтерських працівників тощо.

При формуванні облікової політики, обов'язковим є врахування принципів ведення бухгалтерського обліку та фінансової звітності за НП(С)БО [5].

Не зважаючи на поширену думку, що облік стосується тільки поточних процесів, його значення є вкрай важливим для оцінки і обґрунтування напрямків стратегічного розвитку.

Зокрема, відповідно до вимог стратегічного управління бухгалтерський облік, реагує на нові завдання і умови функціонування підприємств, застосовуючи новітні спеціальні інструменти і методи.

Бруханський Р. Ф., вважає, що для прийняття управлінських стратегічних рішень на підприємстві недостатньо традиційної системи бухгалтерського обліку, яка переважно орієнтована на обґрунтування внутрішньої логіки його функціонування, а вплив зовнішнього середовища в ній враховується як заданий параметр. Також, він наголошує, що для побудови на підприємствах дієвої системи стратегічного управління необхідною є розробка системи його обліково-аналітичного забезпечення, що дозволить об'єднати у складі єдиної інформаційної системи підприємства інформацію про його внутрішнє і зовнішнє середовища, врахувати ризики діяльності в динамічному інституційному середовищі [2].

На нашу думку, обліково-аналітичне забезпечення управління стратегічного розвитку – це інформаційна система, яка ґрунтується на стратегічно орієнтованих даних бухгалтерського обліку та аналітичних процедурах, що перманентно супроводжують процеси формування, реалізації та контролю стратегій розвитку, виконання функцій стратегічного управління, та має відповідний організаційний, нормативно-методичний, кадровий та технічний базис.

Для формування ефективної облікової політики необхідно виокремити такі рівні як державний, проміжний (галузевий, відомчий), локальний (рівень підприємства) в їхньому взаємозв'язку з аспектами облікової політики.

Не менш важливим є впровадження єдиної структури Положення про облікову політику для всіх корпоративних підприємств холдингу чи корпорації та типової форми з обов'язковим виділенням методологічної, методичної та організаційної частини, що дозволить підвищити відповідальність головних бухгалтерів за формування облікової політики.

Виділення таких складових інструментів облікової політики сприятиме підвищенню якості обліково-аналітичного забезпечення користувачів усіх рівнів управління. Проте, розглядаючи облікову політику за національними стандартами фінансової звітності згідно з НП(С)БО 1 детальна конкретизація об'єктів бухгалтерського обліку не прийнята [5]. У зв'язку з цим вважаємо, що облікову політику за національними стандартами фінансової звітності необхідно максимально наблизити до міжнародних.

Таким чином, облікова політика фактично покликана гармонізувати соціальну та економічну політику підприємства в єдиний інформаційний простір, для прийняття рішень в управлінні підприємством.

Облікова політика є складовою частиною фінансової звітності підприємства та її зміни

повинні відображатись у примітках до фінансових звітів. Отже, саме вона дозволяє поєднати ведення бухгалтерських операцій та складання фінансової звітності. Без такого регламентуючого розпорядчого документа та його додержання бухгалтерський облік не відповідатиме принципу послідовності, а фінансова звітність не буде зрозуміла користувачам [4].

Виявлено, що застосування облікової політики має такі визначальні особливості:

1) особи, які здійснюють організацію та ведення бухгалтерського обліку, повинні нести відповідальність за його якість;

2) облікова політика надає можливість приймати рішення щодо способу відображення у бухгалтерському обліку фактів господарського життя;

3) її необхідно формувати з огляду на регулюючі нормативні документи, принципи, судження та якісні характеристики звітності, а також з урахуванням визначених суспільством етично-моральних вимог до бухгалтера [3, с. 210].

Таким чином, відсутність належного регулювання бухгалтерського обліку може спричинити негативні явища як для підприємства так і для економіки країни. Проте, залучення зацікавлених професійних осіб дозволить частково зменшити конфлікт інтересів користувачів фінансової звітності. Зважаючи на світовий досвід, найбільш ефективним інструментом регулювання бухгалтерського обліку є облікова політика, яка використовується суб'єктами господарювання для раціонального використання господарської діяльності підприємства при вирішенні його конкретних завдань та реалізації функцій.

Прийнята підприємством облікова політика оформляється відповідним організаційно-розпорядчим документом - наказом, розпорядженням чи положенням та затверджується відповідно до загальноприйнятих вимог діловодства. Текст облікової політики може викладатись як у самому наказі (розпорядженні, положенні), так і бути додатком до нього.

Офіційно типової форми наказу про облікову політику не затверджено, тому підприємство самостійно встановлює методи та процедури, якими користуватиметься, ним з огляду на специфіку свого бізнесу.

Згідно п. 9 П(С)БО 6 встановлено події, за яких облікова політика може змінюватися, а саме:

1) змінюються статутні вимоги;

2) змінюються вимоги органу, що затверджує П(С)БО (якщо внесені зміни вплинули на раніше визначені методи облікової політики, то необхідно внести зміни, пославшись на відповідний наказ);

3) зміни забезпечать достовірне відображення подій або операцій у фінансовій звітності підприємства.

Під час розробки облікової політики слід враховувати вимоги до якісних характеристик бухгалтерського обліку та фінансової звітності, викладені в НП(С)БО 1, методи та процедури, передбачені П(С)БО, норми й нормативи, встановлені законодавчими актами України.

При підготовці до складання розпорядчого документу про облікову політику необхідно встановити: стратегічні орієнтири підприємства (зміна виду діяльності; розширення номенклатури продукції; розширення ринків збуту; вихід на міжнародний ринок і т.д.); фактори, що впливають на діяльність підприємства зараз чи будуть впливати у майбутньому.

Формуючи облікову політику, підприємства повинні дотримуватись принципу послідовності, що передбачає постійне (із року в рік) застосування принципів, методів і процедур ведення бухгалтерського обліку, що були обрані підприємством [6, с. 98].

Національне законодавство передбачає відповідальність за невиконання наказу про облікову політику. Тому, зі змістом наказу про облікову політику потрібно ознайомити всіх працівників підприємства, які зобов'язані виконувати його положення. За невиконання

зазначених норм розпорядчого документа на працівника покладається відповідальність, передбачена внутрішніми правилами підприємства.

Наведені проблеми необхідно врахувати при розробці заходів оптимізації облікової політики підприємств, а усунення цих проблем при формуванні облікової політики на підприємстві сприятиме обґрунтованості статей бухгалтерського обліку з метою прийняття раціональних управлінських рішень користувачами фінансової звітності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Брадул О. М. Сутність облікової політики та її роль в умовах глобалізації. Управлінська, фінансова та маркетингова діяльність підприємств в умовах нестійкої економіки: [кол. монографія] / Національна металургійна академія України; за заг. ред. О. М. Брадул, В. А. Шепелюк, М. О. Юнацький. 2015. С. 40-45.
2. Бруханський Р. Ф. Облікова інформація у забезпеченні прийняття ефективних управлінських рішень стратегічного характеру. *Інноваційна економіка*. 2012. № 8. С. 267-270.
3. Бутинець Ф. Ф. Організація бухгалтерського обліку: підручник. Житомир: Рута, 2006. 528 с.
4. Годнюк І., Шевчук Н. Облікова політика та її вплив на діяльність підприємства в умовах воєнного стану. *Економічні горизонти*. 2023. № 2(24). С. 110-119.
5. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності». *Все про бухгалтерський облік*. 2003. № 14 (802). С. 2-4.
6. Правдюк Н. Л., Коваль Л. В., Коваль О. В. Облікова політика підприємств: навч. посібник. Київ: «Центр учбової літератури», 2020. 647 с.
7. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 р. № 996–XIV. URL: <http://ligazakon.net>

УДК 338.242

Володимир Габор
(Бережани, Україна)

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ДОМОГОСПОДАРСТВ ЯК УЧАСНИКІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглядаються теоретичні питання функціонування домашніх господарств, розкриваються проблеми функціонування і перспективи їх розвитку. У сільській місцевості особливо це стосується господарств населення, які відіграють важливу роль у постачанні сільськогосподарської продукції на внутрішній ринок, забезпеченості зайнятості селян та поповненні джерел своїх доходів. Ці господарюючі суб'єкти стикаються в сучасних умовах зі значними труднощами і вимагають підтримки та допомоги з боку державних органів. Особливо сільське населення потерпає від диспаритету цін, відсутності належної системи інфраструктури закупівель. Істотне відставання споживання населенням від науково обґрунтованих норм харчування окремими видами сільськогосподарських продуктів свідчить про необхідність подальшого їх розвитку і підтримки.

Ключові слова: ринок, підприємництво, домогосподарство, господарства населення, мотивація, конкуренція, реалізація.

The article examines theoretical issues of the functioning of households, reveals the problems of functioning and prospects for their development. In rural areas, this especially applies to households, which play an important role in supplying agricultural products to the domestic market, ensuring the employment of peasants and replenishing their sources of income. These

economic entities face significant difficulties in modern conditions and require support and assistance from state authorities. The rural population in particular suffers from price disparities and the lack of an adequate procurement infrastructure system. The significant lag in population consumption of certain types of agricultural products from scientifically substantiated nutritional standards indicates the need for their further development and support.

Key words: market, entrepreneurship, household, households, motivation, competition, implementation.

У системі економічних відносин становище і роль домогосподарств постійно змінюється, адже їх діяльність залежить від рівня розвитку продуктивних сил, які активно впливають на тип та стан економіки через свої потреби та інтереси. Так, в умовах адміністративно-командної системи господарювання помітну частку аграрної продукції виробляли домогосподарства, які іменувались як особисті підсобні господарства. Проте сільськогосподарська діяльність за своїм юридичним статусом не могла бути в той час вагомим джерелом доходу, оскільки розміри їх землекористування й можливість придбати засоби виробництва були обмежені законодавством.

Зростає роль домашніх господарств з посиленням товарних відносин та розвитку ринкових трансформацій. Це визначається тим, що вони виявились найбільш пристосованими до ринкових умов і беруть активну участь в кругообігу ринкової економіки як самостійні суб'єкти господарювання, що мають власні потреби та інтереси. Отже, домогосподарство виступає одним із основних суб'єктів ринкової діяльності.

У економічній літературі відсутнє єдине поняття сутності домашніх господарств. У статистичному щорічнику України стверджується: «Господарства населення – домогосподарства, що здійснюють сільськогосподарську діяльність як з метою самозабезпечення продуктами харчування, так і з метою виробництва товарної сільськогосподарської продукції. До цієї категорії виробників віднесені також фізичні особи-підприємці, які проводять свою діяльність у галузі сільського господарства».

У підручнику з політичної економії за редакцією В.Г.Федоренка домогосподарство трактується як економічний суб'єкт, який складається з одного або більшої кількості індивідів, що спільно проводять господарську діяльність і мають спільний бюджет [4, с. 158].

Більш виражено сутність домогосподарств розкривається через механізм функцій, які вони виконують в економічному розвитку суспільства. Головні з них такі: постачання чинників виробництва, споживання та заощадження. Домашні господарства є постачальниками на ринок ресурсів. Вони можуть мати у своєму розпорядженні землю, господарські будівлі, житлові будинки, машини, обладнання, транспортні засоби, сировину тощо. Приватна власність надає право домогосподарствам користуватись і розпоряджатись цими ресурсами, укладати угоди і, виходячи з власних інтересів, реалізувати вироблювану продукцію. Завдання полягає в тому, щоб забезпечити найбільш ретельне використання ресурсів, і насамперед людських, з метою досягнення максимального задоволення матеріальних потреб людини.

Функція споживання є провідною і показує відношення споживчих витрат домогосподарств до їх сумарного доходу. Невикористана на поточні споживчі потреби частина доходу накопичується для придбання нових споживчих благ. Отже, домогосподарства одночасно діють як виробники і як споживачі, оскільки на ринку ресурсів пропонують працю і підприємницькі здібності, землю, капітал, а на ринку споживчих благ визначають свій попит на них.

Виходячи із зазначених функцій, більш змістовним є тлумачення домогосподарства як економічної одиниці, що складається з однієї або більше осіб, які ведуть спільне господарство, яке забезпечує економіку ресурсами, зокрема робочою силою, і використовує зароблені на цьому кошти для задоволення своїх потреб [1, с. 102].

Функціонування домогосподарств може здійснюватись у будь-якій сфері виробництва. Домогосподарства, які виробляють сільськогосподарську продукцію, зосереджені переважно в сільській місцевості і частково у містах, переважно малих. В аграрному секторі сільськогосподарська продукція виробляється у трьох категоріях господарств, які мають різний юридичний статус і значні відмінності у розмірі обсягу виробництва: сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства та господарства населення.

Отже, господарства населення мають і в сучасних умовах вагоме значення і продовжують відігравати важливу соціально-економічну роль у постачанні сільськогосподарської продукції на внутрішній ринок, забезпеченні зайнятості сільського населення та поповненні джерел своїх доходів. Узагальнення і аналіз наукових розробок стосовно напрямів і форм розвитку селянських господарств свідчить, що незважаючи на те, що вони не мають правового статусу суб'єкта підприємництва не означає відсутності в них у кожному конкретному випадку підприємницьких цілей та характеру їх діяльності. [3, с. 91].

У складі домогосподарств, що здійснюють сільськогосподарську діяльність, найбільш поширеною формою є особисті селянські господарства. Законом України «Про особисте селянське господарство» вони визначені як такі, що здійснюють господарську діяльність «без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізація її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства, зокрема у сфері сільського зеленого туризму» [2].

Господарювання селян продукує частину виробленої продукції для продажу на ринку та забезпечує отримання додаткових доходів. Для значної частини домогосподарств у сільській місцевості особисте, а колись підсобне господарство, є надійною сферою трудової зайнятості населення і важливою статтею сімейного бюджету. Цьому сприяє те, що для ведення ОСГ законодавством передбачено використання земельної ділянки розміром до 2,0 га землі, переданої фізичним особам у власність, а також одержання в натурі земельної ділянки. Внаслідок цього ці господарства мають можливість розширення власного землекористування понад встановлені розміри сільських садиб за рахунок приєднання до них виділених у натурі земельних часток (паїв).

Проблемними для господарств населення залишаються умови реалізації ними частини виробленої продукції до споживачів. У розв'язанні цієї проблеми важлива роль повинна відводитись обслуговуючій кооперації, у якій насамперед заінтересовані малі підприємства.

У складних фінансово-економічних умовах селянські домогосподарства значною мірою компенсують недостатній рівень виробництва у сільськогосподарських підприємствах, захищають селян від економічних катаклізмів, забезпечують їх життєву стабільність і надходження грошових доходів. У процесі реформування аграрного сектора економіки різко понизився попит на найману робочу силу, що призвело до значного безробіття у сільській місцевості. Розширення землеволодіння в господарствах населення дає змогу підвищити рівень зайнятості населення сільських територій. З цього випливає висновок, що ситуація на внутрішньому продовольчому ринку в значній мірі залежить від цих суб'єктів господарювання, які виробляють більше половини загального обсягу виробництва валової сільськогосподарської продукції і зміцнюють національну продовольчу безпеку країни. Це вимагає дієвих законодавчо-організаційних заходів щодо механізму збуту товарної продукції домогосподарств і державна політика повинна бути спрямована на сприяння, підтримку та фінансову допомогу їх діяльності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ажнюк М.О. Основи економічної теорії: навч. посіб. Київ: Знання, 2008. 368 с.
2. Закон України «Про особисте селянське господарство» від 15.05.2003 р. № 742-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-15>.
3. Малік М.Й. Теоретичні засади та напрями трансформації особистих селянських господарств. *Економіка АПК*. 2013. №5. С. 87-95.
4. Федоренко В. Г. Політична економія: Підручник. Київ: Алерта, 2008. 487 с.

УДК 336.221.4:657.1:658

Оксана Зінич
(Бережани, Україна)

ОПТИМІЗАЦІЯ ПОДАТКОВОГО ОБЛІКУ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДВИЩЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

У статті розглянуто теоретичні та практичні аспекти оптимізації податкового обліку як інструменту підвищення економічної ефективності підприємства. Проаналізовано сутність податкового обліку, його роль у системі фінансового управління та вплив на показники господарської діяльності. Визначено основні напрями оптимізації податкових процесів, зокрема вдосконалення податкового планування, автоматизацію облікових процедур і використання сучасних інформаційних технологій. Запропоновано методичні підходи до оцінювання ефективності податкової оптимізації з урахуванням ризиків і динаміки податкового навантаження.

Ключові слова: податковий облік, оптимізація, економічна ефективність, податкове планування, податкове навантаження, фінансова стійкість, управління витратами.

The article examines the theoretical and practical aspects of tax accounting optimization as a tool for enhancing the economic efficiency of an enterprise. The essence of tax accounting, its role in the financial management system, and its impact on business performance indicators are analyzed. The main directions of tax process optimization are identified, including the improvement of tax planning, automation of accounting procedures, and the use of modern information technologies. Methodological approaches to evaluating the effectiveness of tax optimization are proposed, taking into account risks and the dynamics of the tax burden.

Keywords: tax accounting, optimization, economic efficiency, tax planning, tax burden, financial stability, cost management.

У сучасних умовах господарювання податковий облік відіграє ключову роль у формуванні фінансових результатів підприємства. Податкове навантаження істотно впливає на фінансову стійкість суб'єктів господарювання, тому питання оптимізації податкових процесів набувають особливої актуальності. Постійні зміни у податковому законодавстві, цифровізація економіки та зростання ролі фіскального контролю вимагають від підприємств системного підходу до управління податковими зобов'язаннями. Оптимізація податкового обліку розглядається як інструмент не лише мінімізації витрат, а й підвищення загальної ефективності економічної діяльності підприємства.

Метою статті є узагальнення теоретичних і методологічних основ оптимізації податкового обліку та визначення її ролі у підвищенні економічної ефективності підприємств.

Податковий облік як важливий інструмент фінансового регулювання відіграє ключову роль у взаєминах між державою та суб'єктами господарювання. Його значення особливо зростає в умовах фінансової нестабільності, реформування податкової системи та пошуку

ефективних механізмів наповнення державного бюджету без надмірного тиску на бізнес. У сучасних умовах податковий облік набув як облікового, так і контролюючого значення, оскільки є основою для формування податкової звітності, розрахунку податкових зобов'язань та аналізу податкового навантаження.

Сутність податкового обліку полягає в системному зборі, узагальненні та зберіганні інформації про об'єкти оподаткування, доходи, витрати, активи й зобов'язання платника податків відповідно до вимог податкового законодавства. Він тісно пов'язаний із бухгалтерським обліком, однак має низку специфічних особливостей. Зокрема, ведення податкового обліку відбувається на підставі норм Податкового кодексу України, які не завжди відповідають принципам та правилам, закладеним у системі бухгалтерського обліку. Внаслідок цього часто виникає необхідність у веденні окремих реєстрів, облікових форм або вирахування показників, що призводить до дублювання інформації, збільшення витрат часу та ресурсів.

Вивчення міжнародного досвіду свідчить про те, що в розвинених країнах активно впроваджуються сучасні технології в сферу податкового обліку, зокрема використання хмарних рішень, блокчейн-платформ, інтегрованих ERP-систем. Наприклад, в Естонії більшість податкових процесів автоматизовані, а податковий облік здійснюється фактично без паперових носіїв. У Швеції платники податків користуються електронними деклараціями, які автоматично формуються на основі даних із банківських систем, реєстрів і державних баз. В Японії застосовуються електронні форми аудиту та контролю, що значно знижує людський фактор та ризики зловживань.

Враховуючи вітчизняну специфіку, Україні доцільно запровадити адаптовані моделі цифровізації податкового обліку з урахуванням кращих міжнародних практик. Особливо важливо активізувати навчання підприємців основам податкового обліку та оптимізації податкових витрат, створити доступну інфраструктуру для обміну знаннями, а також забезпечити прозору та неупереджену роботу податкових органів. Крім того, доцільно сприяти податковій культурі шляхом популяризації чесного ведення бізнесу та роз'яснення переваг легального оподаткування.

Податковий облік є складовою фінансової системи підприємства і виконує функцію забезпечення достовірності розрахунків із державою за податковими зобов'язаннями та виступає регулятором відносин між підприємством і державою, формуючи умови для прозорості фінансових потоків. Від якості організації податкового обліку залежить не лише точність звітності, а й рівень економічної ефективності діяльності суб'єкта господарювання.

Оптимальний податковий облік дає змогу ефективно управляти податковими ризиками, прогнозувати податкове навантаження, уникати штрафних санкцій і забезпечувати збалансованість між інтересами держави та бізнесу. Податковий облік є важливим елементом системи фінансового менеджменту, що формує інформаційну базу для прийняття управлінських рішень.

Поняття «оптимізація податкового обліку» передбачає процес пошуку та впровадження найбільш ефективних рішень у межах чинного законодавства, спрямованих на зменшення податкового навантаження й підвищення фінансових результатів підприємства. Це легальне управління податковими зобов'язаннями з метою досягнення максимальної економічної вигоди. Головним принципом податкової оптимізації є дотримання законності, тобто використання виключно дозволених державою методів і інструментів.

Серед ключових принципів податкової оптимізації виділяють: системність, передбачуваність, адаптивність, економічну доцільність і обґрунтованість управлінських рішень. Оптимізація податкового обліку не повинна зводитися до мінімізації податкових зобов'язань будь-якою ціною – її мета полягає у гармонізації податкових потоків із загальною фінансовою стратегією підприємства. Оптимізація податкового обліку здійснюється за кількома основними напрямками, серед яких:

1. Податкове планування – передбачає прогнозування податкових наслідків

господарських операцій, аналіз альтернативних сценаріїв діяльності, вибір оптимальної системи оподаткування та оцінювання ефективності запланованих рішень.

2. Використання податкових пільг і стимулів – застосування пільгових ставок, спеціальних режимів оподаткування, амортизаційних прискорень, які дозволяють легітимно зменшити податкове навантаження .

3. Автоматизація податкового обліку – упровадження сучасних інформаційних систем, які забезпечують точність, швидкість і прозорість облікових процесів .

4. Оптимізація структури капіталу та витрат – раціональний розподіл фінансових потоків, що впливають на базу оподаткування (наприклад, вибір між орендою та придбанням активів, формуванням резервів тощо).

5. Контроль податкових ризиків – систематичне виявлення потенційних податкових загроз і розроблення механізмів їх мінімізації.

Однак податкова оптимізація пов'язана з певними ризиками, серед яких: невідповідність змін у податковому законодавстві, неоднозначність трактування норм, підвищена увага контролюючих органів, а також можливі репутаційні ризики [2]. Ефективна система податкового менеджменту має включати не лише оптимізаційні, а й превентивні заходи щодо зниження ризиків.

Податковий облік є важливим інструментом формування довгострокової фінансової стабільності підприємства. Раціональна організація податкового процесу дозволяє забезпечити передбачуваність грошових потоків, покращити ліквідність і рентабельність. Ефективний податковий облік сприяє не лише зменшенню витрат, але й підвищенню інвестиційної привабливості підприємства [14].

В умовах цифрової трансформації економіки особливої актуальності набуває автоматизація податкових процесів, інтеграція облікових систем та використання аналітичних платформ для прогнозування податкових наслідків управлінських рішень [3].

Оптимізація податкового обліку є невід'ємною складовою фінансової політики підприємства та потужним інструментом підвищення його економічної ефективності. Її впровадження забезпечує зниження податкового навантаження, підвищення фінансової стабільності та конкурентоспроможності. В умовах динамічних змін у податковому законодавстві важливо розвивати системний підхід до управління податковими процесами, що поєднує стратегічне планування, автоматизацію обліку та ефективний контроль ризиків.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ковальчук І. В. Податкове середовище як чинник ефективності бізнесу. *Фінанси України*. 2020. №5. С. 88–95.
2. Левченко Н. І. Теоретичні аспекти системи податкового обліку. *Економічні студії*. 2021. №4. С. 73–80.
3. Лук'яненко Д. Г. Автоматизація фінансово-податкових процесів підприємств. *Бізнес-Інформ*. 2023. №8. С. 60–67.
4. Малишко С. П. Управління податковими ризиками підприємства. *Фінанси та облік*. 2022. №9. С. 21–27.
5. Музика-Стефанчук О. А., Губерська Н. Л. Оптимізація оподаткування та мінімізація податків. *Вісник юридичних наук УжНУ*. 2023. №2. С. 45–53.
6. Перемозова І. В., Сакун А. Ж. Конструювання напрямів оптимізації податкового навантаження. *Актуальні питання економічних наук*. 2024. №7. С. 31–39.
7. Оришин Т. М. Податковий менеджмент у системі стратегічного управління підприємством. Львів: ЛНУ, 2023. 254 с.
8. Оришин Т. М. Сучасні підходи до оптимізації оподаткування підприємств. *Гроші, фінанси і кредит*. 2020. №3. С. 14–19.
9. Осадча О. О. Податкове планування та податкова оптимізація в системі управління підприємством. *Наукові записки НаУВГП*. 2021. №1. С. 22–29.

10. Перевозова І. В. Механізми оптимізації податкового обліку в умовах цифровізації. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2022. №2. С. 15–23.
11. Сінотрусов І. О. Ефективність податкової оптимізації: методичні підходи до оцінки. *Актуальні проблеми економіки*. 2023. №10. С. 33–40.
12. Сінотрусов І. О. Оптимізація сплати податків та шляхи її досягнення. Тернопіль: ЗУНУ, 2022. 176 с.
13. Шарманська В. М., Заверуха Т. А. Оптимізація оподаткування підприємств. *Економіка та суспільство*. 2022. №36. С. 52–59.
14. Шарманська В. М. Податковий облік як елемент економічної безпеки підприємства. *Фінанси та кредит*. 2021. №4. С. 55–63.

УДК 004.94:004.921]:658.3

Юлія Кулибаба
(Вінниця, Україна)

ГЕЙМІФІКАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ В ІТ-КОМПАНІЇ

Гейміфікацію розглянуто як сучасний інструмент підвищення ефективності корпоративної культури в компанії EPAM Ukraine. Запропоновано системи нематеріальної та матеріальної мотивації працівників – “Achievement Points”, “Learn & Earn”, “EPAM Coins” і “Recognition Marketplace”. Очікуваними результатами є підвищення залученості, розвиток культури навчання та посилення корпоративної ідентичності компанії.

Ключові слова: корпоративна культура, гейміфікація, мотивація, EPAM Ukraine, нематеріальні стимули, матеріальні стимули, персонал, управління.

Gamification is considered as a modern tool for improving the effectiveness of corporate culture at EPAM Ukraine. Systems of intangible and tangible employee motivation are proposed: Achievement Points, Learn & Earn, EPAM Coins, and Recognition Marketplace. The expected results are increased engagement, the development of a learning culture, and the strengthening of the company's corporate identity. Keywords: corporate culture, gamification, motivation, EPAM Ukraine, intangible incentives, tangible incentives, personnel, management.

Key words: corporate culture, gamification, motivation, EPAM Ukraine, intangible incentives, tangible incentives, personnel, management.

Актуальність. Корпоративна культура є ключовим чинником формування ефективного трудового середовища, що визначає рівень залученості персоналу, мотивації та відданості організації. В умовах стрімкого розвитку ІТ-сфери та цифрової трансформації управлінських процесів традиційні підходи до мотивації працівників поступово втрачають свою ефективність. Саме тому сучасні компанії все частіше звертаються до гейміфікації – інноваційного методу управління, що базується на використанні ігрових механік у неігровому контексті для стимулювання бажаної поведінки співробітників і зміцнення корпоративної культури.

Мета та методи дослідження. Метою дослідження є обґрунтування ролі гейміфікації як інструменту підвищення ефективності корпоративної культури компанії, а також розроблення пропозицій щодо вдосконалення системи нематеріальної та матеріальної мотивації працівників через ігрові механіки.

У процесі дослідження використано такі методи:

- аналітичний метод – для вивчення теоретичних засад формування корпоративної культури та гейміфікації;

- порівняльний аналіз – для зіставлення підходів до впровадження гейміфікації в міжнародних ІТ-компаніях;
- системний підхід – для визначення місця гейміфікації в структурі корпоративної культури компанії;
- соціологічні методи (анкетування, опитування) – для оцінки впливу гейміфікованих інструментів мотивації на рівень залученості працівників;
- метод узагальнення – для формування рекомендацій щодо вдосконалення корпоративної культури на основі гейміфікації.

Сутність дослідження. У сучасному світі традиційні методи мотивації персоналу часто виявляються недостатньо ефективними для нових поколінь працівників, які звикли до динамічного та інтерактивного середовища. Гейміфікація представляє собою інноваційний підхід до вирішення цієї проблеми, впроваджуючи ігрові механіки та динаміки в неігрові процеси. Використання елементів гейміфікації в управлінні персоналом дозволяє створити захоплююче робоче середовище, що стимулює залученість співробітників та підвищує їх продуктивність. Впровадження гейміфікації в систему мотивації персоналу є особливо актуальним для підприємств, що прагнуть підвищити ефективність праці та утримати талановитих співробітників [8, с. 167-168].

Завдання, які вирішуються за допомогою гейміфікації можна розділити на два блоки: для співробітників і для кандидатів. На рисунку 1 представлено напрями застосування гейміфікації в управлінні персоналом компанії для двох основних цільових груп – співробітників та кандидатів.

Для співробітників гейміфікаційні інструменти спрямовані на:

- просування корпоративних цінностей,
- згуртування команди,
- адаптацію новачків,
- впровадження нових інструментів для роботи та підвищення залученості.

Для кандидатів гейміфікація використовується на етапах залучення, відбору та підвищення лояльності до компанії. Таким чином, гейміфікаційні підходи дозволяють комплексно формувати позитивний досвід взаємодії як із внутрішніми працівниками, так і з потенційними кандидатами, сприяючи розвитку корпоративної культури, підвищенню мотивації та зміцненню бренду роботодавця.

Для співробітників	Для кандидатів
• Просування цінностей • Згуртування команди • Адаптація новачків • Впровадження нових інструментів для роботи та ін.	• Залучення кандидатів • Процес відбору • Підвищення лояльності кандидатів

Рис. 1. Напрями використання гейміфікації для співробітників і кандидатів у компанії [2]

Одним із ключових аспектів використання гейміфікації є адаптація нових співробітників до корпоративної культури компанії. Традиційні методи онбордингу, що включають лекції, презентації та письмові інструкції, можуть бути недостатньо ефективними для залучення персоналу. Гейміфікація дозволяє зробити цей процес більш інтерактивним та захопливим, використовуючи симуляції, рольові ігри, квести та цифрові платформи з елементами навчання через гру. Це сприяє швидшому засвоєнню інформації, підвищенню рівня взаємодії з колегами та розвитку почуття приналежності до організації [6, с. 282].

Основоположним елементом вдалої гейміфікації є чітке формулювання завдань та критеріїв успішності. Потрібно створити механізм оцінювання, який об'єктивно демонструватиме реальну користь, що її приносить працівник у досягненні корпоративних цілей. Це досягається за допомогою різних ігрових елементів та механік, таких як розповіді, виклики, рівні та очки [1]. При цьому суттєво забезпечити відкритість та незаангажованість процесу оцінки. Практика успішних корпорацій свідчить, що найкращий результат дають інтегровані гейміфікаційні підходи, які охоплюють як особисті, так і колективні показники продуктивності.

Значущим кроком у запровадженні ігрових механізмів є проєктування системи рангів та завершень. Кожен ранг має бути відображенням конкретної віхи у професійному становленні працівника і включати відповідні бонуси. До найдієвіших компонентів гейміфікації належать: система накопичення балів та ранжування, електронні значки та призи, групові змагання, індикатори виконання проєктів та шкала набуття компетентності. Можна впровадити систему прогресу, яка допоможе працівникам відстежувати їх особистий чи командний прогрес на основі кількості виконаних завдань чи будь-яких інших результатів. Також, позитивним може бути розділення поставлених завдань на рівні складності та надання винагород за проходження кожного рівня [5]. Критично важливо знайти рівновагу між трудомісткістю завдань та доступністю заохочень, щоб стабільно підтримувати інтерес та прагнення колективу.

Ще один важливий аспект, гейміфікація як інструмент для формування корпоративної етики і соціального капіталу. Коли працівники взаємодіють у гейміфікованому середовищі, вони не лише конкурують або накопичують бали вони вчаться співпрацювати, підтримувати, розуміти потреби один одного. Через гру формується довіра, яка є основою будь-якої організаційної стійкості. Така довіра – це не тільки емоційне відчуття безпеки, а й економічний актив, який впливає на швидкість прийняття рішень, якість комунікації, плинність кадрів і рівень залученості [4, с. 304].

Цікава форма гри яка стосується взаємодії між працівниками – це листи вдячності, вони є простим способом подякувати колезі за допомогу, можливість відчувати себе важливою частиною команди та підняти настрій. У світовій практиці такі листівки називаються «kudos». Таку активність запровадили одразу кілька українських компаній.

Наприклад, в Urtech листівки дарують мало не кожного дня, а раз на квартал підсумовують, хто ж зібрав найбільше «вдячності». Зазвичай дякують за допомогу з кодом або із задачею на проєкті, зроблену каву або дружню пораду. Листівки зберігають у маленькій скриньці на кухні. Кожен може підійти, взяти, підписати та покласти на стіл колезі.

В Intellias механіка відрізняється: щомісяця кожному спеціалісту нараховується однакова кількість kudos-ів, якими можна нагородити своїх колег за особливі зусилля, досягнення, слушну пораду, менторство, хорошу командну роботу. А потім їх переводять у валюту «smarts» та обмінюють на корпоративні сувеніри. Наприклад, навушники можна отримати за 200 смартів, 3D принтер – за 500, а 840 смартів можна обміняти на електросамокат. Смарти отримують не тільки за листівки, а й за інші активності, детальніше про це – нижче у кейсі «корпоративна валюта».

Lohika має спеціальний внутрішній веб-сервіс Kudo cards, де кожен може анонімно чи з підписом відправити листівку-подяку. Зазвичай всі отримують 2-3 таких подяки. Наприклад, дизайнерка Богдана отримала листівку за круту писанку, яку вона розписала для офісу до Великодня. Щомісяця серед усіх, хто отримав подяки, розігрується три набори квитків у кіно. [7]

На прикладі компанії EPAM Ukraine запропонуємо системи вдосконалення нематеріальної та матеріальної мотивації працівників через ігрові механіки, які можна побачити на рисунку 2. Спочатку опишемо пропозиції нематеріальної мотивації:

1. Впровадження системи “Achievement Points”, де кожен працівник отримує бали (points) за виконання професійних, соціальних або навчальних завдань: участь у хакатонах, наставництво, розробку інноваційних ідей, участь у волонтерських ініціативах. Можна створити внутрішній магазин нагород, в якому співробітник може придбати книгу, блокнот, термос, толстовку, курс або щось корисне. Доброю ідеєю може бути обмін балів на додаткові вихідні. Деякі компанії як очівки використовують сертифікати [9]. Ці бали можна використовувати для визнання на платформі, де є система досягнень із візуалізацією прогресу (рівні, трофеї, бейджі). Таке впровадження дасть змогу підвищити внутрішню мотивацію та залученість через публічне визнання досягнень.

2. Гейміфікована платформа навчання (“Learn & Earn”), на якій за проходження курсів у EPAM Learning Portal працівники отримують XP (experience points), які конвертуються у рівні розвитку (Junior, Mentor, Master, Innovator). Вони дають учням уявлення про їхній прогрес, а також дозволяють порівнювати свої досягнення з іншими учнями чи групами. Добре, якщо в них будуть відображені ті вміння та досягнення, які є важливими з точки зору мети навчання [9]. Розблокування нових рівнів відкриває доступ до ексклюзивних можливостей – стажувань, участі в проєктах або внутрішніх грантах. Така платформа стимулює безперервне навчання через ігровий інтерес і розвиток компетенцій.

Далі розглянемо пропозиції щодо матеріальної мотивації працівників через гейміфікацію:

1. Запровадження внутрішньої “економіки EPAM Coins”, тобто за активність у корпоративному житті, навчанні або соціальних ініціативах працівники отримують віртуальну валюту – EPAM Coins. Їх можна обміняти у внутрішньому Reward Store на бонуси: від сертифікатів на навчання до відпусткових днів чи брендованої продукції. Також це можуть бути і гаджети, і корпоративний мерч. Але потрібно враховувати, що отримати новий iPhone за перевиконання плану продаж – зрозуміла, ефектна, але короткострокова мотивація. Справжнє ж завдання гейміфікації робочих процесів – це підвищити лояльність співробітників, зацікавити і утримати цей інтерес, збільшити мотивацію [10]. Така система дає змогу зробити систему винагород прозорою та керованою самими працівниками.

2. Створити маркетплейс “Recognition Marketplace”, де менеджери можуть винагороджувати працівників балами за досягнення, а ті можуть самостійно обирати тип винагороди (навчальний курс, благодійний внесок, технічний гаджет). Завдяки корпоративному магазину подарунків вони можуть не тільки насолодитися своїми високими рейтингами, але й конвертувати їх у матеріальні винагороди. Річ у тому, що у разі отримання бейджів їх володарям автоматично будуть нараховані бали, які вони потім зможуть обміняти на речі з магазину. Така можливість буде ще більше мотивувати працівників на досягнення кращих результатів у навчанні, роботі та корпоративних активностях [3].

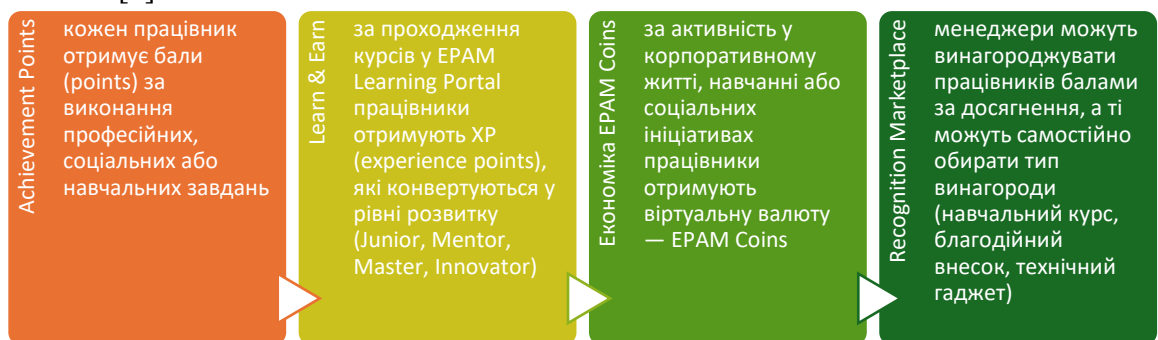

Рис. 2. Гейміфіковані матеріальні та нематеріальні системи мотивації працівників компанії EPAM

Впровадивши ці системи матеріальної та нематеріальної мотивації можна очікувати таких результатів як:

1. Зростання рівня внутрішньої мотивації та залученості працівників – система “Achievement Points” забезпечить прозоре визнання результатів праці, створюючи атмосферу змагання та позитивного підкріплення, що сприятиме підвищенню продуктивності та ініціативності персоналу.

2. Формування культури безперервного навчання та професійного розвитку. Впровадження платформи “Learn & Earn” стимулюватиме працівників до підвищення кваліфікації, освоєння нових компетенцій і залучення до внутрішніх освітніх програм компанії. Це дозволить ЕРАМ підтримувати високий рівень професіоналізму персоналу та адаптивність до технологічних змін.

3. Підвищення прозорості та персоналізації системи винагород. Запровадження внутрішньої економіки “EPAM Coins” і маркетплейсу “Recognition Marketplace” створить гнучкий механізм матеріального стимулювання, у межах якого працівники зможуть самостійно обирати вид винагороди відповідно до власних пріоритетів і цінностей.

4. Посилення корпоративної ідентичності та командної взаємодії. Гейміфіковані механіки сприятимуть формуванню почуття належності до корпоративної спільноти, розвитку довіри та взаємопідтримки між працівниками, що є ключовими факторами ефективної корпоративної культури.

5. Покращення іміджу компанії як роботодавця. Використання сучасних ігрових технологій у мотиваційних програмах підвищить привабливість ЕРАМ Ukraine на ринку праці, сприятиме залученню та утриманню висококваліфікованих фахівців, зміцнюючи позиції компанії як інноваційного роботодавця.

Отже, впровадження систем гейміфікованої мотивації в компанії ЕРАМ Ukraine сприятиме формуванню ефективної моделі управління персоналом, орієнтованої на розвиток, залученість і визнання досягнень працівників. Запропоновані інструменти – “Achievement Points”, “Learn & Earn”, “EPAM Coins” та “Recognition Marketplace” – забезпечують поєднання матеріальних і нематеріальних стимулів, що підвищує гнучкість мотиваційної системи та її відповідність сучасним вимогам цифрового середовища.

Реалізація цих механізмів сприятиме підвищенню продуктивності, формуванню культури безперервного навчання, зміцненню корпоративної ідентичності та покращенню іміджу компанії як інноваційного роботодавця. Таким чином, гейміфікація виступає дієвим інструментом підвищення конкурентоспроможності організації через розвиток людського капіталу.

Висновки. У результаті дослідження встановлено, що гейміфікація є ефективним інструментом підвищення мотивації працівників, формування корпоративної культури та розвитку внутрішнього потенціалу персоналу. Її застосування дозволяє не лише урізноманітнити процеси управління, але й забезпечити емоційне залучення працівників до досягнення стратегічних цілей компанії.

В умовах цифрової трансформації бізнесу компанії ЕРАМ Ukraine доцільно інтегрувати гейміфіковані механіки у систему матеріальної та нематеріальної мотивації. Запропоновані рішення – системи “Achievement Points”, “Learn & Earn”, “EPAM Coins” та “Recognition Marketplace” – створюють багаторівневу модель стимулювання, яка поєднує індивідуальні досягнення, професійний розвиток, визнання і матеріальне заохочення.

Очікуваним результатом впровадження таких інструментів стане:

- підвищення рівня залученості та продуктивності персоналу;
- формування культури безперервного навчання;
- зростання прозорості системи винагород;
- посилення командної взаємодії та корпоративної ідентичності;
- покращення іміджу ЕРАМ як інноваційного роботодавця.

Таким чином, гейміфікація в управлінні персоналом виступає не просто трендом, а стратегічним інструментом підвищення конкурентоспроможності організації через розвиток людського капіталу, зміцнення довіри та формування сталого мотиваційного середовища в межах корпоративної культури ЕРАМ Ukraine.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Використання Гейміфікації та Інтерактивного Контенту в Електронних Навчальних Курсах. 6 червня 2023 р. URL: <https://surl.li/mkxdjf>
2. Гейміфікація – найкращий друг HR: навіщо співробітникам грати. *HURMA*. 2 квітня 2021 р. URL: <https://hurma.work/blog/gejmifikacziya-najkrashhyj-drug-hr-navishho-spivrobitnykam-graty>
3. Гейміфікація в HR: грають співробітники – виграє бізнес. *SMART HCM and LMS*. 20 вересня 2023 р. URL: <https://hr.smart-it.com/uk/blog-post/gejmifikatsiya-v-hr-grayut-spivrobitniki-vigraye-biznes>
4. Данилків Н. Маціпура М. Інноваційні підходи до формування корпоративної стійкості: соціальна відповідальність і гейміфікація як інструменти адаптації бізнесу. *Міжнародна економіка в умовах кліматичних змін: глобальні виклики: збірник тез доповідей IV Міжнародної науково-практичної конференції*, м. Тернопіль, 24 квітня 2025 р. С. 301-306. URL: <https://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/54504/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf#page=301>
5. Дзенюк А. С. Роль гейміфікації у підвищенні ефективності управління проектами. *Кваліфікаційна робота магістра*. Сумський державний університет. м. Суми. 2024. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c8b1407a-bf95-41ba-9e85-08d23748e857/content>
6. Маціпура. М. Роль гейміфікації в підвищенні продуктивності та залученості персоналу у міжнародних компаніях. *Інноваційні процеси економічного і соціально-культурного розвитку: вітчизняний та зарубіжний досвід: збірник тез XVIII Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених і студентів*. 2025. С. 282. URL: <https://share.google/uVgUfzziWmFqHQdc1>
7. Соха А. Фішки для мотивації та винагорода за активність. Як IT-компанії гейміфікують процеси. *DOU*. 29 травня 2019 р. URL: <https://dou.ua/lenta/articles/it-gamification>
8. Чернушкіна О. Рассказов Б. Цифрова трансформація в управлінні бізнес-процесами та HR. *Сучасні тренди і стратегічні імперативи розвитку HR-інжинірингу, економіки та бізнесу в умовах турбулентності й трансформації національної економіки: Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції*, м. Хмельницький, 14-15 листопада 2024 р. С. 166–167. URL: https://bine.khmnmu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/54/zbirnyk-konferenciyi_hr_2024-isbn.pdf#page=167
9. Elena Shakti. Гейміфікація корпоративного навчання – навіщо це HR? *AcademyOcean*. 17 жовтня 2024 р. URL: <https://academyocean.com/ua/blog/post/gejmifikaciya-korporativnogo-navchannya-navisho-ce-hr>
10. SEO InWeb. Корпоративна культура організації: як сформувати та впровадити. *IT Рекрутингове Агентство Indigo Tech Recruiters*. 29 грудня 2022 р. URL: <https://indigo.co.ua/ua/blog/geymifikaciya-dlya-motivacii-kogda-missiya-vypolnima>

Науковий керівник: доктор економічних наук, професор Сегеда С. А.

ESG-ҚАЗАҚСТАН БАНКТЕРІНІҢ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫН ЫНТАЛАНДЫРУДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУДІҢ РӨЛІ

Соңғы жылдары ESG қағидаттарына негізделген тұрақты даму тұжырымдамасы қаржы секторында маңызды бағытқа айналды. Мақалада Қазақстанның банк жүйесінде ESG-трансформацияны ілгерілетудегі мемлекеттің рөлі мен реттеуші саясаттың маңызы қарастырылады. Екінші деңгейлі банктердің мысалында ESG-реформалардың нақты бағыттары мен мемлекеттік ынталандыру тетіктері сипатталған.

Түйінді сөздер: ESG, мемлекеттік реттеу, банк жүйесі, жасыл экономика, ESG-трансформация, AIFC, қаржылық тұрақтылық.

In recent years, the concept of sustainable development based on the principles of ESG has become an important direction in the financial sector. The article discusses the role of the state and the importance of regulatory policy in promoting ESG-transformation in the banking system of Kazakhstan. On the example of second-tier banks, specific directions of ESG-reforms and mechanisms of state incentives are described.

Key words: ESG, state regulation, banking system, green economy, ESG-transformation, AIFC, financial stability.

Kіріспе. Қазіргі әлемдік экономика экономикалық, экологиялық және әлеуметтік мүдделердің ұзақ мерзімді тепе-теңдігіне бағытталған тұрақты даму моделіне көшумен байланысты түбегейлі өзгерістерді бастан кешуде. Мұндай жағдайларда компаниялардың, қаржы институттарының және мемлекеттік құрылымдардың стратегиясы мен операциялық қызметін айқындайтын ESG (Environmental, Social, Governance) қағидаттары шешуші мәнге ие болады.

Қазақстанда ESG-күн тәртібін енгізу "Қазақстан – 2050" стратегиясы, Жасыл экономикаға көшу тұжырымдамасы, 2060 жылға дейінгі төмен көміртекті дамудың ұлттық стратегиясы сияқты стратегиялық мемлекеттік бастамаларды іске асыру контекстінде ерекше өзектілікке ие болды. Банк секторы мемлекеттік экономикалық саясатты іске асырудың негізгі құралдарының бірі ретінде қаржы нарығында ESG-қағидаттарының басты өткізгішіне айналады.

Осы зерттеудің мақсаты ESG-қазақстан банктерін трансформациялау процесінде мемлекеттік реттеудің рөлі мен маңызын айқындау, сондай-ақ бар проблемаларды анықтау және реттеу тетіктерін жетілдіру жөнінде ұсыныстар әзірлеу болып табылады.

Мақсатқа жету үшін мақалада келесі міндеттер шешіледі:

- ESG тұжырымдамасының теориялық негіздерін және оның банк секторы үшін маңыздылығын талдау.
- Тұрақты қаржыландырудың институционалдық ортасын қалыптастырудағы мемлекеттің рөлін қарастыру.
- ESG-практикалардың дамуын реттейтін Қазақстан Республикасының нормативтік-құқықтық базасын зерттеу.
- Екінші деңгейдегі ірі банктердің қызметінде ESG-қағидаттарын енгізу дәрежесін бағалау.
- ESG-трансформациясының негізгі кедергілерін анықтау және мемлекеттік саясатты жетілдіру бағыттарын әзірлеу.

Зерттеу объектісі Қазақстан Республикасының банк жүйесі, ал пәні – ESG-қағидаттарын енгізуді ынталандыруға бағытталған мемлекеттік реттеу тетіктері болып табылады.

Зерттеудің әдіснамалық базасы жүйелік және институционалдық талдау принциптеріне, салыстырмалы-құқықтық тәсілге, статистикалық және контент-талдау әдістеріне, сондай-ақ ресми нормативтік құжаттарды, банктердің есептерін және халықаралық ұйымдардың материалдарын талдауға негізделген.

Жұмыстың ғылыми жаңалығы мемлекеттің ESG-Қазақстанның қаржы секторын трансформациялаудың негізгі қатысушысы ретіндегі рөлін кешенді қарауда, сондай-ақ тұрақты қаржыландыруды ұлттық реттеуді жетілдіру жөніндегі практикалық шараларды ұсынуда жатыр.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы нормативтік-құқықтық базаны жетілдіру, ұлттық ESG-стратегиясын әзірлеу және қазақстандық банк секторын тұрақты қаржыландырудың жаһандық жүйесіне интеграциялау үшін алынған нәтижелерді пайдалану мүмкіндігінен тұрады.

Негізгі бөлім. Әлемдік экономиканың орнықты даму моделіне қазіргі заманғы көшуі қаржы институттарының алдына экологиялық, әлеуметтік және басқару аспектілерін стратегиялық және операциялық басқаруға интеграциялау міндетін сөзсіз қояды. ESG (Environmental, Social, Governance) тұжырымдамасы корпоративтік саясаттың сәнді бағытына ғана емес, бәсекеге қабілетті және жауапты ұйымдарды қалыптастырудың іргелі парадигмасына айналды.

Куур О.В. атап өткендей, Қазақстан жағдайында ESG-ауысудың экономикалық қана емес, сонымен қатар институционалдық маңызы бар, өйткені ол экономиканы әртараптандыруға, көміртегі тәуекелдерін төмендетуге, елдің халықаралық инвестициялық рейтингін арттыруға ықпал етеді [1, 230 б.].

Қазақстанда ESG саласындағы мемлекеттік реттеу үш негізгі бағыт бойынша қалыптастырылады:

1. Банктерді қаржылық емес ақпаратты ашуға, ESG тәуекелдерін ескеруге және ішкі бақылау тетіктерін енгізуге міндеттейтін актілерді қабылдауды қамтитын нормативтік реттеу;

2. Тұрақты қаржыландыру инфрақұрылымын құруды қамтитын институционалдық реттеу

3. "Жасыл" жобаларды қолдауда және тұрақты бастамаларды қолдайтын банктер үшін салық жеңілдіктерін енгізуде көрініс табатын қаржылық-ынталандырушы реттеу [2, 46 б.]

Кесте 1. Қазақстанның банк секторындағы ESG-бастамаларды мемлекеттік қолдаудың негізгі бағыттары

Бағыты	Іске асыру механизмі	Жауапты орган	Мысал / нәтиже
Нормативтік реттеу	ESG ашу, қаржылық емес есеп беру стандарттарын енгізу	Қазақстан Республикасының Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігі	28.04.2023 № 291 бұйрық
Қаржылық ынталандыру	"Жасыл" кредиттерді субсидиялау, салықтық жеңілдіктер	Қаржы Министрлігі, Ұлттық Банк	"Green Finance Kazakhstan" Бағдарламалары
Білім беру шаралары	ESG банктерін бағалау бойынша оқыту, семинарлар	KASE, ҚР Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігі	ESG-семинар 2024 ж
Ескеру: [6] негізінде автормен құрастырылған.			

Қазақстанның ірі банктерінің есептерін зерттеу ESG-интеграциясының жетілудің әртүрлі кезеңдерінде екенін көрсетеді. Мәселен, "Қазақстан Халық банкі" АҚ "Жасыл кредиттер" және әлеуметтік саясат туралы бөлімді қоса алғанда, қаржылық емес есептілікті

бірінші болып жариялады. Kaspi Bank ESG-компоненттері бағытына сәйкес келетін әйел кәсіпкерлерді қолдау бағдарламалары мен этиканың ішкі стандарттарын енгізді. ЦентрКредит банкі 2023 ж. GFC-мен серіктестікте "ESG Navigator" жобасын іске қосты, ал Jusan Bank өз операцияларының көміртегі ізін бағалау жобасын бастады.

Кесте 2. Қазақстан банктерінде ESG-практикаларын енгізуді салыстырмалы талдау (2024)

Банк	ESG есептілігінің болуы	Негізгі бастамалар	Енгізу кезеңі
Halyk Bank	Иә	"Жасыл несиелер", әлеуметтік бағдарламалар	Жетілдірілген кезең
Kaspi Bank	Ішінара	Қаржылық инклюзия, әйелдер кәсіпкерлігі	Орташа деңгей
Банк ЦентрКредит	Иә	ESG Navigator, gri есеп беру	Жетілдірілген кезең
Jusan Bank	Жоқ	Көміртегі ізін бағалау жобасы	Бастапқы кезең
ForteBank	Жоқ	Энергия тиімділігінің пилоттық бағдарламалары	Бастапқы кезең
Ескерту: [7-11] негізінде автормен құрастырылған.			

Қазақстан Республикасының Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігінің деректеріне сәйкес, Қазақстанның банк секторы активтерінің шамамен 40%-ы ғана ESG-тәсілдерін енгізген институттарға тиесілі. Бұл ретте жалпы кредиттік портфельдегі "жасыл" кредиттердің үлесі 3% – дан аспайды, бұл ЕО деңгейінен едәуір төмен (шамамен 25 %).

Бұл деректер Куур О.В. және Козлова М. В. Қазақстандық банк секторының тұрақты қаржыландыру саласындағы әлеуеті, негізінен, жүйелі ынталандырудың болмауына байланысты ашылмай қалатыны туралы қорытындысын растайды [4, 496-497 б.].

Реттеуді жетілдірудің перспективалық бағыттары. Нормативтік және институционалдық базаны талдау ESG трансформациясының тиімділігін арттыра алатын негізгі бағыттарды бөліп көрсетуге мүмкіндік береді [5, 14 б.]:

1. 2030 жылға дейін Ұлттық ESG стратегиясын әзірлеу. Құжат басым салаларды, қаржыландыру тетіктерін айқындауға тиіс.

2. ESG-жетілу рейтинг жүйесін құру. Несиелік рейтингтерге ұқсас, мұндай көрсеткіштер инвесторлар мен клиенттерге банктердің тұрақтылығын бағалауға мүмкіндік береді.

3. Жасыл жобаларды қаржыландыратын банктерге салықтық жеңілдіктер мен субсидиялар енгізу (мысалы, жаңартылатын энергия, қайта өңдеу).

4. Қаржылық сауаттылық пен кәсіби дайындықты арттыру. Nazarbayev University және KIMEP University қатысуымен ESG бойынша сертификаттау бағдарламаларын әзірлеу.

Талдауды ескере отырып, Қазақстан банктерінің ESG-трансформациясын ынталандырудағы мемлекеттің рөлі әсердің үш деңгейінен тұрады деп қорытынды болады [3, 23 б.]:

- реттеушілік – нормативтік актілерді әзірлеу және енгізу
- инфрақұрылымдық-институттар, оқыту орталықтарын, платформалар құру
- мотивациялық-салықтық және қаржылық ынталандыруды қолдану.

Қазақстанның банк жүйесінде ESG қағидаттарын енгізу үкіметтің, бизнестің және қоғамның келісілген күш-жігерін талап ететін ұзақ мерзімді процесс. Мемлекеттік реттеу тек негіздерді белгілеп қана қоймай, сонымен қатар инновацияларды ынталандыруға, капиталдың тұрақты көздеріне қолжетімділікті ашуға және қаржы институттарына ашықтық пен сенімді арттыруға тиіс.

Қорытынды. Жүргізілген зерттеу мемлекеттік реттеу ESG-Қазақстанның банк саласын трансформациялау процесінде айқындаушы фактор болып табылатынын көрсетті. Тұрақты

дамудың жаһандық тенденциясы жағдайында қаржы жүйесінің даму векторын белгілейтін институционалдық өзгерістердің негізгі үйлестірушісі және катализаторы болып табылатын мемлекет. Қазақстан жоғары ресурстық тәуелділігі бар дамушы экономика ретінде қаржылық тұрақтылықты жоғалтпай орнықтылық қағидаттарын интеграциялауға мүмкіндік беретін теңдестірілген тәсілге мұқтаж.

Мемлекеттік органдар – қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігі, Ұлттық банк, экология министрлігі және қаржы министрлігі – ESG-реттеудің құқықтық және әдіснамалық базасын біртіндеп қалыптастыруда. Алайда, қолданыстағы шаралар әзірге үзінді болып табылады және жүйелеуді қажет етеді.

Қазақстандық банктердің салыстырмалы талдауы көрсеткендей, ірі қаржы институттары-Halyk Bank және Bank CenterCredit-ESG-тәжірибелерінің жоғары жетілу деңгейін көрсетіп, халықаралық есеп беру стандарттарын (GRI, TCFD) енгізуде. Kaspi Bank, Jusan Bank және ForteBank сияқты басқа банктер стратегиялар мен пилоттық жобаларды қалыптастыру сатысында тұр.

Мемлекеттік реттеуді жетілдірудің негізгі бағыттарының бірі ұлттық ESG-рейтинг жүйесін құру және қаржылық емес ақпаратты ашудың міндетті стандарттарын енгізу болуы тиіс. Бұл шаралар нарықтың ашықтығын арттырады, инвесторларға банктердің тұрақтылық деңгейін объективті бағалауға мүмкіндік береді және халықаралық серіктестердің сенімін арттыру үшін алғышарттар жасайды.

Осылайша, Қазақстанның банк жүйесін тиімді ESG-трансформациялау заңнамалық, қаржылық және білім беруді ынталандыруды қамтитын мемлекеттің кешенді қатысуынсыз жасауға мүмкін емес. Мемлекет тұрақты қаржылық экожүйені қалыптастыру үшін жағдай жасай отырып, банктердің бастамаларын реттеп қана қоймай, белсенді түрде қолдауы керек.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Куур О.В., Ахметова Л.Ж. Қазақстан экономикасының ESG-трансформациясына әсер ететін факторлар. Алматы: КИМЭП университеті, 2024. 230-232 б.
2. Азретбергенова Г., Есымханова З., Есенали А. Қазақстанның қаржы нарығындағы ESG-ашықтықты дамыту мәселелері. Алматы: Қазақ экономика университеті, 2023. 231-233 б.
3. Джумасеитова А.К., Алыбаева Д. Barriers to ESG Standards Implementation in Kazakhstan. *Archives of Business Research*. 13(07). 23 б.
4. Варавин Е.В., Козлова М.В., Куур О.В. Өңірлердің инвестициялық тартымдылығын бағалау және жасыл даму контексті. Алматы: Экономика институты, 2023. 496-497 б.
5. KPMG Kazakhstan. Қазақстан банктеріндегі ESG-практикалардың шолуы. Алматы: KPMG Kazakhstan, 2025. 14 б.
6. AIFC Green Finance Centre. Sustainable Finance Overview Kazakhstan 2024. Астана: AIFC, 2024. 33–39 б.
7. Halyk Bank. ESG және тұрақты даму есебі – 2023. Алматы: Halyk Bank, 2024. 15–25 б.
8. Bank CenterCredit. Тұрақты даму туралы есеп – 2023. Алматы: БЦК, 2024. 20–27 б.
9. Kaspi.kz. ESG және әлеуметтік әсер туралы есеп – 2023. Алматы: Kaspi.kz, 2024. 18–21 б.
10. Jusan Bank. Sustainability Report – 2023. Астана: Jusan Bank, 2024. 42–50 б.
11. ForteBank. ESG стратегиясының жалпы шолуы. Астана: ForteBank, 2024. 30–34 б.

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ В БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВАХ

У статті визначено особливості організації та функції бухгалтерського обліку в банківських установах. Відмічено, що організація бухгалтерського обліку в банках є важливою складовою ефективного функціонування фінансової установи. Функції системи обліку в банках є важливими для ефективного управління фінансовою діяльністю. Однією з основних функцій є забезпечення точності та достовірності фінансової інформації. Це дозволяє банкам вчасно інформувати про свою фінансову ситуацію, що є необхідним для прийняття стратегічних управлінських рішень.

Ключові слова: бухгалтерський облік, фінансовий облік, управлінський облік, податковий облік, банк.

The article identifies the features of the organization and functions of accounting in banking institutions. It is noted that the organization of accounting in banks is an important component of the effective functioning of a financial institution. The functions of the accounting system in banks are important for the effective management of financial activities. One of the main functions is to ensure the accuracy and reliability of financial information. This allows banks to timely inform about their financial situation, which is necessary for making strategic management decisions.

Key words: accounting, technologies, software products, innovations, latest technologies.

Організація бухгалтерського обліку в банківських установах є ключовим чинником забезпечення фінансової стійкості та ефективності їхньої діяльності. Бухгалтерський облік у банках відіграє провідну роль у контролі фінансових операцій, формуванні звітності для регулюючих органів і підтримці процесу прийняття управлінських рішень. Для успішної роботи бухгалтера банку необхідні висока відповідальність, глибокі знання законодавства та принципів обліку, а також уміння працювати з великими обсягами фінансових даних. Важливою є також професійна компетентність і здатність швидко адаптуватися до змін у банківській сфері.

Зростаюча конкуренція на ринку банківських послуг вимагає від бухгалтерів безперервного професійного розвитку й удосконалення навичок у сфері обліку. Вагомий внесок у розвиток теорії банківського бухгалтерського обліку та його управлінського напрямку зробили багато вітчизняних і зарубіжних науковців. Серед них слід виділити наукові праці наступних авторів: М.Т. Білуху, Ф.Ф. Бутинця, І.М. Васьковича, К. Друрі, Р. Каплана, В.М. Ковалю, Ю.А. Кузьмінського, М. Нортера, М.С. Пушкарка, Б. Райана, А. Томпсона та ін. Однак, питанням організації та функцій бухгалтерського обліку в банках присвячено уваги недостатньо і тому вони потребують подальшого вивчення.

Метою статті є визначення особливостей організації та функцій бухгалтерського обліку в банківських установах.

Організація бухгалтерського обліку в банках є невід'ємною складовою ефективного функціонування фінансової установи. З огляду на специфіку банківської діяльності, що передбачає щоденне проведення великої кількості операцій, коректний облік фінансових операцій і зобов'язань набуває вирішального значення для успішної роботи банку. Банківський бухгалтерський облік включає в себе реєстрацію фінансових операцій, складання звітності відповідно до міжнародних стандартів, аналіз фінансового стану та прийняття необхідних заходів для забезпечення стабільності банку. Одним з ключових аспектів в банківському бухгалтерському обліку є контроль за ризиками та забезпечення внутрішнього контролю. Дотримання внутрішніх процедур та стандартів дозволяє

уникнути фінансових шахрайств та збитків для банку. Професійні бухгалтери в банках повинні мати глибокі знання в галузі фінансів, податків та міжнародних стандартів бухгалтерського обліку. Вони також повинні бути вмілими аналітиками [3, с. 151].

Вищезазначене підкреслює важливість бухгалтерського обліку в банках як основного інструменту управління фінансовими ресурсами та забезпечення фінансової стійкості банку. Без належного обліку та контролю фінансів, банк ризикує стати неврегульованим та зазнати серйозних фінансових втрат.

Облік у банку здійснюється за допомогою кількох видів обліку, кожен із яких має власні особливості та принципи ведення. Основними видами банківського обліку є фінансовий, управлінський і податковий облік. Розглянемо їх порівняльну характеристику докладніше:

1. Фінансовий облік: сфера застосування: відображення фінансової діяльності банку за певний період; мета: забезпечення точності та достовірності фінансової звітності, а також контроль за фінансовими ресурсами; інструменти: бухгалтерські записи, звітність, аналітичний облік.

2. Управлінський облік: сфера застосування: планування, контроль і аналіз фінансової діяльності банку; мета: підтримка управлінських рішень, виявлення та аналіз фінансових та управлінських проблем; інструменти: бюджетування, аналіз показників, управлінські звіти.

3. Податковий облік: сфера застосування: виконання податкового законодавства та оптимізація податкових платежів; мета: забезпечення вчасності та правильності податкових розрахунків; інструменти: податкові звіти, аудит податкових платежів, внутрішній контроль.

Кожен вид обліку в банку є важливим для забезпечення контролю та ефективного управління фінансовими ресурсами. Вони взаємодіють між собою та доповнюють один одного для досягнення поставлених цілей та завдань.

Функції системи обліку в банках відіграють важливу роль у забезпеченні ефективного функціонування фінансової установи. Основним завданням такої системи є збір, обробка, зберігання та аналіз фінансової інформації, яка потрібна для прийняття управлінських рішень. Облік клієнтів і їх фінансових операцій – система обліку в банках допомагає зберігати та оновлювати інформацію про клієнтів банку, їх рахунки, операції, кредити та інші фінансові взаємодії.

Функції системи обліку в банках:

1. Облік клієнтів і їх фінансових операцій – система обліку в банках допомагає зберігати та оновлювати інформацію про клієнтів банку, їх рахунки, операції, кредити та інші фінансові взаємодії.

2. Моніторинг фінансових операцій – система обліку в банку допомагає відслідковувати та контролювати всі фінансові операції клієнтів, щоб попередити шахрайство, відмивання грошей та інші фінансові злочини.

3. Фінансове планування та аналітика – система обліку в банках допомагає банкам аналізувати фінансові дані клієнтів, прогнозувати їх фінансові потреби та розробляти індивідуальні фінансові плани.

4. Генерація фінансової звітності – система обліку в банках дозволяє автоматично створювати фінансові звіти та звіти для управління, що спрощує процес фінансової звітності та допомагає у прийнятті управлінських рішень [2, с. 123].

Система обліку в банку відіграє надзвичайно важливу роль у забезпеченні фінансової стабільності та ефективності діяльності. Неправильне використання цієї системи може сприяти успішному розвитку банку та збільшенню його конкурентоспроможності на ринку.

Функції системи обліку в банках є дуже важливими для ефективного управління фінансовою діяльністю. Однією з основних функцій є забезпечення точності та достовірності фінансової інформації. Це дозволяє банкам вчасно інформувати про свою фінансову ситуацію, що є необхідним для прийняття стратегічних управлінських рішень.

Таким чином, організація бухгалтерського обліку в банку є ключовим елементом фінансової діяльності установи. Вона передбачає систематичне відображення, реєстрацію та аналіз усіх фінансових операцій, що здійснюються банком. Основна мета бухгалтерського обліку полягає у забезпеченні точності й достовірності фінансової звітності, своєчасному виявленні фінансових ризиків та ефективному контролі за фінансовими процесами. Для належної організації бухгалтерського обліку в банку важливо мати висококваліфікований персонал, який володіє необхідними знаннями та практичним досвідом у сфері бухгалтерії. Значну роль також відіграє використання сучасного програмного забезпечення, що автоматизує облікові процеси, підвищує ефективність виконання рутинних операцій і гарантує безпеку фінансових даних.

Загальноприйнятою практикою в банках є застосування системи подвійного запису, яка дозволяє контролювати дебетові та кредитові операції одночасно, забезпечуючи при цьому точність і прозорість фінансової звітності. Важливо також проводити внутрішні аудити для перевірки відповідності обліку чинним нормативам і запобігання можливим фінансовим порушенням.

Усе це підкреслює значення якісної організації бухгалтерського обліку, що є запорукою стабільної роботи банку та його успішного розвитку на фінансовому ринку. Порівняльна характеристика різних видів обліку має важливе значення для ефективного управління фінансовими ресурсами банку. Залежно від специфіки діяльності та стратегії розвитку установи, застосовуються різні типи обліку – фінансовий, управлінський, податковий тощо.

Фінансовий облік дає змогу відстежувати фінансовий стан банку, аналізувати його результати та приймати обґрунтовані управлінські рішення. Управлінський облік сприяє стратегічному плануванню, контролю виконання завдань і підвищенню ефективності діяльності. Податковий облік забезпечує правильність і своєчасність розрахунків із податковими органами.

Функції системи бухгалтерського обліку мають вирішальне значення для управління фінансовою діяльністю банку. Однією з основних функцій є забезпечення точності, повноти й достовірності фінансової інформації, що дозволяє своєчасно оцінювати фінансовий стан установи та приймати стратегічно важливі рішення. Крім того, ефективна облікова система допомагає виявляти потенційні ризики й запобігати фінансовим втратам.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Атамас П.Й. Управлінський облік: навч. посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 440 с.
2. Бутинець Ф.Ф., Олійник О.В., Шигун М.М., Шулепова С.М. Організація бухгалтерського обліку: навч. посібник. 2-е вид., доп. і перероб. Житомир: ЖІТІ, 2001. 576 с.
3. Бутинець Ф.Ф. Бухгалтерський фінансовий облік: підручник. 7-е вид., доп. і перероб. Житомир: Рута. 2016. 832 с.
4. Важинський Ф.А., Колодійчук А.В. Сутність банківського іпотечного кредитування. *Науковий вісник НЛТУ України: зб. наук.-техн. праць*. 2010. Вип. 20(2). С. 151-156.
5. Гаврилко Н.Н., Колодійчук А.В., Важинський Ф.А., Індус К.Н. Міжнародні фінанси і фінансовий менеджмент в задачах та прикладах: навч. посібник. Львів: Вид-во ННВК «АТБ», 2020. 161 с.
6. Гаврилко Н.Н., Колодійчук А.В., Каганець-Гаврилко Л.Н., Гуштан Т.В., Крамченко Р.А. Конкурентні технології в міжнародній економіці: підручник. Львів: Вид-во ННВК «АТБ», 2023. 184 с.
7. Гаврилко Н.Н., Колодійчук А.В., Лазур С.Н., Важинський Ф.А. Міжнародна економіка в таблицях, схемах, формулах, задачах і прикладах: навч. посібник. Львів: Видавництво ННВК «АТБ», 2019. 258 с.
8. Колодійчук А. В. Інформація як фактор інноваційного розвитку економіки. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2012. №5/1(132). С. 58-62.

УДК 657.1

Ірина Стемковська
(Бережани, Україна)

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК – МОВА БІЗНЕСУ

У статті проаналізовано підходи вітчизняних і зарубіжних науковців до трактування бухгалтерського обліку як окремої мови. Доведено, що облік є основним засобом комунікації між учасниками господарських процесів і важливим інструментом управління підприємством. Наголошено на важливості міжнародних стандартів фінансової звітності як засобу уніфікації «мови бізнесу» на глобальному рівні.

Ключові слова: бухгалтерський облік, мова бізнесу, фінансова звітність, інформаційна система, МСФЗ, користувачі, бухгалтер.

The article analyzes the approaches of domestic and foreign scholars to the interpretation of accounting as a separate language. It has been proven that accounting is the main means of communication between participants in economic processes and an important tool for enterprise management. The importance of international financial reporting standards as a means of unifying the «language of business» at the global level is emphasized.

Key words: accounting, business language, financial reporting, information system, IFRS, users, accountant.

У сучасних умовах ринкової економіки бухгалтерський облік виступає одним із найважливіших інструментів управління підприємством. Його роль виходить далеко за межі звичайного фіксування господарських операцій – облік перетворився на універсальну систему інформаційного забезпечення управління. Недаремно його називають «мовою бізнесу», адже саме через бухгалтерські показники відбувається передача економічної інформації між підприємствами, державою, інвесторами, партнерами та суспільством.

Варто констатувати той факт, що вислів «бухгалтерський облік – це мова бізнесу» є усталеним у вітчизняній і зарубіжній обліковій літературі. Його застосування в облікових наукових дослідженнях не викликає жодних непорозумінь та є загальноновживаним. Це підтверджується навіть тим, що він набув широкого використання в навчальних посібниках, які в цілому не присвячені бухгалтерському обліку, однак, розкривають його роль для користувачів облікової інформації.

У той же час, називаючи бухгалтерський облік мовою, у вітчизняній теорії бухгалтерського обліку залишаються нез'ясованими такі питання:

- ✓ чи можна розглядати бухгалтерський облік у світлі лінгвістичного аспекту – як окрему мову;
- ✓ що нового приносить у бухгалтерські наукові дослідження розгляд обліку як мови;
- ✓ якими специфічними рисами володіє бухгалтерський облік як мова бізнесу;
- ✓ які практичні результати можна одержати в результаті застосування лінгвістичного підходу бухгалтерському обліку.

Можливість розгляду бухгалтерського обліку як окремої мови, на сьогодні є беззаперечною. Це підтверджується як наявністю значної кількості публікацій зарубіжних вчених, присвячених цій темі, так і можливістю розгляду обліку як елемента комунікаційної системи. Зокрема, як зазначають Дж. Годфрі, А. Ходжсон та С. Холмс, бухгалтерський облік також вивчається у світлі лінгвістичних категорій. Теоретично бухгалтерський облік іноді сприймається як мова, за допомогою якої управління взаємодіє з іншими учасниками, такими як власники акцій. Бухгалтерський облік може розглядатись як мова, внаслідок чого множина господарських операцій підприємства входять і перетворюються на слова і числа, що передають, як добре ведуться справи фірми і наскільки фірма є фінансово заможною.

Яким би не було використання бухгалтерської звітності, за цією теорією бухгалтерський облік розглядається як мова для перекладу економічних подій та операцій на щось таке, що буде зрозумілим користувачам бухгалтерської звітності [3, с. 20].

Як зазначає Легенчук С.Ф., розгляд бухгалтерського обліку як мови дозволяє з іншого боку подивитись на «буденні» проблеми сучасної облікової практики, запропонувати шляхи для їх вирішення на основі використання лінгвістичного інструментарію. Зокрема, застосування лінгвістичного підходу дозволяє створити теоретичні передумови для обґрунтування комунікаційної функції бухгалтерського обліку [1, с. 169].

Відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» бухгалтерський облік – це процес виявлення, вимірювання, реєстрації, накопичення, узагальнення, зберігання та передачі інформації про діяльність підприємства зовнішнім та внутрішнім користувачам для прийняття рішень [2]. Відображаючи реальні процеси виробництва, обміну, розподілу та споживання, облік характеризує фінансово-економічний стан господарюючого суб'єкта і є основою для планування його майбутньої діяльності. Без ефективної системи обліку неможливо уявити успішний розвиток бізнесу, залучення інвестицій чи формування довіри на ринку. Адже бухгалтерський облік забезпечує достовірне відображення фінансового стану, результатів діяльності та грошових потоків суб'єкта господарювання, що є основою для прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

Термін «мова бізнесу» щодо бухгалтерського обліку означає, що саме через бухгалтерські дані здійснюється комунікація між усіма учасниками економічних відносин. Так само, як мова дозволяє людям обмінюватися думками, бухгалтерський облік забезпечує передачу економічної інформації у зрозумілій і стандартизованій формі.

Завдяки єдиним принципам обліку – таким як достовірність, об'єктивність, порівнюваність і своєчасність – бухгалтерська звітність стає універсальним «перекладачем» фінансових процесів підприємства для зовнішніх і внутрішніх користувачів.

Мовою показників і точних даних бухгалтерський облік здатний найбільш точно розповісти про майновий та економічний стан підприємства. Розбираючись в даних бухгалтерських звітів і аналізуючи основні показники балансу, можна багато чого довідатися про підприємство будь-якої галузі і будь-якого виду діяльності.

Керівники використовують облікові дані для контролю та планування, інвестори – для оцінки прибутковості бізнесу, кредитори – для визначення платоспроможності, а держава – для оподаткування та макроекономічного аналізу. Таким чином, бухгалтерський облік виконує функцію інформаційного посередника між усіма учасниками економічних процесів.

Основна функція бухгалтерського обліку полягає у зборі, систематизації, збереженні та поданні інформації про господарську діяльність підприємства. Ця інформація повинна бути не лише точною, але й зрозумілою користувачам.

У сучасних умовах важливість інформаційної функції обліку значно зросла. Керівники підприємств потребують оперативних і достовірних даних для прийняття управлінських рішень. Для цього створюються автоматизовані системи обліку, що дозволяють швидко аналізувати фінансові результати, витрати, доходи та рух грошових коштів.

Таким чином, бухгалтерський облік забезпечує інформаційну прозорість бізнесу, підвищує його конкурентоспроможність та сприяє ефективному управлінню ресурсами.

Бухгалтерські дані лежать в основі планування, прогнозування та оцінки ефективності діяльності підприємства. Саме на підставі фінансової звітності визначаються напрями розвитку, оцінюються результати попередніх періодів і приймаються рішення щодо майбутніх інвестицій.

Аналітична складова обліку дає змогу визначати прибутковість окремих видів діяльності, центрів відповідальності або продуктів. Наприклад, завдяки обліковим даним

можна виявити нерентабельні напрями виробництва, скоригувати ціни чи оптимізувати витрати.

Отже, бухгалтерський облік не лише фіксує факти господарської діяльності, а й виконує стратегічну функцію – підтримує управління шляхом забезпечення релевантною інформацією для ухвалення рішень.

Важливою передумовою розуміння бухгалтерського обліку як мови бізнесу є його стандартизація. Міжнародні стандарти фінансової звітності (МСФЗ) створюють єдині правила, за якими підприємства різних країн формують свої фінансові результати. Це дозволяє іноземним інвесторам і партнерам «читати» звітність будь-якої компанії без потреби у перекладі специфічних національних норм. Для українських підприємств впровадження МСФЗ є важливим кроком до інтеграції у світову економіку, підвищення інвестиційної привабливості та довіри до фінансової звітності. Таким чином, бухгалтерський облік справді виконує роль універсальної мови, зрозумілої у глобальному бізнес-просторі.

Доцільно відмітити, що бухгалтер сьогодні – це не лише фахівець із цифрами, а й комунікатор, який забезпечує розуміння фінансової інформації між різними сторонами. Його завдання полягає не тільки в обліку операцій, а й у поясненні сутності показників для прийняття рішень керівництвом. Від професійності бухгалтера залежить якість управлінських рішень, а від його етичності – довіра до підприємства. Тому важливими якостями сучасного обліковця є аналітичне мислення, комунікативність, чесність та дотримання принципів професійної етики.

Сучасний бізнес розвивається в умовах цифровізації, автоматизації та глобалізації, що ставить перед бухгалтерським обліком нові завдання. Використання штучного інтелекту, хмарних технологій, блокчейну змінює підходи до збору та обробки фінансових даних. Водночас ці процеси потребують посилення контролю за достовірністю інформації, забезпечення її конфіденційності та відповідності законодавству. Крім того, бухгалтери мають адаптуватися до нових форм звітності, податкових реформ та вимог фінансової прозорості. Тому роль бухгалтера стає ще відповідальнішою – він має не лише вміти працювати з цифрами, а й орієнтуватися в економічних трендах і технологічних новаціях.

Бухгалтерський облік дозволяє говорити всім користувачам звітності на одній мові і розуміти один одного. Він переводить здійснені господарські операції і результат діяльності підприємства на одну універсальну мову цифр і показників, зрозумілу для всіх зацікавлених осіб.

Отже, бухгалтерський облік виконує роль «мови бізнесу» у зв'язку з тим, що:

- надає інформацію (бухгалтерський облік фіксує, класифікує, узагальнює і передає фінансові дані);
- слугує основою для прийняття рішень (керівництво компанії використовує дані бухгалтерського обліку, щоб ухвалювати важливі стратегічні рішення – наприклад, про інвестиції, бюджетування та планування);
- забезпечує прозорість (для інвесторів і кредиторів фінансова звітність є основним джерелом інформації про успішність та надійність компанії);
- виступає інструментом контролю (бухгалтерський облік забезпечує контроль за використанням ресурсів, допомагає виявляти неефективність та оцінювати ефективність роботи різних підрозділів компанії);
- створює стандартизовану систему (як і будь-яка мова, бухгалтерський облік має свою граматику (набір правил, таких як П(С)БО або МСФЗ) та словниковий запас (терміни, рахунки));
- допомагає в плануванні (завдяки даним минулих періодів бізнес може будувати прогнози та плани на майбутнє, визначати потреби в ресурсах і оцінювати майбутню продуктивність).

Таким чином, бухгалтерський облік справді є мовою бізнесу, адже саме через нього підприємство спілкується із зовнішнім і внутрішнім середовищем. Він також перетворився на міжнародну мову бізнесу і став обов'язковою передумовою успішної діяльності кожного підприємства. Бухгалтерський облік відображає економічні процеси у зрозумілих формах, забезпечує обґрунтованість управлінських рішень і сприяє розвитку підприємництва.

У сучасних умовах роль обліку лише зростає: він стає не просто системою фіксації операцій, а комплексним інструментом аналітики, прогнозування й стратегічного управління. Завдання вищої освіти полягає у підготовці бухгалтера нового покоління – фахівця, який володіє не лише технікою обліку, а й умінням мислити аналітично, діяти етично та працювати в умовах глобальної цифрової економіки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Легенчук С.Ф. Лінгвістичний підхід у розвитку бухгалтерського обліку. *Наукові записки. Серія «Економіка»*. 2012. Вип. 19. С. 169-171.
2. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні. Закон України № 996 від 16.07.1999 р. Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (дата звернення 26.11.2025 р.).
3. Godfrey J. Hodgson A., Holmes S. Accounting theory. 5-th edition. Sydney: John Wiley & Sons, 2003. 762 p.

УДК 334.021.1

*Анастасия Усачева, Яна Rogoznaya
(Алматы, Казахстан)*

ПРИНЯТИЕ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ В УСЛОВИЯХ РИСКА И НЕОПРЕДЕЛЕННОСТИ: ПРАКТИКА НА ПРИМЕРЕ ОБЩЕСТВЕННОГО ПИТАНИЯ

Статья посвящена анализу принятия управленческих решений в условиях неопределенности и риска, с практическим кейсом из сферы общественного питания на примере кафе национальной кухни «Шолдеме». Подробно изучается процесс принятия управленческих решений на примере кафе «Шолдеме», включая оценку рисков, применение методов анализа, дерева решений и многоступенчатых моделей, разработку управленческого решения и оценку его эффективности.

Статья будет полезна для специалистов в области управления, а также для руководителей и менеджеров предприятий общественного питания, стремящихся повысить эффективность своей деятельности в условиях риска и неопределенности.

Ключевые слова: *риск, неопределенность, управленческие решения, эффективность, общественное питание.*

The article is devoted to the analysis of managerial decision-making in conditions of uncertainty and risk, with a practical case from the field of public catering using the example of the national cuisine cafe "Sholdeme". The management decision-making process is studied in detail using the example of the Sholdeme cafe, including risk assessment, the use of analysis methods, a decision tree and multi-stage models, the development of a management decision and an assessment of its effectiveness. The article will be useful for management specialists, as well as for managers and managers of catering enterprises seeking to improve the efficiency of their activities in conditions of risk and uncertainty.

Keyword: *risk, uncertainty, management decisions, efficiency, catering.*

Предприятия общественного питания – одни из самых чувствительных к внешним и внутренним изменениям. Это обусловлено высокой конкуренцией, зависимостью от поставщиков, сезонностью спроса, требованиями к санитарии и качеству услуг. Для эффективного управления в условиях неопределенности необходимо регулярно проводить оценку рисков, чтобы оперативно реагировать на потенциальные угрозы.

Рассмотрим заведение общественного питания – «Шелдеме». Заведение расположено в деловом районе города и ориентировано на офисных работников и студентов. С начала года (2025) кафе столкнулось с рядом проблем: рост цен на продукты, сокращение посещаемости в январе-феврале, трудности с персоналом. Для системной оценки был проведен анализ рисков по следующим методикам (таблица 1).

Таблица 1

Оценка рисков по вероятности и ущербу (матрица рисков)

№	Название риска	Вероятность (1–5)	Ущерб (1–5)	Риск = P×U	Уровень риска
1	Повышение цен на продукты	4	4	16	Высокий
2	Отток постоянных клиентов	3	5	15	Высокий
3	Текучесть кадров кухни	4	3	12	Средний
4	Сбой в поставках	2	4	8	Средний
5	Штраф за санитарные нарушения	1	5	5	Низкий (но критич.)
Примечание – составлено автором по данным ТОО «Шелдеме»					

Наибольшую угрозу для кафе представляют рост цен и снижение потока клиентов. Особенно тревожно, что оба риска имеют высокую вероятность и серьезный ущерб. Это требует немедленных действий: пересмотра меню, оптимизации закупок, акций и удержания лояльной аудитории. Санитарные штрафы – риск с низкой вероятностью, но с потенциально разрушительным эффектом, особенно для репутации, поэтому контроль по этому направлению должен быть постоянным.

В условиях неопределенности важно не просто фиксировать риски, но и строить стратегию опережающей адаптации. Регулярный пересмотр матрицы рисков и активное участие сотрудников в мониторинге внешней среды повышают устойчивость бизнеса и позволяют оперативно реагировать на изменения.

Кафе «Шелдеме» сталкивается с устойчивым снижением выручки в будние дни. Руководство рассматривает несколько вариантов для повышения оборота:

1. Ввести бизнес-ланчи.
2. Запустить доставку через агрегаторы (Glovo/Yandex).
3. Оставить все как есть, чтобы избежать затрат и рисков.

Рассчитаем возможные сценарии, используя дерево решений – инструмент, позволяющий визуализировать альтернативы и выбрать оптимальный путь с учетом вероятностей и ожидаемой прибыли.

Таблица 2

Исходные данные для дерева решений

Вариант решения	Возможный исход	Вероятность	Прибыль в месяц (тенге)	Прирост к текущему уровню
Бизнес-ланчи	Успех (рост трафика)	0,6	1 800 000	+600 000
	Слабый эффект	0,4	1 200 000	+0
Доставка через агрегатор	Успех (рост заказов)	0,5	2 000 000	+800 000

	Неудача (низкий спрос)	0,5	1 000 000	-200 000
Ничего не менять	Без изменений	1,0	1 200 000	0
Примечание – составлено автором по данным ТОО «Шөлдеме»				

Расчет ожидаемой прибыли по каждому варианту

Бизнес-ланчи:

$$(0,6 \times 1\,800\,000) + (0,4 \times 1\,200\,000) = 1\,080\,000 + 480\,000 = 1\,560\,000 \text{ тенге}$$

Доставка через агрегаторы:

$$(0,5 \times 2\,000\,000) + (0,5 \times 1\,000\,000) = 1\,000\,000 + 500\,000 = 1\,500\,000 \text{ тенге}$$

Ничего не менять:

$$1,0 \times 1\,200\,000 = 1\,200\,000 \text{ тенге}$$

Ожидаемая прибыль максимальна у варианта с бизнес-ланчами – 1 560 000 тенге.

Следовательно, этот вариант является наилучшим по соотношению риска и ожидаемой выгоды.

Анализ: почему бизнес-ланчи – лучшее решение в данной ситуации?

Низкий стартовый риск: требуется только небольшая корректировка меню, без дополнительных вложений в доставку и маркетинг.

Потенциал роста оффлайн-трафика: ориентированность на офисных работников, студентов.

Гибкость: если модель не сработает, ее можно быстро свернуть без крупных потерь.

Повышение лояльности: бизнес-ланчи могут стать «входной точкой» для новых гостей.

Многоступенчатая модель развития (сценарий)

Допустим, после запуска бизнес-ланчей выручка увеличивается.

Эта модель дает поэтапный рост с контролируемыми рисками. Управленческая логика здесь такова: не сразу все и резко, а постепенно – с оценкой промежуточных результатов и адаптацией стратегии.

Итак, дерево решений позволяет визуализировать альтернативные действия, оценить потенциальную прибыль и выбрать наиболее рациональный путь с учетом риска. В кейсе кафе «Шөлдеме» оптимальным решением стало введение бизнес-ланчей, как наиболее сбалансированный по ресурсоемкости и доходности шаг. Многоступенчатый подход позволяет гибко развивать бизнес, минимизируя неопределенность и опираясь на реальные показатели.

В феврале 2025 года кафе «Шөлдеме» в Алматы столкнулось с внезапным падением выручки на 25% по сравнению с декабрем. Анализ показал снижение количества посетителей в обеденное время, при том что аренда, зарплаты и стоимость продуктов продолжали расти. В течение недели управляющая принимает решение: сохранить стабильность бизнеса, удержать команду и вернуть клиентов.

Варианты решений представим в таблице 3.

Таблица 3

Варианты решений

Вариант	Суть меры	Стоимость	Прогнозируемый эффект
1	Введение нового бизнес-ланч меню	120 000	Рост выручки +15–20%
2	Продвижение в соцсетях (таргет + конкурс)	100 000	Приток новых клиентов
3	Комбо-решение: п.1 + п.2	220 000	Синергия: +25–30%
4	Участие в агрегаторе по доставке (Glovo)	300 000	+10–15%, но с высокой комиссией

Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації

5	Ничего не делать	0	Стабилизация не прогнозируется
Примечание – составлено автором по данным ТОО «Шөлдеме»			

Таблица 4

Результат (через 1 месяц)			
Показатель	До (январь)	После (март)	Изменение
Среднее кол-во чеков в день	75	102	+36%
Средний чек	1600 тг	1700 тг	+6%
Общая выручка за месяц	2 400 000	3 700 000	+1 300 000 тг
Кол-во подписчиков в Instagram	820	1800	+980
Расходы на продвижение	–	220 000	–
Примечание – составлено автором по данным ТОО «Шөлдеме»			

Четкая постановка задачи, оперативная оценка рисков и выбор сбалансированного решения позволили в кратчайшие сроки стабилизировать бизнес. Обновленное меню и активность в соцсетях усилили бренд и вернули клиентов. Это показывает, как в условиях неопределенности можно достичь устойчивого результата с ограниченными ресурсами, если опираться на аналитику и системный подход.

Любое управленческое решение требует не только принятия, но и последующего анализа его последствий. Это особенно важно в условиях неопределенности, где даже хорошо просчитанные шаги могут не дать ожидаемого результата. Оценка эффективности позволяет выявить, насколько меры были результативны, какие аспекты сработали, а какие требуют доработки или коррекции стратегии.

Продолжим кейс кафе «Шөлдеме», где в ответ на снижение выручки было реализовано комплексное антикризисное решение: обновление бизнес-ланчей и усиление SMM-продвижения.

Таблица 5

Сравнительный анализ «до и после»			
Показатель	До внедрения (январь)	После внедрения (март)	Изменение
Выручка в месяц	2 400 000 тг	3 700 000 тг	+1 300 000 тг (+54%)
Количество чеков в день	75	102	+36%
Средний чек	1600 тг	1700 тг	+6%
Количество новых клиентов/день	5	12	+140%
Подписчики в Instagram	820	1800	+120%
Кол-во повторных визитов в неделю	110	165	+50%
Уровень текучести персонала	12%	5%	Улучшение климата
Примечание – составлено автором по данным ТОО «Шөлдеме»			

Анализ результатов

1. Финансовая эффективность. Прирост выручки на 54% при инвестициях в 220 000 тенге говорит о высокой рентабельности антикризисного решения. ROI (окупаемость вложений) составил почти 590% за месяц – результат, который даже превышает ожидания.

2. Операционная стабильность. Рост количества чеков и среднего чека говорит о том, что клиенты не только вернулись, но и стали тратить немного больше – это показатель

доверия и интереса к новому меню. Повышение повторных визитов – индикатор качества обслуживания и вкуса.

3. Эффект маркетинга. Почти удвоение аудитории в Instagram и рост новых клиентов показывают, что продвижение было точно в целевую аудиторию. Более того, органические отзывы в сторис и комментариях создали дополнительный поток гостей – так называемое сарафанное радио 2.0.

4. Психологический климат в команде. Стабилизация и рост выручки положительно повлияли на атмосферу в коллективе. Снижение текучести персонала и рост вовлеченности (по наблюдениям управляющей и отзывам персонала) свидетельствуют о восстановлении доверия и уверенности в будущем кафе.

Таким образом, реализация антикризисного управленческого решения на основе оценки рисков и дерева решений продемонстрировала высокую эффективность. Применение комплексного подхода (меню + маркетинг) позволило добиться синергии, где один фактор усиливал другой. Оценка результатов по разным направлениям – от финансов до HR – показала, что правильные решения в условиях неопределенности возможны при системном подходе, аналитике и готовности к гибкому управлению.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Абдразаков Б.Ж. Управление рисками в системе стратегического развития предприятия: монография. Алматы: Экономика, 2019. 212 с.
2. Муратбеков А.Т. Особенности управленческих решений в условиях нестабильной среды. *Экономика и управление*. 2020. №2. С. 45–51.
3. Шарипова Ж.Ж. Система управления рисками в предпринимательстве. Алматы: КазЭУ, 2018. 168 с.
4. Садыков А.А. Оценка и минимизация рисков в сфере услуг. *Экономика и статистика*. 2021. №3. С. 76–81.
5. Баязитова А.К. Адаптивное управление в сфере сервиса. *Менеджмент в Казахстане*. 2022. №1. С. 29–35.
6. Уразаев Н.Д. Применение аналитических методов в малом бизнесе: кейс общественного питания. *Бизнес и инновации*. 2021. №4(10). С. 54–60.
7. Алимжанов Е.С. Современные методы управления организацией. Нур-Султан: Фолиант, 2020. 256 с.
8. Найт Ф. Риск, неопределенность и прибыль / пер. с англ.; Ф. Найт. М.: Дело, 2003. 384 с.
9. Саймон Г. Администрирование и принятие решений. М.: Наука, 1978. 328 с.
10. Вон Нейман Дж., Моргенштерн О. Теория игр и экономическое поведение / пер. с англ. М.: Наука, 2004. 649 с.
11. Друкер П. Ф. Эффективное управление. М.: Вильямс, 2019. 320 с.
12. Котлер Ф., Келлер К.Л. Маркетинг менеджмент. М.: Вильямс, 2021. 816 с.
13. Румянцева З.П. Риск-менеджмент: учебное пособие. М.: Юрайт, 2020. 244 с.
14. Назарова Г.Л. Управленческие решения: учебник. М.: КноРус, 2021. 288 с.
15. Литвинова С.Л. Теория принятия решений: учебное пособие. М.: Инфра-М, 2022. 192 с.

Научный руководитель: асс. профессор Жумабаева М. Д.

МЕНЕДЖМЕНТ І МАРКЕТИНГ / МЕНЕДЖМЕНТ И МАРКЕТИНГ

УДК 338:004

Ніна Трішкіна
(Хмельницький, Україна)

СТРАТЕГІЧНІ ПІДХОДИ ТОВАРНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Проаналізовано етапами розробки стратегії товарної політики в умовах цифровізації. Досліджено ключові стратегічні підходи товарної політики в умовах цифровізації. Запропоновані цифрові технології, які швидко поєднують бізнес та споживача.

Ключові слова: конкурент, маркетинг, підприємство, ринок, стратегія, товарна політика, цифровізація.

The stages of developing a product policy strategy in the context of digitalization are analyzed. The key strategic approaches of product policy in the context of digitalization are investigated. Digital technologies are proposed that quickly connect business and consumer.

Keywords: competitor, marketing, enterprise, market, strategy, product policy, digitalization.

Сучасна маркетингова діяльність підприємства – це комплексна система заходів, спрямована на задоволення потреб споживачів, формування попиту та забезпечення прибутковості через аналіз ринку, стратегічне планування, розробку продукту, ціноутворення, дистрибуцію та комунікації. Вона базується на концепціях, які враховують як потреби споживачів, так і соціальну відповідальність, і включає інструменти, такі як комплекс «4Р» (продукт, ціна, місце, просування).

Масова інтеграція інформаційних технологій та оцифровування суспільства та економіки ставить нові виклики в підходах до формування і регулювання суспільно-політичного устрою та економічних процесів. Дослідження процесу оцифровування бізнесу, і маркетингу, як інструменту бізнесу, вплив оцифровування на формування тактики і стратегії маркетингу є актуальними в сучасних реаліях [3].

Стратегічні підходи до товарної політики включають розробку стратегії на основі аналізу ринку, конкурентів та можливостей підприємства, а також безпосередню діяльність, що відповідає цій стратегії, спрямовану на підвищення конкурентоспроможності товару. Основними елементами такої політики є управління асортиментом, створення нових товарів та їх вдосконалення, а також пошук нових сегментів ринку.

Етапами розробки стратегії товарної політики в умовах цифровізації є: аналіз ринку та конкурентів, SWOT-аналіз, визначення цілей та позиціонування, розробка продуктового портфеля та унікальної торгової пропозиції, а також визначення цінових стратегій і каналів дистрибуції. Цифровізація додає до цих етапів необхідність використання цифрових ресурсів для досягнення диференційованої переваги та консолідації зі стратегією підприємства, що включає аналіз поведінки споживачів в цифровому середовищі та використання цифрових каналів для просування.

Етапи розробки стратегії товарної політики:

- аналіз ринку та конкурентів – передбачає вивчення поточних тенденцій ринку, включаючи цифрові тренди; оцінка конкурентного середовища, аналіз продуктів конкурентів та їх цифрових стратегій;

- SWOT-аналіз – здійснюється оцінка сильних і слабких сторін компанії, можливостей та загроз, з урахуванням цифрових можливостей;

- визначення цілей та позиціонування – включає формулювання чітких і вимірних цілей для товарної політики; визначення позиціонування продукту на ринку, включаючи цифрову ідентичність бренду;

- розробка асортиментного портфелю – здійснюється оцінка існуючого асортименту товарів та ідентифікація нових точок зростання; розробка унікальної торгової пропозиції, яка враховує цифрові аспекти;

- визначення цінових стратегій – передбачає вибір відповідної цінової стратегії (наприклад, «зняття вершків», «проникнення на ринок» або нейтральна), яка буде узгоджена з позиціюванням продукту;

- вибір каналів дистрибуції та просування – характеризується визначення оптимальних каналів розподілу товару (місце), включаючи онлайн-канали; вибір маркетингових інструментів та повідомлень для просування продукту в цифровому просторі;

- консолідація та реалізація – здійснюється інтеграція розробленої стратегії з загальною цифровою стратегією підприємства; забезпечення ефективної реалізації стратегії шляхом використання цифрових ресурсів для досягнення диференційованої переваги.

Цифрові технології дозволяють швидко поєднати бізнес та споживача, автоматизувати взаємодію, перевести всі процеси, що супроводжують надання послуги у «цифровий» простір. До затребуваних цифрових інструментів відносяться хмарні технології, Big Data, CRM, SMM тощо. Аналіз наукових праць які присвячені цифровізації дозволяє зробити висновок, що її потрібно розглядати тільки як інструмент, а не як самоціль. Тобто технології мають стати інструментом для створення інновацій, спростити їх впровадження, а не привести до «цифрового аутизму» [4].

В основі цифрового маркетингу лежить новий інноваційний процес «сервітизації», який дає змогу задовольняти потреби клієнтів шляхом надання додаткових послуг та адаптації продуктів до індивідуальних вимог замовника. Створення сервіс-орієнтованих маркетингових стратегій стимулює розвиток цифрових технологій у малих та середніх бізнесах і мікропідприємствах. Розуміння того, що є компанія, з ким вона конкурує і кого обслуговує, є життєво важливим аспектом для бізнесу. Відповіді ці питання визначають, як компанія позиціонує себе, виходить на ринок і розподіляє ресурси. Загалом, визначення та вибір правильної стратегії є найважливішим компонентом маркетингу [2].

Товарна політика в умовах цифровізації є комплексом стратегій, спрямованих на адаптацію та інновації товарів і послуг для задоволення потреб сучасного споживача. Цифровізація впливає на всі елементи товарної політики, вимагаючи створення цифрових продуктів, оптимізації каналів збуту, персоналізованої комунікації та гнучкого управління життєвим циклом товару з використанням даних.

Цифровізація стратегії товарної політики – це процес трансформації традиційної стратегії товарної політики за допомогою цифрових технологій для створення конкурентних переваг, оптимізації продуктів та покращення взаємодії зі споживачами. Це передбачає інтеграцію цифрових інструментів у всі етапи розробки, виробництва, просування та продажу товарів, щоб краще задовольняти потреби ринку та досягати бізнес-цілей.

Розроблення стратегії маркетингової товарної політики торговельного підприємства в умовах цифровізації передбачає врахування ключових аспектів, серед яких основними є: аналіз цифрових трендів, інтеграція онлайн та офлайн каналів, використання соціальних медіа, персоналізація маркетингових зусиль, автоматизація маркетингових процесів (на основі застосування CRM-системи, SMM, SEO-брендинг та інших цифрових інструментів) [1].

В умовах цифровізації стратегічні підходи товарної політики включають створення цифрової стратегії, яка інтегрує цифрові ресурси для досягнення диференціації та консолідації з корпоративною стратегією. Це передбачає адаптацію маркетингових стратегій (продукт, ціна, місце, просування) для онлайн-середовища, забезпечення кібербезпеки та довіри, а також використання даних для аналізу ринку та оптимізації продуктового портфелю.

Ключові стратегічні підходи товарної політики в умовах цифровізації:

– створення цифрової стратегії – необхідно розробити таку стратегію, яка використовує цифрові ресурси для створення унікальної конкурентної переваги та узгоджується з загальною корпоративною стратегією підприємства;

– інтенсивний ріст – передбачає збільшення продажів, ринкової частки та прибутку шляхом ефективного використання наявних ресурсів в онлайн-середовищі, що є особливо актуальним на зрілих ринках;

– розширення асортиментного портфеля – використовувати цифрові інструменти для аналізу ринку, конкурентів та споживачів, що дозволяє краще оптимізувати продуктовий портфель та розробляти нові цифрові товари та послуги;

– максимізація прибутку – на етапі зрілості товару фокусуватися на максимізації прибутку та стабілізації ринкової частки, використовуючи "захисні" стратегії для збереження позицій на ринку;

– побудова довіри та безпеки – забезпечення високого рівня безпеки даних та транзакцій, а також підвищення довіри клієнтів до цифрових продуктів та сервісів;

– стандартизація – впровадження стандартів є основою успішної цифровізації та товарної політики в цифрову епоху.

Наприклад, використання платформи для e-commerce – така цифровізація дає змогу створювати онлайн-платформи для продажу товарів, що дозволяє ефективно управляти асортиментом, ціноутворенням та просуванням; персоналізований маркетинг – здійснюється збір та аналіз даних про споживачів дозволяє створювати персоналізовані пропозиції, що підвищує ефективність просування та залучає нових клієнтів; «захисні» стратегії – коли цифрові компанії можуть використовувати "захисні" стратегії, щоб утримати лідерство на ринку, наприклад, шляхом покращення якості продуктів та сервісів, а також підтримки клієнтів.

Отже, цифрова складова в бізнесі проявляється через оцифровування і ринків, і маркетингових процесів та інструментів; в маркетинговій товарній політиці це проявляється через оцифровування товару, причому різними темпами; соціальні мережі доцільно розглядати і працювати з ними як з повноцінним ринком; «цифра» актуалізувала фактор часу, оскільки цифрові технології дозволяють дуже швидко бачити зміни у вподобаннях, настроях, тенденціях і трендах споживачів і їхньої поведінки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Газуда С.М., Герцег В.А. Особливості розробки маркетингової стратегії торговельного підприємства в умовах цифровізації. URL: <http://nvp.stu.cn.ua/article/view/339974/328032>

2. Голуб В. Вплив цифровізації на розробку маркетингової стратегії в підприємницькій діяльності. URL: <https://galicianvisnyk.tntu.edu.ua/pdf/86/1272.pdf>

3. Марценюк В.В., Коханевич Т.П., Вальковець А.В. Маркетингова товарна політика в умовах оцифровування логістики та споживача. *Суспільство та економіка*. 2024. №67.

4. Павлішина Н.М., Харін А.В. Інновації в епоху цифровізації. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/24.pdf>

ДОКУМЕНТОЗНАВСТВО / ДОКУМЕНТОВЕДЕНИЕ

УДК 002.1:930.25(477)

Людмила Древяк
(Гусятин, Україна)

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА В ПЕРІОД ВІЙНИ

У статті розглянуто сучасний стан документознавства в Україні в умовах війни, окреслено основні виклики, пов'язані з фіксацією, збереженням та цифровізацією документальної спадщини. Проаналізовано проблеми кадрового, правового й технологічного забезпечення галузі та визначено перспективні напрями її розвитку – цифровізацію, створення «архівів війни», міжнародну співпрацю й оновлення освітніх програм. Зроблено висновок про стратегічну роль документознавства у збереженні національної пам'яті та формуванні історичної правди в період воєнних випробувань.

Ключові слова: документознавство, війна, архіви, цифровізація, документальна спадщина, національна пам'ять, інформаційна безпека, перспективи розвитку.

The article examines the current state of documentation studies in Ukraine during the war, highlighting key challenges related to the recording, preservation, and digitalization of documentary heritage. It analyzes issues of staffing, legal, and technological support in the field and outlines promising directions for development – digital transformation, creation of “war archives,” international cooperation, and modernization of educational programs. The study concludes that documentation studies play a strategic role in preserving national memory and shaping historical truth amid wartime challenges.

Keywords: documentation studies, war, archives, digitalization, documentary heritage, national memory, information security, development prospects.

Документознавство, як окрема наукова дисципліна, стає дедалі більш актуальною в умовах воєнних дій, зокрема в Україні після початку широкомасштабного вторгнення. У період війни питання створення, збирання, зберігання, використання та захисту документальної інформації набувають особливого значення. Саме тому важливо розглянути сучасний стан документознавства в Україні, виклики, які поставила війна, а також перспективи розвитку цієї галузі.

Перш ніж зосередитися на умовах воєнного часу, зауважимо деякі загальні характеристики розвитку документознавства (і суміжних дисциплін) в Україні.

За визначенням, документознавство – це наукова дисципліна, яка досліджує процеси створення, функціонування, зберігання й використання документів як елементів соціальної комунікації.

Водночас існують зауваження щодо статусу документознавства як навчальної та наукової дисципліни: автори вказують, що в Україні документознавство певною мірою втратило окремий спеціалізований статус, що впливає на кадрове й ресурсне забезпечення.

Зокрема, одним із ключових напрямів є цифровізація документів, електронний документообіг, перехід від традиційного носія до цифрового – що створює нові виклики й можливості.

Отже, перед початком масштабного воєнного протистояння галузь документознавства мала певну базу, але й певні слабкі місця (наприклад, кадрове забезпечення, стандартизація, модернізація).

Війна створює радикально нові умови для документознавства – як за змістом (які документи, яких процесів треба враховувати), так і за форматом (швидкість, ризики, цифрові та фізичні загрози). Нижче – основні групи викликів:

1. Збирання й фіксація документів воєнного часу

В умовах війни зростає потреба у фіксації свідчень про воєнні події: руйнування інфраструктури, життя цивільного населення, переселення, еміграція, документи міжнародних організацій, інформація про злочини тощо. Наприклад, у рамках симпозіуму у Львові в 2025 р. було зазначено, що на сьогодні вже існує понад сотня ініціатив по всій країні, які збирають такі свідчення. Це створює завдання для документознавців: як забезпечити коректний збір, класифікацію, зберігання й доступ до таких матеріалів.

2. Збереження та архівування в умовах ризику

Фізичні архіви й документи піддаються ризикам – руйнування, пожежі, втрата, крадіжка, пошкодження. Водночас цифрові документи теж потребують захисту – як від кібератак, так і від втрати зв'язку, енергетичних проблем, нестабільного інтернету. Варто згадати, що питання зберігання електронних документів в архівах України вже були предметом дослідження. Війна загострює цю проблему: наприклад, як забезпечити резервування, географічне розподілення, безпечне середовище, стійкість архівів.

3. Цифровізація, доступність

Документознавство має у період війни виходити за межі лише традиційного паперового документообігу. Потрібні системи швидкого цифрового збору, опрацювання даних, індексації, відкритого доступу – при цьому захищеного від втручання. Такі питання вже піднімалися у статтях про цифрові архіви України: «Цифрові архіви України: стан, проблеми, перспективи». Тому документознавчі підходи мають враховувати сучасні технології та стандарти.

4. Етичні, правові й культурні аспекти

В умовах війни виникають питання: хто має право зберігати документи, які умови доступу, як захистити приватність людей, як документувати воєнні злочини з дотриманням прав людини? Як враховувати культурно-історичну спадщину, яка може бути знищена або вивезена? Тут перетинаються документознавство, архівознавство, історична пам'ять, права людини. Також правові зміни: наприклад, нормативно-правова база щодо електронних документів, документообігу, архівування – питання, що раніше досліджувались, але в умовах війни потребують прискорення.

5. Кадрове й освітнє забезпечення

Як вже згадувалося, документознавство в Україні стикається з кадровими труднощами. У воєнний час це ускладнюється: фахівці можуть бути мобілізовані, інституції переміщуються, фінансування скорочується. Потрібні нові навички – робота з цифровими документами, мобільні рішення, збирання даних у польових умовах. Це потребує модернізації навчання, перепідготовки.

Попри численні виклики, війна також відкриває нові можливості і сприяє прискоренню розвитку галузі. Нижче – ключові напрямки перспектив.

1. Посилення цифрових практик документознавства

Документознавство повинно інтегрувати сучасні цифрові технології: створення цифрових архівів, мобільний збір, фотодокументація, відеосвідчення, метадані, хай-тек рішення. Ця трансформація дає змогу працювати швидше, ефективніше, масштабніше. Наприклад, цифрові архіви України вже були об'єктом дослідження. Перспектива – створення національних платформ, що дозволяють зберегти воєнні документи, уніфікувати метадані, забезпечити безпечний, надійний доступ.

2. Розбудова моделі «архів війни»

В Україні формується поняття «архів війни» – комплексна система збору документів, свідчень, артефактів, пов'язаних із воєнним станом. Документознавство має визначити,

як буде організовано ці архіви, які стандарти, як забезпечити збереження, відкритість, інтерфейс користування, співпрацю з міжнародними інституціями.

3. Міжнародна співпраця і інтеграція

Умови війни підштовхують до глибшої міжнародної співпраці – у сфері обміну досвідом, технологіями, стандартами, захисту культурної та документальної спадщини. Перспектива – активні міжнародні проєкти, гранти, обмін фахівцями, впровадження кращих практик з інших країн, стандартизація.

4. Освітні й кадрові ініціативи

Документознавство має стати більш привабливим для молодих фахівців, а освітні програми мають адаптуватися до нових умов: модулі з цифрових архівів, військових документів, кризових ситуацій, мобільного збору даних. Потрібно стимулювати підготовку спеціалістів, створення сертифікатів, курсів перепідготовки. Це сприятиме тому, що галузь буде не лише реагувати на виклики, а й проактивно розвиватися.

5. Етичні, правові та нормативно-методичні інструменти

Перспективно розробити та впровадити нові нормативні, методичні документи, що регулюватимуть діяльність документознавців у воєнних умовах: збір воєнних свідчень, використання цифрових форматів, захист персональних даних, стандарти для мобільного збору. Документознавство і архівознавство мають сформувати методики, які дадуть змогу працювати в кризових ситуаціях (війна, надзвичайні події).

Можна виділити такі практичні рекомендації:

1. **Створення національної платформи з воєнних документів** – агрегатора, який би забезпечив збір, метаданізацію, зберігання та відкритий доступ (за потреби) до матеріалів воєнного часу.

2. **Модернізація навчальних програм** з документознавства – введення модулів з цифрових архівів, мобільного збору даних, обробки воєнних матеріалів, кризового документообігу.

3. **Розробка резервних архівних хабів** – через географічне розподілення для захисту фізичних і цифрових документів.

4. **Впровадження стандартів та методик для воєнних документів** – наприклад, шаблони метаданих, процедури оцифрування, стандарти безпеки.

5. **Активізація міжнародної співпраці** – участь у міжнародних проєктах, обмін досвідом, можлива сертифікація фахівців.

6. **Фокус на етиці та правовому забезпеченні** – розробка чітких стандартів щодо конфіденційності, доступу, авторських прав, військових злочинів, культурної спадщини.

Документознавство в Україні перебуває на переломному етапі. В умовах війни роль цієї дисципліни значно зростає – від простого ведення діловодства до створення систем національної пам'яті, захисту документальної спадщини, забезпечення історичної правди. Виклики є суттєвими: від фізичних ризиків до цифрових і технологічних, від кадрових браків до нормативних прогалин. Водночас перспективи відкриті: цифровізація, міжнародна співпраця, «архів війни», освітня модернізація.

Завданням для науковців, освітян, практиків є перетворити кризу на стимул розвитку – не лише «виживати», але й активно формувати майбутнє документознавства. Від того, наскільки ефективно це буде зроблено, залежить не лише галузь, а й суспільство, його пам'ять, історичний запис та культурна ідентичність.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бездрабко В. В. Історичне документознавство в Україні: сучасний стан і перспективи. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2017. № 4. С. 4-23.

2. Калакура Я. Українська архівна наука у викликах війни та цифровізації інформаційних ресурсів архівів. *Архіви України*. 2022. Вип. 4, №333, жовтень-грудень.

3. Кулешов С. Г., Барабаш В. А. Документознавство як наукова і навчальна дисципліна в сучасній Україні: які шляхи розвитку? *Соціум. Документ. Комунікація. Серія: Історичні науки*. Переяслав, 2020. Вип. 9. С. 131–149.

4. Палієнко М. Г. Українські архіви, війна та збереження національної ідентичності. *Архіви України*. 2022. Вип. 1, № 330, січень-березень.

УДК 002:004.8

Ольга Подворнюк, Наталія Поліщук
(Володимир, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ДОКУМЕНТОЗНАВСТВІ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА РИЗИКИ

У статті розглянуто сутність, можливості та особливості застосування технологій штучного інтелекту (ШІ) у сфері документознавства. Здійснено аналіз сучасних наукових підходів до використання ШІ в управлінні інформаційними потоками, автоматизації документообігу та цифровізації архівних ресурсів. Обґрунтовано роль штучного інтелекту як чинника підвищення ефективності документознавчих процесів і водночас визначено потенційні ризики, пов'язані з етичними, безпековими та професійними аспектами його використання. Акцентовано увагу на необхідності формування нових компетентностей майбутніх фахівців-документознавців, здатних працювати у взаємодії з інтелектуальними системами. У результаті дослідження встановлено, що оптимальним напрямом розвитку документознавства є гармонійне поєднання людського інтелекту та технологічних можливостей ШІ для забезпечення якісного управління інформацією та збереження професійних стандартів діяльності.

Ключові слова: штучний інтелект, документознавство, цифровізація, автоматизація, інформаційні технології, документообіг, репутаційні ризики, етика даних.

The article examines the essence, capabilities, and features of applying artificial intelligence (AI) technologies in the field of documentation science. The analysis of modern scientific approaches to the use of AI in information flow management, document workflow automation, and archive digitalization is carried out. The role of artificial intelligence as a factor in improving the efficiency of documentation processes is substantiated, while potential risks related to ethical, security, and professional aspects of its application are identified. Attention is focused on the need to form new competencies of future documentation specialists capable of interacting effectively with intelligent systems. The research concludes that the optimal direction for the development of documentation science lies in the harmonious combination of human intelligence and the technological capabilities of AI to ensure high-quality information management and the preservation of professional standards of activity.

Keywords: artificial intelligence, documentation science, digitalization, automation, information technologies, document management, reputational risks, data ethics.

Сучасне суспільство розвивається в умовах постійних технологічних змін, коли ефективність будь-якої професійної діяльності залежить від рівня цифрової грамотності та здатності інтегрувати інноваційні рішення у практику.

Як слушно зауважує В. В. Шафорост, «для того щоб залишатися конкурентоспроможним у цифрову добу, фахівець має не лише володіти інформаційними технологіями, а й розуміти механізми їх впровадження у професійне середовище» [3, с. 20].

Найпотужнішим трендом останніх років став штучний інтелект (ШІ), який охоплює дедалі більше сфер – від освіти й бізнесу до управління інформаційними потоками та документообігу.

Особливо актуальним є питання інтеграції ШІ в документознавчу діяльність, де основною одиницею є текст, а головними завданнями – систематизація, аналітика та збереження даних.

Як зазначає В. М. Кузьомко, «сфера документознавства в Україні переживає активну фазу цифрової трансформації, тому важливо розглядати штучний інтелект не як загрозу, а як інструмент підвищення якості управлінських процесів» [2, с. 5].

Отже, дослідження можливостей ШІ у документознавстві має як наукове, так і практичне значення – для модернізації професії діловода та розвитку інформаційної культури загалом.

Проблематика використання штучного інтелекту широко представлена у працях як зарубіжних, так і вітчизняних учених. Серед зарубіжних варто відзначити Дж. А. Левіна, А. Викофа, Ш. Падаканті, Ф. Калву, які розглядають ШІ як універсальний інструмент оптимізації комунікаційних і управлінських процесів.

В Україні дослідження цього напрямку активно розвивають В. В. Шафорост і А. Є. Хмель, які вказують, що «використання ШІ у документознавчій сфері сприяє підвищенню точності, швидкості та ефективності процесів опрацювання інформації, особливо під час роботи з великими обсягами даних» [3, с. 21].

В. М. Кузьомко та В. В. Бурангулова акцентують увагу на можливості застосування інтелектуальних систем у підприємницьких і державних структурах, підкреслюючи, що «інтелектуальні алгоритми мають потенціал змінити структуру рутинної праці, звільнивши людину для виконання більш творчих завдань» [2, с. 3].

Також А. Салім і А. Басіт у своїх дослідженнях відзначають перспективність поєднання ШІ з технологіями оптичного розпізнавання символів (OCR), що дає змогу автоматизувати архівну обробку паперових документів і створювати масштабні цифрові бази даних [1].

Загалом більшість науковців сходяться на думці, що ключовим викликом є етичний та безпековий аспект, адже автоматизація процесів супроводжується ризиками витоку або спотворення інформації.

Штучний інтелект – це не лише технологічне досягнення, а й парадигма нового типу мислення, орієнтована на делегування рутинних операцій технічним системам.

Згідно з визначенням, наведеним у Вікіпедії, «штучний інтелект (англ. Artificial Intelligence, AI) – це галузь інформатики, зосереджена на створенні інтелектуальних машин, здатних виконувати завдання, які традиційно потребують людського інтелекту: від розпізнавання мови до керування транспортом» [1].

На початкових етапах ШІ орієнтувався на обробку текстових даних, однак сьогодні він охоплює аналіз зображень, звуку, відео, а також генерацію змісту на основі заданих параметрів.

Одним із найбільш перспективних напрямів використання ШІ є автоматизація документообігу.

Як стверджують Шафорост і Хмель, «інтелектуальні системи можуть виконувати значну частину рутинних процесів, пов'язаних із сортуванням, класифікацією, пошуком і верифікацією документів, що дає змогу суттєво зменшити навантаження на персонал» [3, с. 22].

Фактично, ШІ здатен виконувати функції діловода на базовому рівні – здійснювати пошук у базах даних, перевіряти правильність заповнення реквізитів, генерувати тексти шаблонних документів (довідки, листи, протоколи тощо).

Переваги впровадження ШІ у документознавчу практику можна узагальнити таким чином:

1. підвищення швидкості обробки інформації;

2. зменшення людського фактору (помилки, неуважності, суб'єктивізму);
3. економія часу та ресурсів;
4. можливість багатовимірного аналізу даних;
5. формування цифрових архівів із пошуковими алгоритмами.

Як підкреслює В. В. Бурангулова, «інтелектуальні технології створюють підґрунтя для переходу від реактивного до проактивного управління документопотоками, коли система не лише реагує, а й прогнозує потреби користувача» [2, с. 6].

Однак разом із перевагами виникає низка ризиків і обмежень.

По-перше, ШІ позбавлений емоційного та морального контексту, тому не може повною мірою оцінювати соціальне або етичне значення документів.

По-друге, як зауважує Кузьомко, «без належного контролю алгоритми можуть продукувати помилки в інтерпретації даних або створювати загрозу інформаційній безпеці установи» [2, с. 4].

Проблема конфіденційності даних залишається надзвичайно актуальною, особливо в умовах відкритих систем і хмарних сховищ.

Окрім того, слід зважати на ризики надмірної автоматизації: фахівці наголошують, що технології мають бути допоміжним інструментом, а не заміною людського інтелекту.

Як зазначає В. Шафорост, «ключовим завданням є збереження балансу між машинною ефективністю і людською відповідальністю» [3, с. 23].

Водночас розвиток технологій, таких як ChatGPT, Gemini чи Copilot, створює умови для формування нової професійної компетентності – уміння ефективно співпрацювати з ШІ-системами, формулювати запити та критично оцінювати результати.

Значний потенціал мають і проекти оцифрування архівів, де ШІ використовується для розпізнавання рукописного тексту, автоматичного тегування документів і побудови логічних зв'язків між ними.

У цьому контексті Бурангулова вказує: «перехід до повністю цифрового документообігу без участі інтелектуальних систем практично неможливий, оскільки обсяги даних перевищують людські можливості опрацювання» [2, с. 7].

Таким чином, інтеграція ШІ у документознавство не лише підвищує ефективність робочих процесів, а й відкриває нові напрями наукових досліджень – від семантичного аналізу текстів до формування корпоративної пам'яті організацій.

Штучний інтелект є одним із найважливіших чинників цифрової трансформації сучасного документознавства.

Його впровадження забезпечує автоматизацію рутинних процесів, підвищення точності та швидкості обробки інформації, сприяє створенню відкритих цифрових баз і систем аналітичного пошуку.

Разом з тим, надмірна залежність від алгоритмів породжує низку ризиків – етичних, інформаційних та професійних.

Тому майбутнє документознавства полягає не у відмові від людського фактору, а у гармонійному поєднанні компетентності фахівця та можливостей штучного інтелекту.

Саме така взаємодія здатна забезпечити якісно новий рівень управління інформацією, що відповідає викликам доби штучного інтелекту.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Artificial Intelligence. Wikipedia. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Штучний_інтелект
2. Кузьомко В. М., Бурангулова В. В. Можливості використання штучного інтелекту в діяльності сучасних підприємств. *Економіка та суспільство*. 2021. №32. С. 2–7. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-32-67>
3. Шафорост В. В., Хмель А. Є. Використання штучного інтелекту в документознавчій сфері. *Інформаційні технології і системи в документознавчій сфері*. 2024. С. 20–24. URL: <https://jitas.donnu.edu.ua/article/view/15867>

СОЦІОЛОГІЯ / СОЦИОЛОГИЯ

УДК 316.77:316.334.3

Соломія Лейнік
(Володимир, Україна)

ПОПКУЛЬТУРА ЯК МЕХАНІЗМ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МОЛОДОГО ПОКОЛІННЯ

У статті досліджується феномен попкультури як соціального механізму формування та репрезентації ідентичності молодого покоління. Розкрито особливості впливу музики, кінематографа, моди, інтернет-мемів та цифрових платформ на процеси самоідентифікації. Представлено статистичні дані міжнародних і українських соціологічних досліджень, які засвідчують провідну роль соціальних мереж та масової культури у структурі цінностей і практик сучасної молоді. Акцентовано увагу на українському контексті, де попкультура виконує функції як самовираження, так і культурного спротиву в умовах війни.

Ключові слова: попкультура, молодь, ідентичність, соціальні мережі, музика, мемі, культурна глобалізація.

The article explores the phenomenon of popular culture as a social mechanism of identity formation and representation among young people. It analyses the impact of music, cinema, fashion, internet memes and digital platforms on the processes of self-identification. The paper presents statistical data from international and Ukrainian sociological studies, highlighting the leading role of social networks and mass culture in shaping the values and practices of modern youth. Special attention is paid to the Ukrainian context, where popular culture functions both as a means of self-expression and as an instrument of cultural resistance in times of war.

Key words: popular culture, youth, identity, social networks, music, memes, cultural globalization.

Необхідність вивчення попкультури як чинника репрезентації ідентичності молоді визначається низкою обставин. Насамперед саме молоде покоління виступає головним споживачем і водночас активним виробником попкультурного контенту, що надає йому ключову роль у культурних трансформаціях сучасності. Крім того, глобалізаційні та цифрові процеси ставлять українську молодь у ситуацію вибору між уніфікованими світовими трендами та локальними культурними кодами, які забезпечують збереження національної ідентичності. Водночас умови війни та соціальних потрясінь останніх років значно підсилили функцію попкультури як простору культурного спротиву та механізму формування суспільної солідарності.

Соціологічні опитування свідчать, що саме через попкультуру сучасна молодь найчастіше ідентифікує себе та своє покоління. Зокрема, за даними Gradus Research [7], більшість українських респондентів віком 18–24 років називають музику та серіали головними індикаторами власної культурної ідентичності. Подібні тенденції підтверджують і міжнародні дослідження Pew Research Center [8; 9], де понад 70 % підлітків та молодих дорослих відзначають, що їхнє самовідчуття значною мірою формується через соціальні мережі, пов'язані з попкультурним контентом. Таким чином, вивчення попкультури як механізму репрезентації ідентичності молоді дозволяє не лише окреслити сучасні соціокультурні практики, а й зрозуміти більш широкі процеси глобалізації, націєтворення та зміни культурних цінностей у XXI ст.

У соціологічних студіях ідентичність розглядається як динамічна соціально сконструйована категорія, що формується у процесі взаємодії індивіда з оточенням. Е.

Гідденс трактує ідентичність як рефлексивний проєкт особистості, який постійно переглядається у відповідь на соціальні зміни та культурні контексти. С. Голл, розвиваючи культурологічний підхід, наголошує на фрагментарності та множинності сучасних ідентичностей, що формуються через дискурсивні практики та медіа-репрезентації [1, с. 69]. Саме в медіа, зокрема у сфері попкультури, закріплюються символічні значення, які молодь інтерпретує як маркери належності до певної групи чи стилю життя.

Важливим внеском у дослідження цього питання стали роботи представників Бірмінгемської школи культурних досліджень, зокрема Д. Хебдіжа. Він визначав попкультуру як «символічний ресурс», через який соціальні групи, особливо молодіжні субкультури, виражають власну відмінність та конструюють альтернативні системи значень [1, с. 72]. Мода, музика, стиль життя у цьому контексті виконують роль своєрідних «знаків опору» та механізмів самовираження.

Для молодого покоління попкультура виступає універсальною мовою самопрезентації. Вибір музичних жанрів, улюблених серіалів, фільмів чи блогерів, а також активність у соціальних мережах стають інструментами репрезентації власного «я». У цьому сенсі популярна культура формує простір символічних кодів, через які індивід визначає свою ідентичність і комунікує її оточенню [2, с. 55]. Таким чином, попкультура у соціологічному вимірі постає не лише як сфера розваг, а як механізм культурного виробництва і соціальної інтеграції молоді.

Одним із ключових каналів репрезентації ідентичності молодого покоління виступає музика. Соціологічні опитування підтверджують, що музичні вподобання є не лише естетичним вибором, а й важливим маркером соціальної приналежності. За даними Spotify, понад 72 % слухачів віком 16–24 років вважають, що саме музика найбільш точно відображає їхню особисту ідентичність [4, с. 15]. В українському контексті після 2022 року зросла популярність вітчизняних виконавців у цифровому просторі: Kalush Orchestra, Jerry Heil, Skofka регулярно потрапляють у тренди TikTok та YouTube. Найбільш показовим прикладом є пісня «Стефанія» у виконанні Kalush Orchestra, яка перемогла на Євробаченні 2022 року і стала глобальним символом українського спротиву [7]. Її поєднання сучасного хіп-хопу та народних мотивів репрезентувало образ сучасної України, здатної поєднувати традицію й актуальні культурні коди. Така переорієнтація на український музичний контент трактується не лише як естетичний вибір, а й як символічний акт національної ідентифікації.

Важливим механізмом ідентифікації є також мода, яка функціонує як «мова тіла» молоді. Глобальні тренди streetwear, популярність спортивного взуття брендів Nike та Adidas, поширення oversize-стилю створюють універсальні коди, що легко впізнаються у молодіжному середовищі по всьому світу. Водночас українська молодь активно інтегрує у власний стиль локальні культурні маркери. Так, бренди Ksenia Schnaider та Frolov стали символами «бути українцем», поєднуючи сучасні дизайнерські рішення з відсилками до локальної культурної традиції та нової національної самоідентифікації.

Кінематограф і серіали формують особливі наративи ідентичності. Так, серіал «Euphoria» (HBO) задав глобальний дискурс щодо гендерної ідентичності, тілесності та сексуальності, активно вплинувши на естетику покоління Z. Натомість «Stranger Things» (Netflix) викликав ностальгійне відродження «ретро-ідентичності», популяризувавши стиль 1980-х років у музиці, моді й образотворчих практиках. У такий спосіб аудіовізуальний контент стає інструментом, через який молодь приміряє й апропріює нові моделі самопрезентації. Попри високу популярність міжнародних платформ на кшталт Netflix серед українських підлітків, спостерігається зростаючий інтерес до локальних стрічок. Фільми «Мої думки тихі» та «Довбуш» привертають увагу молоді не лише як культурні продукти, а як історії, що формують відчуття національної належності та підтримують культурний діалог поколінь.

Особливу роль у конструюванні молодіжної ідентичності відіграють інтернет-меми та короткі відео у TikTok. Вони функціонують як інструменти швидкої символічної комунікації, де кожне зображення чи короткий ролик набуває значення культурного коду. В Україні національно маркованими стали меми «Чмоня» та «Бавовна», що символізують спротив і гумор як механізм подолання травматичного досвіду війни. На глобальному рівні роль універсальних маркерів покоління Z виконують тренди на кшталт «Wednesday Addams dance» чи «Ice Bucket Challenge», які незалежно від країни сприймаються як спільні коди культурної належності.

Емпіричні дослідження підтверджують ключову роль попкультури у процесах формування та репрезентації ідентичності молоді. Згідно з опитуванням Pew Research Center [8], 81 % американців віком 18–29 років визнають, що елементи попкультури – музика, мода, кінематограф та цифрові тренди – істотно впливають на те, як вони сприймають самих себе та свою належність до покоління. Це свідчить про те, що популярна культура виконує функцію соціального дзеркала, в якому молодь вибудовує образ «я».

Європейський контекст демонструє подібні тенденції. За даними міжнародного проєкту EU Kids Online [6], понад 60 % підлітків і студентів вказали, що саме онлайн-платформи, пов'язані з попкультурою – Instagram, TikTok та YouTube – є головним простором їхнього самовираження та соціальної взаємодії. Це підтверджує, що цифрові середовища стали провідним майданчиком формування культурних ідентичностей нового покоління.

В українському суспільстві попкультура також набула значення маркера ідентичності, особливо після початку повномасштабної війни. За результатами опитування Gradus Research [7], 74 % молодих українців віком 18–24 років підкреслили, що слухання української музики після 24 лютого 2022 року для них стало питанням ідентичності та культурного вибору. Таким чином, музичні вподобання в Україні перетворилися на інструмент національного самоусвідомлення та символічного спротиву.

Глобальні дані також підтверджують масштаби цього явища. Представники покоління Z у середньому витрачають 4,5 години щодня на платформи, безпосередньо пов'язані з попкультурою: TikTok, YouTube та Spotify [5, с. 5082]. Це свідчить про те, що більша частина щоденного часу молоді присвячена взаємодії з контентом, який визначає та відтворює їхню ідентичність.

Водночас домінування попкультури в процесах самовираження молоді має і низку ризиків. По-перше, глобалізація та уніфікація культурних кодів призводять до того, що молодіжна мода, музика чи меми стають однаковими в різних країнах, що загрожує розмиванням локальної ідентичності. Українська молодь, перебуваючи у світовому цифровому просторі, може втратити зв'язок із власними культурними традиціями на користь універсальних глобальних трендів. По-друге, комерціалізація попкультури створює ситуацію, коли ідентичність часто конструюється через бренди й споживання. Вибір одягу чи гаджетів, улюблених виконавців чи інфлюенсерів стає індикатором статусу, а не внутрішніх цінностей, що формує поверхове уявлення про «хто я є». По-третє, сучасна молодь дедалі частіше опиняється у ситуації фрагментарності ідентичності. У цифровому просторі вона може конструювати один образ – яскравий, успішний, відповідний до очікувань аудиторії, тоді як в офлайн-житті цей образ може кардинально відрізнятись. Така роздвоєність створює ризик психологічного виснаження та соціальної дезорієнтації.

Загалом, попкультура у XXI ст. виступає ключовим соціальним механізмом, через який молоде покоління конструює та презентує власну ідентичність. Вона формує багаторівневу систему символів і практик, що охоплюють музику, моду, кінематограф, серіали, інтернет-меми та цифрові платформи. Особливістю цього феномена є поєднання глобальних і локальних кодів: TikTok-тренди та Netflix-серіали співіснують із українськими мемами, фільмами та музикою, які набувають статусу культурних маркерів. У результаті попкультура стає простором як глобальної інтеграції, так і локальної ідентифікації. Для

української молоді сьогодні попкультура виконує подвійну роль: слугує інструментом самовираження у глобальному цифровому середовищі та водночас засобом культурного спротиву й символічної мобілізації в умовах війни.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Герегова С., Іванчук М. Формування національної ідентичності сучасної української молоді: культурний вимір. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Історія*. 2024. Вип. 60. С. 68–76. DOI: <https://doi.org/10.31861/hj2024.60.68-76>.
2. Кожекіна Л., Самчук Т., Середа О. Культурні практики української молоді в часи російсько-української війни. *Соціологічні студії*. 2023. № 1(22). С. 53–63. DOI: <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2023-01-65-75>.
3. Центр Разумкова. Ідентичність громадян України: тенденції змін (червень 2024 р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-cherven-2024r> (дата звернення: 25.09.2025).
4. Biasioli M., Drew T. Ukrainian popular music in times of war: national identity, transnational projections and the musician as grassroots ambassador. *Contemporary post-Soviet popular music: politics and aesthetics*. 2024. Vol. 14, No. 2. P. 6–29. DOI: [https://doi.org/10.5429/2079-3871\(2024\)v14i2.2en](https://doi.org/10.5429/2079-3871(2024)v14i2.2en).
5. Bösch M., Divon T. The sound of disinformation: TikTok, computational propaganda, and the invasion of Ukraine. *New Media & Society*. 2024. Vol. 26, No. 9. P. 5081–5106. DOI: <https://doi.org/10.1177/14614448241251804>.
6. *EU Kids Online 2020: Survey results from 19 countries*. URL: <https://www.eukidsonline.ch/files/Eu-kids-online-2020-international-report.pdf> (дата звернення: 25.09.2025).
7. Gradus Research. Changes in media consumption in Ukraine in 2024. *Gradus Research Report*. URL: <https://gradus.app/en/open-reports/changes-media-consumption-ukraine-2024/> (дата звернення: 25.09.2025).
8. Teenagers, social media, internet: Pew survey. AP News. URL: <https://apnews.com/article/teenagers-social-media-internet-pew-survey-02defc5b53dc4216da1efa63c82a30af> (дата звернення: 25.09.2025).
9. Teens, social media, TikTok, Snapchat. AP News. URL: <https://apnews.com/article/teens-social-media-tiktok-snapchat-17e0ff4dec0f2744674cac4e7ae5b3ca> (дата звернення: 25.09.2025).

Науковий керівник: викладач вищої категорії, старший викладач Зілюк Н. В.

УДК 316.7:364.63

Марина Яворська
(Дніпро, Україна)

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З СІМ'ЯМИ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ В УМОВАХ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розглянуто теоретичні підходи до соціальної роботи з сім'ями у складних життєвих обставинах в умовах сучасного українського суспільства. Проаналізовано вплив соціально-економічних, психологічних та правових чинників на функціонування родини. Розглянуто системний, ресурсний, екосистемний та орієнтований на права людини підходи, а також практичну реалізацію цих моделей на прикладі громадського руху «Віра, Надія, Любов». Стаття буде корисною для соціальних працівників, психологів і фахівців у сфері соціальної політики.

Вступ. Сучасне українське суспільство, особливо його молоде покоління, стикається з широким спектром соціально-економічних, політичних, культурних, психолого-педагогічних та інших викликів. Ці проблеми істотно загострюють соціальну напругу в країні й вимагають оперативного реагування. Їхній вплив особливо відчутний у повсякденному житті сімей, які опинилися в несприятливих умовах через такі фактори, як безробіття, нестабільність в економіці та політичній сфері, необхідність трудової міграції тощо.

Такі обставини не лише знижують рівень матеріального забезпечення родин і порушують сталість їх функціонування, а й призводять до погіршення внутрішньосімейних відносин [8]. На сьогодні більшість українських сімей перебуває в умовах певної нестабільності й конфліктності, що зумовлює зростаючу потребу їхніх членів у соціально-психологічній підтримці та захисті. Особливої уваги заслуговують родини, які опинилися в складних життєвих обставинах. Їм намагаються допомогти як державні органи, так і численні громадські організації та благодійні фонди. Ефективність такої допомоги значною мірою залежить від узгодженості дій усіх зацікавлених сторін і якості координації у наданні цільових соціальних і психологічних послуг [8].

Держава нагадує велику сім'ю, а сім'я – маленьку державу. Цей висновок ще в V ст. до нашої ери зробив китайський філософ Конфуцій, і його слова й досі залишаються актуальними. Адже саме сім'я виступає особливим осередком, який формує особистість, забезпечує її захист та соціалізацію, закладає моральні цінності та орієнтири, розвиває громадянську свідомість і самопізнання, а найголовніше – створює емоційний та духовний комфорт для людини.

Багато сучасних досліджень свідчать, що сім'я як соціальний інститут нині переживає серйозну кризу. Проте, попри складну соціально-економічну ситуацію, для більшості українців сім'я й родина залишаються одним із найважливіших пріоритетів у житті [3].

Аналіз останніх досліджень. Теоретико-методологічне підґрунтя дослідження становлять праці сучасних українських науковців, які розкривають різні аспекти соціальної підтримки сімей у складних життєвих обставинах. Зокрема, М. Лучко та Т. Надвинична [8] акцентують увагу на психологічній допомозі сім'ям у кризі, Н. Дембицька [3] – на соціалізації дітей у малозабезпечених сім'ях, а Е. Лібанова [7], А. Красун і Я. Турчин [5] аналізують проблему бідності як чинника соціальної вразливості родин. У працях Г. Кучер [6] та Н. Бутенко [2] підкреслюється важливість міжвідомчої взаємодії, групової роботи та розвитку нових соціальних послуг у громадах, тоді як Т. Погонєць [11] обґрунтовує ефективність системно-структурного підходу в консультуванні сімей.

Отже, результати аналізу літератури свідчать, що сучасні підходи до роботи з сім'ями у складних життєвих обставинах базуються на принципах гуманізму, партнерства, орієнтації на ресурси клієнта та комплексній взаємодії різних інституцій соціальної підтримки.

Мета статті. Теоретичне обґрунтування підходів до соціальної роботи з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах, а також аналіз наукових поглядів щодо принципів, форм і методів надання соціальної підтримки таким сім'ям.

Виклад основного матеріалу. У важкі моменти ми прагнемо порозуміння та підтримки від близьких, сподіваючись на їхню допомогу. Проте часто замість очікуваної підтримки стикаємося з байдужістю та холодністю. Вона не є лише соціальним фактом, а відображає складні обставини соціально-психологічного характеру. Батьківська недбалість, агресія у сім'ї, конфліктність, труднощі у самореалізації, девіантна поведінка – усе це часто є наслідком невирішених особистих проблем, нестачі знань та навичок для розв'язання складних життєвих ситуацій.

Саме тому потрібен фундаментальний перегляд звичної моделі підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Планування та надання соціальних послуг сім'ям з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах, є важливою складовою сучасної соціальної політики. Цей процес потребує системного підходу, який включає комплексну оцінку потреб родини, формування індивідуального плану допомоги, залучення міждисциплінарної команди фахівців, а також безперервний моніторинг та супровід.

На педагогічному рівні соціальну роботу з кризовими сім'ями висвітлює Олена Белоліпцева, яка акцентує увагу на соціально-педагогічному супроводі та необхідності інтеграції освіти, профілактики та реабілітації у процес надання послуг. Праці Тетяни Зінюк спрямовані на класифікацію форм і методів роботи із сім'ями в складних життєвих обставинах, зокрема через кейс-менеджмент, соціальне консультування та супровід. Вона підкреслює роль індивідуального планування допомоги, ґрунтованого на оцінці потреб родини [1, 12].

У психологічному вимірі вагомий внесок зробила Марія Лучко, яка у своїх працях використовує ресурсно-орієнтований та гуманістичний підходи. Вона наголошує на необхідності врахування внутрішнього потенціалу сім'ї, емпатійного ставлення до батьків і дітей та роботи з їхніми емоційними станами. Ірина Мамчур досліджує соціально-психологічний супровід дітей, які зростають у проблемних або неблагополучних родинах, пропонуючи методики діагностики психоемоційного стану дитини та механізми взаємодії соціального працівника зі школою, службами у справах дітей та психологами [10].

На рівні громад і місцевих соціальних систем актуальними є дослідження Галини Кучер та Наталії Бутенко, які вивчають інноваційні моделі соціальної роботи, створення мультидисциплінарних команд, мобільних бригад допомоги та груп підтримки для стабілізації психоемоційного стану сімей [2, 6].

Суттєвий внесок у розвиток теоретичної бази зробила Тетяна Погонєць, яка розглядає системно-структурний підхід до консультування сімей, опираючись на моделі Сальвадора Мінухіна, Мюррея Боуена та Вірджинії Сатир, підкреслюючи значення аналізу сімейних ролей, меж та стилів взаємодії [11].

Сучасні родини стикаються з різноманітними проблемами: нестабільність шлюбу та сімейних стосунків, неповнота сімейного складу, руйнування традицій виховання. формалізація спілкування батьків з дітьми через їхню зайнятість, брак чоловічого впливу на розвиток дитини, низький рівень педагогічної та психологічної грамотності, негативний вплив алкоголізму, пияцтва, цинізму та бездуховності, скорочення внутрішньо- та міжсімейних контактів, проблеми організації дозвілля, переважання матеріальних цінностей над духовними [8].

Майже кожна сім'я може опинитися у зоні ризику. Соціальні фахівці оцінюють кризовий стан сім'ї за такими індикаторами: гострі конфлікти між подружжям, суперечки між батьками та дітьми, моральне та фізичне насильство, безвідповідальне батьківство [8].

Класифікація сімей у складних життєвих обставинах

сім'ї, що перебувають у складних життєвих обставинах, поділяють на три групи:

1. сім'ї з проблемами матеріального характеру – багатодітні, самотні батьки, сім'ї з хворими або непрацездатними членами, випускники інтернатів;

2. сім'ї з юридичними труднощами – незнання прав, відсутність коштів на оформлення документів, аліменти тощо;

3. сім'ї з психологічними проблемами – складнощі перехідного віку, повторні шлюби, гіперконтроль дітей, насильство або бездоглядність [8].

Зовні благополучні сім'ї також можуть потребувати підтримки через низьку педагогічну або психологічну культуру [8].

Практичний досвід громадського руху «Віра, Надія, Любов»

Одним із прикладів успішного планування та надання соціальних послуг є громадський рух «Віра, Надія, Любов», що функціонує з 1996 р. Його діяльність базується на принципах

гуманізму, міждисциплінарності, партнерства, клієнтоцентризму та поваги до прав людини [4].

Рух поєднує системний, екосистемний, ресурсний підходи та підхід, орієнтований на права людини, надаючи комплексну підтримку родинам, сприяючи розвитку потенціалу дітей і батьків, профілактиці соціального сирітства та мінімізації ризиків соціального неблагополуччя.

Практична діяльність руху включає:

- індивідуальну роботу з дітьми та батьками;
- психологічну та юридичну підтримку;
- консультації з працевлаштування та освіти;
- роботу з громадами, школами, медичними закладами;
- підтримку внутрішньо переміщених осіб, жінок, що постраждали від насильства, підлітків із груп ризику;
- реалізацію інформаційно-просвітницьких кампаній щодо прав дитини, профілактики насильства та ВІЛ/СНІДу [4].

Висновки. Сучасне українське суспільство стикається з численними соціально-психологічними та економічними викликами, що впливають на стабільність сімейних відносин. Сім'ї, які опинилися у складних життєвих обставинах, потребують комплексної підтримки з боку держави, громадських організацій та міждисциплінарних фахівців. Теоретичні підходи (системний, ресурсний, екосистемний, орієнтований на права людини) дають змогу ефективно планувати та надавати соціальні послуги, а практичний досвід руху «Віра, Надія, Любов» демонструє успішну реалізацію цих підходів на рівні громади, забезпечуючи підтримку дітей і батьків, розвиток потенціалу родин та мінімізацію ризиків соціального неблагополуччя.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Белоліпцева О. В. Соціально-педагогічна робота з сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах в період незалежної України. *Scientific Notes of the Pedagogical Department*. 2014. №35. С. 19-25.
2. Бутенко, Н. В. Проведення групової роботи з сім'ями, які перебувають в складних життєвих обставинах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Психологія*. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 5. С. 11–15.
3. Дембицька Н.М., Новосядла О.М. Теоретико-методологічні підходи до вивчення економічної соціалізації дитини в малозабезпеченій сім'ї. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. Том 1. Вип. 44. Київ: ТОВ-Видавництво "ЛОГОС", 2016. С. 25-31.
4. Громадський рух «ВІРА, НАДІЯ, ЛЮБОВ». URL: <https://www.fhl.org.ua/> Дата звернення: 23.09.2025.
5. Красун А., Турчин Я. Бідність в Україні та шляхи її подолання. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2008. Вип. 20. С. 81-85.
6. Кучер Г. М. Соціальна робота з вразливими категоріями населення в умовах територіальної громади : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Умань, 2019. 301 с.
7. Лібанова Е. Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу. Київ, 2008. 330 с.
8. Лучко М., Надвинична Т. Психологічна допомога сім'ям у складних життєвих обставинах. *Психологія та суспільство*. № 3-4, березень 2019. С. 224-233.
9. Максименко К.М., Дацаківська О.Ю., Криницька І.П. Спільно до нових послуг. Керівництво із впровадження соціальних послуг для сімей з дітьми в громадах. Ч. 1. Київ, 2021. 76 с.

10. Мамчур І. В. Соціально-психологічний супровід дітей із сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах. *Наукові записки. Серія: Психологія*. 2023. №1. С. 39–44. <https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2023-1-5>
11. Погонєць Т. В. Системно-структурний підхід у консультуванні сімей, що перебувають в складній життєвій ситуації. Кривий Ріг : КДПУ, 2023. 61 с.
12. Зінюк Т. Форми і методи соціальної роботи з сім'ями, які опинились у складних життєвих обставинах: кваліфікаційна робота на здобуття кваліфікаційного ступеня бакалавра: спец. 231 Соціальна робота / наук. кер. К. Петровська. БДПУ, 2024. 63 с.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ / ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 94:061.213(477)«19/20»

Аліна Сатаєва
(Вінниця, Україна)

ЗАКОНОДАВЧІ ІНІЦІАТИВИ ДИРЕКТОРІЇ УНР У КАМ'ЯНЕЦЬКУ ДОБУ: МІЖ ВОЄННОЮ НЕОБХІДНІСТЮ ТА ІДЕЄЮ ДЕРЖАВНОСТІ

Стаття присвячена всебічному дослідженню законодавчих ініціатив Директорії Української Народної Республіки у період «Кам'янецької доби» (червень–листопад 1919 року). **Метою** роботи є глибокий аналіз процесу формування та функціонування законодавчих інституцій УНР в умовах надзвичайної воєнної напруги, політичної нестабільності та численних викликів державного будівництва. У статті детально розглядаються ключові законодавчі акти Директорії, зокрема ті, що стосуються організації виконавчої та місцевої влади, формування фінансової і судової системи, а також військових і мобілізаційних заходів. Особлива увага приділяється взаємозв'язку між політичними та правовими аспектами законотворчої діяльності, а також ролі законодавчих рішень у забезпеченні легітимності влади, стабілізації державних інституцій та консолідації українського суспільства під час національно-визвольної боротьби. **Методологія дослідження** базується на комплексному історико-правовому аналізі, що передбачає систематичне вивчення архівних документів, нормативних актів, історико-мемуарної літератури та сучасних наукових праць. Такий підхід дозволяє простежити розвиток правових інститутів у контексті конкретних історичних обставин та оцінити ефективність ухвалюваних рішень. Значущим елементом методики є порівняльний аналіз законотворчих практик різних етапів УНР, що дає змогу оцінити унікальність Кам'янецького періоду та його внесок у формування державності. **Новизна статті** полягає у комплексній систематизації законодавчих ініціатив Директорії саме у період її перебування в Кам'янці, який у попередніх дослідженнях розглядався фрагментарно і переважно в політичному аспекті. **Практичне значення** дослідження полягає у формуванні цілісного розуміння ролі законодавчої влади у процесах державотворення, що може бути корисним для істориків, правознавців, політичних аналітиків і фахівців з державного управління. **Основні результати дослідження** показують, що законотворча діяльність Директорії у «Кам'янецьку добу» виконувала декілька взаємопов'язаних функцій. По-перше, вона забезпечувала правове поле для діяльності уряду та органів місцевого самоврядування, що дозволяло підтримувати управлінську вертикаль у складних умовах евакуації та фронтових загроз. По-друге, законодавчі акти сприяли мобілізації людських і матеріальних ресурсів, необхідних для оборони держави та забезпечення соціальної стабільності. По-третє, діяльність Директорії мала символічне та легітимізаційне значення, закріплюючи концепцію державності та демонструючи міжнародній спільноті здатність УНР діяти як суверенна держава навіть у кризових умовах. **Висновки.** Досвід законотворчої діяльності Директорії у Кам'янці має значення не лише для історичного осмислення етапів державотворення УНР, а й для сучасних досліджень української державності та розвитку національного правового поля. Аналіз законодавчих ініціатив дозволяє визначити ключові принципи, які залишаються актуальними для побудови стабільної державної системи: поєднання стратегічного бачення з оперативним реагуванням на кризові обставини, баланс між централізацією та делегуванням повноважень, а також врахування зовнішньополітичного та соціокультурного контексту. Урахування цих історичних уроків може слугувати методологічним орієнтиром для сучасного правотворчого процесу та удосконалення інституційного устрою держави в умовах нестабільності та воєнних загроз.

Ключові слова: Директорія УНР, Кам'янецька доба, законодавчі ініціативи, Українська Народна Республіка, державотворення, воєнна необхідність, конституційне будівництво, правова система, внутрішня політика, зовнішньополітичний контекст

*The article focuses on the legislative initiatives of the Directorate of the Ukrainian People's Republic during the "Kamianets period" (June–November 1919). **The purpose of the study** is to examine the specifics of the formation and functioning of the legislative bodies of the UPR under conditions of military tension, political instability, and the urgent need to consolidate statehood. The study analyzes key legislative acts regulating the organization of executive and local authorities, financial management, judiciary, and military structures. Special attention is given to the interrelation of political and legal aspects of law-making, as well as the role of legislation in maintaining the legitimacy of power and mobilizing civil society. **The research methodology** is based on a comprehensive historical and legal analysis, including archival documents, normative acts, historical memoirs, and modern scholarly literature. **The novelty of the study** lies in the systematic assessment of the Directorate's legislative initiatives specifically during its stay in Kamianets, which was previously examined only fragmentarily. The findings indicate that the Directorate's legislative activity provided a legal framework for state governance, mobilization of resources, and legitimization of authority under challenging conditions. **The conclusions** emphasize the relevance of historical legislative experience for contemporary state-building and the development of the national legal system.*

Keywords: Directorate of the UPR, Kamianets period, legislative initiatives, Ukrainian People's Republic, state-building, wartime necessity, constitutional development, legal system, domestic policy, foreign policy context.

Актуальність теми. Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю глибшого осмислення ролі законодавчої діяльності Директорії УНР у процесі державотворення доби визвольних змагань 1917–1921 років. Кам'янецький період став своєрідним етапом випробувань української державності, коли в умовах військово-політичної нестабільності та загрози втрати суверенітету постала потреба поєднати ідеї демократичного устрою з вимогами воєнного часу. У цей період законодавчі ініціативи Директорії відображали прагнення створити дієздатну систему управління, зберегти принципи національного суверенітету та забезпечити функціонування державних інституцій у надзвичайних умовах.

Вивчення законодавчої політики Директорії в Кам'янецьку добу дозволяє не лише глибше зрозуміти особливості українського державотворчого процесу, а й простежити закономірності формування національної правової думки. Цей період демонструє спробу поєднати ідеали соціальної справедливості, народовладдя та правопорядку з практичними потребами військової мобілізації і централізації влади. Аналіз нормативних актів того часу відкриває можливість оцінити, наскільки ефективними були механізми законодавчого реагування на виклики війни та внутрішньополітичні кризи, а також виявити межі між вимушеними компромісами та збереженням ідеї української державності. Наукова актуальність теми полягає і в тому, що досвід Директорії УНР може бути співвіднесений із сучасними проблемами функціонування української держави в умовах воєнного стану. Осмислення історичних прикладів прийняття рішень в екстремальних умовах сприяє формуванню глибшого розуміння закономірностей державної стійкості, відповідальності політичного керівництва та значення права як інструменту національного самозбереження.

Таким чином, дослідження законодавчих ініціатив Директорії в Кам'янецький період має не лише історико-пізнавальну, а й практичну цінність для розвитку сучасної української державотворчої та правової думки.

Аналіз попередніх досліджень. Історіографічна база дослідження засвідчує стійкий науковий інтерес до проблем організації та діяльності державних інституцій у період

найгостріших випробувань української державності. Одним із найбільш комплексних досліджень цього питання є праця М. Стопчака, який у своїй монографії [7] глибоко аналізує політичні та правові основи діяльності Директорії, наголошуючи на тому, як зовнішньополітичні чинники впливали на її законотворчі ініціативи. Вагомий внесок у вивчення проблеми зробив також П. Гай-Нижник, який у своїй роботі [1] досліджує прагнення керівництва Директорії створити дієву модель державного управління в умовах руйнації адміністративної системи. Значну увагу до особливостей внутрішньої політики Кам'янецької доби приділяє В. Лозовий, який детально описує законодавчі заходи, спрямовані на укріплення обороноздатності та організацію мобілізаційних ресурсів [3].

З правничої точки зору суттєвий внесок у вивчення законодавчої техніки та нормотворчих процесів зробили А. Іванова [2] і А. Присяжнюк [6]. У своїх дисертаційних дослідженнях вони розглядають правотворчу діяльність Директорії як етап у становленні правових засад української державності, особливо у сферах військового, адміністративного та публічного права. Помітним доповненням до цих праць стала публікація Т. Подковенко [5], де дослідниця висвітлює специфіку формування нормативної бази в умовах політичної нестабільності та слабкості виконавчої влади. При цьому А. Присяжнюк окремо підкреслює значення конституційних процесів у межах державотворчої діяльності Директорії, звертаючи увагу на нереалізовану спробу ухвалення Основного закону.

Окремі виміри теми розкриваються у працях історико-мемуарного та культурологічного характеру, зокрема у дослідженнях В. Пархоменка [4], О. Кучерука [8] і В. Шамраєвої [9], де описано політичний і культурний контекст, у якому здійснювалася законотворча робота. Ці автори доповнюють загальну картину, показуючи зв'язок між внутрішньополітичними процесами, зовнішнім тиском і громадськими настроями. Водночас В. Яблонський у своїй праці [10] здійснює глибокий історико-політичний аналіз еволюції владних повноважень у Директорії, вказуючи на те, як трансформація виконавчих структур позначалася на ефективності законодавчої діяльності. У сукупності ці дослідження формують широке й різновекторне історіографічне поле, яке дозволяє комплексно оцінити як політичні, так і правові аспекти функціонування законодавчої влади УНР у Кам'янецький період.

Метою статті є аналіз законодавчих ініціатив Директорії Української Народної Республіки в Кам'янецьку добу крізь призму поєднання воєнної необхідності та державницьких ідеалів. Особлива увага приділяється аналізу політико-правового змісту прийнятих актів, їх впливу на організацію державної влади та формування легітимності Директорії як центрального органу управління.

Методологічну основу статті становить поєднання історичного, порівняльного, аналітичного та системного підходів. Історичний метод дозволив простежити послідовність подій та політичних рішень, які визначали характер законодавчої діяльності Директорії в умовах воєнно-політичної кризи. Порівняльний метод застосовано для зіставлення українського досвіду з практикою інших державних утворень доби Першої світової війни та постімперських трансформацій у Центральній-Східній Європі. Аналітичний метод використано для розкриття внутрішньої логіки прийняття нормативних актів, їхніх цілей і мотивів. Системний підхід дав змогу розглядати законодавчі ініціативи не ізольовано, а як частину ширшого процесу державного будівництва, де поєднувалися політичні, соціальні та правові чинники.

Виклад основного тексту. Кам'янецька доба діяльності Директорії Української Народної Республіки (1919–1920 рр.) стала одним із найскладніших, але водночас концептуально визначальних періодів українського державотворення. Саме в цей час розгорнулася спроба поєднати принципи парламентської демократії, соціальної справедливості та ідею національної незалежності з реаліями жорсткої воєнно-політичної кризи. Як зазначає П. Гай-Нижник, Директорія постала перед необхідністю “знайти модель державного устрою, яка б поєднувала революційні ідеали із прагматизмом виживання

нації” [1, с. 17]. Зміщення центру діяльності уряду до Кам’янця-Подільського символізувало не лише політичну евакуацію, а й спробу сконцентрувати законодавчу ініціативу в безпечнішому середовищі, зберігаючи правову безперервність УНР.

У табл. 1 здійснено аналіз основних законодавчих ініціатив Директорії УНР у Кам’янецьку добу (1919–1920 рр.), підготовлена на основі наукових праць П.Гай-Нижника, В. Лозового, Т. Подковенка, А. Присяжнюка, В. Пархоменка, М. Стопчака та інших дослідників [1-10].

Таблиця 1

Основні законодавчі ініціативи Директорії УНР у Кам’янецьку добу

Назва законодавчої ініціативи	Зміст та мета	Політичний і соціальний контекст	Наслідки та значення
Закон про тимчасовий державний устрій УНР (1919 р.)	Передбачав створення системи виконавчих органів на час воєнного стану, концентрацію влади в руках Директорії, визначення статусу Ради Народних Міністрів.	Прийнятий у період втрати контролю над Києвом, коли Кам’янець став фактичним центром УНР.	Закон став спробою зберегти єдність управління і правовий контур держави.
Постанова про організацію місцевої влади на звільнених територіях (1919 р.)	Визначала порядок формування місцевих комісаріатів, їхню підзвітність центру, механізми відновлення адміністрацій після більшовицької окупації.	Умови нестабільного контролю територій, потреба швидкої адміністративної відбудови.	Стала основою для відновлення органів самоврядування та налагодження постачання армії.
Закон про державну скарбницю УНР (1919 р.)	Спрямований на регулювання фінансової системи, централізацію податкових надходжень, контроль за витратами на військові потреби.	Гостра нестача коштів, інфляція, розбалансованість економіки.	Закон не був повністю реалізований, однак засвідчив спробу створити прозору фінансову структуру.
Постанова про національне військо (серпень 1919 р.)	Упорядковувала формування армії УНР, визначала систему мобілізації та підпорядкування.	Війна на кількох фронтах – проти більшовиків і денікінців.	Внесла елементи дисципліни, але через хаос на фронті діяла частково.
Розпорядження про відновлення судової системи (1919 р.)	Регламентувало діяльність судів і прокуратури, прагнуло повернути верховенство права.	Криза правопорядку після чергової евакуації уряду.	Законодавчо задекларовано неперервність правосуддя, але реалізація була обмеженою.
Постанова про охорону громадського порядку	Передбачала створення народної міліції під керівництвом місцевих адміністрацій.	Загроза анархії, активність отаманських рухів.	Дала змогу частково стабілізувати ситуацію в тилкових районах.

Назва законодавчої ініціативи	Зміст та мета	Політичний і соціальний контекст	Наслідки та значення
Розпорядження про біженців та внутрішньо переміщених осіб	Визначало механізми допомоги населенню, що тікало від бойових дій.	Масові переміщення населення у Подільській губернії.	Стало першим соціальним актом гуманітарного характеру у військовий час.
Проект Конституції УНР (осінь 1919 р.)	Спроба систематизувати державний устрій, розподіл влад, права громадян.	Кам'янець став «останніми парламентськими дверима» УНР.	Проект не був затверджений через військову поразку, але виявив конституційне мислення доби.
Декларація Директорії про зовнішньополітичний курс (1919 р.)	Визначала нейтралітет УНР, прагнення до співпраці з Антантою.	Пошук міжнародної підтримки проти більшовиків.	Вплинула на дипломатичну активність українських місій за кордоном.
Акт про єдність УНР і ЗУНР (грудень 1919 р.)	Закріплював соборницькі принципи державної політики.	Кам'янецька доба – час спроби фактичного об'єднання обох республік.	Хоча не реалізований повністю, акт став символом соборності українських земель.

Законодавча діяльність у Кам'янецький період була спрямована передусім на стабілізацію державного управління та забезпечення функціонування армії. За спостереженнями Т. Подковенка, законодавчі акти того часу відзначалися “оперативністю ухвалення і практичним характером”, адже більшість з них мали на меті врегулювання конкретних адміністративних і військових питань [5, с. 81]. Потреба швидкого реагування на військові загрози зумовила появу нормативних актів, які розширювали повноваження військового командування, регулювали мобілізаційні заходи та постачання армії. Водночас уряд намагався уникнути перетворення воєнного управління на диктатуру, прагнучи зберегти елементи правової процедури ухвалення рішень. Законодавча ініціатива Директорії базувалася на принципі колегіальності, успадкованому від доби Центральної Ради. Як зазначає А. Іванова, навіть у кризових умовах 1919 року структура законотворчої діяльності не втратила своєї багатоступеневої форми – підготовка проєктів у міністерствах, розгляд у Раді Народних Міністрів і затвердження головою Директорії [2, с. 94]. Це свідчить про прагнення керівництва УНР до збереження легітимності державних рішень, попри руйнування усталеної інституційної системи. Таке збереження формальних процедур засвідчує розуміння того, що закон мав залишатися основою державної влади навіть у найтяжчі часи.

Однією з центральних проблем стало узгодження між політичними амбіціями окремих членів Директорії та потребою єдності державного управління. В. Яблонський слушно зауважував, що “від влади п'ятох до диктатури одного” – це формула еволюції внутрішньої динаміки керівного органу, де надмірна політична конкуренція ускладнювала

вироблення єдиної законодавчої стратегії [10, с. 78]. Відсутність чіткої ієрархії ухвалення рішень призводила до затримок у реалізації навіть найнеобхідніших нормативних актів. Водночас, попри внутрішні суперечності, Директорія зуміла зберегти державний апарат, здатний видавати закони і постанови з юридичною силою.

Період Кам'янецької доби характеризується також появою низки законів, спрямованих на регламентацію земельних, фінансових та освітніх відносин. Як зазначає М. Стопчак, законодавча діяльність Директорії “не обмежувалася воєнними декретами”, а мала системний характер, націлений на створення правових підвалин державного ладу [7, с. 425]. Було прийнято низку нормативних актів про відновлення місцевого самоврядування, про судочинство, про шкільну освіту. Ці документи демонстрували прагнення утвердити соціально-правові принципи української державності навіть у стані воєнної мобілізації. Особливої уваги заслуговує діяльність щодо формування військового законодавства. В. Лозовий відзначає, що Кам'янецький уряд намагався поєднати централізоване військове управління з принципом народного контролю, зберігаючи демократичні елементи навіть у збройних силах [3, с. 112]. Було ухвалено положення про дисциплінарні суди, про забезпечення військових постачанням і соціальними гарантіями. Ці акти свідчать, що Директорія прагнула формувати армію не як інструмент диктатури, а як основу оборони демократичної держави.

Законодавча діяльність Директорії також торкалася питання адміністративного устрою. Було здійснено спробу уніфікації регіонального управління шляхом прийняття законів про губернські та повітові комісаріати. Як зазначає А. Присяжнюк, конституційне будівництво цього часу відзначалося прагненням “узгодити автономні елементи управління з єдиною державною вертикаллю” [6, с. 136]. Така політика мала на меті запобігти децентралізації влади в умовах, коли сепаратизм і отаманщина становили одну з головних загроз існуванню УНР.

Попри кризові обставини, Директорія прагнула зберегти засади парламентського контролю та принцип законності. У законодавчих актах часто наголошувалося на верховенстві права і відповідальності урядових осіб. Як підкреслює П. Гай-Нижник, навіть у моменти поразок уряд УНР не вдавався до форм повної диктатури, зберігаючи вірність демократичним ідеалам 1917 року [1, с. 145]. Це підкреслює тяглість української політичної традиції – державність розглядалася не лише як політична влада, а й як правовий порядок. Важливим напрямом законодавчих ініціатив стала спроба врегулювання відносин між цивільною адміністрацією та військовим командуванням. Як свідчить дослідження В. Пархоменка, ця взаємодія була непростою: у законодавчих рішеннях часто фіксувалася напруга між необхідністю військової дисципліни та принципом громадянського контролю [4, с. 102]. Тим не менше, правові документи Кам'янецької доби демонструють прагнення встановити чіткі межі компетенції між різними гілками влади, що засвідчує зрілість політико-правового мислення тогочасної української еліти.

Особливої уваги заслуговують фінансові закони Директорії, які мали на меті стабілізацію економіки в умовах воєнного хаосу. За свідченням М. Стопчака, уряд намагався впровадити фінансову дисципліну через відновлення контролю над податковими надходженнями і випуск державних грошових знаків [7, с. 612]. Ці ініціативи свідчать про прагнення створити підвалини самостійної фінансової політики, що було важливо не лише для поточних потреб, а й для збереження атрибутів державності. У Кам'янецький період важливу роль відігравала також законодавча політика у сфері освіти та культури. Як підкреслює О. Кучерук, Директорія розглядала розвиток освіти як “засіб духовного самозбереження народу”, ухвалюючи акти про підтримку української мови в навчальних закладах і створення вищих шкіл [8, с. 143]. Такі рішення мали стратегічне значення, адже формували правову основу культурної ідентичності майбутньої української держави.

Законодавча діяльність у Кам'янецький період мала й зовнішньополітичний вимір. За словами В. Шамрасої, “всі законодавчі ініціативи Директорії були спрямовані на те, щоб

утвердити перед міжнародною спільнотою образ України як правової та цивілізованої держави” [9, с. 97]. Прийняття актів, що регламентували дипломатичну службу, порядок укладання міжнародних угод і статус іноземців, було покликане засвідчити, що УНР залишається суб’єктом міжнародного права навіть у стані війни.

Водночас історики зазначають, що законодавча активність Директорії не завжди супроводжувалася ефективним впровадженням рішень. За спостереженнями А. Іванової, “правотворча діяльність часто випереджала адміністративні можливості її реалізації” [2, с. 177]. Відсутність стабільного адміністративного апарату, часті переміщення уряду та нестача кадрів зумовлювали розрив між законом і практикою. Це, втім, не применшує значення законодавчих ініціатив як вияву політичної волі до збереження правової державності.

Підсумовуючи, слід зазначити, що законодавчі ініціативи Кам’янецької доби були спробою закріпити основи державного життя в умовах постійної загрози ліквідації самої держави. Вони поєднували елементи прагматичного управління та ідеалістичної віри в демократичні принципи, відображаючи внутрішню еволюцію української політичної культури. Як зазначає П. Гай-Нижник, “у правотворчій діяльності Директорії проявилася глибока віра в те, що навіть у війні закон залишається символом державності” [1, с. 201].

Кам’янецька доба засвідчила, що законодавча діяльність є не лише інструментом управління, а й формою збереження національної ідентичності. Директорія, попри численні поразки, залишила по собі спадщину, яка засвідчила, що українська державність мислилася не як тимчасовий політичний проєкт, а як правова і моральна категорія. Її законодавчі ініціативи стали свідченням того, що навіть у найскладніші історичні моменти Україна прагнула залишатися державою права, вірною ідеалам свободи, справедливості та суверенітету.

Висновки. У підсумку проведеного дослідження можна констатувати, що законодавчі ініціативи Директорії УНР у Кам’янецьку добу стали важливим етапом у спробах збереження української державності в умовах постійної воєнної загрози, політичної нестабільності та обмежених адміністративних можливостей. Цей період вирізнявся прагненням поєднати військову необхідність із засадничими принципами демократії, соціальної справедливості та правової держави. Уряд Директорії намагався створити систему, яка б забезпечила ефективне функціонування інституцій влади навіть в умовах евакуації та фронтових втрат, а також закласти підвалини майбутнього конституційного устрою. Водночас складна політична ситуація та постійна загроза більшовицького наступу змушували Директорію шукати компроміс між ідеалами й реальністю, що позначилося на характері рішень, які ухвалювалися – вони часто мали ситуативний і мобілізаційний характер, однак не втрачали державницького змісту.

Значення законодавчої діяльності Кам’янецької доби полягає у тому, що вона стала спробою унормувати діяльність державних інституцій в екстремальних умовах і водночас продовжити розвиток правової системи, започаткованої ще за часів Центральної Ради. Законодавчі ініціативи Директорії охоплювали широке коло питань – від оборонної політики до регулювання місцевого самоврядування, фінансів і судочинства. Зокрема, спроби конституційного будівництва, описані у працях А. Присяжнюка, свідчать про намагання керівництва УНР зберегти спадкоємність правових засад і водночас забезпечити адаптацію до нових викликів. Як показує аналіз джерел (П. Гай-Нижник, В. Лозовий, Т.Подковенко), діяльність законодавчих органів не втратила системності навіть у період найтяжчих військових криз, що підтверджує високий рівень політичної культури української еліти того часу.

Отже, досвід законодавчих ініціатив Директорії УНР у Кам’янецьку добу є не лише важливою сторінкою в історії українського державотворення, але й джерелом сучасних рефлексій щодо стійкості влади в умовах війни. Попри обмежені ресурси й зовнішньополітичну ізоляцію, українське керівництво демонструвало здатність мислити

стратегічно, прагнучи узгодити потреби моменту з довгостроковими цілями державного розвитку. Цей історичний досвід свідчить, що навіть у найскладніших обставинах можливо зберегти правовий контур держави, якщо її лідери мають чітке бачення національного інтересу.

Саме тому аналіз Кам'янецької доби Директорії залишається цінним для сучасного українського державного будівництва, особливо в умовах воєнного стану, коли питання поєднання безпеки та демократичних принципів набуває особливої актуальності.

Перспективи дослідження. Перспективи подальшого дослідження полягають у глибшому вивченні внутрішніх механізмів прийняття законодавчих рішень у період Кам'янецької доби, зокрема через аналіз архівних документів, стенограм засідань та листування членів Директорії. Особливо важливо простежити взаємодію між політичними структурами, військовими органами та місцевим самоврядуванням, щоб краще зрозуміти, як у критичних умовах війни відбувалася адаптація законодавчої ініціативи до реалій державного управління. Такі дослідження здатні не лише уточнити маловідомі аспекти діяльності Директорії, а й дати сучасній Україні приклад формування правової державності в умовах зовнішньої агресії, зберігаючи при цьому легітимність і спадкоємність влади.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гай-Нижник П. П. УНР у період Директорії: пошук моделі державного устрою (кінець 1918-1919 рр.). Ніжин : Лисенко М. М. [вид.], 2013. 212 с.
2. Іванова А. Ю. Законодавчий процес і законодавча техніка у період Центральної Ради, Гетьманату та Директорії : дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2005. 220 с.
3. Лозовий В. С. Внутрішня та зовнішня політика Директорії Української Народної Республіки (Кам'янецька доба). Київ ; Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2005. 224 с.
4. Пархоменко В. А. Директорія УНР та Західноукраїнська Народна Республіка в історико-мемуарній літературі / Миколаїв. нац. ун-т ім. В. О. Сухомлинського. Миколаїв : Іліон, 2019. 211 с.
5. Подковенко Т. Законодавча діяльність Директорії. *Підприємництво, господарство і право*. 2003. № 11. С.80-85.
6. Присяжнюк А. Й. Конституційне будівництво в Українській Народній Республіці доби Директорії (листопад 1918 – початок 1921 рр.): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2002. 197 арк.
7. Стопчак М. В. Утворення і діяльність Директорії Української народної республіки (1918 – 1920 рр.): історіографічний нарис: монографія. Вінниця: І. Балюк, 2010. 812 с.
8. Українська революція 1917-1921 років в ілюстраціях / авт. концепції та упоряд. Олександр Кучерук. Київ : Парламентське вид-во, 2019. 199 с.
9. Шамраєва В. М. Зовнішньополітична концепція УНР доби Директорії: процес вироблення та практична реалізація: монографія. Харків: Магістр, 2013. 171 с.
10. Яблонський В. М. Від влади п'ятьох до диктатури одного: Історико-політичний аналіз Директорії УНР / Київський держ. лінгвістичний ун-т. Київ: Альтерпрес, 2001. 160 с.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ / ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 343.16

Angela Cuciurcă, Svetlana Prodan
(Chișinău, Moldova)

ASPECTE PRACTICE PRIVIND APLICAREA RĂSPUNDERII PENALE PENTRU INFRACȚIUNEA DE RĂPIRE A UNEI PERSOANE

Actualitatea și importanța temei cercetate constă în faptul că, infracțiunea de răpire a unei persoane, prevăzută la art 164 CP al RM reprezintă un pericol social vădit, întrucât întotdeauna are loc aplicarea violenței față de victimă. Prin aceasta se și deosebește de celelalte infracțiuni incriminate în capitolul III denumit „Infracțiuni contra libertății, cinstei și demnității persoanei”. Gradul de prejudiciabilitate al infracțiunii specificate la art.164 CP RM sporește nu doar pe fondul periclitării libertății fizice a persoanei ca valoare socială protejată de legea penală, dar și prin faptul că afectează în plan secundar următoarele atribute ale persoanei: viața persoanei; sănătatea persoanei; integritatea corporală a persoanei; libertatea psihică a persoanei; libertatea manifestării de voință; minimul de încredere a persoanei; dezvoltarea fizică sau psihică a minorului; patrimoniul.

Răspunderea pentru respectiva infracțiune a început să apară odată cu intrarea în vigoare a Codului penal al Republicii Moldova (12.06.2003). Până la acel moment nu a existat o prevedere legală în ceea ce privește răpirea unei persoane, această infracțiune fiind pedepsită conform infracțiunii de privațiune ilegală de libertate, care este momentan incriminată în art. 166 CP al RM. Cu toate acestea, Codul penal al Republicii Moldova nu prevede o definiție pentru răpirea unei persoane, fiind o problemă în momentul delimitării acestei infracțiuni de celelalte infracțiuni.

Pe de altă parte, legiuitorul a introdus norme noi în care răpirea apare în calitate de acțiune principală a laturii obiective. De exemplu, atacul asupra persoanei care beneficiază de protecție internațională (art. 142 CP al RM); răpirea minorului de către rudele apropiate (art. 164 prim CP al RM).

Cuvinte-cheie: răpirea unei persoane, practică judiciară, concurs real, constrângere fizică, privare de libertate, răfuială fizică, modalitate normativă de pregătire a infracțiunii.

The topicality and importance of the researched topic lies in the fact that the crime of kidnapping a person, provided for in Article 164 of the Criminal Code of the Republic of Moldova, represents a clear social danger, since violence against the victim always occurs. This distinguishes it from the other crimes incriminated in Chapter III entitled "Crimes against freedom, honor and dignity of the person". The degree of prejudiciality of the crime specified in Article 164 of the Criminal Code of the Republic of Moldova increases not only against the background of endangering the physical freedom of the person as a social value protected by criminal law, but also by the fact that it affects the following attributes of the person in a secondary plan: the life of the person; the health of the person; the bodily integrity of the person; the psychological freedom of the person; the freedom to manifest one's will; the minimum level of trust of the person; the physical or psychological development of the minor; the patrimony.

Liability for the said crime began to appear with the entry into force of the Criminal Code of the Republic of Moldova (12.06.2003). Until that moment, there was no legal provision regarding the kidnapping of a person, this crime being punished according to the crime of illegal deprivation of liberty, which is currently incriminated in art. 166 of the Criminal Code of the Republic of Moldova. However, the Criminal Code of the Republic of Moldova does not provide a definition for the kidnapping of a person, being a problem when delimiting this crime from other crimes.

On the other hand, the legislator introduced new norms in which kidnapping appears as the main action of the objective side. For example, the attack on the person benefiting from

international protection (art. 142 of the Criminal Code of the Republic of Moldova); kidnapping of a minor by close relatives (art. 164 first of the Criminal Code of the Republic of Moldova).

Keywords: kidnapping of a person, judicial practice, real contest, physical constraint, deprivation of liberty, physical abduction, normative method of preparation of the crime.

Rezultate și discuții.

Analizînd practica judecătorească privind infracțiunea de răpire a unei persoane, putem remarca următoarele: lipsirea absolută de libertate înseamnă că persoana este privată de toate posibilitățile de a săvârși mișcări active relevante, precum și de a-și alege locul aflării sale [1, p. 452]. În acest caz, persoana nu are posibilitatea de a se mișca nici târîș, adică este legată de un stîlp sau copac. Pentru a ilustra lipsirea absolută a libertății persoanei, aducem următorul caz din practica judiciară: *La 24 aprilie 2010, aproximativ la ora 12.30 grupul criminal, format din B.M., C.O., L.A. și C.N., s-a deplasat cu automobilul condus de C.N. spre Aeroportul Internațional Chișinău pentru a-l întâlni pe F.V. (cetățean al SUA de origine italiană) sosit în Republica Moldova la invitația lui B.M. După ce F.V. a urcat în automobil, toți au pornit spre s.Răzeni, r-nul Anenii- Noi, unde-i așteptau L.A. și C.O. Acești, au urcat și ei în automobil și au început să-i aplice lui F.V. lovituri cu pumnii și să-l amenințe cu un pistol din masă plastică asemănător cu unul adevărat. Toți s-au deplasat spre ocolul silvic „Zloți”, r-nul Cimișlia, unde L.A. cu C.O., aplicînd forța fizică și psihică, au coborât victima din automobil și i-au încătușat mâinile în jurul unui copac [14].*

Caracterul relativ al lipirii fizice de libertate se atestă în cazul în care, deși persoanei i se păstrează posibilitatea de a-și manifesta activitatea de mișcare, aceasta este limitată [1, p. 452]. Deci, persoana lipsită relativ de libertate poate fi închisă într-o încăpere; îi pot fi încătușate mâinile; mâinile și picioarele îi pot fi legate etc. Pentru relevarea mai clară a acestui caracter, uzăm de următorul caz din practica judiciară: *La 24 septembrie 2007, aproximativ la ora 16.00, I.S. se afla în s.Sipoteni, r-nul Călărași, avînd intenția de a-l răpi pe A.R., sub pretextul ca acesta a comis un furt. Contrar voinței ultimului, cu aplicarea violenței fizice nepericuloase pentru viața și sănătatea persoanei, exprimate prin lovituri cu pumnii și picioarele peste diferite părți ale corpului, I.S. i-a legat lui A.R. mâinile la spate cu forța l-a urcat în căruța sa. Astfel, intimidîndu-l și privîndu-l pe A.R. de libertate, timp de o oră și 30 de minute, l-a dus prin sat cu căruța [9].*

Astfel, cazurile prezentate demonstrează clar modalitățile absolute și relative de lipsire de libertate: în primul caz, când victima este încătușată cu mâinile în jurul copacului, ea nu are posibilitatea de a se mișca nici chiar târîș; în al doilea caz, când mâinile victimei sunt legate la spate, ea are posibilitatea de a se rostogoli sau chiar de a sări din căruță și a fugi.

Pentru ilustrarea etapelor de săvârșire a faptei de răpire a unei persoane, aducem următorul caz din practica judiciară: *P.S. a fost condamnat în baza lit.d) alin.(2) art.164 CP RM. În fapt, instanța de fond a constatat că la 19.03.2007, ora 17.00, P.S. l-a răpit pe minorul M.N., a.n. 2001, pe care l-a urcat forțat în automobilul său și l-a dus într-o livadă de mere, izolîndu-l într-o vagonetă, unde l-a privat de libertate până la data de 20.03.2007, ora 13.00) [10].*

Pentru ilustrarea faptului, că nu are importanță distanța de deplasare a victimei, important este faptul ca aceasta să fie scoasă din locul aflării sale temporare sau permanente și dusă într-un alt loc fără voința ei, propunem următoarele cazuri din practica judiciară: *La 28 septembrie 2011, la ora 17.00, I.S. intenționat, urmărind scopul răpirii persoanei, aflîndu-se lângă gospodăria lui V.C. din s.Mândra, r-nul Telenești, a răpit-o pe Di.D. și pe fiul acesteia De.D., a.n. 2010, despre care cunoștea cu certitudine că este minor; în plus, acesta se afla în cărucior. Aplicînd violența psihică și fizică, exprimată prin amenințarea vieții și sănătății exercitată cu cuțitul de bucătărie pe care îl avea asupra lui, I.S. i-a îmbrîncit pe ambii în gospodăria lui V.C., cauzîndu-i lui Di.D. vătămări corporale fără a i se prejudicia sănătatea, iar minorului De.D. – vătămări corporale, la fel, fără cauzare de prejudiciu sănătății. Apoi, contrar voinței acestora, în mod forțat i-a dus într-o odaie din casa de locuit, privîndu-i de libertate pe o durată de timp [11].*

Un alt caz: *La 27.01.2013, la ora 19.00, G.V. intenționat și de comun acord cu fratele său*

G.I., cu scopul de a se răfui cu F.Ș. pentru acostarea suro-rii sale G.A., s-au deplasat în s.Slobozia-Cremene, r-nul Soroca, intenționând să-l găsească pe F.Ș., care la acel moment se afla în ospeție la prietena sa. Cunosând cu certitudine că ultimul este în căutarea unui loc de muncă, l-au telefonat și, prin înșelăciune, sub pretextul că pot să-i asigure un loc de muncă în Federația Rusă, l-au determinat să iasă în centrul satului pentru a discuta condițiile. Acolo era așteptat de C.I și G.I., care i-u spus să urce în automobilul, pentru a discuta oferta propusă. După ce F.Ș. a urcat în automobil, ușile imediat au fost blocate. Făptuitorii l-au dus pe F.Ș., împotriva voinței lui și fără a lua în seamă opunerea acestuia, pe traseul din preajma s.Țepilova, r-nul Soroca, aproximativ la 20 km de la locul de unde a fost luat. [12] După cum se poate remarca din prima speță, victimele se aflau în nemijlocita apropiere de locul unde au fost reținute în mod ilegal, însă faptul că au fost forțate să părăsească locul unde se aflau (adică, drumul pe care se deplasau la o distanță de 2-3 metri de la poarta gospodăriei lui V.C.), că împotriva voinței acestora au fost duse într-un alt loc, ne determină să fim de acord cu instanța de judecată care l-a recunoscut pe I.S. vinovat de comiterea infracțiunii prevăzute la lit.b), c) și g) alin.(2) art.164 CP RM [12].

O altă problemă ce apare în practica judiciară este soluționarea cazurilor în care infracțiunea de răpire a unei persoane însoțește o altă infracțiune. Astfel, apare necesitatea de a dezvălui situațiile când răpirea unei persoane nu-și pierde individualitatea și, prin urmare, există concursul real cu infracțiunea în vederea căreia a fost săvârșită, precum și situațiile în care activitatea de capturare și deplasare este absorbită în mod natural în conținutul infracțiunii pe care o însoțește. Pentru a clarifica această situație, propunem spre examinare următoarele cazuri din practica judiciară: *A.F., P.A., G.S., și T.I. au fost condamnați în conformitate cu lit.b) alin.(3) art.171 CP RM. Potrivit sentinței, în una din zilele lunii decembrie 2009 aceștia, în jurul orei 13.00, au violat-o pe A.C., cunosând cu certitudine că fata este de vârstă minoră (a.n. 1998), deci nu a împlinit 14 ani. Întâlnind-o lângă izvorul din apropierea gimnaziului, prin con- strângere fizică și psihică exprimată prin amenințări cu aplicarea violenței în privința minorei, au apucat-o de mâini și au dus-o în subsolul gimnaziului, unde forțat au dezbrăcat-o și au violat-o [11].*

Alt caz: *R.V. a fost condamnat în conformitate cu lit.e) alin.(2) art.164, lit.c) alin.(2) art.171 și lit.c) alin.(2) art.172 CP RM. Pentru pronunțarea sentinței instanța a reținut că, la 02.02.2011, aproximativ la ora 00.30, R.V. împreună cu fratele său, ambii în stare de ebrietate alcoolică [...], forțat au scos-o, ținând-o de mâini și aplicându-i lovituri, pe S.E. din casa concubinelor sale S.V. [...]. Contrar voinței acesteia au dus-o în casa mamei lor – R.F., situată în vecinătate, unde au ținut-o forțat până la ora 06.00. În această perioadă R.V. și fratele acestuia au întreținut raporturi sexuale cu victima și și-au satisfăcut poftel sexuale în mod pervers [13]. După cum se poate observa, în prima speță prezentată supra deplasarea forțată a victimei capturate este circumscrisă în limitele teritoriale ale instituției; prin urmare, această deplasare fără consimțământul victimei vine în asigurarea raportului sexual forțat, deci nu putem extinde în mod artificial răspunderea penală și pentru fapta de răpire. Cu referire la al doilea caz, în care observăm circumstanțe ce scot în evidență elementele componenței infracțiunii de răpire a unei persoane, se justifică încadrarea concursului dintre infracțiunea de răpire și infracțiunea de viol ori/și de acțiuni violente cu caracter sexual [2, p. 143].*

În ceea ce privește perioada de timp a reținerii ilegale a victimei, legea penală a Republicii Moldova nu conține nicio precizare, ceea ce ne permite să afirmăm că această durată poate varia, de la caz la caz. Pentru ilustrarea acestei alegații vom lua în vizor următoarele cauze din practica judiciară: *La data de 02 aprilie 2014, aproximativ la ora 12.00, prin înțelegere prealabilă, L.I. și S.P., urmărind scopul răpirii persoanelor, prin aplicarea violenței fizice asupra lui P.S. l-au urcat, contrar voinței lui, în automobilul lui L.I., cu care i-au dus la domiciliul lui S.P. Acolo, legându-l cu un lanț de picior, astfel privându-l de libertate timp de 6 ore [15]. Al doilea caz: La 2 aprilie 2010, în jurul orei 13.00, din motiv că Ț.I. nu a restituit da- toria de bani față de V.A. și G.T., aceștia l-au răpit în mod forțat, contrar voinței sale, cauzându- i leziuni corporale ușoare cu dereglarea sănătății de scurtă durată, după care l-au dus cu auto- mobilul la marginea orașului, prin care fapt l-au privat de libertate de la ora 14.00 până la ora 15.00 [16]. Al treilea caz: La*

data de 23 noiembrie 1999, aproximativ la ora 21.00, D.E. împreună cu niște persoane neidentificate, în scopul de a răpi minora F.I., s-au deplasat cu un automobil neidentificat spre domiciliul acesteia din Republica Cecenia. Ajunși la ea acasă, aceștia, amenințând-o cu violența fizică, au scos-o forțat din apartament și au urcat-o în automobil. Apoi au dus-o în subsolul unei construcții din aceeași localitate, unde au reținut-o ilegal până la mijlocul lunii ianuarie 2000, când a fost eliberată de forțele armate federale [21]. Observăm că durata de timp de reținere este diferită, și anume: în primul caz timpul privării de libertate a depășit 6 ore (L.I. și S.P. au fost condamnați de asemenea în baza lit.b) alin.(2) art.164 CP RM), iar în al doilea caz durata privării constituie o oră (V.A. și G.T. au fost condamnați în baza lit.b) și e) alin.(2) art.164 CP RM), iar în al treilea caz, preluat din practica judiciară a Federației Ruse, privațiunea de libertate depășește termenul de o lună. În așa mod, suntem de acord cu următorul raționament: perioada de timp în care este reținu- tă victima nu are importanță la calificare, însă această perioadă de timp (minute, ore, zile chiar și luni) influențează gradul de pericol social al faptei [6, p.24], prin urmare, poate fi luat în calcul la individualizarea pedepsei penale. Abordând limita inferioară de timp, considerăm că ea trebuie să fie de o durată în care victima va fi împiedicată să se deplaseze și să acționeze conform propriei dorințe, dar să nu fie extrem de redusă (câteva secunde sau minute).

Referindu-ne la vătămarea ușoară și vătămarea neînsemnată, ca urmare prejudiciabilă survenită în urma constrângerii fizice în contextul faptei prejudiciabile de răpire a unei persoane, se referă următoarele exemple din practica judiciară: La data de 08 aprilie 2011, aproximativ la ora 20.00, O.I. și A.I., aflându-se în stare de ebrietate, în s.Bujor, r-nul Hâncești, știind cu certitudine despre vârsta minoră a lui M.Gh., fără careva motiv i-au aplicat acestuia multiple lovituri cu pumnii și picioarele peste cap și diferite părți ale corpului. Prin aceasta i-au cauzat lui M.Gh., conform concluziei expertizei medico-legale, echimoză a obrazului, traumă craniocerebrală cu comoție cerebrală, ce se califică drept vătămări corporale ușoare, care au determinat dereglarea sănătății de scurtă durată. Ulterior l-au urcat cu forța în portbagajul automobilului și l-au transportat de la locul aflării sale la domiciliul lui A.I., astfel privându-l ilegal de libertate [16]. Un alt caz: La 03 martie 2010, aproximativ la ora 23.30, aflându-se în s. Măgdăcești, r-nul Criuleni, D.A. și S.F., împreună și după o înțelegere prealabilă, urmărind scopul răpirii persoanei din interes material, au pătruns, mascați, în gospodăria lui B.V. În casa acestuia au aplicat asupra victimei violență nepericuloasă pentru viața și sănătatea persoanei, care s-a manifestat prin cele două lovituri aplicate cu pumnul peste față. L-au imobilizat pe B.V., apoi, prin constrângere fizică, l-au urcat pe bancheta din spate a automobilului care se afla în ograda acestuia. Făptuitorii au dus victima într-o pădure din apropierea s.Peresecina, r-nul Orhei. Ajunși acolo, l-au aruncat pe B.V. din automobil [20].

Nu este exclus și concursul între infracțiunile prevăzute la art.164 CP RM și la art.152 CP RM, atunci când constrângerea fizică nu este un element asigurator al răpirii unei persoane, însă vine în cauzarea suferințelor victimei; altfel spus, putem scoate în evidență elementele componenței ambelor infracțiuni. Acest lucru îl putem arăta prin următorul caz din practica judiciară, când făptuitorul a fost recunoscut vinovat în comiterea infracțiunilor prevăzute la lit.c¹), e) alin.(2) art.152 CP RM și la lit.c), e) alin.(2) art.164 CP RM: La data de 16.06.2010, aproximativ la ora 19.30, D.S., prin înțelegere prealabilă și împreună cu P.E. și G.V. aflându-se în fața unei case de pe str.P., mun.Chișinău, urmăreau scopul răpirii unei persoane bănuite ca a sustras adidași. Astfel, aplicând violența fizică, l-au urcat pe minorul B.D. într-un automobil, la volanul căruia se afla P.E. După care, contrar voinței părții vătămate, au dus-o până la iazul de la marginea satului R., astfel privându-o de libertate. Ajunși la iaz, cei trei l-au scos pe B.D. din salonul automobilului. Apoi, D.S. și G.V. i-au aplicat cu mâinile, picioarele și cu o vargă de lemn lovituri peste diferite părți ale corpului în urma cărora minorul, conform raportului de expertiză medico-legală, a suferit leziuni corporale medii [17]. Considerăm corectă această încadrare, deoarece loviturile aplicate de către D.S. și G.V. au fost comise nu pentru a reprimă voința victimei, ci pentru a o face să recunoască, reieșind din depozițiile părții vătămate B.D., sustragerea adidașilor.

Pentru perceperea adecvată a violenței psihice aplicabile în cazul infracțiunii de răpire a unei persoane aducem următorul exemplu din practica judiciară: *M.S. a fost recunoscut vinovat de săvârșirea infracțiunii prevăzute la lit.e), g) alin.(2) art.164 CP RM. La 10 martie 2014, în jurul orei 01.00, aflându-se ilegal împreună cu S.G. în ograda casei lui G.G., avea intenția de a-l răpi pe G.G. În vederea realizării scopului lor infracțional, cei doi i-au solicitat lui G.G. să iasă afară. După ce acesta a ieșit din casă, a fost amenințat cu aplicarea violenței fizice, în acest sens S.G. arătându-i în mod demonstrativ un cuțit și spunându-i să treacă din ogradă în stradă fără gălăgie. Contrar voinței sale, G.G. a ieșit în stradă. După care a fost impus să urce în automobilul ce aparținea lui S.G. Cu acesta toți trei s-au deplasat la domiciliul concubinei lui M.S., unde, amenințat cu răfuială fizică, S.G. a fost privat de libertate până în jurul orei 07.00 [19].* Din cele menționate supra stabilim că va fi o greșeală dacă în calitate de acțiune adiacentă a răpirii va fi recunoscută doar amenințarea cu violența fizică, deoarece în această situație avem concurența dintre o parte și întreg, fapt recunoscut și în literatura de specialitate [3, p. 37]. Deci, amenințarea cu aplicarea violenței fizice este parte, iar violența psihică este întregul; prin urmare, considerăm că acțiunea reprezentată de violența psihică acoperă toate cazurile ce pot să apară în practică. Din cele menționate stabilim că *înșelăciunea în cazul răpirii unei persoane reprezintă acțiunea sau inacțiunea de a comunica victimei anumite informații în scopul aducerii ei într-un alt loc pentru a o priva ulterior de libertate.*

Înșelarea reprezintă o etapă intermediară în realizarea scopului de a provoca un anumit comportament al victimei, și anume: de a obține acordul ei de a se deplasa într-un anumit loc pentru o ulterioară privațiune ilegală de libertate. Pentru relevarea mai clară a înșelării, propunem următorul caz din practica judiciară a Federației Ruse: *Realizându-și planul infracțional, la 21 noiembrie 1997 D.A. a chemat-o pe S.C. și a informat-o că K.B. a plecat la Stavropol. El i-a sugerat să folosească această situație și s-o răpească pe L.D., fiica lui K.B. În aceeași zi, aproximativ la ora 13.00, S.C. împreună cu alte persoane au plecat cu automobilul în or. Nalcik, unde L.D. învăța la Universitatea din acel oraș (Facultatea de Drept). Ajunși la clădirea Universității, S.C. a chemat-o pe L.D. din auditoriu și i-a adus la cunoștință informații false despre boala tatălui său și despre dorința acestuia s-o vadă. Apoi, împreună cu o altă persoană care aștepta în autovehicul, S.C. a adus-o pe L.D. în apartamentul ce aparținea lui K.E. și, influențând-o psihologic, i-a dat să bea ceai cu somnifere. În rezultat, victima a adormit. În perioada reținerii ce a durat o lună L.D. a fost păzită de S.I. [20]*

Astfel, existența infracțiunii de răpire a unei persoane în prima modalitate, după cum a fost stabilit supra, este cuprinsă de intenția făptuitorului. Însă, în practica judiciară nu de fiecare dată este acceptată această opțiune. Următorul caz ilustrează acest lucru: *L.A. a fost recunoscut vinovat de săvârșirea infracțiunii prevăzute la alin.(1) art.166 CP RM în următoarele circumstanțe: pe data de 26.04.2007, aproximativ la ora 11.00, L.A. s-a deplasat cu automobilul spre domiciliul lui M.G. din or. Râșcani. Ajuns la ea acasă, l-a înșelat pe nepotul acesteia O.S. de faptul că este chemat la poliție. Contrar dorinței acestuia, l-a dus cu automobilul pe teritoriul unor depozite din or. Râșcani. Acolo, L.A. l-a băgat forțat pe O.S. în subsolul unui depozit, sub pretextul că acesta ar fi furat niște mecanisme agricole aflate în gestiunea lui L.A. Aplicând violență asupra lui O.S., manifestată prin câteva lovituri cu pumnii peste corp, l-a ținut în subsol, contrar dorinței și voinței acestuia, o perioadă îndelungată de timp, lipsindu-l ilegal de libertate și împiedicându-l să se deplaseze și să acționeze în conformitate cu voința sa [7].* Examinând cele săvârșite de L.A., observăm că O.S. a fost convins prin înșelăciune să-l însoțească pe L.A. la locul unde a fost lipsit de libertate. Prin urmare, activitatea infracțională a lui L.A. atrage răspunderea penală în conformitate cu alin.(1) art.164 CP RM.

În acest context, concretizăm că pentru a distinge elementele componenței de infracțiune răpirea unei persoane este necesar ca făptuitorul anticipat să dorească aducerea victimei într-un alt loc pentru a o priva de libertate. Mai mult, lipsa legăturii intrinseci între înșelăciune și schimbarea locului aflării victimei cu lipsirea ilegală de libertate exclude calificarea faptei drept răpire a unei persoane și, în virtutea circumstanțelor corespunzătoare, reprezintă infracțiunea de privare ilegală

de libertate (art.166 CP RM). Pentru consemnarea celei de-a doua modalități (înșelarea pentru a aduce victima la locul capturării), propunem următorul caz din practica judiciară: *La 08.04.2010, pe la ora 21.30 V.M., înțelegându-se în prealabil cu V.Iu., având scopul de a-l duce pe C.I. în s.Taraclia, r-nul Căușeni, pentru a clarifica un conflict, s-au deplasat la domiciliul acestuia, de unde prin înșelăciune l-au ademenit să iasă în stradă. După care, aplicând violența fizică și amenințându-l cu o ulterioară răfuială fizică, contrar voinței acestuia l-au răpit prin capturare și l-au plasat forțat într-un automobil, cu care l-au dus în s.Taraclia, în momentul deplasării aplicând iarăși forța fizică* [18]. În această situație făptuitorul prin înșelăciune a ademenit victima la locul capturării, în așa mod creând condiții pentru răpirea acesteia. Astfel, suntem în prezența modalității normative de pregătire a infracțiunii (art.26 CP RM), și anume: crearea intenționată, pe altă cale, de condiții pentru săvârșirea infracțiunii.

Concluzii. Generalizând cele expuse, în rezultatul cercetării efectuate a practicii judiciare privind infracțiunea de răpire a unei persoane, constatăm că:

- lipsirea absolută de libertate înseamnă că persoana este privată de toate posibilitățile de a săvârși mișcări active relevante, precum și de a-și alege locul aflării sale și în acest caz, persoana nu are posibilitatea de a se mișca nici târâș, adică este legată de un stâlp sau copac.

- caracterul relativ al lipsirii fizice de libertate se atestă în cazul în care, deși persoanei i se păstrează puțința de a-și manifesta activitatea de mișcare, aceasta este limitată, deci, persoana lipsită relativ de libertate poate fi închisă într-o încăpere; îi pot fi încătușate mâinile și picioarele.

- menționăm faptul, că nu are importanță distanța de deplasare a victimei, important este faptul ca aceasta să fie scoasă din locul aflării sale temporare sau permanente și dusă într-un alt loc fără voința ei.

- o altă problemă ce apare în practica judiciară este soluționarea cazurilor în care infracțiunea de răpire a unei persoane însoțește o altă infracțiune. Astfel, apare necesitatea de a dezvălui situațiile când răpirea unei persoane nu-și pierde individualitatea și, prin urmare, există concursul real cu infracțiunea în vederea căreia a fost săvârșită, precum și situațiile în care activitatea de capturare și deplasare este absorbită în mod natural în conținutul infracțiunii pe care o însoțește.

- în ceea ce privește *perioada de timp a reținerii ilegale a victimei*, legea penală a Republicii Moldova nu conține nicio precizare, ceea ce ne permite să afirmăm că această durată poate varia, de la caz la caz.

- înșelăciunea în cazul răpirii unei persoane reprezintă acțiunea sau inacțiunea de a comunica victimei anumite informații în scopul aducerii ei într-un alt loc pentru a o priva ulterior de libertate. Înșelarea reprezintă o etapă intermediară în realizarea scopului de a provoca un anumit comportament al victimei, și anume: de a obține acordul ei de a se deplasa într-un anumit loc pentru o ulterioară privațiune ilegală de libertate.

- pentru a distinge elementele componenței de infracțiune răpirea unei persoane este necesar ca făptuitorul anticipat să dorească aducerea victimei într-un alt loc pentru a o priva de libertate. Mai mult ca atât, lipsa legăturii intrinseci între înșelăciune și schimbarea locului aflării victimei cu lipsirea ilegală de libertate exclude calificarea faptei drept răpire a unei persoane și, în virtutea circumstanțelor corespunzătoare, reprezintă infracțiunea de privare ilegală de libertate (art.166 CP RM).

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Brânză S., V. Stati. Tratat de drept penal. Partea Specială. Vol. I. Chișinău: Tipografia Centrală, 2015. 1298 p. ISBN 9775-935-37-0.

2. Gurev D. Răspunderea penală pentru infracțiunea de răpire a unei persoane. În: Studia Universitatis Moldaviae (Seria Științe Sociale) Numărul 2(83), 2015, pp. 139-147. ISSN 1857-498X.

3. Копенкина Л. А. Похищение человека: уголовно-правовые криминалистические аспекты. Санкт-Петербург: СПГУВК, 2021. 160 с.

4. Constituția Republicii Moldova, adoptată la 29 iulie 1994. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 1994, nr.1.
5. Codul penal al Republicii Moldova, adoptat prin Legea Nr.985-XV din 18.04.2002. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2002, nr.128-129, republicat în Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2009, nr.72-74.
6. Decizia Judecătorei Drochia din 26 martie 2021. Dosar nr. 1-19126390-26-1-01082019. Disponibil: https://instante.justice.md/ro/pigd_integration/pdf/7BA4BC7E-F656-4-C03-A248-4E01DC6446D2.
7. Decizia Curții Supreme de Justiție a RM din 13 iunie 2018. Dosarul nr. 1ra-1162/2018. Disponibil: http://jurisprudenta.csj.md/search_col_penal.php?id=11460.
8. Sentința Judecătorei raionului Ciadâr-Lunga din 02.06.2016. Dosarul nr.1-60/2015/ 19-1-524-17042015. Disponibil: <http://www.jcdl.instante.justice.md/ro/hot>.
9. Decizia Colegiului penal al Curții Supreme de Justiție din 23.06.2009. Dosarul nr.1ra-661/2009. Disponibil: www.csj.md.
10. Decizia Curții de Apel Chișinău din 12.09.2013. Dosarul nr. 1a-1077/13. Disponibil: http://instante.justice.md/apps/hotariri_judecata/inst/cac/cac.php.
11. Sentința Judecătorei Telenești din 12.01.2012. Dosarul nr.1-16/2012. Disponibil: http://instante.justice.md/apps/hotariri_judecata/inst/jtl/jtl.php.
12. Sentința Judecătorei raionului Soroca din 30.04.2013. Dosarul nr.1-65/13. Disponibil: http://instante.justice.md/apps/hotariri_judecata/inst/jsr/jsr.php.
13. Dosarul nr.1a-804/2009. Decizia Colegiului Penal al Curții de Apel Chișinău, mun.Chișinău (a se vedea Gurev. D. Particularitățile activității infracționale neconsumate în contextul infracțiunii de răpire a unei persoane. Studia Universitatis. Revista științifică a Universității de Stat din Moldova, 2012, nr. 3(53), p. 159).
14. Sentința Judecătorei raionului Ciadâr-Lunga din 02.06.2016. Dosarul nr.1-60/2015/ 19-1-524-17042015. Disponibil: <http://www.jcdl.instante.justice.md/ro/hot>.
15. Sentința Judecătorei Orhei din 11.11.2010. Dosar nr.1-245/2010. Disponibil: http://instante.justice.md/apps/hotariri_judecata/inst/jor/jor.php.
16. Sentința Judecătorei raionului Hâncești din 28.10.2011. Dosarul nr.1-151. Disponibil: http://instante.justice.md/apps/hotariri_judecata/inst/cac/cac.php.
17. Sentința Judecătorei Strășeni din 22.06.2015. Dosar nr.1-85/2015. Disponibil: http://instante.justice.md/apps/hotariri_judecata/inst/jst/jst.php.
18. Sentința Judecătorei raionului Căușeni din 26.04.2012. Dosarul nr.1-127/2012. Disponibil: http://instante.justice.md/apps/hotariri_judecata/inst/jca/php.
19. Sentința Judecătorei Dondușeni din 20.01.2014. Dosarul nr.25-1-878-06082013 (1-138/2013). Disponibil: http://instante.justice.md/apps/hotariri_judecata/inst/jdn/jdn.php.
20. Sentința Judecătorei Cantemir din 02.07.2015. Dosar nr.17-1-1265-02122013 (1-72/2014). Disponibil: http://instante.justice.md/apps/hotariri_judecata/inst/jct/jct.php.
21. Приговор Гагаринского Районного Суда Города Москвы с 14.12.2010. Дело № 1-477/2010. Disponibil: http://gagarinsky.msk.sudrf.ru/modules.php?name=sud_delo&srv_num=1&name_op=doc&number=20119524&delo_id=1540006&new=0&text_number=1.

УДК 343.17

Angela Cuciurcă, Nicolae Slutu
(Chișinău, Moldova)

ASPECTE PRACTICE PRIVIND APLICAREA RĂSPUNDERII PENALE PENTRU INFRAȚIUNEA DE CONSTRÂNGERE DE A FACE DECLARAȚII

Actualitatea și importanța temei cercetate rezultă din necesitatea efectuării unui studiu minuțios a practicii privind aplicarea răspunderii penale pentru infracțiunea de constrângere de a face declarații. Constrângerea persoanei, prin amenințare sau prin alte acte ilegale, cu scop de a obține declarații reprezintă fenomenul care alarmează întreaga societate. Obținerea declarațiilor prin constrângere, amenințare sau prin alte acte ilegale atentează la valori sociale și relații sociale foarte importante, care țin de înfăptuirea justiției, sub aspectul neadmiterii constrângerii unor persoane participante la procesul penal să săvârșească acțiuni ce nu corespund cu voința lor, precum și la libertatea psihică/morală a persoanei. Faptul în cauză determină necesitatea elaborării și promovării unor politici penale armonizate la nivel național în scopul contracțurării fenomenului infracțional extrem de nociv pentru procesul efectuării unei justiții bazate pe principiile legalității și echității. Legiuitorul a interzis obținerea declarațiilor prin constrângere sub imperiul aplicării pedepsei penale prevăzute la art. 309 CP RM „Constrângerea de a face declarații”, ceea ce înseamnă că trebuie adoptat vectorul „toleranță zero” față de aceste fapte infracționale, cu întreprinderea unor măsuri conjugate și energice în vederea contracțurării lor, inclusiv pe cale juridico-penală. Cele invocate au determinat necesitatea științifico-practică a întreprinderii studiului dat, ce se impune ca actualitate și importanță.

Cuvinte-cheie: *infracțiunea de constrângere de a face declarații, proces echitabil, tratament inuman, elemente de probă, decizie relevantă, privare de drepturi, încadrarea juridico-penală, principiul echității, practica CtEDO, obiect material, răspunderea penală, practica judiciară internațională, practica utilizării emeticelor.*

The topicality and importance of the researched topic result from the need to conduct a thorough study of the practice regarding the application of criminal liability for the offence of coercion to make statements. Coercing a person, by threat or other illegal acts, with the aim of obtaining statements represents the phenomenon that alarms the entire society. Obtaining statements by coercion, threat or other illegal acts attacks very important social values and social relations, which are related to the administration of justice, in terms of not admitting the coercion of persons participating in the criminal process to commit actions that do not correspond to their will, as well as the psychological/moral freedom of the person. The fact in question determines the need to develop and promote harmonized criminal policies at the national level in order to counteract the criminal phenomenon that is extremely harmful to the process of carrying out justice based on the principles of legality and equity. The legislator has prohibited the obtaining of statements by coercion under the jurisdiction of the criminal penalty provided for in art. 309 of the Criminal Code of the Republic of Moldova “Coercion to make statements”, which means that the “zero tolerance” vector must be adopted towards these criminal acts, with the undertaking of combined and energetic measures in order to counteract them, including through legal and criminal means. The aforementioned have determined the scientific and practical necessity of undertaking the given study, which is of paramount importance and relevance.

Keywords: *the crime of coercion to make statements, fair trial, inhuman treatment, evidence, relevant decision, deprivation of rights, legal and criminal classification, the principle of fairness, ECtHR practice, material object, criminal liability, international judicial practice, the practice of using emetics.*

Rezultate și discuții.

Analizînd practica judiciară internațională și națională privind aplicarea răspunderii penale pentru infracțiunea de constrîngere de a face declarații, putem remarca următoarele: în doctrină, obiectul material mai este denumit „corpus criminis” ori „corpus delicti”, adică corpul subiectului pasiv în situația în care elementul material se realizează prin constrîngere fizică. La acest subiect considerăm necesară referirea la practica CtEDO, cauza Jalloh v. Germania, [4, p. 95] la care fac referire și autorii comentariului la Codul penal al Republicii Moldova [3]. Astfel, în fapt la 29 octombrie 1993, patru polițiști l-au observat pe J. în cel puțin două ocazii diferite, scoțînd din gură o minusculă pungă de plastic („bulă”) pe care o predase unei alte persoane în schimbul banilor. Crezînd că pungile conțin droguri, polițiștii au mers să-l rețină pe reclamant, timp în care acesta a înghițit o altă bulă pe care încă o avea în gură. Ofițerii de poliție nu au găsit droguri asupra reclamantului. Întrucît o nouă întârziere ar fi putut afecta negativ desfășurarea anchetei, procurorul a ordonat ca reclamantului să îi fie administrate, de către un medic, emetice (Brechmittel) pentru a provoca voma. Reclamantul a fost dus la un spital din Wuppertal-Elberfeld. Potrivit Guvernului, medicul care urma să administreze emeticul l-a întrebat pe reclamant despre istoricul său medical (o procedură cunoscută sub numele de obținerea unei anamneze). Acest lucru a fost contestat de reclamant, care a susținut că nu a fost interogată de un medic. Întrucît reclamantul a refuzat să ia medicamentele necesare pentru a provoca vărsăturile, el a fost reținut și imobilizat de patru polițiști. Medicul i-a administrat apoi cu forța o soluție de sare și siropul emetic de ipecacuanha printr-un tub introdus în stomac prin nas. În plus, medicul i-a injectat apomorfina, un alt emetic care este un derivat al morfinei. Drept urmare, reclamantul a regurgitat o bulă conținînd 0,2182 grame de cocaină. La aproximativ o oră și jumătate după ce a fost arestat și dus la spital, reclamantul a fost examinat de un medic și a fost declarat apt pentru detenție. Reclamantul a susținut că timp de trei zile după tratamentul la care a fost supus a putut bea doar supă și că nasul i-a sîngerat în mod repetat timp de două săptămîni din cauza rănilor provocate la introducerea tubului. Acest lucru a fost contestat de Guvern, care a subliniat că reclamantul nu a prezentat un raport medical pentru a-și dovedi afirmația. La două luni și jumătate după administrarea emeticului, reclamantul a fost supus unei gastroscopii în spitalul penitenciarului, după ce s-a plîns de dureri în regiunea superioară a stomacului. El a fost diagnosticat ca suferind de iritații în zona inferioară a esofagului, cauzate de refluxul de acid gastric. Raportul medical nu a asociat în mod expres această afecțiune cu administrarea forțată a emeticelor [5, p. 128].

În observațiile sale din 20 decembrie 1993 adresate Curții raionale din Wuppertal, reclamantul, care a fost reprezentat de un avocat pe tot parcursul procedurii, s-a opus utilizării, la procesul său, a probelor obținute prin administrarea emeticelor, metodă pe care el a considerat-o ilegală. Folosind forța pentru a provoca regurgitarea balonului de cocaină, ofițerii de poliție și medicul în cauză au fost vinovați că i-au cauzat vătămări corporale în exercitarea atribuțiilor lor. La 23 martie 1994, Tribunalul Wuppertal l-a condamnat pe reclamant pentru trafic de droguri și l-a condamnat la un an de închisoare, cu suspendare. Reclamantul a pretins, în special, că administrarea forțată a emeticelor pentru a obține probe ale unei infracțiuni în materie de droguri a constituit un tratament inuman și degradant, interzis de articolul 3 al Convenției. El a susținut, de asemenea, că utilizarea acestor probe obținute ilegal în cadrul procesului a încălcat dreptul său la un proces echitabil garantat de articolul 6 al Convenției [7, p. 118].

Curtea a decis că nu a fost încălcat art. 3, menționînd că traficul de droguri este o infracțiune gravă, dar adaugă că în acest caz „era clar” că reclamantul „depozita droguri în gură și, prin urmare, nu ar fi putut oferi droguri de vânzare pe scară largă”. Lipsa relativă de gravitate a infracțiunii este, conform hotărîrii judecătorești, „reflectată în sentință (o pedeapsă suspendată de șase luni și o perioadă de probă), care se află la capătul inferior al gamei de pedepse posibile”. Curtea a decis că tratamentul la care a fost supus solicitantul a fost dur [6, p. 365].

Cu toate acestea, oricine se implică în trafic de droguri trebuie să ia în considerare posibilitatea de a fi supus unor măsuri de aplicare a legii care sunt departe de a fi plăcute, astfel, măsurile aplicate în acest caz nu ating pragul tratamentului inuman sau degradant în sensul articolului 3 al

Convenției. Având în vedere explicația Guvernului conform căreia utilizarea emeticelor este permisă numai în acele cinci landuri în care problema cauzată de infracțiunile în materie de droguri este cea mai acută, Curtea a acceptat că practica utilizării emeticelor nu depășește ceea ce poate fi considerat necesar, posibilitatea de a recurge la această măsură chiar și în cazul în care problema drogurilor a atins proporțiile alarmante pe care le are în unele părți ale Europei, nu reușește să stabilească un echilibru adecvat între interesul statului în combaterea infracțiunilor cu droguri și celelalte interese implicate. Întrucât forța folosită de poliție în cazul reclamantului nu a depășit ceea ce poate fi considerat necesar în aceste circumstanțe, Curtea a concluzionat că nu a existat nicio încălcare a articolului 8 [8, p. 148].

În urma analizei acestui caz, concluzionăm cu referire la obiectul material al infracțiunii de constrângere de a face declarații că existența acestuia presupune contactul cu corpul unei persoane, însă este necesar să atenționăm că acțiunile îndreptate spre corpul subiectului pasiv nu trebuie să îmbrace formele torturii, tratamentului inuman sau degradant.

Un alt moment constă în faptul că, scopul infracțiunii de constrângere de a face declarații rezidă în dorința subiectului de a obține anumite elemente de probă. Din interpretarea prevederilor legale rezultă că nu este relevant dacă scopul infracțiunii analizate a ajuns să fie realizat sau nu: dacă persoana a făcut declarații; dacă expertul a făcut concluzia; dacă traducătorul ori interpretul a făcut o traducere ori o interpretare incorectă sau cele menționate nu s-au întâmplat.

În acest sens este relevantă Decizia CSM din 02.11.2004 cu privire la sentința Judecătoriei Sângerei din 07.04.2004, de condamnare a cet. R.I. și A.I. În fapt, R.I. și A.I. activând în calitate de colaboratori ai CRP Sângerei, în perioada lunilor decembrie 2002- ianuarie 2003, în sala de instrucțiune a CRP Sângerei, au aplicat forța fizică față de M.I., T.I. și M.L., atârându-i pe o rangă de fier, constrângându-i prin aceste acțiuni de a face declarații. În asemenea condiții, de către Curtea Supremă de Justiție, inculpații au fost recunoscuți vinovați în săvârșirea infracțiunii prevăzută la art.309 alin.(2) lit.a) CP (red.2002) stabilindu-le pedeapsa sub formă de închisoare pe un termen de 3 ani fiecare, cu privarea de dreptul de a ocupa anumite funcții în organele MAI pe un termen de 5 ani [9].

Observăm că scopul acțiunilor de constrângere a subiecților anterior menționați este evidențiat în Decizia CSM, de a face declarații, din motiv că acesta este uul special și are o importanță majoră la încadrarea juridico-penală a acțiunilor ilegale.

Obținerea declarațiilor în cadrul unui proces penal prin aplicarea unor măsuri de constrângere, cât și folosirea probelor rezultate în urma aplicării măsurilor de constrângere atentează la principiul echității și încalcă art.6 din CtEDO. Aici este relevantă cauza Saunders contra Regatului Unit. În cele ce urmează, vom face referire la această cauză așa cum este redată în sursa de informare, pentru a păstra caracterul original al acesteia. Așadar, „...reclamantul fiind director executiv al Companiei Guinness PLC: în aprilie 1986, după o luptă acerbă cu Argyll Group PLC, acesta a cumpărat Distillers PLC. În decembrie 1986, inspectorii numiți de Departamentul Comerțului și Industriei (DCI) au inițiat o investigație ca urmare a unei reclamații potrivit căreia, în timpul acțiunii de preluare, Guinness ar fi menținut sau sporit în mod artificial prețul acțiunilor sale printr-o operațiune ilegală de susținere a acestora. În primele șase luni ale anului 1987, reclamantul a fost interviuat de inspectori de nouă ori, fiind însoțit de fiecare dată de consilierii săi juridici. Prin lege, reclamantul era obligat să răspundă întrebărilor ce i se adresau, în caz contrar risca o acuzație de obstrucționare a justiției și o pedeapsă sub formă de amendă sau închisoare de până la doi ani. În ianuarie 1987, inspectorii DCI au comunicat Ministrului de Interne că au găsit dovezi ale unor posibile infracțiuni. Transcrierile și documentele obținute pe baza interogatoriilor au fost trimise Parchetului, care le-a retransmis poliției. Poliția a declanșat propriile investigații la începutul lunii mai. Astfel, reclamantului i s-au adus cincisprezece acuzații, din care opt pentru contabilizare falsă, două pentru furt și câteva pentru complicitate. În aprilie 1989, reclamantul a fost trimis în judecată în fața Curții Regale. În drept, reclamantul a susținut că nu a beneficiat de un proces echitabil, contrar articolului 6 paragraful 1 din Convenție. Textul relevant cauzei este următorul: „Orice persoană are dreptul la judecarea cauzei sale în mod echitabil, în mod public și în termen rezonabil,

de către o instanță independentă și imparțială, instituită de lege, care va hotărî fie asupra încălcării drepturilor și obligațiilor sale cu caracter civil, fie asupra temeiniciei oricărei acuzații în materie penală îndreptate împotriva sa [1]. Reclamantul a invocat faptul că declarațiile pe care a fost obligat să le dea inspectorilor numiți de DCI au fost admise ca probe împotriva sa în timpul procesului. El a susținut că dreptul persoanei de a nu fi obligată să contribuie la adunarea probelor incriminatorii ce ar urma să fie folosite de acuzare împotriva sa este inclus în dreptul la un proces echitabil garantat de articolul 6 paragraful 1, acest principiu este strâns legat de prezumția de nevinovăție, garantată în mod expres în articolul 6 paragraful 2 din Convenție. Acest principiu trebuie să se aplice în mod egal tuturor persoanelor acuzate, indiferent de natura acuzațiilor aduse împotriva lor sau de nivelul de inteligență și pregătire al persoanelor respective. În consecință, utilizarea de către procuror, în cursul procesului penal, a transcrierilor interogatoriilor luate de inspectori a fost contrară articolului 6 [10].

Concluzii. Totalizînd cele expuse, în rezultatul cercetării efectuate și a analizei practicii judecătorești pe marginea infracțiunii de constrîngere de a face declarații, constatăm că:

– Violența drept caracteristică calificativă a constrîngerii pentru a depune mărturie include orice impact fizic: impact fizic direct asupra victimei; aducerea victimei într-o stare neajutorată împotriva voinței sale; modalități specifice de restricționare a libertății; impact psihotrop asupra victimei, ce nu depășește „pragul minim de gravitate”, care o delimitează de violența aplicată în cadrul infracțiunii de tortură, tratament inuman sau degradant.

– Determinarea la depunerea declarațiilor mincinoase, în aceeași măsură, atentează la interesele organelor de urmărire penală, cât și la activitatea instanțelor de judecată. Semn de egalitate vom pune între obiectul juridic secundar al acestor infracțiuni, fiind alcătuit din relațiile sociale cu privire la libertatea psihică (morală), integritatea corporală sau sănătatea persoanei.

– Cercul persoanelor care pot fi victime ale infracțiunii de constrîngere de a face declarații este mult mai larg în raport cu cel al persoanelor infracțiunii de determinare la depunerea de declarații mincinoase, la formularea de concluzii false sau la efectuarea de traduceri incorecte.

– Pentru calificarea faptei conform art. 309 CP RM nu prezintă importanță faptul dacă persoana este constrînsă să facă declarații false sau adevărate. De asemenea, nu contează dacă expertul este constrîns să facă o concluzie falsă sau adevărată. Aceasta este deosebirea principală între infracțiunea specificată la art. 309 CP RM și cea prevăzută la art. 314 CP RM. În ultimul caz, răspunderea se aplică pentru constrîngerea martorului sau a părții vătămate de a face numai declarații mincinoase, ori a expertului de a face doar concluzii false. Însă, în legătură cu traducerile și interpretările, traducătorul sau interpretul, în cazul ambelor infracțiuni, este constrîns să facă o traducere sau o interpretare incorectă.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Convenția Europeană pentru Apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale, adoptată la Roma la 4 noiembrie 1950, ratificată de Republica Moldova prin Hotărârea Parlamentului nr.1298-XIII din 24.07.1997. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr.54-55/502 din 1997.
2. Constituția Republicii Moldova din 29 iulie 1994. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr. 1 din 12.08.1994.
3. Codul penal al Republicii Moldova, Nr.985 din 18.04.2002. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, Nr.72-74 din 14.04.2009.
4. Jenunchi E. Infracțiunea de constrîngere de a face declarații în abordarea savanților din Republica Moldova. În: Revista Națională de Drept, Nr. 7-9 (237-239)/ 2020, pp.93-101. CZU 343.435:001(478).
5. Jenunchi E. Răspunderea penală pentru constrîngerea de a face declarații. Teză de doctor în drept, Chișinău, 2020. 180 p. CZU: 343.435(043.3)

6. Jenunchi E. Delimitarea infracțiunii de constrângere de a face declarații de infracțiunea de tortură, tratament inuman sau degradant. În: „Teoria și practica administrării publice”, conferință științifico-practică internațională, AAP, Chișinău, 2018, pp. 365-364. ISBN: 978-9975-3019- 7-8.
7. Pavliuc Gh. Alte acte ilegale în cazul constrângerii de a face declarații: aspecte penale și procesual penale. În: Актуальные научные исследования в современном мире ISCIENCE.IN.UA Выпуск 1(45), ч. 1, сс. 116-128. ISSN: 2524- 0986 116, УДК 343.14:343.985.2:343(478).
8. Лобанова Л. В. Преступления против правосудия: теоретические проблемы классификации и законодательной регламентации. Волгоград, 2021. 246 с. ISBN 5-85534-234-4.
9. Decizia Curții Supreme de Justiție din 02.11.2004, Dosarul nr.1ra-638/2004. Disponibil: http://jurisprudenta.csj.md/search_col_penal.php?id=11570.
10. Case of Saunders vs. The United Kingdom. ECHR, 17 December 1996. Disponibil: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58009>

УДК 340.1:341.231.14(477)

Софія Плахтій
(Хмельницький, Україна)

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ: ТЕНДЕНЦІЇ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті досліджено основні напрями трансформації правової системи України в умовах глобалізаційних змін. Проаналізовано вплив міжнародних інституцій, процесів європейської інтеграції, цифровізації та реформування правових інститутів. Розглянуто проблеми гармонізації законодавства, демократизації суспільних процесів і забезпечення прав людини у цифрову епоху. Окреслено тенденції розвитку українського права, визначено виклики та перспективи подальшої модернізації правової системи відповідно до міжнародних стандартів.

Ключові слова: глобалізація, правова система, трансформація права, європейська інтеграція, верховенство права, цифровізація, міжнародне право.

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується безпрецедентним впливом глобалізаційних процесів на усі сфери життя суспільства – економічну, соціальну, культурну та, безумовно, правову. Глобалізація як багатовимірне явище спричиняє інтеграцію правових систем, посилення ролі міжнародного права, формування спільних правових стандартів. Вона перетворює право на універсальну систему координат, що об'єднує держави навколо спільних принципів демократії, прав людини та верховенства права.

Для України, яка перебуває на етапі масштабних реформ та інтеграційних процесів, глобалізація має подвійний зміст. З одного боку, це – можливість модернізувати правову систему, запровадити найкращі європейські стандарти та механізми захисту прав людини. З іншого – це виклик, що пов'язаний із необхідністю збереження правової ідентичності, забезпечення національного суверенітету та стабільності правопорядку. У цьому контексті питання адаптації національної правової системи до світових стандартів є не лише актуальним, а й визначальним для збереження державної ідентичності, гарантування суверенного розвитку та формування стратегічного напрямку правової модернізації України.

Процес реформування української правової системи розпочався після здобуття незалежності у 1991 р., проте саме в останнє десятиліття – після Революції Гідності –

трансформаційні зміни набули системного та незворотного характеру. Вони охоплюють не лише оновлення законодавства, а й зміну принципів правотворчості, правозастосування та юридичної культури загалом.

Трансформація українського права відбувається під впливом багатьох чинників: європейської інтеграції, глобальної конкуренції, цифрової революції, а також воєнних викликів, що посилюють потребу у створенні ефективного, справедливого та гнучкого правового механізму.

Глобалізація у правовому вимірі – це процес уніфікації та гармонізації правових норм, який веде до формування спільного правового простору. Вона сприяє поширенню універсальних принципів – верховенства права, поваги до прав людини, забезпечення справедливого судочинства. Водночас глобалізація породжує нові ризики – розмиття національного суверенітету, посилення залежності від зовнішніх факторів, а також потребу у швидкому реагуванні на виклики цифрової епохи.

Трансформаційні процеси в Україні охоплюють три ключові напрями:

1. Нормативний – гармонізація законодавства з міжнародними стандартами та європейським правом, включно з Міжнародним пактом про громадянські та політичні права (1966 р.), Європейською конвенцією з прав людини (1950 р.) тощо [2; 3].

2. Інституційний – реформування судової, антикорупційної та правоохоронної систем.

3. Ціннісний – утвердження принципів верховенства права, прав людини та відкритості держави.

Глобалізація як світовий феномен створює умови для формування нових правових орієнтирів. Зокрема, розвивається концепція «глобального права» – системи принципів, що виходять за межі національних юрисдикцій і базуються на загальнолюдських цінностях: свободі, рівності, справедливості та безпеці.

Завдяки інтеграції у європейський правовий простір Україна отримує не лише нормативні орієнтири, але й можливість стати частиною міжнародної системи правових цінностей, заснованої на повазі до людини та її гідності.

Однією з найяскравіших тенденцій сучасності є цифровізація права, що є важливим аспектом глобалізаційних процесів і трансформації правової системи України. Проект «Держава у смартфоні» демонструє прагнення створити сучасну електронну державу, де цифрові технології змінюють характер правовідносин: з'являються смарт-контракти, електронні докази, онлайн-судочинство [10]. Це потребує перегляду процесуальних норм та створення «цифрового права» як міждисциплінарної галузі, що поєднує юриспруденцію, IT-технології та етичні стандарти.

За півтора роки Україна зробила значний прорив у цифровізації: впроваджено перші у світі паспорти у смартфоні, забезпечено найшвидшу реєстрацію бізнесу. Цього вдалося досягти завдяки програмі Президента України «Держава у смартфоні», яку реалізує Міністерство цифрової трансформації України у співпраці з іншими міністерствами та міжнародними організаціями. За даними групи «Рейтинг», цю програму українці оцінили найвище – їй довіряють 64% опитуваних, що свідчить про високий рівень прийняття цифрових інновацій у суспільстві [11].

Цифрова трансформація та глобалізаційні виклики створюють нові можливості для розвитку правової системи України, але водночас вимагають комплексного підходу до модернізації законодавства, інститутів правосуддя та правової культури суспільства. Вирішення цих проблем є критично важливим для побудови сучасної, ефективної та демократичної правової держави.

Майбутнє українського права в умовах глобалізації визначається його відкритістю, гнучкістю та адаптивністю. Україна має всі передумови для створення сучасної, демократичної та ефективної правової системи, заснованої на принципах верховенства права та поваги до прав людини.

Гармонійне поєднання національних правових традицій із сучасними глобальними стандартами може стати запорукою сталого та ефективного розвитку української правової системи.

У XXI столітті цифровізація стала потужним чинником змін правової системи. Впровадження електронного урядування, онлайн-правосуддя, цифрових доказів, блокчейн-технологій формує нову правову реальність та створює основу для розвитку цифрового права як окремої міждисциплінарної галузі.

Україна, створивши платформу «Дія» та низку цифрових сервісів, стала одним із лідерів у цифровому врядуванні в Східній Європі.

Відповідні законодавчі акти, наприклад, Закон України «Про електронні комунікації» повинні інтегрувати міжнародні стандарти у національне право [12].

Цифрове право стає невід'ємною частиною сучасної правової системи та визначає конкурентоспроможність держави у глобальному правовому середовищі.

Використання алгоритмів, штучного інтелекту та великих даних ставить питання про баланс між технологічним прогресом та захистом прав людини, між ефективністю та приватністю. Це формує потребу у цифровій правосвідомості – новій якості правового мислення юристів і громадян, здатній поєднувати технологічний розвиток, безпеку та етичність у цифровому середовищі.

Майбутнє українського права визначатиметься здатністю поєднати глобальні стандарти з національними традиціями.

Перспективи подальшої трансформації українського права полягають у синтезі трьох ключових напрямів:

1. Європеїзація – глибока інтеграція з правовою системою ЄС;
2. Цифровізація – впровадження інновацій у правову практику;
3. Українізація – збереження національної правової ідентичності та культурної самобутності.

Цифрові технології стають невід'ємною складовою сучасного правосуддя.

Для цього необхідно:

1. Розширити інститут електронного правосуддя;
2. Забезпечити використання електронних доказів, відеоконференцій та автоматизованих систем розподілу справ;
3. Розбудовувати цифрові платформи для навчання і практики права, що поєднують технології та юридичну освіту.

Цифровізація сприяє підвищенню ефективності, прозорості та доступності правосуддя.

Правова культура населення є фундаментом будь-яких реформ. Вона потребує послідовної та системної просвіти через засоби масової інформації, освітні заклади, місцеві громади та цифрові сервіси. Лише суспільство, яке усвідомлює право як цінність, здатне підтримувати зміни не на словах, а на практиці.

Отже, трансформація правової системи України в умовах глобалізації є складним і багатовимірним процесом, що охоплює усі сфери суспільного життя – від законодавства до правосвідомості громадян. Глобалізація створює для України нові можливості: інтеграцію у європейський правовий простір, запровадження інноваційних цифрових технологій у правову практику, модернізацію судової системи та активну участь у міжнародному правовому співробітництві.

Успішність трансформації залежить від здатності держави зберегти баланс між глобальними стандартами та національною ідентичністю, між прагненням до європейських цінностей і збереженням власних правових традицій. Важливу роль у цьому процесі відіграє цифровізація, що формує нову правову реальність: смарт-контракти, електронні докази, онлайн-судочинство та застосування штучного інтелекту стають невід'ємною складовою сучасного права. Водночас використання цифрових технологій потребує чітких

етичних стандартів, надійного захисту прав людини та ефективних механізмів відповідальності у цифровому середовищі.

Ключовим завданням трансформації є не лише модернізація законодавства, а й формування суспільства, яке розуміє право як цінність і активно підтримує реформи на практиці. Саме системність реформ, політична воля, незалежні інститути, високий рівень правової культури громадян та інтеграція України у світову правову спільноту без втрати національної ідентичності стануть запорукою створення правової держави європейського зразка, гідної свого історичного вибору.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Динис Г. Г. Міжнародно-правові концепції глобального права, права інтернету або кіберправа та трансформації міжнародного права. *Часопис Київського університету права*. Київ, 2011. №2. С. 279–285.
2. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_043 (дата звернення: 30.10.2025).
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 30.10.2025).
4. Європейський портал електронного правосуддя. URL: <https://e-justice.europa.eu/> (дата звернення: 30.10.2025).
5. Електронний уряд України. URL: <https://egov.in.ua/ua/> (дата звернення: 30.10.2025).
6. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 30.10.2025).
7. Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1700-18> (дата звернення: 30.10.2025).
8. Закон України «Про Вищу раду правосуддя» від 21.12.2016 № 1798-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1798-19> (дата звернення: 30.10.2025).
9. Антикорупційна політика України на шляху до членства в ЄС: міжнародні зобов'язання та механізми впровадження стандартів боротьби з корупцією. URL: <https://nsj.gov.ua/ua/news/antikoruptsiyna-politika-ukraini-na-shlyahu-do-chlenstva-v-es-mijnarodni-zobovyazannya-ta-mehanizmi-vprovadjennya-standartiv-borotbi-z-koruptsieu/> (дата звернення: 30.10.2025).
10. Міністерство цифрової трансформації України. Проєкт «Держава у смартфоні». URL: <https://thedigital.gov.ua/> (дата звернення: 30.10.2025).
11. Міністерство цифрової трансформації України. Українці найбільше довіряють програмі «Держава у смартфоні» та цифровізації – опитування «Рейтинг». URL: <https://thedigital.gov.ua/news/technologies/ukraintsi-naybilshe-doviryayut-programi-derzhava-u-smartfoni-ta-tsifrovizatsii-opituvannya-reyting> (дата звернення: 30.10.2025).
12. Закон України «Про електронні комунікації» від 16.12.2020 № 1089-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1089-20> (дата звернення: 30.10.2025).

Науковий керівник: Phd, доцент Олицька О. О.

*Ігор Скрибка
(Київ, Україна)*

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Автором проведено комплексне дослідження проблеми юридичної відповідальності за невиконання судових рішень в умовах дії правового режиму воєнного стану; наголошено, що забезпечення обов'язковості виконання судових рішень є фундаментальною засадою конституційного ладу та складовою принципу верховенства права, а забезпечення її реалізації в умовах збройної агресії потребує належних правових, організаційних та інституційних гарантій.

Також автором проаналізовано чинне законодавство України, зокрема положення Конституції України, Кримінального кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення, Закону України «Про виконавче провадження» та Закону України «Про правовий режим воєнного стану», які регламентують питання відповідальності за ухилення від виконання рішень судів, встановлено, що воєнний стан не скасовує обов'язковості виконання судових актів, існування на даний момент даного правового режиму в нашій державі об'єктивно ускладнює процес їх виконання через бойові дії, обмеження доступу до майна боржників, тимчасову окупацію територій або припинення діяльності органів державної влади на тимчасово окупованих територіях.

Окрему увагу приділено видам юридичної відповідальності – кримінальній, адміністративній (цивільно-правовій та дисциплінарній, а також особливостям їх застосування у період воєнного стану, в свою чергу аналіз судової практики останніх років свідчить про посилення тенденції контролю за виконанням рішень судів, що забезпечується можливістю притягнення учасників правовідносин, що склались у даній сфері, до різних видів відповідальності.

На основі аналізу рішень Верховного Суду зроблено висновок, що держава, в особі судової гілки влади, послідовно формує підхід до невідворотності юридичної відповідальності навіть за умови дії особливих правових режимів, одним з яких є воєнний стан, також автором наголошено на: необхідності розширення застосування цифрових інструментів у сфері примусового виконання рішень (що може проявитись у модернізації алгоритмів функціонування Автоматизованої системи виконавчого провадження); потребі уточнення правового регулювання окремих інститутів виконавчого провадження (зокрема тимчасового зупинення виконавчих дій у випадках ведення бойових дій чи окупації територій), на потребі у посиленні механізмів контролю за відновленням виконання судових рішень на деокупованих територіях.

Ключові слова: *судове рішення, воєнний стан, виконавче провадження, відповідальність, державний виконавець.*

The author conducted a comprehensive study of the problem of legal liability for failure to comply with court decisions under the legal regime of martial law; it was emphasized that ensuring the mandatory implementation of court decisions is a fundamental principle of the constitutional order and a component of the principle of the rule of law, and ensuring its implementation in conditions of armed aggression requires appropriate legal, organizational and institutional guarantees.

The author also analyzed the current legislation of Ukraine, in particular the provisions of the Constitution of Ukraine, the Criminal Code of Ukraine, the Code of Ukraine on Administrative Offenses, the Law of Ukraine “On Enforcement Proceedings” and the Law of Ukraine “On the Legal Regime of Martial Law”, which regulate the issue of liability for evasion of execution of court decisions, it was established that martial law does not cancel the obligation to execute judicial acts, the existence of this legal regime in our country at the moment objectively

complicates the process of their execution due to hostilities, restrictions on access to debtors' property, temporary occupation of territories or termination of the activities of state authorities in temporarily occupied territories.

Special attention is paid to the types of legal liability - criminal (Article 382 of the Criminal Code of Ukraine), administrative (Article 188¹³ of the Code of Administrative Offenses), civil and disciplinary, as well as the peculiarities of their application during martial law. In turn, the analysis of judicial practice in recent years indicates an increase in the trend of control over the execution of court decisions, which is ensured by the possibility of bringing participants in legal relations that have developed in this area to various types of liability. Based on the analysis of the decisions of the Supreme Court, it is concluded that the state, represented by the judicial branch of government, is consistently forming an approach to the inevitability of legal liability even under the conditions of special legal regimes, one of which is martial law. The author also emphasized: the need to expand the use of digital tools in the field of forced execution of decisions (which may manifest itself in the modernization of the algorithms for the functioning of the Automated Enforcement System); the need to clarify the legal regulation of individual institutions of enforcement proceedings (in particular, the temporary suspension of enforcement actions in cases of hostilities or occupation of territories), the need to strengthen mechanisms for controlling the resumption of enforcement of court decisions in the deoccupied territories.

Key words: court decision, martial law, enforcement proceedings, liability, state bailiff.

Тривале невиконання судових рішень становить одну з найгостріших проблем у сфері правосуддя нашої держави, адже воно фактично нівелює принцип верховенства права та підриває довіру до судової влади, що опинилось у фокусі, в тому числі й Європейського суду з прав людини, який неодноразово підкреслював, що невиконання остаточних рішень національних судів є системним явищем в Україні, зокрема, у справах *Ivanov v. Ukraine* та *Burmych and Others v. Ukraine* ЄСПЛ визнав, що така практика порушує право на справедливий суд, гарантоване статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також право власності, передбачене статтею 1 Першого протоколу, у справі *Burmych* ЄСПЛ наголосив на необхідності впровадження загальнодержавних механізмів для усунення структурних причин невиконання судових рішень, ухвалених на користь громадян [7].

Повномасштабна агресія рф та запровадження в Україні правового режиму воєнного стану з 24.02.2022 відповідно до указу президента України ускладнили організацію процедур примусового виконання судових рішень, що вимагало термінових законодавчих змін і вироблення практичних рішень для балансування прав стягувачів і публічних інтересів безпеки держави [5].

Конституційна модель виконання судових рішень базується на принципі обов'язковості рішень суду (ст. 129-1 Конституції України) та відповідних нормах КК України (ст. 382), КУпАП, Закону «Про виконавче провадження».

У 2022-2023 рр. парламентом було ухвалено ряд законодавчих змін, які торкнулись особливостей здійснення виконавчого провадження в умовах воєнного стану (у цьому контексті можна згадати зокрема Закон № 2129-IX, Закон № 2455-IX, Закон № 3048-IX про окремі особливості організації примусового виконання), вказані закони ввели тимчасові обмеження на вчинення виконавчих дій на окупованих і прифронтових територіях, врегульовували питання передачі виконавчих проваджень, строків та порядку доступу до реєстрів тощо.

Кримінальна відповідальність за невиконання судових рішень передбачена статтею 382 Кримінального кодексу України, об'єктом злочину є авторитет правосуддя, що виражається у необхідності забезпечення виконання рішень суду, які набрали законної сили, оскільки невиконання таких рішень підриває довіру до судової системи та створює передумови для порушення прав громадян, гарантованих Конституцією та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод [3].

Суб'єкт злочину, передбаченого статтею 382 Кримінального кодексу України – загальний, а кваліфікуючі ознаки пов'язані зі статусом службової особи (ч. 2), тяжкими наслідками (ч. 3) та невиконанням рішення ЄСПЛ (ч. 4), при цьому у доктрині звертають увагу на складність визначення спеціального суб'єкта у випадку ухвал слідчого судді та вироків щодо особи-засудженого – пропонується уточнена інтерпретація критеріїв «службовості» і меж процесуального обов'язку, зокрема Володимир Налущишин наголошував на неоднозначності і неспівпадінні кваліфікаційних ознак злочину, дослідник звертав увагу на те, що в українському законодавстві (зокрема в ст. 382 КК України) та в законодавствах держав-членів ЄС відсутня уніфікована позиція щодо того, які ознаки утворюють склад злочину «невиконання судового рішення», не завжди зрозуміло: чи має бути конкретна умова щодо можливості виконання рішення; чи формується винна поведінка як умисне діяння або допускається необережність; як на практиці визначати суб'єктів та об'єкт цього правопорушення [4].

Невиконання рішення суду за ч. 1 ст. 382 КК має ознаки триваючого злочину (момент закінчення пов'язаний із фактичним виконанням або припиненням протиправного стану), що в свою чергу впливає на обчислення строків давності та оцінку повторності/неодноразовості, про що вказано у постанові ККС ВС від 14.05.2019 у справі №319/841/16-к [2].

Слід зауважити, що в умовах воєнного стану кваліфікація діянь за ст. 382 КК потребує врахування об'єктивної неможливості виконання (наприклад, через окупацію, втрату доступу до об'єкта стягнення, пряму заборону закону на вчинення виконавчих дій у певній місцевості); склад злочину передбачає умисел на невиконання, а коли існують правові чи фактичні перепони, то відповідно відсутні ознаки умисного перешкоджання, також варто звертати увагу на межі службових повноважень конкретного суб'єкта та реальний обсяг обов'язку, покладеного рішенням суду, яке підлягає виконанню.

Невиконання судових рішень, крім кримінально-правових наслідків, може тягнути й адміністративну відповідальність, який є менш суворим, але дієвим засобом впливу на порушників, за умови що їхні дії не мають ознак злочину; адміністративна відповідальність за невиконання судового рішення передбачена статтею 185-6 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП), якою встановлено, що невиконання законних вимог суду або судді, прояв неповаги до суду, злісне ухилення від явки в суд, порушення порядку під час судового засідання – тягнуть адміністративну відповідальність у вигляді штрафу або адміністративного арешту [1]; головна відмінність у видах відповідальності полягає в ступені суспільної небезпечності: якщо діяння не заподіює істотної шкоди суспільним інтересам і не має тяжких наслідків, застосовується адміністративне стягнення, а кримінальна відповідальність не настає [6].

Варто резюмувати, що під час збройної агресії та тимчасової окупації окремих територій державою було введено низку обмежень, що стосуються виконавчого провадження, зокрема було встановлено певні обмеження на відкриття та здійснення виконавчих дій в межах певних територіальних одиниць, запроваджено обмеження на звернення стягнення на певні види доходів боржників, а також розроблено спеціальний механізм передачі виконавчих проваджень між органами державної виконавчої служби, приватними виконавцями.

Такі заходи мали на меті забезпечити в першу чергу безпеку учасників виконавчого процесу, збереження матеріалів проваджень та майна органів ДВС/приватних виконавців, однак, водночас, впровадження таких заходів призвело до значного накопичення проваджень, де виконавчі документи не виконані, що створює ризики притягнення до кримінальної відповідальності боржників без урахування об'єктивних скрутних умов, що спричинені повномасштабним вторгненням.

Війна призвела до появи нових системних проблем у сфері примусового виконання рішень, які потребують нагального вирішення: обмежений доступ до державних реєстрів,

складність транспортування матеріалів справ, ускладнену координацію з військовими адміністраціями, а також підвищені безпекові ризики для державних і приватних виконавців, що породжує потребу в адаптації процесуальних строків до нових реалій, запровадження механізмів зупинення виконавчих дій, до відновлення виконання після деокупації непідконтрольних територій.

Ефективне функціонування інституту відповідальності за невиконання судових рішень у воєнний час є гарантією дотримання прав і свобод громадян, запровадження воєнного стану не скасовує обов'язку виконувати судові рішення, однак необхідно адаптувати відповідні положення нормативних актів, що передбачають юридичну відповідальність за невиконання судового рішення, до нинішніх обставин, наприклад кримінальна відповідальність за ст. 382 КК має застосовуватися з урахуванням реальних можливостей для виконання та відсутності умислу у боржника.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 №8073-Х. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 27.10.2025).
2. Єдиний державний реєстр судових рішень. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81841881> (дата звернення: 26.10.2025).
3. Кримінальний кодекс України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 27.10.2025).
4. Налуцишин В. До питання кваліфікуючих ознак невиконання судового рішення (ст. 382 КК України). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 2 (ч. 1). С. 132–135. URL: https://www.jurnaluljuristic.in.ua/archive/2018/2/part_1/30.pdf (дата звернення: 27.10.2025).
5. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 №64/2022. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/64/2022> (дата звернення: 26.10.2025).
6. Слободян Б. Невиконання судового рішення: окремі питання кваліфікації та доказування. *Юридичний журнал «Equity»*. 2018. URL: https://equity.law/images/publication/news_name/slobodyan-1.pdf (дата звернення: 27.10.2025).
7. Burmych and Others v. Ukraine: Judgment (Consolidated cases). HUDOC, European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-192193> (дата звернення: 26.10.2025).

УДК 351.74:343.97(477)

Віталій Шатравка
(Хмельницький, Україна)

ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСОБОВОГО СКЛАДУ ОРГАНУ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті проаналізовано основні проблеми забезпечення безпеки особового складу Державної прикордонної служби під час виконання оперативно-розшукових завдань. Наголошено на важливості превентивних, організаційних, технічних і психологічних заходів у умовах воєнного стану та гібридних загроз. Розглянуто питання оцінки ризиків, інформаційної безпеки та дотримання вимог законодавства України і міжнародного гуманітарного права. Забезпечення безпеки визначено як безперервний системний процес, що потребує координації, професіоналізму та сучасних технологій.

Ключові слова: безпека особового складу; оперативна діяльність; прикордонна служба; заходи безпеки; воєнний стан; інформаційний захист.

The article analyzes the main problems of ensuring the safety of State Border Guard Service personnel during operational and investigative activities. It highlights the importance of preventive, organizational, technical, and psychological measures in conditions of martial law and hybrid threats. Attention is paid to risk assessment, information security, and compliance with Ukrainian legislation and international humanitarian law. Ensuring personnel safety is defined as a continuous and systematic process that requires coordination, professionalism, and modern technologies.

Keywords: personnel safety; operational activity; border guard; security measures; martial law; information protection.

Безпека особового складу під час виконання завдань оперативно-розшукової діяльності є одним із найважливіших напрямів організації службової діяльності прикордонних підрозділів. У сучасних умовах правового режиму воєнного стану, нестабільного безпекового середовища, гібридних загроз та зростання протиправної активності на державному кордоні питання забезпечення безпеки персоналу набуває особливої актуальності.

Нами вбачається створення системного підходу до організації та забезпечення безпеки особового складу під час виконання оперативно-розшукових заходів. Основні завдання полягають у запобіганні втратам, зменшенні ризиків для життя і здоров'я військовослужбовців, забезпеченні ефективної взаємодії між підрозділами, а також у підвищенні рівня підготовленості персоналу до дій у складних умовах.

Основні принципи забезпечення безпеки:

- принцип превентивності – передбачає своєчасне виявлення потенційних загроз і запобігання їм;
- принцип комплексності – поєднання організаційних, технічних, медичних та психологічних заходів;
- принцип безперервності контролю – постійне спостереження за змінами оперативної обстановки;
- принцип взаємодії – чітка координація дій усіх підрозділів органу охорони державного кордону.

Ефективне планування оперативно-розшукової діяльності починається з аналізу наявної інформації, оцінки ризиків і визначення ймовірних загроз. Під час підготовки до проведення операцій начальник підрозділу повинен враховувати: розвідувальні дані щодо противника та обстановки; характеристики місцевості; наявність цивільного населення в зоні проведення заходів; можливість засідок, провокацій або диверсій; маршрути евакуації та резервні варіанти дій. Особлива увага приділяється інформаційній безпеці та запобіганню витоку даних про захід.

Організаційні та технічні заходи безпеки. До організаційних заходів належить визначення ролей і відповідальності кожного учасника операції, проведення обов'язкових інструктажів, забезпечення особового складу засобами індивідуального захисту та зв'язку. Під час виконання завдань особовий склад повинен діяти лише в межах чітко визначених маршрутів і зон.

Технічні заходи передбачають використання сучасних засобів спостереження, зв'язку, навігації та контролю (дронів, камер спостереження, засобів радіозв'язку та інших технологій). Усі прилади повинні бути перевірені перед виходом на завдання, а оператори – мати відповідну підготовку.

Підготовка особового складу до оперативно-розшукової діяльності включає фізичну підготовку, тренування з тактичної медицини, орієнтування на місцевості, дій у

надзвичайних ситуаціях та евакуації поранених. Важливою складовою є психологічна підготовка, спрямована на формування стійкості до стресу, впевненості у власних діях і довіри між членами групи. Під час планування кожної операції обов'язково визначається порядок медичного супроводу, маршрути евакуації постраждалих, місця розташування найближчих медичних пунктів. Кожен військовослужбовець повинен мати індивідуальну аптечку та вміти надати першу допомогу. Після виконання завдань проводяться психологічні розбори, за потреби – консультації з фахівцями, що сприяє збереженню морально-психологічного стану колективу.

Забезпечення безпеки особового складу під час оперативно-розшукової діяльності повинно здійснюватися у межах чинного законодавства України. Військовослужбовці мають діяти відповідно до Конституції України, законів України «Про Державну прикордонну службу України», «Про оперативно-розшукову діяльність» та міжнародних норм гуманітарного права. Дотримання етичних норм під час взаємодії з цивільним населенням і затриманими особами є важливою складовою професійної культури прикордонника.

Для підтримання високого рівня безпеки необхідно регулярно проводити аналіз результатів виконаних операцій, виявляти недоліки та розробляти коригувальні заходи. Важливо запроваджувати систему внутрішнього контролю та оцінювання ефективності безпекових заходів. Методика має бути гнучкою та адаптованою до змін оперативної обстановки і нових загроз.

Висновки. Забезпечення безпеки особового складу прикордонного загону під час виконання завдань оперативно-розшукової діяльності є комплексною системою організаційних, технічних, медичних та психологічних заходів. Її ефективність залежить від рівня підготовленості персоналу, чіткості взаємодії підрозділів, дисципліни, професіоналізму командирів і наявності сучасного технічного оснащення. Забезпечення безпеки – це не разова дія, а постійний процес, який вимагає системного підходу, аналізу досвіду та впровадження новітніх технологій.

МИСТЕЦТВО. ДИЗАЙН / ИСКУССТВО. ДИЗАЙН

УДК 069.5:687.016

Әбиолла Балнар
(Алматы, Қазақстан)

МҰРАЖАЙ КИІМДЕРІНІҢ САҚТАЛУЫНА СЫРТҚЫ ФАКТОРЛАРДЫҢ ӘСЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ САПАСЫН САҚТАУ ТӘСІЛДЕРІ

Бұл жұмыста мұражай киімдерінің сақталуына сыртқы факторлардың әсері және олардың сапасын сақтау тәсілдері қарастырылған. Мұражай киімдері – мәдени мұралардың бір бөлігі ретінде ерекше сақталуды қажет етеді, себебі олар уақыт өте келе әртүрлі физикалық және химиялық әсерлерге ұшырайды. Бұл зерттеуде киімдерге зиян келтіретін басты сыртқы факторлар, мысалы, температура, ылғалдылық, жарық және ауа құрамындағы зиянды заттар талданған. Сонымен қатар, мұражай киімдерін сақтау үшін қолданылатын әртүрлі әдістер мен технологиялар, мысалы, дұрыс температура мен ылғалдылық режимі, арнайы материалдардан жасалған сақтау контейнерлері, киімдердің тазалығы мен күтімі бойынша ұсыныстар берілген.

Кілт сөздер: мұражай киімдері, сыртқы факторлар, сақтау, температура, ылғалдылық, жарық, сапа, сақталу әдістері, мәдени мұра.

This work discusses the influence of external factors on the preservation of museum garments and methods for maintaining their quality. Museum garments, as part of cultural heritage, require special care for preservation, as they are subject to various physical and chemical impacts over time. The study analyzes the main external factors that can affect the condition of garments, such as temperature, humidity, light, and harmful substances in the air. It also explores various methods and technologies used for the conservation of museum objects, such as maintaining proper temperature and humidity levels, using specialized materials for storage, and recommendations for garment care and cleaning.

Keywords: museum garments, external factors, preservation, temperature, humidity, light, quality, conservation methods, cultural heritage.

В данной работе рассматривается влияние внешних факторов на сохранность музейной одежды и методы сохранения её качества. Музейная одежда является частью культурного наследия, которая требует особого внимания к сохранению, так как со временем она подвергается различным физическим и химическим воздействиям. В исследовании проанализированы основные внешние факторы, такие как температура, влажность, свет и вредные вещества в воздухе, которые могут повлиять на состояние одежды. Также рассмотрены различные методы и технологии сохранения музейных экспонатов, такие как правильный температурный и влажностный режим, использование специальных материалов для хранения, рекомендации по уходу и чистке одежды.

Ключевые слова: музейная одежда, внешние факторы, сохранение, температура, влажность, свет, качество, методы сохранения, культурное наследие.

Мұражай киімдері – бұл тек қана киімдердің физикалық объектілері емес, олар мәдениет пен қоғамның, тарихтың айқын көрсеткіштері болып табылады. Киімдердің әр түрі мен стилі өз кезегінде нақты бір тарихи кезеңнің өмір салтын, эстетикалық талғамын, қоғамдағы әлеуметтік және саяси жағдайды бейнелейді. Мысалы, дәстүрлі ұлттық киімдер халықтың мәдени ерекшеліктері мен ұлттық бірегейлігін көрсетеді, ал әртүрлі тарихи кезеңдердегі сән үлгілері сол дәуірдегі әлеуметтік құрылымды, экономикалық жағдайды, технологиялық прогресті немесе саяси жағдайды көрсетуі мүмкін. [1]

Мұражай киімдерінің түрлілігіне тоқталсақ, олар әртүрлі уақыт кезеңдеріне, мәдениеттер мен халықтарға тән болуы мүмкін. Мысалы, орта ғасырдағы еуропалық киімдер, қазақтың ұлттық киімдері, 20 ғасырдың басындағы өнеркәсіптік революцияға байланысты өзгерген киім үлгілері – бұлардың барлығы сол кезеңдегі қоғамның және адам өмірінің айшықты бейнесі. Киімдерге қатысты осы деректер қоғамның қалай дамығанын, адамның тұтынушылық мәдениеті мен күнделікті өмірін қалай өзгерткенін көрсетеді.

Мұражай киімдерінің тарихи маңызды маңызы олардың сол дәуірдің мәдени, саяси және әлеуметтік өмірі туралы айтатын мол мәліметтерінде жатыр. Олардың сақталуы мен зерттелуі қоғамның өткеніне қатысты білім мен түсінік қалыптастыруға, дәстүрлер мен өнердің эволюциясын түсінуге көмектеседі. Киімдер, әсіресе сәндік элементтері мен материалдары, белгілі бір уақыттағы технологиялық жетістіктерді, сәннің ықпалын және эстетикалық көзқарастарды көрсетеді.

Сонымен қатар, мұражай киімдерінің сақталуы – тек олардың физикалық тұрғыда қорғалуы ғана емес, сонымен бірге сол киімдердің көмегімен мәдени мұраны ұрпақтан ұрпаққа жеткізу процесі болып табылады. Осы киімдер арқылы біз өз тарихымызға, мәдениетімізге, ұлттық дәстүрлерімізге қайта оралып, оларды бүгінгі күнмен салыстырып, өткенді еске ала аламыз. [2]

Сыртқы факторлардың киімдерге әсері

Сыртқы факторлардың киімдерге әсері – бұл мұражай киімдерінің ұзақ уақыт бойы сақталуына қауіп төндіретін маңызды мәселелердің бірі. Мұражайларда сақталатын киімдер тек тарихи құндылықтар ғана емес, оларды сақтау көптеген күрделі мәселелер мен шараларды талап етеді. Әрбір киімнің сақталуы мен бұзылмауы осы факторларға байланысты болуы мүмкін. Төменде сыртқы факторлардың әсерін әрі қарай толықтырып түсіндіруге тырысқаным:

- **Температура мен ылғалдылық:** Температура мен ылғалдылықтың өзгеруі мұражай киімдеріне өте үлкен әсер етеді. Өте жоғары температура мен ылғалдылық киімдердің шіруіне, талшықтарының әлсіреуіне және олардың құрылымының бұзылуына әкелуі мүмкін. Мұндай жағдайларда, әсіресе табиғи материалдардан (жібек, жүн, мата) жасалған киімдер әсер етеді. Ал тым құрғақ ауа киімдерді сындыруға, тіпті мата талшықтарын жарып кетуге себеп болады. Сонымен қатар, тым салқын температура да материалдардың беріктігін төмендетіп, құрылымның бұзылуына әкелуі мүмкін. Бұл себептермен мұражайлардағы температура мен ылғалдылық деңгейі тұрақты және бақылауда болуы тиіс. [3]

- **Жарық:** Киімдердің түстері мен сапасына жарықтың әсері де маңызды фактор болып табылады. Киімдердің ұзақ уақыт бойы жарыққа ұшырауы олардың бояуын өзгертуі немесе жойылуына алып келуі мүмкін. Әсіресе ультракүлгін (UV) сәулелері киімдердің талшықтарын әлсіретіп, олардың түсін өзгертуі ықтимал. Бұл әсіресе жарқын түсті киімдер мен нәзік маталар үшін қауіпті. Жарықтың әсерінен материалдар уақыт өте келе кеуіп, қатайды, бұл олардың беріктігін және ұзақ мерзімділігін төмендетеді. Мұражайларда жарық деңгейін реттеу және түстердің ыдырауын болдырмау үшін арнайы жарық көздері мен филтрлер қолданылады.

- **Ауа құрамындағы зиянды заттар:** Ауадағы зиянды химиялық заттар, мысалы, күкірттің қосылыстары, азот диоксиді, тұзды булар, шаң мен басқа да ластаушы элементтер киімдердің материалдарына әсер етіп, олардың деградациясын жеделдетеді. Бұл заттар киімдерге тікелей түсіп, оларды әлсіретіп, материалдарды бұзады, сондай-ақ олардың құрылымы мен текстурасын өзгертуі мүмкін. Мұражайларда ауа тазартқыш жүйелерді қолдану, бұл фактордың әсерін азайту үшін маңызды болып табылады. [4]

- **Механикалық және химиялық факторлар:** Киімдердің механикалық зақымдануы (тыртықтар, сызаттар) және химиялық қоспалар да материалдардың сапасына теріс әсер етеді. Механикалық әсерлер киімдерді қозғалтқан кезде немесе оларды дұрыс сақтамаған жағдайда пайда болуы мүмкін. Бұдан басқа, мұражай қызметкерлерінің киімдермен жұмыс

істегенде қолданып жатқан құралдар мен жабдықтар (мысалы, щеткалар, серпімді байланыс құралдары) да оларды механикалық тұрғыдан зақымдауы мүмкін. Химиялық заттар, соның ішінде тазалау құралдары немесе киімдермен байланысатын басқа химиялық заттар олардың табиғи қасиеттерін бұзып, сынғыштығын арттырады. Киімдерді сақтау кезінде мұражай қызметкерлері осы факторларға ерекше назар аударып, сәйкес сақтық шараларын қолдануы тиіс. [5]

Осы факторлардың барлығы мұражай киімдерінің ұзақ уақыт бойы сақталуына қауіп төндіреді. Сондықтан, мұражайларда киімдерді қорғау үшін арнайы сақтау шарттарын жасау, ауа температурасы мен ылғалдылықты бақылау, жарықты реттеу, зиянды заттардың әсерін минимизациялау және механикалық зақымдануларды болдырмау үшін сақтық шараларын қолдану өте маңызды.

Киімдердің сапасын сақтау тәсілдері

Киімдердің сапасын сақтау әдістері мен тәсілдері мұражай киімдерінің ұзақ уақыт бойы сақталуын қамтамасыз ету үшін маңызды шаралар болып табылады. Мұражай киімдерін дұрыс сақтау арқылы олардың тарихи, мәдени және материалдық құндылығын қорғауға болады. Сонымен қатар, киімдердің сапасын сақтау кезінде киімдерге әсер ететін сыртқы факторларды реттеп, олардың деградациясын болдырмау үшін қажетті әдістер қолданылуы тиіс.

- **Температура мен ылғалдылықты реттеу:** Мұражай киімдерін сақтау үшін тұрақты температура мен ылғалдылықты қамтамасыз ету өте маңызды. Киімдердің мата талшықтары ылғалдылықтың жоғары немесе төмен деңгейіне сезімтал, ал температураның ауытқуы да олардың құрылымына зиян келтіреді. Сондықтан мұражайларда арнайы климаттық басқару жүйелері мен кондиционерлер орнатылып, ауа ылғалдылығы мен температура деңгейлері тұрақты күйде сақталуы керек. Әдетте, киімдердің сақталуына ең қолайлы температура 18-21°C, ал ылғалдылық деңгейі 50-60% аралығында болады. [6]

- **Арнайы сақтау контейнерлерін қолдану:** Киімдерді сақтау кезінде арнайы контейнерлер мен шкафтар қолдану олардың құрылымын қорғап, механикалық зақымданулардан сақтайды. Мұражайларда киімдер көбінесе қатты және жұмсақ материалдардан жасалған сақтау қораптарында, картон немесе қаптамаларда сақталады. Осы контейнерлердің ішкі жағы матаға зиян келтірмейтін, дем алатын материалдармен қапталады. Бұл тәсіл киімдердің бетінің зақымдалуын, созылуын және сынуын болдырмайды. Сонымен қатар, киімдерді сақтағанда оларды орап қою немесе арнайы ілмектер мен тіректерге ілу қажет, бұл олардың формасын сақтауға көмектеседі.

- **Киімдердің тазалығы мен күтімі:** Киімдердің тазалығы мен дұрыс күтімі олардың ұзақ мерзімді сақталуына әсер етеді. Мұражай қызметкерлері киімдерді шаңнан, майдан және басқа да зиянды заттардан қорғайтын арнайы техникалық құралдар мен әдістерді пайдаланады. Киімдерді сақтау кезінде оларды қатаң тазалау тәсілдерін қолдану қажет, бірақ киімдердің нәзік құрылымына зиян келтірмеу үшін арнайы химиялық тазалау құралдарын тандау керек. Бұдан басқа, киімдерге күтім жасау кезінде оларды тексеру, жаңғырту немесе жөндеу жұмыстарын уақытында жүргізу маңызды.

- **Химиялық сақтағыш заттар мен материалдар:** Киімдердің сақталуын қамтамасыз ету үшін арнайы химиялық заттар мен материалдар қолданылады. Мысалы, киімдерге зиян келтіретін жәндіктердің (кұрттар, жәндіктер, бактериялар) алдын алу үшін арнайы репелленттер немесе инсектицидтер қолданылады. Сондай-ақ, киімдерді сақтау кезінде олардың теріс ауа әсерінен, яғни ылғалдану мен тоттанудан қорғау үшін арнайы химиялық материалдар мен қаптамалар қолданылады. Бұл химиялық заттар киімдердің құрылымын сақтап, оларды әр түрлі сыртқы факторлардан қорғауға көмектеседі. [7]

- **Қаптама және арнайы сақтау материалдары:** Мұражай киімдерін сақтау кезінде белгілі бір материалдардан жасалған қаптамалар мен сақтау жүйелері қолданылады. Әсіресе, киімдердің сақталуын қамтамасыз ететін ақ және қышқылсыз қағаздан жасалған арнайы орау материалдары маңызды болып табылады. Олар киімдердің талшықтарын сақтап қана

коймай, сыртқы зиянды әсерлерден қорғап, оларды күтіп ұстауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, мұражайлар киімдерді сақтау кезінде қаптағыш материалдардың қолайлы түрлерін таңдай отырып, олардың ішкі жағдайын тұрақты бақылап отырады.

Бұл тәсілдер киімдердің сапасын сақтап, олардың мәдени және тарихи маңыздылығын болашақ ұрпаққа жеткізуге мүмкіндік береді. Киімдерге деген жоғары деңгейдегі күтім, дұрыс сақтау әдістері мен заманауи технологияларды қолдану арқылы мұражай қызметкерлері киімдердің ұзақ мерзімді сақталуын қамтамасыз етеді, бұл өз кезегінде қоғамның мәдени мұраларын қорғауға және зерттеуге мүмкіндік береді. [8]

Заманауи технологиялар мен әдістердің енгізілуі

Қазіргі уақытта мұражай киімдерін сақтау үшін жаңа технологиялар мен әдістер кеңінен енгізілуде, бұл киімдердің ұзақ уақыт бойы сапалы сақталуына ықпал етеді. Бұл процестердің ішінде цифрлық сақтау және архивтеу, сондай-ақ микроклиматтық басқару жүйелері маңызды орын алады.

Цифрлық сақтау жүйелері киімдердің әртүрлі жағдайда қалай өзгеретінін бақылауға мүмкіндік береді. Бұл жүйелер көмегімен киімдер мен басқа да мұражай коллекцияларының күйін бақылап, өзгерістерді құжаттау мүмкіндігі туады. Мысалы, киімдердің түстерінің жоғалуы, текстурасының өзгеруі, материалдарының деградациясы сияқты процестердің мониторингі жасалады. Мұражайлар бұл ақпаратты цифрлық түрде сақтап, уақыт өте келе оның өзгерістерін зерттеп, болашақта сақтаудың тиімді әдістерін жоспарлай алады. Бұл әсіресе реставрация жұмыстарын жүргізу кезінде пайдалы болуы мүмкін. Сонымен қатар, цифрлық сақтаудың көмегімен киімдердің тарихи күйі мен сақталу деңгейін ұзақ мерзімді болашақта тексеру үшін архивтік деректер қолжетімді болады.

Микроклиматтық басқару жүйелері киімдерді сақтау үшін өте маңызды болып табылады. Бұл жүйелер киімдердің сақталу ортасында температура мен ылғалдылық деңгейлерін тұрақты бақылауға мүмкіндік береді. Мысалы, киімдердің мақсатына қарай арнайы температура мен ылғалдылық деңгейі сақталады: жоғары ылғалдылық киімдерге зиян тигізуі мүмкін, ал тым құрғақ орта талшықтардың сынуына әкелуі ықтимал. Микроклиматтық жүйелер осындай өзгерістерді бақылап, автоматты түрде қажетті түзетулер енгізеді, нәтижесінде киімдер мен басқа мұражай экспонаттарының сақталу жағдайы тұрақты болады. [9]

Бұдан бөлек, қолданылатын жаңа материалдар мен сақтаушы технологиялар да мұражай киімдерін қорғау үшін маңызды рөл атқарады. Киімдердің құрамына және өңдеу әдістеріне байланысты арнайы химиялық заттар мен табиғи материалдар қолданылуы мүмкін. Бұл заттар матаға қосымша қорғаныс қабатын жасап, оның бұзылуын немесе бүлінуін болдырмайды.

Қолданылатын құрылғылар мен аппараттар да айтарлықтай жетілдірілді. Мысалы, киімдердің беткі қабатын ластанудан, шаңнан қорғау үшін арнайы филтрлік жүйелер мен шаңсыз сақтау бөлмелері пайдаланылады. Осылайша, сыртқы ластаушы факторлардан киімдерді қорғау мақсатында әртүрлі технологиялық шешімдер енгізілуде.

Цифрландыру және автоматтандыру процестері де заманауи мұражай киімдерін сақтаудың маңызды аспектілеріне айналды. [10] Заманауи жүйелер киімдер мен басқа коллекцияларды тек қадағалап қана қоймай, сонымен қатар олардың қозғалысын, сақталуын және реставрацияны бақылайды. Мұның бәрі мұражай жұмысының тиімділігін арттырып, экспонаттарды ұзақ мерзімге сақтау мүмкіндігін ұсынады.

Қорыта айтқанда, қазіргі таңдағы технологиялардың дамуы мұражай киімдерін сақтау саласындағы мәселелерді шешуге елеулі түрде көмектеседі, сондықтан мұражайлар бұл жаңа технологияларды өз жұмыстарында кеңінен қолдануы тиіс.

Мұражай киімдерін сақтауда кездесетін қиындықтар мен шешу жолдары

Мұражай киімдерін сақтау барысында бірнеше қиындықтар туындайды. Оларға сыртқы факторлардың әсерінен туындайтын зиянды әсерлер, заманауи технологиялардың жетіспеушілігі, мұражай қызметкерлерінің кәсіби біліктілігінің төмендігі жатады. Осы

киындықтарды шешу үшін қажетті ресурстарды кеңінен қолдану, мұражай қызметкерлерінің білім деңгейін арттыру, заманауи сақтау әдістерін енгізу қажет.

Қорытынды

Мұражай киімдерінің сақталуы – бұл тек олардың физикалық сақталуын ғана емес, сонымен бірге мәдени мұраның маңызды бөлігі ретінде олардың құндылығын сақтау процесі. Мұражай киімдері қоғамның тарихи, мәдени және әлеуметтік дамуын бейнелейтін құнды нысандар болып табылады. Сондықтан олардың сақталуы және келешек ұрпақтарға дұрыс жеткізілуі маңызды міндет болып табылады.

Заманауи технологияларды, дұрыс сақтау әдістері мен кәсіби білімді қолдану мұражай киімдерінің сапасын сақтаудағы басты факторлар болып табылады. Микроклиматтық жүйелер, цифрлық сақтау технологиялары, арнайы сақтау материалдары мен құралдары киімдердің ұзақ мерзім бойы сақталуына мүмкіндік береді. Сонымен қатар, киімдердің физикалық және химиялық қасиеттерін қорғау үшін қолданылатын әдістер мен заманауи құрылғылар олардың күйін бақылауға мүмкіндік беріп, сақтау процесін оңтайландырады.

Болашақта киімдерді сақтау мен қорғаудың тиімді әдістерін дамыту маңызды болмақ. Заманауи мұражайлар тек тарихи жәдігерлерді сақтау ғана емес, сондай-ақ олардың ғылыми зерттеу, реставрация және білім беру мақсаттарына пайдаланылуын қамтамасыз етуі тиіс. Киімдердің сақталуы мен қорғалуын қамтамасыз ету үшін мұражай қызметкерлерінің кәсіби деңгейін көтеру, жаңа технологияларды енгізу, сондай-ақ сақталу процесінің үздіксіз мониторингін жасау қажет.

Бұл салада жаңа технологиялар мен әдістердің енгізілуі мұражай киімдерінің сапасын сақтауды жақсартуға мүмкіндік береді, сонымен бірге мәдени мұраны болашақ ұрпақтарға жеткізу үшін маңызды рөл атқарады. Тиімді сақтау әдістерін дамыту және оларды үнемі жетілдіру киімдердің тарихи және мәдени құндылығын сақтап қалудың кепілі болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Жұмағұлова Р. М. Мұражайлардағы жәдігерлерді сақтау және қорғау әдістері. Алматы: Ғылым, 2020.
2. Абдуллина М. С., Құдайбергенова Г. А. Мұражай жұмысы мен мәдени мұраның сақталуы. Астана: Елтаным, 2018.
3. Ерғали С. Мұражай экспонаттарын сақтау: Техникалық аспектілер мен әдістер. Алматы: Білім, 2019.
4. Shapiro H., Turner B. Museum Conservation and Preservation. London: Routledge, 2017.
5. Власова А. В. Культурное наследие и сохранение музейных коллекций. Москва: Наука, 2016.
6. Сайпулин М. Киімдерді сақтау технологиялары: Мұражайлар үшін әдістемелер. Алматы: Әдебиет, 2015.
7. Arnold S. Museum Textiles and the Preservation of Cultural Heritage. New York: Wiley, 2014.
8. Glover L. Protecting and Preserving Historical Clothing in Museums. Oxford: Oxford University Press, 2018.
9. Күшікова Ж. Мұражайларда тарихи жәдігерлерді сақтау тәжірибесі. Алматы: Тарихи мұра, 2021.
10. Муханова Д. Т. Мұражайлардағы сақтау және реставрация процесінің негізгі аспектілері. Астана: Қазақ университеті, 2022.

Научный руководитель: PhD, доцент Бекболатова К. М.

ПЕДАГОГІКА / ПЕДАГОГИКА

УДК 37.091.2:001.895](045)

Олександр Брицький
(Умань, Україна)

ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ КРІЗЬ ПРИЗМУ ІННОВАЦІЙНОЇ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглянуто сутність і напрями впровадження інноваційних технологій у виховний процес закладів вищої освіти України. Окремлено ефективні форми роботи – інформаційно-комунікаційні, проєктні, ігрові та модульні технології, які сприяють розвитку критичного мислення, самостійності та громадянської активності здобувачів вищої освіти. Підкреслено роль педагога як фасилітатора і координатора виховної взаємодії в інноваційному освітньому середовищі.

Ключові слова: інновації, виховання, технології, студентська молодь, проєктність, ігрові методи, педагог.

The article examines the essence and directions of implementing innovative technologies in the educational process of higher education institutions in Ukraine. Effective forms of work – information and communication, project-based, game-based, and modular technologies – are highlighted as contributing to students' critical thinking, independence, and civic engagement. The teacher's role as a facilitator and coordinator of educational interaction in an innovative environment is emphasized.

Key words: innovations, education, technologies, student youth, project-based, game methods, teacher.

Сучасний виховний процес у системі освіти України перебуває на етапі глибинної трансформації. Запровадження інноваційних технологій – інформаційно-комунікаційних, проєктних, ігрових, модульних та змішаних – відкриває нові можливості для формування ціннісних орієнтацій, розвитку критичного мислення та комунікативних компетентностей здобувачів вищої освіти. Питання модернізації виховної роботи набуває особливого значення в умовах реалізації Концепції «Нова українська школа» та соціальних викликів сьогодення.

Проблемою педагогічних аспектів виховного процесу крізь призму інноваційної освітньої діяльності займаються сучасні українські педагоги та науковці, які досліджують різні напрями модернізації освітнього середовища.

Зокрема, дослідник Пахомов І. аналізує використання інноваційних технологій виховної роботи у професійній освіті [2]; Ребуха Л. розглядає вплив інноваційних технологій навчання на модернізацію освіти [3]; Лемешук О. досліджує можливості цифровізації виховної діяльності у вищій школі [4].

Вагомий внесок у розвиток педагогічної інноватики зробили дослідники Паламарчук В. та Дубасенюк О., які розробили теоретичні засади впровадження інноваційних технологій у виховний процес. У працях Бега І., Бондаренко З., Гуменникової Т., Киричука О., Кузнецової Л. та інших дослідників розкрито психолого-педагогічні умови ефективного виховання особистості в інноваційному освітньому середовищі, що підтверджує міждисциплінарний характер сучасних досліджень означеної проблеми.

Інноваційна освітня діяльність у вихованні передбачає застосування комплексу технологій, що спрямовані на активізацію вихованців, розвиток їхньої самостійності та відповідальності. До основних напрямів належать:

1. *Застосування ІКТ* у виховному процесі не обмежується навчальною сферою діяльності, а спрямоване на створення інтерактивного, комунікаційного та рефлексивного середовища. Що включає *онлайн-платформи* (Google Classroom, Moodle, Padlet, ClassDojo), які дозволяють організовувати виховні заходи, форуми, тематичні обговорення, дистанційні тренінги й інтерактивні години спілкування. *Цифрові портфоліо* сприяють розвитку саморефлексії здобувачів вищої освіти, дозволяють відстежувати індивідуальний прогрес у соціально значущих проєктах та формувати відповідальність. *Інструменти для рефлексії та презентацій* (Mentimeter, Canva, Prezi, Kahoot) дають змогу організовувати інтерактивні підсумки занять, опитування настроїв, візуалізацію цінностей чи правил колективу.

У результаті використання ІКТ забезпечується прозорість виховної взаємодії, розвиток медіаграмотності, комунікативних і цифрових компетентностей студентської молоді.

2. *Проектна діяльність у вихованні* виступає ефективним інструментом соціалізації та формування громадянської активності. Дослідницькі проєкти мають на меті вивчення проблеми своєї громади, студентського колективу або екологічного середовища, презентують результати у вигляді звітів, міні-досліджень, соціальних кампаній. Громадянські проєкти, передбачають участь у благодійних акціях, волонтерських ініціативах, створення студентських медіа, організація культурних подій. Виховний ефект формує у здобувачів вищої освіти відповідальність, критичне мислення, навички командної роботи, уміння приймати рішення та брати на себе соціальні ролі.

3. *Ігрові методи* посилюють емоційне залучення здобувачів вищої освіти у виховну діяльність, роблять процес мотиваційно привабливим. Квести (офлайн або онлайн) передбачають вирішення завдань, що вимагають співпраці, швидкого аналізу та творчості; формування навичок стратегічного мислення й взаємодопомоги. Інтерактивні вправи (рольові ігри, симуляції, ігрові дебати) надають можливість прожити конкретні соціальні ситуації, «приміряти» різні ролі, що сприяє розвитку емпатії та комунікативності. Гейміфікація виховного процесу передбачає накопичення балів, символічні нагороди, рейтинги ініціатив – створюють додаткову мотивацію та підтримують дисципліну. Саме ігрові технології допомагають уникати бар'єри у спілкуванні, формувати колективні цінності та закріплювати позитивну поведінку.

4. *Модульна організація виховної роботи* передбачає побудову змісту у вигляді тематичних блоків, спрямованих на розвиток певних ціннісних орієнтацій. А саме: виховні блоки, коли кожен модуль (2–3 тижні) має чітку тему, наприклад: «Толерантність і взаємоповага», «Безпечна поведінка в цифровому середовищі», «Моя громадянська позиція» тощо.

Структура модуля передбачає постановку виховних цілей, інтерактивні заходи (тренінги, дискусії, проєкти), рефлексію та самооцінку результатів, практичні підсумки (створення правил роботи у колективі, соціального плаката, відеоролика). Тож, ефект модульності передбачає поступове й системне формування ціннісних орієнтацій, зручність у плануванні виховної роботи, можливість варіювати зміст залежно від вікових особливостей [1].

У представлений системі виховної роботи роль педагога змінюється, адже він стає фасилітатором, модератором комунікації та координатором проєктної діяльності. Педагогічні механізми впливу інноваційних технологій – активні методи (дебати, дискусії), ситуативне навчання, рефлексивні практики (портфоліо, блоги), партисипативні формати (учнівське самоврядування в цифровому середовищі).

Вашій увазі пропонуємо практичні рекомендації з метою покращення виховного процесу у закладах вищої освіти:

Доцільно впроваджувати короткотривалі виховні ініціативи, спрямовані на розвиток співпраці, рефлексії та громадянської активності здобувачів вищої освіти. Такі мікропроєкти можуть охоплювати соціально значущі теми – волонтерство, екологічну

культуру, академічну доброчесність, лідерство, толерантність тощо. Їх структура передбачає постановку спільної мети, розподіл ролей, планування діяльності, проміжні обговорення й підсумкову презентацію результатів (відео, постер, соціальна акція, інформаційна кампанія). Завдяки цьому студенти навчаються працювати в команді, розвивають навички комунікації, ініціативність та відповідальність за колективний результат.

Цифрові технології доцільно використовувати не лише для організації навчання, а й для підвищення ефективності виховної роботи. Рекомендується впроваджувати онлайн-інструменти (Google Forms, Padlet, Mentimeter, ClassDojo, Kahoot, Canva) для проведення анкетувань, рефлексивних опитувань, створення електронних портфоліо, проведення інтерактивних занять і моніторингу особистих досягнень студентів. Такі засоби дозволяють оперативно отримувати зворотний зв'язок, відстежувати динаміку особистісного розвитку, формувати культуру самооцінки та взаємооцінки, а також підвищують мотивацію до участі у виховних заходах.

Організація виховного процесу має враховувати потреби кожного здобувача вищої освіти, незалежно від його індивідуальних особливостей чи освітніх можливостей. Педагогам слід адаптувати матеріали, враховувати різні канали сприйняття інформації (візуальний, аудіальний, кінестетичний), застосовувати універсальний дизайн навчання (UDL). Важливо створювати альтернативні форми представлення результатів діяльності – відеопрезентації, постери, подкасти, творчі вироби, цифрові історії. Такий підхід забезпечує комфортне залучення всіх учасників виховного процесу, формує середовище рівних можливостей і підтримує цінності толерантності та взаємоповаги.

В умовах швидкої цифровізації освітнього середовища педагог має постійно оновлювати свої знання і навички. Рекомендується брати участь у професійних тренінгах, вебінарах, курсах підвищення кваліфікації з питань цифрової педагогіки, медіаграмотності, проєктного й ігрового навчання. Варто долучатися до професійних онлайн-спільнот, форумів, педагогічних майстерень для обміну досвідом і спільного вирішення актуальних виховних завдань. Підвищення компетентності викладачів сприяє не лише якісній модернізації виховного процесу, а й створенню сприятливого психологічного клімату в академічному середовищі.

Тож, інноваційні технології значно підвищують ефективність виховного процесу за умови їх системного впровадження. Роль педагога трансформується: від носія знань він стає організатором виховного середовища, фасилітатором спільної діяльності та агентом змін. Практичні результати застосування інноваційних підходів підтверджують формування ключових компетентностей здобувачів вищої освіти і створення безпечного, ціннісно орієнтованого середовища.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Освіторія. 12 інноваційних технологій в освіті: що українцям можна запозичити просто зараз. URL: <https://osvitoria.media/experience/12-innovatsijnyh-tehnologiyi-v-osviti-shho-ukrayintsyam-mozhna-zapozychyty-prosto-zaraz/> (дата звернення: 15.10.2025).

2. Пахомов І. В. Інноваційні технології виховної роботи зі здобувачами професійної (професійно-технічної) освіти в умовах воєнного стану : освітньо-професійна програма для короткотермінових курсів підвищення кваліфікації Біла Церква: БІНПО ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України, 2024. 34 с.

3. Ребуха Л. З. Інноваційні технології навчання в умовах модернізації сучасної освіти: монографія. Тернопіль : Західноукраїнський національний університет (ЗУНУ), 2022. 143 с.

4. Spivakovsky O., Omelchuk S., Malchykova D., Tsapiv A., Lemeshchuk O. Academic solidarity and digitization: Management of a displaced university. *Problems and Perspectives in Management*. 2023. Vol. 21(2-si). P. 40–51. URL: <https://surl.lt/vzxxwc> (дата звернення: 15.10.2025).

УДК 37.016:0/9+37.091.33-027.22]:811.111

Ангеліна Висіцька
(Біла Церква, Україна)

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ МІЖПРЕДМЕТНИХ ЗВ'ЯЗКІВ У НАВЧАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті досліджено проблему реалізації міжпредметних зв'язків у процесі навчання англійської мови молодших школярів в умовах реформування початкової освіти України відповідно до концепції Нової української школи. Систематизовано та детально розглянуто шляхи реалізації міжпредметних зв'язків англійської мови з основними навчальними предметами початкової школи. Для кожного напрямку інтеграції запропоновано конкретні методи, прийоми та засоби навчання.

Ключові слова: міжпредметні зв'язки, інтегрованість, ключові компетентності, компетентнісний підхід, освітні галузі, бінарний урок, англійська мова.

This article examines the issue of implementing interdisciplinary connections in the process of teaching English to primary school students in the context of the reform of primary education in Ukraine, in accordance with the New Ukrainian School concept. The paper systematizes and examines in detail the ways of implementing interdisciplinary connections of English with the main subjects of primary school. For each direction of integration, specific teaching methods, techniques, and tools are proposed.

Keywords: interdisciplinary connections, integration, key competencies, competency-based approach, educational fields, binary lesson, English.

Вступ. Методики навчання різних предметів як окремі галузі педагогіки вдосконалюються паралельно з процесом реформації початкової освіти. Однією з них є і методика навчання англійської мови. Цей розвиток є постійним і важливим фактором покращення якості освітнього процесу в початковій школі. Коли ми згадуємо сучасну освітню систему, в якій навчаються молодші школярі, то часто вживаємо такі терміни як «інтегрованість», «ключові компетентності», «компетентнісний підхід», «освітні галузі». Все це нам диктує відносно нещодавно прийняте законодавство України у сфері освіти, і все це має поєднуватися у цілісний та змістовний освітній процес. Кожен компонент (компетентність, освітня галузь) цього процесу має бути практичним, тобто таким, що дотичний до життєвих потреб дитини, і має формувати в неї вміння задовольняти ці потреби. Поряд з цим, вміння мають бути сформованими не окремо, а в єдиній, осмисленій дитиною системі. До них, власне, належать мовно-літературна освітня галузь і здатність спілкуватися рідною та іноземними мовами.

Тому метою цієї статті є дослідження процесу реалізації та формування цієї освітньої галузі й ключової компетентності в початковій школі, а також дослідження їхніх взаємозв'язків з іншими освітніми галузями (навчальними предметами) на уроках англійської мови у початковій школі.

Актуальність обраної теми зумовлена двома важливими чинниками сучасного освітнього процесу в початковій школі. Один з них вже частково був висвітлений вище – це реформування початкової освіти в Україні відповідно до Нової української школи, за яким міжпредметні зв'язки стають не просто педагогічною рекомендацією, а необхідною умовою формування життєвих компетентностей учнів. Також подана тема є актуальною у контексті зростання ролі англійської мови як мови міжнародного спілкування в глобалізаційних процесах, що зумовлюють потребу в ефективних методах її вивчення з шкільного віку.

Основна частина. Згідно з Державним стандартом початкової освіти, затвердженим у 2018 році Кабінетом Міністрів України, метою початкової освіти є всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей, розвиток самостійності, творчості та допитливості [4]. В цьому документі йдеться також і про те, що освітній процес має організовуватися із застосуванням діяльнісного підходу на інтегрованій основі та з переважанням ігрових методів у 1-2 класі (першому циклі початкової школи) та на інтегровано-предметній основі у 3-4 класах (другому циклі початкової школи).

Якщо згадати характеристики традиційної початкової школи, яка функціонувала до затвердження Державного стандарту 2018 року, то можна назвати такі як: 1) предметне навчання з чіткими межами між освітніми галузями; 2) засвоєння готових знань, умінь і навичок; 3) домінування репродуктивних методів навчання; 4) обмежене використання інноваційних технологій навчання; 5) недостатня увага до індивідуальних особливостей учнів; 6) пасивна позиція учня як об'єкта навчання, недостатній розвиток його самостійності та критичного мислення. Тому порівнюючи традиційну та Нову українську школу, яка базується на Державному стандарті початкової школи, можна дійти висновку, що остання пропонує молодшим школярам принципово нові умови здобування першого рівня загальної середньої освіти.

У Новій українській школі кожен учень отримує знання, при цьому формуючи самостійно власні уміння і навички через активну діяльність, яка відбувається у формі своєрідного «проживання» життєвих проблем і завдань, з якими він може зустрітися поза школою в реальному житті.

Важливим є і те, що всі ці завдання підлаштовуються під індивідуальні й вікові можливості та потреби школяра, вчитель же є провідником, а не центром діяльності учня. Він не просто дає готове рішення, а пропонує його варіанти, не просто формує загальну базу знань, а вчить учня ставити самому собі питання, аналізувати, досліджувати, створювати власні продукти досвіду.

І все це обов'язково відбувається через бачення кожного питання, теми чи завдання у цілісній системі різних блоків знань. Тобто, щоб побачити взаємозв'язок між тими вміннями, яких навчається молодший школяр та поглиблювати свою компетентність в них, у початкових класах мають бути комплексні завдання та уроки. Під поняттям «комплексний» розуміється такий напрямок, за яким об'єднують кілька освітніх галузей та компетентностей, підсилюючи при цьому мотиваційну складову навчальної діяльності школярів, коли замість «Навіщо мені знати все відразу» вони визначатимуть: «Для виконання цього завдання мені потрібні знання з цього та з цього предмету».

Враховуючи актуальні вимоги, освітня сфера, особливо початкова, активно впроваджує інтенсивне вивчення англійської мови однією з перших. Адже міжпредметний характер початкової освіти повністю забезпечує можливість інтеграції англійської мови з різними видами діяльності через такі напрями як: «Англійська мова та математика», «Англійська мова та українська мова», «Англійська мова та курс «Я досліджую світ» (ЯДС)», «Англійська мова та музичне мистецтво», «Англійська мова та фізичне виховання».

Універсальним видом уроку для реалізації міжпредметних зв'язків є бінарний урок. Бінарний урок (від лат. *binarius* – подвійний) – різновид інтегрованого уроку, що органічно поєднує вивчення двох предметів [6]. Головною перевагою такого уроку є те, що він дозволяє опанувати учням одразу дві теми з двох навчальних предметів за один урок, при цьому зв'язки лише між двома навчальними предметами запобігають перенавантаженню учнів великою кількістю знань з трьох і більше освітніх галузей. Як реалізуються міжпредметні зв'язки англійської мови та інших предметів у початкових класах на бінарних уроках висвітлено нижче.

Англійська мова та математика. Основний принцип успішної інтеграції цих навчальних предметів в один повноцінний – це використання математичних завдань як мовного контексту для вивчення англійської мови. Наприклад, під час вивчення чисел від 1 до 100 у 1-2 класі, учні можуть одночасно опановувати англійські назви цифр та виконувати прості арифметичні дії англійською мовою. Для цього вчителю попередньо потрібно провести з учнями роботу зі словами:

вивчити числа англійською від 0 до 12, пояснити принцип поєднання одиниць із числом 10 (thirteen, fourteen), утворення десятків (twenty, thirty).

Для подальшої роботи з вивченими числами, молодшим школярам також потрібно опанувати назви математичних дій англійською (plus – плюс; minus – мінус; to multiply – помножити; to divide – поділити) та знаки порівняння чисел (greater than – більше; less than – менше; equals to – дорівнює). Для цього вчителю знадобляться такі засоби навчання як таблиця чисел від 1 до 100, кольорові картки із числами та математичними діями, а також ІКТ (дидактичні відео, аудіоматеріали для вивчення правильної вимови тощо).

Організувати практику засвоєних знань можна методами математичних естафет, озвучення письмових дій на дошці вчителя англійською мовою, роботи з картками індивідуально та в парах. Це дозволяє закріпити і математичні поняття, і словниковий запас іноземної мови через практичне застосування.

Геометрія також надає чудові можливості для англomовної практики в початкових класах через вивчення назв фігур, їх властивостей та просторових відношень. Школярі можуть описувати форми, порівнювати розміри, вказувати розташування об'єктів, використовуючи прийменники місця та прикметники англійською мовою. Такі вправи природно розвивають як математичне та просторове мислення, так і комунікативні навички. Ефективними методами та засобами вивчення геометричних об'єктів, їхніх описів та розташування може стати підписування учнями геометричних фігурок, їхнє переміщення та озвучення цих переміщень.

Текстові задачі стають особливо цінним інструментом встановлення міжпредметних зв'язків математики та англійської мови, оскільки розвивають у молодших школярів навичку розуміння письмової англійської паралельно для вирішення математичної проблеми. Текстові математичні задачі можна вводити вже з першого класу, поступово ускладнюючи їх від простих до складних. Для засвоєння тематичного лексичного матеріалу з уроку англійської мови, вчитель може ввести цю лексику в ролі об'єкта чи суб'єкта умови задачі. Наприклад, під час вивчення на уроці англійської мови теми «Тварини» («Animals»), на уроці математики педагог може запропонувати учням наступну задачу: «*The zoo is home to two chimpanzees, three ostriches, one elephant, two giraffes, and four lions. How many animals live in the zoo?*». Завдання: 1) підкреслити невідомі слова в задачі та з'ясувати їхнє тлумачення разом з вчителем або самостійно в словнику (залежно від форми виконання роботи); 2) опираючись на умову задачі, зробити її короткий запис; 3) розв'язати задачу та записати відповідь.

Розв'язування текстових задач може відбуватися як в індивідуальній, так і в груповій формі. Під час введення таких задач бажано опрацьовувати їх у фронтальній формі (діти озвучують дії, вчитель записує їх на дошці). Поступове ускладнення таких завдань дозволяє паралельно розвивати навички читання, математичний аналіз та логічне мислення. Учні вчаться виділяти ключову інформацію з тексту та формулювати математичні запитання англійською мовою.

Англійська мова та українська мова. Українська мова – єдина державна мова України. В українських школах усі знання, уміння та навички школярі здобувають українською мовою, присутність української мови та її взаємозв'язки не обходять навіть уроку англійської мови. Хоч на уроці іноземної передбачено створення іншомовного середовища для наближення до тих умов, які чекають на дитину при застосуванні здобутих мовних та комунікативних навичок, існують все ж аспекти, про які вона повинна знати, володіючи і українською, і англійською мовою.

Перше – це неологізми – нові слова, що з’являються в мові переважно з новими процесами, явищами та поняттями, які відбуваються у світі та суспільстві в наш час. І оскільки, як зазначалося раніше, англійська мова є мовою міжнародного спілкування, левова частка неологізмів в українській мові походить саме від неї. Нині ми часто застосовуємо такі слова як гаджет, флешка, селфі, сторіс, фейк, булінг, лук (про одяг та стиль), скріншот, дедлайн та багато інших, особливо не задумуючись про те, що всі вони прийшли до нашого словникового запасу саме з англійської мови. А вільний доступ до інформації та її насиченість зумовлюють те, що ці слова вже з’являються у вжитку дітей молодшого шкільного віку. Тож на уроках української та англійської мови важливо звертати увагу на ці слова, їхнє походження, тлумачення, правильну вимову, приклади вживання та українські автентичні слова-відповідники.

Наступне – це вивчення англійського перекладу поетичних творів українських класиків, який може стати потужним інструментом для збагачення знань молодших школярів новою англійською лексикою. Вивчення українських віршів спочатку на уроках літературного читання, а потім на уроках англійської мови, допомагають вчителю розвивати в молодших школярів словесно-логічну пам’ять та образне мислення.

Окрім цього, під час порівняльної роботи з українським оригіналом та його англійським перекладом, учні вчаться бачити специфіку перекладу поетичного твору з однієї мови на іншу, правила передачі мелодики, ритму, образності та змісту. Найкраще під час порівняння оригіналів та перекладів віршів працювати із наочною таблицею (див. табл. 1).

Таблиця 1.

Порівняльна таблиця оригіналу та перекладного варіанту вірша

Taras Shevchenko “A SPRING EVENING”	Тарас Шевченко «САДОК ВИШНЕВИЙ КОЛО ХАТИ»
Close by the house the cherries <i>flower</i> ,	Садок вишневий коло <i>хати</i> ,
Above the orchard the beetles hum,	Хрущі над вишнями <i>гудуть</i> ,
Still singing, the girls homeward <i>come</i> ,	Плугатарі з плугами <i>йдуть</i> ,
The tired plowmen’s steps glow <i>slower</i> ,	Співають ідучи <i>дівчата</i> ,
And mothers with supper wait at <i>home</i> .	А матері вечерять <i>ждуть</i> .
	Translated by Honore Ewach

Крім того варто пам’ятати, що рідна українська мова є опорою для школяра під час засвоєння лексичного та граматичного матеріалу на уроках англійської мови, адже вміння учнів здійснювати словникову роботу, перекладати тексти та засвоювати різні граматичні структури залежать від попередньо здобутих знань на уроках української мови.

Англійська мова та ЯДС. Інтеграція уроку англійської мови та курсу «Я досліджую світ», що в свою чергу теж об’єднав знання природничої, громадянської та історичної, соціальної та здоров’язбережувальної галузей, забезпечує опанування учнями англійської мови та навичок у цих сферах. Зв’язки між цими двома навчальними предметами є цінною можливістю для школярів дослідити себе та світ одразу двома мовами – українською та англійською.

За умови правильного планування інтегрованого уроку, співзвучності теми, правильно підібраним методам та засобам навчання, вчитель може досягти успіху у формуванні в учнів грамотної орієнтації у навколишній дійсності навіть у разі спілкування іноземною мовою. Як успішно можна інтегрувати теми передбачені типовою освітньою програмою для 1–4 класів авторства Савченко О. Я. [7; 8] наведено в таблиці 2.

Таблиця 2.

Приклади інтеграції тем англійської мови з курсом «Я досліджую світ»

Тематика ситуативного спілкування на уроках англійської мови	Міжпредметний зв'язок	Змістова лінія курсу «Я досліджую світ»
Я, моя родина і друзі	Вміти розповідати про себе та про членів своєї сім'ї, родинні зв'язки і друзів українською та англійською мовою; визначати сімейні обов'язки та спільні діяльності з друзями та сім'єю цими мовами.	Людина серед людей
Людина. Харчування	Називати та застосовувати в контексті назви частин людського тіла, стан здоров'я українською та англійською мовою; називати та застосовувати у мовленні українською та англійською мовою назви продуктів харчування, класифікувати їх на «корисні» та «шкідливі» для здоров'я.	Людина
Природа	Називати та застосовувати в контексті назви явищ природи, пори року, говорити про погоду українською та англійською мовою; вести паралельно два календаря погоди українською та англійською мовою.	Людина і природа

Англійська мова та музичне мистецтво. Окрім того, що аудіоматеріали передбачено використовувати на звичайному уроці англійської мови з метою розвитку сприймання мови на слух та запам'ятовування правильної вимови, використання музичного мистецтва на уроці англійської мови значно полегшить це завдання.

Для дітей молодшого шкільного віку важливо, щоб процес вивчення чогось нового супроводжувався цікавими ігровими моментами, а вивчення пісень англійською мовою замість монотонного повторення слів за аудіозаписом легко впорається з цією умовою. Така інтеграція приносить користь і для уроку музичного мистецтва: в учнів розвивається музичний слух, вокальні здібності та вміння співати пісні не тільки знайомою їм українською мовою.

Мережа Інтернет пропонує безліч ресурсів та платформ, на яких можна знайти пісні англійською мовою, що відповідають інтересам та можливостям дітей молодшого шкільного віку. Прикладом може слугувати ютуб-канал «Super Simple Songs – Kids Songs» [9].

Англійська мова та фізичне виховання. Практикування англійської мови у початковій школі можливе не лише під час інтелектуальної діяльності учнів, а й і під час їхньої фізичної активності. Вчитель може застосовувати на уроці англійської мови руханки для корисного відпочинку учнів, при цьому школярі будуть запам'ятовувати нові іноземні лексичні та граматичні структури, цьому дуже сприятиме моторна пам'ять.

А практичний досвід вчителів НВК «Знам'янської Загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів, ліцею № 2» Кіровоградської області Сіньової О. Ю та Шкамаріди Т. С. [2] показує, що цілком реально створити гармонійний та цікавий англо-фізкультурний урок для школярів початкових класів. Особливістю цього уроку стало те, що він був проведений у формі змагань між дитячими командами «Spider» та «Animals». Урок містив у собі різноманітні активні конкурси та естафети, що мали двосторонню мету.

З боку фізичного виховання цей урок був проведений для розвитку фізичних можливостей дітей, ознайомлення дітей із естафетами та конкурсами, закріплення навичок виконання фізкультурних команд.

З боку англійської мови закріплювалися під час практичного виконання знання про порядкові числівники (first, second), назви видів спорту, навчальних предметів, місяців, продуктів харчування, вміння орієнтуватися в картографії іншої країни (Великої Британії).

Загалом урок розвиває в дітей вміння працювати в команді, виховує в дітях згуртованість, організованість, любов до рідної України та бажання знайомитися з мовно-культурними особливостями інших країн.

Висновки. Реформування початкової освіти України відповідно до концепції Нової української школи зумовлює необхідність переходу від традиційного предметного навчання до інтегрованого, компетентнісно-орієнтованого освітнього процесу. Передова педагогічна практика свідчить, що бінарний урок є найбільш оптимальною формою організації освітнього процесу для реалізації міжпредметних зв'язків, оскільки дозволяє органічно поєднати вивчення двох предметів, уникаючи при цьому перенавантаження уроку. Успішна реалізація міжпредметних зв'язків потребує ретельного планування уроків, підбору відповідних методів та засобів навчання, а також урахування вікових особливостей молодших школярів та їхніх індивідуальних потреб.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Баленко О. А. Реалізація міжпредметних зв'язків на уроках англійської мови. URL: <https://naurok.com.ua/referat-na-temu-realizaciya-mizhpredmetnih-zv-yazkiv-na-urokah-angl-movi-277982.html>
2. Бінарний урок англійської мови та фізичного виховання в Знам'янській загальноосвітній школі I-III ступенів, ліцеї №2. URL: <https://youtu.be/OoAwrkJ--qM?feature=shared>
3. Васильєва Д. В. Реалізація міжпредметних зав'язків математики й англійської мови як засіб розвитку ціннісних орієнтацій учнів. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/187134073.pdf>
4. Державний стандарт початкової освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 №87, в редакції від 06.10.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text>
5. Котловий О. А. Міжпредметні компетентності на уроках іноземної мови: їх використання. URL: https://eprints.zu.edu.ua/29365/1/%D0%9A%D0%BE%D1%82%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9%20%D0%9E.%D0%90._%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8.pdf
6. Лисицька О. О. Бінарні уроки як шлях реалізації інтегрованого навчання. URL: <http://hryhorivkabakh.edukit.cn.ua/Files/downloads/%D0%B1%D1%96%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BD%D1%96%20%D1%83%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%B8.pdf>
7. Типові освітні програми для 1–2 класів НУІІ. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2022/08/15/Typova.osvitnya.prohrama.1-4/Typova.osvitnya.prohrama.1-2.Savchenko.pdf>
8. Типові освітні програми для 3–4 класів НУІІ. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2022/08/15/Typova.osvitnya.prohrama.1-4/Typova.osvitnya.prohrama.3-4.Savchenko.pdf>
9. Ютуб-канал «Super Simple Songs – Kids Songs». URL: <https://youtube.com/@supersimplesongs?si=nRtpB6-UHBLCl6B->

*Науковий керівник: спеціаліст вищої кваліфікаційної категорії,
викладач-методист Жало О. А.*

СТАН ПРАКТИКИ РОБОТИ З ДІТЬМИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ

У статті представлено результати діагностичного дослідження мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення. Комплексна оцінка фонематичного сприймання, артикуляційних умінь, словникового запасу, граматичної будови та зв'язного мовлення проведена серед 45 дітей 4–6 років (діти з нормотиповим розвитком і з інтелектуальними порушеннями). Отримані дані виявили системне недорозвинення мовлення у дітей із тяжкими порушеннями та окреслили напрями цілеспрямованої корекційної роботи.

Ключові слова: діти дошкільного віку; тяжкі порушення мовлення; фонематичний слух; словниковий запас; зв'язне мовлення; діагностика.

The paper presents a diagnostic study of speech development in preschool children with severe speech disorders. A comprehensive assessment of phonemic perception, articulation, vocabulary, grammar, and connected speech was conducted with children aged 4 to 6. The results demonstrate a systemic underdevelopment of speech in these children and identify key areas for targeted correction.

Key words: preschool children; severe speech disorders; phonemic hearing; vocabulary; connected speech; diagnosis.

Формування мовлення в дошкільному віці є визначальним чинником загального розвитку дитини та її соціалізації [6, с. 1063]. Проте значна частка дітей має відхилення мовленнєвого розвитку: за міжнародними даними, порушення мовлення діагностуються у 7–16% дитячого населення [7]. В Україні спостерігається стійка тенденція до збільшення кількості дітей з особливими освітніми потребами [3, с. 49]. Значну частину цієї категорії становлять дошкільники із тяжкими порушеннями мовлення – такими, як алалія, дизартрія, загальний недорозвиток мовлення. Такі стани суттєво гальмують мовленнєвий і пізнавальний розвиток, обмежуючи здатність дитини до абстрактного мислення та навчання [6, с. 1063]. В умовах соціальних потрясінь сьогодення питання мовленнєвого розвитку набуває особливої актуальності. Зокрема, вимушена ізоляція та зниження комунікації, як показує досвід пандемії, призводять до різкого збільшення кількості випадків мовленнєвих затримок [7].

Методика дослідження. Діагностичне дослідження проводилося на базі трьох закладів дошкільної освіти (двох спеціальних та одного загального розвитку). У вибірку увійшли 45 дітей віком 4–6 років. Серед них 25 дітей мали нормотиповий мовленнєвий розвиток (умовна контрольна група), інші 20 – підтверджені діагнози тяжких мовленнєвих порушень у поєднанні з інтелектуальною недостатністю. Такий склад вибірки дозволив порівняти мовленнєві показники дітей з різним станом розвитку і виявити специфічні труднощі. Дослідження охоплювало всі основні компоненти мовлення, що відповідає рекомендаціям сучасної методики розвитку мовлення дітей дошкільного віку [1, с. 37]. Зокрема, оцінювалися фонематичне сприймання, артикуляційні вміння, словниковий запас, граматична правильність та зв'язність висловлювань. Для збору даних використано поєднання методів: тестові завдання, спостереження за спонтанним мовленням та анкетування батьків. Такий інтегрований підхід забезпечує об'єктивність результатів і враховує різні аспекти мовленнєвої діяльності дитини [4, с. 108].

На індивідуальних заняттях з дітьми виконувалися спеціально розроблені завдання, які охоплюють згадані компоненти. Для прикладу, фонематичний слух діагностували через ігрові вправи на розрізнення звуків: дитині пропонувалося плеснути в долоні, коли почує слова із заданим звуком (“с”, “р” тощо). Артикуляційні вміння перевірялися за допомогою вправ-позицій для органів мовлення (“трубочка”, “ковшик”, “маятник” та інші позиції язика і губ) – логопед оцінював точність і плавність рухів. Дослідження словника передбачало активне (називання зображених предметів) і пасивне (вказування на названий об’єкт) завдання, що дало змогу кількісно оцінити запас слів. Граматичну складову мовлення вивчали шляхом навмисного спотворення коротких речень і прохання до дитини їх виправити (скажімо, “Мама мити тарілка” треба виправити на правильне). Завершальним був етап перевірки зв’язного мовлення: дітям показували серію сюжетних картинок і просили скласти по них розповідь. У процесі виконання завдань діти не відчували тиску – заняття проводилися у формі гри, що підвищувало мотивацію і дозволяло виявити реальний мовленнєвий рівень у природній обстановці. Для додаткової інформації логопеди спостерігали за спілкуванням дітей у групі ровесників: звертали увагу, чи ініціює дитина діалог, як будує висловлювання у вільній грі, чи може привернути увагу дорослого словом. Анкетування батьків містило запитання про мовленнєву поведінку вдома – зокрема, чи любить дитина слухати казки і переказувати події, як реагує, коли її не розуміють. Ці дані допомагали скорегувати інтерпретацію результатів тестів. Усі отримані відповіді та спостереження фіксувалися в індивідуальних протоколах.

Таблиця 1

Структура діагностичних завдань для оцінки мовленнєвого розвитку

Компонент мовлення	Діагностичне завдання	Критерій оцінки
Фонематичне сприймання	Визначення наявності заданого звука у словах; групування слів за звуками	Точність виконання (%)
Артикуляційні вміння	Імітація положень мовленнєвого апарату («трубочка», «маятник» тощо)	Чіткість і координація рухів
Словниковий запас	Називання предметів на зображеннях (активний); впізнавання за словом (пасивний)	Обсяг словника (кількість слів)
Граматична правильність	Виправлення навмисно допущених граматичних помилок у реченнях	Правильність (%)
Зв’язне мовлення	Складання розповіді за серією картинок	Кількість речень, логічність

Результати дослідження. Комплексна оцінка дозволила кількісно і якісно порівняти мовленнєві показники двох груп дітей – з нормотиповим розвитком та із тяжкими мовленнєвими порушеннями. Різниця виявилася суттєвою за всіма аналізованими параметрами. Діти з мовленнєвими порушеннями помітно відставали від своїх ровесників у темпі засвоєння звуків, словника і граматики. Більше 60% цих дітей показали низький рівень розвитку за кількома критеріями одночасно. Для наочності наведемо порівняльні середні показники двох груп (табл. 2). Як видно, середня довжина фрази у дітей з порушеннями ледь сягає 3–4 слів, тоді як норма для 4–6-річних становить близько 7–8 слів у висловлюванні. Точність розпізнавання фонем на слух у першій групі знаходиться на рівні 90–100%, тоді як у дітей з порушеннями не перевищує 70%. Подібна картина спостерігається і щодо граматичної правильності мовлення та словникового запасу (табл. 2).

Таблиця 2

Показники мовленнєвого розвитку дітей: норма vs порушення

Параметр мовлення	Норма (4–6 р.)	Діти з порушеннями
Середня довжина фрази (слів)	7–8	3–4
Розпізнавання фонем, %	90–100	50–70
Граматично правильні речення, %	85–95	50–60
Словниковий запас (слів)	1200–1500	600–800

Порівняльний аналіз підтверджує, що тяжкі мовленнєві порушення мають системний характер впливу на мовленнєву сферу дитини. Недоліки в одному компоненті тягнуть за собою відхилення в інших [4, с. 107]. Наприклад, більшість обстежених дітей із порушеннями (понад 75%) погано розрізняють схожі звуки, тобто мають недостатній фонематичний слух. Це призводить до спотворень звуковимови і утруднює опанування правильною артикуляції. Половина дітей цієї групи має ознаки дизартрії: спостерігається уповільнена або нечітка вимова, проблеми з моторикою мовленнєвого апарату. Внаслідок цього їхній активний словниковий запас обмежений (в середньому 500–600 слів проти понад 1200 у нормі), а граматична будова мовлення нестабільна. Ми зафіксували типові помилки, такі як пропуски прийменників, неправильне узгодження слів у роді та числі, спрощення речень до телеграфного стилю. Зв'язне мовлення дітей з порушеннями також суттєво страждає: їм важко побудувати розгорнуту розповідь, дотриматися логічної послідовності подій, доповнити висловлювання описовими деталями. У наших експериментальних розповідях такі діти в середньому склали лише 3 речення, часто пропускаючи важливі моменти сюжету, тоді як однолітки без порушень давали 7–8 змістовних речень. Отже, діти з тяжкими мовленнєвими розладами мають «ланцюгове» відставання: фонетико-фонематичні дефекти обмежують засвоєння лексики, бідний словник ускладнює граматичне оформлення думки, а все разом знижує зв'язність і виразність мовлення.

Цікаві спостереження отримано щодо впливу соціальних чинників. Діти, які виховуються у багатодітних родинах, у нашому дослідженні демонстрували нижчі показники мовлення (в середньому на 15–20% менше зрозумілих слів і коротші фрази), ніж діти з сімей, де їм приділяється більше індивідуальної уваги. Таким чином, мовленнєве середовище відіграє значну роль у розвитку: чим більш насиченим і підтримуючим є спілкування з дитиною, тим кращі результати вона показує. Це узгоджується з концепціями видатних педагогів і сучасними дослідженнями, які наголошують на значенні постійної мовленнєвої практики для становлення дитячого мовлення [6, с. 1065].

Аналіз результатів підтвердив припущення, що найслабшою ланкою у дітей із ТПМ є розвиток фонематичного слуху та граматичних навичок. Саме ці компоненти потребують пріоритетної уваги в корекційній роботі. Зниження фонематичного сприймання виявлено у 80% обстежених – діти плутають звуки за твердістю-м'якістю, шиплячі та свистячі, не розрізняють довгі/короткі голосні. Подібні порушення ще на ранньому етапі відзначав О.В. Ємельянов, характеризуючи фонематичний дефіцит як одну з провідних причин мовленнєвого недорозвитку [2, с. 30]. Наші дані доповнюють цю тезу: без цілеспрямованого тренування слухової диференціації звуків подальше виправлення вимови буде ускладненим. Не менш важливим виявився і граматичний компонент – лише 42% речень дітей з порушеннями були граматично правильними (проти ~88% у нормі). Дошкільнята часто вживали нескладнені форми слів, припускалися граматичних узгоджень помилково або уникали складних конструкцій. Це означає, що діти фактично спілкуються спрощеною мовою, що збіднює їхню комунікацію. У психологічному плані помічено: якщо дитину не розуміють, вона починає говорити ще менше, замикається в собі. Відомі випадки, коли дошкільнята з тяжкими мовленнєвими вадами воліють грати мовчки або жестами, щоб не відчувати труднощів висловлення. Такі явища спостерігали і ми під час групових ігор: діти з вираженими дефектами мовлення рідше ініціювали діалог, віддавали перевагу рольовим діям без словесного супроводу. Це свідчить про вплив мовленнєвого дефіциту на соціальну адаптацію.

Виявлені особливості дали змогу визначити стратегічні напрями корекційної роботи. Орієнтиром стали «вузькі місця» мовленнєвого розвитку, зафіксовані під час дослідження. Першочерговим завданням є розвиток фонематичного слуху – через спеціальні слухові тренінги та ігри, спрямовані на диференціацію схожих звуків. Другий напрям – формування граматичних умінь: автоматизація правильних мовних моделей відбуватиметься ефективніше у форматі дидактичних ігор, що моделюють мовленнєві ситуації (наприклад, ігри з ляльками, де потрібно складати правильні фрази). Третій блок роботи – збагачення словникового запасу. Запропоновано щоденні тематичні заняття, під час яких діти вивчають нові слова в контексті (тема дня: “Одяг”, “Тварини” тощо), а також активні діалоги з дорослим для закріплення нового словника. Четвертий напрям корекції стосується розвитку зв’язного мовлення: використання серій сюжетних картинок для складання історій, інсценізація простих сюжетів, спільне придумування казок. Такий багаторівневий підхід відповідає сучасним тенденціям логопедичної роботи [4, с. 108] і покликаний забезпечити збалансований прогрес за всіма компонентами мовлення.

Проведене дослідження підтвердило системний характер мовленнєвих порушень у дошкільників. Виявлено, що понад 60% дітей із тяжкими порушеннями мовлення мають низький рівень сформованості фонематичних, лексичних і граматичних навичок. Середні показники цієї групи суттєво відрізняються від норми: запас слів удвічі менший, частота граматично правильних речень майже вдвічі нижча, зв’язні висловлювання в кілька разів коротші за аналогічні показники дітей без порушень. Такі кількісні розбіжності підкріплюються якісним аналізом помилок, що засвідчив типові для ТПМ прояви: фонетичні заміни, аграматизми, спрощення висловлювань до найпростішої структури. Найбільш уразливими компонентами мовлення для цієї категорії дітей є фонематичний слух та граматична будова мовлення – саме на них слід робити акцент у подальшій корекційній роботі. Доцільність цього підтверджується і науковими джерелами, і нашими емпіричними даними [2, с. 30; 6, с. 1063]. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у впровадженні цієї програми та відстеженні динаміки досягнень дітей. Здобуті результати і рекомендації можуть стати цінним інструментом для логопедів, вихователів і батьків, об’єднаних спільною метою – допомогти дитині заговорити вільно і впевнено.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Богуш А. М., Маліновська Н. В. Методика розвитку мовлення та навчання рідної мови дітей раннього і дошкільного віку: підручник. Київ : Слово, 2022. 640 с.
2. Бугера Ю. Ю. Розвиток лінгвістичного компоненту мовленнєвої діяльності у дошкільників з порушеннями інтелекту. *Актуальні проблеми корекційної освіти*. 2020. Вип. 15. С. 26–34.
3. Коломоєць Т. Г., Прозапас Ж. М. Особливості логопедичної роботи щодо усунення мовленнєвих порушень у дошкільників із лексико-граматичним недорозвиненням мовлення. *SWorld Journal*. 2022. Вип. 17(2). С. 47–58.
4. Котлова Л. О., Бондар О. І. Підходи до корекції мовленнєвих порушень у дошкільників із тяжкими порушеннями мовлення. *Інноваційна педагогіка*. 2025. №79, т. 1. С. 105–109.
5. Міністерство освіти і науки України. Про затвердження Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти): Наказ МОН України №33 від 12.01.2021 р. URL: <http://surl.li/fxuhq> (дата звернення: 10.10.2025).
6. Ніколаєску І. О., Бондар В. Г., Мариняка Р. А. Особливості формування мовленнєвого розвитку дітей старшого дошкільного віку. *Наука і освіта*. 2024. №10(28). С. 1060–1068.
7. Fitch J. Pediatric speech disorder diagnoses more than doubled amid COVID-19 pandemic. *Contemporary Pediatrics*. 23 March 2023. URL: <https://www.contemporarypediatrics.com/view/pediatric-speech-disorder-diagnoses-more-than-doubled-amid-covid-19-pandemic> (дата звернення: 01.10.2025).

Світлана Говоруха
(Київ, Україна)

ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОГО ІНТЕРЕСУ В УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ ОПОРНО-РУХОВОГО АПАРАТУ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті розглядаються особливості формування пізнавального інтересу в учнів старших класів із порушеннями опорно-рухового апарату на уроках української мови. Встановлено, що формуванню пізнавального інтересу в учнів старших класів із порушеннями опорно-рухового апарату на уроках української мови сприяє врахування їх індивідуальних потреб, створення під час занять емоційно-комфортного середовища, диференційована робота на занятті, використання ігрових елементів та інноваційних методів навчання.

Ключові слова: українська мова, учні з ПОРА, інклюзивна освіта, пізнавальний інтерес, дизартрія.

The article discusses the peculiarities of forming cognitive interest in senior school students with musculoskeletal disorders in ukrainian language lessons. It has been established that the formation of cognitive interest in senior school students with musculoskeletal disorders in ukrainian language classes is facilitated by taking into account their individual needs, creating an emotionally comfortable environment during classes, differentiated work in class, the use of game elements and innovative teaching methods.

Key words: ukrainian language, students with special educational needs, inclusive education, cognitive interest, dysarthria.

Проблема виховання у дітей інтересу до навчання включена до переліку ключових дискусійних питань сучасної педагогічної теорії та практики. Особливої актуальності вона набуває у контексті інклюзивної освіти, де створення умов для розвитку пізнавальної активності, формування внутрішньої мотивації та позитивного ставлення до освітнього процесу стає основою для успішної соціалізації дітей з ООП, до яких відносяться і діти з порушеннями опорно-рухового апарату (далі – ПОРА).

На сучасному етапі суспільного розвитку одним з найбільш важливих завдань освіти є формування комунікативних навичок учнів, яке відбувається на початковому етапі навчання та розвивається в подальшому. Цим окреслене уміння правильно та переконливо висловлювати власні думки в усній і письмовій формі, що необхідно кожному, особливо учням з ПОРА, у яких часто спостерігаються також і мовленнєві порушення. На уроках української мови учні не лише навчаються рідній мові, але й відбувається формування мовної культури учнів, прищеплюється шанобливе ставлення до культури, традицій та звичаїв українського народу [3, с. 103].

Основними завданнями вивчення української мови у старших класах є навчання усному та писемному мовленню, формування традицій спілкування у різних життєвих ситуаціях, прищеплення етичних та моральних рис, сприяння розумовому розвитку учнів і коригування психофізичних недоліків.

Учні старших класів з ПОРА часто стикаються не тільки з фізичними труднощами, пов'язаними з обмеженнями у русі, але й із психологічними бар'єрами, які виникають через це – невпевненість у власних силах, зниження рівня мотивації, відчуття ізольованості від колективу. Крім того, ПОРА у більшості випадків, як вже вище наголошувалось, супроводжуються мовленнєвими порушеннями, тому навчання таких учнів мові потребує комплексного підходу, залучаючи до роботи не лише педагогів, але й психологів, лікарів, фізичних реабілітологів та батьків [2, с. 43]. Зважаючи на це, навчання українській мові

учнів з ПОРА у старших класах повинне не просто передавати їм необхідні знання, але й бути засобом підтримки їх особистості, розвитку мовленнєвої культури й емоційного інтелекту, духовного зростання.

Учні з ПОРА здатні до особистісного розвитку, проте ці процеси супроводжуються низкою проблем, а саме це повільність процесів навчання, певні особливі характеристики та відмінності (порівняно із процесами розвитку нормотипових учнів). Основною діяльністю, яка забезпечує формування психічних властивостей та якостей дітей, є їх пізнавальна діяльність, яка в учнів з ПОРА зумовлена оновленням змісту навчання, постановкою завдань щодо формування у них прийомів для самостійного здобуття знань. Пізнавальний інтерес старшокласників виражається у їх прагненні пізнати щось нове, невідоме. Саме завдяки пізнавальному інтересу формуються об'єктивні цінності навчання, він сприяє продуктивності та надає особистого значення пізнавальній діяльності.

Вчителю потрібно активізувати пізнавальну діяльність учнів з ПОРА та посилювати їх інтерес до навчання на кожному з етапів уроку української мови, користуючись для цього різноманітними прийомами, формами та видами робіт: індивідуальний підхід до навчання; диференційована робота (підхід) на занятті; створення сприятливого емоційного клімату, мотивуючого до співпраці; різноманітний роздатковий та ілюстративний матеріал, ігри, новітні інформаційні технології тощо [1].

Важливим чинником формування пізнавального інтересу учнів старших класів з ПОРА на уроках української мови є опора на їх індивідуальні можливості та інтереси. У старших класах формується усвідомлена мотивація до навчання, яка значною мірою залежить від того, наскільки матеріал уроку відповідає особистому досвіду учня, його життєвим потребам та ціннісним орієнтирам. Учня з ПОРА потрібно пропонувати завдання, які демонструють практичне значення мови у їх повсякденному житті: редагування текстів, написання постів для соціальних мереж, створення блогів, аналіз медіа-контенту, участь у літературних онлайн-конкурсах [3, с. 104].

В межах реалізації індивідуального підходу до учня з ПОРА може до роботи залучатись асистент вчителя, який створює всі необхідні умови для навчання та допомагає під час уроку. Для таких учнів розробляються індивідуальні плани розвитку, адаптація яких передбачає особливе для кожного формулювання цілей та завдань.

Важливим кроком у формуванні інтересу учнів старших класів з ПОРА на уроках української мови є створення позитивного емоційного клімату під час заняття. Для учнів з ПОРА це особливо важливо, оскільки емоційна підтримка вчителя є для них важливим джерелом формування впевненості у своїх здібностях. Педагог повинен виступати не лише наставником, але й бути партнером у навчанні, бути здатним помічати навіть найменші успіхи учня, заохочувати його до висловлення власної думки, обговорення, творчого пошуку. Позитивна оцінка, щирий інтерес до індивідуальних досягнень, доброзичливість формують внутрішню готовність учня з ПОРА до активної участі в освітньому процесі.

Диференційована робота у навчанні означає, що клас на заняттях працює у групах, які формуються самими учнями з ПОРА залежно від того, який спосіб вивчення конкретного навчального матеріалу є для них більш зручним, враховуючи при цьому індивідуальні особливості кожного. Всі групи повинні досягти спільної мети уроку, проте «продукти» навчальної діяльності можуть різнитися. Диференціація викладання мови учням старших класів з ПОРА досягається за рахунок: адаптації змісту навчальної діяльності, її процесу і продукту; варіювання вимог відносно ступенів виконання завдань учнями старших класів; використання широкого спектру форм та методів організації навчальної діяльності [4, с. 22].

Важливу роль у розвитку пізнавального інтересу до вивчення української мови учнями старших класів з ПОРА відіграє використання елементів ігрових технологій. Навіть у старших класах гра залишається ефективним засобом пізнання, особливо коли вона має інтелектуальний або творчий характер. Використання в процесі навчання українській мові

ігор сприяє підвищенню мотивації до навчальної діяльності, поглибленню пізнавального інтересу учнів з ПОРА, розвитку комунікативних умінь. Одним з важливих завдань використання ігор на уроках української мови є розвиток пізнавальної активності, формування навичок самостійної роботи [3, с. 105]. Лінгвістичні квести, вікторини, мовні дебати, рольові ігри чи «марафони українського слова» створюють під час заняття атмосферу невимушеності.

Слід відмітити, що серед активних прийомів, які використовуються на уроках української мови для учнів старших класів з ПОРА, важливе місце належить різним видам самостійних завдань, адже при виконанні самостійних вправ в учнів розвивається пам'ять, посилюється увага, активізується мислення, повторюється і закріплюється раніше вивчений навчальний матеріал. Використання самостійних вправ на уроках української мови дозволяє поглибити та зміцнити знання учнів, розвивати у них навички самостійного опрацювання окремих питань, навчити використовувати отримані знання у спілкуванні з іншими учнями та дорослими. Проте, щоб отримати позитивні результати використання самостійних вправ, слід послідовно готувати учнів з ПОРА до кожного конкретного виду роботи, при цьому поступово ускладнюючи завдання.

Таким чином, українська мова в освітньому процесі старших класів виступає не тільки навчальним предметом, але й потужним інструментом формування особистості учня, його духовного світу, посилення моральних орієнтирів і соціальної компетентності. Вчитель, виховуючи у дитини любов до рідної мови, одночасно з цим виховує любов до себе, до інших людей, до Батьківщини, допомагаючи тим самим дитині з ПОРА відчувати себе важливим та повноцінним членом соціуму на рівні із всіма іншими учасниками соціальних взаємодій. Формування пізнавального інтересу в учнів старших класів з ПОРА на уроках української мови передбачає врахування їх індивідуальних потреб, створення під час занять емоційно-комфортного середовища, диференційовану роботу на занятті, ігри, використання інноваційних методів навчання.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гафинець А. І., Гладуш В. А. Розвиток пізнавальної діяльності у дітей з інтелектуальними порушеннями. *Електронне науково-практичне видання «Науковий Вісник УМО»*. 2021. Вип. 1.
2. Ключкова Ю. Особливості запуску мовлення у дітей із порушенням опорно-рухового апарату. *Актуальні проблеми ортопедagogіки, ортопсихології та реабілітології* : збірник тез доповідей III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 4-5 жовтня 2019 р.); за заг. ред. Шевцова А.Г. Запоріжжя: Вид-во Хортицької національної академії, 2019. С. 41-42.
3. Князюк Л. В. Інтерактивні педагогічні технології при вивченні української мови. *Збірник статей обласного науково-методичного семінару*. 4 березня 2019 р.; упоряд. Гудзенко Н. Г., Кульбіда С. В. Київ: Інтерсервіс, 2019. С. 103-107.
4. Щерба Н. С. Інклюзивне навчання іноземної мови старшокласників з порушеннями функцій опорно-рухового апарату: особливі освітні потреби та адаптаційні заходи. *ScienceRise. Pedagogical Education*. 2018. № 4. С. 20-24.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент Кравець Н. П.

Олександр Давидок
(Київ, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ ІТ-ТЕХНОЛОГІЙ В ГУРТКОВІЙ РОБОТІ З ДІТЬМИ З ПОРУШЕННЯМ ФУНКЦІЇ ОПОРНО-РУХОВОГО АПАРАТУ

У статті розкрито особливості використання новітніх інформаційних технологій в гуртковій роботі з дітьми з порушеннями опорно-рухового апарату. Розглянуто вплив іммерсивних, мультимедійних, інтерактивних технологій на розкриття потенціалу, розвиток пізнавальної активності, творчих здібностей та соціальної інтеграції дітей з порушеннями опорно-рухового апарату.

Ключові слова: діти з ПОРА, інформаційні технології, іммерсивність, віртуальна реальність, мультимедійні технології.

The article reveals the peculiarities of using the latest information technologies in club work with children with musculoskeletal disorders. It examines the impact of immersive, multimedia, and interactive technologies on unlocking the potential, developing cognitive activity, creative abilities, and social integration of children with musculoskeletal disorders.

Key words: children with musculoskeletal disorders, information technology, immersiveness, virtual reality, multimedia technology.

Становлення та розвиток інформаційного суспільства в світі та Україні характеризується швидким розвитком та поширенням в різні сфери діяльності людини інформаційних технологій. Інтеграція цих технологій у заклади освіти є надзвичайно актуальною, адже сприяє формуванню у дітей цифрової грамотності, розвитку критичного мислення та посилення навичок, важливих для ХХІ століття. Використання інформаційних технологій дає можливість адаптувати навчальні матеріали до індивідуальних потреб кожної дитини, створюючи сприятливі умови для навчання, організації позашкільної роботи і поглибленого пізнання оточуючого світу. Особливо важливим є використання інформаційних технологій для дітей з порушеннями опорно-рухового апарату (далі – ПОРА), які часто мають значні обмеження у пересуванні у просторі, що гальмує їх пізнавальний розвиток в цілому. Для таких дітей сучасні цифрові технології виступають не лише засобом отримання знань, але й важливим інструментом для соціалізації, самореалізації та розвитку творчих здібностей.

Гурткова робота, яка є гнучкою і варіативною формою позакласної діяльності, відкриває широкі можливості для використання інформаційних технологій як засобу розширення життєвого простору дитини, її включення в активну пізнавальну та творчу діяльність, адже сучасний розвиток інноваційних педагогічних технологій, які можна використовувати в гуртковій роботі з дітьми з ПОРА, робить їх надзвичайно актуальним інструментом, за допомогою якого можна суттєво підвищити ефективність освітнього процесу, зберігаючи його індивідуальний і практично орієнтований характер.

Діти з ПОРА часто мають істотні обмеження у пересуванні, що ускладнює їх участь у традиційних формах гурткової роботи. В цьому випадку інформаційні технології створюють для них рівні умови, дозволяючи компенсувати фізичні обмеження за допомогою дистанційної участі, інтерактивної взаємодії та мультимедійної творчості [4, с. 130]. Завдяки сучасним програмним засобам і цифровим платформам керівник гуртка може створити віртуальний простір, де дитина з ПОРА відчує себе включеною в спільну діяльність, незалежно від її фізичного стану.

Використання новітніх інформаційних технологій у гуртковій роботі вимагає використання відповідного програмного та методичного забезпечення і спеціального конструювання програмного змісту із врахуванням вікових й індивідуальних особливостей дітей з ПОРА, структури їх пізнавальної діяльності.

У гуртковій роботі з дітьми з ПОРА особливо перспективними є іммерсивні технології, зокрема технології доповненої (AR) та віртуальної (VR) реальності. Так, за допомогою технологій віртуальної реальності можна створити повністю іммерсивне цифрове середовище, в якому кожна дитина зможе безпечно практикувати нові навички та розвивати існуючі [3, с. 39]. Технології доповненої реальності можуть проектувати різноманітну цифрову інформацію (зображення, відео, текст, графіку) поза екранами пристроїв і об'єднувати віртуальні об'єкти з реальним середовищем, допомагаючи дітям з ПОРА в навчанні і комунікації.

Одним з відносно нових напрямів застосування інформаційних технологій у гуртковій роботі дітьми з ПОРА є мультимедійні технології, використання яких дозволяє більш ефективно демонструвати дітям візуальний матеріал, створювати власні презентації. Дану технологію слід розглядати як «...пояснювально-ілюстративний метод здобуття нової інформації...», головне призначення якого полягає в «...організації засвоєння інформації на основі поєднання навчального матеріалу з його зоровим сприйняттям...» [2, с. 41]. Мінімальний життєвий досвід дітей з ПОРА потребує вдосконалення, тому використання малюнків, портретів, експозицій, інших зображень та відеоматеріалів, які можна показувати за допомогою мультимедійних технологій, створюють особливу атмосферу і настрій під час проведення занять. Завдяки використанню мультимедійних презентацій під час гурткової роботи діти з ПОРА можуть ознайомитись з найкращими витворами людської культури, історичними знахідками, побачити побут різних народів, спосіб життя людей, їхні види занять.

Впровадження в гурткову діяльність методики застосування мультимедійних технологій сприяє: посиленню мотивації до пізнавальної й творчої діяльності дітей із ПОРА; зростанню якості навчально-виховного процесу; покращенню інформаційної культури дітей; підвищенню рівня їх обізнаності з новітніми технологіями. Впровадження мультимедійних технологій в освітню діяльність дітей з ПОРА дозволяє не лише підвищити ефективність гурткової роботи за рахунок використання різноманітних способів подання інформації (графіка та анімація, використання відео- та аудіоматеріалів, зображень), але й сприяє реалізації корекційно-розвивальних завдань стосовно формування особистості дитини з ПОРА.

Не менш важливим у гуртковій роботі з дітьми з ПОРА є використання різних інтерактивних платформ для організації спільної діяльності. Основними з них є віртуальні лабораторії, онлайн-дошки, середовища типу Padlet, Zoom, Google Classroom, LearningApps, які дозволяють організовувати гурткову роботу у дистанційному чи змішаному форматі [1, с. 451]. Діти з ПОРА можуть виконувати завдання спільно, обговорювати ідеї, брати участь у творчих проєктах, не відчуваючи при цьому ізоляції від колективу. Така діяльність формує у них почуття приналежності до групи, розвиває комунікативні навички та вміння співпрацювати. Наприклад, потенціал використання інструментів віртуальних лабораторій в гуртковій роботі полягає у тих перевагах, які вони пропонують, в першу чергу, їх використання виключає різні ризики для здоров'я дітей з ПОРА при виконанні тих чи інших досліджень або експериментів.

Належні умови для підтримання постійного контакту між учасниками гурткової роботи, обміну ідеями, посилення взаємодопомоги створює використання можливостей соціальних мереж, чатів, форумів чи відеоконференцій. Вони є незамінним інструментом для організації комунікаційних взаємодій дітей з ПОРА, які приймають участь у діяльності гуртка, адже для дітей з ПОРА спілкування з однолітками, відчуття включеності у колектив є надзвичайно важливим. При цьому керівник гуртка виступає модератором, який спрямовує діяльність, підтримує позитивний психологічний клімат та забезпечує безпечний інформаційний простір.

Загалом усі цифрові технології, які використовуються в гуртковій роботі з дітьми з ПОРА, умовно можна поділити на дві категорії: програмні та матеріальні. Матеріальні – це

спеціалізовані пристрої і обладнання, які необхідні для використання інноваційних педагогічних технологій в гуртковій роботі. Це можуть бути, наприклад, пристрої для альтернативної і додаткової комунікації (онлайн-дошки, системи «eye-tracking» для керування поглядом, спеціалізовані планшети з піктограмами й символами), сенсорні екрани з адаптованими інтерфейсами. Слід відмітити, що ці пристрої, які використовуються у роботі з дітьми з ПОРА, часто оснащені додатковими функціями тактильного зворотного зв'язку, мають підвищену міцність конструкції, мають спеціально розроблені інтерфейси для людей з порушеннями моторики [5, с. 49]. Останнім часом арсенал матеріальних засобів доповнився різними VR-шоломами і AR-окулярами, які полегшують фізичний доступ до комунікації та навчання.

Програмні рішення – це сукупність програм, інструкцій і даних, які забезпечують роботу електронного пристрою та виконання на ньому певних завдань. Сучасні програмні рішення у своїй більшості є крос-платформними, тобто можуть використовуватися на різних платформах, зокрема на персональних комп'ютерах, ноутбуках, планшетах, смартфонах. Програми, які використовуються у гуртковій роботі з дітьми з ПОРА, спрямовані на розвиток у них когнітивних навичок, полегшення комунікаційних взаємодій [1, с. 452].

Таким чином, використання інформаційних технологій у гуртковій роботі з дітьми з ПОРА є важливим інструментом для розкриття їх потенціалу, розвитку пізнавальної активності, творчих здібностей та посилення соціальної інтеграції. Новітні інформаційні технології відкривають для дітей з ПОРА нові горизонти для повноцінного та якісного самовираження, спілкування, пізнання світу і професійного самовизначення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Куренкова А., Бойко С. Цифрові технології у соціальній інтеграції дітей із ЗНМ: стан та перспективи розвитку. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2024. Вип. 82. Т. 1. С. 450-455.
2. Лютенко М. Г. Практичне використання мультимедійних технологій у початковій школі. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету*. 2018. №4(123). С. 41-46.
3. Проектування освітнього середовища з використанням засобів доповненої та віртуальної реальності в закладах загальної середньої освіти: колективна монографія / авт. кол.: Литвинова С.Г., Сороко Н.В., Баценко С.В., Богочков Ю.М., Гриб'юк О.О., Дементієвська Н.П., Коркішко І.А., Слободяник О.В., Соколюк О.М., Ухань П.С.; за наук. ред. Литвинової С.Г. Київ: ІЦО НАПН України, 2023. 219 с.
4. Чеботарьова О. В. Використання інформаційних технологій у навчанні молодших школярів з порушеннями опорно-рухового апарату. *Наукові записки. Серія: Педагогіка*. 2013. № 3. С. 129-133.
5. Чекан О. Роль цифровізації у підтримці інклюзивної освіти дітей дошкільного віку з аутистичними порушеннями в Україні. *Педагогічна інноватика: сучасність та перспективи*. 2024. №3. С. 48-54.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент Матющенко І.

Софія Дервянко
(Ізмаїл, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ПЛАТФОРМ ДЛЯ ПІДТРИМКИ ІНКЛЮЗИВНОГО ТА ІНДИВІДУАЛІЗОВАНОГО НАВЧАННЯ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

У статті досліджено можливості застосування інтелектуальних навчальних платформ як засобу індивідуалізації навчання учнів з особливими освітніми потребами (ООП) у початковій школі. Наведено аналіз переваг, викликів та практичних аспектів впровадження таких платформ у інклюзивному середовищі.

Ключові слова: інтелектуальні навчальні платформи; індивідуалізація навчання; інклюзивна освіта; початкова школа; особливі освітні потреби; адаптивне навчання.

The article investigates the use of intelligent learning platforms as a tool for individualizing instruction for primary school students with special educational needs (SEN). It presents analysis of the advantages, challenges and practical aspects of implementing such platforms in an inclusive educational environment.

Key words: intelligent learning platforms; individualized learning; inclusive education; primary school; special educational needs; adaptive learning.

Сучасна освіта переживає глибоку трансформацію, спричинену розвитком цифрових технологій і впровадженням інноваційних підходів до навчання. Особливої актуальності набуває питання інклюзивної освіти, метою якої є створення умов для навчання всіх дітей незалежно від їхніх фізичних, когнітивних чи соціальних особливостей. Одним із ефективних засобів реалізації індивідуалізованого підходу є інтелектуальні освітні платформи, що здатні адаптуватися до рівня підготовки, темпу засвоєння та потреб кожного учня. У контексті початкової школи такі технології мають значний потенціал для підтримки дітей з особливими освітніми потребами, сприяючи створенню гнучкого, мотивувального та дружнього до всіх середовища навчання.

Індивідуалізація навчання передбачає адаптацію змісту, методів і темпу навчання до можливостей та інтересів конкретного учня. Для дітей з ООП це особливо важливо, адже дозволяє враховувати їхні когнітивні, сенсорні або емоційні особливості. Інтелектуальні навчальні платформи надають педагогам інструменти, що забезпечують таку гнучкість: автоматичне налаштування складності завдань, аналітику успішності, рекомендації щодо корекції навчального маршруту, мультимодальні способи подання матеріалу. Як зазначається у дослідженні UNICEF, адаптивні системи навчання дозволяють учням із різними потребами працювати в одному класі, отримуючи водночас індивідуальну підтримку [6]. Європейська освітня платформа також підкреслює, що інтелектуальні системи сприяють поєднанню персоналізації та інклюзивності у навчанні [3].

Інтелектуальні навчальні платформи відкривають низку переваг для початкової школи. По-перше, вони забезпечують адаптацію змісту й темпу навчання, дозволяючи кожному учневі просуватися у власному ритмі. По-друге, системи аналітики дають учителю змогу відстежувати прогрес, помилки та динаміку засвоєння знань, що підвищує ефективність педагогічного впливу. По-третє, мультимодальність подання інформації – текст, звук, відео, інтерактив – створює сприятливі умови для учнів із різними стилями сприйняття. Це особливо важливо для дітей з порушеннями слуху, зору чи розладами уваги. Платформи, як AccessiLearnAI, демонструють високий рівень адаптивності та врахування доступності для користувачів із різними потребами [2]. Крім того, технології сприяють підвищенню мотивації учнів через елементи гейміфікації, миттєвий зворотний зв'язок і можливість

самостійного вибору завдань. Учитель при цьому виконує роль фасилітатора – координує процес, допомагає інтерпретувати результати, надає підтримку у складних випадках.

Попри очевидні переваги, використання інтелектуальних навчальних платформ супроводжується низкою викликів. Найперше – це технічні бар'єри: недостатня кількість обладнання, слабе інтернет-покриття, потреба у спеціальних пристроях для дітей з ООП. Другий виклик – підготовка вчителів. Учителям необхідно вміти інтегрувати цифрові інструменти у освітній процес, аналізувати аналітичні дані, планувати індивідуальні траєкторії розвитку. Дослідження акцентують увагу на тому, що без спеціальної підготовки потенціал платформ використовується лише частково [4]. Також важливим аспектом є етичні питання: збереження приватності даних, безпека учнів, уникнення упередженості алгоритмів. Не менш актуальними залишаються питання доступності: якщо не всі діти мають рівний доступ до технологій, цифровізація може, навпаки, посилити нерівність [6].

Для ефективного впровадження інтелектуальних платформ у навчальний процес варто дотримуватися кількох кроків. По-перше, школа має оцінити свої ресурси та потреби учнів. По-друге, необхідно обрати платформу, яка відповідає принципам інклюзивності, забезпечує адаптацію матеріалів, аналітику прогресу та підтримку мультимодальності. По-третє, слід організувати підготовку вчителів і асистентів учителя, щоб вони могли ефективно використовувати інструменти платформи. Важливо також забезпечити співпрацю з батьками, які можуть допомагати дитині вдома, отримуючи доступ до результатів і рекомендацій. Після впровадження платформи слід здійснювати постійний моніторинг її ефективності, аналізувати динаміку навчальних досягнень і рівень залучення учнів з ООП.

Використання інтелектуальних навчальних платформ створює передумови для глибокої трансформації інклюзивної початкової освіти. Такі системи дозволяють реалізувати принцип «освіта для всіх», у якому кожен учень має можливість розвивати свої здібності у комфортному темпі, отримуючи необхідну підтримку. Водночас, успішність упровадження залежить від готовності педагогічного колективу, технічного забезпечення та наявності методичної підтримки. Інтелектуальні платформи не замінюють учителя, але розширюють його можливості, дозволяючи зосередитись на головному – розвитку особистості кожного учня.

Отже, інтелектуальні навчальні платформи є важливим інструментом індивідуалізації та інклюзії у початковій школі. Їх застосування сприяє формуванню освітнього середовища, у якому всі діти – незалежно від своїх особливостей – можуть успішно навчатися, спілкуватися та розвиватися. Вони поєднують у собі адаптивність, гнучкість, аналітичність і доступність, що робить їх потужним засобом модернізації сучасної освіти. Перспективи подальшого розвитку полягають у вдосконаленні алгоритмів персоналізації, підвищенні доступності для дітей із різними порушеннями та розробці національних освітніх стандартів, які регулюватимуть використання технологій штучного інтелекту в інклюзивному середовищі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. 10 AI Tools for Smarter and Inclusive Teaching. Blog / SIIT, 2024. URL: <https://siit.co/blog/10-ai-tools-for-smarter-and-inclusive-teaching/46544>
2. A I: The Means for Inclusive Education. *EPALE*. 2024. URL: <https://epale.ec.europa.eu/en/blog/ai-means-inclusive-education> (дата звернення: 10.10.2025).
3. AccessiLearnAI: An Accessibility-First, AI-Powered E-Learning Platform for Inclusive Education / Crystal Yang, Paul Taele. *MDPI Education Sciences*, Vol.15, No.9, 2025.
4. AI-Enhanced Personalized and Inclusive Learning. Course description. European School Education Platform, 24.05.2025. URL: <https://al.fl.kpi.ua/article/view/327338> (дата звернення: 11.10.2025).

5. AI-Powered Personalised Learning in Primary Schools. / Yasmin Elwan. LearningMole, «Updated on: June 24, 2025». URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-981-97-6588-1_31
6. Can AI help bridge the gap in inclusive education? / UNICEF Innocenti, 2025. URL: <https://www.unicef.org/innocenti/can-ai-help-bridge-gap-inclusive-education>
7. Inclusive Teaching with Artificial Intelligence. Course description. European School Education Platform, 21.05.2025.
8. The potential of intelligent tutoring systems in inclusive education. Primary News Source, 2024.

УДК 37.0:316.61](045)

Алла Добридень
(Умань, Україна)

SOFT SKILLS ЯК МЕТА ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ: ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ

У статті розглядається проблема формування soft skills як стратегічної мети виховного процесу в сучасній українській освіті. Авторка аналізує сутність м'яких навичок, окреслює ефективні методи їх розвитку (проектне навчання, рольові ігри, рефлексивні практики), а також підкреслює необхідність підготовки педагогів до фасилітації цього процесу. Зазначено, що інтеграція soft skills у виховну діяльність є важливою умовою підготовки конкурентоспроможної, адаптивної та соціально активної особистості.

Ключові слова: soft skills, виховний процес, педагогіка, комунікація, критичне мислення, емоційний інтелект, фасилітація.

The article examines the development of soft skills as a strategic goal of the educational process in modern Ukrainian education. The author analyzes the essence of soft skills, outlines effective methods for their development (project-based learning, role-playing, reflective practices), and emphasizes the need for teacher training in facilitating this process. It is stated that the integration of soft skills into educational activities is essential for preparing competitive, adaptive, and socially active individuals.

Keywords: soft skills, educational process, pedagogy, communication, critical thinking, emotional intelligence, facilitation.

Сучасний етап розвитку освіти в Україні характеризується трансформацією цілей і завдань виховного процесу. В умовах глобалізації, цифровізації та суспільної нестабільності ключовим стає не лише засвоєння знань і формування фахових компетентностей (hard skills), але й розвиток комплексу так званих м'яких навичок (soft skills). Саме вони забезпечують здатність особистості адаптуватися до нових умов, ефективно комунікувати, працювати в команді, проявляти лідерство й креативність, приймати рішення в умовах невизначеності. Для української педагогіки це означає необхідність перегляду традиційних виховних орієнтирів і інтеграції soft skills як стратегічної мети виховної діяльності.

Проблемою розвитку soft skills у вітчизняному освітньому просторі займається низка українських науковців і практиків. Зокрема, в працях О. Абрамової висвітлюється проблема формування м'яких навичок у здобувачів освіти через інтерактивні форми роботи, інтеграцію тренінгових технологій та рефлексивні методи [1]. Дослідник В. Кулішов аналізує умови забезпечення набуття педагогами soft skills в умовах воєнного стану, акцентуючи на необхідності психологічної підтримки та розвитку емоційної стійкості [4].

У працях О. Коркішко та Г. Шевчук обґрунтовується важливість інтеграції soft skills у систему професійної підготовки майбутніх педагогів. Дослідниці акцентують увагу на тому, що розвиток комунікативної культури, емоційного інтелекту, навичок співпраці та критичного мислення має здійснюватися як у межах навчальних дисциплін, так і через виховний процес, застосування проєктних і тренінгових форм роботи, що формує цілісне освітнє середовище, орієнтоване на особистісний розвиток майбутнього вчителя [9]. Важливим кроком є й нормативне закріплення проблеми: у 2024 р. МОН України започаткувало експеримент щодо формування soft skills у закладах освіти, що підтверджує актуальність теми та її вихід на державний рівень [5].

По-перше, важливим завданням є визначення сутності soft skills. У педагогічному дискурсі вони трактуються як надпредметні, універсальні вміння, що не обмежуються конкретною сферою знань, а визначаються як соціально-особистісні компетентності. Серед них: *комунікація, критичне та креативне мислення, тайм-менеджмент, здатність працювати в команді, емоційний інтелект, вміння вирішувати конфлікти й адаптуватися до змін*. Ці навички є результатом не лише освітнього, а й виховного процесу, бо формуються у взаємодії, співпраці, під час проєктної та позаурочної діяльності.

По-друге, soft skills набувають значення як одна з головних цілей виховання. Традиційно виховання в українській школі орієнтувалося на громадянськість, моральність, культуру поведінки. Сьогодні ці цінності збагачуються новими орієнтирами: готовністю працювати в колективі, комунікувати в умовах мультикультурного середовища, проявляти ініціативу й відповідальність. У цьому контексті виховний процес постає не лише як сфера формування цінностей, а й як середовище розвитку життєво необхідних компетентностей.

По-третє, педагогічна практика вимагає використання спеціальних методик і технологій, ефективними визнаються:

- *Проектне навчання* – організація командної діяльності з досягнення конкретного результату.

- *Рольові ігри та симуляції* – відтворення життєвих і професійних ситуацій, що стимулюють розвиток креативності та комунікації.

- *Кооперативні методи навчання* – робота в малих групах із взаємною залежністю результату.

- *Методи критичного мислення* – аналіз джерел інформації, вміння відрізнити факти від суджень.

- *Рефлексивні практики* – щоденники успіхів, обговорення у «колі вражень», само- та взаємооцінювання.

По-четверте, одним із найбільших викликів стає проблема оцінювання soft skills. Традиційна система контролю знань (оцінки за тестами, контрольними роботами) не дозволяє об'єктивно визначити рівень сформованості м'яких навичок. Тому актуальним є застосування рубрик, портфоліо, карт спостереження, само- й взаємооцінювання. Це потребує від педагогів нових підходів і готовності до більш гнучких форм педагогічного контролю.

По-п'яте, викликом для української педагогіки залишається кадровий аспект. Педагог має виступати не лише транслятором знань, а й фасилітатором процесу розвитку soft skills. Це означає потребу в системній перепідготовці педагогів, наданні їм методичних рекомендацій, організації тренінгів і супервізій. Особливо актуально це в умовах воєнного стану, коли зростає необхідність формування стресостійкості, емоційної стабільності та навичок підтримки вихованців.

Формування гнучких (трансверсальних) навичок або soft skills у сучасній освіті є необхідною умовою професійної, соціальної та особистісної самореалізації здобувачів освіти. Погоджуємося з думкою О. Дубасенюк, І. Мельниченко, що ці навички охоплюють комунікативну компетентність, критичне мислення, емоційний інтелект, креативність, уміння працювати в команді, лідерство, відповідальність, здатність до самоорганізації тощо [3; 6].

Вашій увазі пропонуємо розглянути практичні рекомендації, спрямовані на системне впровадження розвитку soft skills у закладах освіти.

Одним із ключових напрямів формування гнучких навичок є інтеграція їх розвитку у зміст освітніх програм, що забезпечує цілісність процесу навчання та виховання. Необхідно виокремлювати пріоритетні soft skills для кожного рівня освіти й групи учасників освітнього процесу (учнів, студентів, педагогів). У початковій школі важливо акцентувати увагу на розвитку комунікативних та емоційно-регулятивних умінь; у середній – на навичках командної взаємодії та критичного мислення; у вищій – на лідерстві, самоменеджменті, професійній етиці.

Інтеграція soft skills має реалізовуватись через міжпредметні зв'язки, ситуаційне навчання, проблемні завдання та рефлексивні вправи. Як зазначає О. Пометун, компетентнісний підхід передбачає не лише засвоєння знань, а й їхнє практичне застосування в діяльності, що безпосередньо сприяє розвитку гнучких навичок [7].

Ефективним шляхом розвитку soft skills є активне застосування інтерактивних методів навчання, які забезпечують взаємодію, комунікацію та колективне розв'язання проблем. До найбільш результативних методів належать:

- Дебати, які формують уміння аргументувати власну позицію, критично мислити, вести конструктивний діалог.
- Кейс-метод, що стимулює аналітичні здібності, гнучкість мислення, навички прийняття рішень у складних ситуаціях.
- Командні проекти, які забезпечують розвиток співпраці, лідерства, відповідальності та креативності.

Застосування таких методів відповідає підходу «навчання через діяльність» (learning by doing), який, за висновками Дж. Дьюї, сприяє глибшому засвоєнню знань і водночас формує соціальні та емоційні компетентності [10]. Рефлексивний компонент після виконання завдань є обов'язковим, адже саме усвідомлення власного досвіду сприяє розвитку емоційного інтелекту.

Традиційні форми контролю не завжди дають змогу об'єктивно оцінити рівень сформованості soft skills, адже останні проявляються не стільки в результатах тестування, скільки у поведінкових реакціях, комунікації та співпраці. Тому доцільним є використання альтернативних форм оцінювання, таких як:

- Портфоліо, яке фіксує поступовий розвиток особистості, її досягнення та результати діяльності.
- Рубрики – системи чітких критеріїв оцінювання, що забезпечують прозорість і мотивацію до саморозвитку.
- Карти спостереження, які дозволяють відстежувати динаміку проявів соціально-комунікативних та організаційних умінь.

Такі інструменти формують у здобувачів освіти рефлексивне мислення, вміння аналізувати власний прогрес, планувати подальший розвиток. Як наголошує Л. Сущенко, саме автентичне оцінювання сприяє усвідомленню зв'язку між особистими зусиллями, компетентностями та реальними результатами навчальної діяльності [8].

Ключову роль у процесі формування гнучких навичок відіграє педагог, який має виступати фасилітатором освітнього процесу – не лише викладачем, а й наставником, мотиватором, модератором групової взаємодії. Тому важливо забезпечити системне підвищення кваліфікації педагогічних кадрів у напрямі розвитку soft skills.

Такі програми повинні містити практичні тренінги з розвитку емоційного інтелекту, коучингові техніки, методики командоутворення, навички ненасильницької комунікації (NVC) тощо. Як зазначає Н. Бібік, сучасний педагог має бути не лише носієм знань, а й агентом змін, який сприяє розвитку в учнів автономії, ініціативності та відповідальності [2].

Формування педагогічної культури фасилітації сприятиме створенню в освітньому середовищі довірчої, партнерської атмосфери, у якій розвиток soft skills відбуватиметься природно й ефективно.

Розвиток soft skills потребує практичного соціального контексту, тому доцільно залучати громаду, органи місцевого самоврядування, бізнес-структури та громадські організації до реалізації освітніх і виховних ініціатив. Спільні проекти (волонтерські акції, соціальні ініціативи, стартапи, профорієнтаційні зустрічі) створюють умови для застосування здобутих навичок у реальних ситуаціях, формують лідерство, соціальну відповідальність, підприємливість та командну взаємодію.

Таке партнерство розширює межі освітнього середовища, створює умови для неперервного навчання впродовж життя (lifelong learning) і сприяє становленню активної громадянської позиції. Згідно з концепцією «освіти як соціального капіталу», участь у спільних соціальних проєктах посилює не лише професійні, а й морально-етичні якості особистості.

Тож, розвиток soft skills у сучасній освіті має бути цілеспрямованим, системним і наскрізним процесом, який охоплює навчальну, виховну, комунікативну та соціальну сфери. Ефективна реалізація поданих рекомендацій сприятиме підготовці конкурентоспроможних, соціально активних і відповідальних фахівців, здатних адаптуватися до викликів сучасного світу.

Підсумовуючи сказане, можемо зробити висновок, що soft skills є стратегічною метою виховного процесу, що розширює традиційні орієнтири освіти в Україні. Їхнє формування потребує системних змін у методиці навчання, підготовці педагогів і способах оцінювання. А інтеграція soft skills у виховну діяльність відповідає сучасним викликам суспільства й забезпечує підготовку молоді до життя в умовах глобальної нестабільності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамова О. Формування м'яких навичок у здобувачів освіти через інтерактивні методи. *Вісник педагогічних досліджень*. 2021. URL: <https://ojs.uem.edu.ua/index.php/vpo/article/view/218> (дата звернення: 28.09.2025).
2. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: теоретичні засади і практична реалізація. Київ: Педагогічна думка, 2021. 167 с.
3. Дубасенюк О. А. Формування професійних компетентностей майбутніх педагогів. Житомир: Вид-во ЖДУ, 2021.
4. Кулішов В. С. Забезпечення набуття педагогічними працівниками soft skills в умовах воєнного стану. 2024. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/742597/1/Кулішов%20В.С._стаття%20soft%20skills%202024.pdf (дата звернення: 28.09.2025).
5. Міністерство освіти і науки України. Наказ «Про проведення експерименту на всеукраїнському рівні за темою «Формування soft skills (м'яких' навичок) здобувачів освіти академічного ліцею»» №67 від 22.01.2024. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-provedennya-eksperimentu-na-vseukrayinskomu-rivniza-temoyu-formuvannya-soft-skills-myakih-navichok-zdobuvachiv-osvitia-kadernichnogo-liceyu-na-bazi-komunalnogo-zakladu-osviti-krivorizkij> (дата звернення: 28.09.2025).
6. Мельниченко І. В. Soft skills у професійній підготовці вчителя: теоретичні та методичні аспекти. Харків, 2022. 220 с.
7. Пометун О. І. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід. Київ: А.П.Н., 2020.
8. Сущенко Л. О. Автентичне оцінювання в сучасній освіті. Київ: Освіта, 2023.
9. Шевчук Г. Й. Формування та розвиток soft skills як складник освітнього процесу у закладах вищої освіти. *Педагогічний альманах*. 2023. № 51. С. 120–126.
10. Dewey J. Experience and Education. New York: Free Press, 2016.

ПЕРСОНАЛІЗОВАНЕ НАВЧАННЯ: ВІД ТЕОРІЇ ДО ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Концепція персоналізованого навчання є сучасною та актуальною і активно реалізується в умовах цифрової трансформації освіти. Персоналізоване навчання – це не лише застосування технологій, а глибинна зміна освітньої парадигми: від стандартизованих курсів до створення індивідуальних освітніх траєкторій для кожного учня. Основні тенденції розвитку персоналізованого навчання: інтеграція штучного інтелекту, використання великих даних, мікронавчання, змішаний формат освіти та гейміфікація. Персоналізоване навчання є не лише інноваційним методом, а необхідною умовою ефективної освіти в умовах стрімких технологічних і соціальних змін.

Ключові слова: персоналізоване навчання, цифрова освіта, штучний інтелект, адаптивні технології, індивідуальна траєкторія навчання, цифрова трансформація освіти.

The concept of personalized learning is modern and relevant and is actively implemented in the context of the digital transformation of education. Personalized learning is not only the application of technology, but also a profound change in the educational paradigm: from standardized courses to the creation of individual educational trajectories for each student. The main trends in the development of personalized learning: the integration of artificial intelligence, the use of big data, microlearning, blended learning and gamification. Personalized learning is not only an innovative method, but also a necessary condition for effective education in the context of rapid technological and social changes.

Key words: personalized learning, digital education, artificial intelligence, adaptive technologies, individual learning trajectory, digital transformation of education.

У сучасному світі швидкі та стрімкі зміни в технологіях та швидкий прогрес та розвиток суспільства ставлять перед педагогічними працівниками нові виклики. Одним з найважливіших є питання адаптації навчального процесу до індивідуальних потреб кожного учня. Персоналізоване навчання як метод, що зосереджується на індивідуальних особливостях учня, є ключовим компонентом цифрової трансформації освіти. Це дозволяє створювати гнучкі та динамічні моделі навчання, що відповідають вимогам

Персоналізоване навчання (ПН) – це підхід до навчання, який орієнтується на індивідуальні потреби, інтереси, здібності та стиль кожного учня. У центрі цього підходу – адаптація навчальних матеріалів, методів і технологій до особистих особливостей студентів, що забезпечує більш ефективне засвоєння знань [1, с. 23].

Традиція персоналізованого навчання має давні корені, які сягають ще античних часів, коли освітні процеси були орієнтовані на індивідуальні потреби учнів. Однак в епоху масового освіти цей підхід був практично забутий на довгі десятиліття. Сучасний розвиток персоналізованого навчання пов'язаний з технологічними досягненнями, зокрема із появою адаптивних систем навчання, електронних платформ та використанням великих даних для аналізу навчальних потреб [2, с. 31].

Можна виділити основні принципи та методи персоналізованого навчання:

1. Індивідуалізація навчального процесу: створення освітніх траєкторій, які максимально відповідають потребам і здібностям учнів.
2. Адаптивність: використання цифрових технологій для зміни навчального матеріалу залежно від результатів учня.

3. Взаємодія і підтримка: навчання через постійну взаємодію з викладачем, наставником або навіть штучним інтелектом.

4. Оцінювання прогресу учнів: персоналізовані системи оцінювання допомагають відстежувати прогрес і коригувати процес навчання [3, с. 29].

Персоналізоване навчання базується на теоріях індивідуальних відмінностей, таких як теорія множинних інтелектів Говарда Гарднера або теорія стилів навчання. Важливим аспектом є мотивація учнів: індивідуальний підхід сприяє підвищенню зацікавленості в навчанні, а також розвиває критичне мислення та самостійність.

Цифрові технології надають можливість здійснити персоналізоване навчання через різноманітні онлайн-платформи, мобільні додатки, системи управління навчанням (LMS) і адаптивні освітні програми. Вони дозволяють не лише автоматизувати процес навчання, а й створювати динамічні, індивідуально орієнтовані траєкторії для кожного учня.

Існують інструменти та платформи для реалізації та розвитку персоналізованого навчання, ось деякі із них.

1. MOOC платформи (Coursera, edX, Udeemy), що пропонують широкий вибір курсів, адаптованих до різних рівнів знань.

2. Адаптивні системи навчання: наприклад, Khan Academy, що автоматично підлаштовує матеріал під рівень знань учня.

3. Інтерактивні інструменти: використання чат-ботів, віртуальних помічників, штучного інтелекту для адаптації навчальних завдань [4, с. 7].

Системи адаптивного навчання використовують алгоритми для автоматичної зміни навчального контенту на основі результатів тестувань, швидкості засвоєння інформації та інших параметрів учня. Використання штучного інтелекту дозволяє створювати персоналізовані завдання та допомагає у прогнозуванні потреб учня.

Моделі персоналізованого навчання успішно реалізовані у різних країнах світу, зокрема у Сполучених Штатах активно розвиваються платформи на базі персоналізованого навчання, зокрема у школах та університетах. В Європі також застосовуються моделі, зокрема через підтримку європейських ініціатив у сфері цифровізації освіти.

В США активно розвиваються платформи персоналізованого навчання – наприклад, програма Teach to One у Нью-Йорку, яка створює для кожного учня індивідуальний план навчання (playlist), ґрунтуючись на даних про попередні досягнення.

Також в США зростає інтерес до застосування адаптивних систем, штучного інтелекту, які можуть підлаштовувати завдання під конкретного учня, його темп, слабкі та сильні сторони. Наприклад, новий AI-школи або AI-компоненти у школах. Переваги: велика кількість технологічних рішень, масштабованість, багатство ресурсів. Виклики: доступність (економічна, соціальна нерівність), питання якості й ефективності (чи справді персоналізація дає кращі результати), підготовка педагогів. США показують, як технологія й дані можуть вести до персоналізації, але необхідна увага до впровадження, шкали та справедливого доступу.

У Естонії впроваджено національний проєкт, орієнтований на AI-підтримку персоналізованого навчання: наприклад, проєкт «AI-driven personalized learning paths», який використовує дані учнів для побудови індивідуальних траєкторій. Естонська освітня система відома як одна з найсильніших у європейському контексті, із високим рівнем цифрової інтеграції. Особливості: малий розмір країни, високий цифровий рівень, державна підтримка інновацій, менші бар'єри для зміни системи. Виклики: потрібна масштабованість, увага до дітей із низьким доступом до технологій, забезпечення включення.

Естонія демонструє приклад швидкого переходу до персоналізованих моделей із допомогою технологій та державної стратегії.

У ЄС через ініціативи цифровізації освіти – напрями «AI-Enhanced Personalized and Inclusive Learning» (наприклад курс у Греції) – підтримують розвиток персоналізованого навчання.

У Португалії доступний курс «Personalized Learning: Essential Strategies for Educators», що навчає педагогів впроваджувати персоналізовані стратегії.

Загалом ринок персоналізованого навчання в Європі швидко зростає – зокрема дані показують, що ринок Португалії, Іспанії, Люксембургу росте двозначними темпами. Мультинаціональний контекст, різні мови й освітні системи, підтримка ЄС все це фактори які сприяють розвитку персоналізованого навчання. ЄС створює рамки та інструменти для персоналізації, але реалізація залежить від національних контекстів.

Успішних програм і платформ реалізовані у багатьох країнах: у США та Великій Британії вже активно використовують цифрові інструменти для персоналізації навчання; успішні проекти в Україні, де платформи в інтернеті у вільному доступу на кшталт Prometheus та EdEra активно використовують елементи персоналізованого навчання.

Відмічаються деякі перешкоди та проблеми при впровадженні персоналізованого навчання, а саме: нестача фінансування та технічної підтримки; складнощі в адаптації викладачів до нових технологій; проблеми з доступом до цифрових ресурсів у віддалених районах [5, с. 47].

У найближчі роки персоналізоване навчання залишатиметься однією з провідних тенденцій освітнього розвитку. Серед ключових трендів можна виокремити:

1. Інтеграція штучного інтелекту (ШІ): адаптивні системи на базі ШІ здатні аналізувати поведінку учня, його сильні та слабкі сторони, створюючи індивідуальні програми навчання в реальному часі.

2. Освіта на основі даних (Data-Driven Education): використання великих даних (Big Data) для моніторингу прогресу, аналізу якості викладання та персоналізації завдань.

3. Мікронавчання (microlearning): розбиття навчального контенту на короткі фрагменти, що дозволяє краще адаптувати матеріал до потреб учня.

4. Навчання в змішаному форматі (blended learning): поєднання традиційних методів та підходів із цифровими інструментами забезпечує гнучкість та індивідуальність навчання.

5. Гейміфікація навчального процесу: впровадження елементів гри для підвищення мотивації, що дозволяє більш ефективно реалізовувати персоналізовані підходи [6, с. 23].

ШІ дозволяє автоматизувати багато процесів персоналізації – від аналізу навчальних потреб до формування контенту. Наприклад, алгоритми можуть: виявляти, які теми учень не зрозумів без додаткового пояснення; рекомендувати індивідуальні завдання; надавати миттєвий зворотний зв'язок.

Big Data, у свою чергу, дозволяє: виявляти закономірності у навчальній поведінці учнів; визначати типові проблеми в навчанні; покращувати навчальні програми на основі аналізу результатів.

Персоналізоване навчання – це не лише освітня інновація, а й необхідність у сучасному світі, де знання швидко застарівають, а вимоги до гнучкості, адаптивності та самостійного навчання постійно зростають. Впровадження персоналізованого підходу: сприяє зростанню мотивації та залученості студентів; забезпечує глибоке та осмислене засвоєння знань; робить освіту доступнішою.

Персоналізоване навчання – це не просто використання технологій, а справжня зміна підходу: замість «єдиного курсу для всіх» – створення індивідуальних шляхів для кожного студента.

Однак повноцінне використання потенціалу персоналізованого навчання можливе лише за умов ефективного впровадження цифрових технологій, перепідготовки викладацького складу та створення нових педагогічних моделей.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Anderson J. R. How Can the Human Mind Occur in the Physical Universe? Oxford University Press, 2007.

2. Pane J. F., Steiner E. D., Baird M. D., Hamilton L. S. Informing Progress: Insights on Personalized Learning Implementation and Effects. RAND Corporation, 2017.
3. Kalz M., Specht M. Big data in education: The digital future of learning, policy and practice. Springer, 2014.
4. Педан І. О. Персоналізоване навчання в умовах цифрової трансформації освіти. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2020. №2(76). С. 1–10.
5. Таланова Ж. В. Цифрова трансформація освіти в Україні: виклики і перспективи. *Освітологічний дискурс*, 2021. №2(36). С. 45–52.
6. Кухаренко В. М. Цифрові технології в освіті. Харків: НТУ "ХПІ", 2020.

УДК 376.3:372.3:159.9

Ангеліна Жиган
(Київ, Україна)

МОВЛЕННЄВА АКТИВНІСТЬ ДІТЕЙ З РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРА

У статті представлено результати констатувального етапу дослідження мовленнєвої активності у 47 дітей з розладами аутистичного спектра (РАС) віком 4–10 років. Описано методiku діагностики мовленнєвих порушень, що поєднувала стандартизовані тести, спостереження та опитувальники, а також проаналізовано основні показники мовлення (фонетичні, лексичні, граматичні, прагматичні). Виявлено широке розмаїття мовленнєвих порушень та простежено залежність рівня мовленнєвої активності від когнітивних та соціальних чинників, що визначає необхідність комплексного підходу до корекції.

Ключові слова: розлад аутистичного спектра; мовленнєва активність; мовленнєві порушення; діагностика; комунікативні навички; констатувальний етап.

The article presents the results of a baseline study of speech activity in 47 children with autism spectrum disorder (ASD) aged 4–10 years. The methodology for diagnosing speech disorders combined standardized tests, observations, and questionnaires, and key speech parameters (phonetic, lexical, grammatical, pragmatic) were analyzed. A wide variety of speech impairments was identified, and the dependence of speech activity level on cognitive and social factors was traced, highlighting the need for an integrated approach to correction.

Key words: autism spectrum disorder; speech activity; speech disorders; diagnostics; communication skills; baseline stage.

Вступ. Проблема розвитку мовлення у дітей з розладами аутистичного спектра належить до пріоритетних напрямів сучасної спеціальної педагогіки та психології. Комунікативні порушення у таких дітей виступають одним із головних бар'єрів на шляху їх соціалізації та інтеграції в суспільство. Зарубіжні дослідження підтверджують, що діти з РАС відчують значні труднощі в оволодінні як невербальними, так і вербальними засобами спілкування. Зокрема, у ранньому віці жестова і мовленнєва поведінка формується із суттєвими відхиленнями: встановлено, що більшість малюків з аутизмом засвоюють комунікативні жести і перші слова за схожою послідовністю, проте з помітними затримками (часто вказівний жест з'являється вже після появи слів). Вітчизняні фахівці наголошують на тому, що порушення мовленнєвої функції є визначальною ознакою аутизму, яка ускладнює взаємодію дитини з оточенням. Формування комунікативних навичок і розвиток мовленнєвої активності розглядаються як одна з провідних цілей корекційно-розвивальної роботи з дітьми з РАС [4]. В Україні ця проблематика активно

досліджується: проаналізовано історичні аспекти психокорекційної допомоги при аутизмі та окреслено сучасні підходи до навчання і соціалізації таких дітей.

Методи та організація дослідження. Дослідження охопило 47 дітей 4–10 років із РАС (35 хлопчиків, 12 дівчаток; приблизно 3:1), без коморбідностей, з базово збереженим когнітивним потенціалом; більшість – у діапазоні 6–9 років. Обстеження проводили у спеціалізованих закладах, реабілітаційних центрах і вдома, по 4–6 сесій по 30–45 хв за два тижні, що забезпечило емоційну стабільність і повнішу мовленнєву вибірку. Інструментарій: ADOS-2 для структурованої оцінки комунікації, PEP-3 для профілю когнітивно-адаптивних і мовленнєвих показників, протоколи структурованого та вільного спостереження, а також тестові батареї на фонетико-фонематичний, лексичний, граматичний і прагматичний рівні з аудіозаписом і транскрибуванням. Дані узагальнювали кількісно та якісно з триангуляцією результатів тестів, спостережень і батьківських анкет, що підвищило надійність висновків і дозволило коректно спланувати індивідуально орієнтовані корекційні програми.

Результати дослідження. Аналіз мовленнєвої активності дітей з РАС на констатувальному етапі виявив значну варіабельність рівнів мовленнєвого розвитку. Лише незначна частка (близько 12%) продемонструвала відносно задовільний стан мовлення – ці діти будували прості речення, використовували базову лексику та могли спілкуватися елементарними фразами у знайомих ситуаціях. Водночас переважна більшість вибірки мала виражені мовленнєві порушення різного характеру. Найпоширенішими виявилися труднощі у звуковимові та фонематичному сприйманні (діагностовано у 42,6% дітей), обмежений словниковий запас (36,2%) та відсутність мовленнєвої ініціативи у спілкуванні (47,9%). Багато дітей не прагнули вступати в діалог самостійно, що суттєво знижувало їх комунікативну взаємодію. Крім того, у 29,8% учасників виявлено *проблеми з вимовою* конкретних звуків або звукосполучень (спотворення, пропуски), у 24,5% – *виразні граматичні труднощі* (неправильні закінчення, порушення структури речення), а у 7,4% – основною перешкодою були *прагматичні розлади* мовлення (нездатність використовувати мову адекватно до ситуації). Результати узагальнено в таблиці 1.

Таблиця 1. **Поширеність основних мовленнєвих порушень серед дітей з РАС (n=47)**

Параметр оцінки	Відсоток дітей (%)
Відносно середній рівень мовлення	12,0
Фонетико-фонематичні порушення	42,6
Обмежений словниковий запас	36,2
Відсутність ініціативи в спілкуванні	47,9
Труднощі з вимовою звуків	29,8
Граматичні помилки	24,5
Прагматичні розлади мовлення	7,4

Як видно з таблиці 1, у багатьох дітей поєднувалися кілька видів порушень одночасно. Зокрема, часто обмежений словник супроводжувався фонетичними вадами: 18,3% дітей мали одночасно бідний активний словниковий запас і неправильну вимову значної частини звуків. Випадки ізольованих, «чистих» порушень були рідкісними – зазвичай мовленнєвий розвиток гальмувався комплексно на кількох рівнях. Цей факт підкреслює необхідність цілісного підходу до діагностики та інтерпретації результатів. Додатково було помічено, що діти з сімей, де батьки активно займалися розвитком мовлення (читали книги, розмовляли, залучали до діалогів), демонстрували кращі показники навіть при однаковій важкості аутистичних симптомів. Це вказує на роль середовища: за наявності стимуляції мовленнєва активність може бути значно вищою, попри внутрішні труднощі дитини.

Детальний аналіз фонетико-фонематичного аспекту мовлення підтвердив, що більшість дітей з РАС мають порушення вимови. Найтипівішим видом помилок були *заміни звуків*: 38,3% дітей систематично заміняли складні звуки простішими (наприклад, [ш] на [с], [р] на [л] або [й]), через що слова спотворювалися. Понад чверть (26,8%)

спотворювали звуки – тобто вимовляли нечітко, з неправильною артикуляцією (особливо характерні були спотворення звуків [ш], [ж], [р]). Ще у 18,1% відзначалися *пропуски звуків чи складів* у словах: такі діти просто «проковтували» важкі для них звуки. Скажімо, слово «собака» могло вимовлятися як «обака» (пропуск [с]) або «машина» як «маіна» (пропуск [ш]). Ці помилки робили мовлення малозрозумілим для оточуючих. Дещо рідше траплялося *додавання зайвих звуків*: 12,7% дітей вставляли додаткові голосні чи приголосні, спотворюючи структуру слова (на кшталт «карапет» замість «кабан» – вигадані приклади демонструють суть явища). В окремих випадках (4,1%) спостерігалася *комбінація кількох порушень* одночасно, коли дитина і пропускала, і замінювала звуки в одному слові. Узагальнені показники наведено в таблиці 2.

Таблиця 2. Структура фонетико-фонематичних порушень у дітей з РАС

Тип помилки	Відсоток дітей (%)
Заміна звуків	38,3
Спотворення (деформація)	26,8
Пропуск (елізія)	18,1
Додавання зайвих звуків	12,7
Комбіновані порушення	4,1

Такий розподіл свідчить, що проблеми артикуляції у дітей з аутизмом найчастіше подібні до тих, які трапляються і при інших мовленнєвих розладах (дизартрія, фонетичні дефекти), проте нерідко їх посилює загальна відсутність мотивації до мовлення. Наприклад, дитина усвідомлює, що говорить незрозуміло, і через це може ще більше замикатися та уникати мовленнєвої активності. Особливо складною була корекція комбінованих порушень, коли одночасно порушено кілька ланок мовленнєвого процесу – такі діти потребують тривалої індивідуальної логопедичної роботи та постійної підтримки, адже самі майже не прагнуть щось пояснювати словами. Відзначимо, що вади звукосполучення у наших досліджуваних багато в чому перегукуються з даними інших авторів: так, у роботі Л. В. Сидоренко (2020) описано подібні проблеми формування синтаксичних структур у мовленні дітей-аутистів, де фонетичні помилки призводять до спрощення речення[2]. Іншими словами, дитина свідомо уникає складних слів і конструкцій, щоб не вимовляти важких звуків. Це пояснює, чому фонетичні та лексичні аспекти розвитку тісно пов'язані: бідний словник частково є наслідком того, що малюк уникає слів, які не може чітко вимовити. Тому виправлення вимови потенційно сприятиме й розширенню активного словника.

Лексичний рівень мовлення у дітей з РАС характеризувався значним розривом між розумінням слів і їх уживанням у власному мовленні. Переважна більшість дітей добре впізнавали знайомі слова, коли чули їх від інших (пасивний словник був доволі широкий). Наприклад, 87% учасників правильно показали на відповідні предмети чи дії після команди дорослого (на кшталт: «Покажи, де машина» чи «Хто зображений на картинці?»). Це означає, що значення багатьох слів діти знали і розуміли, що ними позначається. Однак коли справа доходила до активного використання, результати були набагато скромнішими: лише близько третини дітей (34%) змогли самостійно назвати більшість запропонованих зображень. Решта або мовчали, або обмежувалися вигуками, жестами, навіть якщо явно впізнавали об'єкт. Така диспропорція між пасивним і активним словником узгоджується зі спостереженнями інших дослідників: зокрема, Т. Г. Тарасова (2018) зазначає, що для дітей з аутизмом характерне «приховане» мовленнєве розуміння при мінімальній вербалізації [7]. Важливо, що у частини дітей простежувалося відношення до мовлення як до небажаного зусилля – вони вдавалися до альтернатив (тягнули дорослого за руку, показували пальцем), хоча й могли назвати слово. Це, імовірно, пов'язано зі страхом помилитися або невпевненістю.

Додаткові завдання висвітлили якість лексичних запасів. Виявилося, що уміння добирати синоніми або узагальнювати поняття розвинені слабо: лише 28,5% дітей змогли

підібрати близьке за змістом слово до запропонованого (наприклад, на слово «великий» назвати «значний» чи «велетенський»; більшість же просто повторювали «великий» або мовчали). На завданнях описати простий предмет або ситуацію (скажімо, картинку із зображенням кімнати) позитивні результати також були поодинокими (21,7%) – більшість дітей обмежувалися переліком видимих об'єктів без пояснення їх взаємозв'язків чи дій. Майже ніхто з молодших (4–6 років) не вживав прикметників або дієслів у такому описі, тільки іменники. Старші діти (7–10 років) давали дещо розгорнутіші описи, проте теж досить примітивні. Здатність будувати складні речення (з підрядними конструкціями, поясненнями) продемонстрували лише окремі учасники – близько 12,4%. Ці цифри узгоджуються з висновками Ю. А. Лютої (2017) щодо необхідності ігрового активування словника: коли дітям систематично пропонують мовленнєві ігри, приблизно у 45% із них спостерігається зростання словникового запасу та розширення фразеології [2].

Грамотичний аспект мовлення дітей-аутистів також виявився значно порушеним. Більшість учасників уникають складних синтаксичних конструкцій. Прості дво- або трислівні речення – максимальний рівень для 39,2% дітей з нашої вибірки. Такий «телеграфний стиль» характеризувався відсутністю підрядних зв'язків, опущенням другорядних членів речення та інколи неправильним порядком слів. Наприклад, дитина висловлювала думку фразою на кшталт: «Мама – школа – йти», бажаючи сказати «Мама пішла до школи». Подібні приклади демонструють не лише бідність словника, а й незасвоєність граматичних правил сполучення слів. Найпоширеніші помилки стосувалися відмінкових закінчень (у 27,5% дітей): вони неузгоджували слова між собою у відмінку, особливо в родовому та місцевому (казали «у *школа*» замість нормативного «в *школі*» тощо). У 18,3% дітей зафіксовано порушення узгодження у роді чи числі: наприклад, «*моя кот*», «*два машина*». Ще 15,8% мали труднощі з дієвідмінюванням і вживанням часових форм дієслів (часом вони уникали минулого чи майбутнього часу, все розповідали в теперішньому, або використовували інфінітив замість особової форми – «*Толя їсти*» замість «*Толя їсть*»). Показово, що лише 14,7% дітей змогли бодай у якомусь завданні продемонструвати складне речення (наприклад, з союзом «тому що» чи «який»). У решти складнопідрядні конструкції були відсутні зовсім. Узагальнюючи, можна сказати, що мовлення багатьох наших дітей нагадувало мовлення малюків 2–3 років за своєю будовою, хоча вони були значно старшими. Ці результати перегукуються з висновками, зробленими на матеріалі дослідження мовлення дошкільників-аутистів: зокрема, М. М. Свідерська (2018) зазначає, що діти з РАС надовго «*застрагають*» на ранніх етапах мовленнєвого розвитку і не опановують граматичні правила в повному обсязі [6]. З нашої групи добре видно, що навіть у 8–10 років багато хто зберігає *егоцентричне* мовлення, тобто висловлювання, зрозумілі лише самій дитині або тому, хто добре знає її контекст.

Прагматичний рівень мовленнєвої активності – найскладніший для дітей з аутизмом – зазнав очікувано значних порушень. Близько половини учасників (52,8%) майже не ініціювали комунікацію самостійно. Вони відповідали на запитання лише після довгої паузи або взагалі ігнорували звернення, якщо не були зацікавлені. Навіть коли дитина володіла певним запасом слів, вона часто не використовувала їх *цілеспрямовано* для спілкування. Типова ситуація: 6-річна дівчинка знала назви улюблених іграшок і могла їх назвати, але коли хотіла отримати іграшку, то не просила, а плакала або тягнула маму за руку. Така відсутність мовленнєвої ініціативи була характерна майже для половини дітей, і це одна з ключових проблем, адже комунікація – це двосторонній процес, що вимагає бажання взаємодіяти. Ще одним суттєвим прагматичним порушенням виявилася нездатність підтримувати тему розмови чи пристосовуватися до змін контексту. Майже 41,7% дітей вперто дотримувалися обраної теми, навіть коли співрозмовник її змінив. Скажімо, якщо спочатку мова йшла про машини (і дитина щось сказала на цю тему), а потім дорослий починав говорити про погоду, дитина або замовкала (не розуміючи, навіщо змінили тему), або знову поверталася до машин, ніби не чула нового запитання. Така негнучкість у спілкуванні є типовою для аутизму: діти не орієнтуються на реакцію

співрозмовника, їх мовлення часто *ніби паралельне* до розмови. У нашому дослідженні саме прагматичні дефіцити найменше піддавалися кількісній оцінці через свою якісну природу, але ми зафіксували окремі показники: тільки 24,3% дітей взагалі проявили спробу розпочати діалог (здебільшого зі знайомою людиною і на тему, що їх цікавила), і лише 19,6% більш-менш адекватно вживали мовленнєві маркери ввічливості («дякую», «привіт», «пока» та ін.). Ці цифри збігаються з даними О. М. Ткач (2018), яка вказує, що сформованість комунікативної навички в дітей з РАС залишається низькою саме через брак спонтанної мовленнєвої активності. Іншими словами, дитину-аутиста треба цілеспрямовано навчати не лише що говорити, але й *навіщо* говорити.

Висновки. Проведене констатувальне дослідження мовленнєвої активності дітей з розладами аутистичного спектра показало, що *більшість* таких дітей мають суттєві порушення мовлення на різних рівнях. Лише 1 із 8 досліджуваних володіє фразовим мовленням на базовому рівні, тоді як решта потребують інтенсивної логопедичної та педагогічної підтримки. Найбільш поширеними є фонетико-фонематичні вади (неточності у вимові, нерозрізнення звуків), обмеженість активного словника та дефіцит прагматичних навичок спілкування. Причому часто ці порушення поєднуються, взаємно обтяжуючи один одного. Вперше показано (на даній вибірці), що навіть за відносно збереженого інтелекту мовленнєвий розвиток при аутизмі може залишатися на рівні раннього дитинства – головню через специфічні комунікативні бар'єри. Виявлено, що рівень мовленнєвої активності корелює з когнітивними та соціальними факторами: діти з кращими інтелектуальними показниками і більш соціально стимулюючим оточенням демонструють вищий прогрес у мовленні. Натомість виражені аутистичні симптоми (сенсорна відгородженість, стереотипії) гальмують розвиток мовлення, формуючи замкнене коло, коли дитина не говорить через відсутність взаємодії і не взаємодіє через відсутність мовлення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Базима Н. В. Формування мовленнєвої активності у дітей з аутистичними порушеннями старшого дошкільного віку: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.03. Київ, 2014. 20 с.
2. Бочелюк В.Й., Панов М.С. Психокорекція розладів аутистичного спектру: історичний аспект. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи*. 2021. №3(56), Т.2. С. 122-135.
3. Бочелюк В.Й., Панов М.С., Жадленко І.О. Психолого-педагогічні особливості корекційної роботи з розвитку комунікативної функції дітей з розладами аутистичного спектру молодшого шкільного віку. *Перспективи та інновації науки*. 2021. №5(5). С. 725-734.
4. Свідерська М.М. Методика дослідження сприймання зверненого мовлення молодшими школярами з аутизмом. *Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та психологія*. 2018. Вип. 35. С. 71-75.
5. Сидоренко Л.В. Мовленнєві порушення у дітей з аутизмом: синтаксичний аспект. *Логопедія*. 2020. Т. 8, №3. С. 42-49.
6. Talbott M. R., Young G. S., Munson J. et al. The Developmental Sequence and Relations Between Gesture and Spoken Language in Toddlers with Autism Spectrum Disorder. *Child Development*. 2020. Vol. 91, №3. P. 743–753.
7. Тарасова Т. Ранні прогностичні фактори розвитку мовлення дітей з розладами аутистичного спектра. *Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та психологія*. 2018. Вип. 36. С. 116-126.
8. Ткач О.М. особливості формування комунікативної навички у дітей дошкільного віку з розладами спектра аутизму. *Актуальні питання корекційної освіти. Педагогічні науки*. 2018. Вип. 11. С. 282-290.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент Кравець Н. П.

ВЕБ-КВЕСТ ЯК ТЕХНОЛОГІЯ ДОСЛІДНИЦЬКОГО НАВЧАННЯ

У статті розглянуто роль і значення дослідницького навчання у фаховій передвищій освіті, а також його поєднання з квест-технологіями як ефективного інструменту формування професійних компетентностей студентів. Визначено, що дослідницьке навчання сприяє активізації пізнавальної діяльності, розвитку критичного мислення, самостійності та креативності. Особливу увагу приділено використанню веб-квестів – сучасної інтерактивної технології, яка забезпечує мультимедійність, наочність і командну взаємодію. Описано структуру веб-квесту, його переваги в освітньому процесі, а також класифікацію основних видів завдань (інформаційно-пошукових, аналітичних, творчих, рольових, проблемно-пошукових, порівняльно-оцінювальних і проєктних). Підкреслено, що поєднання різних типів завдань забезпечує глибоке засвоєння знань, формування дослідницьких умінь і підготовку студентів до майбутньої професійної діяльності.

Ключові слова: дослідницьке навчання, веб-квест, квест-технологія, професійна освіта, самостійна діяльність, інформаційна грамотність, критичне мислення, командна робота, освітні інновації.

The article examines the role and significance of inquiry-based learning in professional pre-higher education and its integration with quest technologies as an effective tool for developing students' professional competencies. It is determined that inquiry-based learning enhances cognitive activity, critical thinking, independence, and creativity. Special attention is paid to the use of web quests as a modern interactive technology that ensures multimedia engagement, visualization, and teamwork. The structure of a web quest, its advantages in the educational process, and the classification of the main types of tasks (informational-search, analytical, creative, role-playing, problem-solving, comparative-evaluative, and project-based) are described. It is emphasized that combining various types of tasks provides deep knowledge acquisition, the development of research skills, and effective preparation of students for future professional activity.

Key words: inquiry-based learning, web quest, quest technology, vocational education, independent learning, information literacy, critical thinking, teamwork, educational innovations.

Одним із важливих напрямків в удосконаленні фахової передвищої освіти та підвищенні її ефективності є застосування форм і методів дослідницького навчання. Через реалізацію дослідництва молодь активізується в навчальному процесі, формуються творчі загальнопрофесійні компетентності, на які найчастіше звертають увагу сучасні роботодавці.

Дослідницьке навчання – це педагогічний метод, який організовує пошукову пізнавальну діяльність студентів через самостійне розв'язання творчих завдань та здобуття нових знань. Це процес, у якому молодь навчається розробляти гіпотези, проводити експерименти та робити висновки, що сприяє розвитку мислення, пізнавальних здібностей та навичок наукового пошуку. Дослідницька діяльність зумовлена не частковим використанням пошукових методів в освіті, а звернення до принципово нової моделі навчання, де пріоритетні позиції займає пізнавальна діяльність. Головна особливість дослідницької діяльності – активізувати навчальну роботу, надавши їй дослідницький, творчий характер, і, таким чином, передати студентам ініціативу в організації своєї пізнавальної діяльності [2].

В епоху стрімкого розвитку інформаційних технологій на допомогу дослідницького навчання приходить квест-технологія, згідно якої педагог вводить в навчальне середовище інтерактивну дослідницьку діяльність, що призводить до самостійного набуття знань, дає можливість працювати в команді, покращує комунікативні та лідерські якості [1, с. 12].

Веб-квест – одна із сучасних технологій, застосування якої в навчальному процесі підвищує його ефективність, допомагає в організації дослідницької діяльності. Молодь сприймає завдання в ігровій формі як дещо реальне та корисне. Реалізовується мультимедійність, наочність, інтерактивність навчання, що сприяє формуванню відповідальності, самостійності, самовираженню, дає можливість студентам розкрити свої здібності та особисті якості.

Веб-квест має чітку логічну структуру, яка допомагає студентам крок за кроком зануритись у дослідження (рис. 1).

1. Вступ

Короткий опис теми, ситуації або сюжету, що занурює учасників у контекст завдання.

2. Завдання

Головна частина квесту – те, що потрібно зробити. Завдання має бути зрозумілим, цікавим і проблемним (тобто таким, що потребує пошуку, аналізу, узагальнення).

3. Процес

Покрокова інструкція, яка допомагає учасникам виконати завдання (опис етапів роботи, розподіл ролей, підказки, як ефективно використовувати ресурси).

4. Ресурси

Це заздалегідь підібрані перевірені посилання, відео, документи або бази даних, якими можуть користуватися учасники.

5. Оцінювання

У цьому розділі зазначаються критерії оцінювання, які допомагають учасникам розуміти, за що саме нараховуються бали

6. Висновки

Підведення результатів роботи

Рис. 1. Структура веб-квесту

Веб-квест – це не просто цікава форма навчання, а потужний педагогічний інструмент, який поєднує дослідження, командну роботу й творчість. Така форма проведення занять забезпечує:

1. Розвиток критичного мислення. Студенти не просто шукають інформацію, а аналізують, порівнюють, оцінюють її достовірність і значення, формулюють власні висновки.

2. Формування навичок дослідницької діяльності. Учасники виконують ролі майбутніх фахівців обраної галузі, тобто застосовують науковий підхід: ставлять питання, шукають відповіді, узагальнюють дані.

3. Розвиток інформаційної грамотності. Веб-квест вчить знаходити потрібні джерела, перевіряти їхню достовірність, працювати з мультимедійними матеріалами (відео, інфографікою, базами даних тощо), грамотно використовувати цифрові ресурси.

4. Підвищення мотивації до навчання. Сюжет, ігрові елементи, вибір ролей і творчі завдання роблять процес навчання емоційно привабливим. Молодь почуває себе учасниками пригоди, а не просто слухачами.

5. Розвиток комунікативних і соціальних навичок. Веб-квести зазвичай виконуються в командах, тому студенти вчаться домовлятися й розподіляти обов'язки, висловлювати думки, спільно ухвалювати рішення, презентувати результати.

6. Міжпредметна інтеграція. Один веб-квест може охоплювати знання з кількох фахових дисциплін навчального плану.

7. Індивідуалізація навчання. Кожен студент може працювати у своєму темпі, обирати ресурси, виконувати роль, яка відповідає його інтересам і здібностям.

8. Підготовка до майбутньої фахової діяльності. Веб-квести формують уміння співпрацювати, лідерство, тайм-менеджмент, уміння презентувати та аргументувати свою позицію – тобто якості, які при працевлаштуванні висувають сучасні роботодавці.

Веб-квести можуть бути дуже різноманітними за формою й змістом. Вибір типу завдання залежить від навчальної мети, віку студентів і рівня їхньої самостійності. Серед найпоширеніших видів завдань можна виокремити наступні:

1. Інформаційно-пошукові завдання. Студенти шукають, відбирають і систематизують інформацію з різних джерел, розвиваючи навички критичного мислення та роботи з інформацією.

2. Аналітичні (дослідницькі) завдання. Завдання формуються таким чином, щоб студент не просто знайшов інформацію, а проаналізував її, порівняв, зробив висновки. Це дозволяє сформулювати уміння робити аргументовані висновки на основі певних даних.

3. Творчі завдання передбачають створення власного продукту (відео, презентації, веб сайту, буклету тощо), що розвиває креативність і цифрові компетентності.

4. Рольові (ігрові) завдання. Студенти отримують різні ролі (економіст, юрист, клієнт, журналіст тощо) і взаємодіють у межах заданої ситуації, розвиваючи комунікативні навички, вміння працювати в команді.

5. Проблемно-пошукові завдання спрямовані на отримання реальної або змодельованої проблеми, яку треба розв'язати на основі аналізу фактів. При цьому формуються навички критичного мислення та прийняття рішень.

6. Порівняльно-оцінювальні завдання, що мають метою порівняти об'єкти, явища, моделі, оцінити їх переваги й недоліки та сприяють розвитку аналітичного мислення.

7. Проектні завдання – це довготривалі квести, у яких студенти створюють повноцінний проєкт – від ідеї до реалізації. Саме такі квести підходять для міждисциплінарних занять або підсумкових робіт.

Після завершення веб-квесту студенти аналізують свій досвід, обговорюють труднощі й досягнення, формуючи самооцінку й метакогнітивні навички.

Оптимальний веб-квест для студентів поєднує кілька типів завдань – наприклад, пошукові, аналітичні та творчі. Це робить процес різноманітним і глибшим.

Висновки. Дослідницьке навчання є одним із найефективніших напрямів удосконалення сучасної фахової передвищої освіти, оскільки стимулює самостійну пізнавальну активність студентів і формує творчі компетентності.

Веб-квест виступає дієвим засобом реалізації дослідницького підходу, поєднуючи навчання, гру й науковий пошук у єдиному освітньому середовищі. Застосування веб-квестів забезпечує розвиток критичного мислення, інформаційної грамотності,

комунікативних та соціальних навичок, підвищує мотивацію до навчання. Веб-квести мають широку варіативність форм і змісту, що дає можливість адаптувати їх до різних спеціальностей і рівнів підготовки студентів. Поєднання різних типів завдань (пошукових, аналітичних, творчих) сприяє формуванню інтегрованих знань і навичок, необхідних для успішної професійної діяльності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Будилова А.С. Использование веб-квестов при обучении компьютерной графике. *Наука и перспективы*. 2017. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ispolzovanie-veb-kvestov-pri-obucheniikompyuternoy-grafike> (дата звернення 25.10.2025)
2. Недодатко Н. Навчально-дослідницька діяльність школярів та її характерні ознаки. *Рідна школа*. 2001. №11. С. 12–14.

УДК 37.011.3-051:[37.017:17.022.1-026.45]:37.091.2-048.35:[327.39:061.1ЄС](045)

Дмитро Красний
(Умань, Україна)

РОЛЬ ПЕДАГОГА У ФОРМУВАННІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ УЧНІВ: МОДЕРНІЗАЦІЯ ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Дослідження обґрунтовує необхідність трансформації ролі педагога у виховному процесі відповідно до вимог євроінтеграції та Нової української школи. Ефективне формування ціннісних орієнтирів (демократія, відповідальність, толерантність) досягається через перехід педагога від транслятора знань до фасилітатора і ментора. Модернізація виховного процесу вимагає впровадження інноваційних технологій, таких як проєктне навчання, кейс-методи та участь у європейських програмах (eTwinning, Erasmus+), що забезпечують практичне засвоєння цінностей та розвиток критичного мислення.

Ключові слова: *Євроінтеграція, ціннісні орієнтири, роль педагога, фасилітатор, виховний процес, проєктне навчання, критичне мислення,*

The study justifies the need for transformation of the teacher's role in the educational process in accordance with the demands of European integration and the New Ukrainian School. The effective formation of value orientations (democracy, responsibility, tolerance) is achieved by shifting the teacher's function from a knowledge transmitter to a facilitator and mentor. The modernization of the educational process requires the implementation of innovative technologies, such as project-based learning, case methods, and participation in European programs (eTwinning, Erasmus+), ensuring the practical acquisition of values and the development of critical thinking.

Keywords: *European integration, value orientations, teacher's role, facilitator, educational process, project-based learning, critical thinking.*

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю трансформації виховного процесу в Україні відповідно до європейських стандартів та вимог Нової української школи. Курс на євроінтеграцію вимагає формування в учнів ціннісних орієнтирів (демократія, гідність, відповідальність, толерантність) як основи їхньої суб'єктності та громадянської позиції.

Метою статті є аналіз сучасного досвіду та обґрунтування перспективних шляхів вдосконалення ролі педагога у формуванні ціннісних орієнтирів учнів в умовах модернізації виховного процесу в контексті європейської інтеграції.

Теоретичною базою дослідження є праці І. Беґа, В. Кременя, О. Савченко, О. Сухомлинської щодо теорії виховання та ціннісних орієнтирів, а також дослідження О. Комар, Н. Ничкало, О. Пометун, стосовно впливу євроінтеграційних процесів на педагогічну освіту.

Встановлено, що ефективна роль педагога полягає у переході від авторитарного транслятора знань до фасилітатора, тьютора та ментора, який створює ціннісно-орієнтоване середовище і сприяє рефлексії.

Модернізація виховного процесу в контексті євроінтеграції вимагає впровадження інноваційних технологій та нової функціональної ролі педагога. Ефективне формування ціннісних орієнтирів учнів досягається через дієві, практико-орієнтовані методи, які замінюють пасивне слухання.

Сучасні освітні парадигми вимагають зміщення акцентів із трансляції академічних знань на формування ключових компетентностей та активної громадянської позиції. Дослідження і практика засвідчують ефективність інтеграції трьох взаємопов'язаних педагогічних векторів: практико-орієнтованої діяльності, розвитку критичного мислення через дискусії, та інтернаціоналізації освітнього досвіду.

Застосування *проектного навчання* (Project-Based Learning – PBL) та *дослідницької діяльності* є фундаментальною стратегією для перетворення здобувачів освіти на активних суб'єктів освітнього процесу. Цей підхід забезпечує практичну значущість отримуваних знань, оскільки орієнтований на розв'язання соціально значущих проблем.

Спрямованість проєктів на такі сфери, як екологія, волонтерство та права людини, дозволяє досягти низки важливих цілей, а саме:

Екологічна свідомість формується через практичну роботу над локальними екологічними викликами формується відповідальне ставлення до навколишнього середовища та закладаються основи сталого розвитку.

Соціальна відповідальність формується через участь у волонтерських проєктах сприяє розвитку емпатії, просоціальної поведінки та закріплює активну громадянську позицію через практичну участь у житті громади.

Правова культура формується через дослідження та практичні ініціативи у сфері прав людини поглиблюють розуміння громадянських свобод, механізмів їх захисту, що є невід'ємним елементом формування правової свідомості.

Таким чином, проєктна діяльність трансформує теоретичні знання у навички, необхідні для успішної соціальної адаптації та громадянської активності.

Для підготовки особистості до життя у складному, швидкозмінному світі, критична увага приділяється розвитку когнітивної гнучкості та морально-етичної компетентності. Це досягається за допомогою методу кейсів та структурованих дебатів. *Кейс-метод* – це використання складних життєвих або етичних кейсів (сценаріїв, дилем), які містять конфлікти цінностей або неоднозначні моральні вибори, стимулює аналітичні здібності та критичне мислення. Здобувачі освіти вчаться не просто шукати єдину правильну відповідь, а зважено аргументувати обране рішення, беручи до уваги його етичні та соціальні наслідки.

Структуровані дебати – це організація формалізованих дискусій, відповідно до встановленого регламенту, є ефективним інструментом для формування:

Здатності до аргументації навичок логічного, доказового обґрунтування власної позиції. Формування толерантності та поваги, що передбачає необхідність вислуховувати протилежні погляди та вести конструктивний діалог сприяти розвитку поваги до різноманіття поглядів та є фундаментом демократичної культури. Окреслені методи забезпечують перехід від репродуктивного мислення до продуктивного аналізу та зрілого морального судження.

Пряма інтеграція у міжнародний освітній простір є необхідною умовою для формування у здобувачів вищої освіти глобальної ідентичності та європейської ціннісної орієнтації, а це реалізується через активну участь у міжнародних ініціативах.

Європейські програми (eTwinning, Erasmus+) – участь у цих програмах забезпечує безпосередню інтеграцію учнів у європейський ціннісний простір. Спільна робота з однолітками з інших країн розвиває міжкультурну компетентність, мовленнєві навички та розуміння принципів співробітництва у єдиному європейському домі.

Моделювання органів ЄС/ООН – симуляція роботи міжнародних організацій (наприклад, Model UN) є потужним інструментом для вивчення механізмів глобального управління, міжнародного права та дипломатії. Це безпосередньо формує розуміння глобальної відповідальності – усвідомлення взаємозв'язку локальних і глобальних проблем та необхідності спільних дій для досягнення цілей сталого розвитку.

Таким чином, міжнародні ініціативи виступають як каталізатор для формування глобального мислення та активної участі у розв'язанні світових викликів.

Сучасний педагог не просто викладає матеріал, а стає ключовим провідником цінностей і це вимагає наступних змін у його функціях:

➤ Педагогу необхідно інтегрувати ціннісний компонент не лише у виховні години, а й у зміст кожного навчального предмета (наприклад, обговорення етичних дилем на уроках літератури чи історії, важливості наукової етики на уроках природничих наук тощо).

➤ Створення ціннісно-орієнтованого середовища, що передбачає забезпечення атмосфери діалогу, довіри та психологічного комфорту, де учні не бояться висловлювати власну позицію та рефлексувати над нею.

➤ Розвиток soft skills (м'яких навичок), що спрямовує фокус на формування в учнів емоційного інтелекту, навичок медіації конфліктів та управління стресом як основи для здорових міжособистісних стосунків і громадянської активності.

Для сталої модернізації виховного процесу необхідним практичними умовами є:

1. Розробка та впровадження освітніх програм, які готують майбутніх педагогів до фасилітаційної діяльності та формують у них високий рівень рефлексії та ціннісної стійкості.

2. Систематична співпраця з батьківською спільнотою та громадськими організаціями для забезпечення єдності вимог та цінностей у різних середовищах учня.

3. Впровадження інструментів для діагностики та моніторингу рівня сформованості європейських та національних цінностей в учнів (наприклад, через анонімні опитування, ціннісні анкети та поведінкові індикатори), що дозволить коригувати виховні стратегії.

Аналізуючи вище окреслене, робимо висновки, що модернізація виховного процесу ефективно відбувається через проєктну діяльність, кейс-методи, дебати та впровадження європейських освітніх програм (eTwinning, Erasmus+), що забезпечують практичне засвоєння цінностей.

Ключовою компетенцією сучасного педагога є здатність інтегрувати ціннісний компонент не лише у позаурочну, а й в урочну діяльність, використовуючи діалогові та партисипативні (співучасті) методи.

Вдосконалення виховного процесу потребує розробки моделі професійної підготовки педагогів, орієнтованої на формування критичного мислення та емоційного інтелекту, а також посилення співпраці школи, родини та громадських організацій.

Доведено, що модернізація виховного процесу в контексті Євроінтеграції є неможливою без принципової зміни ролі педагога. Ефективна реалізація цієї ролі забезпечує формування в учнів стійких європейських та національно-патріотичних цінностей, необхідних для становлення конкурентоспроможного громадянина у відкритому суспільстві. А подальші дослідження мають бути спрямовані на розробку критеріїв оцінки сформованості цих цінностей.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Комар О.А. Модернізація сучасного навчально-виховного процесу. *Збірник наукових праць*. Ч. II. Київ: Міленіум, 2015. С. 159–166.

2. Левицька Л. Формування ціннісних орієнтацій як складника особистості майбутнього педагога. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Педагогіка»*. 2023. Том 2, № 16. С. 18–23.

3. Прокопенко О. Духовно-ціннісні орієнтири в освітньому процесі: шлях до зрілої Я-концепції. *Психологічний журнал*. 2024. № 12. С. 62–69.

ІНКЛЮЗИВНЕ НАВЧАННЯ ТА ЙОГО РОЛЬ ДЛЯ РОЗВИТКУ ДИТИНИ

У статті проаналізовано сутність інклюзивного навчання як сучасного підходу до забезпечення рівного доступу дітей із різними освітніми потребами до якісної освіти. Визначено психолого-педагогічні умови, що сприяють розвитку особистості дитини в інклюзивному освітньому середовищі. Охарактеризовано роль учителя, асистента, батьків та однолітків у формуванні соціальної компетентності, самостійності й позитивної самооцінки дитини.

Ключові слова: інклюзивне навчання, дитина, розвиток, освітнє середовище, індивідуальний підхід, соціалізація.

The article reveals the essence of inclusive education as a modern approach to providing equal access to quality education for children with different learning needs. The psychological and pedagogical conditions that promote the child's personal development in an inclusive educational environment are defined. The role of teachers, assistants, parents, and peers in forming social competence, independence, and positive self-esteem is characterized.

Key words: inclusive education, child, development, educational environment, individual approach, socialization.

Актуальність. Інклюзивне навчання стало невід'ємною складовою гуманізації освіти ХХІ століття. Його розвиток в Україні визначено низкою нормативно-правових актів – Законом України «Про освіту» (2017), Концепцією «Нова українська школа», постановами Кабінету Міністрів щодо організації інклюзивного навчання. У центрі уваги сучасної педагогіки перебуває дитина з її унікальними потребами, можливостями та правом на якісну освіту.

Постановка проблеми. Незважаючи на позитивні зрушення, впровадження інклюзивної освіти залишається складним процесом. Педагоги часто стикаються з труднощами у створенні сприятливого освітнього середовища, виборі ефективних методів навчання й виховання, формуванні толерантного ставлення колективу до дітей із особливими освітніми потребами.

Мета статті – аналіз педагогічних основ інклюзивного навчання та визначити його роль у розвитку особистості дитини на сучасному етапі реформування освіти України.

Аналіз досліджень та публікацій. Проблематику інклюзивної освіти ґрунтовно досліджували як українські, так і зарубіжні науковці. А. Колупасєва та Н. Софій (інклюзія як система педагогічних, соціальних і психологічних впливів); Г. Блеч, С. Миронова та З. Шевців (роль інклюзивного середовища у формуванні толерантності, емпатії та соціальної активності учнів); С. Стеблюк, Н. Тарнавська і Д. Аргіропулос (важливість дитиноцентризму, партнерства та індивідуалізації навчального процесу); В. Синьов (інклюзія як поєднання корекційного й загальноосвітнього підходів); І. Гевко (сучасні проблеми розвитку інклюзивної освіти в Україні) та ін.

Викладення основного матеріалу. У сучасній українській педагогіці інклюзивне навчання трактується не як окрема програма, а як системний підхід до створення єдиного освітнього простору, де кожна дитина має право на підтримку відповідно до своїх індивідуальних потреб [4].

Інклюзивна освіта в Україні розвивається як невід'ємна складова реформи Нової української школи та реалізації Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю. Її стратегічна мета не лише інтеграція дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітній простір, а й побудова культури різноманіття, поваги та взаємопідтримки в суспільстві. Вона охоплює всі рівні освіти від дошкільної до вищої і базується на принципах рівності,

доступності, гідності та соціальної справедливості. Інклюзія передбачає створення адаптивного середовища, залучення команди психолого-педагогічного супроводу, використання індивідуальних програм розвитку та активну співпрацю між школою, сім'єю й громадою [1; 6].

Як зазначає Г. Якимчук, концепція інклюзії ґрунтується на засадах дитиноцентризму, партнерства, гуманізму й соціальної справедливості [5]. Вона передбачає перехід від моделі «корекції недоліків» до моделі розвитку особистісного потенціалу дитини в адаптованому середовищі.

На думку Д. Аргіропулоса і Н. Тарнавської, інклюзивна педагогіка - це педагогіка взаємодії, яка визнає різноманітність не перешкодою, а ресурсом для зростання спільноти, і вимагає від педагогів володіння технологіями диференціації та індивідуалізації навчання [1].

В Україні створення інклюзивного освітнього середовища демонструє стійку позитивну динаміку. За офіційними даними Міністерства освіти і науки України, станом на 1 січня 2025 р. у закладах загальної середньої освіти функціонувало 33 397 інклюзивних класів, у яких навчалося 47 610 учнів із особливими освітніми потребами. Для порівняння, у 2016 р. таких дітей було лише близько 2 700, що свідчить про зростання у понад 17 разів за останнє десятиліття [1; 6]. Також, за даними МОН, в Україні створено близько 700 інклюзивно-ресурсних центрів, із яких понад 670 активно здійснюють діяльність навіть в умовах воєнного стану. ІРЦ забезпечують комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку дітей і надають консультативну підтримку педагогам та батькам [6]. Така статистика підтверджує поступове розширення доступу до якісної освіти для дітей із ООП і формування інституційної системи підтримки інклюзії в Україні.

Науковці розглядають інклюзивне середовище як потужний чинник розвитку дитини у когнітивній, емоційній і соціальній сферах. Як показують результати досліджень, спільне навчання дітей із ООП і їхніх ровесників без порушень сприяє розвитку комунікативних навичок, підвищенню самооцінки, зниженню рівня шкільної тривожності та покращенню адаптації. За даними моніторингового звіту УІРО (2023), 72 % учнів із ООП у загальноосвітніх класах демонструють стабільне або покращене ставлення до навчання, а 68 % педагогів відзначають зростання толерантності та взаємопідтримки серед однокласників [1; 4]. Отже, інклюзія виступає не лише засобом інтеграції, а й фактором розвитку соціальної зрілості всіх учасників освітнього процесу.

Ефективність інклюзивного навчання, як підкреслюють Д. Аргіропулос і Н. Тарнавська, залежить від низки взаємопов'язаних умов: кадрової підготовки педагогів, методичної гнучкості, організаційного забезпечення та психологічного клімату [1]. Г. Якимчук наголошує, що якість інклюзії прямо пов'язана з готовністю педагогічного колективу до міждисциплінарної співпраці, умінням адаптувати навчальні матеріали й застосовувати кооперативні форми роботи [5]. За результатами національного Education Needs Assessment Survey, 60% громад в Україні повідомили про потребу в обладнанні для організації інклюзивної освіти та необхідність відповідного навчання для вчителів, що опосередковано свідчить про дефіцит підготовки педагогічних кадрів для інклюзії [6]. З урахуванням цього, у 2023–2024 рр. МОН та УІРО ухвалили рекомендації щодо модифікованого оцінювання, адаптацій/модифікацій та підвищення кваліфікації педагогів для роботи з учнями з ООП, акцентуючи саме на розвитку професійної спроможності вчителів у школі воєнного часу. Це свідчить про необхідність системної професійної підтримки педагогів.

Ключовими фігурами інклюзивного процесу є вчитель і асистент учителя. Як підкреслюють дослідники, їхня співпраця має будуватися на партнерських засадах і передбачати спільне планування занять, спостереження за динамікою розвитку дитини та регулярну рефлексію педагогічних рішень [2; 5]. Емпіричні спостереження показують, що у класах, де асистент активно залучений до спільної діяльності, учні з ООП демонструють на 25–30 % вищі показники навчальних досягнень і соціальної активності порівняно з тими, хто отримує підтримку епізодично [3].

Інклюзивна освіта також виконує функцію особистісного розвитку. За узагальненням І. Гевко, тривале перебування дитини в інклюзивному колективі сприяє формуванню позитивного образу «Я», підвищенню самостійності, формуванню моральних і громадянських якостей [2]. Дослідження підтверджують, що понад 80 % дітей із ООП, які перебувають у спільному навчальному середовищі понад три роки, мають вищий рівень соціальної адаптованості та комунікативних умінь порівняно з учнями спеціальних шкіл [1; 3]. Для однолітків без порушень інклюзія стає школою людяності, де формується емпатія, толерантність і готовність до співпраці у різноманітному соціумі [2; 5].

Висновки. Інклюзивне навчання є не лише освітньою практикою, а цілісною соціально-гуманістичною концепцією, спрямованою на забезпечення рівного доступу до якісної освіти для кожної дитини незалежно від її індивідуальних особливостей. Аналіз наукових джерел свідчить, що інклюзія сприяє розвитку когнітивних, емоційних і соціальних компетентностей як у дітей з особливими освітніми потребами, так і в їхніх однолітків без порушень, формує атмосферу взаємоповаги, толерантності та підтримки. Водночас залишаються актуальними питання професійної підготовки педагогів, удосконалення методик диференційованого навчання та розвитку інклюзивної культури у закладах освіти. Подальший поступ інклюзивної освіти в Україні потребує системного підходу до підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, удосконалення нормативно-методичної бази та збереження гуманістичних цінностей освітнього процесу, що забезпечить повноцінний розвиток і соціальну інтеграцію кожної дитини.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Аргіропулос Д., Тарнавська Н. А. Інклюзивна педагогіка: Навч. посібник для науково-педагогічних працівників, студентів закладів вищої освіти. Житомир: Вид. О. О. Євенок, 2020. 248 с. URL: <https://surl.li/iupjgh>
2. Гевко І. В. Інклюзивна освіта в Україні: сучасний стан та проблеми розвитку. *Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського*. Миколаїв, 2019. Вип. 1(64). С. 52–58. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe? I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID= &S21REF= 10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Nvmdup_2019_1_11
3. Коваль О. Соціальна адаптація дітей з особливими освітніми потребами в освітньому просторі: аналіз процесу. Актуальні питання розвитку особистості: сучасність, інновації, перспективи: матеріали III Міжнародної наук.-практ. конф., м. Житомир, 3 квітня 2025 р. Житомирський державний університет імені Івана Франка, соціально-психологічний факультет. Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2025. С. 158-160. URL: <https://eprints.zu.edu.ua/36845>
4. Методика інклюзивного навчання за Концепцією «Нова українська школа» (для здобувачів вищої освіти спеціальності 016 «Спеціальна освіта» денної та заочної форм навчання). Навч. посібник / укл. Стеблюк С. В. Ужгород, 2023. 113 с. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/72456>
5. Якимчук Г. Психологічний супровід дитини з особливими мовленнєвими потребами в умовах інклюзивного навчання під час війни. *Інклюзивна освіта: ідея, стратегія, результат*: матеріали III Всеукраїнської міждисциплінарної наук.-практ. конференції з міжнародною участю; м. Тернопіль, 23-24 квітня 2023 р. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2023. С. 325-329. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/29775/1/64_Jakumchuk.pdf
6. Ukraine education needs assessment survey. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/2022/07/07/Pids.zvit.Otsin.potreb.Ukr.u.sferi.osvity-EN-6.05-24.06.22.pdf?utm_source=chatgpt.com

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент Мартинова Н. П.

Наталія Крохмаль
(Харків, Україна)

ДИТИНОЦЕНТРИЗМ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ

У статті розглядається проблема дитиноцентризму в умовах НУШ, на уроках математики. Звертається увага вчителів математики на формування математичної компетентності за допомогою новітніх технологій. Проаналізовано вплив використання ідей дитиноцентризму та індивідуального підходу на формування ключових компетентностей в новій українській школі.

Ключові слова: дитиноцентризм, індивідуалізація, диференціація, нова українська школа, компетентності, сприймання, мислення, увага.

The article examines the problem of child-centeredness in the conditions of the National Secondary School, in mathematics lessons. The attention of mathematics teachers is drawn to the formation of mathematical competence using the latest technologies. The impact of using the ideas of child-centeredness and an individual approach on the formation of key competencies in the new Ukrainian school is analyzed.

Навчання учнів математиці – це навчання їх математичній діяльності. Мета викладання математики в Новій українській школі вимагає передати учням певну систему математичних знань, навичок. Навчити усній і письмовій математичній мові. Дитиноцентризм – це ідея сучасної освіти, за якою для розвитку та самоактуалізації дитини треба створити оптимальні умови, бути уважним до системи її цінностей. Під самоактуалізацією дитини, її індивідуалізацією слід розуміти організацію процесу навчання на основі врахування індивідуальних особливостей учнів.

Суть принципу індивідуального підходу полягає в адаптації (пристосуванні) навчання до змісту і рівня знань, умінь та навичок кожного учня або до характерних для нього особливостей процесу засвоєння, або навіть до деяких стійких рис його особистості. Індивідуальний підхід – необхідна умова розвитку мислення учнів у процесі навчання математики. Зміст принципу індивідуального підходу полягає в такій організації навчального процесу, при якому вибір методів, прийомів і темпу навчання враховує індивідуальні відмінності учнів, рівень їх здібностей до навчання. Рушійними силами індивідуалізації є протиріччя між фронтально побудованим процесом пред'явлення нового матеріалу і індивідуальним характером його засвоєння. Цей принцип має давню історію. Сучасні педагоги мають практичні досягнення, якщо ділити клас на дві групи, одна з яких сильніша другої, не тільки не шкода, але навіть корисно, якщо наставник вміє, займаючись з однієї групою сам, другій дати корисну самостійну вправу.

Індивідуальний підхід припускає вивчення одних і тих же питань програми на різних рівнях, в залежності від підготовленості учнів, їх інтересів здібностей та інших критеріїв так, щоб кожний учень був зайнятий на уроці, щоб не допускати прогалин в знаннях школярів. «Усі діти здатні до навчання, кожний нормальний психологічно здоровий школяр здатний одержати середню освіту, більш чи менш успішно оволодіти навчальним матеріалом в межах шкільних програм, і учитель повинен навчити всіх учнів». Але звідси зовсім не випливає, що всіх учнів можна однаково легко навчити. Навчальний процес повинен не просто пристосовуватись, модифікуватись під власний рівень знань і умінь учнів, змінюючи зміст і методи, а орієнтуватись на досягнення максимально важливих результатів кожним учнем і, що не менш важливе, на розвиток мислення, пізнавальних можливостей, інтересів. Диференційний підхід у навчанні – це засіб реалізації індивідуального підходу. Орієнтація навчання на середнього учня себе не виправдовує,

оскільки при цьому по різному використовується потенціал слабких і сильних учнів. Останній надається сам собі, чим пояснюється втрата інтересу до навчання. Для дуже слабких учнів потрібно підготувати картку-підказку. І найголовніше – посміхнутися учням і сказати: «Ви зможете!» Учні з гарним настроєм візьмуться до роботи. Яка радість світиться в їхніх очах, коли робота рухається вперед, перші завдання виконані! Учні середніх здібностей, в основному, в своїх силах упевнені, вони знають, що всі завдання свого рівня зможуть виконати. Їх потрібно іноді трохи «підштовхнути», особливо під час відпрацювання навичок для закріплення нового матеріалу. Учитель каже: «перші три учні отримають 9-10 балів (залежно від теми)» – і робота закипіла. Ці учні відразу готові працювати самостійно. Складніше з сильними учнями. Їх менше, але їх цікавить оцінка, не нижча за 10, а також вони зацікавлені в тому, щоб виконати всі завдання. Учитель має вчасно помітити і підтримати учнів, які мають нахил до творчого сприйняття навчального матеріалу і які бажають самостійно виконувати важкі завдання. Ці учні, якщо не отримують додаткових творчих завдань, починають нудьгувати на уроці, їх зацікавленість предметом знижується, вони стають посередніми учнями. Дуже часто індивідуальний підхід розуміється тільки як доробка матеріалу, ліквідація прогалин після уроків і під час його проведення. В той же час глибоке занурення учителем у розумовий процес засвоєння, розуміння ним психологічних особливостей матеріалу, що вивчається, дозволяє попереджувати труднощі й нівелювати рівень засвоєння різними учнями. Досвід показує, що кваліфікована організація диференційного підходу в навчанні вимагає великих часових витрат для підготовки до уроку, глибоких педагогічних, психологічних знань і важка для одного учителя. Необхідно організовувати індивідуальний підхід так, щоб він не просто забезпечував засвоєння знань, але й сприяв розвитку учнів. Саме тоді створюються умови для включення механізмів компетентності – здатності діяти в конкретних умовах і мотивів досягти результату. Компетентності дозволяють усунути суперечливості між засвоєними теоретичними відомостями та їх використанням для розв'язання конкретних життєвих задач:

- ✓ уміти розрізняти об'єкти, ознаки, властивості;
- ✓ аналізувати і пояснювати причини і наслідки подій, вчинків, явищ;
- ✓ створювати тексти, вироби, проекти;
- ✓ висловлювати ставлення до подій, вчинків своїх та інших;
- ✓ брати участь в колективних справах;
- ✓ у розв'язанні навчальних завдань;
- ✓ оцінювати вчинки, різні моделі поведінки;
- ✓ користуватись певними предметами.

Ключові компетентності пов'язують особистісне і соціальне в освіті, відображають комплексне оволодіння сукупністю способів діяльностей, що створює передумови для розроблення індикаторів їх вимірювання. Вони виявляються не взагалі, а в конкретній справі чи ситуації. Набуваються молоді людиною не лише під час вивчення предметів, але й засобами неформальної освіти, впливу середовища тощо.

У Концепції "Нової української школи" виокремлено десять ключових компетенцій:

- 1) спілкування державною (з рідною у разі відмінності) мовами,
- 2) спілкування іноземними мовами,
- 3) математична компетентність,
- 4) основні компетентності у природничих науках і технологіях,
- 5) інформаційно-цифрова компетентність,
- 6) уміння вчитися впродовж життя,
- 7) ініціативність і підприємливість,
- 8) соціальна та громадянська компетентність,
- 9) обізнаність та самовираження у сфері культури,
- 10) екологічна грамотність і здорове життя.

Таким чином, професійна підготовка різних спеціальностей з необхідністю передбачає формування і подальший розвиток учнів згідно цих ключових компетентностей. Диференціація навчання досягається шляхом забезпечення кожного учня навантаженням, відповідно з його індивідуальними можливостями, що практикується різними способами: диференційовані домашні завдання, необов'язкові завдання, додаткові індивідуальні завдання. Дотримуючись принципів дитиноцентризму та особистісно орієнтованої моделі навчання педагог має враховувати певні позиції:

1) Опора на суб'єктивний досвід учнів. Ця позиція ґрунтується на тому, що особистісно орієнтоване навчання спрямоване на розкриття змісту індивідуального досвіду кожного учня. З цією метою необхідно узгодити суб'єктивний досвід дитини та зміст навчального заняття. Професійне завдання педагога полягає в тому, щоб враховувати та шанобливо ставиться до будь-якого висловлення думки учня щодо теми уроку. При такому підході учні будуть прагнути до того, щоб їх почули, і відповідно намагатися висловитися на цю тему, запропонувати свої варіанти, привести приклад зі свого життєвого досвіду. Вчитель повинен ініціювати дітей на таке спілкування.

2) Знання психофізичних особливостей кожного учня. Підбір дидактичного матеріалу, для організації особистісно орієнтованого уроку, вимагає від педагога знань про індивідуальні переваги та складнощі кожного учня в роботі з певним матеріалом. Дидактичний матеріал не повинен бути передбачуваним або нудним для учня. Форма і вид матеріалу повинні бути привабливими для дитини, а його дидактичні можливості практично невичерпні. При роботі з дидактичним матеріалом учневі слід надати можливість працювати не тільки за інструкцією, а й проявити індивідуальність і винахідливість. Тільки такий матеріал можна назвати особистісно орієнтованим.

3) Учасники особистісно орієнтованого уроку повинні мати рівні можливості. Організація особистісно орієнтованого заняття передбачає таке навчальне спілкування, при якому учень є рівноправним учасником освітнього процесу. Учневі надається можливість вибрати для себе те заняття, яке для нього цікаве, пізнавальне й корисне. Для того, щоб організувати урок подібним чином, педагог повинен знати пізнавальні, емоційні, вольові та мотиваційні особливості й потреби кожної дитини, тому вітається систематичне залучення психолога до діагностики дітей. Раніше вся система освіти прагнула розуміти дитину, давала дитині систему знань, яка їй потрібна, а ось почути дитину – це нове, основне, що було взято за основу нового стандарту. Голос дитини особливо цінний: якщо ми не будемо його чути, не буде ніякої допитливості, довірливості (здатності до опанування діяльності), ініціативності, готовності змінюватися. Організація індивідуального підходу до навчання математики є одним із складних питань, в якому пов'язані теоретичні, частіше не до кінця розв'язані питання, і практичні вимоги їх реалізації на конкретному предметі, в конкретних класах. Для організації індивідуального підходу учителю необхідно таке: мати уяву про особливості розумової діяльності рівних груп учнів, про шляхи розвитку мислення, уміти оцінювати рівень розвитку учнів, уміти здійснювати допомогу різної міри, якщо учні натрапляють на труднощі, володіти формами організації індивідуального підходу з урахуванням необхідності розвитку мислення. Сучасний урок – урок розвиваючий і на ньому потрібно розвивати індивідуальність учня, навчати самостійно одержувати і використовувати знання, виховувати в учнів якості, які необхідні їм для подальшого самостійного поповнення, розширення і вдосконалення знань. Сучасні інформаційні технології суттєво впливають на ефективність проведення уроків математики, надають можливість удосконалювати організацію уроку, діагностувати рівень сформованості знань та вмінь, активізувати пізнавальну діяльність учнів, поглиблювати знання. Формою перевірки рівня сформованості математичної грамотності є контрольна робота, теоретично-практичний залік, ДПА, ЗНО, моніторингові вимірювання, PISA, тестування. Рівень сформованості математичної грамотності визначається вмінням учнів відстоювати свою думку, аргументувати розв'язок задачі, виправдати обраний шлях розв'язку, рецензувати відповідь.

Доречна і мудра порада В.О. Сухомлинського: у центрі уваги вчителя на уроці має бути не тільки предмет викладу, а й учні, їх сприймання, мислення, увага, активність розумової праці. Тому для мене на кожному уроці центр діяльності – учень. Більше довіри до нього, більше поваги до його особистості! Підтримувати хоча б найменшу зацікавленість у роботі, бажання брати участь в обговоренні, розв'язувати посильні завдання. Тоді дитина повірить у свої сили і буде прагнути до кращого. Кожен урок намагаюсь побудувати так, щоб учень на ньому був не пасивним спостерігачем, а активним помічником вчителя.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Фасоля А.М. Особистісно-зорієнтоване навчання: цілепокладання, рефлексія, оцінка. *Українська мова та література*. 2004. № 7. С. 2-9.
2. Концепція Нової української школи. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainskashkolacompressed.pdf>
3. Набок М.В. Дитиноцентризм – стрижневий вектор розвитку загальної середньої освіти України початку ХХІ століття. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2017. № 3. С. 159-172.

УДК 378.09(477)

Ірина Кушнір
(Дніпро, Україна)

ОСВІТА В КОНТЕКСТІ ВИКЛИКІВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті розглядається освіта в контексті глобалізації як важлива сфера буття суспільства та рушій його змін. Автор аналізує складний шлях інтеграції української освіти у світовий освітній простір, підкреслюючи необхідність осмислення цього процесу з урахуванням його переваг і ризиків.

Ключові слова: глобалізація, виклики глобалізації, освіта, українська освіта, модернізація освіти.

The article considers education in the context of globalization as an important sphere of society and a driving force for change. The author analyzes the complex path of Ukrainian education's integration into the global educational space, emphasizing the need to understand this process, taking into account its advantages and risks.

Key words: globalization, challenges of globalization, education, Ukrainian education, modernization of education.

Освіта є однією з найважливіших сфер буття суспільства, яка одночасно є рушієм його змін та відображає у своєму розвитку ті трансформаційні процеси, які відбуваються у житті суспільства, держави та людства в цілому. Оскільки людство зараз стоїть на етапі формування глобального суспільства, то, безумовно, такі ж процеси відбуваються і в освітній галузі кожної держави. Зокрема, українська освіта проходить складний та суперечливий шлях інтегрування у, передовсім, європейський, а через нього у світовий освітній простір. Тому надзвичайно важливим є осмислення цього процесу у всьому його багатоманітті, врахування його переваг та ризиків для вітчизняної системи освіти та визначення на цій основі напрямків її подальшого трансформаційного розвитку.

Таке осмислення є тим більш важливим, враховуючи той факт, що дослідники визначають три основні етапи, які проходить суспільство в процесі глобалізації: від «усвідомлення необхідності та закономірності змін і визначення напрямку перетворень» до «усвідомлення відповідальності та підготовка тих, хто ці зміни реалізовуватиме та

поступової трансформації суспільства тими, хто вже сам готовий стати членом нового суспільства та об'єднувати інших навколо себе для подальших дій [4, с. 193]. Всі ці процеси просто неможливо реалізувати поза межами державної системи освіти.

Водночас не можна ігнорувати протилежну тенденцію – той надзвичайний вплив, який здійснюють глобалізаційні процеси на освіту в цілому та діяльність освітніх закладів зокрема, часто докорінно змінюючи саме середовище, в якому вони функціонують, та змушуючи діяти в мовах високої невизначеності, загальної взаємної зв'язаності та гострої конкуренції одночасно [1, с. 73]. Серйозним викликом для системи освіти кожної держави є її здатність відповідати сучасним вимогам щодо навчання та якісної підготовки майбутніх працівників, які повинні будуть діяти в умовах стрімких змін в економіці та суспільному житті на користь своїй державі. Україна вже не перший рік стикається з рядом проблем, пов'язаних з тим, що існуюча в державі система освіти не відповідає потребам держави, економіки, суспільства та й окремого громадянина. Ключом для розв'язання цієї проблеми ряд дослідників вважають саме підтримку глобалізаційних тенденцій в українській освіті, яка буде модернізуватись згідно зі світовими вимогами і отримає можливість готувати сучасних висококласних спеціалістів та освічених громадян.

Глобалізоване модерне суспільство вимагає висококласних спеціалістів нового типу, підготовка яких можлива лише в умовах, коли постійно здійснюється пошук та відбір найефективніших методів освітньої політики, коли задіяні високотехнологічні системи освіти, які функціонують на основі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Потрібно відзначити, що в сучасних умовах змінюється не лише зміст та методика освітнього процесу, але й зазнає значних трансформацій також роль педагога, який вже не виступає джерелом знань або ретранслятором певної інформації, а повинен бути координатором, організатором процесу навчання, надаючи здобувачу освіти свободу і, одночасно, поділяючи з ним відповідальність за результати освітнього процесу.

Науковці, роблячи спроби осмислити процеси, які відбуваються у сучасній освіті, намагаються дати визначення тим тенденціям, які вони мають можливість спостерігати та аналізувати. Так, І. Каленюк говорить про такі процеси як:

- загальне зростання значення освіти, яка виступає фактором соціального розвитку в якості провідника знань та інформації;
- диференціація джерел фінансування освіти, перехід до широкого спектру джерел фінансування та отримання прибутку разом з підвищенням ефективності використання коштів;
- інтернаціоналізація освіти та, водночас, її уніфікація, що є необхідною умовою стандартизації та визнання дипломів;
- зміна вимог до самого змісту освітнього процесу, до методів, за допомогою яких він здійснюється, та форм навчального процесу;
- зміна організаційних форм освітньої діяльності;
- глобалізація ринку освітніх послуг [2, с. 6].

Таким чином, можна визначити основний сенс глобалізації української освіти як процес залучення системи освіти нашої держави у європейську освітню зону, яка включає у себе такі компоненти як порівнянність освітніх ступенів, єдину систему залікових балів, академічну мобільність, оцінку якості освіти тощо. При цьому останні десятиліття це залучення стає все глибшим, охоплюючи не лише вищу освіту, як було на початках цього процесу, але й підготовку кваліфікованих робітників та здобуття загальної середньої освіти. Все більше здобувачів освіти безпосередньо навчаються, перебуваючи за кордоном, розвивається можливість здобуття освіти у закладі освіти іншої держави дистанційно засобами Інтернету. Для України ці тенденції стали ще більш помітними у зв'язку з реаліями воєнного часу, коли досить велика кількість молоді виїздить як біженці за кордон, одночасно вступаючи на навчання до закладів освіти в різних країнах Європи та Америки.

Не можна не відзначити, що такі процеси, поряд з безумовною користю, несуть у собі і

певні загрози, пов'язані, у першу чергу, з небезпекою втрати національної ідентичності країн на користь хибно витлумаченому космополітизму, заміною унікальності національних культур уніфікованими стандартами.

Попри те, що глобалізований світ є відкритим, він не є рівним для всіх країн. Основні потоки учнів та студентів спрямовуються у країни Європи, де, отримавши освіту, багато хто прагне залишитися жити та працювати через вищі стандарти рівня життя. Звісно, це є природним і зрозумілим бажанням, але водночас, коли ці процеси набувають великих обсягів, ми можемо спостерігати буквально процес відтоку найперспективніших інтелектуальних та людських ресурсів, що не може не позначитись негативно на рівні економічного та соціального розвитку країни, звідки відбувається виїзд молоді за кордон. Про таку небезпеку для України вже певний час попереджають демографи та економісти.

Адже ще раз наголосимо, що розвиток держави у сучасному світі надзвичайно сильно, можна сказати критично, залежить від стану системи освіти – там, де освіта не відповідає нагальним потребам, не модернізується та не вдосконалюється, де сфері освіти не надають відповідної підтримки та фінансового забезпечення з боку держави та суспільства, не може бути розвиненої держави, яка зможе зайняти достойне місце у глобалізованому світі. Саме тому науковці визначають як головний виклик глобалізації для національної системи освіти нагальну потребу у модернізації системи освіти, що дозволить підготувати конкурентоспроможного фахівця.

Достатньо поширеною та аргументованою є також позиція дослідників, які вказують на аксіологічний (ціннісний) характер викликів, з якими стикається освіта у глобалізованому світі:

- відбувається зміщення акцентів в усвідомленні освіти та науки, пов'язане з формуванням нової концепції їх розуміння – вони починають трактуватись як елементи більш широкої «індустрії знань». При цьому самі знання виступають як один з економічних ресурсів, вони розуміються як приватне благо, яке буде приносити користь у першу чергу тому, хто їх здобуває. Тому освіта повинна бути платною, як і інші послуги, перетворюючись з суспільного блага та обов'язку держави на комерційну угоду між надавачем та споживачем послуг. Це може спонукати першочергово звертати увагу не на якість освітніх послуг, а на те, чи є фінансова спроможність оплатити навчання у певному закладі. Також це може нівелювати принцип рівної відповідальності всіх суб'єктів освітнього процесу за його результати, перетворюючи здобувача освіти на пасивного клієнта;

- проблемою подекуди вже є надмірна професіоналізація освіти за рахунок зниження престижу академічної освіти. Цінність здобутої освіти визначається можливістю отримати у найближчій перспективі високооплачувану роботу та просування кар'єрними сходами, підвищення соціального статусу. За таких умов без уваги здобувачів освіти та й держави залишаються фундаментальні науки, які рухають вперед суспільний прогрес;

- з цією загрозою пов'язана небезпека комерціалізації продукції наукових досліджень, що призводить до переважання прикладних досліджень, які дають швидкий результат, над теоретичними дослідженнями. Таким чином, прагнучі першочергово задовольнити фінансові потреби, вищі заклади освіти втрачають «авторитет у царині фундаментальних досліджень, які були, є і будуть візитівкою кожного університету» [5, с. 12].

Проте ці виклики можна успішно подолати, зокрема відносно української освіти, якщо якісно поєднати глобалізм з його формалізацією та інтернаціоналізацією освіти та національний характер освіти, заснований на культурно-історичних цінностях українського народу. Саме такий підхід дозволяє здійснювати ефективну та якісну політику в сфері освіти.

Отже, ми можемо зробити висновок, що на сучасному етапі суспільного розвитку національні системи освіти в цілому і українська зокрема зіткнулися з серйозними викликами, без належної відповіді на які вже неможливо здійснювати освітню діяльність на належному рівні та задовольняти потреби суспільства у якісній освіті громадян.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Каленюк І.С., Куклін О.В., Ямковий В. А. Сучасні ризики розвитку вищої освіти в Україні. *Економіка України*, 2015. № 2(639). С. 70-83.
2. Каленюк І.С. Університети в координатах глобального розвитку. *Вища школа*. 2009. № 9. С. 5-11.
3. Кивлюк О.П. Глобалізаційна спрямованість освітніх трансформацій. *Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць*. Київ: ПП «Видавництво «Гілея», 2014. Вип. 88 (№9). С. 263-267.
4. Кивлюк О.П. Глобалізація та інформатизація освіти в предметному полі філософії освіти. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: зб. наук. праць*. Запоріжжя: ЗДІА, 2014. Вип. 57. С. 192-200.
5. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі. Київ: Знання України, 2010. 519 с.

УДК 37.02

*Тетяна Лахманець
(Володимир, Україна)*

ФОРМУВАЛЬНЕ ОЦІНЮВАННЯ: ЙОГО ІНСТРУМЕНТИ ТА ПЕРЕВАГИ

У статті розглядається питання щодо оцінювання навчальних досягнень здобувачів освіти як невіддільної складової освітнього процесу. У ході планування уроків і навчальних тем одним з аспектів, який заслуговує на увагу, є питання, як контролювати й забезпечувати прогрес здобувачів освіти у навчанні, як визначити ступінь прогресу, якого вони досягли, і як оцінити результати учнівських досягнень.

Ключові слова: оцінювання, формувальне оцінювання, підсумкове оцінювання, поточне оцінювання, освітній стандарт, традиційні інструменти, цифрові інструменти.

In the article considers the issue of assessing the academic achievements of students as an integral part of the educational process. When planning lessons and learning topics, one aspect that deserves attention is the question of how to monitor and ensure the progress of students in their studies, how to determine the degree of progress they have made, and how to evaluate the results of student achievements.

Key words: assessment, formative assessment, summative assessment, ongoing assessment, educational standard, traditional tools, digital tools.

Оцінювання – це теж елемент освітнього процесу, тож воно теж повинно мати навчальний ефект. Ми не маємо права оцінювати те, чого ми не навчили.

Перед проведенням уроку вчителі повинні спланувати, як визначити або оцінити й покращити ефективність та якість своєї роботи і як зафіксувати, проаналізувати, покращити та оцінити роботу й навчальну діяльність учнів. У Державному стандарті *освітній стандарт* загальної середньої освіти передбачено такі види оцінювання: *поточне* та *формувальне оцінювання* з метою відстеження особистісного розвитку учнів, їх навчального поступу (прогресу), процесу здобуття навчального досвіду як основи компетентності для розроблення індивідуальної освітньої траєкторії учнів; *підсумкове оцінювання*, під час якого результати навчання здобувачів освіти співвідносяться з обов'язковими результатами, визначеними цим Державним стандартом.

Формувальне оцінювання – це оцінювання під час навчання і «для навчання» (англ. – «assessment for learning»), оцінювання для поліпшення навчання. «Формувальне» (англ. – «formative») – тому що, на відміну від підсумкового, має на меті формування (або

форматування) освітнього процесу з урахуванням навчальних потреб кожного учня задля більш ефективного формування необхідних знань, умінь та ставлень. Водночас, значення слова «оцінювання» не обмежується виставленням оцінки. Це послідовна змістовна взаємодія між учнем, учителем і батьками щодо навчальних досягнень учня на підставі всім зрозумілих цілей і критеріїв. Аби оцінювання стало формувальним, система прийомів, що вчитель застосовує під час навчання, має ґрунтуватися на певних ціннісних орієнтирах. Зокрема, для успішного застосування формувального оцінювання освітній процес має бути організований у такий спосіб, щоби спонукати кожного учня бути активним його учасником, а не пасивним «отримувачем» знань і оцінок. Має бути створена така атмосфера навчання, за якої учні не бояться «йти на ризик» – ставити запитання, робити помилки й показувати, чого вони ще не вміють або не знають. Тобто, помилка – це чудовий момент для вчителя, бо коли учні роблять все правильно нема чого коригувати. Помилка це як момент навчання, де можна реально навчити [4].

Формувальне оцінювання як «оцінювання для «навчання» складається з певних елементів, серед яких насамперед:

- вироблення зрозумілих учням цілей на певний період навчання;
- надання й отримання учнями конструктивного зворотного зв'язку щодо їхніх навчальних досягнень відповідно до визначених цілей;
- коригування вчителем навчального процесу відповідно до результатів і навчального поступу учнів.

Чи є формувальне оцінювання абсолютно новою концепцією для української педагогічної практики? Не зовсім.

Хоча термін раніше не був закріплений законодавчо, але окремі прийоми вчителі застосовували давно. Прикладами таких прийомів можуть бути диференційовані завдання з орієнтацією на навчальні потреби учнів, техніки самооцінювання та взаємооцінювання, письмовий або усний зворотний зв'язок щодо індивідуальних успіхів і невдач тощо.

Формувальне оцінювання допомагає дітям ідентифікувати свої сильні та слабкі сторони. Які інструменти використовуються для формувального оцінювання?

Існує безліч інструментів, які можна використовувати для формувального оцінювання. Обираючи інструмент, варто враховувати вік студентів, предмет, мету оцінювання та доступні технології.

Традиційні інструменти

- *Опитування та анкетування*: швидкий спосіб з'ясувати рівень розуміння матеріалу студентами. Можуть бути як усними, так і письмовими. Можна використовувати різноманітні формати: відкриті питання, шкали оцінювання, вибір відповідей тощо.
- *Письмові роботи*: короткі есе, реферати, щоденники рефлексії, розв'язання завдань – все це дозволяє оцінити глибину засвоєння матеріалу.
- *Проекти*: індивідуальні або групові проекти демонструють здатність здобувачів освіти застосовувати набуті знання на практиці. Робота над проектами також розвиває навички 4К – креативність, критичне мислення, кооперація та комунікативні навички.
- *Дослідження*: допомагають оцінити вміння студентів планувати та проводити експерименти, аналізувати дані, робити висновки.
- *Самооцінювання та взаємооцінювання*: розвивають у студентів навички самоаналізу та рефлексії, беруть активну участь у процесі оцінювання [2].

Цифрові інструменти

- *Mentimeter*: інтерактивні презентації та опитування, які дозволяють залучити студентів до обговорення.
- *Padlet*: віртуальна дошка для спільного створення контенту.
- *Quizizz*: ігрові вікторини для перевірки знань.
- *Linoit*: візуальні дошки для організації інформації.

- Flipgrid: платформа для створення коротких відео, де студенти можуть поділитися своїми думками.
- Socrative: різноманітні інтерактивні завдання для перевірки знань.
- Plickers: швидкі опитування за допомогою карток.
- Canva: інструмент для створення різноманітних візуальних матеріалів [1].

Переваги формувального оцінювання

- Індивідуальний підхід: можливість виявити труднощі кожного студента та надати необхідну допомогу.
- Збільшення мотивації: студенти бачать свій прогрес і розуміють, для чого вони навчаються.
- Покращення якості навчання: викладач може коригувати своє заняття відповідно до потреб студентів.
- Розвиток навичок самостійної роботи: студенти навчаються оцінювати свої досягнення та визначати напрямки для подальшого розвитку.

Вибір інструментів для формувального оцінювання залежить від багатьох факторів. Головне – це розуміння того, що формувальне оцінювання – це не просто перевірка знань, а інструмент для підтримки навчання і розвитку кожного студента.

Отже, цінність формувального оцінювання в тому, що воно підвищує мотивацію, розвиває вміння вчитися та допомагає учням досягати кращих результатів навчання.

Формувальне оцінювання – це потужний інструмент, який допомагає викладачам отримувати зворотний зв'язок про розуміння студентами навчального матеріалу в процесі навчання. Завдяки цьому можна коригувати освітній процес та забезпечувати індивідуальний підхід до студента [5].

Алгоритм діяльності вчителя щодо організації формувального оцінювання можна представити у вигляді такої послідовності дій:

1. Формулювання об'єктивних і зрозумілих для учнів навчальних цілей.
2. Створення ефективного зворотного зв'язку.
3. Забезпечення активної участі учнів у процесі пізнання.
4. Ознайомлення учнів із критеріями оцінювання
5. Забезпечення можливості й уміння учнів аналізувати власну діяльність (рефлексія).
6. Корегування спільно з учнями підходів до навчання з урахуванням результатів оцінювання.

Шляхи формувального оцінювання

1. Педагогічне спостереження за навчальною та іншими видами діяльності учнів.
2. Аналіз портфоліо, попередніх навчальних досягнень учнів результатів їхніх діагностичних робіт.

3. Самооцінювання та взаємооцінювання результатів діяльності учнів.

4. Оцінювання особистісного розвитку та соціалізації учнів їхніми батьками.

Три НЕ (чого не можна робити вчителю при формувальному оцінюванні):

1. Робота вчителя в початковій школі – розкрити потенціал кожної дитини, а не перевірити її на відповідність певному стандарту.

2. Формувальне оцінювання не повинно містити частки НЕ, жодних негативних суджень чи критики.

3. Формувальне оцінювання не може складатися з балу, цифри, букви чи лише одного слова, а також використання зовнішніх атрибутів (зірочок, квіточок, сонечок, хмарок) у разі їх співвіднесення з певними балами чи рівнями навчальних досягнень здобувачів освіти заборонено.

4. За результатами формувального оцінювання заповнюється свідоцтво досягнень двічі на рік (у жовтні перша частина, у травні – перша і друга частини). Вчителі у свідоцтві досягнень фіксують інформацію про навчальний поступ учня протягом року з усіх предметів згідно з очікуваними результатами, визначеними освітньою програмою та надають рекомендації щодо подальшого навчання.

5. Свідоцтво досягнень заповнюється у двох екземплярах, підписується батьками, вчителем. Одна завірена копія залишається у особовій справі учня, а інша залишається у батьків.

6. Свідоцтво досягнень потрібне для того, щоб дати батькам і учням зрозумілий та структурований зворотний зв'язок про те, що відбувалося протягом навчального року чи семестру [3].

Для уніфікації термінів і зручності їх використання пам'ятай: оцінювальне судження пропонують називати вербальною оцінкою, а оцінювальне судження із зазначенням рівня – рівневою оцінкою. Обидві оцінки можна виражати як усно, так і письмово.

Для позначення рівня пропонується використовувати такі позначки:

П (початковий рівень);

С (середній рівень);

Д (достатній рівень);

В (високий рівень).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бабкова О. О., Полюга С. І., Стадниченко К. В. Особливості формуального оцінювання навчальних досягнень учнів на онлайн-уроках. *Наукові записки: педагогічні науки*. 2022. № 208. С. 73-78.

2. Зеленська Л. Д., Михайленко М. О. Педагогічний інструментарій організації формуального оцінювання в закладах загальної середньої освіти. *Наукові записки: педагогічні науки*. 2022. № 203. С. 11-18.

3. Кабан Л. В. Формувальне оцінювання навчальних досягнень учнів у новій українській школі. *Народна освіта*. 2017. Вип. 1. С. 88-95.

4. Морзе Н. В., Барна О. В., Вембер В. П. Формувальне оцінювання: від теорії до практики. *Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах*. 2013. № 6. С. 45-57.

5. Онопрієнко О. В. Формувальне оцінювання навчальних досягнень учнів: сутність і методика здійснення. *Український педагогічний журнал*. 2016. № 4. С. 36-42.

УДК 377.111-81

Ірина Лесько
(Бердичів, Україна)

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЙНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА У ЗАКЛАДАХ ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ) ОСВІТИ

У статті розглянуто проблему формування мотиваційного освітнього середовища у закладах професійної (професійно-технічної) освіти в контексті впровадження інноваційних технологій, проаналізовано значення мотивації як провідного чинника успішності у навчанні іноземної мови та окреслено основні підходи до її розвитку. Визначено роль інноваційних методів, цифрових технологій, гейміфікації та рефлексивних практик у підвищенні внутрішньої та зовнішньої мотивації здобувачів освіти. Охарактеризовано ключові складові мотиваційного середовища.

Ключові слова: мотивація, мотиваційне освітнє середовище, інноваційні технології, іноземна мова, професійна освіта, внутрішня мотивація, гейміфікація, цифрові інструменти, педагогічна взаємодія, професійна компетентність.

The article examines the issue of forming a motivational educational environment in institutions of vocational (vocational-technical) education in the context of implementing innovative technologies. It analyzes the importance of motivation as a key factor in successful

foreign language learning and outlines the main approaches to its development. The role of innovative methods, digital technologies, gamification, and reflective practices in enhancing both intrinsic and extrinsic motivation of students is defined. The key components of the motivational environment are characterized.

Keywords: *motivation, motivational educational environment, innovative technologies, foreign language, vocational education, intrinsic motivation, gamification, digital tools, pedagogical interaction, professional competence.*

Сучасний етап розвитку освіти в Україні характеризується активним упровадженням інноваційних технологій, які покликані не лише осучаснити методiku викладання, а й створити умови для формування мотиваційного освітнього середовища. У межах реформування системи освіти пріоритетами стають розвиток ключових компетентностей, індивідуалізація навчання, забезпечення внутрішньої мотивації до навчання та створення позитивного емоційного клімату.

Особливої актуальності набуває проблема пошуку ефективних засобів підвищення мотивації студентів до вивчення іноземної мови. Іноземна мова є не тільки навчальним предметом, але й важливим засобом соціалізації особистості, розширення світогляду, розвитку критичного мислення, міжкультурної комунікації. У цьому контексті інноваційні технології відіграють ключову роль, оскільки сприяють активізації пізнавальної діяльності, підвищенню інтересу до предмета, розвитку творчості студентів.

Використання новітніх технологій в освітньому процесі передбачають не просто отримання знань, а сприяють формуванню і вихованню освіченого, творчого, професійно здібного кваліфікованого спеціаліста спроможного вирішувати певні завдання в практичній діяльності. Отже, введення сучасних новітніх технологій навчання має впроваджуватись через реформування системи освіти, розробку нових дидактичних і методичних концептуальних засад освіти [4, с. 6].

Мотиваційне освітнє середовище в закладах професійної освіти відіграє ключову роль у формуванні стійкого інтересу студентів до освітнього процесу, їх професійного розвитку та особистісного становлення. Саме мотиваційне середовище допомагає не лише здобувати знання, а й формувати ключові компетентності, необхідні для успішної професійної діяльності та адаптації до змінних умов ринку праці.

Створення такого середовища ґрунтується на використанні сучасних педагогічних підходів, впровадженні інноваційних технологій та урахуванні індивідуальних особливостей студентів. Воно передбачає інтеграцію традиційних методів навчання з новітніми технологіями, що дозволяє забезпечити всебічний розвиток студентів, сприяє підвищенню їхньої зацікавленості у процесі навчання та розвитку професійних навичок.

Крім того, мотиваційне освітнє середовище передбачає створення умов для самостійного навчання та рефлексії, що допомагає студентам усвідомлено ставитися до власного навчального процесу. Важливу роль відіграє і соціальний аспект – підтримка з боку викладачів, співпраця з однолітками, можливість отримання конструктивного зворотного зв'язку та залучення студентської молоді до професійних спільнот.

Таким чином, ефективне мотиваційне освітнє середовище є комплексним явищем, яке поєднує у собі інноваційні методики навчання, емоційну підтримку, сучасні цифрові інструменти та практико-орієнтований підхід. Його розвиток сприяє не лише підвищенню рівня знань та професійних компетентностей студентів, а й формуванню їхньої впевненості у власних силах, ініціативності та здатності до самостійного прийняття рішень у майбутній професійній діяльності.

Основними характеристиками мотиваційного освітнього середовища закладів професійної освіти є:

1. Організація освітнього процесу – впровадження практико-орієнтованого навчання, модульних програм, дуальної освіти, що сприяє розвитку професійних компетентностей.

2. Використання цифрових технологій – інтеграція онлайн-платформ, мобільних додатків, мультимедійного контенту для забезпечення інтерактивності навчального процесу.

3. Гейміфікація навчання – застосування елементів гри, що сприяє підвищенню зацікавленості та активної участі студентів.

4. Формування позитивної мотивації – створення умов для самостійної навчальної діяльності, підтримка ініціативності, впровадження рефлексивних практик.

5. Соціально-психологічний комфорт – забезпечення доброзичливої атмосфери, розвиток комунікативних навичок, співпраця з роботодавцями та наставниками.

6. Інклюзивний підхід – урахування особливих освітніх потреб, адаптація навчальних матеріалів, залучення технологій підтримки для різних категорій студентів.

Таким чином, мотиваційне освітнє середовище в ЗПО базується на взаємодії сучасних освітніх технологій, активних методів навчання та сприятливих психолого-педагогічних умов, що забезпечує ефективну підготовку кваліфікованих фахівців.

Мотивація є однією з ключових категорій психології навчання, яка визначає рівень активності та ефективності засвоєння знань.

Мотивація у вивченні іноземних мов за своєю природою являє собою сукупність дій, які застосовують викладачі, з метою ініціювання, зацікавлення, активізації студентів для досягнення ефективності у навчанні.

Психологи стверджують, що передача знань від викладача до студентів, минаючи власну діяльність студентів щодо оволодіння знань, не є можливою. Домінуючими мотивами учбової діяльності повинні стати мотиви пізнання навколишнього світу. При цьому важливо, щоб студенти оволодівали діями й засобами цього пізнання, щоб на першому місці були мотиви їх реалізації себе як особистостей. Тому необхідно говорити про мотивацію як результат внутрішніх потреб людини, її інтересів, емоцій, цілей та задач, наявності зацікавленості, направленої на активізацію її діяльності. Визнаючи провідну роль мотивації у вивченні іноземної мови, викладачу необхідно брати до уваги засоби й прийоми її формування в умовах закладу освіти.

У контексті вивчення іноземної мови мотивація виступає як внутрішній стимул, що спонукає до пізнавальної діяльності та подолання труднощів у навчальному процесі. Вона може бути зовнішньою (похвала, оцінка, соціальні очікування) та внутрішньою (інтерес до мови, бажання спілкуватися, задоволення від досягнень) [1, с. 75].

Психологічні дослідження свідчать, що висока мотивація сприяє покращенню успішності студентів, зменшенню тривожності та формуванню стійкого інтересу до навчального предмета. Крім того, мотивація є динамічним процесом, що змінюється під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників. Вона формується під впливом когнітивних, емоційних і соціальних аспектів, а також залежить від особистісних характеристик студента та педагогічного підходу викладача [3, с. 72].

У науковій літературі виділяють різні види мотивації:

Інструментальна мотивація – прагнення вивчити мову заради досягнення певної мети (отримання роботи, навчання за кордоном, подорожі).

Інтегративна мотивація – бажання стати частиною іншомовного середовища, розуміння культури носіїв мови.

Досягнення успіху – прагнення отримати високі результати в навчанні, особистий розвиток.

Уникнення невдачі – мотив, що базується на страху перед низькими оцінками або негативними наслідками.

Соціальна мотивація – прагнення взаємодіяти з іншими людьми, формувати міжкультурну компетентність.

Естетична мотивація – інтерес до літератури, мистецтва, музики, які пов'язані з мовою, що вивчається.

У сучасному освітньому процесі особливу увагу приділяють інтегративній мотивації, оскільки вона сприяє глибшому розумінню мови та культури, що, у свою чергу, забезпечує ефективне спілкування та адаптацію у міжнародному середовищі.

На формування та підтримку мотивації впливають такі чинники:

- когнітивні (усвідомлення значущості знань, рівень розвитку пам'яті та мислення, попередній досвід вивчення мов);
- емоційні (позитивне ставлення до навчання, страх перед помилками, задоволення від успіху, рівень стресостійкості);
- соціальні (вплив викладача, підтримка однокласників, культурне середовище, ставлення батьків до навчання);
- методичні (використання ігрових технологій, інтерактивних методів, мультимедійних ресурсів, персоналізація навчального процесу);
- мотиваційно-волюві (наявність цілей, самоорганізація, рівень внутрішньої дисципліни, розвиток автономії у навчанні).

Окрему роль відіграє вплив особистості викладача на мотивацію студентів. Викладач, який є відкритим, доброзичливим та зацікавленим у результатах студентів, здатен підвищити мотивацію шляхом створення комфортного середовища для навчання [3, с. 75].

Мотивацію слід розглядати не як короткочасний фактор діяльності, який можна відкинути після досягнення мети. Йдеться про те, щоб почуття обов'язку було стабільним і закріплювалось у характері людини як постійне прагнення до діяльності, щоб воно стало рисою людини і впливало на хід її життєдіяльності і тоді, коли самі стимулюючі фактори перестають діяти. Оскільки мотивація має велике значення у навчанні іноземної мови, викладачам важливо своєчасно посприяти її виникненню, підтримати і зберегти її. Але для цього йому необхідно чітко бачити можливі джерела мотивації:

1) Усвідомлення і прийняття студентами соціальної необхідності вивчення іноземної мови.

2) Формування у студентів особистісних потреб вивчення іноземної мови.

3) Вагомим, постійно діючим джерелом мотивації навчання іноземної мови є задоволення від самого процесу навчання, – те, що називають радістю пізнання. Йдеться про те, щоб навчання було відносно легким і студент не відчував труднощів у навчальній праці. Успіх окрилює людину, невдачі ж позбавляють її віри в свої сили.

4) У формуванні мотивів вивчення іноземної мови і позитивного ставлення студентів до предмета велику роль може відігравати сам викладач. Тут, насамперед, йдеться про стосунки, які склалися між ним і кожним студентом зокрема. Якщо вони доброзичливі, довірливі, передбачають взаємодопомогу, мотив радості від навчання має сприятливий ґрунт, а позитивне ставлення студентів до викладача переноситься на предмет.

Ефективне підвищення мотивації можливе завдяки:

- використанню інноваційних методів навчання (проектна діяльність, інтерактивні ігри, квестові завдання, гейміфікація);
- творенню комфортної атмосфери навчання (усунення страху перед помилками, заохочення ініціативи, розвиток доброзичливого середовища);
- використанню автентичних матеріалів (фільми, книги, соціальні мережі, живе спілкування, іноземні подкасти);
- формуванню внутрішньої мотивації через рефлексію успіхів та встановлення реалістичних цілей;
- використанню індивідуального підходу до студентів, що враховує їхні особистісні особливості, потреби та інтереси;
- впровадженню елементів навчання через міжпредметні зв'язки, що дозволяє здобувачам освіти застосовувати знання з інших галузей у вивченні мови [5, с. 127].

Таким чином, мотивація є визначальним фактором у навчанні іноземної мови. Викладачам важливо не лише враховувати її різновиди та фактори впливу, але й активно

працювати над її підтримкою, використовуючи сучасні педагогічні підходи. Ефективне управління мотивацією дозволяє зробити процес навчання більш результативним та цікавим, що сприяє глибшому засвоєнню знань і розвитку комунікативних навичок студентів.

Подальше впровадження інноваційних технологій в освітній процес відкриває широкі можливості для підвищення мотивації студентів до навчання, сприяє розвитку ключових і професійних компетентностей, а також формує сучасного, конкурентоспроможного випускника. Особливо ефективним є впровадження інновацій на основі інтересів студентів та їхньої майбутньої професії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Волошина Г.Г. Шляхи підвищення мотивації у навчанні іноземним мовам студентів немовних вищих навчальних закладів. *Іноземні мови*. 2014. С. 74-78.
2. Діденко М. Особливості створення ситуацій успіху на заняттях англійської мови у ВНЗ. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна*. 2016. № 62. С. 117–119.
3. Лобачова І. Мотиваційний аспект у навчанні англійської мови майбутніх фахівців. Професіоналізм педагога в умовах освітніх інновацій: монографія. Hameln, Germany: InterGING, 2018. С. 70–80.
4. Тарнопольський О. Б. Три головних парадигми у викладанні іноземних мов у ХХІ сторіччі: пролегомени до створення єдиного підходу до їх навчання. *Іноземні мови*. 2019. №2(98). С. 3–9.
5. Lobachova I. Some Aspects of Forming Student Positive Motivation to Learn Foreign Languages. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2019. №5 (89). С. 120–130.

УДК 376.1:159.922.76

Крістіна Лещенко
(Київ, Україна)

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ КОРЕКЦІЇ ПОВЕДІНКИ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

У статті розглянуто сутність педагогічних умов, що забезпечують ефективність корекції поведінки у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями. Проаналізовано сучасні підходи до проблеми поведінкових відхилень, обґрунтовано значення створення сприятливого освітнього середовища, а також описано основні напрями педагогічної підтримки.

Ключові слова: корекція поведінки, інтелектуальні порушення, молодші школярі, педагогічні умови, соціалізація.

The article considers the essence of pedagogical conditions that ensure the effectiveness of behavior correction in primary school children with intellectual disabilities. Modern approaches to the problem of behavioral deviations are analyzed, the importance of creating a supportive educational environment is substantiated, and the main directions of pedagogical support are described.

Key words: behavior correction, intellectual disabilities, primary school children, pedagogical conditions, socialization.

Сучасна система спеціальної освіти спрямована на забезпечення рівних можливостей для всіх дітей, незалежно від їхніх індивідуальних особливостей розвитку. Одним із головних завдань є виховання в учнів із порушеннями інтелектуального розвитку здатності регулювати власну поведінку, дотримуватись соціальних норм і ефективно взаємодіяти з оточенням. Проблема корекції поведінки таких дітей набуває особливої актуальності в контексті інклюзивного навчання та соціалізації [4, с. 27].

Науковці (Бондар, 2020; Вежиковська, 2023; Боярчук, 2024) зазначають, що поведінкові відхилення у дітей з інтелектуальними порушеннями зумовлені поєднанням когнітивних, емоційних і соціальних чинників [1, с. 34]. Діти цієї категорії часто не розуміють соціальних правил, їм важко передбачити наслідки власних дій, тому педагогічний вплив має бути системним і цілеспрямованим [2, с. 46]. Проблема корекції поведінки вимагає комплексного підходу, який поєднує психолого-педагогічні, соціальні й емоційно-вольові аспекти. Важливу роль відіграють педагогічні умови, тобто сукупність організаційних, змістових і методичних факторів, що створюють сприятливе середовище для розвитку позитивної поведінки [3, с. 68].

Корекційно-педагогічна діяльність передбачає створення безпечного простору, у якому дитина може навчитися приймати себе, контролювати емоції, взаємодіяти з ровесниками. Важливим є принцип особистісно орієнтованого підходу, який передбачає врахування індивідуальних потреб, темпу розвитку та рівня пізнавальної активності учнів [5, с. 77]. Педагог має бути не лише носієм знань, а й наставником, який підтримує, мотивує, допомагає долати труднощі. Значну увагу сучасні дослідники приділяють питанням емоційного благополуччя дитини. Як зазначає Боярчук (2024), позитивна емоційна атмосфера на уроці сприяє зниженню тривожності, а це, своєю чергою, полегшує формування навичок саморегуляції [3, с. 70]. Саме емоційна стабільність є передумовою для подолання імпульсивності, агресивності та інших форм поведінкових відхилень.

Ефективна корекція поведінки молодших школярів з інтелектуальними порушеннями можлива за умов дотримання певних педагогічних умов. Індивідуалізація навчально-виховного процесу передбачає адаптацію змісту і методів навчання до можливостей кожного учня. Такий підхід дозволяє уникнути перевантаження, підтримати мотивацію й забезпечити позитивне ставлення до навчання [1, с. 119]. Ігрові та арттерапевтичні методи є ефективними засобами впливу на емоційну сферу дитини: гра, малювання, музика, лялькотерапія допомагають виразити переживання, навчитися спілкуватися, розвивають уяву та саморегуляцію [2, с. 47].

Соціальне навчання також відіграє важливу роль: через моделювання життєвих ситуацій діти засвоюють правила поведінки, вчаться співпрацювати, домовлятися, вирішувати конфлікти [4, с. 29]. Це сприяє формуванню навичок соціальної компетентності та відповідальності. Важливим чинником є партнерська взаємодія між педагогом, батьками та фахівцями ІРЦ, адже спільна робота забезпечує системність і послідовність виховного впливу [5, с. 82]. Батьки стають активними учасниками корекційного процесу, що значно підвищує його результативність.

Використання позитивного підкріплення у формі похвали, жетонних систем або заохочень стимулює дітей до бажаної поведінки та зміцнює впевненість у власних силах [3, с. 72]. Реалізація перелічених педагогічних умов потребує комплексного підходу. На практиці ефективним є створення індивідуальних програм поведінкової підтримки, які містять конкретні цілі, опис труднощів і стратегії їх подолання. Такі програми дозволяють педагогам системно відстежувати зміни в поведінці учня, фіксувати досягнення та своєчасно коригувати підходи [1, с. 122].

Не менш важливо забезпечити емоційно комфортне середовище, де дитина не боїться помилятися. Атмосфера довіри й доброзичливості сприяє зниженню рівня агресії, а залучення дітей до спільних творчих або трудових видів діяльності формує почуття відповідальності [4, с. 30]. У роботі з дітьми молодшого шкільного віку з інтелектуальними

порушеннями педагог має уникати авторитарного стилю спілкування. Оптимальним є демократичний стиль, який поєднує вимогливість із підтримкою та повагою до дитини [5, с. 83].

Важливо впроваджувати групові форми роботи: колективні ігри, сюжетно-рольові вправи, тренінги соціальних навичок допомагають дітям навчитися взаємодіяти з однолітками, долати конфлікти та засвоювати правила поведінки у спільноті. Такі форми діяльності мають не лише виховний, а й терапевтичний ефект, оскільки забезпечують позитивну соціальну взаємодію [2, с. 48].

Ефективним є також застосування технологій саморегуляції: вправи на дихання, релаксацію, елементи казкотерапії, які допомагають знизити рівень емоційної напруги. Дитина, що вчиться заспокоювати себе, поступово набуває впевненості й контролю над власними реакціями. Педагог може використовувати короткі вправи під час уроків, наприклад: «глибокий вдих – видих», «знайди кольори навколо себе», «слухай тишу» тощо. Такі техніки ефективно формують культуру емоційного самоконтролю [3, с. 71].

Позитивним прикладом педагогічної практики є проведення інтегрованих занять, під час яких поєднуються навчальні й виховні завдання. Наприклад, уроки з елементами театралізації, музичні імпровізації чи спільне створення аплікацій стимулюють командну роботу, підвищують самооцінку дітей та формують відповідальність за спільний результат. Педагог у таких умовах виступає не лише наставником, а й партнером, який підтримує та спрямовує діяльність учнів [5, с. 84].

Педагогічна підтримка дітей з інтелектуальними порушеннями має системний і міждисциплінарний характер, що передбачає участь не лише педагогів, але й практичних психологів, логопедів, соціальних педагогів, асистентів учителя та батьків. Узгодженість дій усіх учасників освітнього процесу забезпечує стабільність поведінкових змін і сприяє розвитку саморегуляції у дітей.

Важливим чинником результативності є підготовка педагогічних кадрів до роботи з дітьми, які мають труднощі поведінки. Формування вчителя нового типу – толерантного, рефлексивного, здатного до співпереживання й творчого вирішення нестандартних ситуацій – є одним із головних завдань сучасної спеціальної освіти. Професійна компетентність, поєднана з емпатією, дозволяє вчителю стати для дитини джерелом емоційної підтримки та взірцем соціально прийнятної поведінки.

Ефективна реалізація педагогічних умов потребує постійного методичного супроводу, обміну досвідом між педагогами, розроблення індивідуальних програм поведінкової підтримки. Важливо, щоб корекційна діяльність була не епізодичною, а інтегрованою в усі аспекти навчального процесу. Системність, послідовність і гнучкість педагогічного впливу забезпечують сталі позитивні результати та поступову соціальну адаптацію учнів.

Подальші наукові пошуки мають бути спрямовані на вивчення ефективності інтегрованих моделей педагогічного впливу, поєднання традиційних і сучасних технологій, а також розроблення рекомендацій щодо впровадження індивідуально-орієнтованих програм поведінкової підтримки у практику інклюзивної та спеціальної освіти.

Таким чином, практична реалізація педагогічних умов передбачає поєднання системності, творчості та індивідуального підходу. Коли навчально-виховний процес базується на взаємоповазі, підтримці й позитивному підкріпленні, дитина поступово засвоює соціальні норми та вчиться регулювати власну поведінку. Отже, педагогічні умови корекції поведінки молодших школярів з інтелектуальними порушеннями охоплюють систему спеціально організованих впливів, спрямованих на формування позитивної поведінки, розвиток емоційно-вольової сфери й соціальних навичок [1; 3; 4]. Ключовим чинником успіху є створення безпечного, доброзичливого освітнього середовища, у якому дитина відчуває підтримку та впевненість у власних силах. Перспективним напрямом подальших досліджень є розробка інтегрованих програм психолого-педагогічного супроводу та оцінка ефективності різних моделей поведінкової корекції [2, с. 50].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бондар В. І. Корекційна педагогіка: навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2020. 240 с.
2. Вежиковська Т. Психолого-педагогічні засади роботи з дітьми з інтелектуальними порушеннями. *Освіта України*. 2023. №2. С. 45–49.
3. Боярчук О.В. Теоретичні основи корекції поведінки у дітей з особливими освітніми потребами. *Інклюзивна освіта: науковий журнал*. 2024. №1. С. 67–72.
4. Колупасва А.А. Діти з особливими освітніми потребами: розвиток, навчання, соціалізація. Київ: Педагогічна думка, 2021. 198 с.
5. Савченко О.Я. Концептуальні засади сучасної початкової освіти. Київ: Літера ЛТД, 2022. 256 с.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент Кравець Н. П.

УДК 004:377.8.016:81'243

*Валентина Лук'яненко (Біла Церква, Україна),
Лариса Лелюк (Бровари, Україна)*

ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ У НАВЧАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Авторами досліджено доцільність використання цифрових онлайн-інструментів які надають вчителям іноземної мови додаткові можливості для викладання навчальної дисципліни.

Ключові слова: *цифровізація освіти, цифрові технології, онлайн-платформи, інтерактивні додатки.*

The authors investigated the feasibility of using digital online tools that provide foreign language teachers with additional opportunities for teaching the subject.

Key words: *digitalization of education, digital technologies, online platforms, Interactive applications.*

Цифрові технології в сучасному світі – це не лише технічний засіб навчання, а й середовище існування. Враховуючи усі ті події, що відбувались та продовжують відбуватись у нашій країні та у всьому світі, використання цифрових технологій стає все більш звичним явищем в освітньому просторі, явищем, яке відкриває здобувачам освіти нові можливості для навчання в будь-який зручний час, в будь-якому місці, можливість проектування індивідуальних освітніх траєкторій, можливість переходу від простого споживання електронних ресурсів до їх створення. Причиною значних змін у щоденному житті і у процесі навчання стає неупинний розвиток цифрових технологій. Слід зауважити, що цифрове середовище вимагає від педагогічних працівників зовсім інших підходів і форм роботи із здобувачами освіти. Вчитель стає не лише носієм знань, якими він ділиться зі студентами, а й провідником у цифровому світі, саме тому вчителю важливо володіти цифровою компетентністю на достатньо високому рівні.

У сфері цифровізації освіти ведуться постійні наукові розвідки. Визначеній проблемі присвячені роботи вітчизняних та закордонних науковців. Серед них такі як: В. Биков, Р. Гуревич, О. Ляшенко, D.Kidd та ін. У своїх напрацюваннях дослідники обґрунтували інформаційні засади підготовки майбутніх педагогів для роботи з «мережовим поколінням» у контексті трансформаційних процесів інформаційно-цифрового освітнього простору України. Науковцями також досліджено проблему використання цифрових технологій в

навчальному середовищі закладів вищої освіти (І. Потюк) [3], а також питання визначення готовності закладу вищої освіти до цифрової трансформації (О. Барна, О. Кузьмінська) [1].

Загальновідомо, що іноземна мова є засобом здійснення міжкультурної комунікації і для досконалого її вивчення вчителям загальноосвітніх шкіл та викладачам вищих навчальних закладів необхідно застосовувати різноманітні технології та дотримуватися дидактичних принципів у навчанні іноземної мови. Особливо актуальним є застосування різноманітних технологій навчання, зокрема і цифрових, здобувачами освіти загальноосвітніх шкіл та студентами різних спеціальностей вищих навчальних закладів освіти для досконалого оволодіння іноземною мовою та професійного спілкування. Нині важливість застосування цифрових технологій у формуванні іншомовної компетентності є беззаперечною і визнається більшістю провідних українських та іноземних науковців та методистів. Дослідники стверджують, що впровадження цифрових технологій у практику навчання іноземних мов допоможе розв'язати низку важливих проблем навчального процесу, зокрема скоротити часовий розрив між знайомством з новими явищами і контролем результатів, подолати проблему недостатньої диференційованості навчання, врахувати індивідуальні особливості здобувачів освіти, налагодити процес цілеспрямованого навчання та прийомів самостійної роботи. Загалом цифрові технології, так як і Інтернет-ресурси, відкривають нові можливості для комунікації та ефективної взаємодії в освітньому середовищі, і, як показує практика роботи в закладах освіти, є невичерпним джерелом інформації та стає у нагоді в часи, коли традиційне аудиторне навчання є неможливим.

Використання цифрових технологій на заняттях з іноземної мови в закладах освіти допомагає створювати та підтримувати умови, які є найбільш наближеними до автентичного середовища. Також це дозволяє вчителям загальноосвітніх шкіл та викладачам вищих навчальних закладів враховувати індивідуальні особливості здобувачів освіти, підвищувати їх мотивацію до вивчення іноземних мов та вдосконалити набуття вмінь та навичок аудіювання, говоріння, читання та письма іноземною мовою. Використання вчителями та викладачами іноземних мов усіх можливих цифрових технологій у своїй професійній діяльності таких як: онлайн-платформи (Duolingo, Coursera), інтерактивні додатки (для карток та вправ), інтерактивні дошки та онлайн-ігри (Kahoot!, Quizlet) допомагають підсилити їх роботу і процес вивчення іноземної мови, зокрема. Також вчителями успішно використовуються інструменти для створення контенту (LearningApps.org, Wizer.me) та платформи для відеоконференцій (Zoom, Skype) для спілкування та занять в режимі реального часу. Слід зазначити, що викладачі постійно слідкують за останніми новинками, які можуть бути використані для залучення здобувачів освіти до більш якісного навчання та підсилення мотивації до вивчення іноземної мови; невпинно займаються професійним саморозвитком, постійно вдосконалюють свої знання, навички та компетенції для досягнення кращих результатів навчання, поповнюють свої знання на семінарах, вебінарах, беруть активну участь у воркшопах, що зосереджені на використанні цифрових технологій навчання іноземної мови. Це допомагає їм ставати професіоналами у використанні цифрових ресурсів та бути в курсі усіх змін.

Проаналізувавши сучасні виклики, ризики та досвід упровадження цифровізації освіти і науки у загальноосвітніх закладах та закладах вищої передфахової освіти вчителі та викладачі іноземних мов з моменту набуття знань та умінь застосування цифрових ресурсів розпочали введення у свою роботу спочатку найпростіших цифрових елементів, а потім елементів більш комплексних ресурсів; поступово додавали нові, складніші ресурси та платформи для вивчення іноземної мови; використовували цифровий інструментарій – онлайн-платформи, сайти з іграми, воркшопами, відео та аудіо матеріалами, створювали персоналізований англомовний навчальний матеріал для здобувачів освіти. Цифрові платформи сприяли використанню різноманітних матеріалів, які були адаптовані згідно вимог викладачів та здобувачів освіти. У процесі роботи викладачі звертали увагу на

труднощі у використанні цифрових ресурсів задіяних на заняттях, та вносили зміни за потребою для покращення цифрової освіти як здобувачів освіти так і викладачів.

Разом з тим, вчителі іноземних мов наголошують про необхідність утримання балансу між цифровими та традиційними формами роботи. В той час як цифрові технології суттєво покращують процес вивчення іноземної мови не варто забувати про те, що не всі заняття повинні бути цифровими, і тому за потребою вчителі іноземної мови продовжують використовувати як цифрові так і традиційні форми роботи, час від часу поєднуючи їх.

З досвіду роботи освітяни глибоко переконані, що гнучкість вчителя іноземної мови у загальноосвітньому закладі як і викладача вищої передфахової освіти з у вищому навчальному закладі завжди буде однією із тих якостей, яка сприятиме вивченню іноземних мов, адже мова, як і світ не стоїть на місці та постійно змінюється. А викладачам іноземних мов, як незамінним помічникам у процесі їх вивчення, потрібно завжди бути в курсі усіх змін.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Барна О. В., Кузьмінська О. Г. Визначення готовності закладу вищої освіти до цифрової трансформації. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи*: матеріали IV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Тернопіль, 30 квітня, 2020). Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2020. С. 92–94.

2. Загребнюк Ю. В. Використання сучасних цифрових технологій під час вивчення іноземної мови (англійської) у вищих навчальних закладах. Імплементация європейських стандартів в українські освітні дослідження: тези доповідей IV міжнар. наук. онлайн-конф. (26 червня 2020 р.). URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/handle/123456789/12849>

3. Потюк І. Є. Використання цифрових технологій в навчальному середовищі закладів вищої освіти: офлайн та онлайн формати. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2021. Вип. 11(79). С. 219–221.

4. Kidd D. How to select the right digital materials for your students. Cambridge University Press. 2019. URL: <https://www.cambridge.org/elt/blog/2019/10/29/how-select-rightdigital-materials-your-students> (In English)

Ірина Малахова
(Коноп, Україна)

НАВЧАННЯ В ДИСТАНЦІЙНІЙ ФОРМІ: ВІД ТЕОРІЇ ДО РЕАЛІЙ СЬОГОДЕННЯ

У статті висвітлено проблему навчання у дистанційній формі в закладах освіти фахової передвищої підготовки студентів в період військової агресії Росії; розглянуто аспекти інформатизації вітчизняної освіти в цілому; після оцінки результатів впровадження дистанційного навчання визначено його основні проблеми; зібрано інформацію про нові інформаційно-освітні ресурси для викладачів; зосереджено увагу на значенні концептуальних змін у системі освіти, так і на розробках методичних та навчальних матеріалів для викладачів та вчителів щодо сприяння достатньої якості освіти.

Ключові слова: освітні ресурси дистанційного навчання, Національна програма, інформатизація, соціальна перебудова суспільства.

Постановка проблеми. Протягом останнього десятиліття, з початком збройної агресії проти нашої країни, як у системі освіти, так і в суспільстві в цілому виникають проблеми та виклики. Завдяки інформаційному розвитку країни, інформатизації у суспільстві та наполегливій праці педагогів новаторів з'явилися чисельні досягнення у подоланні цих проблем, також сформувались і слабкі сторони на шляху до їх вирішення. Ми бачимо надзвичайну працю викладачів та учителів до мобілізації усіх можливих ресурсів для виконання своїх професійних обов'язків. Система освіти стали тим місцем, що виявило і обозначило саме ті зміни до організації навчального процесу, що виходили за межі навчального закладу з метою забезпечення безпеки кожному суб'єкту освітнього процесу. Така ситуація запускає дистанційне навчання засобами інформаційно-комунікативних технологій, що стають основним підґрунтям навчання. Дистанційне навчання стає засобом удосконалення форм та змісту освітнього процесу, дає можливість розв'язувати проблеми освіти на рівні світових вимог.

Мета статті передбачає аналіз концептуальних аспектів інформатизації вітчизняної освіти в цілому; виявлення тенденцій реалізації інформаційно-комунікативних технологій у системі освіти в дистанційному вимірі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Будучи інноваційними за призначенням, пропонувані для освіти концепції, закони, стратегії, програми тощо тривалий час ґрунтувалися на традиційних, а іноді навіть і дещо застарілих, засадах суспільно-державного розвитку. Законодавче утвердження Концепції Національної програми інформатизації (1998 р.) та періодичні зміни інноваційного характеру, які вносилися в її зміст стосовно ІКТ в освіті в цілому, засвідчили прогресивні на той час тенденції концептуального значення. Реальними маркерами позитивних змін, що супроводжують процес розвитку інформаційного суспільства в Україні й сучасне оновлення системи освіти, стали Концепція Нової української школи. Концепція забезпечення здобувачів середньої освіти Е-підручниками та іншими електронними освітніми ресурсами «Національна освітня електронна платформа», концепції розвитку окремих напрямів і складових освіти тощо. Прийняття цих концепцій суспільством і державою на рівні загальних цінностей оптимізувало подальший розвиток ІКТ в освіті.

Отже, на рівні прогнозованих концепцій стан інформатизації освіти мав би відповідати і потребам сучасного суспільного розвитку, і потребам конкретних громадян, зокрема тих, що здобувають освіту. Чи забезпечують концепції стосовно системи освіти гарантований результат як сформовані компетентності особистості, яка їх здобуває у вітчизняних освітніх установах: від школи до закладу вищої освіти? Це принципове запитання не може сьогодні залишатися риторичним. Необхідно аналізувати, робити висновки й розв'язувати проблему дистанційної освіти як нагальну.

Зокрема, В. Ю. Биков, О. М. Спірін, О. П. Пінчук у статті «Проблеми та завдання сучасного етапу інформатизації освіти» зазначають, що нещодавно Україна мала незбалансовані показники або суттєве відставання від розвинутих країн у питанні розвитку інформаційного суспільства. Зазначаючи це, автори посилаються на результати міжнародного дослідження [1], підтверджуючи правомірність висновку експертів, що розглядали стан інформатизації освіти в ході круглого столу «Освітня політика в умовах інформаційного суспільства» (2016 р.): «впровадження сучасних технологій відбувається зі значним запізненням, збільшується внутрішній та зовнішній цифровий розрив, відсутня консолідована державна стратегія розвитку ІКТ. Усе це уповільнювало темпи створення й обміну інформацією, знаннями, досвідом та технологіями» [2].

Сьогодні стан інформатизації суспільства в Україні можна охарактеризувати як динамічно прогресуючий, хоча ще нерівномірний у різних сферах і регіонах.

Виклад основного змісту. На законодавчому рівні від дня проголошення незалежності в Україні прийнято чималу кількість законів, указів, постанов тощо, які висвітлюють взаємозв'язок та визначають аспектне розмаїття впровадження в освіті дистанційного

навчання з метою створення інформаційного суспільства в державі на основі всеохоплюючої інформатизації. Назвемо лише найвагоміші, що визначали перше десятиріччя незалежності: 1998 р. – Закон України «Про Концепцію Національної програми інформатизації», постанова Верховної Ради України «Про затвердження Положення про Консультативну раду з питань інформатизації при Верховній Раді України»; постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про формування та виконання Національної програми інформатизації»; 1999 р. – Закон України «Про загальну середню освіту»; 2000 р. – Указ Президента України «Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні», Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні; 2001 р. – Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо забезпечення розвитку освіти в Україні», постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Програми інформатизації загальноосвітніх навчальних закладів, комп'ютеризації сільських шкіл на 2001-2003 роки», Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття), Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа); 2002 р. – Національна доктрина розвитку освіти, Державна програма «Вчитель»; 2004 р. – Програма розвитку системи дистанційного навчання на 2004-2006 роки, постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Комплексної програми забезпечення загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладів сучасними технічними засобами навчання з природничо-математичних і технічних дисциплін»; 2005 р. – Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні», Указ Президента України «Про першочергові завдання щодо впровадження новітніх інформаційних технологій», постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми «Інформаційні та комунікаційні технології в освіті і науці на 2006-2010 роки»; 2007 р. – Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки»; 2010 р. – Указ Президента України «Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні» тощо.

У наступні роки тривала аналогічна практика широкого розмаїття й розгалуження різного виду урядових документів у ролі концепцій, з одного боку – споріднених за змістом, з іншого – часто суперечливих за обов'язковістю фінансування, створення умов реалізації, визначення відповідальних осіб та безпосередніх виконавців.

Закон України «Про Концепцію Національної програми інформатизації» з 1998 р. систематично оновлювався й доповнювався (2006, 2011, 2013, 2016, 2019, 2023 рр.), чим засвідчувалася важливість забезпечення саме концептуального підходу до розв'язання завдань суспільно-державного значення. У найновішій редакції цього закону (2016 р.) подано таке розуміння інформатизації: «Інформатизація – це сукупність взаємопов'язаних організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних, виробничих процесів, що спрямовані на створення умов для задоволення інформаційних потреб, реалізації прав громадян і суспільства на основі створення, розвитку, використання інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційних технологій, створених на основі застосування сучасної обчислювальної та комунікаційної техніки [3]. Безсумнівно, реалізація зазначених складових концепції відбувалася в реальному соціумі, чим, очевидно, і пояснюється традиційна нерівномірність досягнень і певна декларативність більшості з її складових, особливо стосовно шкільної освіти.

Нові інформаційно-технологічні реалії комунікації в науково-освітній діяльності науковці О. В. Соснін і М. О. Коновець вважають запорукою інноваційного розвитку суспільства [4], В. Г. Воронкова визначає Інтернет як нову наднаціональну реальність [5], М. О. Кириченко звертає увагу на концептуалізацію вимірів ідеології інформаційного суспільства у гуманітарно-науковому дискурсі ХХІ ст. [6]. Прогнозуючи подальший розвиток концептуальних моделей в освітній політиці, більшість учасників I Міжнародної науково-практичної конференції «Реформа освіти в Україні: інформаційно-аналітичне

забезпечення» (2017 р.) зазначали, що саме аспекти, пов'язані з ІКТ, потребують оновлення методології таких досліджень, виявлення актуальних напрямів, практичної зорієнтованості тощо. Від себе додаю, що публічна управлінська парадигма в розрізі організації життєдіяльності закладів освіти може вважатися основним гарантом надання якісних знань учням за умов навчання в дистанційному режимі при неможливості відвідування школи через форс-мажорний фактор.

Поділяючи погляди науковців і педагогів-практиків, вважаю, що впроваджувані в освіті України ІКТ-концепції мають не лише засвідчувати появу інноваційних інформаційно-технологічних реалій у галузі науки і освіти, а й самі стати такими новими реаліями. Досліджувані науковцями різних напрямів (філософами, управлінцями, педагогами, соціологами, психологами тощо) як у форматі методології, так і з метою виявлення тенденцій змін поля інформатизації освіти, ІКТ мають допомагати педагогам відповідати на виклики часу мобільно й ефективно.

Запровадження ІКТ в освітній галузі 40 інтернет-джерел для використання на заняттях в системі дистанційного навчання, йдеться про створення блогу викладача, презентовано заняття із застосуванням технології дистанційного навчання.

Отже, маючи потужне концептуальне підґрунтя, доступне науково-методичне забезпечення, інформаційний супровід, рекомендації методистів інститутів післядипломної педагогічної освіти та міських (районних) методичних кабінетів, викладачі України гідно проходять випробування непростим часом, мобілізуючи всі доступні ІКТ і телефонні пристрої для навчання в умовах війни, про що свідчить і реальна практика навчання в дистанційному вимірі.

Офіс освітнього омбудсмена презентував нещодавно результати опитування батьків студентів стосовно проблем організації в навчальних закладах дистанційного навчання «Навчання під час війни» [7]. Дослідження проводилося онлайн у квітні поточного року, участь у ньому взяли понад 8 тис. респондентів з усіх регіонів України. З'ясовано, що отримують завдання через соціальні мережі та месенджери 49 % навчаючихся; щоденні онлайн-заняття та завдання на різних платформах організовані для 40,2 %; завдання розміщуються на веб-сайті школи в 30 % навчальних закладів; заняття та завдання з використанням однієї платформи становлять 25,9 %; завдання надсилаються як фотографія рукописного аркуша через соціальні мережі й месенджери (23,7 %); дистанційне навчання не організоване для 5,6 % учнів. Оскільки в 9-11 класах предмет викладає окремий учитель, то педагоги використовують різні платформи, технології, соціальні мережі тощо, що значно ускладнює організацію навчання вдома, з точки зору батьків учнів. Достатню для дистанційного навчання швидкість Інтернету мають 87,3 % сімей; погана якість Інтернету в 10,1 % сімей; близько 3 % мають перебої з підключенням до Інтернету. Отримані дані дають змогу припустити, що частина дітей використовує кілька гаджетів: більшість (81,5%) користуються для навчання мобільними телефонами (смартфонами); 45,6 % також паралельно використовують ноутбуки, майже 22,4 % – планшети, 34,3 % учнів навчаються за стаціонарними комп'ютерами. Батьки зазначили труднощі та проблеми дистанційного навчання під час військового конфлікту, запропонували 20 пропозицій, з-поміж яких: забезпечення рівного доступу до ресурсів; достатнє для навчання інтернет-покриття та мобільний Інтернет для закладів освіти і територій країни; розробка єдиного стандарту дистанційного навчання та відповідних методичних рекомендацій і матеріалів; створення однієї уніфікованої платформи для навчання у класі/школі/країні з доступом до навчальних матеріалів та інструментів для оцінювання; підвищення кваліфікації вчителів з організації дистанційного навчання та використання ІКТ; навчання дітей, вчителів та батьків безпеці в Інтернеті тощо.

Вважаємо думку батьків важливою для реальної оцінки стану дистанційного навчання, для виявлення тенденцій, аналіз та врахування яких стане підґрунтям нагальних змін в освіті. Карантин та організація дистанційного навчання загострили проблеми, з якими в

цілому були обізнані і науковці, і педагоги, і управлінці. Тепер з ними обізнані й батьки. Сподіваємося, загальними зусиллями ініціюються освітні зміни для якісного навчання молоді.

Одночасно в режимі онлайн співробітниками Київського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів проводилося опитування методистів міських/районних методичних кабінетів та педагогів шкіл щодо організації дистанційного навчання в закладах загальної середньої освіти Київської області: 14 позицій дослідження, 159 респондентів. Отримана інформація в основному підтверджує проблеми, виявлені в ході всеукраїнського дослідження.

Зазначено також, що «фахівці працюють над оновленням Положення про дистанційне навчання, щоб зробити його нормативною базою не лише для роботи учнів та сімей, які свідомо обирають дистанційну форму освіти, а й для застосування в усіх школах на випадок щорічних карантинів... 3-поміж принципів Нової української школи – вчитися впродовж життя.

Учительство, яке демонструє здатність навчатися новому – найкращий приклад для учнівства і джерело натхнення для розвитку».

Звертаючи увагу на своєчасність цього науково-методичного видання, концептуальний зміст та широке коло висвітлених проблем, які в сукупності стосуються й навчання в дистанційному вимірі. Безпосередньо для вчителів функціонує електронний ресурс, наповнення якого забезпечує відділ КНЗ КОР «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів». Сьогодні доступні навчальні матеріали для проведення понад 150 уроків для учнів 5-11 класів, які навчаються дистанційно [8]. Матеріали розроблено вчителями й методистами освітніх установ Київської області, упорядковано фахівцями відділу.

Основні аспекти цифровізації суспільства і освітніх послуг сьогодні :

1. Розвиток цифрової інфраструктури.

Україна активно розвиває Інтернет – інфраструктуру: рівень доступу до мережі стабільно зростає, особливо завдяки розвитку мобільного 4G та впровадженню 5G-технологій (після 2024 р. – пілотні проєкти).

У межах програми «Інтернет-субвенція» триває підключення сільських населених пунктів до широкопasmового Інтернету.

Розвивається державна хмарна інфраструктура, що забезпечує надійне зберігання даних та кібербезпеку.

2. Цифровізація державного управління.

Україна є одним із світових лідерів у сфері електронного урядування завдяки екосистемі «Дія».

Через «Дію» громадяни отримують понад 130 електронних послуг, мають цифрові документи, що прирівняні до паперових (паспорт, водійське посвідчення, студентський квиток, оформлення військових документів та посвідчень тощо).

Активно впроваджується концепція «Держава в смартфоні».

3. Освіта та цифрові навички.

Цифрова трансформація освіти відбувається через платформи «Дія. Цифрова освіта», Prometheus», «EdEra», які підвищують рівень цифрової грамотності населення.

Зростає кількість STEM- і IT-освітніх програм, підтриманих державою та бізнесом.

Проте спостерігається цифрова нерівність між міськими та сільськими школами.

4. Розвиток IT-сфери.

Україна залишається одним із провідних європейських центрів IT-аутсорсингу.

Війна 2022 року стала поштовхом до цифрової мобілізації: зростання попиту на кібербезпеку, військові технології, дрони, штучний інтелект.

Створено Дія.City – спеціальний правовий режим для IT-компаній, який стимулює інновації.

5. Кібербезпека та захист інформації.

В умовах гібридної війни Україна активно розвиває систему кіберзахисту державних і критичних інформаційних ресурсів.

Створено Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України (ДССЗІ), яка координує кібероборону.

Підвищується рівень співпраці з НАТО та ЄС у сфері кібербезпеки.

6. Соціальні та економічні виклики.

Незважаючи на прогрес, існує цифровий розрив між різними регіонами, віковими групами та соціальними верствами.

Потребують подальшого розвитку електронна демократія, електронна комерція та електронна медицина (eHealth).

Висновки

Інформатизація в Україні перебуває на етапі активного розвитку, з орієнтацією на європейські стандарти цифрового суспільства.

Держава демонструє високу цифрову спроможність, незважаючи на військові виклики, а головними завданнями залишаються:

- подолання цифрової нерівності,
- підвищення рівня кіберзахисту,
- розвиток цифрових компетентностей населення.

Педагогічна спільнота України гідно і професійно витримує сьогодні випробування дистанційним навчанням школярів і студентів. На часі нагальна потреба як концептуальних змін у системі освіти, так і розробка науково-методичних і навчальних матеріалів для педагогів щодо забезпечення високої якості освіти учнів та студентів незалежно від обраної ними форми навчання.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Рекомендації круглого столу «Освітня політика в умовах інформаційного суспільства» [Електронний ресурс] / [Затверджено рішенням Комітету з питань науки і освіти Верховної Ради України 24 травня 2016 р.].

2. Закон України про концепцію національної програми інформатизації. *Відомості Верховної Ради*. Редакція від 01.08.2016, підстава 922-19. № 9, ст. 89.

3. Воронкова В. Г. Інтернет як глобальна тенденція розвитку інформаційного суспільства. *Гілея: науковий вісник: зб. наук, праць*. Київ: Вид-во УАНТОВ «НВП» «ВІР», 2015. Вип. 93 (2). С. 174-179.

4. Кириченко М. О. Концептуалізація когнітивно-комунікативних вимірів ідеології інформаційного суспільства у гуманітарно-науковому дискурсі XXI століття: методологія дослідження. *Гілея: наук, вісн.: зб. наук, праць* / гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ: Гілея, 2016. Вип. 116(1). С. 137-141.

5. Савченко В.Г. Концептуальна модель державної освітньої політики в умовах функціонування інституту публічного управління. *Реформа освіти в Україні: інформаційно-аналітичне забезпечення*: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції 29 листопада 2017 р. ДНУ «Інститут освітньої аналітики». Київ, 2017. С. 23-25, 110.

6. Соснін О.В., Коновець М. О. Нові інформаційно-технологічні реалії комунікації в науково-освітній діяльності як запорука інноваційного розвитку суспільства. *Інформаційне суспільство в світі та Україні: проблеми становлення та закономірності розвитку: колективна монографія* / за ред. д. філософ. н., проф. В. Г. Воронкової; Запоріж. держ. інж. акад. Запоріжжя: ЗДІА, 2017. 282 с., С. 120-141.

**ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТІСНОЇ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ
В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ:
ДОСВІД НІЖИНСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ №5**

У статті розглянуто особливості реалізації компетентнісного підходу в сучасному освітньому просторі України в умовах глобалізаційних змін. На основі практичного досвіду Ніжинської гімназії №5 окреслено шляхи підвищення ефективності управлінської, методичної та виховної діяльності, спрямованої на формування особистості учня як суб'єкта пізнання, саморозвитку та громадянського становлення.

Ключові слова: компетентність, компетентнісний підхід, особистість, гімназія, освітній процес.

The article examines the features of the implementation of the competency approach in the modern educational space of Ukraine in the context of globalization changes. Based on the practical experience of Nizhyn Gymnasium No. 5, ways to increase the efficiency of managerial, methodological and educational activities aimed at the formation of the student's personality as a subject of knowledge, self-development and civic formation are outlined.

Key words: competence, competency approach, personality, gymnasium, educational process.

Глобалізація як світовий процес визначає нові пріоритети освітньої політики, орієнтуючи школу на формування особистості, здатної діяти в умовах культурного різноманіття, технологічних змін і відкритої комунікації. Українська освіта переживає етап трансформації, що пов'язаний не лише з оновленням змісту навчання, а й з переосмисленням ролі вчителя як наставника, фасилітатора, партнера дитини в навчальному процесі [3]. У цьому контексті компетентнісний підхід, закріплений у Законі України «Про освіту» [2] та Концепції «Нова українська школа» [4], виступає ключовою парадигмою сучасного педагогічного мислення. Його сутність полягає у формуванні здатності учня самостійно застосовувати знання, досвід і цінності в реальних життєвих ситуаціях.

Діяльність Ніжинської гімназії № 5 у 2024–2025 навчальному році спрямовувалася на реалізацію саме цього підходу. Методична робота в закладі мала системний і науково обґрунтований характер, базуючись на принципах безперервності професійного розвитку, колегіальності, діагностичної основи та практичної орієнтованості. Протягом року проводилися педагогічні ради, тренінги, методичні консультації, взаємовідвідування уроків, спрямовані на формування мовленнєвої компетентності педагогів та всіх учасників освітнього процесу, удосконалення оцінювання навчальних результатів у межах реалізації реформи НУШ, підвищення психологічної культури вчителя. Методична проблема, над якою працює заклад, – «Формування компетентісних якостей школярів у навчально-виховному процесі через ефективні форми науково-методичного та психологічного супроводу» – об'єднала педагогічний колектив у спільному пошуку шляхів реалізації освітніх завдань.

Застосування компетентнісного підходу відбувається через упровадження активних та інтерактивних форм роботи, використання освітніх проєктів, створення електронних ресурсів, дистанційного навчання, що відповідає вимогам цифрової епохи. Учителі гімназії систематично підвищують кваліфікацію на всеукраїнських і міжнародних освітніх платформах («Всеосвіта», «На урок», «Prometheus», «Smart School Forum», «British Council», «Edera», «GENEZUM»), що сприяє розширенню їхніх професійних

компетентностей, цифрової грамотності та педагогічної мобільності. Показовим є приклад наших учителів, які створюють відеоматеріали до уроків і розміщують їх на YouTube, це не лише популяризація сучасного навчального контенту, а й реальний крок до медіаосвітньої інтеграції в навчальний процес.

Результати освітньої діяльності відображаються в досягненнях учнів гімназії: участь у всеукраїнських конкурсах, проєктах до Міжнародного дня рідної мови, онлайн-олімпіадах із природничих і гуманітарних дисциплін, участь у літературних та правознавчих конкурсах. Такі форми діяльності сприяють формуванню у здобувачів освіти пізнавальної активності, мовно-комунікативних і громадянських компетентностей, розвитку критичного мислення, самостійності в прийнятті рішень.

Виховна система гімназії зорієнтована на формування громадянської зрілості, патріотизму та соціальної відповідальності учнів. Як зазначає І. Бех, «громадянська зрілість не є результатом засвоєння знань, а є наслідком особистісного досвіду соціальної взаємодії» [1, с. 23]. У цьому аспекті діяльність педагогічного колективу спрямована на організацію освітнього середовища, у якому кожен учень має можливість діяти, співпрацювати, брати участь у соціально значущих проєктах. Волонтерські ініціативи «Єдність – сила незламних», акції до Дня захисників України, участь у патріотичних заходах «Моя країна – Україна», «Мова моя калинова», військово-спортивній грі «Джура» сприяють вихованню любові до Батьківщини, усвідомленню ролі особистої відповідальності за майбутнє держави.

Не менш важливим аспектом діяльності є цифровізація управління освітою. Використання інформаційних технологій у комунікації між педагогами, учнями та батьками забезпечує відкритість, оперативність і прозорість управлінських процесів. Цифрові сервіси дозволяють оптимізувати документообіг, підвищити ефективність моніторингу навчальних досягнень, полегшити доступ до методичних ресурсів. Цифрова компетентність учителя стає ключовою умовою його професійної самореалізації та гарантією якісних змін у системі освіти [3].

Методологічна основа управлінської діяльності в Ніжинській гімназії № 5 спирається на концепцію педагогічного менеджменту, де директор виступає не адміністратором, а лідером змін, модератором професійного зростання колективу. Стиль керівництва визначається принципами демократичності, партнерства та педагогічного лідерства. Завдяки цьому створюється атмосфера довіри, відкритості, стимулюється креативність педагогів, формується позитивна корпоративна культура. Показовою є активна участь педагогічних працівників у всеукраїнських конференціях, публікаціях у фахових виданнях, роботі у складі журі міських конкурсів, що свідчить про високий рівень професійної компетентності колективу.

Важливе місце в освітньому процесі посідає взаємодія з громадою, батьківським комітетом, органами місцевого самоврядування. Така співпраця не лише сприяє покращенню матеріально-технічної бази (проведення ремонтів, планування благоустрою території), але й формує спільну відповідальність за розвиток школи як соціального інституту. Концепція «школи як центру громади», яку активно підтримує МОН України, реалізується в діяльності гімназії через партнерство, взаємопідтримку та відкритість до суспільних ініціатив.

Досвід Ніжинської гімназії № 5 демонструє, що ефективна освіта в умовах глобалізації можлива лише за умови інтеграції трьох складників: науково-методичної, управлінсько-інноваційної та виховної. Саме поєднання теоретичних знань, практичного досвіду та духовно-моральних орієнтирів формує цілісну модель сучасної української школи. Компетентнісний підхід, що пронизує всі аспекти діяльності гімназії, сприяє створенню освітнього середовища, де дитина відчуває себе суб'єктом навчання, а не об'єктом педагогічного впливу. У цьому полягає головна місія Нової української школи, яка виховує не лише освіченого, а й морально зрілого громадянина, патріота, людину світу.

Отже, досвід Ніжинської гімназії № 5 Ніжинської міської ради Чернігівської області підтверджує, що сучасна українська школа є не лише інституцією передавання знань, а потужним соціокультурним і духовним центром, де формується новий тип особистості – активний громадянин, компетентний фахівець, людина культури й моралі. Глобалізаційні процеси ставлять перед освітою складні виклики: необхідність інтеграції в міжнародний освітній простір, упровадження цифрових технологій, оновлення змісту навчання, виховання в молоді толерантності, екологічної свідомості, соціальної відповідальності. Однак саме на рівні окремої школи відбувається реальне втілення реформ і трансформацій, тому педагогічний досвід гімназії є важливим прикладом того, як інноваційні ідеї перетворюються на повсякденну практику.

Освітній процес, побудований на компетентнісних засадах, сприяє гармонійному поєднанню знаннєвого, діяльнісного й ціннісного компонентів навчання. Це означає, що знання перестають бути самоціллю, а набувають інструментального значення, допомагаючи дитині розв'язувати життєві завдання, спілкуватися, приймати рішення, працювати в команді, усвідомлювати себе частиною суспільства. Саме тому компетентнісний підхід не можна зводити до формальної методики: він є філософією освіти, що передбачає активну позицію учня і наставницьку роль учителя, орієнтовану на підтримку, діалог і розвиток. У цьому аспекті діяльність педагогічного колективу гімназії відзначається цілісністю й стратегічною послідовністю – від методичних семінарів і педагогічних рад до творчих проєктів, конкурсів, волонтерських акцій, які створюють єдине освітнє середовище розвитку особистості. В умовах глобалізаційних викликів саме така школа здатна виховати покоління громадян, які мислять вільно, діють відповідально, бережуть національну спадщину й водночас відкриті до світу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І. Д. Сучасне виховання ґрунтується на філософії людиноцентризму. *Освіта України*. 2017. 2 жовт. (№ 38). С. 12.
2. Закон України № 2145-VIII «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення 20.10.2025)
3. Концептуальні засади компетентнісного навчання української мови: збірник матеріалів круглого столу, присвяченого пам'яті члена-кореспондента НАПН України, доктора педагогічних наук, професора Біляєва Олександра Михайловича (15 березня 2019 р., м. Київ). Київ : Педагогічна думка, 2019. 76 с.
4. Концепція Нової української школи: від 27 жовтня 2016 року. Міністерство освіти і науки України. Київ: КабМін України, 2018. 40 с.

УДК 373.5.091.33:5] :53

*Марина Миронюк, Микола Моклюк
(Вінниця, Україна)*

ІНТЕГРАЦІЯ STEM-ТЕХНОЛОГІЙ В НАВЧАННЯ ФІЗИКИ ЯК УМОВА РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

У статті проаналізовано інтеграцію STEM-технологій у навчання фізики для розвитку креативного мислення здобувачів середньої освіти. Окреслено основні принципи STEM-освіти, зокрема міждисциплінарність, проблемно-орієнтоване навчання та емпіричні дослідження, які сприяють розвитку інженерного та критично-креативного мислення. Наведено приклади завдань для розвитку інноваційного мислення учнів. Подано дослідження міжнародного досвіду та практичне застосування STEM-освіти в Україні, висвітлено рекомендації для подальших досліджень і розвитку STEM в освіті.

Ключові слова: STEM-освіта, фізика, креативне мислення, проєктне навчання, міждисциплінарність, критично-креативне мислення, інноваційне мислення, навчання.

The article analyzes the integration of STEM technologies in physics education as a means of developing students' creative thinking. The main principles of STEM education are outlined, including interdisciplinarity, problem-oriented learning, and empirical research, which foster the development of engineering and critical-creative thinking. Examples of tasks aimed at developing students' innovative thinking are provided. The article presents research on international experiences and the practical application of STEM education in Ukraine and recommendations for further research and the development of STEM in education are highlighted.

Key words: *STEM education, physics, creative thinking, project-based learning, interdisciplinarity, critical-creative thinking, innovative thinking, education.*

У сучасному освітньому середовищі важливість розвитку креативності учнів стає все більш очевидною, оскільки цей аспект є необхідним для формування не лише академічних знань, а й практичних навичок, які дозволяють ефективно вирішувати складні життєві та професійні завдання. Зокрема, для фізики як навчального предмета розвиток творчого мислення є особливо важливим, оскільки учням необхідно не лише засвоювати теоретичні знання, а й застосовувати їх у нових, нестандартних ситуаціях. Тому інтеграція STEM-технологій (Science, Technology, Engineering, Mathematics) у навчання фізики створює значні можливості для розвитку креативності учнів, оскільки цей підхід сприяє не лише засвоєнню знань, а й розвитку інженерних і технологічних навичок через вирішення реальних проблем.

Актуальність інтеграції STEM-підходу в освіту також підтверджується змінами, які відбуваються в глобальному освітньому просторі, де акцент робиться на міждисциплінарність та науково-технічну творчість учнів. За допомогою STEM-технологій учні мають змогу не лише вивчати фізику, а й застосовувати свої знання для вирішення практичних задач через моделювання, проектну діяльність та інженерне мислення. Це створює умови для розвитку критично-креативного мислення, що є необхідним для успіху в швидко змінюваному світі.

Мета статті: проаналізувати можливості та переваги інтеграції STEM-технологій у навчання фізики, а також виявити зв'язок між застосуванням STEM-підходу та розвитком критично-креативного мислення учнів.

STEM-освіта (Science, Technology, Engineering, Mathematics) є міждисциплінарним підходом, який інтегрує чотири основні галузі знань для досягнення більш ефективного навчання та розвитку учнів. Цей підхід дозволяє учням не лише отримувати теоретичні знання з окремих дисциплін, а й навчатися застосовувати їх для вирішення реальних задач. STEM-підхід сприяє розвитку критично-креативного мислення, оскільки учні навчаються комбінувати різні типи знань та методи для створення нових рішень [1].

Одним із важливих аспектів STEM-освіти є те, що вона орієнтована на активне навчання, де учні активно залучені до досліджень, експериментів і проектів. Це сприяє розвитку не лише аналітичних навичок, а й творчих здібностей, необхідних для генерування нових ідей і підходів до розв'язання проблем. В результаті цього, учні розвивають не лише глибокі знання з різних дисциплін, але й здатність до інноваційного мислення, що є важливим компонентом креативності [2].

STEM-освіта базується на принципах *міждисциплінарності, проблемно-орієнтованого навчання та емпіричних досліджень*. Міждисциплінарність дозволяє учням використовувати знання з різних галузей для вирішення комплексних задач. Проблемно-орієнтоване навчання дає можливість працювати над реальними завданнями, а емпіричні дослідження дозволяють перевіряти теорію на практиці, розвиваючи науково-технічні навички [4].

Креативне мислення в контексті STEM-освіти охоплює здатність учнів до генерації нових ідей, їх критичної оцінки та використання у вирішенні складних завдань. STEM-технології допомагають розвивати не лише аналітичне, а й інженерне мислення, що є необхідним для створення нових технологій, моделей та рішень. Завдяки використанню проектного навчання та практичних задач учні розвивають інноваційне мислення, що дозволяє їм гнучко реагувати на виклики сучасного світу [5].

Інтеграція STEM у фізику створює нові можливості для учнів, дозволяючи їм розв'язувати складні задачі, працювати над проектами та одночасно вивчати теорію і практику. Використання STEM-технологій в навчанні фізики сприяє розвитку творчих здібностей, оскільки учні поєднують знання з різних дисциплін для досягнення результату. Завдяки цьому вони не тільки вивчають фізичні принципи та закони, а й застосовують їх для вирішення реальних задач, створюючи моделі та вирішуючи інженерні проблеми. Дослідження показали, що такий підхід допомагає учням розвивати критично-креативне мислення та здатність до інноваційного вирішення задач [5].

Одним із головних аспектів STEM-підходу є його здатність створювати умови для творчої діяльності учнів. Це забезпечується через можливість для експериментування, моделювання фізичних явищ та розв'язання реальних задач. Наприклад, учні можуть самостійно або в групах розробляти моделі фізичних процесів, що сприяє розвитку їхнього інженерного та критичного мислення. Дослідження підтверджують, що саме така практична діяльність стимулює учнів до творчих пошуків і розвитку інноваційних ідей [8]. У контексті STEM-освіти проектне навчання відіграє важливу роль у розвитку креативного мислення учнів. Наприклад, учні можуть створювати прості моделі фізичних приладів або тестувати теоретичні гіпотези через практичні експерименти. Дослідження показали, що проектне навчання не тільки допомагає учням закріпити теоретичні знання, але й стимулює розвиток їхніх креативних здібностей, оскільки вони отримують можливість застосовувати отримані знання на практиці [6].

STEM-освіта в Україні активно розвивається, і одним з основних інструментів підтримки цього напрямку є STEM-платформа України. Ця платформа надає ресурси для вчителів і учнів, сприяючи інтеграції STEM-технологій у навчальний процес. Вона пропонує навчальні програми, інструменти для створення проектів і підтримку педагогів, які прагнуть впровадити STEM в освітні практики. Платформа також забезпечує доступ до матеріалів і методичних розробок, що дозволяє покращити якість навчання фізики та інших наук. Крім того, дослідження підтверджують, що платформи такого типу стають важливими елементами для підтримки інноваційної освіти в Україні [7].

У міжнародному контексті дослідження показали, що в інших країнах інтеграція STEM у навчання фізики через проектне навчання та лабораторні дослідження має значний позитивний вплив на розвиток учнів. Наприклад, країни Європи та США активно використовують методи проектного навчання, де учні працюють над реальними завданнями та експериментами, що дозволяє їм поєднувати теоретичні знання з практичним досвідом. Це покращує не лише їхні знання з фізики, але й їхні навички розв'язання проблем, інженерного та творчого мислення, що підтверджується численними дослідженнями [8].

У контексті STEM-освіти важливу роль відіграють практичні завдання, які дозволяють учням не тільки застосовувати свої теоретичні знання, але й розвивати творчий підхід до вирішення реальних проблем. Такі завдання сприяють активному залученню учнів до навчального процесу, стимулюючи їх до інноваційного мислення і самостійної роботи. Далі наведено кілька прикладів завдань, які можуть бути ефективними для розвитку креативності учнів на уроках фізики [3].

Завдання 1: «Екологічний автомобіль»

Мета: створити модель екологічного автомобіля, який працює на альтернативних джерелах енергії, таких як сонячні батареї або гібридні системи.

Компоненти: сонячні панелі, мотори, пластикові та екологічні матеріали для моделювання.

Результат: учні проектують і збирають модель автомобіля, аналізують ефективність використаних джерел енергії та порівнюють їх з традиційними паливними системами.

Завдання 2: «Звукові хвилі»

Мета: вивчити природу звукових хвиль та їх взаємодію з різними матеріалами.

Компоненти: генератори звукових хвиль, різні матеріали для фільтрації звуку, датчики звукових хвиль.

Результат: учні досліджують, як звук поширюється через різні середовища та моделюють поглинання звуку різними матеріалами, а також проводять експерименти з акустичними хвилями.

Завдання 3: «Мостова конструкція»

Мета: вивчити принципи механіки та побудувати модель моста, здатного витримати певну вагу.

Компоненти: дерев'яні палички, клей, нитки для зміцнення конструкції.

Результат: учні проектують і будують модель мосту, вимірюють його витривалість і визначають, які матеріали й конструкції найбільш ефективні для зменшення навантаження.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Інтеграція STEM-технологій у навчання фізики є ефективним способом розвитку творчого потенціалу учнів, оскільки вона стимулює не тільки засвоєння теоретичних знань, а й формування практичних навичок через вирішення реальних завдань.

Використання проектного навчання, моделювання фізичних процесів та інженерних задач сприяє розвитку креативного та інженерного мислення учнів, що є важливими компонентами для формування інноваційного підходу до розв'язання проблем.

Для успішного впровадження STEM-освіти в навчальний процес необхідна методична та технічна підтримка сучасних освітніх закладів, зокрема в частині підготовки вчителів, забезпечення відповідними ресурсами та обладнанням.

Подальші дослідження в цій сфері можуть бути спрямовані на розробку конкретних дидактичних моделей STEM-уроків з фізики, адаптацію методик до різних типів шкіл, зокрема до умов сільських навчальних закладів, а також на створення національних платформ для обміну STEM-практиками серед вчителів фізики.

Таким чином, розвиток STEM-освіти має великий потенціал для покращення навчального процесу, підвищення якості освіти та підготовки учнів до сучасних технологічних викликів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Балик Н.Р., Шмигер Г.П. Підходи та особливості сучасної STEM-освіти. *Фізико-математична освіта: науковий журнал*. 2017. Вип. 2(12). С. 26-30. URL: <https://fmo-journal.fizmatsspu.sumy.ua/publ/3-1-0-166>.
2. Кнорозок Л.М., Шевчук О.Г., Шевчук М.О. Формування критично-креативного мислення учнів з фізичних дисциплін засобами STEM-технологій. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія «Психолого-педагогічні науки»*. 2019. №3. С. 57-64. <https://doi.org/10.31654/2663-4902-2019-PP-3-57-64>.
3. Миронюк М.А., Моклюк М.О. Розвиток творчого потенціалу учнів на уроках фізики з використанням STEM-технологій. *Актуальні проблеми математики, фізики і комп'ютерних наук: зб. наук. пр.* [Електронне мережне видання]. Вінниця, 2025. Вип. 22. С. 144-150.
4. Про схвалення Концепції розвитку природничо-математичної освіти (STEM-освіти): розпорядження Кабінету Міністрів України від 05 серпня 2020 р. № 960-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/960-2020-%D1%80#Text>.
5. Putri M.A., & Nisa' K. Enhancing Creative Thinking in High School Physics through Project-Based Learning Integrating Local Wisdom and STEAM for Quality Education. *Journal of Current Studies in SDGs*. 2025. Vol. 1(1). P. 47–67.
6. Subramaniam R.C., et al. Presenting a STEM Ways of Thinking Framework for Physics Education. *Physical Review Physics Education Research*. 2025. Vol. 21(1). 010122.
7. STEM-лабораторія МАНЛаб. URL: <https://stemua.science>
8. A Meta-Analysis of STEM Project-Based Learning on Creativity. *AIMS Education*. Vol. 5(2). P. 14–24.

УДК 373.5.015.31:[502/504:005.336.2]

Лідія Михайльо
(Вінниця, Україна)

РОЗВИТОК ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ У КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ОСВІТИ

У статті розглянуто проблему розвитку екологічної компетентності учнів у контексті глобалізаційних процесів в освіті. Проаналізовано сутність поняття «екологічна компетентність». Окреслено значення зазначеної комплексної якості у формуванні сучасної особистості та роль у реалізації ідей сталого розвитку. Визначено основні тенденції інтеграції екологічної освіти у шкільний навчальний процес і перспективи її розвитку відповідно до міжнародних підходів.

Ключові слова: екологічна компетентність, глобалізація освіти, сталий розвиток, екологічна освіта, компетентнісний підхід, учні.

The article examines the issue of developing students' environmental competence in the context of globalization processes in education. The essence of the concept of "environmental competence" is analyzed. The significance of this complex quality in shaping a modern personality and its role in implementing the ideas of sustainable development are outlined. The main trends in the integration of environmental education into the school educational process and the prospects for its development in accordance with international approaches are identified.

Key words: environmental competence, globalization of education, sustainable development, environmental education, competency-based approach, students.

У ХХІ столітті світ переживає період інтенсивних глобалізаційних процесів, які охоплюють усі сфери суспільного життя – економічну, культурну, інформаційну та освітню в тому числі. Глобалізація освіти створює необхідність формування в молодого покоління компетентностей, які забезпечують здатність ефективно пристосовуватися до сучасного темпу життя з його стрімкими змінами і глобальними викликами. В умовах євроінтеграційних освітніх процесів, модернізації змісту освіти в Україні важливими завданнями сучасного вчителя є розвиток в учнів критичного мислення, креативності, умінь працювати в команді, володіти цифровими технологіями, міжкультурною комунікацією та готовністю до безперервного навчання.

Одним із пріоритетних напрямків освіти вже тривалий час залишається формування екологічної компетентності – здатності особистості усвідомлено взаємодіяти з довколишнім середовищем, приймати екологічно зважені рішення у професійній діяльності та в повсякденному житті. Компетентнісний підхід орієнтує процес навчання на набуття учнями вміння реалізовувати отримані знання, застосовувати досвід, волю і емоційний стан для розв'язання проблем у конкретних обставинах. На думку науковців, одним із засобів реалізації поставлених завдань є інтеграція принципів сталого розвитку в зміст освіти і позакласної роботи з дисциплін природничої освітньої галузі [2].

Формування екологічної компетентності особистості набуває особливо важливого значення в умовах екологічної кризи, що виявляється у зміні клімату, втраті біорізноманіття, забруднення біосфери та зростання навантаження на довкілля. Міжнародні організації, такі як ЮНЕСКО та ООН, розглядають екологічну компетентність як ключовий компонент концепції освіти для сталого розвитку (ESD), що в свою чергу сприяє формуванню глобально відповідальної особистості [4]. В Україні ідеї освіти для сталого розвитку поступово інтегруються в національну освітню політику, що відображено в Концепції неперервної екологічної освіти, Концептуальних засадах Нової української школи, в Державному стандарті базової середньої освіти [3] та ін.

Отже, формування екологічної компетентності учнів є важливим в умовах сучасного світу, коли перед школою постало завдання сформувати особистість, здатну мислити та діяти відповідально, брати участь у збереженні довкілля на локальному й глобальному рівнях.

Мета статті полягає у теоретичному аналізі значення і можливостей розвитку екологічної компетентності учнів у контексті глобалізації освіти та визначенні засобів її формування у шкільній практиці.

Сучасна система освіти існує в умовах постійних змін, зумовлених глобалізацією, інформаційною революцією та швидким технологічним розвитком. У доповіді «The Future of Education and Skills 2030» зазначено, що сучасні учні повинні відмовитися від уявлення про те, що ресурси безмежні та існують для того, щоб їх експлуатувати; бути відповідальними і впевненими в собі, ставлячи співпрацю вище за розбрат, а сталий розвиток вище, за короткострокову вигоду, що має на меті створити формулу абсолютно нової культури поведінки підростаючого покоління – не споживачів, а свідомих жителів нашої планети [6]. Науковці вважають, що освіта XXI століття повинна працювати на чотирьох «стовпах»: навчання жити разом, навчання пізнанню, навчання діяти та навчання бути [7, 8]. Ці принципи є основою, на якій базується розвиток міжнародних стратегій освіти, зокрема «Освіта для сталого розвитку» 2017 року від ЮНЕСКО, яка акцентує увагу суспільства на підготовці учнів до свідомої ініціативи в глобальних екологічних і соціальних процесах [4, 5].

Як стверджує Паламарчук В. Ф. [7], важливими складовими екологічної компетентності є не просто система екологічних знань, а ціннісне ставлення до природи. Саме шкільна освіта, а зокрема курс біології, є основою для розвитку відповідального ставлення до природи й вироблення практичних умінь і навичок раціонального природокористування. Інноваційні педагогічні технології – проєктна діяльність, екологічні дослідження, STEAM-підходи, цифрові освітні платформи, інтерактивні екологічні ігри – виступають ефективними засобами розвитку екологічного мислення та практичних умінь [1].

Екологічна діяльність сучасного учня спрямовується на гармонію з суспільством та природою, забезпечення сталого розвитку та вирішення вже існуючих в наш час проблем. Більшість інновацій в цьому напрямку полягають в поступовому реформуванні системи навчання з акцентом на позитивний досвід відповідної держави та світу в цілому у взаємодії з природою, яка нас оточує, з ціллю підвищити рівень екологічної культури поколінь [6]. У Новій українській школі це виконується через створення освітнього середовища, яке сприяє формуванню особистісного досвіду відповідальної поведінки учнів через дослідницькі методи, проєкти, інтерактивні уроки, роботу з реальними природними об'єктами тощо. До того ж застосування інтеграційного підходу забезпечує розвиток не тільки екологічної компетентності в відриві від інших, а комплексний підхід – тобто тут же й розвиток критичного мислення, уміння співпрацювати з іншими команді та звичку творчо підходити до вирішення труднощів на шляху до мети.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що формування екологічної компетентності в контексті глобалізації потребує системного підходу – взаємодії школи, громади, сім'ї, громадських організацій, наукових установ та міжнародних партнерів. Педагогічна діяльність сучасного вчителя має бути спрямована не лише на передачу знань, а й на виховання екологічно свідомої особистості, здатної приймати відповідальні рішення в інтересах природи, суспільства і майбутніх поколінь. Зважаючи на це, є необхідність організовано та поступово підійти до оновлення змісту шкільних програм та методів навчання, і ця потреба наразі є в процесі реалізації на загальносвітовому рівні, що, безперечно, є знаком змін на краще вже в найближчому майбутньому. Освіта для сталого розвитку в свою чергу має стати опорою для навчального процесу та допомагати в формуванні у здобувачів освіти критично важливих компетентностей для свідомого життя.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Баюрко Н. В. Формування готовності майбутніх учителів біології до розвитку екологічної компетентності учнів. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*: зб. наук. праць. Київ-Вінниця, 2015. Вип. 43. С. 138-142.
2. Венжик Л. І., Баюрко Н. В. Формування екологічної компетентності учнів як соціально-педагогічна проблема. *The IX International Scientific and Practical Conference «Research of young scientists: from idea generation to project implementation»*, October 28-30, 2024, Lyon, France. P. 139-142.
3. Державний стандарт базової середньої освіти. URL: <https://surl.it/qylrqw>
4. Delors J. Learning: The Treasure within. Report to UNESCO of the International Commission on Education for the twenty-first-Century, Paris UNESCO 1996. *Internationales Jahrbuch der Erwachsenenbildung*. 1996. Vol. 24, no. 1. URL: <https://doi.org/10.7788/ijbe.1996.24.1.253>.
5. Martin A. Environmental education in the context of sustainable development. *Academic Notes Series Pedagogical Science*. 2025. Vol. 1, no. 217. URL: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2025-1-217-336-339>.
6. OECD. The Future of Education and Skills 2030: Position Paper. OECD, 2018. 23 p.
7. Palamarchuk V., Baranovska O. Педагогічні технології навчання в умовах Нової української школи: вектор розвитку. *Ukrainian Educational Journal*. 2018. № 3. С. 60–66. URL: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2018-3-60-66>.
8. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. *Sustainable Development Goals*. 2022. URL: <https://doi.org/10.5040/9781509934058.0025>.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент Баюрко Н. В.

УДК 373.2.016:514

Богдана Назаренко
(Полтава, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ У ДОШКІЛЬНИКІВ УЯВЛЕНЬ ПРО ГЕОМЕТРИЧНІ ФІГУРИ

У статті розкрито особливості формування уявлень про геометричні фігури в дітей дошкільного віку як важливої складової їх логіко-математичної підготовки. Окреслено педагогічні умови, що забезпечують ефективність освітнього процесу, зокрема створення предметно-просторового середовища, використання різних видів наочності, поетапне знайомство з геометричними поняттями, застосування дидактичних ігор, вправ та моделювання. Обґрунтовано важливість сенсорного досвіду, словесного супроводу дій та розвитку мислення різних типів (наочно-дієвого, наочно-образного, словесно-логічного).

Ключові слова: геометричні фігури, дошкільники, діти старшого дошкільного віку, наочні матеріали, математичний розвиток, формування елементарних математичних уявлень у дошкільників.

Постановка проблеми. У сучасних умовах реформування дошкільної освіти особливої актуальності набуває формування в дітей математичної компетентності, яка є запорукою інтелектуального розвитку та готовності до навчання в школі. Однією з базових ланок цієї компетентності є засвоєння геометричних уявлень, що сприяють розвитку просторового мислення, орієнтації у довкіллі та навичок класифікації. Наявність у дитини елементарних уявлень про геометричні фігури дозволяє їй усвідомлено діяти в навколишньому

середовищі, оперувати поняттями форми, розміру, співвідношення. Однак досвід практичної діяльності педагогів свідчить про недостатню увагу до методики формування таких уявлень, відсутність системного підходу, невиправдану фрагментарність у використанні наочності. Саме тому дослідження ефективних засобів, методів і форм навчання дітей геометричними поняттями є надзвичайно актуальним.

Аналіз останніх досліджень. Упродовж дошкільного віку діти поступово вчаться розпізнавати форми предметів, що їх оточують. Це питання стало об'єктом досліджень багатьох вітчизняних педагогів і психологів. Крім того, проблема формування уявлень про форми предметів висвітлювалася і в історико-педагогічних працях західноєвропейських науковців – Я. А. Коменського, М. Монтессорі, Й. Г. Песталоцці, Ф. Фребеля та ін.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та практичне визначення педагогічних умов, змісту, форм і методів формування у дошкільників уявлень про геометричні фігури як складової логіко-математичної підготовки. У процесі реалізації поставленої мети розглядається необхідність цілеспрямованого педагогічного впливу, поетапного ознайомлення дітей з формами, а також інтеграція різних видів діяльності (ігрової, пізнавальної, конструктивної) для забезпечення ефективного засвоєння навчального матеріалу.

Виклад основного матеріалу. Основна мета дошкільної математичної освіти полягає не лише у передачі дітям базового комплексу математичних знань, але й у формуванні широкого спектру загальнонавчальних умінь. Це охоплює розвиток умінь мислити логічно, використовувати загальні підходи до розв'язання розумових завдань, а також здійснювати елементарні розумові операції, спираючись на логіко-математичні міркування. Важливо підкреслити, що в процесі навчання слід сформувати у дитини, яка перебуває на етапі перших шести років життя, такий рівень математичної компетентності, що буде достатнім і необхідним для забезпечення її повноцінної життєдіяльності. Така компетентність повинна проявлятися у здатності використовувати елементарні математичні уявлення, знання та практичні навички для успішної адаптації до навколишнього світу та для ефективної підготовки до шкільного навчання. У контексті сучасної реформи дошкільної освіти математика розглядається не лише як предмет, що забезпечує знання, а як важливий інструмент формування особистості дитини, її інтелектуального, пізнавального та емоційного розвитку [4, с. 30].

Однією з важливих характеристик навколишніх об'єктів є їх форма, яка узагальнюється у вигляді геометричних фігур. Форма – це ключова ознака предмета, що дозволяє розпізнати його візуально або через дотик. Для класифікації форм було створено систему геометричних еталонів. Ці еталони допомагають людям визначати форму предметів чи їх частин. У закладах дошкільної освіти вихователі та батьки знайомлять дітей з базовими зразками форм (коло, овал, квадрат, ромб, прямокутник, трикутник, багатокутник), розмірів (довгий – короткий, високий – низький, широкий – вузький) та кольорів. На початковому етапі, коли діти лише починають працювати з фігурами і ще не мають достатніх знань, вони визначають частини предмета, співвідносячи форму з відомими об'єктами. Завдяки геометричним фігурам діти вчаться аналізувати навколишній світ, зіставляючи об'єкти за подібністю (наприклад, круг – як сонце, квадрат – як стіна будинку, прямокутник – як телефон) [2, с. 119].

Під час формування уявлень дітей про нові геометричні фігури важливо дотримуватися певної логічної послідовності дій. Перш за все, це накладання або прикладання фігур, що сприяє усвідомленню спільних та відмінних рис, а також акцентує увагу на характерних елементах. Також це тактильно-рухове обстеження фігур, яке передбачає виявлення певних властивостей через дотик, супроводжене словесним описом форми. Виконання різноманітних дій з фігурами, що дозволяє дітям краще зрозуміти їх характерні ознаки. Варто акцентувати на іграх та вправах, спрямованих на закріплення навичок розпізнавання та називання фігур. Також це вправи на впорядкування фігур за принципом зростання чи

зменшення розмірів, а також завдання з групування та класифікації фігур за певними ознаками [2, с. 119].

На думку таких дослідників, як О. Кононко, В. Луценко, С. Нечай формування у дітей уявлень і знань про величину та форму неможливе без використання наочних засобів. З цією метою застосовуються різноманітні геометричні фігури як еталони форми, а також графічні та модельні зображення. Одним із найпоширеніших видів наочності є навчальні таблиці. Як зазначає К. Щербакова, педагогічна ефективність таблиць досягається лише тоді, коли їх демонстрація супроводжується не лише поясненнями вихователя під час подання нового матеріалу, але й включенням таблиць у процес самостійної діяльності дітей [3, с. 71].

Поняття логіко-математичної підготовки дітей дошкільного віку є складним і багатокомпонентним, проте його головним результатом виступає інтелектуальний розвиток дитини, формування специфічних пізнавальних і розумових навичок [4, с. 31].

Ознайомлення дітей з формами предметів та геометричними фігурами передбачає організацію дослідження об'єктів різної форми й активні дії з ними. Важливо навчати дітей знаходити предмети з однаковою формою, створюючи ситуації для їх порівняння. У старшій групі дошкільники мають поглиблювати знання про багатокутники – такі як трикутники (рівносторонні, різносторонні), чотирикутники, п'ятикутники, шестикутники. Діти повинні вміти називати та показувати основні елементи фігур (сторони, кути, вершини, основну та бічну поверхню), відтворювати й трансформувати фігури через малювання, креслення, складання та поділ на частини. Також слід поступово знайомити дітей із об'ємними геометричними фігурами, зокрема площинними тілами, пірамідою та конусом [1, с. 121].

Під час формування геометричних уявлень у дітей дошкільного віку важливу роль відіграє комплексне створення предметно-просторового розвивального середовища. Для цього організуються умови, у яких діти мають можливість застосовувати набуті на заняттях знання, уміння та навички в ігровій діяльності й повсякденному житті [3, с. 70].

Для реалізації зазначених завдань необхідно забезпечити: чітке розпізнавання форми як окремої характеристики, що можливе лише при демонстрації справжніх геометричних фігур; точне розмежування таких елементів фігур, як сторони, кути, вершини, а також розвиток умінь дітей аналізувати геометричні об'єкти з виокремленням зазначених складових; формування у дошкільнят здатності до якісного та кількісного аналізу й синтезу фігур, а також умінь швидко ідентифікувати спільні та відмінні ознаки.

У процесі формування уявлень про форми та геометричні фігури в дітей старшого дошкільного віку педагог може використовувати різноманітні методи й прийоми. Серед найбільш ефективних – методика Кюїзенера та ігрові форми роботи, що сприяють засвоєнню дітьми знань про геометричні форми та фігури.

Висновки. Формування уявлень про геометричні фігури у дітей дошкільного віку є важливим завданням, що охоплює не лише розвиток просторового та логіко-математичного мислення, а й загального інтелектуального потенціалу дитини. Аналіз теоретичних джерел і практичних методик засвідчує, що опанування геометричних понять у дошкільному віці має здійснюватися поетапно, з урахуванням вікових особливостей, рівня пізнавального розвитку, індивідуальних здібностей та інтересів дітей.

Отже, формування у дошкільників уявлень про геометричні фігури є багатогранним і комплексним процесом, що вимагає системного підходу, педагогічної майстерності й науково обґрунтованої організації освітнього середовища. Саме в дошкільному віці закладаються основи логічного мислення та елементарної математичної грамотності, які стануть надійним підґрунтям для успішного навчання в школі та подальшого гармонійного розвитку особистості.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Баранюк Л. К. Формування уявлень про форми та геометричні фігури дітей старшого дошкільного віку. *Підготовка майбутніх фахівців у контексті становлення Нової української школи: комплексний підхід*: збірник наукових праць / за заг. ред. В. Є. Литнєва, Н. Є. Колесник, Т. В. Завязун. Житомир, 2019. С. 121-123. URL: <https://surli.li/zbprqox>
2. Довгаленко А. Формування уявлень у дітей дошкільного віку про геометричні фігури. *Інноваційні процеси в дошкільній освіті: теорія, практика, перспективи*: зб. наук. праць. Житомир: ЖДУ ім. Івана Франка, 2022. Ч.1. С. 118-121. URL: <https://surli.cc/eaornf>
3. Дубровська М. А. Педагогічні умови успішного формування геометричних уявлень у дітей дошкільного віку. *Дошкільна освіта у сучасному соціокультурному просторі*: зб. наук. праць / за заг. ред. О. А. Гнізділової, відпов. ред. Н. В. Ковалевська. Полтава: ФОП Цьома С.П., 2021. Вип. 5. С. 68-75. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/18732>
4. Ковальчук М. Особливості формування уявлень про форму предметів і геометричні фігури у дітей дошкільного віку. *Збірник студентських наукових праць*. Рівне: РВЦ МЕГУ ім. акад. С. Дем'янчука, 2016. №1(5). С. 29-34.

УДК 373.5.016:811.111-047.22]:004.8

Анастасія Слободянюк
(Ізмаїл, Україна)

ФОРМУВАННЯ Й РОЗВИТОК АНГЛОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ З ВИКОРИСТАННЯМ ЧАТ-БОТУ GPT

У статті розглядається проблема формування та розвитку англомовної комунікативної компетенції учнів старшої школи із застосуванням сучасних цифрових технологій, зокрема чат-боту GPT. Проаналізовано педагогічний потенціал інтерактивної взаємодії з мовною моделлю у процесі навчання англійської мови; визначено, що застосування GPT сприяє підвищенню мотивації до вивчення мови, розвитку мовленнєвих навичок і вмінь, критичного мислення та креативності учнів. Окрему увагу приділено практичним аспектам інтеграції чат-ботів GPT в освітній процес, зокрема під час розвитку навичок письма, говоріння та аудіювання.

Ключові слова: англомовна комунікативна компетенція, чат-бот GPT, старша школа, цифрові технології, навчання англійської мови, інтерактивне навчання, штучний інтелект.

The article examines the issue of forming and developing English communicative competence among the students of 10 - 11 classes through the use of modern digital technologies, particularly the GPT chatbot. The pedagogical potential of interactive communication with the language learning model in English is analyzed. It is determined that the use of GPT improves students' motivation to learn the language, improves their speaking and writing skills, and fosters critical thinking and creativity. Special attention is paid to the practical aspects of integrating GPT chatbots into the educational process, especially in developing writing, speaking, and listening skills.

Keywords: English communicative competence, GPT chatbot, high school, digital technologies, English language learning, interactive learning, artificial intelligence.

Актуальність проблеми. У сучасному світі технології штучного інтелекту відіграють значну роль у навчанні, зокрема у вивченні іноземних мов. Чат-бот GPT є одним із сучасних інструментів, здатних імітувати людську комунікацію та забезпечувати персоналізовану взаємодію з учнями. Використання такого інструменту сприяє підвищенню мотивації до

вивчення англійської мови, розвитку навичок і вмінь усного та писемного мовлення учнів, а також формуванню у них комунікативної компетенції шляхом інтерактивного навчання. Однак питання ефективності застосування чат-боту GPT у процесі навчання англійської мови потребує глибшого вивчення, що й зумовило вибір теми нашого дослідження.

Аналіз останніх наукових досліджень. Теоретичне підґрунтя роботи базується на наукових працях вітчизняних і зарубіжних дослідників, зокрема: Альошина О.М. досліджувала сучасні методи та технології викладання іноземних мов у старшій школі, що дозволило з'ясувати актуальні підходи до формування комунікативної компетенції; Бідюк Н.М. аналізувала зміст і структуру комунікативної компетентності майбутніх філологів, що стало основою для розгляду особливостей навчання старшокласників; Вороніна Д.А. виокремила основні компоненти іншомовної комунікативної компетенції сучасних фахівців, що дало змогу уточнити понятійний апарат дослідження; Гуменюк І.Б. розглядала особливості вивчення англійської мови в контексті реформ Нової української школи, що є важливим для виявлення сучасних вимог до освітнього процесу; Ніколаєва С.Ю. аналізувала цілі навчання іноземних мов у контексті компетентнісного підходу, що є основою для виявлення критеріїв оцінки ефективності навчання; Король С.В. вивчала використання методу інтелект-карт у розвитку іншомовної компетентності, що допомогло уточнити роль цифрових технологій; Нагірний Л.Я. досліджував методичні особливості формування іншомовної комунікативної компетентності студентів.

Основним джерелом практичної інформації стали результати експериментального дослідження, проведеного серед учнів старшої школи, а також матеріали науково-методичних конференцій та публікації у фахових виданнях.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні розвитку англійської комунікативної компетенції учнів старшої школи з використанням чат-боту GPT.

Виклад основного матеріалу дослідження. Комунікативна компетенція є ключовою складовою у формуванні та розвитку навичок говоріння в учнів. Вона забезпечує ефективну взаємодію між вчителем і учнями, сприяє розвитку творчих здібностей та формує здатність до продуктивного спілкування в різних комунікативних ситуаціях. Важливість цієї компетенції особливо виявляється у контексті формування й розвитку англійської комунікативної компетентності, яка є невід'ємною частиною будь-якого процесу комунікації.

Так, комунікативна компетентність охоплює три основні складові, а саме: аксіологічну, когнітивну та особистісно-діяльнісну. Аксіологічна складова включає ціннісні орієнтації, мотивацію та емоційне ставлення до комунікації. Вона визначає готовність до творчої взаємодії з учнями, здатність змодельовати власну комунікативну стратегію та оцінювати свої комунікативні дії.

Когнітивна складова передбачає наявність системи знань, необхідних для здійснення комунікативної діяльності. Вона охоплює розуміння основних принципів комунікації, знання законів і правил мовленнєвої взаємодії, а також вміння використовувати ці знання на практиці. В англійському контексті це включає засвоєння лексичних, граматичних і фонетичних аспектів мови, розуміння соціокультурних норм та особливостей комунікативної поведінки носіїв англійської мови.

Формування англійської комунікативної компетентності також потребує використання сучасних цифрових технологій та медіаресурсів. Інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) відкривають широкі можливості для занурення у мовне середовище, самостійного навчання та вдосконалення мовних навичок. Використання онлайн-платформ, відеолекцій, інтерактивних завдань, подкастів, вебінарів та віртуальних мистецьких галерей сприяє розвитку мовленнєвої діяльності та знайомству з актуальними мовними тенденціями в англійському світі. Завдяки цифровим технологіям учні можуть брати участь у міжнародних проєктах, комунікувати з носіями мови, виробляти власні мовні продукти та презентувати їх у глобальному інформаційному просторі.

У процесі навчання англійської мови в старшій школі важливо створювати мотиваційне середовище, яке б сприяло активному залученню учнів до комунікативної діяльності. Вчитель повинен не лише передавати знання, але й формувати в учнів інтерес до культури англomовних країн, розвивати навички й уміння міжкультурної комунікації та підтримувати їхню впевненість у використанні мови. Враховуючи особливості розвитку старшокласників, важливо стимулювати їхню самостійну діяльність, використовуючи технології навчання, що розвивають критичне мислення, творчість та комунікативні здібності [1, с. 28].

Серед традиційних технологій навчання, які відіграють важливу роль у формуванні й розвитку комунікативної компетентності, варто відзначити граматико-перекладний метод, аудіолінгвальний метод, прямий та комунікативні методи. Так, граматико-перекладний метод сприяє розвитку лінгвістичної компетентності, оскільки дозволяє учням засвоювати граматичні правила та аналізувати структуру мови. Аудіолінгвальний метод, що передбачає активне слухання та повторення мовних зразків, допомагає розвивати навички й уміння аудіювання та вимови. Прямий метод заохочує учнів до активного використання мови без перекладу, що сприяє розвитку стратегічної компетентності, а комунікативний метод, який акцентує увагу на застосуванні мови в реальних ситуаціях, є найбільш ефективним для формування й розвитку дискурсивної та соціокультурної компетентностей.

Такі сучасні технології навчання, як технологія проєктів, технологія інтелект-карт, технологія навчання у співробітництві та застосуванні інформаційно-комунікаційних технологій, значно підвищують ефективність формування й розвитку комунікативної компетентності.

Цифрові технології навчання також відіграють ключову роль у вдосконаленні комунікативних навичок і вмінь. Онлайн-форуми, соціальні мережі, відеочати та інші цифрові інструменти дозволяють учням взаємодіяти з носіями мови, брати участь у міжнародних проєктах, дискусіях і мовних клубах. Це допомагає створити автентичне мовне середовище та зменшити мовний бар'єр. Наприклад, використання платформ eTwinning або Tandem, сприяє обміну досвідом між учнями різних країн, що значно покращує їхню мовну компетентність.

Одним із ключових завдань сучасної освіти є формування цифрової грамотності учнів. Опанування цифрових технологій у процесі навчання іноземних мов сприяє розвитку умінь критичного мислення, опрацьовувати інформацію, застосовувати сучасні інструменти для пошуку та обробки даних. Це також допомагає підготувати учнів до подальшого навчання у вищих навчальних закладах та професійній діяльності в умовах цифрового суспільства [2, с. 86].

Застосування цифрових технологій у навчанні іноземних мов має також певні виклики. Це потребує відповідної підготовки вчителів, які мають бути обізнані із сучасними цифровими інструментами та методами їхнього ефективного використання. Суттєвим є також питання безпеки в Інтернет-просторі, що вимагає формування в учнів навичок і вмінь відповідального послуговування цифровими ресурсами.

Чат-бот GPT є потужною мовною моделлю, що застосовує штучний інтелект для генерації тексту та ведення діалогу. Його механізм роботи базується на архітектурі трансформерів, зокрема моделі Generative Pre-trained Transformer (GPT), яка проходить попереднє навчання на великому масиві текстових даних. Завдяки цьому модель здатна розуміти та генерувати текст у відповідь на введені користувачем запити.

Архітектура чат-боту GPT використовує механізм самоуваги (self-attention), що дозволяє їй аналізувати контекст всього речення та генерувати логічно зв'язані відповіді. Навчання проходить у два етапи, зокрема: попереднє навчання, де модель навчається прогнозувати наступне слово в реченні, і подальше його використання, яке адаптує його для конкретних завдань. Це дозволяє моделі відповідати на питання, пояснювати концепції, писати есе, генерувати код та виконувати багато інших функцій.

Функціональні можливості чат-боту GPT є широкими. Він може, зокрема: відповідати на загальні запитання, допомагати з письмовими завданнями, виконувати переклади, генерувати ідеї, розважати користувачів шляхом створення історій та анекдотів, а також писати та пояснювати програмний код. Модель може оформлювати свої відповіді у вигляді таблиць, що зручно для порівняльного аналізу.

Використання GPT-3.5 та GPT-4 демонструє значне покращення якості роботи останньої версії. GPT-4 ліпше розуміє контекст, ефективніше уникає логічних помилок та може обробляти складні запити. Ця модель також отримала вищі оцінки в різних тестах, що підтверджує її перевагу перед попередніми версіями. Однак навіть GPT-4 має певні обмеження, зокрема можливість надання неточної інформації через невеликий обсяг знань, отриманих під час навчання.

Однією з головних переваг чат-боту GPT є його гнучкість та адаптивність до різних типів запитів. Завдяки потужній архітектурі та навчанню на великому корпусі текстів ця мовна модель здатна розпізнавати наміри користувача, генерувати зв'язні та логічні відповіді, а також підтримувати довгі діалоги, зберігаючи контекст. Це робить її корисною для широкого спектра застосувань, а саме: від повсякденного використання у вигляді віртуального асистента до складних аналітичних завдань у наукових дослідженнях та бізнесі [4, с. 12].

Серед функціональних можливостей чат-боту GPT варто виділити його здатність виконувати роль особистісного консультанта. Він може допомагати з навчанням, пояснювати складні поняття у доступній формі, створювати навчальні матеріали, резюмувати великі тексти, а також аналізувати інформацію. В освітній сфері модель може бути застосована для допомоги учням у вивченні мов, написанні есе, підготовці до іспитів та створенні тестових завдань [3, с. 121].

Ще однією сферою, де чат-бот GPT демонструє високу ефективність застосування, є автоматизація комунікації. Чат-боти, створені на основі GPT, можуть бути застосовані у сфері підтримки користувачів та внутрішньої комунікації компаній. Вони здатні відповідати на часті запитання, допомагати у вирішенні проблем, вести переговори та навіть імітувати живе спілкування, що можна, у свою чергу, застосувати як практику комунікативних навичок і вмінь учнів.

Проте, незважаючи на значні переваги, чат-бот GPT має свої обмеження. Одним із головних недоліків є можливість генерування недостовірної або застарілої інформації. Модель не має доступу до актуальних подій у реальному часі та працює винятково на основі знань, отриманих під час навчання. Також варто враховувати, що GPT не завжди може правильно інтерпретувати складні або багатозначні запити, що може призводити до неточних або неоднозначних відповідей.

Попри ці недоліки, розвиток мовних моделей триває, і GPT-4 демонструє значний прогрес, порівняно з попередніми версіями. Вона є більш надійною, точною та здатною до вирішення складних завдань. Подальші дослідження та вдосконалення штучного інтелекту сприятимуть ще більш ефективному застосуванню чат-боту GPT у різних сферах життя [5, с. 73].

Важливою складовою дослідження є висвітлення переваг використання чат-боту у навчанні англійської мови. Чат-бот GPT допомагає розвивати навички і вміння письма, граматики та розмовної англійської мови, що створює інтерактивне середовище для навчання. Він може виконувати роль персонального репетитора, надаючи пояснення до складних граматичних правил, коригуючи помилки у письмових завданнях та допомагає учням формувати більш точні та змістовні відповіді. Окрім цього, чат-бот GPT може сприяти підготовці до міжнародних іспитів, моделювати екзаменаційні завдання та допомагати учням покращувати свої результати.

Проте, окрім позитивних аспектів, у роботі зазначено й потенційні виклики використання чат-боту GPT в освітньому процесі. Одним із головних ризиків є можливість

академічної недоброчесності, коли учні використовують ШІ для виконання завдань без належного осмислення матеріалу. Також існує небезпека надмірної технологічної залежності, що може знизити рівень самостійного критичного мислення. Важливим питанням залишається неточність відповідей чат-боту GPT, що може призводити до дезінформації, якщо учні не перевіряють отримані дані за авторитетними джерелами.

Висновки та перспективи подальших наукових розробок. У ході дослідження було ґрунтовно проаналізовано поняття та структуру комунікативної компетенції, яка є ключовим елементом ефективного мовленнєвого спілкування. Встановлено, що комунікативна компетентність складається з кількох основних компонентів, а саме: лінгвістичного (знання граматичних, лексичних і фонетичних норм), соціолінгвістичного (уміння використовувати мову відповідно до соціального контексту), дискурсивного (здатність будувати зв'язні висловлювання), стратегічного (застосування комунікативних стратегій для подолання мовних труднощів) та соціокультурного (розуміння культурних особливостей носіїв мови).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладення, оцінювання. URL: http://www.khotiv-nvk.edukit.kiev.ua/Files/downloads/zagalnoyevrop_rekom.pdf (дата звернення: 13.10.2025).
2. Калінін В. О., Калініна Л. В. Формування інформаційно-цифрової компетентності учнів старшої школи засобами іноземної мови як ключової компетентності Нової української школи. *Молодь і ринок*. 2018. № 9 (164). С. 85–90. (дата звернення: 13.10.2025).
3. Beckett G. H., Miller P. C. *Project-based second and foreign language learning: Past, present and future*. Charlotte, USA: Information Age Publishing, 2006. 304 p.
4. Belda-Medina J., Calvo-Ferrer J. R. Using chatbots as AI conversational partners in language learning. *Applied Sciences*. 2022. № 12(7). С. 1–16. URL: https://www.researchgate.net/publication/362889082_Using_Chatbots_as_AI_Conversational_Partners_in_Language_Learning (дата звернення: 14.02.2025).
5. Cameron L. *Teaching languages to young learners*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. 274 p.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент Рябушко С. О.

УДК 378.147

*Михаил Соснин, Бактыгуль Бодауова
(Семей, Казахстан)*

НАУЧНО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ АДАПТАЦИИ МУЗЫКАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН

В статье рассматривается вопрос практически направленной адаптации музыкально-теоретических дисциплин (теория музыки, гармония, сольфеджио и др.) посредством их интеграции в единое целое в условиях подготовки будущих учителей музыки на базе высшей школы образования.

Ключевые слова: теория музыки, высшая школа, будущие учителя музыки.

The article considers the issue of practically directed adaptation of musical-theoretical disciplines (music theory, harmony, solfeggio, etc.) through their integration into a single whole in the context of training future music teachers at the higher school of education.

Keywords: music theory, high school, future music teachers.

В традиционном и современном музыкальном образовании (на всех его ступенях: начиная с музыкальных школ и заканчивая университетами – высшей школой по музыкальному направлению) обнаруживается одна примечательная преемственная тенденция (в какой-то мере как аксиома), в соответствии с которой каждая музыкально-теоретическая дисциплина (элементарная теория музыки, гармония, сольфеджио и др.) воспринимается и изучается по отдельности, как «независимое государство», как условно независимая друг от друга область знаний с глубоким погружением в ту или иную изучаемую дисциплину. Однако их объединяют и взаимосвязывают общие фундаментальные знания. Данный процесс с точки зрения эффективности, и опираясь на исторический опыт музыкального образования, безусловно, оправдан по всем параметрам, и при должном исполнении предоставляет необходимый качественный результат. Однако он и так же оправданно требует достаточного (как правило, большого) количества времени, образовательных сил и ресурсов, особенно если мы говорим о подготовке специалистов на базе глубоко музыкально-направленных учебных учреждений (таких как консерватория или, например, музыкальное училище для теоретиков музыки).

Есть основания утверждать (эти проблемы поднимают ученые в своих трудах [1, с. 91-92], и это показывает собственный опыт авторов данной работы), что с учетом определенных обстоятельств и целей, наблюдаемых, в частности, на этапе получения высшего образования в университете, результат (качество подготовки будущего учителя музыки) не всегда соответствует ожиданиям, а потому это предрасполагает задуматься о совершенствовании подхода к данной проблеме. В частности, мы считаем, что на базе высшей школы университета возникает потребность в поиске новых путей (с сохранением лучших элементов существующих традиционных моделей – как в консерватории и музыкальном училище) освоения музыкально-теоретических дисциплин, которые бы позволили будущим учителям музыки проходить этот путь погружения в мир теории музыки наиболее благоприятными и эффективными, доступными и увлекательными, менее ресурсоемкими способами, которые есть возможность адаптировать под систему высшего образования, продиктованную целями Болонской декларации [2, с. 2]. Актуальность данной темы также обусловлена тем, что специалисты из области музыки, научные исследователи разных степеней и уровней поднимают и исследуют в своих трудах вопросы и проблемы, которые прямо или косвенно касаются сформулированной темы данного исследования, в том числе вопроса интегративной и практически направленной адаптации дисциплин.

Как отмечают исследователи, историки, еще на ранних этапах истории имели место тенденции единства всех наук (в том числе музыкальных) и их комплексного изучения. Искусствоведам известно понятие «синкретизм» искусства («синкретизм» с греческого языка – «соединение, объединение»), т.е. слитность, нерасчлененность разнородных элементов, его составляющих» [3]), в котором слились танцы, пение, музыка, изобразительное искусство, религия, наука, мифы [3]. Соответственно, в данном контексте единства наук изучение музыки (в те времена) не подразумевало разграничение ее на отдельные дисциплины и углубление в каждую из них, что, однако, позволяло заимствовать необходимые практические преимущества музыки.

Например, известный греческий философ Аристотель поддерживал мысли Платона о нераздельности песни, танца, аккомпанемента, а также о нравственно-воспитательном значении ладов и ритмов [4]. Марк Фабий Квинтилиан (42 г. – ок. 118 г. н. э.) – римский адвокат, оратор, поэт, писатель, автор трудов по воспитанию («О домашнем воспитании мальчика» и «О риторическом обучении»), считал, что необходимо соединить природную доброту человека и воспитание, и что искусство оратора требует знания многих наук, и он одним из первых предложил стройную систему обучения ораторскому искусству, где на первом месте стояли занятия грамматикой и стилем, занятия по морали, азам математики, музыке, гимнастике. Особое внимание Квинтилиан обращал на музыкальное воспитание,

поскольку музыка воспитывает необходимые оратору гибкость голоса, ритм речи и движений [5]. Он говорил, что нельзя строить полноценный воспитательный процесс без знания музыки, с помощью которой можно освоить стихотворные размеры и ритмы. Школьное образование он видел как синтез наук и искусств [4]. Подчеркиваем, что все вышеперечисленные предметы в указанной комбинации единства были подчинены Квинтилианом достижению одной конкретной цели – овладению учениками в совершенстве ораторским искусством – что позволяло им извлечь самые необходимые практические знания, и что сопоставимо в наше время с темой данного исследования – практически направленной адаптацией музыкально-теоретических дисциплин для достижения аналогичной цели, только в направлении подготовки будущих учителей музыки в университетах посредством интегративного комплексного подхода, выраженного в единстве музыкально-теоретических дисциплин (теории музыки, гармонии, сольфеджио и др.).

Обращаясь к компетентным и глубоким трудам наших современников, мы обнаруживаем по данной теме следующие компетентные мнения. Горемычкин Анатолий Иванович – преподаватель музыкально-теоретических дисциплин Мелитопольского государственного университета имени Богдана Хмельницкого (Украина), доктор педагогических наук – пишет в своем значительном по содержанию труде под звучным названием «Практический ренессанс дисциплин музыкально-теоретического цикла в вузовской подготовке учителя музыки», что для решения такой непростой задачи как «возвращение музыкально-теоретическим дисциплинам их реальной практической значимости» необходимо перестраивать педагогическое мышление в соответствии с восприятием и пониманием «всего круга музыкально-теоретических дисциплин не как набора самостоятельных предметов, а именно как цикла, органичного единства этих дисциплин во всем богатстве их взаимообусловленности и перекрестных связей... Потому имеет смысл говорить не о межпредметных связях внутри этого цикла, а о более полном и эффективном использовании принципиального единства изучаемого материала, о достижении связи музыкально-теоретических знаний с живой музыкой и музыкальным творчеством», так как «все музыкально-теоретические дисциплины посвящены одной общей задаче – всестороннему освоению и осмыслению музыкального языка» [1, с. 92].

Об адаптации музыкально-теоретических дисциплин к активной, деятельной и практической направленности пишет в своем труде преподаватель музыкально-теоретических дисциплин Старостин И.С., отмечая, что важнейшей отличительной чертой музыкально-теоретического образования (на определенном историческом этапе музыкального развития) явилась «практическая, «композиторская» направленность обучения теории музыки: гармония, контрапункт, анализ музыкальной формы представлялись подступами к «свободному сочинению» (музыки). Освоение каждой из этих дисциплин предполагало индивидуальный контакт педагога с учеником, совместное музицирование, практическое овладение приемами композиции, почерпнутыми у мастеров. В преимуществе такой методики были убеждены крупнейшие композиторы и педагоги, авторы первых оригинальных учебников гармонии – Чайковский П.И. и Римский-Корсаков Н.А.» [6, с. 46].

Как далее пишет Старостин И.С., после введения во 2-й половине 30-х годов XX века лекционной системы преподавания приоритет практического подхода к изучению теории музыки сохранился, но все же основные познания по гармонии, полифонии, анализу музыкальной формы по-прежнему формировались именно на индивидуальных занятиях. ««Знание» теоретического предмета тогда автоматически означало умение этим знанием воспользоваться» [6, с. 47]. В вышеуказанное время были все еще актуальны традиции русского композитора, теоретика музыки, педагога Танеева С.И. (1856-1915): его ученики задавали тон в преподавании музыкально-теоретических дисциплин. Характеризуя Танеева С.И. как педагога, музыковед Энгель Ю.Д. писал: «Сущность его метода заключалась в том,

что ученик должен был все пройти на самом себе, должен был все «уметь», а не только «знать». Со своей стороны Сергей Иванович Танеев <...> никогда не ограничивался теоретической демонстрацией предмета, но всегда тут же создавал живой нотный образец на доске или в тетради, или проигрывал пример в классе, или же, в крайнем случае, указывал, у какого автора и где можно найти подходящий пример» [6, с. 47; 7, с. 81]. Педагоги танеевской традиции <...> сохраняли приверженность этому методу практического, по существу – композиторского, освоения предмета» [6, с. 47]. Данный вышеуказанный метод постоянного активного соотношения и сопоставления теории с практической деятельностью мы считаем необходимым условием в процессе обучения будущих учителей музыки в рамках единой комплексной дисциплины по теории музыки на базе высшей школы университета.

Авторы данной работы целенаправленно уделили внимание в данной статье изучению вопроса практической направленности музыкально-теоретических дисциплин, так как это предоставляет исследователю (наряду с отправными точками для дальнейшего размышления) широкие возможности и определенные векторы для успешной и наиболее удачной адаптации музыкально-теоретических дисциплин для подготовки будущих учителей музыки в университете. Адаптация посредством интеграции (объединения систем в единое целое) с акцентом на практическое применение позволит компетентному разработчику образовательной программы успешно создать единую комплексную дисциплину по теории музыки, которая совмещала бы в себе все необходимые современному будущему учителю музыки знания по теории музыки: знания по элементарной теории музыки, гармонии, сольфеджио, полифонии, анализу музыкальной формы и т.д. Как указывает Горемычкин А.И., «для того чтобы реализовать систему взаимодействия всех теоретических дисциплин, действительно превращающую их в согласованно действующий цикл, необходимо четко представлять направления связей (одностороннее обращение к материалу другой дисциплины) и взаимовлияний (двустороннее взаимодействие дисциплин)» [1, с. 93].

Действительно, на наш взгляд, осваивать каждую дисциплину в отдельности, глубоко погружаясь в нее, – это непростой и ресурсоемкий (хотя, конечно, и оправданный в случае успешной реализации) путь в динамичных условиях семестров современного высшего образования. В то же время предлагаемая нами единая комплексная дисциплина по теории музыки (реализуемая при обязательном принципиальном условии обойти существенные, и даже несущественные потери ценных и значимых знаний по теории музыки), на наш взгляд, будет эффективно и успешно интегрироваться в современную образовательную систему и среду, будет соответствовать ей.

Создание единой практически направленной дисциплины по теории музыки позволит исключить сугубо теоретическую и углубленную сторону всех музыкально-теоретических предметов: позволит исключить условно «лишнее» и «второстепенное» – именно то, что учителю музыки практически никак не удастся применить на своих уроках в той или иной мере. И в то же время она позволит будущему учителю музыки приобрести самые ценные и исключительно практические знания с пользой для школьников и образования.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Горемычкин А. И. Практический ренессанс дисциплин музыкально-теоретического цикла в вузовской подготовке учителя музыки. *Музыкальное искусство и образование*. 2014. № 3. С. 88-102. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/prakticheskiy-renessans-distsiplin-muzykalno-teoreticheskogo-tsikla-v-vuzovskoy-podgotovke-uchitelya-muzyki/viewer>
2. Болонская декларация URL: https://www.ablaikhan.kz/images/content/static/our-university/bologna_declaration-ru.pdf
3. Кравчук Л. В. Генезис синтеза искусств и его развитие. Древний мир. URL: <https://urok.1sept.ru/articles/662397>

4. Арефьева С. В. Музыкальное воспитание и образование в эпоху античности. URL: <https://infolesson.kz/user/1217946/blog/muzikalnoe-vospitanie-i-obrazovanie-v-epohu-antichnosti-30386.html>
5. Айвазян К. Г. Школа и воспитание в Древнем Риме. URL: https://урок.рф/library/shkola_i_vospitanie_v_drevnem_rime_164301.html
6. Старостин И. С. К истории преподавания музыкально-теоретических дисциплин в Московской консерватории. *Научный вестник Московской консерватории*. 2010. № 1. С. 44-56. URL: https://nv.mosconsrv.ru/sites/default/files/pdf/04_starostin_ivan_2010_1.pdf
7. Танеев С. И. Из научно-педагогического наследия. 1967. 164 с.

Оксана Сулима
(Київ, Україна)

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ДОПОМОГА СІМ'Ї, ЩО ВИХОВУЄ ДИТИНУ З ПОРУШЕННЯМ ОПОРНО-РУХОВОГО АПАРАТУ

Наголошено на важливості психолого-педагогічної допомоги сім'ям, які виховують дітей з порушеннями опорно-рухового апарату, в моделі створення сприятливого інклюзивного середовища. Проаналізовані принципи, які повинні формувати основу психолого-педагогічної допомоги сім'ям. Визначені найбільш дієві методи, які є доцільними до використання при наданні психолого-педагогічної допомоги сім'ям, які виховують дітей з порушеннями опорно-рухового апарату.

Ключові слова: діти з порушеннями опорно-рухового апарату, інклюзивне середовище, сім'я, психолого-педагогічна допомога, психолог, педагог, реабілітолог.

The importance of psychological and pedagogical assistance to families raising children with musculoskeletal disorders is emphasized in the model of creating a favorable inclusive environment. The principles that should form the basis of psychological and pedagogical assistance to families are analyzed. The most effective methods that are appropriate for use in providing psychological and pedagogical assistance to families raising children with musculoskeletal disorders are identified.

Key words: children with musculoskeletal disorders, inclusive environment, family, psychological and pedagogical assistance, psychologist, teacher, rehabilitation specialist.

Психолого-педагогічна допомога сім'ям, які виховують дітей з порушеннями опорно-рухового апарату, займає важливу позицію в моделі створення сприятливого інклюзивного середовища для таких дітей, передбачає адаптацію навчального процесу під потреби дитини, посилює залучення батьків до освітнього процесу. Лише стала і повноцінна співпраця із батьками дозволить досягнути найвищої результативності корекційно-реабілітаційної роботи.

Проблема організації догляду за дітьми з ООП, зокрема із ПОРА, необхідність забезпечення додаткових та спеціальних умов для надання їм освітніх послуг, особливості корекційно-реабілітаційної підтримки для кожної такої дитини сполучаються також із проблемами, з якими стикаються батьки дітей з ПОРА. Народження дитини з ПОРА стає емоційним шоком для батьків, справжнім випробуванням. Багато не справляються із цими задачами, проте є батьки, які відчують свою власну відповідальність за навчання та виховання дитини, незважаючи на великі витрати часу для супроводження та підтримки дитини з ООП, витрачання грошей на лікування, реабілітацію, оплату спеціальних розвивальних занять, які також є досить дорогі, продовжують прикладати максимум зусиль для підтримки життєдіяльності дитини з точки зору організації навчання та виховання. В цьому контексті особливої важливості набуває правильно організована

психолого-педагогічна допомога сім'ї, що ще раз підкреслює актуальність обраної проблематики дослідження.

Дослідники наголошують на виключній ролі сім'ї, як середовища для повноцінного життя, розвитку і виховання дитини з ПОРА, адже для них родина стає безпосередньо першим і основним реабілітаційним середовищем. Водночас, в моделі психолого-педагогічного дискурсу не рекомендується зводити вивчення сім'ї лише із акцентом на її реабілітаційний та виховний потенціал для дитини з ПОРА. Сім'я є «..особливою соціальною системою із специфічними зв'язками і стосунками..», якими вимагається «..впровадження цілісного підходу до навчання та виховання..», адже зміна стану одного з членів сім'ї чинить суттєвий вплив на стосунки із іншими членами сім'ї, в тому числі і дітьми, і на відношення родини загалом із соціальним оточенням [2, с. 86].

Необхідність активного вивчення сімей, які виховують дітей із ПОРА, обумовлена насамперед тим, що саме сім'я – це основний стабілізуючий фактор адаптації дитини. І від того, наскільки ефективною буде психолого-педагогічна допомога сім'ї, залежить ефективність корекційно-розвиткової роботи в цілому [4, с. 52].

Психолого-педагогічна допомога сім'ї, що виховує дитину з порушенням опорно-рухового апарату, повинна ґрунтуватись на наступних принципах [1, с. 24]:

- вибудовування моделі партнерських взаємодій із батьками:

Педагоги та психологи повинні розглядати батьків як рівноправних партнерів у процесах виховання дитини, проведенні з нею корекційно-розвиткової роботи. Завдяки впровадженню даного принципу вдається подолати дистанцію і уникнути недовіри батьків до роботи фахівців;

- сприяння впровадженню комплексного підходу до організації корекційно-педагогічних процесів.

Педагоги до своєї співпраці можуть залучати різних фахівців: психологів, реабілітологів, дефектологів, соціальних педагогів тощо. Використання акцентів комплексного підходу забезпечуватиме подолання різного формату проблем, що виникають при цьому у сім'ях, і дозволить надавати дитині та її батькам різнобічну допомогу;

- єдність векторів діагностики і корекції – батьки разом із педагогами і психологами повинні продовжувати вивчення дитини, що було розпочате раніше.

Саме педагог та психолог повинні наголосити батькам на необхідності здійснення постійного спостереження за дитиною в домашній обстановці та про важливість інформування фахівців про певні зміни в поведінці дитини, труднощі та досягнення дитини, її потреби та сформовані можливості;

- позитивна характеристика дитини.

Педагогу та психологу важливо концентрувати особливу увагу батьків на позитивних, збережених якостях та здібностях дитини, перспективних можливостях її розвитку і тільки після цього потрібно повідомляти про сформовані проблеми і труднощі. Таким чином, важливості набуває підтримка віри батьків у розвиток дитини та спонукання їх до плідної співпраці;

- урахування точок зору та досвіду батьків – при здійсненні вибору змістів, форм і методів роботи із сім'ями та дітьми.

Важливо звертати увагу на «..здоров'я батьків, їх психологічний стан; моральні установки, сформований досвід, ставлення до проблем дитини; сімейні стосунки; уміння членів сім'ї розв'язувати проблеми; приналежність до певного соціального класу»;

- формування поваги до особистості батька і матері.

У стосунках з батьками важливим є домінування довірчих відносин, які повинні реалізовуватись при організації розмов з батьками.

Головними завданнями психологічного супроводу родин, які виховують дітей з ПОРА, слід назвати наступні: актуалізація розвитку потенціалу, здібностей та талантів дітей; вибудовування позитивних міжособистісних взаємодій із однолітками у процесах соціальної інтеграції; ефективне психолого-педагогічне оцінювання щодо особливостей розвитку, навчання, спілкування, професійної орієнтації дитини з ПОРА [3].

При наданні психолого-педагогічної допомоги сім'ям, які виховують дітей з порушеннями опорно-рухового апарату, важливо використовувати наступні методи [1, с. 24]:

1) детальне вивчення та якісний аналіз документації: вивчення медичної картки дитини, записів лікарів, характеристик, програм індивідуального розвитку дитини. Ці відомості лежать в основі формування висновків про склад сім'ї, причини виникнення порушень в розвитку дитини, рівень сформованості її інтелектуального і психофізичного розвитку, умови життя, забезпечені родино;

2) здійснення спостереження за моделлю взаємодій батьків із дитиною, зокрема за відносинами дітей з батьками, векторами реакції батьків на одержані від педагогів та психологів поради, окреслені рекомендації, розроблені домашні завдання, сформовані позитивні й негативні сторони у розвитку дитини;

3) проведення бесід із батьками: про їх ставлення до порушень дитини, про умови та засоби виховання дитини в сім'ї. Важливого значення набуває переконання батьків в тому, що дитина відрізняється від інших зовнішніми та внутрішніми ознаками. Вона не є хворою, як, можливо, вважають інші, вона просто має певні особливості. У неї інша мова, інша система сприйняття, що є відмінними від більшості цінностей та мотивів;

4) організація анкетування батьків з метою виявлення рівня їх інформаційної обізнаності щодо особливостей психолого-педагогічного виховання дітей з ПОРА. Доцільно використовувати два типи анкет: перша – із деталізацією відомостей про дитину; друга – метою є забезпечення педагогів та психологів детальною інформацією про сім'ю, інтереси та труднощі дитини тощо, проблеми батьків щодо виховання дитини. Саме на основі результатів анкетування можливим є планування роботи з дитиною та її сім'єю з урахуванням індивідуальних особливостей сімейних взаємодій;

5) налагодження он-лайн роботи у групі психолого-педагогічного супроводу або он-лайн консультування батьків в індивідуальному або груповому форматі.

Отже, в основі психологічного супроводу лежить системно-орієнтований підхід, згідно з яким під розвитком розуміється вибір та освоєння суб'єктом тих чи інших інноваційних знань та навичок. При цьому ним об'єднані не тільки діагностична та корекційна програми підтримки, але й надання консультаційних послуг батькам. Педагогічна робота, своєю чергою, включає навчання батьків для самостійного використання розроблених вправ вдома, для підвищення ефективності процесів навчання та виховання. Важливо, щоб психологічний супровід та педагогічна допомога сім'ям були системними, тривалими та особистісно орієнтованими.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Жук В.В. Особливості професійної діяльності олігофренопедагога в роботі з сім'ями, які виховують дітей з порушеннями інтелекту. *Матеріали наукової конференції студентів факультету здоров'я та фізичного виховання Ужгородського національного університету* (28 квітня 2021 року). Ужгород, 2021. С.23-26.

2. Майструк Н. О. Проблеми сімей, що виховують дітей з обмеженими фізичними можливостями в сучасній Україні в контексті соціальної роботи. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право: зб. наук. праць*. 2010. №3(7). С. 85–89.

3. Миронова С. П. Педагогіка інклюзивної освіти: навч.-метод. посібник. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2016. 164 с.

4. Напрями співпраці корекційного педагога із сім'ями, що виховують дітей з порушеннями психофізичного розвитку / О. В. Колишкін, О. О. Васько, А. П. Колишкіна, В. Г. Бутенко. *Education for Achieving Sustainable Development : series of monographs Faculty of Architecture, Civil Engineering and Applied Arts Katowice School of Technology*. Katowice : Publishing House of Katowice School of Technology. 2020. Monograph 35. P. 49–56.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент Геращенко С. І.

Ганна Федоруца
(Київ, Україна)

ЗАСТОСУВАННЯ НЕЙРОГРАФІКИ В РОБОТІ З ДІТЬМИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

У статті наголошується на важливості застосування нейрографіки в роботі з дітьми молодшого шкільного віку з інтелектуальними порушеннями, окреслені заходи з адаптації нейрографіки під потреби дітей з ІП. Визначені основні принципи, що сприяють підвищенню ефективності роботи з дітьми молодшого шкільного віку з інтелектуальними порушеннями. Вказується на перевагах використання нейрографіки в роботі саме із дітьми молодшого шкільного віку з інтелектуальними порушеннями.

Ключові слова: нейрографіка, діти з інтелектуальними порушеннями, молодший шкільний вік, початкова школа, арт-терапія, інклюзивна освіта.

The article emphasizes the importance of using neurographics in working with primary school children with intellectual disabilities, outlines measures to adapt neurographics to the needs of children with intellectual disabilities. The main principles that contribute to increasing the effectiveness of work with primary school children with intellectual disabilities are identified. The advantages of using neurographics in working specifically with primary school children with intellectual disabilities are indicated.

Key words: neurographics, children with intellectual disabilities, primary school age, elementary school, art therapy, inclusive education.

Основним завданням системи інклюзивної освіти є не організація навчальної діяльності, а успішна соціалізація дитини, сприяння та активізація її адаптації і входження в соціальний простір в ролі повноцінного члена суспільства, забезпечуючи при цьому для неї прагнення до самореалізації в майбутньому. Саме тому методи мистецтва, в тому числі і арт-терапевтичні і нейрографіка набувають особливої значущості в контексті роботи з дітьми молодшого шкільного віку з інтелектуальними порушеннями [5, с. 696].

Мистецтво виконує роль невидимої рушійної сили для пошуку «спільної мови» дитини з ІП з іншими учасниками суспільних взаємодій, адже в процесі творчості власне не потрібні слова – кожен може висловитися через власний творчий доробок. А це особливо важливо для дитини з ІП, яка має мовленнєві та інтелектуальні труднощі. Саме творча робота сприяє зменшенню негативного впливу соціального тиску на дітей даної категорії, наданню стійкості емоційній стабільності особистості, допомагає відреагувати на власний розсуд позитивні чи негативні події, розкрити таланти і посилити їх [5, с. 697].

Зазначимо, що нейрографіка є графічним методом трансформації свідомості людини, арт-терапією, що не вимагає спеціальних навичок і здібностей до малювання. Суть визначає нейрографічна лінія, яка є спонтанною і не повторюється. При цьому відбувається розвиток дрібної моторики рук, пов'язаної із нейронними мережами мозку. Використання даного методу набуває особливої важливості для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Нейрографіка сприяє поліпшенню емоційного стану, що чинить позитивний вплив на діяльність дітей з інтелектуальними порушеннями, дозволяє зрозуміти та усунути деякі причини проблем [2, с. 8]. Діти з ІП практично не здатні словесно висловити свої емоційні стани, виразити переживання, а за допомогою графічного методу нейрографіки можуть вирішити цю задачу, що ще раз наголошує на важливості використання даного методу в корекційній роботі.

Терапія мистецтвом дає можливість навчити учнів з ІП виражати почуття в соціально допустимій та зрозумілій формі, розвивати емпатію та формувати позитивні відчуття, сформувати відчуття кордонів внутрішнього контролю, посилити відчуття власної гідності.

Терапія із використанням технік нейрографіки може здійснюватися у формі проведення спеціальних корекційних занять, де учням з ІІІ пропонуються різні напрямки діяльності, зокрема такі як предметно-тематичний тип діяльності, де в основі зображень позиціонується людина у взаємодії з навколишнім світом (рисунки на тематику «Моя мрія», «Мій настрій» тощо); образно-символічний тип діяльності, яким передбачене малювання, що пов'язується із морально-психологічним аналізом понять «Добро» та «Зло», «Радість» та «Страх», що уособлюють образи уяви дитини [1, с. 35].

Нейрографіка – це своєрідний медитативний процес, під час якого відбувається розмова дитини з підсвідомим через малюнок кольоровими олівцями та маркерами на папері. Нейрографіка сприяє трансформуванню негативних емоцій, переживань та відчуттів, пошуку рішень запитів, ресурсів та енергії, сприяє заспокоєнню та розслабленню. Використання даного методу дозволяє вирішувати запити, що пов'язуються із психосоматикою, взаємодіями в дитячому колективі [4].

Нейрографіка для дітей є терапевтичним методом, який за допомогою малювання допомагає дитині виражати власні емоції, знімати стрес, розвивати нейропластичність мозку та покращувати при цьому здатність вирішувати проблеми через процеси візуалізації думок і почуттів. Метод є безпечним, не вимагає, як вище наголошувалось, художніх навичок і особливо сприяє при цьому самовираженню та внутрішній гармонії, що корисно для дітей в умовах емоційної напруги та дітей з ІІІ. Нейрографіка – це м'який інструмент емоційної та сенсорної підтримки дітей з ІІІ, зниження тривожності, активізації розвитку дрібної моторики, підвищення рівня концентрації уваги та емоційного самовираження [3].

Особливо значущості із метою підвищення ефективності навальної роботи набуває адаптація нейрографіки під потреби дітей з ІІІ, що, своєю чергою, включає:

- педагог повинен надавати учням чіткі, повноцінні і послідовні вказівки, формувати інструкції («взьми олівець», «намалюй лінію у формі блискавки будь-якого на твій розсуд напрямку – також можна чітко зазначити напрямок, вказавши «наверх»»; «заокругли кутки де лінії перетнулись»; «розфарбуй площі перетину різними кольорами – візьми свої чотири улюблені кольори»);

- вказівки щодо роботи із кольорами («обери свої улюблені кольори», «розфарбуй фігурки»);

- вибір теми малюнку («сьогодні працюй із простими темами «Мій настрій», «Моя мрія» тощо»);

- організацію супроводу дорослого (набуває особливої важливості встановлення позитивно емоційного та довірчого контакту із учнем, можна спробувати щось намалювати разом, коментувати та підбадьорювати дитину);

- тривалість заняття для дітей з ІІІ рекомендується регулювати від 10 до 15 хвилин, у випадку підвищення зацікавленості тривалість заняття можна подовжити.

Не рекомендується виправляти малюнки дитини, потрібно дати їй можливість до самореалізації, можна малювати разом, не оцінюючи при цьому результат, а коментуючи та допомагаючи в процесі малювання. Такі заняття можуть проводитися і батьками вдома із використанням вище перерахованих порад [3].

Для підвищення результативності застосування нейрографіки в роботі з дітьми молодшого шкільного віку з інтелектуальними порушеннями доцільно спиратись на наступні принципи [2, с. 9]:

- образами інтегруються змісти. Образ надає можливості до збору великої кількості смислів в одному нейрографічному зображенні. Приміром, образом будинку інтегровано в собі сукупність смислів, які пов'язані із будинком: ігри, батьки, затишок, домашня випічка. Це допомагає учням розвивати комплексність та яскравість мислення;

- смислами контейнеруються стани. У кожного сформована унікальна реакція на певне слово або словосполучення. Наприклад, слово «успіх» або «радість» викликає певні почуття або переживання, пов'язані із ними, і це особистий досвід кожного, сформований набір

емоцій чи уявлень. Нейрографіка надає емоціям позитивного змісту, що дуже важливо для дітей з ІІІ;

- проблеми створюються розумом. Все в світі, за винятком людей, живе в природньому потоковому середовищі. І лише людина, коли думає про життя, задає самостійно смисли, занурюється у світ протиріч. Це принцип активізує розвиток в учня критичного та системного мислення;

- гармонійність забезпечує задоволення. Кожна людина здатна до переживань відчуттів гармонії: у стосунках із собою, з іншими людьми, зі світом. А задоволення сформоване як наслідок стану гармонії. Діти з ІІІ мають можливості досягнення гармонійного стану у своєму малюнку, а в подальшому – почуття щастя;

- всесвіт візуалізується на малюнку. Дитина може намалювати все, що забажає, тим самим переживаючи яскраві емоції через використання гарних кольорів та витончених ліній;

- будь-яке завдання має графічне вирішення. Малюючи, учень навчається приймати рішення, знаходити консенсус в будь-якому протиріччі. Завдання трансформується в графіку, в символ, що є основою для візуального та просторового мислення. Зміна символу за допомогою нейрографіки надає змогу до запуску процесів мислення так, щоб привести до вирішення завдання;

- площа малюнку не обмежена, як не обмежені і фантазії і творчість. Кордони є умовними, адже межі аркуша паперу створені виключно людиною, кимось, хто нарізав папір;

- світ складається в єдине ціле з фігур і ліній. Проходячи фрагмент свого життя, учень створює фігури, проектує свою діяльність, навчається мислити конкретно та абстрактно, комплексно. Нейрографікою поєднані світ та окремі елементи, нейрографічною композицією фігури та люди, що пов'язують при цьому все в єдине ціле;

- простота виконання. Візуальне мислення виникло у свідомості людини набагато швидше, ніж сформувався мовлення. Малювання є одним із способів ведення діалогу: з собою, з іншими людьми, зі світом. Нейрографіка формує навички для комунікування, що є однією з проблем для дітей з ІІІ.

Отже, застосування нейрографіки в роботі з дітьми молодшого шкільного віку з інтелектуальними порушеннями є ефективним інноваційним засобом, що дозволяє педагогу налагодити з дитиною емоційний позитивний контакт, переключити увагу із негативних станів та переживань, посилити мотивацію.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Долінчук І., Мартинюк С. Арт-терапія у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами. *Вісник науково-дослідної лабораторії інклюзивної педагогіки «Спеціальна та інклюзивна освіта: теорія, методика, практика»*: матеріали ХІ Всеукр. наук.-практ. конференції. м. Умань, 10 квіт. 2025 р. С. 34–37.

2. Калька Н., Ковальчук З., Одинцова Г. Практикум з арт-терапії: навч.-метод. посібник. Ч. 2. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 148 с.

3. Мединська О.Ю. Нейрографіка для дітей з особливими освітніми потребами. URL: <https://vseosvita.ua/library/neirohrafika-dlia-ditei-z-osoblyvymy-osvitnimy-potrebamy-973051.html>

4. Савич К. Нейрографіка, як спосіб м'яко та творчо змінити своє життя на краще. URL: <https://www.isaeva.gallery/post/neurography-as-a-way-to-gently-and-creatively-change-your-life-for-the-better>

5. Хиля А.В. Арт-терапевтичні технології в освітній соціалізації дітей з інтелектуальними порушеннями. *Vector of modern pedagogical and psychological science in ukraine and eu countries*. 2020. PP. 696-691.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент Геращенко С. І.

УДК 005.963.1:377

Лариса Хвіц
(Ковель, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ ТЕСТОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ПРИ ВИВЧЕННІ ПРИРОДНИЧО-НАУКОВИХ ДИСЦИПЛІН

У статті розглядається використання тестових технологій як ефективного інструменту контролю знань здобувачів освіти під час вивчення природничо-наукових дисциплін. Застосування тестування сприяє об'єктивній оцінці рівня засвоєння навчального матеріалу, підвищує мотивацію студентів та оптимізує процес навчання.

Ключові слова: тестові технології, контроль знань, здобувачі освіти, природничо-наукові дисципліни, оцінювання навчальних досягнень, цифрові інструменти, якість освіти.

The article considers the use of testing technologies as an effective tool for controlling the knowledge of students during the study of natural science disciplines. The use of testing contributes to an objective assessment of the level of assimilation of educational material, increases students' motivation, and optimizes the learning process.

Key words: testing technologies, knowledge control, education seekers, natural science disciplines, assessment of educational achievements, digital tools, quality of education.

Європейський освітній простір вимагає від закладів фахової передвищої освіти постійного забезпечення якості освіти [6]. Впровадження тестових методів контролю у навчальний процес сприяє процесам реформування вищої медичної освіти, її демократизації, виконанню заходів МОЗ України щодо боротьби з проявами зловживань та корупції [2].

Основна мета навчального процесу – передача знань і умінь від викладача до здобувача освіти, а засобами досягнення цієї мети є, по-перше, регулярна робота учасника освітнього процесу протягом всього семестру і, по-друге, систематичний контроль отриманих ним знань. Виходячи з цієї передумови, стає очевидною важливість і актуальність дослідження методів обліку і контролю знань здобувачів освіти у процесі навчання у вищій школі.

Контроль результатів навчання – важлива частина навчального процесу. Його завдання полягає в тому, щоб визначити, якою мірою досягнуті цілі навчання. Контроль результатів виконує всі три функції, притаманні процесу навчання в цілому, і має чітко виражене освітнє, виховне і розвиваюче значення [1]. Навчальне значення його виражено в тому, що дозволяє здобувачу освіти коригувати свої знання та вміння. Постійна перевірка привчає учасників освітнього процесу систематично працювати, звітувати перед одногрупниками про якість набутих знань і вмінь. У здобувачів освіти виробляється почуття відповідальності, прагнення досягти кращих результатів. Контроль виховує цілеспрямованість, наполегливість і працьовитість, вміння долати труднощі, тобто сприяє формуванню моральних якостей особистості. Систематичний контроль сприяє розвитку самостійності, формуванню навичок самоконтролю. Головна вимога до контролю – його систематичність.

Звичайно, вся діяльність викладача закладу освіти має бути спрямована на гуманізацію та активізацію навчально-пізнавальної діяльності здобувачів освіти і оволодіння ними необхідним комплексом знань, умінь, навичок. Удосконаленням ефективності контролю, під час якого виявляють якість засвоєння знань, вимірюють її величину, присвоюють оцінку, – це головна умова підвищення якості навчально-виховного процесу, а значить і підготовка висококваліфікованого і конкурентоспроможного медичного працівника [3].

Оцінка знань здобувача освіти, отриманих ним з того чи іншого освітнього компонента, не тільки підводить підсумок його успішності, але найчастіше визначає і його здатність до

подальшого навчання чи самостійної діяльності, тобто значним чином впливає на долю людини. Тому немає сумнівів у тому, що така оцінка має бути максимально об'єктивною, запорукою чого, зазвичай, служать досвід та інтуїція екзаменатора.

Насправді ж не тільки між різними освітніми компонентами, але і в межах однієї – між різними викладачами не існує уніфікованого підходу до вимог на іспиті, оскільки досі не знайдені або не вибрані кількісні параметри, навіть, для проведення науково обґрунтованої межі між незадовільною і задовільною оцінками. Тому до контролю висувуються певні вимоги, а саме: він має бути з яскраво вираженою освітньою, розвиваючою, професійно і особистісно зорієнтованою спрямованістю, адже завдяки контролю встановлюється зворотний зв'язок на занятті. На думку переважної більшості викладачів, таким вимогам у повній мірі відповідає тестовий контроль.

На сучасному етапі розвитку освіти в Україні тестовий контроль інтенсивно розвивається і поширюється, а використання тестових технологій посідає особливе місце у розробці та впровадженні у навчальний процес нових підходів до оцінювання досягнень студентів і виявлення рівня знань. У свою чергу тестування має позитивні і негативні сторони.

Позитивні сторони:

- а) об'єктивність оцінки (незалежно від симпатій і антипатій викладача);
- б) можливість істотно знизити напруженість між викладачем і здобувачем освіти, а також значною мірою зняти емоційне (стресове) навантаження на викладача;
- в) швидкість контролю знань учасників освітнього процесу (одночасно тестується вся група);
- г) широке охоплення матеріалу, оскільки включаються питання з усієї пройденної теми;
- д) неможливість користуватися шпаргалкою;
- е) необхідність для здобувачів освіти запам'ятовувати не тільки тему в цілому, але й багато деталей, які при звичайній підготовці не були сприйняті увагою.

Негативні сторони:

- а) формальність. Іноді буває важко сформулювати питання, що вимагають роздумів;
- б) залежність тестового контролю від загальної системи оцінки, тобто якщо за тестовий контроль здобувачі освіти отримують невелику кількість балів, то вони менше до нього готуються;
- в) відсутність безпосереднього контакту між викладачем і здобувачем освіти [4].

Таким чином, кожен викладач може зробити висновок про прийнятність або неприйнятність цього методу оцінювання. Освітній компонент «Анатомія людини», «Анатомія з основами фізіології» базуються на вивченні шкільного курсу фізики, біології та інтегрується з цими дисциплінами. Засвоєння даних освітніх компонентів закладає основи вивчення студентами фізіології, фармакології та практичних дисциплін. У процесі вивчення анатомії здобувачі освіти стикаються з певними труднощами, оскільки дисципліна вимагає певної бази знань зі шкільного курсу хімії, фізики, яка не у всіх однакова. Тому, з боку викладачів, вимагається особлива увага до виявлення прогалин у знаннях студентів та контролю засвоєного матеріалу. Поточний контроль – найголовніший зі всіх перевірок. Його мета – регулярно керувати діяльністю учасників освітнього процесу та її коректувати. Він дозволяє мати безперервну інформацію про хід і якість засвоєння навчального матеріалу, оперативно вносити зміни до навчання. Поточна перевірка – не стільки інспекція, скільки навчання, оскільки вона пов'язана із закріпленням, повторенням і аналізом навчального матеріалу. Поточний контроль повинен проводитися регулярно, що, у свою чергу, підвищить якість вивчення здобувачами освіти розділів дисципліни [8].

Використання тестів на заняттях з анатомії людини займає важливе місце в процесі впровадження нових освітніх технологій. У процесі проведення тестового контролю з даної дисципліни використовуються тестові завдання з варіантами відповідей за принципом «множинності вибору». В якості правильної відповіді найчастіше вказується один із

запропонованих варіантів. Зрозуміло, що чим більше пропонується різних відповідей, тим менша ймовірність «вгадування» правильної відповіді. Найбільш ефективно включати питання з 4-5-ма відповідями. Однак недоліком такого типу завдань є те, що здобувач освіти під час тестування, на відміну від усного або письмового контролю, не має достатньо часу для глибокого аналізу теми. А для того, щоб студенту-медику розвиватися, дуже важливо вміти самостійно формулювати власну думку. Цих недоліків частково можна уникнути, якщо використовувати тести різного вибору: альтернативного чи множинного, тести на розрізнення, ґрунтування, систематизацію та класифікацію елементів [7].

Для виявлення кінцевих результатів навчання з окремої дисципліни необхідний підсумковий контроль. Підсумковий контроль – інтегруючий контроль, за його результатами судять про загальні досягнення здобувачів освіти.

Тож при виборі методу контролю знань необхідно врахувати як переваги, так і недоліки того чи іншого методу. Дисципліни, які вивчають студенти медичних навчальних закладів, закладають важливу базу функціональних знань майбутніх фахівців. Ці знання настільки складні і багатогранні, що оцінити їх якимось одним способом – неможливо. Тому тестовий контроль це, безперечно, один із сучасних і оптимальних методів контролю знань, проте не можна зосереджуватися лише на ньому, слід користуватися різними методами оцінки знань і умінь здобувачів освіти – усними і письмовими відповідями, спостереженням і оцінкою виконуваної практичної роботи на заняттях. Тобто необхідно оцінювати знання і уміння не лише за допомогою тестів, а й у комплексі з іншими методами, що має створити атмосферу для постійної, систематичної, наполегливої роботи здобувачів освіти.

Висновки. Розвиток і удосконалення форм і методів контролю якості викладання і навчальних досягнень здобувачів освіти є важливою умовою підвищення якості підготовки фахівців. Навчальний процес, як складна багатогранна система, здійснюється тільки при надійній діагностиці рівня знань учасників освітнього процесу у вигляді зворотного зв'язку – через контроль за ходом і результатами навчального процесу. Саме такий зворотний зв'язок здатні забезпечити тести. Тестування, як один із методів контролю, є зручним, надійним, оперативним і об'єктивним. Але є певні недоліки, через які тестування не можна застосовувати як єдиний та ідеальний метод об'єктивного діагностування знань і умінь. У навчальному процесі тестування обов'язково має поєднуватися з іншими формами і методами контролю.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Кордон Ю. В., Керницька Г. С. Тестовий контроль як один з методів перевірки знань, умінь студентів у вищих медичних навчальних закладах. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми* : матеріали XI міжн. наук. прак. конф., 14–16 трав. 2012 р. Київ–Вінниця, 2012. С. 255–258.
2. Семестрові комплексні тестові іспити – надійний критерій оцінки знань студентів / І. Р. Мисула, В. П. Марценюк, К. О. Пашко, О. О. Стаханська. *Медична освіта*. 2010. №1. С. 16–37.
3. Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (Європейська асоціація із забезпечення якості вищої освіти). Київ: Вид-во “Ленвіт”, 2006. С. 11–18.
4. Тестування як основа кредитно-модульного контролю / С. М. Геряк, І. В. Корда, Н. І. Багній [та ін.]. *Медична освіта*. 2010. № 1. С. 77–79.
5. Унгурян Л. М., Образенко М. С. Застосування тестової системи оцінки знань у навчальному процесі. *Медична освіта*. 2011. № 3. С. 20–22.

ПСИХОЛОГІЯ / ПСИХОЛОГИЯ

УДК 159.9:331.101.3:37.011.3

Оксана Динник
(Суми, Україна)

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЗАДОВОЛЕНOSTІ ПРОФЕСІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті розглянуто психологічні аспекти задоволеності професійною діяльністю педагогічних працівників як важливого чинника забезпечення якості освіти у закладах фахової передвищої освіти. Проаналізовано соціально-психологічні фактори, що впливають на рівень задоволеності викладачів, зокрема мотивацію, емоційний стан і професійну реалізацію. Зроблено висновок, що підвищення професійної задоволеності педагогів сприяє покращенню якості освітнього процесу та конкурентоспроможності закладу освіти.

Ключові слова: організаційна психологія, якість, освіта, освітній процес, задоволеність, стейкхолдери.

The article has examined the psychological aspects of job satisfaction among teaching staff as an important factor in ensuring the quality of education in institutions of professional pre-higher education. It has analyzed the socio-psychological factors that have influenced teachers' satisfaction, including motivation, emotional state, and professional fulfillment. It has been concluded that increasing teachers' job satisfaction has contributed to improving the quality of the educational process and the competitiveness of the educational institution.

Keywords: organizational psychology, quality, education, educational process, satisfaction, stakeholders.

Сучасна фахова передвища освіта (ФПВО) в Україні розвивається під впливом євроінтеграції, стрімкого розвитку інформаційних технологій та мінливості ринку праці. Ці фактори вимагають від фахівців не лише глибоких знань, але й здатності до швидкої адаптації. Освіта трансформується у безперервний процес самовдосконалення. Актуальним завданням є забезпечення якості та конкурентоспроможності ФПВО на ринку освітніх послуг.

Ключову роль у процесі підготовки конкурентоспроможного фахівця відіграє особистість викладача. Рівень його професійного розвитку має прямий вплив на якість освіти.

Метою дослідження є визначення та аналіз соціально-психологічних чинників формування рівня задоволеності професійною діяльністю педагогічних працівників закладів фахової передвищої освіти.

Визначення задоволеності як психологічного феномену є багатограним і залежить від конкретної школи або напрямку досліджень (наприклад, психологія потреб, позитивна психологія, соціальна психологія).

Зв'язок між задоволеністю та психологічними ресурсами досліджували І. Анненкова [2] (зв'язок із професійними досягненнями та мотивацією) та О. Лазорко [6] (задоволеність як особистий психологічний ресурс професійної безпеки). Питання організації педагогічної діяльності на гуманістичних засадах (де задоволеність є важливим фактором) розглядала Л. Карамушка та Л. Корень [5]. Зарубіжні дослідження, зокрема Р. Алондерієне та М. Майаускайте [1], доводять, що визнання ролі співробітників в управлінських процесах та надання їм лідерських можливостей підвищує задоволеність роботою.

Е. Лок (Locke E. A.) визначає задоволеність роботою як «приємний чи позитивний емоційний стан, який є наслідком оцінки чиеїсь роботи або досвіду роботи» [7, с. 1304]. Це підкреслює, що задоволеність є афективною (емоційною), але викликана когнітивною оцінкою (ставленням), що робить це ставлення стійкою установкою.

Е. Дінер (Ed Diener), один із провідних дослідників SWB, розділяє щастя (позитивні емоції) і задоволеність (когнітивну оцінку життя). При цьому він стверджує, що суб'єктивне благополуччя (SWB) – це когнітивна (судження про задоволеність) та афективна (емоційні реакції) оцінка людини щодо того, наскільки благополучним було і залишається її життя в цілому або окремі його сфери (робота, стосунки, навчання), що ґрунтується на зіставленні досягнутого з індивідуальними прагненнями, цілями або нормами [3, с. 34-35]. З погляду цієї теорії, ми можемо тлумачити задоволеність як позитивний внутрішній стан, що виникає внаслідок когнітивної оцінки відповідності реальності (результатів, умов, досвіду) очікуванням, потребам або бажанням індивіда.

В цьому ж напрямку дослідники О.І. Ляшенко, Т.О. Лукіна, І.Є. Булах та М.Р. Мруга характеризують якість освіти як «певну сукупність властивостей та характеристик освітнього процесу, що надають йому здатність формувати такий рівень загальноосвітньої і професійної компетентності, який задовольнить потреби громадян, підприємств і організацій, суспільства і держави» [8, с. 15].

Т.В. Фініков та В.І. Терещук у своїй праці, присвяченій якості вищої освіти в українському контексті, вказує, що якість часто визначається як сукупність характеристик об'єкта, які відносяться до його властивості задовольняти встановлені та передбачувані потреби (посилаючись на міжнародні стандарти якості) [11]. Це прямо включає очікування як «передбачувані потреби».

В умовах забезпечення якості освіти, як того вимагає Закон України «Про фахову передвищу освіту» [9], дослідження задоволеності професійною діяльністю педагогічних працівників стає критично важливим для організаційної психології та менеджменту якості. Міжнародні стандарти з якості, зокрема стандарти ДСТУ ISO 9000:2015, розглядають якість (зокрема, і якість освітніх послуг) як здатність задовольняти замовників, а також передбаченим і непередбаченим впливом на відповідні зацікавлені сторони [10].

У сучасній освітній науці та практиці забезпечення якості (наприклад, у роботі Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти), задоволеність очікувань вивчається через систематичний моніторинг різних груп стейкхолдерів (зацікавлених сторін), зокрема:

- здобувачі освіти (задоволеність навчальним процесом, освітньою програмою, викладачами, матеріально-технічною базою);
- викладачі (задоволеність умовами праці, навчальним середовищем, можливостями для професійного зростання, ставленням до себе адміністрацією навчальних закладів);
- роботодавці (задоволеність компетентностями та практичною підготовкою випускників);
- держава в особі міністерства освіти і науки (задоволеність результатами навчання, науковими досягненнями здобувачів освіти і педагогічних працівників, ефективністю впровадження освітніх стандартів і реформ).

Якість освіти також має тісний зв'язок із державним стратегічним розвитком і плануванням. Аналіз історичного досвіду європейських і американських країн, проведений авторським колективом у складі Г. Ду, Ц. Юань, Ф. Мяо та П. Вей (G. Du, J. Yuan, F. Miao, P. Wei), доводить, що розширення можливостей освіти зміцнює людський капітал, сприяє економічному зростанню країни, її добробуту та соціальному поступу [4, с. 8205].

Отже, для українських ЗФПВО, поняття «якість освіти» має бути комплексним та визначати як рівень досягнення поставлених цілей щодо надання освітніх послуг, так і слугувати ступенем задоволення очікувань, потреб і вимог зацікавлених сторін. На нашу думку, визначення якості базується на оцінці співвідношення між бажаним (оголошеним,

запланованим, регламентованим) і отриманим результатом, що робить якість функцією суб'єктивного сприйняття та взаємовідносин, а не лише об'єктивної наявності властивостей.

За цим підходом, оцінювання задоволеності професійною діяльністю педагогічних працівників ЗФПВО є одним з важливих показників якості організації освітнього процесу у закладі, який має безпосередній вплив на низку соціально-психологічних факторів:

- мотивація та продуктивність, адже задоволені своєю працею викладачі більш віддані роботі та продуктивні (низька задоволеність може призвести до професійного вигорання та плинності кадрів);

- професійна атмосфера та культура, оскільки рівень задоволеності відображає загальну атмосферу, рівень психологічного комфорту та міжособистісних стосунків у колективі;

- конкурентоспроможність, оскільки заклад з високим рівнем задоволеності викладацького складу має кращу репутацію, що сприяє залученню кваліфікованих кадрів.

Оцінювання задоволеності професійною діяльністю персоналу (в тому числі педагогів закладів освіти) є цінним джерелом зворотного зв'язку для керівництва, дозволяючи виявити проблемні зони та впровадити заходи для покращення умов праці та професійного розвитку. З позиції організаційної психології, задоволеність працею є важливим індикатором соціальної напруженості організації (СНО).

Професійна діяльність викладача ЗФПВО характеризується розумовим навантаженням, творчим характером, емоційною напруженістю та вимагає відповідальності за результат. Організація освітнього процесу на гуманістичних засадах (Н. Карамушка, Л. Корень [5]), яка передбачає створення сприятливого психологічного клімату та врахування індивідуальних особливостей учнів, є запорукою розвитку студентоцентрованого підходу. Це, своєю чергою, позитивно впливає на задоволеність викладача, оскільки він створює атмосферу співпраці, де може реалізувати свої навички педагогічної майстерності.

Оцінювання задоволеності дозволяє керівництву ЗФПВО своєчасно виявити ознаки професійної деформації та попередити професійне вигорання, розробляючи ефективні стратегії підтримки. Це забезпечує створення сприятливих умов праці, що відповідають не лише організаційним вимогам, але й психологічним потребам педагогів.

Висновки. На основі проведених досліджень можемо зробити висновок, що задоволеність професійною діяльністю педагогічних працівників ЗФПВО є ключовим показником якості роботи закладу освіти. Професійна задоволеність тісно пов'язана з психологічним кліматом, мотивацією педагогів та їхньою готовністю до професійного розвитку. Оцінювання задоволеності є ефективним інструментом зворотного зв'язку між викладацьким складом та керівництвом, що дозволяє виявляти проблемні аспекти в організації роботи, вживати корекційних заходів та запобігати професійному вигоранню.

Критерієм задоволеності викладача своєю діяльністю можна розглядати його успішне професійне становлення, високу професійну компетентність та творчий компонент педагогічної діяльності, а отже, підвищення якості діяльності ФПВО неможливе без професійного розвитку викладачів та забезпечення їхньої високої задоволеності працею.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Alonderiene R., Majauskaite M. Leadership style and job satisfaction in higher education institutions. *International Journal of Educational Management*. 2016. Vol. 30. № 1. P. 140–164. URL: <https://doi.org/10.1108/IJEM-08-2014-0106> (дата звернення: 27.10.2025).

2. Анненкова І. Задоволеність професійною діяльністю науково-педагогічних працівників ВНЗ. *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна*. 2017. Вип. 32. С. 128–137. URL: <https://repo.odmu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/17832/Annenkova.pdf?sequence=1> (дата звернення: 27.10.2025).

3. Diener E. Subjective well-being: The science of happiness and a proposal for a national index. *American Psychologist*. 2000. No. 55(1). PP. 34–43. URL: <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.34> (дата звернення: 27.10.2025).

4. Du G., Yuan J., Miao F., Wei P. Effectiveness of design process of education quality assurance system based on EFQM model. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*. 2017. 13(12). PP. 8205-8211. URL: <https://doi.org/10.12973/ejmste/80784> (дата звернення: 27.10.2025).
5. Карамушка Л.М., Корень Л.В. Задоволеність персоналу освітніх організацій роботою: зміст, структура та основні психологічні детермінанти. *Освіта і управління*. 2005. Т.8. № 3–4. С. 43–54.
6. Лазорко О. В. Задоволеність працею як особистий ресурс професійної безпеки фахівців стресогенних професій. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2015. Вип. 2. Том 1. С. 41–47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppst_2017_30_11 (дата звернення: 27.10.2025).
7. Locke E. A. The nature and causes of job satisfaction. In M. D. Dunnette (Ed.) *Handbook of industrial and organizational psychology*. 1976. PP. 1297-1343. Chicago: Rand McNally.
8. Ляшенко О. І., Лукіна Т. О., Булах І. Є., Мруга М. Р. Методика і технології оцінювання діяльності загальноосвітнього навчального закладу: посібник. Київ: Педагогічна думка, 2012. 160 с. URL: https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2021/08/Metodyka_i_tekhnolohii_otsiniuvannia_diialnosti_zahalnoosvo_navch_zakladu-posib2017.pdf (дата звернення: 27.10.2025).
9. Про фахову передвищу освіту: Закон України від 06.06.2019 № 2745-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 27. 116 с. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2745-19> (дата звернення: 27.10.2025).
10. Системи управління якістю. Основні вимоги та словник термінів: (ISO 9000:2015, IDT): ДСТУ ISO 9000:2015. [На заміну ДСТУ ISO 9000:2007; чинний від 2017. 01. 01]. Київ: УкрНДНЦ, 2016. 25 с. URL: https://zakon.isu.net.ua/sites/default/files/normdocs/dstu_iso_9000_2015.pdf (дата звернення: 27.10.2025).
11. Фініков Т.В., Терещук В.І. Розвиток систем внутрішнього забезпечення якості в українських закладах вищої освіти. Аналітичний звіт. Київ: Баїте, 2020. 58 с. URL: <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2021/05/Розвиток-системи.pdf> (дата звернення: 27.10.2025).

Науковий керівник: кандидат наук Коляда Н. В.

УДК 159.9:377

Олена Дружинович
(Ковель, Україна)

КРИЗА ПРОФЕСІЙНО-НАВЧАЛЬНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ

У процесі професійного становлення особистості велику роль відіграють кризи професіоналізації.

Кризи професіоналізації – це періоди кардинальної перебудови професійної свідомості, що супроводжуються зміною вектору професійного розвитку особистості, переорієнтацією на нові особистісно-значущі професійні цілі, готують зміну способів виконання діяльності, ведуть до зміни взаємин з оточуючими людьми, а в окремих випадках і до зміни професії.

Ключові слова: кризи профіналізації, криза навчально-професійної орієнтації, криза професійного навчання, криза адаптації, криза апробації, криза фахової готовності.

Crises of professionalisation play a significant role in the process of professional development.

Professionalisation crises are periods of radical restructuring of professional consciousness, accompanied by a change in the vector of professional development, a reorientation towards new personally meaningful professional goals, preparing for a change in the way activities are performed, leading to a change in relationships with others, and in some cases to a change of profession.

Key words: *crises of professionalisation, crisis of educational and professional orientation, crisis of vocational training, crisis of adaptation, crisis of testing, crisis of professional readiness.*

В умовах нинішніх реалій українського суспільства ускладнюється процес професійного самовизначення сучасної молоді. На етапі фахового навчання у юнаків і дівчат виникає напруження та тривожність щодо майбутньої професійної самореалізації, що позначається на продуктивності навчально-професійної діяльності. Відповідно створюються сприятливі умови для переживання студентами кризи професійного навчання, яка суттєво ускладнює професійне становлення особистості на етапі її здобуття професійної освіти.

Професійна ідентичність особи на нинішньому етапі розвитку зазнає чи не найбільших випробувань з боку суспільства і з усіх видів її соціально-рольової ідентичності. Війна у нашій країні, руйнування усталених соціально-економічних структур, призвели до зникнення великих професійних груп та глибокої життєвої кризи тих професіоналів, які втратили роботу, виникнення нових професійних відносин, хиткий і непередбачуваний стан на сучасному ринку праці, жорстко стоїть питання про формування нових механізмів соціальної та професійної адаптації і самореалізації особистості.

Одним із основних різновидів кризи професіоналізації є криза навчально-професійної орієнтації.

Професійне становлення особистості починається зі стадії формування професійних намірів. У 14-16 років, у віці ранньої юності підлітки починають професійно самовизначатися. На цій стадії відбувається переоцінка навчальної діяльності: у залежності від професійних намірів змінюється і мотивація. Навчання в старших класах набуває професійно-орієнтованого характеру, а в закладах професійної освіти вона має чітко виражену навчально-професійну спрямованість.

Підлітковий вік зумовлює здійснення молодими людьми професійного самовизначення, розробку конкретного професійно зорієнтованого плану щодо свого майбутнього. Складності вибору професії, суперечності між бажаннями та можливостями, зіткнення інтересів підлітка та його близького оточення зумовлюють переживання молодою людиною першої кризи професійного становлення – кризи навчально-професійної орієнтації. На етапі вибору майбутньої професії у підлітків закладається професійна самооцінка, яка, за умов утвердження правильності вибору та відповідного подальшого професійного навчання, стає підґрунтям для формування самооцінки суб'єкта праці. Під час переживання підлітком кризи навчально-професійної орієнтації ускладнюється формування професійної самооцінки, що супроводжується її нестійкістю та розмитістю.

Учні старших класів, які продовжили навчання у школі після 9 класу, чітко переживають цю кризу перед завершенням шкільного навчання в 16-17 років. Основою кризи є необхідність вибору способу отримання професійної освіти чи професійної підготовки. Саме в цьому віці вибирається варіант продовження навчання, орієнтований на певне професійне поле, а не на конкретну професію.

Переживання кризи призводить до корекції професійних намірів. Вносяться корективи в сформовану до цього віку «Я-концепцію».

Деструктивне розв'язання кризи призводить до ситуативного вибору професії. Асоціальна поведінка підлітка на даному етапі є формою компенсації внутрішньо-особистісних конфліктів: переживання своєї неповноцінності, відторгненості, непотрібності.

Багато хто з психологів вважають, що криза професійного навчання є одним із різновидів кризи професіоналізації, але на мою думку вона є одним із різновидів кризи навчально-професійної орієнтації, яка, як було зазначено раніше, є одним із різновидів кризи професіоналізації.

На ранніх етапах оволодіння професією фахове навчання супроводжується переживанням студентами низки нормативних криз – кризи адаптації на першому курсі, кризи професійної апробації у студентів старших курсів і кризи фахової готовності, яка розгортається у багатьох студентів випускного курсу навчання (рис. 1)

Рис. 1.

Перша криза професійного навчання – *криза адаптації* розгортається на початку здобуття професійної освіти. Як правило цю кризу зумовлює різка зміна з шкільних умов навчання підлітка на навчання в професійно-технічних коледжах, закладах передфахової та фахової вищої освіти. Вчорашній випускник закладу середньої (неповної середньої) освіти, потрапляє в набагато м'якші умови, ніж ті, до яких він звик у школі. У цій ситуації у багатьох студентів виникає помилкове відчуття спокою, розслаблення, легкості навчання. Цей стан частково компенсується складністю подачі матеріалу у вигляді конспектів, проте, на момент першого семестру в навчальному плані переважають предмети загальноосвітнього циклу, що дозволяє нівелювати ці складнощі. Криза у навчанні появляється вже в ході першої сесії, коли виникає необхідність підготувати і відтворити на іспитах і заліках весь обсяг навчального матеріалу. Саме тоді у багатьох студентів виникають складнощі з навчанням, які можуть відбитися на їх ставленні до професійного навчання і професіоналізації в цілому. Ці складнощі проектується і на формування професійної самооцінки, оскільки відображають низький рівень компетентності студента щодо навчальних дисциплін та провокують ситуацію тривожності та непевності молодій людини щодо успішності подальшого навчання.

Іншим, більш глибинним аспектом даної кризи є адаптація першокурсника до сприймання себе з нової позиції суб'єкта освітнього процесу в якості майбутнього спеціаліста. Тривалий досвід навчання вчорашнього школяра може створити у студента першого курсу ілюзію повної обізнаності, а тому ускладнити формування професійної самооцінки майбутнього фахівця, особливо щодо таких рис, як диференційованість та

критичність. Цьому сприяє переважання загальноосвітніх навчальних дисциплін на першому курсі.

Слідуючим проблемним моментом стає **криза апробації**, яка розгортається у студентів старших курсів. Це пов'язано з різким збільшенням вивченням профілюючих дисциплін та проходженням студентом активної практики. Студент стикається з необхідністю перевірки себе в якості майбутнього спеціаліста, а не просто особи, яка успішно засвоїла ті чи інші навчальні дисципліни. Виникає ситуація, коли навчальна самооцінка студента зіставляється з професійною, тобто коли професійна компетентність нашаровується на здобуття практичного досвіду. Дана криза пов'язана із зміною самооцінки як особистісних, так і професійних якостей студента, а також зростанням його особистісної тривожності. Вона є випробуванням для професійної самооцінки майбутнього спеціаліста, для формування уявлень про свій професійний потенціал.

Остання криза, з якою стикається студент в ході професійного навчання, – це **криза фахової готовності**. Студент-випускник повинен розв'язати дві актуальні проблеми. По-перше, йому необхідно успішно витримати підсумкову атестацію, завдання якої оцінити рівень і якість професійної компетентності, сформованості фахових умінь і навичок майбутнього спеціаліста. Усвідомлення необхідності демонструвати знання, що засвоюються протягом всього навчання в ході одного іспиту, різко підвищують тривожність та знижують особистісну і професійну самооцінку студента. По-друге, ситуація ускладнюється необхідністю самостійно ухвалювати відповідальні рішення, пов'язані з перспективами початку професійної кар'єри. Тому впродовж переживання цієї кризи зростає ризик девальвації професійної самооцінки та деформації професійної мотивації майбутнього спеціаліста.

Психологічним критерієм успішного проходження кризи професійного навчання у навчальному закладі виступає процес формування ставлення до себе як до суб'єкта діяльності, інтенсивний розвиток професійно важливих якостей.

До проявів гострого переживання студентами кризи професійного навчання слід віднести:

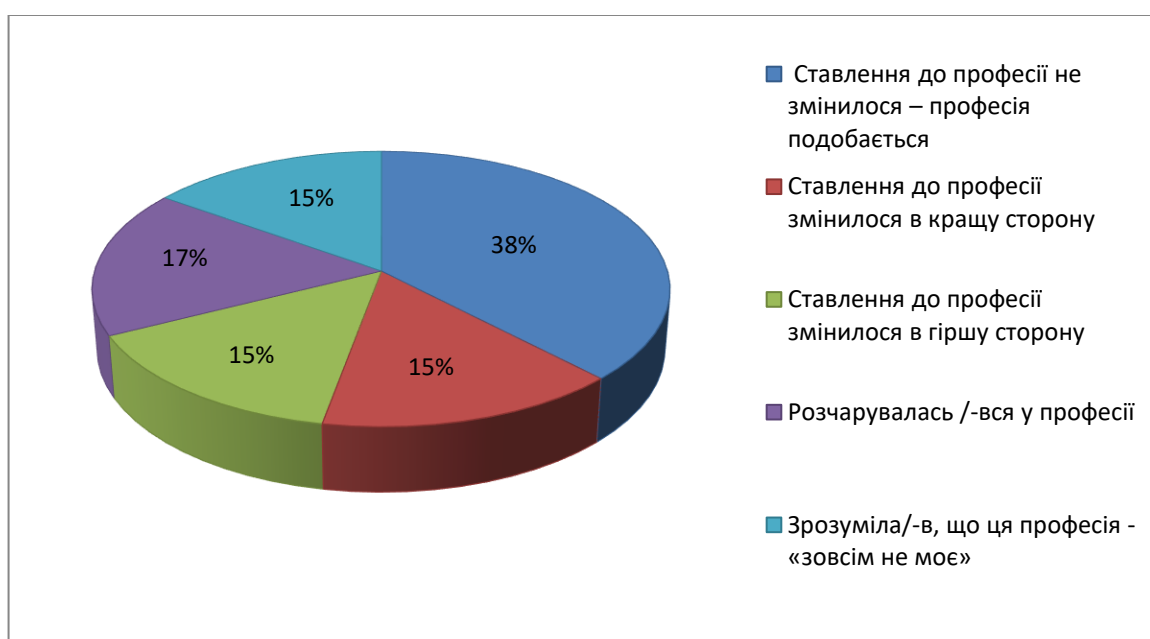
- 1) невдоволеність окремими навчальними предметами, якістю професійної підготовки;
- 2) втрату інтересу до навчання/професійної перспективи, з'являються сумніви у правильності професійного вибору (мети, яка захоплює, підвищує пізнавальний інтерес до процесу навчання, привабливість майбутньої професії);
- 3) усвідомлення студентом невідповідності власних якостей тим якостям, які необхідні для успіху у професійній діяльності;
- 4) переживання студентом апатії, спустошення, розчарування, байдужості, невизначеності, тривоги;
- 5) на стадії професійної підготовки багато студентів переживають розчарування від отримуваної професії, з'являються бажання змінити професію та сумніви щодо успішного професійного майбутнього.

Криза професійного вибору проявляється в перший та останній роки професійного навчання і має уповільнений характер. За рідкісним винятком ця криза долається зміною навчальної мотивації на соціально-професійну.

З метою визначення кризи професійного вибору студентам Ковельського фахового медичного коледжу, було запропоновано надати відповіді на запитання, що стосувалися зміни ставлення до професії під час їхнього навчання. В опитуванні взяли участь 225 респондентів.

Таблиця 1

Варіанти відповідей	Кількість респондентів	В %
Під час навчання в коледжі ставлення до професії не змінилося – професія подобається	85	37,78
Ставлення до професії змінилося в кращу сторону	34	15,1
Ставлення до професії змінилося в гіршу сторону	33	14,68
Розчарувалась /-вся у професії	39	17,33
Зрозуміла/-в, що ця професія – «зовсім не моє»	34	15,11
Всього:	225	100

Діаграма 1.

Як показало опитування (таблиця 1, діаграма 1), частина студентів переживає кризу професійного навчання, яка порушує цілісність особистості, знижує її адаптивність, стійкість, негативно впливає на продуктивність навчальної діяльності студента. Як видно з таблиці 1 і діаграми 1 майже половина опитаних респондентів розчарувалися у виборі професії, або зрозуміли, що ця професія зовсім не те, чим би вони хотіли займатися в своїй професійній діяльності, або їхнє ставлення до вибраної професії змінилося в гіршу сторону.

Кожна криза професійного навчання суттєво впливає на формування якостей майбутнього спеціаліста, зокрема й на їх професійну самооцінку.

Хочу зазначити, що вибір стратегії подолання студентом криз професійного навчання навчання залежить в першу чергу від зовнішніх чинників вагому роль серед яких відіграє емпатійне, підтримуюче ставлення педагогічного колективу навчального закладу. Саме тому студенти, які переживають кризу професійного навчання, потребують своєчасної психологічної підтримки та допомоги з боку кураторів академічних груп, викладачів, друзів-одногрупників, студентського активу, батьків. Компетентну допомогу у вирішенні даної проблеми можна отримати в психологічній службі навчального закладу (у консультативному, діагностичному та тренінговому форматі). Головне не залишатися осторонь!

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Андрєєва Я. Ф. Психологічні особливості професіоналізації студентів на етапі навчання у закладі вищої освіти». монографія / за наук. ред. І.М. Зварича. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т, 2022. С. 252-282.
2. Афанасьєва Т. О. Психологічні особливості криз професійного становлення психолога. *Серія «Психологічні науки». Зб. наук. праць.* Вип. 10. Т. 2. Херсон: Вид. дім «Гельветика», 2015.
3. Балахтар В. Кризові стани у процесі професійного становлення фахівця соціальної роботи. *Серія «Витоки педагогічної майстерності».* 2017. №19.
4. Моначин І.Л., Воскресенська А.Р. Особливості криз професійного становлення особистості. *Актуальні задачі сучасних технологій: матеріали VI Міжнар. Наук.-техн. конф. молодих учених та студентів.* Тернопіль, 2017.
5. Мосійчук В.В. Кризи професійного становлення як умова розгортання самореалізації особистості. *Серія «Проблеми сучасної психології».* 2011. №14.
6. Основи практичної психології:[підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / Панок В., Титаренко Т., Чепелева Н. Київ: Либідь, 2006. С. 155-167.
7. Сергєєнкова О.П., Столярчук О.А. Криза фахового навчання як підґрунтяемоційного вигорання студентів. *Серія «Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка»:* зб. наук. праць. № 27 Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017.
8. Середницька І.Я. Психологічний аналіз кризи ідентичності у студентської молоді: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Одеса, 2005. 17 с.
9. Столярчук О.А. Психологічні особливості формування самооцінки майбутніх учителів в умовах криз професійного навчання: автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2012. С.20.
10. Столярчук О.А. Специфіка переживання кризи професійної ідентифікації майбутніми вчителями. *Серія «Психологічні науки»:* зб. наук. праць. Вип. 1. Т. 2. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2015. С. 34–38.

УДК 159.923

*Ольга Жогло, Володимир Жогло, Ілона Руденко
(Черкаси, Україна)*

ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ РЯТУВАЛЬНИКІВ У ГЛОБАЛЬНИХ КРИЗОВИХ УМОВАХ

Психологічна стійкість рятувальників є ключовим фактором ефективності їх діяльності в умовах кризових та екстремальних ситуацій. У статті проведено теоретичний аналіз моделей резилієнтності, визначено ключові внутрішні та зовнішні чинники її формування, зокрема роль професійної підготовки та навчання алгоритмам дій у кризових ситуаціях, а також соціальної та організаційної підтримки. Окрему увагу приділено сучасним інноваційним методикам розвитку стійкості: VR-симуляціям, онлайн-програмам психологічної підтримки та груповим тренінгам з копінгу та стрес-менеджменту. Комплексний підхід сприяє підвищенню адаптивності рятувальників, ефективності командної взаємодії та готовності до дій у складних і непередбачуваних умовах.

Ключові слова: психологічна стійкість, резилієнтність, рятувальники, кризові ситуації, професійна підготовка.

Psychological resilience of rescue workers is a key factor determining the effectiveness of their performance in crisis and extreme situations. The article provides a theoretical analysis of resilience models and identifies key internal and external factors influencing its development,

including the role of professional training and instruction in crisis response algorithms, as well as social and organizational support. Special attention is given to modern innovative methods of resilience development such as VR simulations, online psychological support programs, and group coping and stress-management training. A comprehensive approach enhances the adaptability of rescue workers, the effectiveness of team interaction, and their readiness to act in complex and unpredictable conditions.

Keywords: *psychological resilience, resilience, rescue workers, crisis situations, professional training.*

Психологічна стійкість рятувальників є одним із ключових чинників їх професійної ефективності в умовах кризових та екстремальних ситуацій. Вона відображає здатність особистості підтримувати оптимальний рівень саморегуляції, зберігати внутрішню рівновагу, контролювати емоційні реакції та ухвалювати раціональні рішення навіть за умов інтенсивного стресу.

Для представників Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС) цей компонент професійної готовності має особливо важливе значення, адже їхня діяльність пов'язана з високим ризиком для життя, непередбачуваністю подій, постійним психологічним навантаженням і великою відповідальністю за безпеку інших людей.

Здатність рятувальника зберігати психоемоційну рівновагу під час ліквідації наслідків надзвичайних подій не лише забезпечує його особисту безпеку, а й визначає ефективність командної взаємодії, оперативність прийняття рішень та успішність виконання завдань [1]. Високий рівень психологічної стійкості сприяє зниженню ризику розвитку професійного вигорання та посттравматичних стресових розладів (ПТСР), а також дозволяє фахівцям швидше відновлюватися після емоційного та фізичного виснаження.

У сучасних умовах глобалізаційних процесів, що супроводжуються зростанням частоти природних катастроф, техногенних аварій, воєнних конфліктів і пандемій, питання формування психологічної стійкості рятувальників набуває не лише національного, а й міжнародного значення. Саме від рівня підготовки та психологічної готовності персоналу служб екстреного реагування залежить ефективність реалізації систем безпеки людини у глобальному кризовому середовищі [2].

Сучасні наукові підходи трактують психологічну стійкість (резилієнтність) як динамічну систему особистісних, когнітивних та соціальних характеристик, що забезпечують ефективне подолання стресових впливів і підтримання функціональної працездатності особистості в умовах екстремальних навантажень. Вона не є статичною властивістю, а формується у процесі професійного становлення, набуття досвіду та соціальної взаємодії.

Формування психологічної стійкості рятувальників відбувається під впливом комплексу внутрішніх і зовнішніх чинників. До внутрішніх належать рівень саморегуляції, розвиток емоційного інтелекту, мотиваційно-вольова сфера, особистісна відповідальність і здатність до самопідтримки. Зовнішні чинники включають організаційну культуру підрозділу, наявність соціальної підтримки в колективі, систему професійного навчання та психологічного супроводу, а також умови праці й керівництва [1].

У контексті глобалізаційних процесів і зростання кількості надзвичайних подій природного, техногенного та соціального характеру, психологічна стійкість розглядається як стратегічний ресурс професійної надійності фахівців ДСНС. Вона визначає не лише ефективність виконання службових завдань у межах державної системи цивільного захисту, але й відповідність сучасним міжнародним стандартам професійної підготовки та реагування на кризові ситуації.

Метою даного дослідження є теоретичний аналіз психологічної стійкості рятувальників, характеристика основних моделей і факторів її формування, визначення ролі

організаційної, соціальної та психологічної підтримки у забезпеченні високої професійної надійності працівників Державної служби України з надзвичайних ситуацій.

Психологічна стійкість (резилієнтність) визначається як здатність особистості зберігати ефективність мислення, емоційну рівновагу, здатність до прийняття рішень і конструктивної поведінки в умовах інтенсивних стресових або кризових впливів [3]. Вона відображає внутрішню гнучкість та адаптивність психіки, що дозволяє людині не лише витримувати дію несприятливих обставин, але й шукати ресурси для подальшого розвитку та самовдосконалення після пережитих труднощів.

У професійній діяльності рятувальників резилієнтність виступає психологічним механізмом збереження ефективності дій в умовах ризику, невизначеності та дефіциту часу. Саме вона забезпечує стабільність виконання службових обов'язків, здатність до швидкого відновлення після психоемоційного виснаження та підтримання оптимального рівня функціонування навіть у ситуаціях підвищеної небезпеки.

У науковій літературі виділяють кілька провідних теоретичних моделей формування психологічної стійкості: когнітивні, поведінкові та емоційно-регуляційні. Кожна з них пояснює механізми підтримання психічної рівноваги та ефективного функціонування особистості в умовах стресу, що має особливе значення для фахівців рятувальних служб.

Когнітивні моделі акцентують увагу на процесах сприйняття, оцінки та інтерпретації стресових ситуацій. Вони підкреслюють, що стійкість багато в чому залежить від здатності особистості змінювати власні установки й переконання, формувати конструктивне бачення подій і зберігати раціональність мислення під час кризи. Центральними механізмами виступають когнітивна переоцінка, позитивне мислення, гнучкість мислення та навички психологічної саморегуляції [4].

Поведінкові моделі зосереджуються на розвитку копінг-стратегій – конкретних дій та способів подолання стресу. До них належать уміння планувати, ухвалювати рішення в умовах невизначеності, підтримувати ефективну комунікацію та взаємодопомогу в колективі, а також зберігати самодисципліну. Для рятувальників це насамперед означає здатність діяти швидко, але виважено, приймати відповідальні рішення в небезпечних умовах, не втрачаючи контролю над емоціями.

Емоційно-регуляційні моделі розглядають стійкість крізь призму управління емоційними станами, підтримання внутрішньої гармонії та впевненості в собі. Їхня основа – розвиток емоційного інтелекту, навичок емоційного відновлення, прийняття власних реакцій і здатність зберігати позитивний психологічний фон навіть у кризових ситуаціях. Для фахівців ДСНС такі навички є запорукою збереження працездатності та попередження емоційного вигорання.

Ключовими факторами формування психологічної стійкості є особистісні ресурси (адекватна самооцінка, мотивація до служби, впевненість у власних силах, відповідальність), соціальна підтримка (колектив, сім'я, керівництво, психологічна служба організації) та професійна підготовка, що включає тренування у симульованих кризових умовах, навчання технік саморегуляції та моделювання поведінки в екстремальних ситуаціях [1; 4]. Формування психологічної стійкості рятувальників тісно пов'язане з професійною підготовкою, яка включає навчання алгоритмам дій у кризових ситуаціях та практичні тренування, поєднуючи психологічну й професійну компетентність. Вона формується на перетині внутрішніх особистісних якостей і зовнішніх соціально-організаційних чинників, що забезпечують ефективність діяльності та здатність адаптуватися до ризикових і динамічних кризових обставин.

Професійна діяльність рятувальників належить до найскладніших і найризикованіших сфер, де сформована психологічна стійкість набуває реального практичного значення. Рятувальники працюють у високоризикових, непередбачуваних і фізично виснажливих умовах, де кожна дія може критично впливати на життя та безпеку людей. Їхня діяльність характеризується інтенсивним навантаженням та високими вимогами до швидкості реакції, концентрації уваги й психоемоційної стабільності.

Основні стрес-фактори професії рятувальника включають фізичне та емоційне перевантаження, постійну зміну обстановки, обмежений час на прийняття рішень, вплив несприятливих зовнішніх умов (шум, температурні коливання, нестача відпочинку), а також усвідомлення високої відповідальності за життя інших [2; 5].

Крім того, робота рятувальників часто пов'язана з безпосереднім контактом із травматичними подіями – людськими втратами, руйнуваннями, пораненими, що підвищує ризик вторинної психологічної травматизації. Тривале перебування в умовах емоційного напруження може призводити до накопичувального стресу, зниження працездатності, емоційного вигорання та порушень сну, що підкреслює необхідність системної психологічної підтримки та розвитку навичок саморегуляції у фахівців служби цивільного захисту.

Умови діяльності рятувальників вимагають не лише високої професійної майстерності, а й цілеспрямованого розвитку психологічної стійкості як складової професійної надійності. Для ефективного виконання завдань у кризових обставинах необхідна підготовка, спрямована на розвиток навичок емоційної саморегуляції, стрес-менеджменту, командної взаємодії та підтримання внутрішньої мотивації.

Психологічна підготовка рятувальників має бути системною та інтегрованою у програму професійного навчання, включаючи індивідуальні та групові форми роботи: тренінги, симуляційні вправи, психологічний супровід та програми профілактики емоційного вигорання. Такий підхід дозволяє зберігати високу працездатність у стресових умовах та підтримувати стабільність професійного функціонування під час надзвичайних ситуацій.

Сучасні глобальні кризи, пов'язані з процесами глобалізації, призводять до зростання частоти природних катастроф, техногенних аварій, пандемій та інших надзвичайних ситуацій, створюючи нові виклики для професійної підготовки рятувальників та розвитку їхньої психологічної стійкості. Це стимулює розвиток міжнародних стандартів психологічної підтримки та методик розвитку резилієнтності персоналу [4].

У сучасних системах екстреного реагування особлива увага приділяється інноваційним подходам до тренування психологічної стійкості, серед яких:

- *Симуляційні VR-тренінги*, що моделюють стресові сценарії і дозволяють відпрацьовувати алгоритми дій у безпечному середовищі;
- *Онлайн-програми психологічної підтримки*, які забезпечують доступ до технік саморегуляції та рекомендацій щодо копінг-стратегій незалежно від місцезнаходження;
- *Групові та індивідуальні тренінги з копіngu та стрес-менеджменту*, що сприяють розвитку адаптивних навичок, зміцненню психологічних ресурсів і ефективній командній взаємодії [4; 5].

Використання таких методик дозволяє рятувальникам підвищувати ефективність оперативного реагування в екстремальних умовах, прискорювати психологічне відновлення після стресових подій та знижувати ризик професійного вигорання. Крім того, комплексний підхід сприяє формуванню інтегрованих компетенцій, які об'єднують професійні навички, емоційну саморегуляцію та здатність до ефективної командної взаємодії, що є ключовим для успішного виконання завдань у міжнародних та міждержавних рятувальних операціях.

Психологічна стійкість рятувальників у сучасних глобальних кризових умовах є багатофакторним і комплексним процесом, що поєднує внутрішні особистісні ресурси, професійну підготовку та ефективну соціально-організаційну підтримку. Вона забезпечує здатність зберігати психоемоційну рівновагу, приймати оптимальні рішення в умовах стресу та швидко відновлюватися після травматичних подій.

Сучасні методи розвитку резилієнтності, такі як VR-симуляції, онлайн-програми та групові тренінги, сприяють розвитку адаптивних навичок, зміцненню психологічних ресурсів особистості та підвищенню ефективності командної взаємодії [1].

Таким чином, психологічна стійкість рятувальників виступає стратегічним ресурсом служб екстреного реагування, що гарантує не лише безпеку та здоров'я фахівців, а й ефективне реагування на надзвичайні ситуації та захист населення. Інтеграція особистісного розвитку, професійної підготовки та соціально-організаційної підтримки підвищує готовність рятувальників діяти в складних і непередбачуваних умовах, підвищуючи загальну професійну надійність ДСНС у глобальному контексті кризових ситуацій.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Mao X., Suo Y., Wei X., Luo Y. Resilience enhancement interventions for disaster rescue workers: a systematic review. *Scandinavian Journal of Trauma, Resuscitation and Emergency Medicine*. 2025. Vol. 33, № 1. URL: <https://sjtrem.biomedcentral.com/articles/10.1186/s13049-025-01397-0>
2. Ozakın E., Pala V.G. Psychological Resilience Training Effectiveness in Emergency Healthcare Workers in Pandemics. *European Journal of Public Health*. 2021. Vol. 31, Supplement_3. URL: https://academic.oup.com/eurpub/article/31/Supplement_3/ckab164.719/6405626
3. Characteristics of Resilience Among Disaster Rescue Workers: A Systematic Review. *PubMed*. 2019. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/33138888/>
4. The protective effects of perceived cohesion on the mental health of first responders. *PubMed*. 2022. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/34472954/>
5. The impact of emotional support on healthcare workers and students coping with COVID 19, and other SARS CoV pandemics. *BMC Health Services Research*. 2023. URL: <https://bmchealthservres.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12913-023-09744-6>

УДК 159.923.2-053.6

Вікторія Йосипенко, Леся Василенко
(Дрогобич, Україна)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ САМООЦІНКИ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Розглянуто психологічні особливості формування самооцінки у підлітковому віці. Проаналізовано вплив сім'ї, школи, однолітків та соціальних медіа на становлення самосвідомості. Визначено чинники, що сприяють розвитку позитивної самооцінки та ризику її зниження.

Ключові слова: самооцінка, підлітковий вік, самосвідомість, соціальні медіа, однолітки, саморегуляція.

The article examines the psychological features of self-esteem formation in adolescence. The influence of family, school, peers, and social media on self-awareness development is analyzed. Factors contributing to positive self-esteem and the risks of its decrease are identified.

Key words: self-esteem, adolescence, self-awareness, social media, peers, self-regulation.

Постановка проблеми. Підлітковий вік – це кризовий період розвитку особистості, що характеризується інтенсивним формуванням самосвідомості та самооцінки. Саме в цей час підліток починає активно пізнавати себе, свої можливості та місце у світі. Від того, якою буде його самооцінка, залежить його подальший розвиток, емоційний стан та поведінка. Вивчення психологічних особливостей самооцінки у підлітковому віці є важливою науковою та практичною проблемою. Зрозуміння механізмів формування самооцінки

дозволяє розробити ефективні методи допомоги підліткам у подоланні труднощів, пов'язаних з її становленням.

Аналіз останніх досліджень. Самооцінка відіграє ключову роль у формуванні індивідуальності особистості та її подальшого життєвого шляху. У підлітковому віці вона стає одним із центральних психологічних механізмів, що визначає ставлення індивіда до самого себе, до інших людей і до навколишнього світу. Саме на цьому етапі формується система цінностей, життєвих орієнтацій, установок, а також уявлення про власні можливості та обмеження. Самооцінка безпосередньо впливає на поведінку підлітка, його мотивацію до навчання, рівень домагань, соціальну активність і здатність до саморегуляції.

Під час проходження підлітком через емоційно напружений і динамічний період розвитку, він стикається з внутрішніми конфліктами, пошуками власного «Я» та необхідністю самоствердження. Цей процес часто супроводжується підвищеною емоційністю, суперечливістю поведінки та зміною інтересів. У період становлення самооцінки підліток прагне до самопізнання, що включає усвідомлення власних переваг і недоліків, визначення життєвих цілей, а також оцінку результатів своєї діяльності. Таким чином, важливі аспекти життя – взаємини з людьми, вимогливість до себе, ставлення до успіхів і невдач – значною мірою залежать від рівня сформованості самооцінки. Формування цілісної особистості є однією з головних проблем психологічної науки, особливо у підлітковому віці, коли відбуваються значні фізіологічні, емоційні та соціальні зміни, які супроводжуються внутрішніми труднощами [2, с. 22].

Підлітковий період супроводжується появою нового рівня самосвідомості, що базується на більш глибокому розумінні себе як унікальної особистості. Цей процес охоплює усвідомлення власних рис, здібностей, інтересів і моральних якостей. Найбільш помітні зміни стосуються змістовної складової самооцінки – від поверхового, фрагментарного сприйняття себе у дитинстві до розгорнутої, рефлексивної та багатогранної Я-концепції. Старші підлітки здатні аналізувати різні аспекти своєї особистості, зіставляти їх між собою, визначати внутрішні суперечності й намагатися їх подолати. Це сприяє формуванню більш адекватної та стабільної самооцінки [1, с. 86–87].

Водночас у цей період підлітки починають відчувати значний тиск із боку соціального оточення – батьків, учителів, друзів і суспільства загалом. Вимоги до успішності, зовнішності, комунікабельності чи відповідності певним стандартам можуть формувати завищену або, навпаки, занижену самооцінку. Водночас саме в цей час відбувається становлення власної системи цінностей, яка може відрізнятися від батьківських чи загальноприйнятих норм. Процес індивідуалізації часто супроводжується конфліктами, але водночас створює умови для розвитку особистісної автономії, самостійності мислення та відповідальності за власні вчинки.

Самооцінка підлітків формується у контексті їхніх стосунків із найближчим соціальним оточенням – родиною, однолітками, шкільним середовищем. Від якості цих взаємин значною мірою залежить емоційне благополуччя та відчуття власної цінності. Теорія «дзеркального Я» Ч. Кулі підтверджує, що позитивне ставлення з боку значущих інших є одним із ключових чинників, що визначають рівень самооцінки. Підліток бачить себе «очима інших», і їхня оцінка стає важливим елементом його самосприйняття. Серед чотирьох основних джерел соціальної підтримки – батьків, учителів, однокласників та близьких друзів – саме батьківська підтримка та позитивне ставлення однолітків мають найбільший вплив на формування здорової самооцінки [3, с. 87].

Прагнення бути прийнятим у соціальних групах, належати до певного колективу чи спільноти є природним і необхідним для підлітків. Однак саме в цій сфері вони часто стикаються з різними формами соціального тиску, порівняння, конкуренції або навіть відторгнення. Позитивні стосунки з однолітками сприяють розвитку впевненості, соціальної компетентності та стабільності самооцінки. Натомість булінг, соціальна ізоляція чи відчуження можуть спричиняти почуття меншовартості, невпевненості у власних силах і навіть депресивні прояви.

Шкільне середовище також відіграє важливу роль у формуванні самооцінки. Підлітки чутливо реагують на оцінювання з боку вчителів, особливо якщо воно має емоційне забарвлення – схвалення чи осуд. Успіхи у навчанні, участь у шкільних заходах, відчуття власної значущості в колективі створюють основу для формування позитивної самооцінки. Водночас часті невдачі, порівняння з успішнішими однолітками або відсутність підтримки можуть призвести до її зниження.

Окрему увагу слід приділити впливу соціальних медіа та цифрових технологій, які сьогодні стали невід’ємною частиною життя підлітків. Через активну взаємодію в онлайн-просторі підлітки часто стикаються з ідеалізованими образами, що задають стандарти краси, успіху та соціальної популярності. Це може викликати постійне порівняння себе з іншими, відчуття невідповідності та незадоволеності собою, що, у свою чергу, негативно позначається на самооцінці. Водночас соціальні медіа мають і позитивний потенціал: вони створюють можливості для самовираження, пошуку підтримки, участі у спільнотах за інтересами, що сприяє розвитку позитивного самосприйняття.

Не менш важливим аспектом є гендерні відмінності у формуванні самооцінки. Дівчата частіше зазнають соціального тиску щодо зовнішності та відповідності ідеалам краси, що може знижувати їхню впевненість у собі. Хлопці, своєю чергою, нерідко стикаються з очікуваннями, пов’язаними з проявом сили, рішучості та домінування. Такі стереотипи формують різні психологічні моделі реагування на труднощі: дівчата частіше схильні до самокритики, а хлопці – до приховування емоцій і зовнішньої демонстрації впевненості.

Високий рівень самокритичності, що з’являється у старшому підлітковому віці, може мати подвійний ефект. З одного боку, це є стимулом до саморозвитку, вдосконалення, досягнення успіху; з іншого – надмірна критичність до себе здатна призвести до зниження самооцінки, невпевненості та підвищення ризику розвитку психоемоційних розладів, таких як тривожність, депресія або соціальна ізоляція.

Підлітковий вік є одним із найвідповідальніших етапів психічного та особистісного розвитку людини, упродовж якого формуються засади самосвідомості, самооцінки та ставлення до власного «Я». Самооцінка у цей період стає центральним компонентом внутрішнього світу особистості, адже визначає характер її соціальної взаємодії, рівень домагань, впевненість у собі та загальний емоційний стан. У процесі становлення самооцінки підлітки проходять складний шлях пізнання себе, що супроводжується внутрішніми суперечностями, емоційними коливаннями та пошуками власної ідентичності.

Аналіз психологічних досліджень [1; 2; 3] показує, що формування самооцінки підлітка відбувається під впливом цілого комплексу чинників – індивідуально-психологічних, соціальних і культурних. Найважливішими серед них є сімейне оточення, ставлення батьків, педагогічна підтримка, взаємини з однолітками, а також вплив медіасередовища. Саме в системі цих взаємозв’язків формується Я-концепція, яка може бути адекватною або спотвореною залежно від досвіду підлітка. Позитивна сімейна атмосфера, довірливі стосунки та емоційна підтримка сприяють розвитку стабільної самооцінки, тоді як надмірний контроль, порівняння чи критика з боку дорослих часто призводять до формування неадекватної самооцінки та внутрішньої невпевненості.

Значну роль у становленні самооцінки відіграє спілкування з однолітками. Саме у підлітковому віці потреба бути прийнятим у групі набуває особливого значення. Позитивна оцінка з боку ровесників, визнання у колективі та наявність близьких друзів сприяють розвитку впевненості у власних силах. Натомість соціальна ізоляція, булінг або неприйняття можуть спричинити зниження самооцінки, емоційну нестабільність і відчуття самотності. Теорія «дзеркального Я» Ч. Кулі [3, с. 87] підтверджує, що образ себе багато в чому формується під впливом сприйняття того, як нас оцінюють інші.

Особливу увагу у сучасному контексті слід приділяти впливу соціальних медіа. Цифровий простір створює як можливості, так і ризики для розвитку самооцінки підлітків. З одного боку, соціальні мережі можуть виступати платформою для самовираження,

спілкування та пошуку підтримки, з іншого – спричиняти постійне порівняння з ідеалізованими образами, що призводить до почуття невідповідності, тривожності та зниження самоповаги. Гендерні особливості також мають значення: дівчата частіше оцінюють себе через призму зовнішності та соціальних стандартів краси, тоді як хлопці – через успішність, лідерство та силу.

Висновки. Таким чином, формування самооцінки у підлітковому віці є багатофакторним процесом, що потребує комплексного підходу з боку батьків, педагогів і психологів. Ефективна профілактика низької самооцінки передбачає створення сприятливого емоційного середовища, підтримку самоповаги, формування адекватного уявлення про власні можливості та розвиток навичок саморефлексії. Важливим є також виховання критичного ставлення до інформації у соціальних медіа та сприяння розвитку цифрової грамотності.

Отже, гармонійний розвиток самооцінки у підлітковому віці є запорукою становлення зрілої, упевненої у собі особистості, здатної до саморозвитку, відповідальності та конструктивної взаємодії з соціумом. Підтримка з боку сім'ї, педагогів і суспільства є необхідною умовою для формування в підлітків позитивного образу «Я» і стабільного психологічного благополуччя.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Михайлишин У. Вплив самооцінки на конфліктну поведінку підлітків. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2021. № 3. С. 86–92.
2. Цюкало І. Особливості самооцінки підлітків із різним рівнем конфліктності. 2021. С. 64.
3. Шахова О. Соціальна психологія особистості. Харків : Контраст, 2019. 116 с.

УДК 159.923.35:613.86]:004.7

*Вікторія Йосипенко, Леся Василенко
(Дрогобич, Україна)*

СПЕЦИФІКА ВПЛИВУ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ НА ПСИХІЧНЕ ТА ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ПІДЛІТКА

Аналізується вплив соціальних мереж на психічне та психологічне здоров'я підлітків. Розглядаються як позитивні аспекти використання онлайн-комунікацій, так і потенційні ризики, зокрема розвиток залежності, тривожності та зниження самооцінки. Наголошується на важливості формування цифрової грамотності та психологічної стійкості підлітків у сучасному інформаційному середовищі.

Ключові слова: соціальні мережі, підлітки, психічне здоров'я, самосвідомість, блогери, інфлюенсери, онлайн-спілкування.

The impact of social networks on the mental and psychological health of adolescents is analyzed. Both the positive aspects of using online communications and potential risks are considered, including the development of addiction, anxiety, and decreased self-esteem. The importance of developing digital literacy and psychological resilience of adolescents in the modern information environment is emphasized.

Keywords: social networks, adolescents, mental health, self-awareness, bloggers, influencers, online communication.

Постановка проблеми. Підлітковий вік є ключовим етапом формування самосвідомості, становлення особистості та розвитку соціальної ідентичності. Одним із найважливіших чинників цього процесу виступають моделі та механізми спілкування. З

поширенням цифрових технологій та соціальних мереж час, який підлітки проводять в Інтернеті, суттєво збільшився, що призвело до зменшення частки безпосередніх міжособистісних взаємодій у родинному колі та реальному соціальному середовищі. Соціальні мережі стали провідним каналом соціалізації сучасної молоді, дозволяючи набувати соціальних знань і досвіду, розширювати комунікативні межі та долати бар'єри у спілкуванні. Проте така форма взаємодії нерідко віддаляє підлітків від реальних соціальних ролей і призводить до формування подвійної ідентичності – реальної та віртуальної. Надмірна мережна активність змінює характер самосприйняття, впливає на емоційний стан і загальне психічне благополуччя підлітків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні наукові дослідження засвідчують суперечливий вплив соціальних мереж на психічне здоров'я підлітків. З одного боку, активна участь у цифрових спільнотах сприяє соціальній інтеграції, підтримці та самовираженню. З іншого боку, надмірне користування мережами пов'язане з підвищенням рівня стресу, тривожності, депресивних станів і зниженням самооцінки, зумовлених соціальним порівнянням та негативним контентом. Важливими змінними є частота користування, характер онлайн-взаємодії, тип контенту та індивідуально-психологічні особливості підлітків. Крім того, уваги потребують алгоритми модерації контенту, які визначають інформаційне середовище користувача і потенційно впливають на його емоційний стан. Метою статті є аналіз специфіки впливу соціальних мереж на психічне та психологічне здоров'я підлітків, визначення основних ризиків та факторів, що формують психологічний стан молоді в умовах цифрової соціалізації.

Виклад основного матеріалу. Результати досліджень, проведених в Україні в межах міжнародного проєкту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнів-підлітків», свідчать про значну роль соціальних мереж у житті підлітків. Переважна більшість респондентів використовує Інтернет не лише для розваг, а й для пошуку інформації, комунікації та самопрезентації. Водночас майже чверть опитаних визнають, що протягом року часто не могли зосередитися на інших справах через бажання знову користуватися соціальними мережами. Більшість підлітків відчують дискомфорт у разі обмеження доступу до мережі, нехтують хобі чи спортом, а також мають конфлікти з батьками або братами й сестрами через надмірне перебування онлайн. Це свідчить про формування елементів інтернет-залежності та порушення балансу між реальним і віртуальним спілкуванням [1, с. 81-83].

Важливою тенденцією є зростання впливу блогерів та інфлюенсерів на формування поглядів, цінностей і споживчої поведінки підлітків. За результатами опитувань, більшість молодих користувачів отримують новини не з традиційних медіа, а саме від блогерів, що посилює їхній вплив на інформаційне сприйняття. Блогери виступають для підлітків моделями поведінки, формуючи уявлення про успіх, красу та соціальні норми. Їхній контент створює тренди, впливає на самооцінку, стиль життя та споживчі звички молоді. Одночасно це відкриває підліткам доступ до різноманітних поглядів і культур, але за відсутності критичного мислення може призвести до дезорієнтації чи прийняття викривлених соціальних ідеалів [2; 3; 5].

Ще одним наслідком надмірної активності в мережах є підвищення почуття самотності [4]. Підлітки, які не мають достатнього досвіду реальних контактів, використовують соціальні мережі як засіб компенсації, однак пасивне споживання контенту створює лише ілюзію соціальної взаємодії. Порівняння себе з ідеалізованими образами інших користувачів може призводити до відчуття меншовартості, емоційного виснаження та соціальної ізоляції. Краще життя блогерів може знижувати самооцінку та привести до відчуття власної неповноцінності [5].

Висновки. Соціальні мережі стали невід'ємною частиною життя сучасних підлітків, істотно впливаючи на їхню психіку, поведінку та систему цінностей. Їхній вплив має як позитивні, так і негативні аспекти. З одного боку, вони сприяють соціальній взаємодії, самовираженню та розвитку комунікативних навичок; з іншого – можуть зумовлювати

емоційну нестабільність, залежність, зниження самооцінки й почуття самотності. Психічне здоров'я підлітка слід розглядати комплексно, враховуючи взаємодію реального, мобільного та віртуального просторів. З метою мінімізації негативних наслідків важливо формувати у молоді культуру безпечного онлайн-спілкування, критичне мислення, навички саморегуляції та цифрову грамотність. Раціональне використання соціальних мереж здатне перетворити їх із джерела ризиків на інструмент розвитку, самопізнання та соціальної підтримки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Балакірєва О., Боднар Т. Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків та молоді за результатами соціологічного дослідження в межах міжнародного проекту «здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді»: моногр. Київ : Полігр. центр «Фоліант», 2019. 127 с.
2. Луценко Є. Підлітки довіряють блогерам більше, ніж професійним медіа – дослідження. *Волинські новини*. 2019. URL: <https://hromadske.ua/amp/posts/pidlitki-dovirayut-blogeram-bilshe-nizh-profesijnim-media-doslidzhennya>.
3. Синоруб Г. Блогерство та його вплив. Терен. 2017.
4. Ступницька О. Психологічні особливості взаємодії користувачів у віртуальних соціальних мережах, інтернет адикція, її симптоми та виявлення. *Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2018. № 59. С. 195–203.
5. Смілянець Т. Вплив соціальних мереж на психологічне здоров'я підлітків. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 8(36). С.1667-1677.

УДК 159.9:616.89-008.441.13:355.48

Юлія Карук
(Полтава, Україна)

ХІМІЧНА ЗАЛЕЖНІСТЬ ЯК ФОРМА ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ В УМОВАХ ВІЙНИ

У статті автором проводиться аналіз поняття хімічної залежності як форми психологічного захисту у воєнний час. Аналізується саме поняття хімічної залежності, розглядаються причини появи залежності. Надається характеристика ознак хімічної залежності.

Ключові слова: хімічна залежність, захворювання, психоактивні речовини, зловживання, війна, захист.

The article analyzes the concept of chemical dependence as a form of psychological defense during wartime. The author examines the definition of chemical dependence, explores the causes of its occurrence, and provides a description of its main characteristics and manifestations.

Keywords: chemical dependence, disease, psychoactive substances, abuse, war, defense.

Хімічна залежність (ХЗ) – це хронічний, прогресуючий та рецидивуючий розлад, що виникає внаслідок зловживання психоактивними речовинами (ПАР). Він характеризується зниженням або втратою контролю над споживанням, а також численними порушеннями у фізичній, психічній, соціальній та духовній сферах особистості [1, с. 141].

Симптомом хімічної залежності є неналежне, непередбачуване, надмірне та постійне вживання ПАР. Хімічна залежність є першопричиною, а не симптомом основних емоційних та фізичних розладів, і спричиняє розвиток нових розладів або загострює існуючі. Лікування не досягне бажаного ефекту, якщо спочатку не буде усунено проблему хімічної залежності.

Розлад розвивається та прогресує передбачуваним чином. Хоча його перебіг передбачуваний, він прогресує, якщо його не лікувати. Під час перебігу ГЗ спостерігаються плато, які можуть тривати місяцями або навіть роками, але рано чи пізно хімічно залежна людина повернеться до вживання [4, с. 52]. ГЗ, як і будь-яка інша хвороба, є набутою та ніколи не зникає сама по собі. Її прогресування можна зупинити. Люди з хімічною залежністю можуть вести чудове життя, якщо вони утримуються від психоактивних речовин. Найбезпечнішою та найнадійнішою альтернативою для цих людей є повне утримання від будь-яких форм інтимних стосунків.

Відмінною рисою хімічної залежності є тісний зв'язок між її двома аспектами – клінічним та психосоціальним. Це означає, що поведінку, пов'язану зі вживанням ПАР, необхідно розглядати одночасно як комплекс соціально-психологічних проблем і як наслідок прогресуючих хімічних змін в організмі. З певної стадії формування залежності (стадії фізичної залежності) хімічні процеси в організмі відіграють провідну роль у підтримці адиктивної поведінки. Ця особливість спонукає фахівців ознайомитися з клінічними проявами наркоманії.

Для синдрому фізичної залежності характерні такі клінічні симптоми:

- непереборна тяга до психоактивних речовин;
- знижений контроль над початком, кінцем або загальною дозою вживання;
- вживання для полегшення симптомів абстиненції (синдром відміни).

Непрямими ознаками фізичної залежності можуть бути:

- підвищена толерантність до ПАР (потреба у вищих дозах); знижений ситуативний контроль (вживання за незвичайних обставин);
- відмова від інших задовольень на користь вживання ПАР;
- психічні розлади або серйозні соціальні проблеми, що виникли внаслідок вживання психоактивних речовин.

Прояв певних форм хімічної залежності має спільні соціально-психологічні характеристики. Ця залежність ґрунтується на необхідності продовжувати прийом наркотику для досягнення відчуття комфорту або усунення неприємних відчуттів (наприклад, симптомів абстиненції) [2]. Тяга до наркотику дуже сильна. Подібно до раку, вона швидко руйнує особистість та життя пацієнта. Водночас спостерігається зниження працездатності, відмова від навчання чи роботи, проблеми із законом, уникнення родини та друзів. Паралельно із соціальним занепадом відбувається виражена зміна характеру. Захопленість наркотиком посилює загальну байдужість, розвивається амотиваційний синдром (втрата попередніх інтересів).

Заперечення стає стилем поведінки. Наркоман заперечує майже все: споживання, правила, свої поступки, свої обов'язки, існування проблем і, зрештою, залежність та необхідність її лікування. Спроби інших допомогти або знецінюються, або викликають агресію. Реальність повністю замінюється фантазіями у вигляді безплідних мрій, які не виконують обіцянок, брехні та ілюзій. Світ наркозалежних – це світ міфів: «Я можу зробити ін'єкцію лише один раз», «Я вживаю, коли захочу», «Я можу контролювати дозу», «Я можу вижити без наркотиків», «Ви не переживете абстинентний синдром», «Інші не вживають наркотики, бо не знають, що це таке», «Лікарі нічого в цьому не розуміють» [3, с. 82].

Якщо залежний спочатку намагається уникати вирішення проблем, він поступово втрачає здатність діяти. Депресія, ізоляція, безпорадність, проблеми із законом – все це зрештою призводить до усвідомлення серйозності проблеми. На жаль, це усвідомлення часто приходить надто пізно.

До мотивів первинного вживання належать:

- досягнення психологічного комфорту та розслаблення;
- підпорядковані мотиви (прагнення до групового визнання);
- гедоністичні мотиви (отримання специфічних задовольень та покращення настрою);
- гіперактивація (підвищення тону та самооцінки);

- псевдокультурні (демонстрація будь-якої якості, наприклад, дорослої поведінки);
- когнітивні (інтерес).

Якщо залишити хімічну залежність без розбору, вона є хворобою, яка на 100% смертельна.

Причини смерті при ГЗ можуть бути фізичними (захворювання, спричинені вживанням поверхнево-активних речовин), випадковими (нешасні випадки) або емоційними (самогубства, спричинені депресією).

Хворобу можна лікувати та зупинити. Вона передбачувана та реагує на специфічне лікування.

Причини хімічної залежності як захворювання:

- фізичні фактори;
- схильність до залежності;
- несприятлива спадковість (якщо один з батьків є алкоголіком, ризик для дитини становить 20%; якщо обоє батьків є алкоголіками, ризик становить 50%).

Війна є одним із найпотужніших стресових факторів, що порушує звичний світ людини та викликає почуття страху, тривоги, безсилля та невпевненості. Втрата близьких, зруйновані будинки, вимушені переселення та щоденні новини про смерті створюють стан хронічної емоційної напруги.

Психіка шукає способи захиститися від цього болю, і ці способи не завжди здорові. За таких умов деякі люди починають вживати психоактивні речовини – алкоголь, наркотики, транквілізатори – для зняття емоційної напруги. Це створює хімічну залежність, яка діє як своєрідний механізм психологічного захисту [5, с. 88].

Хімічна залежність на війні – це не лише медична проблема, а й передусім психологічна. Люди, які перебувають у стані сильного стресу, відчують себе безпорадними та шукають швидкого полегшення.

Вживання психоактивних речовин створює ілюзію контролю над ситуацією та тимчасово заглушає почуття болю, страху, провини чи втрати. Цей механізм діє як «психологічний щит» – він нібито полегшує страждання, але насправді лише витісняє їх у підсвідомість, тим самим запобігаючи переживанню травми та адаптації до нових умов.

З психологічної точки зору, хімічну залежність можна вважати формою деструктивного захисту. Людина, яка не має достатніх ресурсів для подолання стресу, переходить у стан уникнення: вона заперечує проблему, уникає спогадів про травматичні події та намагається втекти від реальності за допомогою речовин, що змінюють свідомість. У таких випадках задіюються механізми психологічного захисту – заперечення, регресія, витіснення та компенсація.

Наприклад, солдат або цивільна особа, яка пережила напад, може почати регулярно вживати алкоголь, щоб уникнути тривоги та постійної напруги. Однак з часом цей метод призводить до ще більшого відчуження, депресії, втрати контролю та руйнування особистості.

Варто зазначити, що хімічна залежність на війні – це не лише індивідуальна реакція, а й соціально-психологічне явище.

В умовах соціальних розладів, відсутності психологічної підтримки та відчуття безнадії люди часто залишаються наодинці зі своєю травмою. У таких ситуаціях психоактивні речовини стають доступним, хоча й небезпечним, засобом «заспокоєння».

Наслідки, однак, руйнівні: фізичне виснаження, втрата особистості, руйнування сімей, посилення агресії та насильства в суспільстві. Таким чином, хімічна залежність, яка спочатку служила формою захисту, стає додатковим джерелом руйнування.

Альтернативою такій деструктивній поведінці є розробка здорових стратегій психологічного захисту. Важливу роль у цьому відіграє своєчасна психологічна підтримка, робота психотерапевтів, груп самопомогі та волонтерських ініціатив.

Також корисними є фізична активність, творчість, волонтерська діяльність, спілкування з іншими, духовна підтримка. Ці методи допомагають людині не тікати від своїх емоцій, а проживати їх та навчитися конструктивно з ними справлятися.

Висновки. Отже, хімічна залежність у воєнний час – це спроба психіки захистити себе від нестерпного болю. Але цей захист ілюзорний та руйнівний. Справжньої безпеки та психологічної стабільності можна досягти лише через усвідомлення власних почуттів, звернення за допомогою та поступове відновлення внутрішньої рівноваги.

Відмова від деструктивних захисних механізмів та перехід до здорових адаптивних стратегій – це не лише шлях до індивідуального зцілення, а й до відновлення суспільства в цілому.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бліхар В. С. Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві: збірник матеріалів VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (28 жовтня 2022 р.). Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 412 с.

2. Данилюк І. В., Траверсе Т. М. Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи : матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції. Київ : Видавництво Ліра-К, 2024. 370 с.

3. Максименко С. Д. Актуальні проблеми адиктології в умовах війни. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2024. 141 с.

4. Петренко О. Д. Наукове обґрунтування концептуальних основ системи профілактики аліментарно-залежних захворювань у дітей та молоді. Київ : Національна академія медичних наук України, 2024. 250 с.

5. Шатирко Л. О. Актуальні проблеми психології навчання в умовах війни. Київ : Інститут педагогіки НАПН України, 2025. 320 с.

Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор Седих К. В.

УДК 159.922.7

*Марія Кудашкіна, Ірина Немайтченко
(Полтава, Україна)*

ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗАЛЕЖНОСТІ МІЖ ЗАДОВОЛЕНІСТЮ ЖИТТЯМ ТА СТАВЛЕННЯМ ДО ГРОШЕЙ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Проблема задоволеності життям у підлітковому віці є однією з ключових у сучасній психології, оскільки саме цей період визначає формування життєвих цінностей, самооцінки та ставлення до соціуму. Підлітки проходять через численні психологічні та соціальні випробування, які значною мірою впливають на їхнє емоційне благополуччя та загальний рівень задоволеності життям.

Ключові слова: підлітковий вік, гроші, соціум, фінансова поведінка, задоволеність життям.

The problem of life satisfaction in adolescence is one of the key issues in modern psychology, as this very period determines the formation of life values, self-esteem, and attitude towards society. Adolescents go through numerous psychological and social challenges that significantly influence their emotional well-being and overall level of life satisfaction.

Keywords: adolescence, money, society, financial behavior, life satisfaction.

У психологічній площині фокус уваги дослідників зосереджений на питаннях ставлення до грошей, монетарній поведінці, монетарних цінностях. Новітні вітчизняні публікації належать В. Никоненко, В. Мясенко, М. Сімків, А. Шамне. Формування в особистості ставлення до грошей – невід'ємна частина монетарної соціалізації, в ході якої

засвоюються також монетарні цінності, монетарні мотиви, монетарні норми, монетарні домагання особистості, стратегії монетарної поведінки.

Ставлення до грошей реалізується через монетарну поведінку. Це економічно-фінансова поведінка, що включає в себе роботу виключно з грошовими ресурсами на основі установок і правил поводження з грошима, які вже сформувалися в конкретній особі. Монетарна поведінка є процесом дій, вчинків, а також реалізується в результаті процесів ухвалення рішень стосовно грошей. На монетарну поведінку впливають культурні особливості тієї місцевості, в якій виховується та проживає людина; значною мірою на формування монетарної поведінки впливають поведінкові патерни найближчого оточення людини.

В. Хащенко зазначав, що тип монетарної поведінки буде змінюватися залежно від ставлення особистості до грошей. З погляду гармонійної монетарної поведінки, гроші повинні виступати знаряддям для досягнення певних цілей, таких як комфортне існування, високий рівень життя, саморозвиток та інше, але при цьому самі гроші не є запорукою абсолютного щастя і самоціллю, до якої потрібно прагнути.

Цікавим в рамках нашої наукової розвідки є дослідження О. Власової-Чмерук та А. Юдко, що досліджували зв'язок задоволеності життям зі ставленням до грошей серед юнаків. З'ясувалося, що більше у людини виражена одержимість грошима, то нижчий у неї загальний фон настрою. Це означає, що молоді люди, які постійно відчують потребу у грошах, постійно розмірковують, як примножити і накопичити фінанси, для яких заробіток і накопичення фінансів стають надцінною ідеєю, будуть постійно перебувати у стані пониженого настрою. Висловимо припущення, що респонденти з високим рівнем грошової одержимості переконані, що щасливими і радісними вони можуть бути лише тоді, коли, у них «достатньо фінансів». З іншого боку, що менша грошова одержимість, то кращий загальний фон настрою. Також із загальним фоном настрою пов'язана здатність людини адекватно поводитися з грошима, контролювати власні фінансові потоки. Люди, що демонструють виражену фінансову поведінку, можуть запланувати бажані покупки і відпочинок, чим забезпечують собі гарний емоційний стан. Нездатність контролювати витрати, схильність до спонтанних покупок може призводити до витрачання більше від запланованих сум чи необдуману купівлю в кредит. Можливо, спочатку покупка приносить задоволення, проте з часом це може призводити до фрустрації, до розвитку почуття провини, постійних сумнівів та самозвинувачення, що зрештою значно знижує емоційний фон. Адекватна поведінка щодо витрат, зважене ухвалення рішень щодо необхідних покупок позбавляють людину частини негативних емоцій, що позитивно відображається на її настрої.

Також було встановлено: що більше людина демонструє неадекватну поведінку з грошима, то менш помітна в її житті узгодженість між поставленими та досягнутими цілями. З цього слідує, що люди, які не вміють контролювати свої витрати, часто відчують провину через витрачені кошти, не зможуть слідувати власним цілям, бо постійно будуть відволікатися на дрібні промахи. У якості пояснення можна також припустити, що причиною неадекватної поведінки з грошима є нездатність людини проникливо розмірковувати і передбачати наслідки своїх дій у перспективі, що також слугує причиною розбіжності між поставленими та досягнутими цілями, проте це припущення потребує подальших досліджень. Встановлено зв'язок економічного оптимізму та задоволеності власним відпочинком. Даний зв'язок свідчить, що люди, які впевнені у власному матеріальному становищі у теперішньому і майбутньому, можуть дозволити собі з насолодою відпочивати. За умови оптимістичного економічного настрою вони розуміють значення якісного відпочинку, не жаліють для нього коштів. Перебуваючи на відпочинку, вони, як правило, можуть дійсно переключитися і відволіктися від робочих задач.

Низку цікавих кореляцій зафіксовано між задоволеністю життям у сфері кохання та показниками ставлення людини до грошей. Люди, які демонструють неадекватну поведінку з грошима, незадоволені своїми стосунками з коханими людьми. Тут можна припустити наступне пояснення. Людина, що неадекватно і неспокійно поводить себе з грошима, турбується з приводу грошей, робить необдумані покупки і часто переживає провину, скоріше за все схожу модель стосунків переносить і в інші сфери життя, внаслідок чого не може побудувати стабільні партнерські стосунки і відчуває себе безталанною в коханні. Що більш адекватно людина поводить себе з грошима, то більше вона відчуває задоволеність у сфері кохання.

Так само негативно відбивається на задоволеності у коханні ставлення до грошей як до джерела влади. Що більше людина проявляє схильність використовувати гроші як важіль впливу на інших, то більша вірогідність, що її суб'єктивна оцінка задоволеності власними любовними стосунками буде на низькому рівні. Кожному, хто надає грошам занадто велику роль у власному житті і думає, що вони роблять його сильним, буде важко будувати здорові стосунки з іншими. Якщо людина має переконання, що за гроші можна купити все, включаючи дружбу і кохання, їй важко довіряти іншій людині та позбутися підозри, що партнер цінує її тільки через гроші.

Наступна кореляція демонструє: що більше людина задоволена власним фінансовим достатком, то більше вона задоволена життям у сфері кохання. Людина, яка має впевненість у своєму фінансовому становищі, скоріш за все є привабливою для партнера, оскільки з такою людиною можна будувати довготривалі стосунки. Така людина знає, що у неї є накопичення, тому частіше вона зможе дарувати партнеру подарунки, що є одним із проявів мови кохання. Звісно, успіх у коханні залежить не тільки від коштів, які витрачаються на те, щоб завоювати прихильність свого обранця чи обраниці, але завжди існує період, коли у стосунках є період залицання – присутні квіти, вечери в ресторанах, пікніки на природі, і все це може дозволити собі людина, яка впевнена у своєму фінансовому достатку.

Ще одна кореляція засвідчує, що високий рівень суб'єктивної адекватності доходів потребам особистості підвищує здатність людини досягати поставлених цілей. Ті респонденти, які відчувають, що їхні доходи відповідають їхнім потребам, ставлять у житті реальні цілі і можуть їх досягти. Такі респонденти почуваються фінансово незалежними від інших, будуть ставити перед собою лише ті цілі, які вони реально бажають досягти. Вони також почуваються самодостатніми, і це дає впевненість у тому, що всього в житті можна досягти, якщо цього захотіти і прикласти максимум зусиль.

Підсумовуючи, задоволеність життям у підлітковому віці виявляється взаємопов'язаною з економічним контекстом і, насамперед, із якістю монетарної соціалізації: самоцінністю грошей у системі переконань, сформованими установками та практиками поводження з фінансами. Кроскультурні дані (шкала Кентріла, Well-Being Index) свідчать, що вищий рівень матеріальної забезпеченості асоціюється з вищими оцінками благополуччя, однак вплив доходів має обмежений ефект і «стеля» для приросту суб'єктивного щастя існує, тому вирішальними стають не стільки суми, скільки ставлення й навички. Одержимість грошима корелює зі зниженим емоційним фоном і меншою задоволеністю різними сферами життя, зокрема коханням, тоді як фінансова поміркованість, контроль витрат і економічний оптимізм підвищують загальний настрій, сприяють узгодженню цілей і результатів, полегшують відновлення під час відпочинку та підтримують якість міжособистісних стосунків. Сприйняття власних доходів як адекватних потребам підсилює відчуття автономії, реалістичність цілей і самоефективність, тоді як використання грошей як інструмента влади підриває довіру і задоволеність стосунками. Отже, ключовим медіатором між економічними умовами та суб'єктивним благополуччям підлітків є не кількість ресурсів, а структуровані монетарні установки й поведінкові стратегії, що забезпечують фінансову передбачуваність, емоційну стабільність і соціально зрілі способи досягнення життєвих цілей.

**ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ
СТУДЕНТІВ-ХОРЕОГРАФІВ: МОТИВАЦІЯ, САМОРЕГУЛЯЦІЯ
ТА ТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ**

У статті досліджуються психологічні чинники, що впливають на розвиток творчих здібностей студентів-хореографів. Розглядаються мотиваційні механізми, специфіка саморегуляції в творчому процесі та формування внутрішнього потенціалу. Аналізуються підходи до психологічної підтримки в мистецькій освіті, що сприяють розвитку креативності, стресостійкості та самоконтролю. За допомогою теоретичного аналізу та огляду практичних методик стаття окреслює актуальні шляхи покращення освітнього процесу, формуючи концептуальний базис для підвищення ефективності підготовки сучасних хореографів.

Ключові слова: психологія творчості, мотивація, імпровізація, саморегуляція, хореографія, мистецтво, креативність, студенти.

The article examines the psychological factors influencing the development of creative abilities in dance students. Special attention is given to the role of motivation, emotional self-regulation, and the formation of intrinsic creative potential. Theoretical foundations of the psychology of creativity, specifics of the psycho-emotional state of dancers, and methods of support and stimulation of creative processes within the context of arts education are analyzed. Methodological approaches to developing students' psychological readiness for creative activity, stress resilience, and self-control are presented. Practical recommendations are aimed at educators and students of artistic disciplines. Research results can serve as a foundation for improving the educational process in choreography.

Keywords: psychology of creativity, motivation, self-regulation, choreography education, creative potential, students, psycho-emotional state.

Творчість становить основу хореографічної практики і невід'ємна від усвідомленого поведіння танцівника з тілом, музикою і простором. У сучасній педагогіці мистецтва визнається, що розвиток творчих здібностей базується не лише на зовнішньому навчанні технічних навичок, а й на глибинних психологічних процесах: мотивації, самоконтролі та психоемоційній стабільності. У контексті хореографії особливо актуальним є комплексний підхід, який поєднує психолого-педагогічні практики з тілесно-орієнтованими методами, спрямованими на розкриття індивідуального творчого потенціалу.

В умовах стрімких галузевих змін, високих вимог до професіоналізму і зростаючої конкуренції на сучасній мистецькій сцені, вкрай важливо формувати у студентів хореографічних дисциплін не лише змістовні технічні знання, але й психологічну готовність до творчої діяльності. Проте в багатьох освітніх програмах ця складова залишається недооціненою, а проблеми мотивації, низької емоційної стійкості, високого рівня тривожності часто залишаються без належного розгляду. Спостерігається дефіцит методичних інструментів, які б забезпечували формування мотивації, саморегуляції та стресостійкості, що надзвичайно впливає на якість розвитку індивідуального творчого потенціалу. Це зумовлює необхідність проведення глибоких досліджень та розробки науково обґрунтованих рекомендацій для практиків мистецької освіти.

Психологія творчості як наука досліджує процеси генерування нових ідей, концепцій і рішень, що виникають у процесі активної діяльності людини. Вона розглядає творчість як інтегративний феномен, що поєднує когнітивні, емоційні, мотиваційні, особистісні

компоненти та особливості соціального середовища. Основою для формування творчої особистості є внутрішня мотивація, що стимулює пізнавальну активність і прагнення до самовираження. Саме мотиваційний компонент є рушійною силою процесу творчості і визначає рівень залученості у мистецьку діяльність.

У сфері хореографії психологічні аспекти творчості мають особливе значення, оскільки танець – це прояв не лише фізичних, а й емоційних і інтелектуальних ресурсів особистості. Хореографічна діяльність поєднує в собі виразність, технічну складність і художню інтерпретацію, що робить творчу компетентність невід'ємною складовою професійної майстерності танцівника. Розвиток творчого потенціалу, креативності та інтуїції у хореографії здійснюється через комплексні педагогічні стратегії, які інтегрують психолого-педагогічні підходи і фізичні практики.

Теоретики мистецтва підкреслюють, що творча діяльність у хореографії має багаторівневу структуру. Вона включає процес пошуку нових форм руху, їх емоційне наповнення, адаптацію до музичного ритму і виразність через тілесність. Це передбачає високий рівень когнітивної активності – аналіз, уяву, пам'ять, концентрацію – разом із розвиненою емоційною сферою, яка відповідає за сприйняття мистецтва і його вираження. Взаємодія цих компонентів формує цілісну систему творчої компетентності студента-хореографа.

Сучасні дослідження психічних процесів, що лежать в основі творчості, розглядають когнітивну складову не лише як генерацію нових ідей, а й як здатність їх відбирати, аналізувати та синтезувати з урахуванням емоційного фону. Саме така комплексність є визначальною для хореографічної творчості, де рухи повинні бути одночасно технічно досконалими і емоційно виразними.

У рамках теорії мотивації визнано, що особиста зацікавленість і внутрішнє прагнення до творчої діяльності лежать в основі продуктивної імпровізації. Для танцівника це означає наявність стабільного інтересу до експериментів з формою, рухом і виразом, що є рушієм пошуку. Зовнішні фактори, такі як підтримка викладача і соціальне визнання, виступають як стимулюючі, але мало впливають на довготривалість і якість творчої активності без внутрішнього мотиву.

Крім мотивації, важливу роль відіграють саморегуляторні процеси – уміння управляти власними емоціями, підтримувати концентрацію, переборювати страх і невпевненість. У хореографії це критично необхідно, адже тривожність може блокувати творче самовираження і впливати на якість виконання рухів. Психологічні тренінги та тілесні практики сприяють розвитку цих навичок і підвищують рівень професійної готовності.

Таким чином, теоретична база психології творчості в хореографії поєднує знання про мотиваційні механізми, когнітивні процеси, функції емоційної сфери та особливості саморегуляції, що формує комплексний підхід до розвитку творчого потенціалу студентів-хореографів. Ця інтеграція є важливою умовою ефективного педагогічного процесу і високої якості професійної підготовки.

Мотивацію можна поділити на внутрішню, яка спрямована на особисте задоволення від творчого процесу та самовираження, і зовнішню, що орієнтує на визнання, успіх, оцінку. Внутрішня мотивація є більш довготривалою і стійкою, вона безпосередньо корелює із високим рівнем творчої активності. Зовнішні мотиваційні чинники можуть слугувати додатковим стимулом, але без підтримки внутрішньої мотивації не забезпечують повноцінного розвитку талантів і стилю. Педагогічні заходи спрямовані на посилення внутрішньої мотивації через автономію студента, вибір самостійних творчих завдань та підтримку емоційної безпеки в навчальному колективі.

Саморегуляція включає ряд психоемоційних навичок: управління увагою, емоційне зниження напруги, відновлення ресурсів через дихальні техніки і релаксацію. В сучасній хореографічній освіті застосовують методики, які допомагають студентам впоратися з хвилюванням, страхом публічного виступу, перевантаженнями творчого процесу.

Важливою складовою є формування усвідомленості тіла, що через тілесні практики й імпровізаційні вправи допомагає утримувати баланси між напругою і розслабленням, а також дозволяє краще відчувати власні можливості й межі.

Потенціал творчості формується завдяки активізації когнітивних, емоційних і поведінкових компонентів. Вправи для розвитку уяви, фантазії, абстрактного мислення, а також імпровізаційна діяльність активізують процеси глибокого переживання і художнього обґрунтування рухових рішень. Важливо також систематично розвивати внутрішній діалог і здатність до критичної самооцінки, що допомагає вдосконалювати творчі продукти на базі рефлексії.

Рекомендується комплексний підхід, що включає тренінги мотивації, розвиток навичок саморегуляції, використання міждисциплінарних практик, рефлексивний супровід та створення атмосфери безпеки і підтримки. Педагогічна підтримка має бути спрямована на розвиток індивідуальних творчих стратегій і адаптивних ресурсів студента. Особливу увагу слід приділяти емоційній підтримці і формуванню умінь самоконтролю, що здатні забезпечити стабільність творчої діяльності в складних сценічних ситуаціях.

Висновки. Психологічна складова виконавської майстерності є одним із ключових факторів розвитку творчих здібностей студентів-хореографів. Системне і глибоке вивчення мотиваційних механізмів, навичок саморегуляції та потенціалу творчої активності дає змогу формувати висококваліфікованих, психологічно адаптованих артистів. Освітня практика повинна враховувати ці аспекти й активно впроваджувати сучасні психолого-педагогічні методики, спрямовані на підтримку творчого процесу. Ефективне педагогічне керівництво і підтримка студентів сприяють не тільки розвитку професійних компетенцій, а й формуванню самобутньої творчої особистості, яка здатна до інноваційного самовираження і постійного вдосконалення. Врахування психологічних чинників у процесі підготовки танцівників сприятиме підвищенню рівня мистецької освіти та якості хореографічних постановок у цілому.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Власова Л. Імпровізація у хореографії: теорія та практика. Київ: Видавництво мистецтвознавства, 2022. 256 с.
2. Доманська В. Розвиток моторної пам'яті у танцюристів. *Мистецтво і освіта*. 2021. №3. С. 45–52.
3. Гарасименко Н. Уява у мистецькій педагогіці. Харків: ХДПУ, 2020. 312 с.
4. Романенко О. Креативне мислення у навчанні танцю. Львів: ЛНУ, 2019. 184 с.
5. Risner M. Improvisation and Dance Education. New York: Routledge, 2020. 215 p.
6. Boehm P., Butterworth A. Dance Intelligence and Improvisation. London: Palgrave Macmillan, 2021. 180 p.
7. Лупіак М. Пластика руху у сучасному танці. Київ: Мистецтвознавство, 2018. 278 с.
8. Андрощук Л.М. Формування творчого індивідуального стилю танцівника. *Вісник хореографії України*. 2023. Вип. 8. С. 12–20.
9. Сучасні тенденції мистецької освіти / за ред. І. Іванова. Київ: Наукова думка, 2023. 340 с.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор Горбенко С. С.

ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ ЯК ПЕРІОДУ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ

У статті досліджено взаємозв'язок емоційного інтелекту та емпатійності як важливих компонентів соціального функціонування особистості в підлітковому віці. У першому розділі розглянуто психологічні особливості підліткового віку як періоду активного формування емоційної сфери, проаналізовано сучасні наукові підходи до розуміння понять «емоційний інтелект» та «емпатія», а також охарактеризовано механізми їхнього взаємозв'язку.

Ключові слова: емоційний інтелект, емпатія, підлітковий вік, емоційна сфера, психологія розвитку.

The article investigates the relationship between emotional intelligence and empathy as essential components of an individual's social functioning in adolescence. The first section examines the psychological features of adolescence as a period of active emotional sphere formation, analyzes modern scientific approaches to understanding the concepts of "emotional intelligence" and "empathy," and characterizes the mechanisms of their interrelation.

Keywords: emotional intelligence, empathy, adolescence, emotional development, developmental psychology.

Більшість дослідників відзначає, що підлітковий вік є особливо вразливим етапом у становленні емоційно-почуттєвої сфери особистості. Саме в цей період відбуваються глибокі перетворення емоційного світу, які зумовлені внутрішніми механізмами психічного дозрівання, що активізуються на даному етапі онтогенезу. Зазначені зміни є всеосяжними – вони проникають майже в усі площини життєдіяльності підлітка, включаючи його способи реагування, стиль спілкування, особистісні переживання та соціальні зв'язки з оточенням. Оновлення чуттєвої сфери відкриває можливості для формування нових форм емоційного реагування, проте супроводжується не лише позитивними, а й деструктивними тенденціями в особистісному розвитку.

Поняття емоційної сфери в психології розглядається як складна система, що інтегрує як внутрішні переживання, так і зовнішні поведінкові прояви емоцій. У науковій літературі емоції визначаються як особлива форма психічного відображення, що виражає суб'єктивне переживання значущості тих чи інших явищ і ситуацій, у зв'язку з їхнім ставленням до потреб особистості. Вони не є ізольованим елементом психіки, а навпаки – становлять основу пристрасного, чуттєвого ставлення до світу.

Дослідження вікових особливостей емоційної сфери дітей набуває особливого значення, оскільки між емоційним і когнітивним розвитком особистості простежується тісний функціональний взаємозв'язок. Порушення гармонійного розвитку емоційної сфери, особливо у дошкільному віці, може спричинити труднощі в реалізації інших потенцій дитини, зокрема інтелектуальних здібностей. У дітей із порушеннями емоційного розвитку зазвичай переважають деструктивні афекти – тривожність, страх, гнів, смуток, відраза – водночас позитивні емоції виявляються слабо або взагалі не проявляються. Це зумовлює необхідність цілеспрямованого спостереження за динамікою емоційного розвитку та, за потреби, впровадження відповідних психокорекційних заходів.

Емоції, як вважається, є короткочасними, ситуативно зумовленими переживаннями, що відображають індивідуальне ставлення людини до актуальних або потенційних обставин, до її дій чи життєвих подій. Особливої уваги заслуговує закономірність вікових

трансформацій у структурі емоційних переживань, яка в підлітковому віці сприяє впорядкуванню, диференціації та усвідомленню емоцій відповідно до їхнього змісту, інтенсивності, тривалості та способів зовнішнього прояву.

Період підлітковості є складним та відповідальним етапом формування особистості, що характеризується значними змінами в соціальній сфері. Темпи соціалізації, її характер та результативність у підлітків значною мірою залежать від глибини їх самоусвідомлення, розуміння своєї належності до соціальних груп, рівня розвитку правової та громадянської ідентичності, а також здатності адаптуватися до складної структури соціальних зв'язків і норм. Зміни в самосприйнятті, перегляд ставлення до суспільства й соціальної ієрархії, трансформація ціннісних орієнтирів і мотиваційної структури – все це є характерними рисами етапу дорослішання. У процесі психосоціального дозрівання поступово змінюються як способи осмислення соціальних ролей, так і адекватність поведінки стосовно нових суспільних вимог.

Водночас у підлітків ще може бути недостатньо сформована здатність співвідносити загальні моральні норми з власною поведінкою в конкретних обставинах. Процес формування моральної свідомості тісно пов'язаний із розвитком вольової сфери. Поступово зростає здатність до самоконтролю, посилюється воля, зменшується вплив зовнішніх подразників на поведінку, натомість підвищується здатність до внутрішньої саморегуляції. Сентиментальні реакції поступаються місцем більш стійким емоційним установкам, що супроводжують формування особистісної цілісності.

Емоційні стани у підлітковому віці набувають нових якостей: вони стають більш стійкими, складними за змістом і значущими для особистісного досвіду. Почуття, притаманні цьому періоду, відрізняються своєю насиченістю, тривалістю та емоційною глибиною. Одним із ключових психологічних новоутворень виступає почуття дорослості – внутрішнє переживання власної зрілості, потреба бути сприйнятим як рівноправний учасник соціальних взаємодій. Інтенсивно розвиваються інтелектуальні емоції, зокрема здивування, сумнів, упевненість або її відсутність, інтерес до нового, що супроводжується зростанням естетичної чутливості та емоційної вразливості.

Емоційна збудливість підлітків виявляється у схильності до перепадів настрою, реактивності на зовнішні події, що створює підґрунтя для емоційних порушень. Наукові дослідження свідчать, що до найчастіших форм емоційної дезадаптації належать підвищений рівень тривожності, депресивні стани, нейротизм, агресивні спалахи. Особливої уваги заслуговує тривожність, що охоплює різні сфери взаємодії, але найбільш гостро проявляється в спілкуванні з батьками або іншими дорослими авторитетними фігурами.

Під поняттям «тривожність» доцільно розглядати особистісну характеристику, яка полягає у схильності суб'єкта до частих та інтенсивних тривожних переживань. Водночас важливо підкреслити, що певна міра тривожності є властивою кожній людині і виконує адаптивну функцію, сприяючи мобілізації ресурсів особистості в умовах невизначеності та необхідності ухвалення рішень.

Нерідко підвищений рівень тривожності у підлітків проявляється не через активні емоційні реакції, а, навпаки, у вигляді апатії, втрати інтересу та зниження ініціативності. У ситуації, коли виникає внутрішній конфлікт між суперечливими прагненнями, підліток може обрати уникнення як захисну стратегію – повну відмову від будь-яких прагнень. Такий відхід у байдужість нерідко супроводжується втратою значущості колишніх інтересів дитинства, а також зниженням мотивації до задоволення основних потреб, що в свою чергу зменшує інтенсивність цих потреб.

Це прагнення до соціального самоствердження тісно пов'язане з потребою у новому соціальному статусі. Водночас важливо підкреслити, що мова не йде про просте копіювання моделей поведінки дорослих – навпаки, йдеться про прагнення до реального включення в дорослий світ, участі у значущих видах діяльності, прийняття відповідальності.

З урахуванням викладеного вище можна виокремити низку характерних рис емоційно-почуттєвої сфери у підлітків, які формують своєрідний психологічний ландшафт цього вікового періоду: підвищена емоційна збудливість, тривалість та інтенсивність переживань, схильність до тривожності та страху, внутрішні суперечності у почуттях, розвиток самооцінки та потреба в оцінці з боку інших, сильна емоційна прив'язаність до значущих осіб, завищені очікування від дружби, селективність і стійкість дружніх стосунків.

Емоційне життя підлітків тісно пов'язане зі сферою спілкування. Саме значущі міжособистісні взаємини визначають зміст і форму їхніх емоційних реакцій. Однак через обмежений досвід у нових видах діяльності, зокрема в навчанні, та в комунікації загалом, емоційні оцінки часто ґрунтуються не на універсальних стандартах, а на особистих рисах конкретних людей.

Разом із тим, зберігається і тенденція до негативного ставлення до самого себе, що може зумовити нестійкість емоційного стану й суперечливість мотивацій. Попри це, у порівнянні з молодшими школярами, підлітки демонструють вищий рівень вербалізації базових емоцій, таких як страх і радість. Починаючи саме з цього віку, знання про емоції стають більш усвідомленими та концептуалізованими.

У підлітковому віці зазнає трансформації структура самосвідомості, що проявляється у зміні самооцінки, розвитку особистісної рефлексії, підвищених вимогах до себе та оточення, а також у переосмисленні мотивації, ідеалів, інтересів та життєвих орієнтирів. У віковому діапазоні 14-16 років формується так звана «оперативна самооцінка», яка відображає актуальне ставлення підлітка до самого себе. Ця оцінка базується на зіставленні власних рис, поведінки та дій із тими уявленнями, які сприймаються як зразкові, бажані або ідеальні форми «Я».

Отже, узагальнюючи викладене, можна стверджувати, що емоційно-почуттєва сфера підлітків охоплює не лише реакцію на зовнішнє середовище, але й виступає як внутрішнє емоційне відображення значущості цього середовища для самого підлітка. У цьому віковому періоді відбувається своєрідна межова трансформація – вихід із дитячого стану і поступовий перехід у доросле життя. Цьому процесу супроводжують глибоко особистісні враження: помітні фізичні зміни, внутрішні суперечності у стосунках з собою та дорослими, відчуття ізольованості, прагнення якнайшвидше увійти у дорослий світ, утвердитися в ньому та здобути автономію.

УДК 373.042:159.923.425-053.5

*Софія Притула, Леся Василенко
(Дрогобич, Україна)*

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ ВЧИТЕЛЯ З ДІТЬМИ-ФЛЕГМАТИКАМИ В СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті аналізується специфіка флегматичного типу темпераменту. Наголошується на важливості індивідуального підходу до учнів-флегматиків та врахування їхніх психологічних особливостей для підвищення ефективності навчального процесу та створення комфортного освітнього середовища.

Ключові слова: *темперамент, флегматик, індивідуальний підхід, педагогічна взаємодія, освітнє середовище, соціальна адаптація.*

The article analyzes the specifics of the phlegmatic temperament type. It emphasizes the importance of an individual approach to phlegmatic students and taking into account their psychological characteristics to increase the effectiveness of the educational process and create a comfortable educational environment.

Keywords: *temperament, phlegmatic, individual approach, pedagogical interaction, educational environment, social adaptation.*

Постановка проблеми. У сучасному класі вчителі часто стикаються з великою різноманітністю темпераментів учнів, що включає у себе і дітей з флегматичним типом темпераменту. Флегматичний темперамент є одним з чотирьох основних типів темпераменту. Діти-флегматики відрізняються емоційною стриманістю, повільністю реакцій, обережністю. Водночас вони здатні до глибоких роздумів, стабільного навчання за умови правильного педагогічного підходу, що може становити виклик для вчителів у плануванні та забезпеченні ефективного навчання. Проте особливості роботи педагога з учнями-флегматиками вивчені недостатньо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження щодо роботи вчителя з учнями-флегматиками підкреслюють значення врахування особливостей цього типу темпераменту в освітньому процесі. Флегматики характеризуються врівноваженістю, повільністю реакцій та високою працездатністю, що потребує індивідуального підходу та адаптації педагогічних методів. Ефективними стратегіями вважають залучення до ігор, спорту, відповідальних завдань, а також планування навчальної діяльності з урахуванням їхніх психологічних особливостей. Такий підхід сприяє розвитку навчальних, соціальних і емоційних компетенцій учнів та їхньому комфортному перебуванню в освітньому середовищі.

Мета статті. Метою даної статті є систематизація та аналіз наукових відомостей щодо особливостей темпераменту флегматичних дітей та визначення ефективних педагогічних стратегій для оптимальної взаємодії вчителя з цією групою учнів. Виявлення специфіки флегматичного темпераменту для освітньої діяльності та формування рекомендацій для вчителів щодо оптимальних форм, методів і прийомів роботи з флегматичними учнями.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спостереження за людьми демонструє значні індивідуальні відмінності у поведінці: вони по-різному проявляють емоції та по-різному реагують на зовнішні подразники. Так, одні вирізняються врівноваженістю поведінки, діють обмірковано, не показують зовні свої почуття, інші за тих самих обставин нервують, емоційно збуджуються з приводу незначних подій. Одні комунікабельні, легко вступають в контакти з людьми, життєрадісні, а інші, навпаки, замкнуті та стримані. І це стосується суто зовнішніх проявів, незалежно від того, наскільки ця людина розумна, працелюбна, смілива, які її прагнення та інтереси. Такі індивідуальні особливості дістали назву "темперамент" (лат. *temperamentum* – співвідношення, пропорція) [1, с. 136-137].

Темперамент – сукупність індивідуальних особливостей, що характеризують динамічну й емоційну сторону поведінки людини, її діяльності і спілкування. Лише умовно темперамент можна віднести до компонентів особистості, бо його особливості, як правило, зумовлені біологічно і є природженими. Темперамент найтісніше пов'язаний з характером, і у дорослої людини їх важко розділити [2, с. 132].

Темперамент проявляється в трьох сферах психічної діяльності суб'єкта: в характеристиках загальної активності, в моторній сфері та у сфері емоційності. Перші ознаки темпераменту виявляються в самому початку життя дитини, коли про змістовні структурах його особистості говорити ще не доводиться. Так, А.В. Лібін наводить дані про те, що новонароджені відрізняються за ступенем загальної активності (одні невпинно рухаються, а інші лежать спокійно), по збудливості (одні багато кричать і плачуть, бурхливо висловлюють свій потреби, а інші ведуть себе тихо), по жвавості реагування на нові стимули (іграшки, особи) і швидкості звикання до них (втрата інтересу) і т.д. [3, с. 3].

Темперамент можна поділити на чотири найбільш узагальнені типи: холеричний, сангвінічний, флегматичний, меланхолійний. Немає ні хороших, ні поганих темпераментів. Кожен з них має свої переваги і недоліки. У цій статті ми розглянемо тільки флегматичний тип темпераменту.

Флегматик наділений високою активністю, низькою чутливістю та емоційністю. Його складно розвеселити або засмутити. Коли навколо голосно сміються, він може залишатися незворушним; залишається спокійним, незважаючи навіть на великі неприємності.

Зазвичай у нього бідна міміка, рухи невиразні й уповільнені, так само як і мовлення. Розум некмітливий, складно переключає увагу і пристосовується до нових умов, повільно перебудовує навички і звички. При цьому він енергійний, працездатний. Відзначається терплячістю, витримкою, самовладанням. Як правило, важко зближається з новими людьми, погано відгукується на зовнішні враження. За своєю психологічною сутністю він інтроверт [4, с. 139-140].

Робота з дітьми-флегматиками вимагає від учителів особливого підходу, оскільки ці діти відрізняються спокійністю, витримкою та повільнішим темпом реакції. Учні-флегматики спокійні, посидючі, нікому не заважають, але вимагають постійної уваги вчителя, який повинен виховувати відсутні у них якості, такі як: активність, старанність, небайдужість. Вчителі повинні стежити за тим, щоб такі учні навчилися виконувати завдання в спокійному темпі і постійно контролювати процес виконання завдань. Школярам із флегматичним темпераментом потрібен час, щоб обдумати відповіді та підготуватися, тому немає потреби просити їх негайно приступити до роботи або швидко відповідати на запитання. Під час виконання завдань дітей-флегматиків не можна відволікати або відволікати на інші речі. Ці учні не можуть засвоїти великий і складний матеріал за обмежений час, необхідно розбити його на окремі розділи або частини.

Вчителю потрібно забезпечити тихе та затишне середовище у класі, де дитина може почувати себе комфортно та без стресу. Слід залучати флегматиків до діалогу запитаннями, завданням висловити свою думку, стимулювати до творчих завдань, до ігор, спорту, щоб покращити активність флегматиків. Ставити завдання, які передусім вимагають відповідальності та чесності. Тоді учні почуватимуться потрібними в колективі. Вважайте, що такій дитині краще дати письмову відповідь без обмеження часу, ніж просити її відповісти усно. Плани уроків, повинні мати чітку структуру і послідовність – школярі флегматики можуть відчувати себе більш впевненими в стабільному середовищі. Слід знаходити цікаві факти, щоб зацікавити флегматика, давати конкретні приклади застосування знань – це покращить мотивацію учнів. Флегматикам важко запам'ятовувати інформацію, тому варто використовувати ілюстрації, схеми, діаграми або асоціації з певними елементами, які полягають у кращому засвоєнні теми.

Підтримка соціальної адаптації є також важливою складовою успішної роботи вчителя з флегматичними дітьми. Стимулюючи їхню участь у групових активностях та сприяючи розвитку соціальних навичок, вчителі можуть сприяти позитивній взаємодії з однолітками та розвитку загальної соціальної компетентності.

Висновки. Робота вчителя з дітьми-флегматиками вимагає уважного розуміння та індивідуального підходу, оскільки цей темперамент характеризується спокійністю та витримкою. Успішна взаємодія вчителя з флегматичними учнями базується на створенні сприятливого та збалансованого навчального середовища.

Важливо враховувати, що флегматичні діти можуть виявляти повільніший темп, тому вчителю важливо забезпечити їм додатковий час для обдумування та відповіді на завдання. Структуровані та прогнозовані уроки, підкріплення позитивних досягнень та використання візуальних засобів можуть сприяти ефективнішому навчанню. У контексті невинного зростання педагогічної гнучкості та індивідуалізації важливо, щоб учителі адаптовували свій підхід до унікальних потреб і можливостей кожної дитини.

Розуміння та врахування особливостей флегматичного темпераменту дозволяє створювати оптимальні умови для навчання та розвитку цих дітей в сучасному освітньому середовищі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Козігора М. А. Вплив темпераменту молодшого школяра на успішність навчальної діяльності. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2019. С. 136–137.
2. Козляковський П. А. Загальна психологія: навч. посібник. 2004. С. 132.

3. Захарчук-Чугай Р. В. Психологічна характеристика типів темпераменту. Львів, 2018. С. 3.
4. Колобич О. Загальна психологія: навч.-метод. посібник. Львів, 2018. С. 139–140.
5. Основні властивості темпераменту. URL: <https://kazedu.com/referat/174419/1> (дата звернення: 24.10.2025).

УДК 159.9

Ельвіра Станчуляк
(Дніпро, Україна)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ МІЖОСОБИСТІСНИХ КОНФЛІКТІВ СТУДЕНТАМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Воєнний стан істотно впливає на психічне здоров'я студентської молоді, що підтверджується результатами багатьох досліджень. Для студентської молоді також властива висока потреба в соціальній активності, яка є важливим чинником їх особистісного розвитку та успішної адаптації в соціумі. Воєнні події знижують соціальну активність студентів, що призводить до зростання ізоляції, відчуття самотності та посилення конфліктності в міжособистісних відносинах.

Ключові слова: воєнний стан, студенти, конфліктність, міжособистісні конфлікти, стрес, емоційний стан, емоції.

Martial law significantly affects the mental health of young students, which is confirmed by the results of many studies. Young students are also characterized by a high need for social activity, which is an important factor in their personal development and successful adaptation in society. Military events reduce the social activity of students, which leads to increased isolation, a feeling of loneliness and increased conflict in interpersonal relationships.

Keywords: martial law, students, conflict, interpersonal conflicts, stress, emotional state, emotions.

Актуальність даної проблеми полягає у тому, що саме міжособистісні конфлікти виступають важливим чинником соціальної адаптації, а вивчення цих конфліктів має значну практичну цінність для розробки психологічних програм, направлених на підтримку студентського середовища в умовах воєнного та післявоєнних дій.

Проблема конфліктів завжди привертала увагу дослідників і розроблялася представниками різноманітних психологічних підходів зарубіжної та вітчизняної психології. Приміром в зарубіжній психології найбільший інтерес представляють розробки представників різних наукових напрямків: психоаналітичний (З. Фрейд, А. Адлер, Д. Хорні, Е. Фромм); соціотропний (У. Мак-Дауголл, С. Сігеле та ін.); етологічний (К. Лоренц, Н. Тінберген); теорія групової динаміки (К. Левін, Д. Креч, Л. Ліндсі); фрустраційно-агресивний (Д. Доллард, Л. Берковіц, Н. Міллер); біхевіористичний (А. Басс, А. Бандура, Р. Сірс); соціометричний (Дж. Морено, Е. Джанигс, З. Додс, Р. Гурвич).

В Україні проблему конфліктів успішно розробляють: І.С. Булах, О.В. Винославська, О.В. Волянська, А.М. Гірник, Л.В. Долинська, Г.В. Ложкін, І.В. Кошова, Н.Ф. Коротенька, В.М. Кушнірюк, М.І. Пірен, Н.І. Пов'якель [7, с. 140].

Повертаючись до психологічних особливостей переживання міжособистісного конфлікту треба зазначити, що даний вид конфлікту може представляти собою сприйняття та розуміння ситуації, поведінку одного по-відношенню до іншого, правильне тлумачення намірів, взаємне або одностороннє нерозуміння – ці критерії формують причини прояву цього соціально-психологічного явища як міжособистісні конфлікти. Спроби

систематизувати міжособистісні конфлікти здійснені багатьма дослідниками. Н.В. Грішина виділяє конфлікти цінностей та ресурсні конфлікти (або конфлікти інтересів). А.М. Гірник класифікує міжособистісні конфлікти за основною причиною на конфлікти інтересів, інформаційні конфлікти, організаційні (структурні) конфлікти, конфлікти спілкування (поведінки і стосунків), конфлікти систем цінностей. Деякі автори наводять класифікацію за формами прояву конфліктів: суперечка, чвари, сварка; за ступенем гостроти протистояння учасників конфлікту: суперництво та ізоляція; за ступенем наростання напруженості: ворожість, сутичка, зіткнення [3, с. 79].

Міжособистісні конфлікти у студентському середовищі нерозривно пов'язані з особистісними характеристиками студентів, зокрема зі сприйняттям себе, власних можливостей та соціального місця в групі. У психології відомо, що Я-концепція – це цілісна система уявлень людини про себе, яка включає уявлення про власну цінність, здібності, межі та соціальні ролі. Від рівня сформованості Я-концепції значною мірою залежить, як студент реагує на конфліктні ситуації, які емоційні та поведінкові реакції проявляє, наскільки ефективно може застосовувати копінг-стратегії та підтримувати соціальні зв'язки [1, 2]. Студентський вік є завершальним етапом формування особистості та її Я-концепції. Я-концепція визначає систему уявлень особистості про себе, власні можливості, соціальні ролі та власну цінність, що безпосередньо впливає на способи реагування на конфліктні ситуації, емоційні реакції та вибір поведінкових стратегій [3, с. 154].

Протягом останнього періоду часу увага дослідників до психологічних проблем, викликаних війною, значно зросла. Зокрема, С. Арефнія вивчає проблеми адаптації українців до умов війни, О. В. Медведєва досліджує психологічні особливості переживання горя під час воєнних дій, Т.М. Титаренко вивчає психологічні наслідки травматизації війною, В.Г. Панок надає та розкриває особливості першої психологічної допомоги під час гострого періоду переживання травми війни для всіх категорій населення, які її потребують, зокрема діти і дорослі, сім'ї та підлітки. Карамушка Л. М. вивчає основні стратегії підтримки та збереження психічного здоров'я особистості під час війни. Проте, незважаючи на наявність широкого арсеналу матеріалу, методологічного забезпечення та відомостей, ця проблематика залишається маловивченою та актуальною [4, с. 81].

Воєнний стан не лише створює загальні психологічні труднощі, а й підвищує рівень стресу серед студентів, що безпосередньо впливає на міжособистісні конфлікти [4, с. 81]. Стрес можна трактувати як реакцію людини на неспецифічну ситуацію, що викликає надмірно сильну і тривалу психологічну напругу, яка проявляється на емоційному, інтелектуальному, поведінковому та фізіологічному рівнях та пов'язана з нездатністю людини доцільно і адекватно діяти в ситуації, що склалася. Підвищена напруженість, тривога та емоційна нестабільність, викликані зовнішніми умовами, можуть провокувати частіші суперечки, непорозуміння та конфліктні ситуації у групах студентів. Стрес також посилює емоційні реакції, такі як образа, агресія або замкнутість, що ускладнює конструктивне вирішення конфліктів. Ганс Сельє вважається засновником вивчення теорії стресу, вчений запропонував та довів гіпотезу загального синдрому адаптації до стресової ситуації, що дало йому змоги запропонувати універсальну концепцію стресу. Отже, для розуміння психологічних особливостей переживання міжособистісних конфліктів студентами в умовах воєнного стану необхідно враховувати роль стресу як важливого основоположного фактору [9].

Незважаючи на широке коло досліджень психологічних наслідків війни, питання міжособистісних конфліктів у студентському середовищі залишається недостатньо вивченим. Воєнний стан посилює соціально-психологічну напруженість, що проявляється у збільшенні частоти та інтенсивності конфліктів у групах студентів. Для студентської молоді, для якої характерна висока потреба в соціальній активності та взаємодії, міжособистісні конфлікти стають важливим чинником, що впливає на психологічне благополуччя та ефективність навчальної та соціальної діяльності [7, с. 5].

Після розгляду теоретичних аспектів психологічних особливостей переживання міжособистісних конфліктів студентами в умовах воєнного стану доцільно звернути увагу на сучасні дослідження, які вивчають цю проблематику. У дослідженні «Вплив війни на студентів та персонал українських університетів: Повторне когортне дослідження» (2024), автори А. Куропов, В. Павленко, О. Дроздов, Н. Корчакова та Ю. Павлова аналізували зміни в психологічному стані студентів та викладачів українських університетів у період з березня-квітня до листопада-грудня 2022 р. Це дослідження включало два етапи: перший – на початку війни, другий – через рік після початку бойових дій. У дослідженні взяли участь понад 1 000 осіб. Використовувалися стандартизовані психологічні опитувальники для оцінки рівня стресу, тривоги, депресії та адаптації. Дослідження показало, що війна має значний вплив на психологічний стан студентів та персоналу університетів. За період спостереження загальний рівень страху перед війною значно зріс, що свідчить про посилення тривожності серед учасників. Емоційні та фізіологічні реакції в цілому залишалися стабільними, проте серед осіб, чиї родичі перебували у Збройних силах, спостерігалось їхнє посилення. Значно збільшилася кількість учасників, які пережили блокаду, обстріли, втрату чи смерть родичів або погіршення хронічних захворювань [7, с. 13-15].

Дослідження психічного здоров'я студентів київських закладів вищої освіти, проведене VoxUkraine у листопаді 2023 р., учасниками опитування якого були 184 студенти, віком від 18 до 25 років, виявило високий рівень тривожності серед молоді, зокрема через часті роздуми про війну та емоційні реакції на новини, пов'язані з конфліктом. Студенти, які залишилися в Україні, повідомляли про зниження відчуття безпеки, особливо за відсутності психологічної підтримки в навчальних закладах та переходу на онлайн-навчання. Натомість ті, хто навчався за кордоном, відзначали вищий рівень відчуття безпеки. Відсутність психологічної підтримки у вишах корелювала з підвищеним рівнем тривожності серед студентів. Загалом, дослідження підкреслює необхідність впровадження програм психологічної підтримки в університетах для зменшення негативного впливу війни на психічне здоров'я студентів [5].

Дослідження «Interpersonal, not existential, adversities predict postwar deterioration in youth social support» (2024) авторів Келлі Ейлієн Діксон, Крістофера М. Лейна, Кімберлі С. Хо Місіазек та Хлої Голден показало, що міжособистісні труднощі, а не екзистенційні, є основними факторами, що впливають на зниження соціальної підтримки серед молоді після війни. У дослідженні взяли участь 1 590 підлітків, які пережили війну в Боснії. Використовуючи структурне рівняння, автори порівнювали вплив трьох типів труднощів: порушення ранніх прив'язаних відносин до війни, міжособистісні труднощі під час і після війни, а також несприятливі умови життя під час і після війни. Результати показали, що саме міжособистісні труднощі мали найбільший негативний вплив на сприйняття соціальної підтримки серед підлітків після війни. [8, с. 12-14].

Отже, аналіз сучасних досліджень свідчать, що міжособистісні конфлікти та психоемоційні труднощі студентів у період воєнного стану є актуальною і недостатньо вивченою проблемою. Теоретичні підходи, розроблені як у зарубіжній, так і вітчизняній психології, дозволяють систематизувати види конфліктів та їхні прояви, а також підкреслити взаємозв'язок між особистісними характеристиками студентів і їх здатністю ефективно реагувати на конфліктні ситуації. Практичні дослідження, показали, що війна значно підвищує рівень стресу, тривожності та депресивних проявів серед студентів і персоналу університетів, що безпосередньо впливає на частоту та інтенсивність міжособистісних конфліктів. Стрес виступає основним фактором, посилюючи емоційні реакції, такі як агресія, образа або замкнутість, та ускладнюючи конструктивне вирішення конфліктів. Результати інших досліджень підтверджують, що саме міжособистісні труднощі, а не екзистенційні проблеми, є основними факторами, що впливають на зниження соціальної підтримки та ефективності адаптації студентської молоді у воєнний та післявоєнний період.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Панфілова Г.Б. Изучение и коррекция Я-концепции студентов с использованием метафорических ассоциативных карт. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»: Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору»*. Додаток 1 до Вип. 37. Том IV (72). Київ: Гнозис, 2016. С. 195-202.
2. Панфілова Г.Б. Самовідношення та самооцінка студентів в період екзаменаційної сесії. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України*. Житомир: Видавництво ЖДУ імені І. Франка, Вип. 27. С. 232-241.
3. Панфілова Г.Б. Упровадження тренінгових форм роботи з формування позитивної Я-концепції студентів в умовах геополітичних викликів сьогодення. *Теорія і практика сучасної психології: зб. наук. праць*. Запоріжжя, 2018. Вип. № 5. С. 153-156.
4. Предко В., Предко Д. Психологічні аспекти адаптації студентів до умов воєнного стану. *Психологія і суспільство*. 2021. Вип. 12(1). С. 81.
5. Таміліна, Л.В., Гоголь, О., Ігнатенко, Я. Чи переживуть вони війну неушкодженими? Дослідження психічного здоров'я студентів київських вишів у листопаді 2023 року. VoxUkraine. URL: <https://voxukraine.org/chy-perezhyvut-vony-vijnu-neushkodzhenymy-doslidzhennya-psyhichnogo-zdorov-ya-studentiv-kyuyivskyh-vyshiv-u-lystopadi-2023-roku> (дата звернення 01.10.2025).
6. Усик Д.Б. Психологічні особливості конфліктів у студентській групі в процесі навчальної діяльності. *Слобожанський науковий вісник. Серія: Психологія*. 2021. Вип. 2 (14). С.140.
7. Kurapov A., Pavlenko V., Drozdov A., Korchakova N. and Pavlova I. Impact of War on Ukrainian University Students and Personnel. *Journal of Loss and Trauma*. 2024. Vol. 29(1). P. 1–15.
8. Dixon K.E, Layne C.M, Ho Misiaszek K.S, Golden C. Interpersonal, not existential, adversities predict postwar deterioration in youth social support. *Academia Medicine*. 2024. Vol. 1(3). P. 1-15.
9. Tan S. Y., and A. Yip. Hans Selye (1907–1982): Founder of the Stress Theory. *Frontiers in Psychology*. 2018. Vol. 9. P. 1-9. URL: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.02277> (дата звернення 01.10.2025).

УДК 159.9(075.8)

Вікторія Шульгіна
(Київ, Україна)

СТАБІЛЬНІСТЬ У ОБІЙМАХ: РОЛЬ СІМ'Ї У ПОДОЛАННІ ПСИХОЛОГІЧНИХ НАСЛІДКІВ ВІЙНИ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті розглядається роль сім'ї як ключового чинника психологічної підтримки дітей дошкільного віку, які пережили досвід війни. Проаналізовано основні прояви воєнної травми у дітей, окреслено захисні механізми, що формуються під впливом родинного середовища. Особливу увагу приділено формам і методам допомоги батьків дітям у подоланні тривоги, страху та емоційної нестабільності. Показано, що стабільна, підтримувальна атмосфера в сім'ї є вирішальною умовою відновлення психічного благополуччя дитини.

Ключові слова: діти війни, психологічна травма, сім'я, емоційна підтримка, дошкільний вік, адаптація.

The article examines the role of the family as a key factor in providing psychological support to preschool children who have experienced the impact of war. The main manifestations of war-related trauma in children are analyzed, and the protective mechanisms formed under the influence of the family environment are outlined. Particular attention is given to the forms and methods by which parents can help children overcome anxiety, fear, and emotional instability. It is shown that a stable and supportive family atmosphere is a crucial condition for restoring a child's psychological well-being.

Key words: children of war, psychological trauma, family, emotional support, preschool age, adaptation.

Актуальність. Війна в Україні – це випробування для кожної людини, але для дітей дошкільного віку її наслідки можуть бути найбільш глибокими та неочевидними. Дитина не розуміє політичних причин, але її крихкий світ, побудований на безпеці, передбачуваності та довірі, руйнується гулом сирен, перебуванням у сховищі та тривогою в очах батьків. Переживання вибухів, втрати дому, розлуки з близькими або вимушене переселення призводять до глибоких емоційних порушень, які можуть мати тривалий вплив на розвиток особистості. Дошкільники особливо вразливі до таких впливів, оскільки їхнє сприйняття світу базується на відчутті безпеки, стабільності та близькості дорослого [1, 4, 7].

У такі часи сім'я перестає бути лише осередком любові та виховання. Вона стає основним терапевтичним середовищем, «психологічним буфером», що захищає дитину від травмуючого впливу і закладає фундамент для подальшого життя. У цьому контексті родина відіграє провідну роль у збереженні психологічного здоров'я дитини, створюючи простір любові, прийняття та передбачуваності, що допомагає відновити відчуття контролю над світом [2, 3].

Ця стаття присвячена тому, як сім'я може допомогти малюкові подолати психологічні наслідки війни.

Мета роботи: теоретично обґрунтувати та практично розкрити роль сім'ї як ключового чинника у подоланні психологічних наслідків війни у дітей дошкільного віку. У статті проаналізовано основні прояви травми, окреслено захисні функції родинного середовища та конкретизовано практичні стратегії і методи, за допомогою яких батьки можуть надати ефективну психологічну допомогу дитині для подолання тривоги, страху та емоційної нестабільності, сприяючи її психічному відновленню та формуванню стійкості.

Результати дослідження

Особливості реагування дітей дошкільного віку на військовий стрес. Діти дошкільного віку (від 3 до 6-7 років) ще не мають зрілого мислення та мовного апарату, щоб усвідомлено виразити свій страх, тривогу чи сум. Тому їхній психологічний стан проявляється через поведінку та фізіологічні реакції:

✓ Регресія розвитку: повернення до поведінки, характерної для молодшого віку (enuresis nocturna, сосання пальця, мова немовляти, бажання постійно бути на руках).

✓ Підвищена тривожність та зляканість: дитина може панічно боятися гучних звуків, темряви, залишатися сама, навіть у безпечному приміщенні.

✓ Агресивність або апатія: нехарактерна дратівливість, плаксивість, істерики або, навпаки, втрата інтересу до ігор, млявість.

✓ Порушення сну та апетиту: кошмари, проблеми з засинанням, нічні пробудження, відмова від їжі або зворотні явища – «заїдання стресу».

✓ Психосоматичні симптоми: незрозумілий біль у животі, голови, нудота без об'єктивних медичних причин.

✓ Відтворення травмуючих подій у грі: дитина може багаторазово малювати похмурі малюнки, грати в «сховище», «війну», «рятувальників».

Усвідомлення цих симптомів – перший крок до допомоги. Криза в поведінці – це не поганий характер, а крик про допомогу, який дитина не може висловити словами.

Дослідження UNICEF (2023) та ВООЗ свідчать, що до 70% дітей у зоні бойових дій виявляють симптоми посттравматичного стресу різного ступеня. Саме тому своєчасна сімейна підтримка стає вирішальним чинником запобігання довготривалим психологічним наслідкам [8].

Психологічні дослідження (А. Fonagy, М. Main, В. Perry) доводять, що стабільний емоційний зв'язок з батьками є найсильнішим чинником формування resilience – психологічної стійкості. Психологічна стабільність батьків: допомога дорослим у подоланні власного стресу – необхідна умова для підтримки дітей.

Ключові напрями роботи сім'ї для подолання наслідків війни:

1. Відновлення почуття безпеки та передбачуваності. Для дитини сім'я – це весь її світ. Завдання батьків – зробити цей світ максимально безпечним і стабільним.

– Режим дня: навіть у хаотичних умовах необхідно створити «острівці передбачуваності». Час підйому, прийому їжі, ігор, читання казки на ніч – це ритуали, що дають відчуття контролю та стабільності.

– Фізичний контакт: обійми, поцілунки, погладжування по спині, сидіння на колінах – фізичний контакт безпосередньо знижує рівень гормону стресу кортизолу і підвищує рівень окситоцину – гормону прив'язаності та безпеки [5].

– Обмеження інформаційного потоку: необхідно максимально обмежити доступ дитини до новин, жахливих зображень та розмов дорослих про військові події. Навіть здається, що дитина «не слухає», її підсвідомість вбирає всю тривогу.

2. Емоційна підтримка та «легалізація» почуттів. Дитина має право на свій страх, і її почуття мають бути пізнані та прийняті.

– Активне слухання: коли дитина ділиться своїми страхами («Мамо, ми померемо?»), важливо не заперечувати їх («Не кажи дурниць!»), а допомогти їй назвати та виразити емоцію: «Я бачу, ти злякався. Мені теж було страшно. Але ми разом, ми сильні, і ми робимо все для нашої безпеки».

– Арт-терапія: малювання, ліплення, ігри з піском – найефективніші способи для дошкільняти «вивести» свої переживання назовні. Не критикуйте похмурі кольори чи сюжети. Запропонуйте намалювати щасливий кінець історії або створити «місце сили» – малюнок, де завжди безпечно і добре. Цей підхід підтверджується ефективністю у роботі з дітьми, які пережили травму [6].

– Казкотерапія: використовуйте терапевтичні казки, де герої долають перешкоди, знаходять собі притулок і допомагають один одному. Це дозволяє дитині ідентифікувати себе з персонажем, який перемагає страх.

3. Спільна діяльність та відновлення зв'язку. Спільна діяльність не лише відволікає, але й посилює відчуття єдності та взаємодопомоги.

– Спільні справи: приготування їжі, прибирання іграшок, створення «сховку» для найцінніших речей – все це підкреслює, що сім'я – це команда.

– Гра: гра – це робота дитини. Через гру вона відпрацьовує свої переживання. Приєднуйтеся до її ігор, дотримуючись її правил. Дозвольте їй бути лідером у цьому вигаданому світі – це компенсує відчуття безпорадності в реальному.

4. Догляд за собою для батьків. Неможливо дати дитині спокій та безпеку, якщо самі перебуваєте в стані тривоги. Психологічний стан дитини – це дзеркало стану її батьків [3].

– Власна психологічна гігієна: знаходьте хвилини для відпочинку, спілкуйтеся з близькими, не соромтеся звертатися за психологічною допомогою. Ваше емоційне благополуччя – це найважливіший ресурс для вашої дитини.

– Партнерська підтримка: поділіть обов'язки з іншими членами сім'ї, підтримуйте один одного. Дитина, яка бачить теплі та підтримуючі стосунки між батьками, відчуває себе в безпеці набагато сильніше.

5. Роль педагогів і психологів. Сімейна підтримка, будучи фундаментальною, не завжди є достатньою для повноцінного подолання глибокої травми. Саме тут на допомогу

приходить системна, професійна діяльність фахівців – педагогів, психологів і соціальних працівників. Їхня роль полягає в тому, щоб бути «зовнішнім ресурсом» і провідником для сім'ї, створюючи навколо дитини цілісний, безпечний простір для відновлення. Дитячі психологи, вихователі, соціальні працівники повинні:

- навчати батьків навичкам емоційної підтримки;
- створювати безпечне середовище у дитсадках;
- проводити групові заняття для відновлення соціальної взаємодії дітей.

Ефективною є трикомпонентна модель допомоги: дитина – сім'я – освітній заклад.

Висновки. Війна завдає болючих ран, але сім'я володіє унікальною цілющою силою. Це не вимагає від батьків педагогічного чи психологічного утворення. Потрібно лише любляче серце, готовність чути та обіймати, і розуміння, що саме в обіймах рідних людей дитина знаходить найпотужніше ліки від жаху – відчуття безумовної любові, захищеності та надії на майбутнє. Відновлюючи психологічний добробут дитини сьогодні, ми будемо здорове, стійке і здатне до співчуття суспільство завтра.

Роль сім'ї у подоланні психологічних наслідків війни у дітей дошкільного віку є ключовою. Саме сім'я забезпечує базове відчуття безпеки, допомагає дитині осмислити події та сформувати адаптивні способи реагування на стрес. Збереження емоційної стабільності батьків, щирість у спілкуванні з дитиною, підтримання звичних рутин і використання ігрових та арттерапевтичних методів значно знижують ризик формування посттравматичних розладів.

В умовах воєнного сьогодення психологічна просвіта батьків та міждисциплінарна взаємодія спеціалістів (психологів, педагогів, медиків) є необхідною передумовою для збереження психічного здоров'я наймолодших членів суспільства.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Зливков В., Лукомська С., Євдокимова Н., Ліпінська С. Діти і війна: монографія. Київ.-Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2023. 221 с.
2. Кісарчук З.Г., Омельченко Я.М., Лазос Г.П. та ін. Технології психотерапевтичної допомоги постраждалим у подоланні проявів посттравматичного стресового розладу: монографія. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2020. 178 с.
3. Психологічна допомога дітям в умовах воєнного стану: довідник вихователів дошкільних навчальних закладів і вчителів загальноосвітніх навчальних закладів / Н. В. Пророк, С. Т. Бойко, О. В. Гнатюк, О. І. Купрєєва, В. І. Полякова, О. А. Столярчук, Л. Г. Царенко, О. Ю. Чекстєре ; за ред. Н. В. Пророк. Київ, 2022. 155 с.
4. Психологічна підтримка та допомога дітям, які пережили травматичні події. Навч.-метод. посібник / Автори-упоряд. Н. Вааранен-Валконен, Н. Заварова, за заг. ред. О. Калашник. Рада Європи: 2022. 104 с. URL: <https://rm.coe.int/manual-forpsychologists-web/1680a9754f>.
5. Терещенко А.О., Дзюбко Л.В. Психологічні особливості переживання стресових ситуацій у молодших школярів. *Соціально-психологічні технології розвитку особистості*: зб. наук. праць за матеріалами VI Міжнародної наук.-практ. конф. молодих вчених, аспірантів та студентів (м. Херсон, 22 квітня 2021 р.). Херсон: ФОП Вишемирський В.С., 2021. С. 402-404.
6. Jean Piaget The Child's Conception of the World: A 20th-Century Classic of Child Psychology/ Published: Rowman & Littlefield – 2007. Published: Prometheus – 2024. 432 p.
7. Riad A., Drobov A., Krobot M. [et al.] Mental health burden of the Russian-Ukrainian war 2022 (RUW-22): anxiety and depression levels among young adults in central Europe. *Int J Environ Res Public Health*. doi: 10.3390/ijerph19148418 Published 9 July 2022
8. UNICEF. (2023). Mental health and psychosocial support for children in emergencies. <https://www.unicef.org/protection/mental-health-psychosocial-support-in-emergencies>

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ / ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

УДК 004.9:378.147

*Вікторія Боричук
(Володимир, Україна)*

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ЗІ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ» В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Розглянуто проблеми підготовки фахівців зі спеціальності «Цифрові технології» в умовах цифрової трансформації. Визначено основні виклики та шляхи вдосконалення освіти через інтеграцію сучасних технологій і практичну підготовку.

Ключові слова: цифрові технології, освіта, ІТ, інновації.

The paper examines challenges in training specialists in "Digital Technologies" amid digital transformation. Ways to improve education through modern technologies and practical training are highlighted.

Key words: digital technologies, education, IT, innovation.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство перебуває на етапі глибокої цифрової трансформації, що охоплює всі сфери людської діяльності – науку, культуру, освіту, медицину, економіку та інше. Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій зумовлює глибокі зміни у всіх сферах суспільного життя. У сучасному світі цифровізація стала одним із ключових факторів соціально-економічного прогресу, ефективності бізнесу та конкуренто-спроможності держав. З іншої сторони такі швидкі темпи впровадження нових технологій висувають новітні вимоги задля підготовки фахівців, здатних працювати в умовах цифрової економіки.

Проблема спеціальності «цифрові технології» полягає в необхідності формування нової системи умінь, знань та навичок, які будуть відповідати викликам цифрової епохи. Як зазначав Савчук В. П.: «Спеціаліст із цифрових технологій має поєднувати знання з програмування, аналітики даних, кібербезпеки та управління цифровими технологіями» [5]. Одним з ключових завдань є підготовка спеціалістів, що здатні інтегрувати цифрові інновації у різні процеси, забезпечуючи сталий розвиток суспільства, до прикладу у виробничі, управлінські, соціальні та освітні процеси. Досить часто навчальні програми не встигають адаптуватися до швидких змін технологічного середовища, через це виникає невідповідність між потребами ринку праці та рівнем підготовки спеціалістів. До того ж спостерігається нерівномірний розвиток цифрової інфраструктури, недостатній рівень цифрової грамотності та відсутність чіткої стратегії для інтеграції цифрових технологій у суспільні процеси. Необхідність формування нової моделі професійної підготовки фахівців, вимагає модернізацію підходів до навчального процесу, впровадження прогресивних методик, поєднання теоретичних знань разом з практичними навичками роботи з цифровими інструментами та технологіями.

З іншого боку, існує потреба не лише в спеціалістах з технологічними знаннями, але й у фахівцях, що здатні системно мислити, розробляти новітні цифрові продукти та впроваджувати інновації в практичні процеси, а також зможуть аналізувати величезні обсяги даних. Отже, підготовка кадрів за спеціальністю «Цифрові технології» повинна стати пріоритетом державної політики в галузі науки та освіти.

Актуальність даного питання зумовлена тим, що без належного розвитку цієї спеціалізації неможливо забезпечити конкурентоспроможність України у світовому цифровому просторі. Вирішення цієї проблеми сприятиме підвищенню ефективності

економіки, розвитку інноваційних секторів, оптимізації процесів управління, створенню належних умов для формування знань суспільства.

Ще однією проблемою у даній спеціальності є невідповідність освіти потребам ринку праці. Більшість програм цифрової освіти не встигають за швидкими змінами в ІТ, штучному інтелекті, кібербезпеці та аналітиці даних, залишаючи випускників вишів із застарілими знаннями або не достатніми практичними навичками, які на сьогоднішній день не відповідають потребам сучасних роботодавців. Про роль цифрових технологій в освіті, досить точно висловила свою думку Мороз Л. І., зазначивши, що «цифровізація освіти формує нову культуру навчання, де ключову роль відіграють аналітичні дані, гнучкі навчальні платформи та інтеграція штучного інтелекту» [4].

Навчальний процес зосереджений переважно на теоретичних дисциплінах, в той час, як практична складова – робота з сучасним програмним забезпеченням, моделювання цифрових систем, створення інноваційних проектів – залишається обмеженою. Це знижує конкурентоспроможність молодих спеціалістів. У більшості навчальних закладах технічне оснащення не відповідає сучасним стандартам: застарілі комп'ютери, відсутність ліцензійного програмного забезпечення, обмежений доступ до хмарних сервісів і лабораторій штучного інтелекту. Це перешкоджає розвитку інноваційного мислення учнів. Необхідність розвитку базових і професійних цифрових навичок є одним із ключових викликів сучасної освіти.

Досить часто навіть фахівцям у технічних галузях бракує достатніх компетенцій у аналізі даних, кібербезпеці, управлінні проектами чи хмарних обчисленнях. Разом із розвитком цифрових технологій зростає кількість кіберзагроз, витоків даних і випадків недобросовісного використання штучного інтелекту. Відсутність належної підготовки фахівців у сфері кіберзахисту створює ризики для бізнесу, а також для державних структур.

Багатьом організаціям бракує чіткої стратегії цифрової трансформації. Їм потрібні фахівці, які не лише володіють технічними знаннями, а й розуміють економічні, соціальні та управлінські аспекти впровадження цифрових рішень. У сфері цифрових технологій помічається дефіцит висококваліфікованих педагогічних кадрів, що володіють сучасними технологіями, методиками навчання та практичним досвідом роботи в ІТ-індустрії.

Існує розрив між великими містами, де доступ до цифрових ресурсів є широким, та малими містечками, де можливості обмежені. Це створює соціальну нерівність у доступі до цифрової освіти. В Україні досі відсутня скоординована державна програма, яка б пріоритезувала розвиток цифрових технологій, оновлювала освітні стандарти, підтримувала наукові дослідження та створювала інноваційні освітні центри.

Розвиток напряму Цифрові технології виступає одним із пріоритетів сучасної освіти та науки, адже процес цифровізації суспільства вимагає нових підходів до підготовки фахівців, здатних функціонувати в умовах постійних технологічних змін. Коваленко О. В. про значення цифрових технологій у сучасному світі відмітив: «Цифрові технології стають не просто інструментом, а основою функціонування економіки, освіти й управління в усіх країнах світу» [3]. У ході дослідження цієї спеціальності встановлено її міждисциплінарний характер, що охоплює інформатику, інженерію, математику, економіку, менеджмент і соціальні науки. Дослідження демонструє стійкий ріст попиту на фахівців у сфері цифрових технологій. Це обумовлено переходом економіки до цифрової моделі, інтеграцією штучного інтелекту. Дослідження показує значний потенціал спеціальності Цифрові технології, який відкриває можливості до інноваційного розвитку, створення власних стартапів, міжнародного співробітництва та інтеграції у глобальний цифровий простір.

Для того аби подолати ці проблеми потрібно опиратися на декілька факторів. По-перше, потрібно постійно оновлювати навчальні плани, аби вони відповідали світовим тенденціям розвитку ІТ-галузі. Це також охоплює вивчення сучасних технологій – хмарних обчислень, машинного навчання, штучного інтелекту, роботехніки, тощо. По-друге, варто посилити практичні навички підготовки студентів. Навчання в закладі освіти варто

поєднати з практикою в якихось ІТ-компаніях або підприємствах. Також до цього пункту можна віднести ще й підвищення кваліфікації самих викладачів. Викладачі повинні брати участь у різних міжнародних програмах, онлайн-курсах, проходити стажування у провідних ІТ-компаніях. Це все сприятиме модернізації методик викладання та підвищення знань у студентів. Ще одним досить вагомим фактором, є оснащення навчальних аудиторій сучасними комп'ютерами та іншою технікою, ліцензійованими програмними забезпеченнями, доступом до різних платформ та хмарних сервісів, значно підвищить рівень підготовки. Ну і наостанок я би виділила, такий фактор, як підвищення рівня безпеки. До прикладу, запровадження курсів з кіберзахисту, використання даних, етики, правової грамотності та цифрової відповідальності допоможе запобігати цифровій злочинності.

Однак, висвітливши проблематику спеціальності «Цифрові технології», я хочу ще виділити її переваги. Наприклад, можливість дистанційної роботи – безліч професій, які є пов'язаними із цифровими технологіями, дозволяють працювати віддалено, що дає гнучкий графік роботи та можливість співпрацювати з міжнародними компаніями. Високий попит на спеціалістів, оскільки ринок праці потребує висококваліфікованих фахівців у галузі ІТ, кібербезпеки, розробки програмного забезпечення, це дає змогу забезпечити стабільне працевлаштування та високу заробітну плату. Завдяки цифровим технологіям підвищується ефективність державних послуг, медицини, транспорту, освіти, а разом і з тим – якість життя громадян. Знання цифрових технологій відкриває безліч можливостей у житті, наприклад, навчання та робота за кордоном, а також участь у різних проектах, стартапах та міжнародних проектах. Про майбутнє цієї професії дуже влучно висловив свою думку Бондаренко Н.О.: «Майбутнє належить тим спеціальностям, які інтегрують цифрові технології у всі сфери людської діяльності – від освіти до охорони здоров'я» [2].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Андреев С. О. Цифрові технології: навч. посібник. 2020.
2. Бондаренко Н. О. Інноваційний розвиток цифрових спеціальностей у ХХІ столітті. 2021.
3. Коваленко О. В. Цифрова трансформація суспільства: виклики та перспективи розвитку. 2021.
4. Мороз Л.І. Сучасні цифрові технології в освітньому процесі. 2020.
5. Савчук В.П. Професійна підготовка фахівців у галузі цифрових технологій. 2022.

УДК 371.3:004.77(075.8)

Богдан Ващук
(Володимир, Україна)

РОЗВИТОК ОСВІТНІХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ОСНОВІ ІНТЕГРАЦІЇ ХМАРНИХ СЕРВІСІВ І АПАРАТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

У статті досліджено взаємозв'язок між розвитком освітніх інформаційних технологій і впровадженням хмарних сервісів та апаратного забезпечення. Показано, що ефективність цифрової освіти залежить від рівня інтеграції технологічних платформ і технічних ресурсів навчального закладу.

Ключові слова: хмарні сервіси, апаратне забезпечення, освіта, цифровізація, технології, інтеграція, ефективність.

The article explores the relationship between the development of educational information technologies and the implementation of cloud services and hardware. It demonstrates that the effectiveness of digital education depends on the level of integration between technological platforms and the technical resources of educational institutions.

Key words: *cloud services, hardware, education, digitalization, technologies, integration, efficiency.*

Цифровізація освіти є одним із ключових чинників модернізації освітньої галузі України. Вона дозволяє створити відкритий освітній простір, у якому забезпечується безперервність навчання, гнучкість форм здобуття освіти та можливість персоналізації навчального процесу. Хмарні сервіси відкривають нові можливості для доступу до освітніх ресурсів, комунікації та взаємодії учасників освітнього процесу. [2, с. 8]

Водночас ефективність використання інформаційних технологій у закладах освіти неможлива без надійного апаратного забезпечення – комп'ютерів, серверів, мобільних пристроїв, інтерактивних дощок, які формують технічну основу цифрового середовища. Саме поєднання сучасного програмного й апаратного компонентів створює умови для інноваційного розвитку освіти. [1, с. 48]

Освітні інформаційні технології є комплексом технічних, програмних і методичних засобів, призначених для збору, зберігання, обробки та передачі навчальної інформації. Вони охоплюють як класичні комп'ютерні програми, так і вебплатформи, системи управління навчанням (LMS), сервіси для відеоконференцій та віртуальні лабораторії.

Міністерство освіти і науки України у 2021 р. представило «Концепцію цифрової трансформації освіти і науки на період до 2026 року», де визначено стратегічну мету – створення єдиного цифрового простору, що об'єднує державні, освітні та громадські ініціативи. Згідно з цією концепцією, навчальні заклади мають упроваджувати хмарні сервіси для автоматизації навчального процесу, обліку, документообігу та взаємодії викладачів зі студентами. [2, с. 9]

Сучасні дослідження підкреслюють, що інформаційно-комунікаційні технології не лише змінюють форму подачі навчального матеріалу, але й трансформують роль викладача – із джерела знань на фасилітатора освітнього процесу.

Хмарні сервіси відіграють ключову роль у формуванні освітнього середовища нового покоління. Вони забезпечують доступ до навчальних матеріалів, організацію дистанційного навчання, спільне редагування документів, обмін файлами та відеозв'язок. Найпоширенішими серед українських закладів є Google Workspace for Education, Microsoft 365 Education, Moodle Cloud та Zoom. [3, с. 37]

Такі інструменти дозволяють викладачам створювати електронні курси, тести, опитування, проводити онлайн-заняття. Наприклад, Google Classroom об'єднує всі компоненти освітнього процесу – завдання, коментарі, оцінювання, комунікацію. Microsoft Teams забезпечує інтеграцію з Office-додатками, а Moodle дає змогу контролювати навчальні результати студентів навіть у змішаному форматі.

Завдяки хмарним платформам зменшуються витрати на локальні сервери та програмне забезпечення, адже всі ресурси доступні через інтернет. Хмара також забезпечує масштабованість – навчальний заклад може швидко розширювати свої можливості без додаткових інвестицій у техніку.

Апаратна частина інформаційних технологій – це основа, на якій функціонує вся система цифрової освіти. Продуктивність комп'ютерів, швидкість з'єднання, якість моніторів та стабільність електроживлення безпосередньо впливають на успішність навчального процесу.

Сучасні вимоги передбачають використання техніки з процесорами не нижче Intel i5 або AMD Ryzen 5, оперативною пам'яттю від 8 ГБ і SSD-дисками. Такі параметри дозволяють безперешкодно працювати з хмарними платформами, запускати відеоконференції, обробляти мультимедіа.

У багатьох українських коледжах та університетах реалізуються програми технічного оновлення: закуповуються Chromebook-пристрої, інтерактивні панелі, мультимедійні проектори. Це сприяє створенню сучасного середовища, де технології допомагають формувати цифрову грамотність студентів.

Інтеграція означає узгоджене функціонування програмного та технічного забезпечення. Вона охоплює не лише фізичне підключення комп'ютерів до мережі, а й оптимізацію процесів зберігання, обробки та передачі даних.

Українські заклади освіти все частіше переходять на змішані моделі використання ІТ-інфраструктури – частина сервісів працює у «хмарі», а частина залишається локально на серверах навчального закладу. Це дозволяє досягти балансу між безпекою, продуктивністю й економічною доцільністю.

Вдалими прикладами є Володимирський педагогічний коледж, Київський університет імені Бориса Грінченка та Львівська політехніка, де впроваджено повноцінні системи електронного навчання, що поєднують Moodle, Google Workspace і локальні файлові сховища.

Одним із найважливіших аспектів використання ІТ у навчанні є інформаційна безпека. Хмарні сервіси оперують великими масивами персональних даних, тому їх захист – першочергове завдання. [4, с. 5]

Закон України «Про захист персональних даних» зобов'язує освітні установи впроваджувати політики конфіденційності та кіберзахисту. Великі провайдери, такі як Google та Microsoft, використовують шифрування, двофакторну автентифікацію, системи моніторингу.

Однак безпека залежить не лише від провайдера, а й від цифрової грамотності користувачів. Тому важливо навчати педагогів і студентів правилам кібергігієни, формувати культуру безпечної поведінки в цифровому середовищі.

Подальший розвиток освітніх ІТ визначатиметься інтеграцією штучного інтелекту (ШІ), аналітики навчальних даних (Learning Analytics) та технологій доповненої реальності (AR/VR). ШІ може автоматично формувати індивідуальні траєкторії навчання, а аналітичні платформи – оцінювати ефективність освітніх курсів. [3, с. 66]

У найближчі роки очікується масове впровадження мереж 5G, що забезпечать високу швидкість обміну даними і підтримку відеопотоків. Платформа «Дія.Освіта» стане основним державним ресурсом підвищення цифрової компетентності педагогів.

Міжнародний досвід свідчить, що поєднання хмарних технологій і апаратних інновацій забезпечує стійкість освітньої системи навіть у кризових умовах (як під час пандемії COVID-19).

Іншим напрямом є розвиток відкритих освітніх ресурсів (Open Educational Resources, OER), які забезпечують вільний доступ до навчальних матеріалів. Такі ініціативи сприяють демократизації освіти й розширенню можливостей для самоосвіти.

Інтеграція хмарних сервісів та апаратного забезпечення є основою цифрової трансформації освіти. Вона забезпечує якісно новий рівень організації навчального процесу, сприяє підвищенню ефективності, доступності та безпеки навчання. [5, с. 132]

Для подальшого розвитку важливо продовжувати модернізацію матеріально-технічної бази, розвивати цифрові компетентності педагогів і студентів, підтримувати відкритість і гнучкість освітніх платформ.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бабійчук І. О. Огляд дефініцій понять «цифрові технології» та «інформаційне освітнє середовище». *Вісник Кременчуцького НУ імені М. Остроградського*. 2022. № 1. С. 45-52.
2. Міністерство освіти і науки України. Концепція цифрової трансформації освіти і науки на період до 2026 року: проєкт. Київ: МОН України, 2021. 12 с.
3. Національна академія педагогічних наук України. Цифрова трансформація у сфері освіти і науки – комплексне бачення. Київ : НАПН України, 2025. 98 с.
4. Пригодій М. А. Методичні засади застосування цифрових технологій у підготовці майбутніх кваліфікованих робітників : наукова доповідь на засіданні вченої ради Інституту професійної освіти НАПН України, 20 листопада 2023 р. *HNAESU*. 2024. Вип.6, №1. С.1-13.
5. Самко А. М. Можливості застосування цифрових технологій у процесі самоосвітньої діяльності науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2023. Вип. 2. С. 131-142.

НОВІ ТРЕНДИ У ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ КОМП'ЮТЕРНОЇ ІНЖЕНЕРІЇ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

У статті розглядаються актуальні тенденції підготовки майбутніх фахівців з комп'ютерної інженерії в умовах цифрової трансформації суспільства. Проаналізовано вплив інформаційних технологій, штучного інтелекту, дуальної освіти та сучасних освітніх платформ на формування професійних компетентностей здобувачів освіти. Охарактеризовано нові підходи до модернізації освітніх програм, інтеграції практико-орієнтованого навчання та використання цифрових інструментів у різних сферах діяльності.

Ключові слова: комп'ютерна інженерія, цифрова трансформація, інформаційні технології, штучний інтелект, освітні тренди, дуальне навчання.

This article explores the integration of pedagogical foundations into the professional training of students in the field of computer engineering. The study analyzes key pedagogical principles that contribute to the development of personal and professional competencies of future technical specialists. Particular attention is paid to the application of pedagogical technologies and interactive teaching methods that enhance communicative, informational, and social competencies. The findings emphasize that the synergy of pedagogical and technical approaches is an essential prerequisite for preparing competitive professionals capable of effective activity in the modern digital society.

Key words: pedagogical foundations, professional training, computer engineering, competence, integration, students.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство переживає етап глибокої цифрової трансформації, що охоплює всі сфери людської діяльності – виробництво, освіту, медицину, юриспруденцію, державне управління та культуру. У цих умовах значно зростає потреба в підготовці висококваліфікованих фахівців у галузі комп'ютерної інженерії, які володіють не лише технічними знаннями, а й компетентностями у сфері штучного інтелекту, хмарних технологій, кібербезпеки, системного аналізу та інноваційного мислення.

Традиційні підходи до професійної освіти часто не забезпечують належного рівня практичної підготовки, креативності й здатності швидко адаптуватися до технологічних змін. Це зумовлює необхідність оновлення змісту навчальних програм, впровадження сучасних освітніх технологій, зокрема проектно-орієнтованого, дуального, STEM- і STEAM-навчання, а також посилення співпраці з стейкхолдерами ІТ-сфери.

Отже, актуальним завданням є дослідження нових трендів і моделей підготовки здобувачів освіти за спеціальністю «Комп'ютерна інженерія» в умовах цифрової трансформації суспільства, що сприятиме підвищенню якості освіти та конкурентоспроможності випускників на світовому ринку праці.

Мета. Метою статті є аналіз сучасних тенденцій і нових трендів у підготовці фахівців з комп'ютерної інженерії в умовах цифрової трансформації суспільства, а також визначення ефективних напрямів оновлення освітнього процесу з урахуванням вимог сучасного ринку праці та розвитку інформаційних технологій.

Виклад основного матеріалу. Сучасна освіта має відповідати викликам часу, формуючи в здобувачів освіти не лише технічні знання, а й навички аналітичного мислення, креативності, командної взаємодії та цифрової культури.

Фахівець з комп'ютерної інженерії стає ключовою фігурою цього процесу, адже саме він забезпечує проєктування, розвиток і підтримку цифрових систем, що лежать в основі сучасного суспільства. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває оновлення освітнього процесу та запровадження нових підходів до підготовки здобувачів освіти.

Цифрові технології – хмарні обчислення, Інтернет речей, великі дані, штучний інтелект, блокчейн – активно проникають у всі галузі суспільства.

В освіті вони забезпечують дистанційне навчання, електронний документообіг, персоналізовані освітні траєкторії.

У медицині – допомагають розвивати телемедицину, автоматизовану діагностику, аналітику даних пацієнтів.

У державному секторі – впроваджують електронне урядування, цифрові сервіси та кіберзахист.

У правовій сфері – сприяють розвитку електронного судочинства, правових баз даних, онлайн-консультування.

Таким чином, цифровізація створює потребу в новому поколінні інженерів, здатних розуміти специфіку технологій у різних професійних контекстах.

Серед найактуальніших тенденцій сучасної освіти варто виокремити:

- STEM- та STEAM-підходи, що поєднують технічні знання з креативним і аналітичним мисленням;
- проєктно-орієнтоване навчання, де здобувачі створюють реальні програмні продукти для різних галузей;
- дуальну форму освіти, яка поєднує навчання у закладі та практику в ІТ-компаніях чи державних структурах;
- інтеграцію штучного інтелекту в освітній процес – для адаптивного навчання, оцінювання та аналітики успішності;
- глобальну співпрацю і мобільність, що забезпечують міжнародні програми, зокрема Erasmus+, Horizon Europe.

Більш детально розглянемо перелічені тренди сучасної освіти.

STEM-підхід – це інтеграція чотирьох напрямів освіти:

S – Science (наука),

T – Technology (технології),

E – Engineering (інженерія),

M – Mathematics (математика).

Мета – розвивати у здобувачів освіти критичне мислення, уміння розв'язувати проблеми, дослідницькі та технічні навички через практичну діяльність.

STEAM-підхід – це розширений варіант STEM, який додає компонент A – Arts (мистецтво, креативність).

Тобто, до технічних і наукових знань додається естетичне мислення, дизайн, творчість.

Мета – виховати гармонійну особистість, здатну не лише створювати технологічні продукти, а й робити їх красивими, зручними й корисними для людини.

Дуальна освіта у галузі комп'ютерної інженерії передбачає інтеграцію теоретичної підготовки в закладі освіти з практичним навчанням на підприємствах ІТ-сфери, у сервісних центрах, відділах технічної підтримки або лабораторіях розробки програмних і апаратних засобів.

Мета – здобувачі освіти набувають практичного досвіду під час навчання; освітні програми адаптуються до потреб стейкхолдерів; формується відповідальність, комунікаційні навички, самостійність; роботодавці отримують молодих спеціалістів, готових до роботи без додаткового навчання.

Проектно-орієнтоване навчання – це форма організації освітнього процесу, у якій здобувачі освіти набувають знань і навичок через створення реальних або наближених до реальності проєктів. Такі проєкти поєднують теоретичні знання з практичною діяльністю, розвивають самостійність, командну роботу, креативність та відповідальність.

Мета – навчання через виконання практичного завдання створення продукту (програми, сайту, пристрою тощо); орієнтації на розв’язання реальної проблеми; міждисциплінарність.

Інтеграція штучного інтелекту надає можливості для підвищення ефективності освітнього процесу, але вимагає комплексного підходу – поєднання технологічних інновацій із педагогічною майстерністю, цифровою культурою та етичними принципами.

Мета – підвищення мотивації здобувачів освіти; економія часу викладачів на рутинних завданнях; розвиток цифрової грамотності; можливість навчатися за принципом «навчання впродовж життя».

Академічна мобільність – складова інтеграції України у європейський освітній простір. Для студентів комп’ютерних спеціальностей вона відкриває можливість навчатися за кордоном, брати участь у міжнародних стажуваннях, проектах і конкурсах, що сприяє професійному зростанню й обміну досвідом.

Мета – впровадження академічної мобільності студентів комп’ютерних спеціальностей – це не лише освітній процес, а й інвестиція у майбутнє технологічного потенціалу України. Така мобільність формує глобальне мислення, сприяє науковому розвитку й інтеграції в європейський простір вищої освіти.

Розглянуті тренди сприяють розвитку не лише технічних, а й комунікативних, управлінських та інноваційних навичок.

Серед найпоширеніших інструментів, які використовуються у процесі підготовки майбутніх інженерів, – MATLAB, AutoCAD, Python, Visual Studio, Proteus, GitHub, а також Google Workspace, Microsoft 365, Notion, Figma.

Завдяки цим продуктам формуються вміння створювати, моделювати та тестувати складні системи, взаємодіяти в команді, вести документацію та презентувати результати роботи.

Підготовка фахівців комп’ютерної інженерії базується на компетентнісному підході, що передбачає розвиток таких умінь, як:

- проєктування апаратно-програмних систем;
- розробка програмного забезпечення для різних галузей;
- адміністрування комп’ютерних мереж і баз даних;
- забезпечення кібербезпеки;
- інноваційне мислення та вміння навчатися протягом життя.

Завдяки цьому здобувачі освіти та випускники стають конкурентоспроможними на ринку праці, здатними працювати в будь-якій сфері, де потрібні ІТ-рішення.

Висновки. Цифрова трансформація суспільства охоплює всі сфери людської діяльності, що зумовлює потребу у висококваліфікованих фахівцях з комп’ютерної інженерії. Підготовка таких фахівців має ґрунтуватися на інноваційних освітніх підходах, інтеграції новітніх технологій, практичній орієнтації та дуальній освіті. Освітній процес повинен не лише передавати знання, а й формувати у здобувачів освіти гнучке мислення, цифрову культуру та здатність адаптуватися до змін технологічного світу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про освіту». *Відомості Верховної Ради України*. 2017.
2. Стратегія цифрової трансформації освіти і науки України до 2030 року. МОН України, 2023.
3. Біленчук П. Д., Коваль Л. М. Інформаційні технології в інженерній освіті. Київ: Ліра-К, 2022.
4. Марченко В. В. Цифрові тренди професійної підготовки майбутніх ІТ-фахівців. Харків, 2023.
5. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. World Economic Forum, 2017.

НАПРЯМИ ВПРОВАДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС БАЗОВОЇ ШКОЛИ

Статтю присвячено проблемі впровадження технологій штучного інтелекту в освітній процес базової середньої школи. Висвітлено ключові напрями цього процесу: персоналізація навчання здобувачів освіти та автоматизація рутинних завдань вчителя. З'ясовано, що ці напрями реалізуються засобами різноманітних технологій ШІ: від адаптивних навчальних платформ до інтелектуальних тьюторських систем. Акцентовано на необхідності масового навчання вчителів ефективно та критично використовувати вже доступні ШІ-технології та інтегрувати їх у свою методичну систему.

Ключові слова: освітній процес, базова середня школа, штучний інтелект, напрями впровадження штучного інтелекту в освітній процес, технології штучного інтелекту.

The article addresses the issue of integrating artificial intelligence technologies into the educational process of lower secondary school. It highlights the key directions of this process: personalization of student learning and automation of teachers' routine tasks. It has been found that these directions are implemented through a variety of AI technologies – ranging from adaptive learning platforms to intelligent tutoring systems. Emphasis is placed on the necessity of large-scale teacher training to enable educators to effectively and critically use the AI technologies already available and to integrate them into their instructional practices.

Key words: educational process, lower secondary school, artificial intelligence, Directions for the Integration of Artificial Intelligence into the Educational Process, artificial intelligence technologies.

Сучасна освіта стоїть на межі глибоких змін, масштабної трансформації та цифровізації, рушійною силою яких виступає швидкий розвиток технологій штучного інтелекту (ШІ). Це зумовлює необхідність переосмислення засад навчального процесу, ролей вчителя та учня, а також самої мети освіти в умовах автоматизації та поширення інтелектуальних систем.

Сьогодні в Україні спостерігається помітний розрив між швидкістю, з якою технології з'являються та зосвоюються вчителями, які вже сьогодні використовують ChatGPT, Copilot, Bard, Gemini та ін. для підготовки уроків, та відносно повільним темпом розробки та впровадження стратегій і методик застосування технологій ШІ в освітньому процесі з боку МОН [6]. Поряд з цим вчителі-ентузіасты часто діють на власний розсуд, експериментуючи, без чітких методичних рекомендацій та критеріїв оцінки ефективності.

Як показують дослідження Л. Куцак, понад 90% здобувачів освіти в Україні вже знайомі з сервісами ШІ, але лише третина вчителів має достатній рівень підготовки для їх інтеграції у свою роботу [5]. Це створює нагальну потребу не стільки в нових технологічних, скільки в методологічних інструментах.

Україна, реагуючи на глобальні трансформації освіти, формує власну політику щодо інтеграції ШІ в освіту. Цей процес відображається як у нормативно-правових документах, так і у практичних ініціативах. На державному рівні важливим кроком стало схвалення «Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні» у 2020 р. [4] та розробці МОН України Інструктивно-методичних рекомендацій щодо використання систем ШІ у шкільній освіті у 2025 р., які «визначатимуть підхід до відповідального, етичного та ефективного використання систем ШІ в закладах загальної середньої освіти» [2].

Серед ключових стратегій формування ШІ-грамотності вчителів в Інструктивно-

методичних рекомендаціях названі: розробка спецкурсів і тренінгів, що включає як теоретичні засади, так і формування практичних навичок; проведення вебінарів та он-лайн курсів від провідних університетів (НТУ України «Київський політехнічний інститут ім. І.Сікорського, Гарвардський університет (США), університет Вандербільта (США), університет Каліфорнії – Девіс (США), університет Гельсінкі (Фінляндія), Стенфордська школа інженерінгу (США)) та освітніх платформ («Дія. Освіта», Google, Microsoft, Prometheus, EduHub. Udemu, Coursera, Udacity, EdX); забезпечення підтримки спільноти практиків (майстер-класи, форуми, дискусії); інтеграція ІІІ в професійний розвиток (семінари та курси підвищення кваліфікації); участь у пілотних проєктах та експериментах [2].

За останні роки вчені України значно активізувалися у дослідженні проблеми інтеграції ІІІ в освіту, зокрема серед наукових пошуків виділяються дослідження тенденцій і перспектив використання ІІІ в освітньому процесі (О. Гриценчук, Л. Куцак, Ю. Поліковська та ін.), можливостей і ризиків застосування ІІІ в освіті (І. Адамович, О. Кулініч, Р. Гуревич, Л. Коношевський, О. Коношевський, А. Воєвода, С. Люльчак та ін.), етичних аспектів застосування ІІІ та його впливу на академічну доброчесність і якість освіти (А. Андрощук, О. Малюга та ін.).

Перехід від теоретичного розуміння технологій ІІІ до їх практичного застосування в базовій школі вимагає розгляду конкретних інструментів та підходів. За допомогою ІІІ можлива реалізація оптимізації освітнього процесу – досягнення максимальних результатів при мінімальних витратах часу і зусиль учителя та учнів – у таких двох ключових напрямках: по-перше, це глибока персоналізація навчання, що ставить учня в центр освітнього процесу, і, по-друге, це автоматизація рутинних завдань та підсилення ролі вчителя, що дозволяє йому зосередитися на більш творчих та людино-орієнтованих аспектах навчально-виховного процесу [3].

Персоналізація навчання засобами технологій ІІІ передбачає створення індивідуальних освітніх траєкторій, що враховують потреби, здібності та темп навчання кожного учня. Це реалізується через різноманітні інструменти ІІІ: від адаптивних платформ (наприклад, DreamBox Learning, Cognii, Khan Academy та ін.) до інтелектуальних тьюторських систем (ІТС). На відміну від адаптивних платформ, які переважно регулюють послідовність та складність завдань, ІТС здатні надавати деталізований, покроковий зворотний зв'язок у процесі виконання завдання.

Технології ІІІ здатні «взяти на себе» значну частину рутинної роботи вчителя: перевірку домашніх, самостійних та контрольних робіт, моніторинг успішності, ведення звітності, адміністрування тощо [1]. ІІІ виступає в ролі асистента, помічника вчителя, надаючи в режимі реального часу інформацію про прогрес учнів і допомагаючи створювати більш ефективні стратегії навчання. Ефективність такої автоматизації полягає не просто в економії часу, а в перерозподілі сил та уваги вчителя. Звільнившись від механічної перевірки, педагог може присвятити більше часу підготовці креативних завдань, індивідуальним консультаціям з учнями, аналізу складних педагогічних ситуацій, розвитку власних професійних компетентностей. Таким чином ІІІ стає потужним інструментом для творчої та інтелектуальної підтримки вчителя, помічником у створенні різноманітного та якісного навчального контенту: швидко генерувати сценарії уроків, створювати до них презентації, формулювати завдання, короткі анімаційні відео, інтерактивні вправи; надавати вчителю в режимі реального часу панелі даних (Dashboards), на яких відображаються успіхи усього класу і кожного учня окремо; виявляти проблемні зони та здійснювати прогнозування успішності навчання учнів, що дозволяє вчителю вжити превентивних заходів і надати підтримку ще до того, як проблема стане критичною.

Отже, широке застосування технологій ІІІ для автоматизації, створення контенту та аналітики призводить до фундаментальної трансформації професійної ролі вчителя в освітньому процесі. Він перестає бути основним, а часто й єдиним, джерелом знань та

контролером їх засвоєння; його функції зміщуються у бік більш складних та творчих завдань. Вчитель стає архітектором освітнього досвіду, фасилітатором, аналітиком та наставником. Його основним призначення стає не просто «провести урок» за стандартним планом, а «спроєкувати гнучке навчальне середовище», в якому кожен учень може рухатися за власною освітньою траєкторією [1]. Ця трансформація створює величезний виклик для існуючої системи педагогічної освіти та підвищення кваліфікації. Постає потреба готувати не просто вчителів-предметників у класичному розумінні, а педагогічних дизайнерів (pedagogical designers), які володіють навичками проєктування складних освітніх систем, вміють працювати з даними, критично оцінювати технологічні інструменти та інтегрувати їх у свою педагогічну практику [1]. Тому найбільш реалістичною та ефективною стратегією впровадження ШІ в освітній процес базової школи на найближчу перспективу вважаємо не закупівлю дорогих комплексних платформ, а масове навчання вчителів ефективно та критично використовувати вже доступні ШІ-технології та інтегрувати їх у свою методичну систему.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вишнякова О. AI та освіта: як штучний інтелект вплине на шкільну освіту. URL: https://lb.ua/blog/olena_vyshniakova/547626_ai_osvita_yak_shtuchniy_intelekt.html.
2. Інструктивно-методичні рекомендації щодо запровадження та використання технологій штучного інтелекту в закладах загальної середньої освіти (проєкт). 2024. URL: https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/page/community/docs/Інструктивно_методичні_рекомендації_щодо_ШІ_в_ЗЗСО.pdf.
3. Іонова О.М., Масюк Г.І. Оптимізація освітнього процесу базової середньої школи як психолого-педагогічна проблема. *Теорія та методика навчання та виховання: зб. наук. праць*. Харків, 2025. Вип. 58. С. 85-97. URL: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/methodics/issue/view/381>.
4. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні. 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>.
5. Куцак Л.В. Штучний інтелект у сучасній освіті: перспективи застосування та виклики. *Методологічні аспекти впровадження цифрових технологій та інноваційних методик навчання: зб. наук. праць*. Вінниця, 2024. Вип.74. С.27-37. DOI: 10.31652/2412-1142-2024-74-27-37 (дата звернення: 09.10.2025)
6. Поліковська Ю. На старті використання штучного інтелекту в школах: рекомендації МОН. 2024. URL: <https://ms.detector.media/trendi/post/35272/2024-06-19-na-starti-vykorystannya-shtuchnogo-intelektu-v-shkolakh-rekomendatsii-mon/>. (дата звернення: 01.10.2025)

**ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ /
ФИЗИКО-МАТЕМАТИЧЕСКИЕ НАУКИ**

УДК 517.946

*Нихан Алиев, Рамиз Ахмедов
(Баку, Азербайджан)*

**РЕШЕНИЕ ЗАДАЧИ КОШИ ДЛЯ ОБЫКНОВЕННОГО, ЛИНЕЙНОГО
ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНОГО УРАВНЕНИЯ С ПОСТОЯННЫМ КОЭФИЦИЕНТОМ
И НЕПРЕРЫВНО МЕНЯЮЩИМСЯ ПОРЯДКОМ ПРОИЗВОДНОЙ**

В представленной работе рассматривается задача Коши для линейного неоднородного обыкновенного дифференциального уравнения первого порядка с постоянными коэффициентами порядок производной которого меняется непрерывным образом. Данное уравнение с помощью производной по определению Римана-Лиувилья приводится к интегральному уравнению Вольтерра второго рода относительно производной первого порядка и интегрируя решение полученного интегрального уравнения и учитывая начальное условие решается поставленная задача Коши.

Ключевые слова: обыкновенные, линейные, с постоянными коэффициентами, неоднородные, порядок производной меняется непрерывным образом, дифференциальное уравнение первого порядка, интегральное уравнение Вольтерра.

As is known, the problems for differential equation with a continuously varying order of the derivative are considered very slightly. In the present paper, there is considered a Cauchy problem for a first-order ordinary inhomogeneous linear differential equation with a constant coefficient and continuously varying order of derivative. The stated problem is reduced to the Volterra type integral equation of the second kind and is solved by the successive approximation method.

Keywords: differential equations with a continuously varying order of the derivative, Cauchy problem, Volterra type integral equation, a first-order ordinary inhomogeneous differential equation.

Введение. Известно, что основную работу для обыкновенного линейного неоднородного дифференциального уравнения с постоянным коэффициентом осуществил Эйлер.

Учитывая, что

$$\left(\frac{x^k}{k!}\right)' = \frac{x^{k-1}}{(k-1)!},$$

он построил ряд:

$$\frac{x^0}{0!} + \frac{x^1}{1!} + \frac{x^2}{2!} + \frac{x^3}{3!} + \dots = \sum_{k=0}^{\infty} \frac{x^k}{k!}.$$

Производная каждого члена этого ряда равна предыдущему члену (производная первого члена этого ряда равна нулю) и этим Эйлер построил функцию инвариантную относительно производной: производная этой функции равна самой функции. В дальнейшем эту функцию обозначили через e^x – в честь великого ученого Эйлера.

Далее, он построил функцию $e^{\lambda x}$ и т.к.

$$(e^{\lambda x})' = \lambda e^{\lambda x},$$

воспользовавшись этим Эйлер алгебраизировал обыкновенное линейное однородное дифференциальное уравнение, т.е. этому уравнению сопоставил алгебраическое уравнение (характеристическое уравнение).

Предложенная схема применялась во многих статьях перечисленных в [1].

Позже с появлением производных дробного порядка аналогичную работу осуществил Mittag-Leffler [2].

И наконец, когда начали изучать дифференциальные уравнения с непрерывно меняющимся порядком производной, аналогичными задачами занимался Volterra [3].

Постановка задачи. Рассмотрим следующую задачу:

$$y'(x) + \int_0^1 a(\alpha) D_x^\alpha y(x) d\alpha = f(x), \quad x > x_0, \quad (1)$$

$$y(0) = y_0, \quad (2)$$

где $a(\alpha)$ и $f(x)$ заданные вещественнозначные функции, y_0 -заданное вещественное постоянное, а $y(x)$ -искомая функция.

Известно, что [2]:

$$\begin{aligned} \int_0^1 a(\alpha) d\alpha \frac{d}{dx} \int_0^x \frac{(x-t)^{-\alpha}}{(-\alpha)!} y(t) dt &= - \int_0^1 a(\alpha) d\alpha \frac{d}{dx} \int_0^x y(t) dt \frac{(x-t)^{1-\alpha}}{(1-\alpha)!} = \\ &= - \int_0^1 a(\alpha) d\alpha \frac{d}{dx} \left[y(t) \frac{(x-t)^{1-\alpha}}{(1-\alpha)!} \Big|_{t=0}^x - \int_0^x \frac{(x-t)^{1-\alpha}}{(1-\alpha)!} y'(t) dt \right] = \\ &= y(0) \int_0^1 a(\alpha) \frac{(x-0)^{-\alpha}}{(-\alpha)!} d\alpha + \int_0^1 a(\alpha) d\alpha \int_0^x \frac{(x-t)^{-\alpha}}{(-\alpha)!} y'(t) dt. \end{aligned} \quad (3)$$

Учитывая начальное условие (2) в (3) и полученное после этого выражения поставить в (1), то мы получим следующее:

$$y'(x) + \int_0^x y'(t) dt \int_0^1 a(\alpha) \frac{(x-t)^{-\alpha}}{(-\alpha)!} d\alpha = f(x) - y_0 \int_0^1 a(\alpha) \frac{x^{-\alpha}}{(-\alpha)!} d\alpha,$$

или же

$$z(x) + \int_0^x K(x-t) z(t) dt = F(x), \quad (4)$$

где

$$z(x) = y'(x), \quad (5)$$

$$K(x-t) = \int_0^1 a(\alpha) \frac{(x-t)^{-\alpha}}{(-\alpha)!} d\alpha \quad (6)$$

$$F(x) = f(x) - y_0 \int_0^1 a(\alpha) \frac{x^{-\alpha}}{(-\alpha)!} d\alpha, \quad (7)$$

А теперь, если построить итерационный процесс для интегрального уравнения Вольтерра (4), мы получим следующее:

$$z(x) = \int_0^x K_2(x, \tau) z(\tau) d\tau + F_1(x), \quad (8)$$

где,

$$K_2(x, \tau) = - \int_\tau^x K(x-t) K(t-\tau) dt = - \int_0^1 a(\alpha) d\alpha \int_0^1 a(\beta) d\beta \frac{(x-\tau)^{1-\alpha-\beta}}{(1-\alpha-\beta)!},$$

$$F_1(x) = F(x) - \int_0^x K(x-t) F(t) dt$$

Если для уравнении (8) еще раз провести итерацию, то мы будем иметь:

$$z(x) = \int_0^x K_3(x, t) z(t) dt + F_2(x),$$

$$K_3(x, t) = \int_t^x K_2(x, \tau) K(\tau-t) d\tau,$$

$$F_2(x) = \int_0^x K_2(x, \tau) F(\tau) d\tau + F_1(x)$$

и при этом

$$K_3(x, t) = - \frac{(x-t)^{2-3\alpha}}{(2-3\alpha)!}.$$

Продолжая этот процесс, для n -ой итерации получим:

$$z(x) = \int_0^x K_n(x, t) z(t) dt + F_{n-1}(x), \quad (9)$$

и

$$K_n(x, t) = \frac{(-1)^n (x-t)^{n-1-n\alpha}}{(n-1-n\alpha)!},$$

$$F_{n-1}(x) = F(x) - \int_0^x K_1(x-t)F(t) dt + \int_0^x K_2(x-t)F(t) dt - \dots + (-1)^{n-1} \int_0^x K_{n-1}(x-t)F(t) dt,$$

$$K_1(x-t) = K(x-t).$$

А если перейти к пределу при $n \rightarrow \infty$ в (9), то мы получим следующее:

$$z(x) = \lim_{n \rightarrow \infty} F_{n-1}(x) = F(x) - \int_0^x R(x-t)F(t) dt, \quad (10)$$

и здесь $R(x-t)$ -есть резольвента ядра $K(x-t) = K_1(x-t)$:

$$R(x-t) = \sum_{k=1}^{\infty} K_k(x-t), \quad (11)$$

Учитывая (5) и интегрируя (10) на $(0, x)$, будем иметь:

$$y(x) = y_0 + \int_0^x F(t) dt - \int_0^x dt \int_0^t R(t-\tau)F(\tau) d\tau \quad (12)$$

И так, имеет место следующая

Теорема. Если $a(\alpha)$, $\alpha \in [0,1)$, $f(x)$, $x > x_0$, заданные непрерывные функции с действительными значениями и y_0 – действительное постоянное число, то решение задачи (1)-(2) представляется в виде (12) и при этом $F(x)$ представима в виде (7), а $R(t-\tau)$ в виде (11), а $K_k(x-t)$ – есть итерация ядра $K(x-t)$.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. URL: <http://nihan.jsoft.ws> List of publications of Professor Nihan A. Aliev.
2. Самко С.Г., Килбас А.А., Маричев О.И. Интегралы и производные дробного порядка и некоторые их приложения. Минск: Наука и техника, 1987. 688 с.
3. Вольтерра В. Теория функционалов, интегральных и интегро-дифференциальных уравнений. Москва: Наука, 1982. 304 с.

УДК 53.05

Анатолій Верко
(Володимир, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ ВІРТУАЛЬНИХ ЛАБОРАТОРНИХ РОБІТ ПРИ ВИВЧЕННІ ФІЗИКИ У ПЕДАГОГІЧНИХ ФАХОВИХ КОЛЕДЖАХ

Віртуальні лабораторні роботи є ефективним засобом підвищення якості навчання фізики. Вони забезпечують наочність, безпечність, доступність та можливість індивідуального підходу, розширюють можливості викладача, роблять навчання більш динамічним, інтерактивним і цікавим.

Ключові слова: фізика, віртуальні лабораторні роботи, симуляції, дистанційне навчання, педагогіка.

Virtual laboratories are an effective means of improving the quality of physics teaching. They provide clarity, safety, accessibility, and the possibility of an individual approach, expand the capabilities of the teacher, and make teaching more dynamic, interactive, and interesting.

Key words: physics, virtual laboratory work, simulations, distance learning, pedagogy.

Сучасна система освіти в Україні активно інтегрує цифрові технології у навчальний процес. Особливу роль у цьому відіграють віртуальні лабораторні роботи, які відкривають нові можливості для формування експериментальних умінь студентів, особливо у тих навчальних закладах, де матеріально-технічна база обмежена.

У педагогічних фахових коледжах, що готують майбутніх учителів, впровадження віртуальних лабораторій має подвійну мету:

1. Забезпечити якісне засвоєння навчального матеріалу;

2. Навчити майбутніх педагогів сучасним цифровим інструментам, які вони зможуть використовувати у школі.

Віртуальні лабораторії – це не просто комп’ютерні моделі, а повноцінні інтерактивні освітні середовища, що дозволяють студентам проводити дослідження, змінювати параметри експерименту, аналізувати дані, робити висновки.

Основні переваги їх використання:

- **Безпечність і доступність:** можна виконувати навіть ті експерименти, які є небезпечними або технічно складними;
- **Гнучкість і повторюваність:** студент може проводити дослід стільки разів, скільки потрібно для розуміння закономірності;
- **Візуалізація невидимих процесів:** симуляції показують мікрорівневі явища – рух частинок, хвильові процеси, ядерні розпади;
- **Мотивація:** сучасні студенти із зацікавленням сприймають візуальний, інтерактивний формат навчання.

Однією з найкращих платформ для цього є **PhET Interactive Simulations**, створена в Університеті Колорадо. Усі симуляції на PhET мають наукову достовірність, педагогічно продуманий інтерфейс і безкоштовний доступ українською мовою. Вони дозволяють створювати навчальні ситуації, близькі до реальних експериментів і розвивати дослідницькі вміння студентів.

Так, при вивченні теми «Заломлення та відбиття світла» симуляція “Bending Light” дозволяє віртуально провести експеримент із визначення залежності кута заломлення від кута падіння. Студент змінює середовище, спостерігає траєкторію променя, вимірює кути, перевіряє закон Снелліуса.

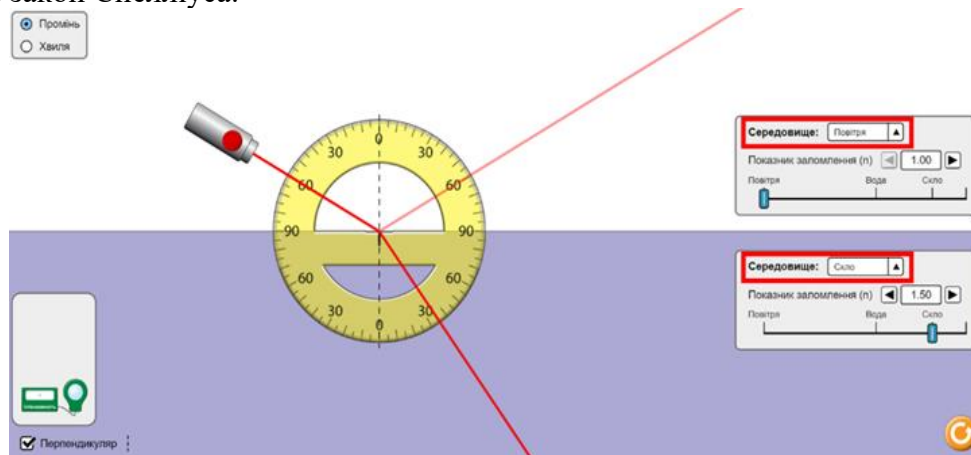

Рис. 1. Симуляція “Bending Light” – дослідження заломлення світла

Джерело: <https://phet.colorado.edu>

Ще одна симуляція “Decay Rates” (Швидкість розпаду) дозволяє експериментально перевірити закон радіоактивного розпаду. У цьому віртуальному досліді студент спостерігає за великою кількістю радіоактивних ядер, які з часом розпадаються, і може відстежити, як змінюється кількість нерозпадених ядер у часі. Завдання студентів – записати експериментальні дані, побудувати графік та перевірити, що він має експоненційний характер. Таким чином, у процесі роботи формується не лише розуміння фізичної суті процесу, а й практичні вміння аналізу експериментальних даних, побудови графіків і узагальнення результатів. Важливо, що подібний експеримент у реальних умовах неможливо виконати через радіаційну небезпеку, тому віртуальна лабораторія стає єдиним безпечним і наочним способом демонстрації закону розпаду.

Рис. 2. Симуляція “Decay Rates” – перевірка закону радіоактивного розпаду

Джерело: <https://phet.colorado.edu>

У розділі «Молекулярна фізика і термодинаміка» ефективною є симуляція “Gas Properties”, яка дає змогу дослідити ізотермічний, ізобарний та ізохорний процеси. У середовищі симуляції студент бачить замкнену посудину з газом, може змінювати температуру, об’єм, тиск, кількість молекул. Під час виконання роботи студент спостерігає, як зміна температури впливає на рух частинок, тиск і об’єм. Таке моделювання дає змогу унаочнити мікроскопічну картину газового стану, а також зв’язати її з макроскопічними параметрами. Віртуальний експеримент формує у студентів глибше розуміння фізичних процесів, розвиває вміння робити висновки на основі спостережень.

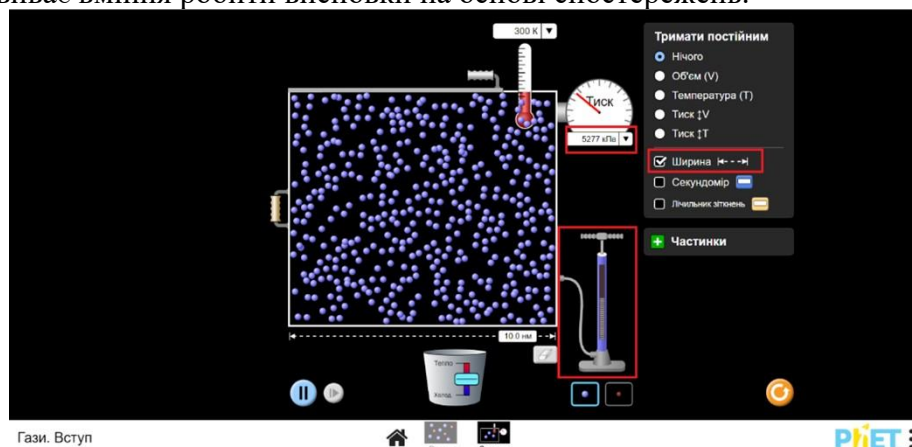

Рис. 3. Симуляція “Gas Properties” – дослідження ізопроцесів

Джерело: <https://phet.colorado.edu>

Застосування віртуальних лабораторій у педагогічних коледжах має ще один важливий ефект – методичний. Майбутні вчителі отримують досвід використання цифрових інструментів, який зможуть реалізувати у власній практиці в школі. Так формується компетентний педагог нової генерації, здатний інтегрувати інформаційно-комп’ютерні технології у навчальний процес. Поєднання традиційних експериментів із віртуальними створює оптимальне навчальне середовище, де теорія підкріплюється практикою, а практика стає безпечною, наочною і цікавою.

Отже, віртуальні лабораторні роботи не замінюють живий експеримент, а гармонійно доповнюють його. Симуляції PhET дозволяють створювати інтерактивні завдання, лабораторні звіти, тести, а також організовувати дистанційне навчання. Вони розширюють можливості викладача, стимулюють пізнавальний інтерес студентів, формують науковий світогляд і цифрову компетентність.

Використання ресурсів, зокрема PhET Interactive Simulations, дозволяє зробити фізику доступною, зрозумілою та захопливою, а головне – підготувати покоління майбутніх учителів, здатних навчати дітей у дусі сучасної наукової культури.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. PhET Interactive Simulations. University of Colorado Boulder. URL: <https://phet.colorado.edu>
2. Дьяків О. В. Використання віртуальних лабораторій у навчанні фізики. *Фізика та астрономія в школі*. 2021. №4. С. 12–17.
3. Міністерство освіти і науки України. Концепція розвитку STEM-освіти в Україні. Київ, 2020.

УДК 373.5:514.1

*Юлія Іоніца, Ольга Чепок
(Одеса, Україна)*

ЩОДО МАТЕМАТИЧНИХ ТА МЕТОДИЧНИХ АСПЕКТІВ РОЗВ'ЯЗАННЯ СТЕРЕОМЕТРИЧНИХ ЗАДАЧ НА КОМБІНАЦІЇ КУЛЬ З МНОГОГРАННИКАМИ У КУРСАХ ГЕОМЕТРІЇ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Проаналізовано роль і місце задач на комбінації куль з многогранниками у сучасних курсах стереометрії на рівні профільної загальної середньої освіти. Для зазначеного типу задач досліджено роль, місце, доцільні форми і доцільний характер ілюстрування їх вихідних даних та розв'язків. Сформульовано відповідні висновки практичного характеру.

Ключові слова: *стереометрія, многогранник, куля, зображення геометричних фігур, загальна середня освіта.*

The role and the place of training problems on combinations of full spheres with polyhedrons on the level of profile general secondary education are analyzed. For such types of problems the role, the place, the rational forms and rational character of illustrating their initial data and solutions are investigated. The corresponding conclusions of practical character are formulated.

Key words: *Solid geometry, polyhedron, full sphere, picturing of geometrical figures, general secondary education.*

Розв'язання стереометричних задач на комбінації куль з многогранниками, традиційно, є невід'ємною складовою опанування учнями закладів фахової загальної середньої освіти завершальних розділів навчальних курсів геометрії тривимірного евклідового простору [1, 2]. Зрозуміло, що у першу чергу мова йде про задачі, у яких фігурують кулі, описані навколо многогранників, і кулі, вписані у них. У якості многогранників при цьому, найчастіше, розглядають призми, піраміди та зрізані піраміди. Варто зазначити, що безпосередні означення відповідних понять тут, як правило, труднощів ані у вчителів, ані в учнів не викликають. (На відміну від ситуації з поняттями про кулі, вписані або описані навколо прямого кругового циліндра, прямого кругового конуса та прямого кругового зрізаного конуса). Говорять, що куля є описаною навколо многогранника, а многогранник, відповідно, є вписаним у кулю, якщо усі вершини многогранника належать сфері що утворює поверхню цієї кулі. Многогранник, взагалі, називають вписаним, якщо він є таким, який можна у певну кулю вписати, тобто, якщо для нього існує описана куля. Зрозуміло, що для кожного многогранника може існувати лише одна описана куля, у кожену кулю можна вписати безліч різних за формою многогранників. Говорять, що куля є вписаною у многогранник або многогранник є описаним навколо кулі,

якщо ця куля дотикається кожної площини, що містить певну грань многогранника, і при цьому відповідна точка дотику є внутрішньою точкою даної грані. Многогранник називають описаним, якщо для нього існує вписана куля. Для кожного многогранника може існувати лише одна вписана куля, навколо кожної кулі можна описати безліч різних за формою многогранників.

Складними є питання про визначення критеріїв того, що для тих чи інших многогранників описані або вписані кулі існують. У своєму загальному вигляді такі питання виходять далеко за межі курсів математики закладів загальної середньої освіти. У межах цих курсів проблемою представляється навіть наведення правильного з точки зору математики та доступного для відповідних здобувачів освіти означення многогранника. Відкритим залишається питання про те, чи варто у цих курсах взагалі наводити таке означення, чи не достатньо обмежитися лише формуванням відповідного поняття, у останньому випадку – як саме має сенс проводити подібне формування впродовж усього періоду навчання. Отже, безумовно, у першу чергу варто вести мову про зазначені критерії по відношенню до призм, пірамід та зрізаних пірамід. На думку авторів, найкращим чином подібні питання висвітлено у підручнику [3].

Обґрунтовано, що навколо призми можна описати кулю тоді та тільки тоді, коли ця призма є прямою і навколо її основи (кожної з її основ) можна описати коло. Центр такої кулі знаходиться посередині відрізка, що сполучає центри кіл, описаних навколо її основ. Зрозуміло, що такий відрізок є перпендикулярним до основ призми, дорівнює її бічному ребру, є її висотою. Навколо піраміди можна описати кулю тоді та тільки тоді, коли навколо основи цієї піраміди можна описати коло. Центр кулі, описаної навколо піраміди, є точкою перетину прямої, яка проходить через центр кола, описаного навколо її основи, перпендикулярно до площини основи, з площиною, яка проходить перпендикулярно до бічного ребра піраміди через його середину. Одночасно, можна довести, що навколо зрізаної піраміди можна описати кулю тоді та тільки тоді, коли усі бічні ребра цієї піраміди є рівними між собою. Звідси автоматично випливає, що, у даному випадку, навколо кожної з основ зрізаної піраміди можна описати коло, центр кулі, описаної навколо такої піраміди, є точкою перетину прямої, яка містить центри кіл, описаних навколо її основ, з площиною, що проходить перпендикулярно до бічного ребра піраміди через його середину. Вищевказана пряма, зрозуміло, є перпендикулярною до основ піраміди. Правильним є й наступне твердження: навколо зрізаної піраміди можна описати кулю тоді і тільки тоді, коли навколо кожної з її основ можна описати коло, при цьому центри цих кіл лежать на спільному перпендикулярі до площин її основ.

У призму можна вписати кулю тоді та тільки тоді, коли у перпендикулярний до бічного ребра переріз цієї призми можна вписати коло, і при цьому діаметр такого кола дорівнює висоті даної призми. Звідси, зокрема, випливає, що у пряму призму можна вписати кулю тоді та тільки тоді, коли у її основу (тобто, у обидві її основи) можна вписати коло, діаметр якого дорівнює висоті цієї призми. Центр такої вписаної кулі є серединою відрізка, який сполучає центри вписаних у основи призми кіл, радіус вписаної кулі дорівнює радіусам цих кіл і, одночасно, половині вказаного відрізка. У будь-який тетраедр (довільну трикутну піраміду) можна вписати кулю. У довільну піраміду кулю можна вписати тоді та тільки тоді, коли усі бісектори двограних кутів при її ребрах перетинаються у одній точці. Зокрема, якщо у піраміди усі двогранні кути при основі є рівними між собою, то у цю піраміду можна вписати кулю. У основу такої піраміди можна вписати коло, вершина піраміди проектується у центр цього кола, центр вписаної кулі лежить на висоті піраміди, точка дотику вписаної кулі до основи піраміди збігається з центром кола, вписаного у цю основу, точки дотику вписаної кулі до бічних граней піраміди належать висотам цих граней. Звідси випливає, що кулю можна вписати у будь-яку правильну піраміду, центр такої кулі лежить на висоті піраміди, точка дотику до основи піраміди співпадає з центром цієї основи, точки дотику до бічних граней належать апофемам піраміди. У зрізану піраміду кулю

можна вписати тоді та тільки тоді, коли її можна вписати у відповідну повну піраміду, а діаметр такої вписаної у повну піраміду кулі дорівнює висоті даної зрізаної піраміди.

У діючих підручниках з геометрії для 11 класів закладів загальної середньої освіти зазначені теореми, у своїй переважній більшості, сформульовані та у тій чи іншій мірі обґрунтовані. Доведення супроводжуються рисунками ілюстративного характеру, найчастіше, правильними з точки зору теорії зображень на площині фігур тривимірного евклідового простору за методом паралельного проєктування. Хоча, іноді, трапляються й помилки. Як відомо, найбільш наочними для людини є зображення, отримані за допомогою центрального проєктування. І, якщо, у загальному випадку, побудову зображень за методом центрального проєктування під час аудиторного навчального процесу обґрунтовано визнано недоречним, для максимального унаочнення зображень, вміщених у підручниках, він підходить у повній мірі. Авторам відповідних підручників це варто було би мати на увазі.

Переважне використання у шкільних підручниках для зображень просторових фігур методу паралельного проєктування можна, здається, пояснити тим, що мається на увазі, що відповідні зображення протягом уроку будуть виконуватися учителем на дошці та учнями у зошитах. Практично, особливо за умов сьогодення, саме по відношенню до зображень комбінацій кулі з многогранниками це не є реалістичним. Одна з головних проблем, які при цьому виникають, пов'язана з кулею. Якщо людина не страждає вадами зору, то найбільш наочним із видів паралельного проєктування для неї представляється ортогональне проєктування. Тоді та тільки тоді, коли проєктування є ортогональним, зображенням кулі є круг. Зображення кулі у вигляді круга є евклідово повним. Усе це означає, що зображення усіх інших геометричних фігур при цьому повинні також бути виконаними саме за методом ортогонального проєктування. А це часто призводить до їх суттєвих ускладнень. Як правило, сучасні підручники не містять майже жодних пояснень, навіть, на рівні правил, як же відповідні рисунки можна відтворити. Зрозуміло, що, якщо у підручнику розміщено рисунок до певної задачі, то, цей рисунок можна використовувати. Але, по-перше, переважна більшість наведених задач жодних рисунків не містить. А за повної відсутності рисунків визначити доцільний шлях розв'язання представлених задач майже неможливо. По-друге, безпосередньо процес розв'язання стереометричної задачі часто вимагає проведення на зображеннях послідовних побудов. Тобто, ілюстрування процесу розв'язання стереометричної задачі у загальному випадку за необхідністю носить динамічний характер. Для розв'язання задачі, у якій фігурують вписані або описані навколо многогранника кулі, як правило, достатньо по відношенню до відповідного многогранника визначити лише положення центра подібної кулі та її радіус. Звідси випливає, що, найчастіше, побудова зображення усієї кулі не є необхідною, отже, можна і варто використовувати для цього не лише ортогональне проєктування. Розв'язання стереометричної задачі взагалі, і стереометричної задачі на вписані чи описані многогранники зокрема, як правило, зводиться до знаходження розв'язків певної скінченної кількості планіметричних задач. Звідси випливає, що для розв'язання стереометричних задач певних видів можна обмежитися ілюстративними рисунками лише до задач планіметричних.

У підсумку, можна стверджувати, що визначення правильних з математичної та доцільних з методичної точки зору шляхів ілюстрування стереометричних задач на комбінації куль з многогранниками ще вимагає як свого теоретичного дослідження, так і розробки відповідних напрямків його практичної реалізації.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Концепція Нової української школи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
2. Математика, навчальні програми, основні підручники, додаткові підручники та

навчальні посібники, методична література, рекомендовані Міністерством освіти і науки України для використання в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти у 2025/2026 навчальному році. URL: <https://docs.google.com/spreadsheets/d/16NyRYEKgeQ4T5BE68La-s2gn0q2MPyIWSWx-Vdw-zmA/edit?gid=883367929#gid=883367929>

3. Мерзляк А. Г., Номіровський Д. А., Полонський В. Б., Якір М. С. Геометрія: проф. рівень: підруч. для 11 кл. закладів загальної середньої освіти. Харків: Гімназія, 2019. 204 с.

УДК 517.929.4

Ақерке Какешова
(Астана, Қазақстан)

КҮЙІНЕ ТӘУЕЛДІ КЕШІГҮІ БАР БІРІНШІ РЕТТІ СЫЗЫҚТЫ ЕМЕС ДИФФЕРЕНЦИАЛДЫҚ ТЕНДЕУДІҢ ОРНЫҚТЫЛЫҒЫ ТУРАЛЫ

Бұл мақалада күйге тәуелді кешігуі бар сызықты емес дифференциалдық теңдеу қарастырылады. Ляпунов-Красовский функционалдық әдісін қолдана отырып, нөлдік шешімнің асимптотикалық тұрақтылығы үшін жаңа жеткілікті шарт алынды. Ұсынылған функционал белгілі критерийлерін жалпылауға мүмкіндік беретін экспоненциалды салмақты коэффициентін қамтиды.

Түйін сөздер: кешігуі бар дифференциалдық теңдеу, орнықтылық, Ляпунов-Красовский функционалы, экспоненциалды салмақ.

This article considers a nonlinear differential equation with state-dependent delay. Using the Lyapunov-Krasovsky functional method, a new sufficient condition for the asymptotic stability of the zero solution is obtained. The proposed functional contains an exponential weighting factor, allowing for a generalization of known stability criteria.

Keywords: differential equation with delay, stability, Lyapunov-Krasovsky functional, exponential weighting.

1. Кіріспе

Функционалдық-дифференциалдық теңдеулердің шешімдерінің орнықтылығын зерттеу қазіргі динамикалық жүйелер теориясында аса маңызды рөл атқарады. Ерекше қызығушылық тудыратындары – кешігуі бар жүйелер, мұнда күйдің ағымдағы мезеттегі өзгеру жылдамдығы тек өзінің күйіне ғана емес, сонымен бірге оның бұрынғы мәндеріне де тәуелді болады. Мұндай үлгілер биологияда, экологияда, экономикада, инженерияда, басқару теориясында және өзге де салаларда кездеседі [1, 2].

Теорияның классикалық негіздері Н.Н. Красовскийдің [3], Дж. Хейлдің [1], В.Б. Колмановский мен А.Д. Мышкистің [2] еңбектерінде қаланған, онда Ляпунов-Красовский функционалдарына сүйенген функционалдық-дифференциалдық теңдеулердің орнықтылығын зерттеу әдістері дамытылды. Кейін бұл тәсілдер айнымалы кешігуі бар жүйелерге (қараңыз [4, 5]) және күй аргументінде кешігуі бар сызықтық емес теңдеулерге (қараңыз [6, 7]) қарай нақтыланып, кеңейтілді. К. Gu, V. L. Kharitonov, J. Chen еңбегінде [4] тұрақты және айнымалы кешігуі бар жүйелер үшін орнықтылықтың жалпы шарттары тұжырымдалған. Алайда белгілі орнықтылық критерийлердің көпшілігі не кешігудің тұрақтылығын, не оның шектелгендігін, сондай-ақ күйге сызықтық тәуелділікті болжайды.

Сонымен бірге, көптеген нақты үдерістерде кешігу жүйенің күйіне тәуелді болады, бұл талдауды едәуір күрделендіреді. Мұндай міндеттер, мысалы, популяциялық динамика модельдерінде, нейрондық желілердегі сигналдардың таралуын сипаттауда және кері байланысы бар басқару жүйелерінде туындайды.

Осы жұмыстың мақсаты – экспоненциалды салмақпен модификацияланған Ляпунов–Красовский функционалының негізінде, күйге тәуелді кешігуі бар бір сызықты емес дифференциалдық теңдеу үшін нөлдік шешімнің асимптотикалық орнықтылығының жаңа жеткілікті шартына қол жеткізу.

2. Мәселенің қойылуы және көмекші тұжырымдар

Күйге тәуелді кешігуі бар сызықты емес дифференциалдық теңдеуді қарастырайық:

$$\frac{dx}{dt} = -a(t)x(t) + b(t)f(x(t - \tau(x(t)))), \quad t \geq 0. \quad (1)$$

Мұнда:

H1) $a(t)$, $b(t)$ функциялары үзіліссіз және шектелген, сонымен қатар $a(t) \geq a_0 > 0$;

H2) кешігу функциясы $\tau(x) \in C^1(\mathbb{R})$ және келесі шарттарды қанағаттандырады:
 $|\tau'(x)| \leq \delta < 1$, $h = \max|\tau(x)| < \infty$;

H3) $f(x)$ функциясы Липшиц шартын қанағаттандырады, яғни L оң болатын тұрақты сан табылады және кез келген x_1, x_2 үшін

$$|f(x_1) - f(x_2)| \leq L|x_1 - x_2|$$

теңсіздігі орындалады.

Бастапқы шарт $\varphi(t) \in C([-h, 0]; \mathbb{R})$ функциясымен беріледі:

$$x(t) = \varphi(t), \quad t \in [-h, 0].$$

(1) теңдеудің нөлдік шешімінің асимптотикалық орнықтылығы үшін жеткілікті шарттарды орнату.

Анықтама 1. (1) теңдеудің нөлдік шешімі Ляпунов мағынасында орнықты деп аталады, егер $\forall \varepsilon > 0$ үшін $\delta(\varepsilon) > 0$ табылады да, бастапқы функция үшін $\|\varphi(t)\| < \delta$ болғанда барлық $t \geq 0$ үшін $|x(t)| < \varepsilon$ теңсіздігі орындалса.

Егер (1) теңдеудің нөлдік шешімі Ляпунов мағынасында орнықты болып, әрі $\lim_{t \rightarrow \infty} x(t) = 0$ орындалса, онда ол асимптотикалық орнықты болады.

Лемма 1 (Ляпунов–Красовский). Егер $V(t, x_t)$ функционалы табылып, ол мына қасиеттерге ие болса:

1. $c_1 \|x_t\|^2 \leq V(t, x_t) \leq c_2 \|x_t\|^2$;
2. $\frac{dV(t, x_t)}{dt}(t, x_t) \leq -c_3 \|x_t\|^2$, мұндағы $c_1, c_2, c_3 > 0$;

онда нөлдік шешім асимптотикалық орнықты.

2. Негізгі нәтиже

Теорема. H1)–H3) шарттары орындалсын және $p'(t) \leq \gamma p(t)$ теңсіздігін қанағаттандыратын, $p(t) > 0$ болатын дифференциалданатын функция бар болсын, мұнда $\gamma < a_0$. Егер $\lambda > 0$ табылып, мына теңсіздік орындалса

$$\sup_{t \geq 0} \frac{|b(t)|Le^{(\gamma-\lambda)h}(1+\delta)}{a(t) - \gamma} < 1, \quad (2)$$

онда (1) теңдеудің нөлдік шешімі асимптотикалық орнықты.

Дәлелдеу.

Экспоненциалды салмағы бар Ляпунов–Красовский функционалын қарастырайық:

$$V(t) = p(t) x^2(t) + \int_{t-\tau(x(t))}^t \beta e^{-\lambda(t-s)} p(s) x^2(s) ds, \quad (3)$$

мұндағы $\beta > 0, \lambda > 0$.

Интегралдың төменгі шегі $x(t)$ -ке тәуелді екенін ескере отырып, (3)-ті уақыт бойынша дифференциалдаймыз:

$$\begin{aligned} \frac{dV(t)}{dt} &= \frac{dp(t)}{dt} x^2(t) + 2p(t)x(t) \frac{dx(t)}{dt} + \beta p(t) x^2(t) - \\ &- \beta e^{-\lambda\tau(x(t))} p(t - \tau(x(t))) x^2(t - \tau(x(t))) \left(1 - \tau'(x(t)) \frac{dx(t)}{dt}\right) - \end{aligned}$$

$$-\lambda \int_{t-\tau(x(t))}^t \beta e^{-\lambda(t-s)} p(s) x^2(s) ds.$$

Әрі қарай, мұнда (1)-ден

$$\frac{dx(t)}{dt} = -a(t) x(t) + b(t) f\left(x\left(t - \tau(x(t))\right)\right)$$

қоямыз:

$$\begin{aligned} \frac{dV(t)}{dt} = & \frac{dp(t)}{dt} x^2(t) - 2p(t)a(t)x^2(t) + 2p(t)x(t)b(t) f\left(x\left(t - \tau(x(t))\right)\right) + \\ & -\beta e^{-\lambda\tau(x(t))} p\left(t - \tau(x(t))\right) x^2\left(t - \tau(x(t))\right) \cdot \\ & \cdot \left(1 + \tau'(x(t))a(t) x(t) - \tau'(x(t))b(t) f\left(x\left(t - \tau(x(t))\right)\right)\right) + \\ & + \beta p(t) x^2(t) - \lambda \int_{t-\tau(x(t))}^t \beta e^{-\lambda(t-s)} p(s) x^2(s) ds. \end{aligned}$$

Липшиц шартын және $p'(t) \leq \gamma p(t)$, $|\tau'(x)| \leq \delta$ теңсіздіктерін пайдаланып, алатынымыз:

$$\begin{aligned} \frac{dV(t)}{dt} \leq & \gamma p(t)x^2(t) - 2p(t)a(t)x^2(t) + 2p(t)x(t)b(t)L \left|x\left(t - \tau(x(t))\right)\right| + \\ & -\beta e^{-\lambda h} p\left(t - \tau(x(t))\right) x^2\left(t - \tau(x(t))\right) \cdot \\ & \cdot \left(1 + \delta \left(a(t) x(t) - b(t) f\left(x\left(t - \tau(x(t))\right)\right)\right)\right) + \\ & + \beta p(t) x^2(t) - \lambda \int_{t-\tau(x(t))}^t \beta e^{-\lambda(t-s)} p(s) x^2(s) ds = \\ = & (\gamma - 2a(t) + \beta)p(t)x^2(t) + 2p(t)x(t)b(t)L \left|x\left(t - \tau(x(t))\right)\right| + \\ & -\beta e^{-\lambda\tau(x(t))} p\left(t - \tau(x(t))\right) x^2\left(t - \tau(x(t))\right) - \\ & -\lambda \int_{t-\tau(x(t))}^t \beta e^{-\lambda(t-s)} p(s) x^2(s) ds. \end{aligned}$$

Жеңілдету үшін Юнг теңсіздігін қолданайық:

$$2|x(t) x(t - \tau(x(t)))| \leq \varepsilon x^2(t) + \frac{1}{\varepsilon} x^2(t - \tau(x(t))).$$

Кіші $\varepsilon > 0$ таңдап, ұқсас мүшелерді біріктірсек:

$$\dot{V}(t) \leq -2(a(t) - \gamma - |b(t)| L e^{(\gamma-\lambda)h}(1 + \delta)) p(t) x^2(t).$$

Мұндағы $(1 + \delta)$ көбейткіші $\tau'(x)$ туындысының, яғни $\tau'(x(t)) \dot{x}(t)$ мүшесінен туындайтын ықпалын көрсетеді.

Егер (2) шарты орындалса, онда $c > 0$ тұрақтысы табылады да

$$\frac{dV(t)}{dt} \leq -c V(t).$$

Ляпунов леммасынан $V(t) \rightarrow 0$ екені шығады, демек $x(t) \rightarrow 0$. Нөлдік шешім асимптотикалық орнықты.

Мысал. Келесі тендеу қарастырайық:

$$\dot{x}(t) = -2x(t) + 0.5 \sin(t) \tanh\left(x\left(t - \tau(x(t))\right)\right),$$

$$\tau(x) = 0.3 + 0.1 \tanh(x).$$

Мұнда $a(t) = 2$, $b(t) = 0.5 \sin(t)$, $L = 1$, $\delta = 0.1$, $h = 0.4$.

$p(t) = e^{0.1t}$, $\gamma = 0.1$, $\lambda = 0.05$ деп алайық.

(2)-ге қойсақ:

$$\frac{0.5 \cdot 1 \cdot e^{(0.1-0.05) \cdot 0.4} (1 + 0.1)}{2 - 0.1} = 0.29 < 1.$$

Демек, шарт орындалады, нөлдік шешім асимптотикалық орнықты.

Қорытынды

Мақалада күйге тәуелді кешігуі бар сызықты емес дифференциалдық теңдеулердің нөлдік шешімінің асимптотикалық орнықтылығы үшін жаңа критерий ұсынылды.

Экспоненциалды салмағы бар Ляпунов-Красовский функционалын қолдану айнымалы коэффициенттерді ғана емес, кешігудің күйге сызықты емес тәуелділігін де ескеретін жалпыланған орнықтылық шартын алуға мүмкіндік берді.

Нәтижелер $\delta = 0$ және $\lambda = 0$ жағдайында Дж.Хейл, Н.Н.Колмановский мен А.Д.Мышкисінің классикалық орнықтылық критерийлерін жалпылайды әрі толықтырады.

Ұсынылған тәсілді бірнеше кешігуі бар жүйелерге және шумы бар стохастикалық жүйелерге кеңейтуге болады. Алынған бағаларды кешігу жүйе күйіне функционалды түрде тәуелді болатын механика, биология, нейродинамика және басқару теориясы міндеттерінде қолдануға болады.

СІЛТЕМЕЛЕР ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТЕР

1. Хейл Дж. Теория функционально-дифференциальных уравнений / пер. с англ. Москва: Мир, 1984. 421 с.
2. Kolmanovskii V.B., Myshkis A.D. Applied Theory of Functional Differential Equations. London: Kluwer Academic Publishers, 1992. 232 p.
3. Красовский Н.Н. Некоторые задачи теории устойчивости. Москва: Физматлит, 1959. 211 с.
4. Gu K., Kharitonov V.L., Chen J. Stability of Time-Delay Systems. Boston, 2003. 343 p.
5. Xu Z., Li X. Exponential stability of nonlinear state-dependent delayed impulsive systems with applications. *Nonlinear Analysis Hybrid Systems*. 2021. 42(1). DOI: 10.1016/j.nahs.2021.101088.
6. Zhang X., Li C. Finite-time stability of nonlinear systems with state-dependent delayed impulses. *Nonlinear Dyn.* 2020. 102, 197–210. <https://doi.org/10.1007/s11071-020-05953-4>
7. Li X., Yang X. Lyapunov stability analysis for nonlinear systems with state-dependent state delay. *Automatica*. 2019. 108674, <https://doi.org/10.1016/j.automatica.2019.108674>.

Научный руководитель: кандидат физико-математических наук КошкарOVA Б. С.

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І СПОРТ / ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И СПОРТ

УДК 376.018.43-053.6:796:613

Марія Білоус
(Дніпро, Україна)

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

У статті розглянуто особливості організації здорового способу життя підлітків в умовах дистанційного навчання. Проаналізовано наукові дослідження та методичні рекомендації щодо впливу онлайн-освіти на фізичне та психічне здоров'я школярів. Визначено основні ризики дистанційного навчання та шляхи їх подолання: збереження фізичної активності, формування правильного харчування, підтримка психоемоційного стану, залучення ІТ-ресурсів для популяризації здорових звичок. Зроблено висновки щодо необхідності комплексного підходу до формування здорового способу життя підлітків в умовах дистанційного навчання та визначено напрями його вдосконалення.

Ключові слова: здоровий спосіб життя, підлітки, дистанційне навчання, фізична активність, психічне здоров'я.

The article examines the peculiarities of forming a healthy lifestyle among adolescents in the conditions of distance learning. Scientific research and methodological recommendations regarding the influence of online education on the physical and mental health of students are analyzed. The main risks of distance learning and ways of overcoming them are identified: maintaining physical activity, forming proper nutrition, supporting psycho-emotional well-being, and using IT resources to promote healthy habits. Conclusions were drawn regarding the need for a comprehensive approach to the formation of a healthy lifestyle of adolescents in the context of distance learning and directions for its improvement were identified.

Key words: healthy lifestyle, adolescents, distance learning, physical activity, mental health.

Актуальність. Виклик організації здорового способу життя (ЗСЖ) для підлітків входить до числа найактуальніших питань сьогоденної реальності. У підлітковому етапі спостерігається швидке фізичне та ментальне зростання, одночасно відбувається становлення соціальних вмінь, ціннісних орієнтирів і життєвих пріоритетів. Через перехід до дистанційної освіти, викликаний пандемією COVID-19 та поширенням цифрових засобів, молоді підлітки проводять значно більше годин перед моніторами комп'ютерів чи екранами смартфонів. Таке поведіння породжує ряд небезпек для їхнього здоров'я, серед яких – зниження фізичної активності, погіршення постави, ускладнення зору, емоційне вигорання, а також підвищення тривожності і стресових реакцій [1; 7]. Створення здорового способу життя під час дистанційного навчання має дві складові: з одного боку – необхідно обмежити зазначені ризики, а з іншого – використати нові перспективи, які пропонують сучасні технології для стимулювання активності та запобігання захворюванням.

Постановка проблеми. Онлайн-навчання стало незмінною складовою сучасної освітньої системи, проте його вплив на стан здоров'я підлітків вимагає окремого розгляду. За результатами досліджень, саме цей режим навчання призвів до скорочення часу, який підлітки присвячують фізичній активності, і збільшення тривалості сидячого способу життя [6]. Крім того, психологи відзначають підвищення рівня тривожності та ускладнення процесу соціалізації через обмежений контакт із ровесниками [5]. Отже, з'являється необхідність у пошуку дієвих шляхів підтримки та формування здорового способу життя підлітків, враховуючи особливості дистанційної освіти.

Мета даної роботи. Аналіз впливу дистанційного навчання на фізичне та психічне здоров'я підлітків. Пошук шляхів подолання негативних наслідків шляхом впровадження практик, спрямованих на збереження здоров'я.

Аналіз досліджень і публікацій. Збереження фізичного та психічного благополуччя підлітків під час дистанційної освіти стало предметом досліджень як вітчизняних, так і закордонних вчених. Абідова Т.С. і Логвиненко О.В. окреслюють ключові напрямки підтримки психологічного та фізичного здоров'я студентів під час онлайн-навчання, підкреслюючи роль поєднання психологічних і педагогічних підходів [1]. Донець О. звертає увагу на потребу впровадження інноваційних технологій, спрямованих на збереження здоров'я, у процес навчання [2]. Групою фахівців [3] підготовлено навчально-методичний посібник, що спрямований на формування здорових звичок у молоді та передбачає активне включення спортивних і освітніх програм у навчальні заклади. Дослідження вчених зі США та Європи вказують на те, що дистанційне навчання негативно позначається на рівні фізичної активності підлітків, підвищуючи ризик ожиріння та психоемоційних розладів [5; 6].

Виклад основного матеріалу. За даними наукових досліджень, під час переходу до дистанційного навчання підлітки суттєво скоротили час, який вони присвячували фізичним вправам. Така тенденція сприяла виникненню малорухливого способу життя, який підвищує ймовірність появи серцево-судинних патологій та порушень метаболічних процесів [6]. Відсутність регулярних занять фізичною культурою у традиційній формі ще більше послабила інтерес молоді до спорту. Одним із ключових напрямків є включення фізичної активності в навчальний процес. Це можна організувати у вигляді ранкових розминок перед уроками, вправ з фізкультури у формі онлайн-челленджів, застосування мобільних програм, що досліджують рівень активності. Наприклад, учні можуть змагатися у підрахунку кроків чи виконанні вправ у спільних конкурсах, що зміцнює командний дух та підтримує мотивацію. Необхідно також інформувати батьків, адже саме вони можуть створити умови для домашніх тренувань, прогулянок на свіжому повітрі та спільних фізичних занять з дітьми. Це не лише допомагає зберегти здоров'я, а й закладає позитивний приклад здорового сімейного способу життя.

Навчання у дистанційній формі часто створює безладний графік: підлітки можуть залишатися в ліжку до пізньої години, а вранці прокидатися без достатньої підготовчої хвилини перед уроками. Подовження часу, проведеного перед екраном, погіршує якість сну, що, у свою чергу, знижує працездатність і ослаблює імунну систему [2; 7].

Оптимальний денний розпорядок має передбачати: постійний час пробудження і відходу до сну, чергування навчальної діяльності і відпочинку, регулярні фізичні вправи, прогулянки на свіжому повітрі. У вимогах ВООЗ підкреслюється, що підліткам потрібно щоденно виконувати щонайменше 60 хвилин фізичної активності середньої та високої інтенсивності [6]. Тому включення активних перерв у розклад повинно стати обов'язковим.

У період дистанційного навчання у багатьох підлітків сформувалася звичка перекусів під час занять, що часто призводить до збільшення споживання солодощів та фастфуду. Неправильне харчування негативно впливає на когнітивні функції, спричиняє ожиріння та порушення роботи шлунково-кишкового тракту [3]. Важливо проводити інформаційні кампанії у школах щодо правильного харчування, організовувати онлайн-зустрічі з дієтологами, створювати шкільні кулінарні блоги, де учні можуть ділитися рецептами корисних страв. Це підвищує інтерес до здорової їжі й формує нову культуру харчування серед підлітків. Батьки мають контролювати наявність корисних продуктів вдома та заохочувати дітей до приготування здорових страв.

Через дистанційне навчання соціальна ізоляція та стрес стали причинами підвищення тривожності й депресії серед підлітків [1; 5]. Відсутність живого спілкування з однолітками скорочує шанси на соціальну взаємодію, що погіршує їхню самооцінку та відчуття підтримки. Для підтримки психічного благополуччя слід організовувати різні форми

комунікації: спільні проекти, інтересові онлайн-клуби, віртуальні спортивні змагання. Окрім того, необхідно гарантувати підліткам доступ до психологічної допомоги через шкільних фахівців, телефонні довірчі лінії та індивідуальні консультації. Застосування методів саморегуляції – медитація, дихальні практики, арт-терапія – може допомогти учням справлятися зі стресом.

Сучасні технологічні засоби можуть слугувати потужним інструментом просування здорового способу життя. Онлайн-завдання, програми для підрахунку кроків і складання раціону, а також відео-уроки з фітнесу – все це спонукає підлітків підтримувати фізичну активність і стежити за своїм здоров'ям [4]. Поєднання навчальних платформ з інструментами для фізичної активності дає школам можливість розробляти оригінальні проекти, наприклад «здорова перерва», під час якої учні виконують вправи спільно з вчителем. Такі методи перетворюють навчальний процес на інтерактивний і підвищують зацікавленість учнів у заняттях.

За даними наукових досліджень, головними факторами, що формують здорові звички у підлітків, є батьки та освітнє середовище. Спільна діяльність, впровадження практик, орієнтованих на збереження здоров'я, у навчальний процес і приклад дорослих сприяють закріпленню позитивних моделей поведінки [2; 3]. Навчальний заклад має стати простором, у якому питання збереження здоров'я інтегруються у всі предмети – від уроків біології та фізкультури до інших класних годин. Сім'я ж повинна підтримувати ці ініціативи вдома, забезпечуючи постійну фізичну активність і збалансований режим харчування та сну.

Висновки. Формування здорового способу життя підлітків в умовах дистанційного навчання є актуальним завданням сучасної освіти. Огляд літератури та досліджень показав, що онлайн-навчання породжує певні небезпеки для фізичного та психічного здоров'я школярів, проте одночасно відкриває нові можливості для їх подолання. Ключовими напрямками є: забезпечення фізичної активності через онлайн-формати, формування збалансованого харчування, організація режиму дня, робота з психічним добробутом та використання цифрових ресурсів. Значну роль відіграє родина та школа, які повинні виступати напрямками у вихованні здорових звичок. Крім того, висновки свідчать про потребу у системній державній політиці щодо збереження здоров'я підлітків, що має вмістити міжгалузеву взаємодію освіти, медицини та соціальної роботи. Впровадження цільових програм, спрямованих на профілактику малорухливого способу життя, залежності від електронних пристроїв, неправильного харчування та психоемоційних розладів, дозволить підвищити здоров'я молодого покоління. Не менш важливим є підвищення цифрової обізнаності підлітків у галузі здоров'я: застосування смартфонних програм для відстеження фізичної активності, регулювання режиму сну, контролю раціону та психоемоційного стану. Такий підхід сприятиме розвитку усвідомленого ставлення до власного здоров'я. Отже, впровадження принципів здорового способу життя під час дистанційного навчання – це складний багатосторонній процес, який потребує підтримки сім'ї, навчального закладу та держави. Тільки всебічна стратегія дозволить сформувати покоління, яке активно рухається, психологічно стійке і соціально зріле, готове до викликів сучасного світу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Абідова Т. С., Логвиненко О. В. Збереження психічного та фізичного здоров'я студентів під час дистанційного навчання. *Всеукраїнська дистанційна екологічна науково-практична конференція з міжнародною участю «Екологія. Здоров'я людини. Проблеми та перспективи людства»*, Харків, 22.04.2021. С.16-19. URL: <https://dspace.nuph.edu.ua/bitstream/123456789/28407/1/16-19.pdf>

2. Донець О. В., Бугай В. І. Підвищення рухової активності студентів в умовах дистанційної освіти. Проблеми та перспективи розвитку фізичного виховання, спорту і здоров'я людини : матеріали V Всеукр. наук. практ. конф. (23-24 квітня 2020 р.). Полтава :

Сімон, 2020. С. 164–166. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/14106/1/DonetsO.pdf>

3. Формування здорового способу життя. Навчально-методичні рекомендації / Т. Андріученко, О. Вакуленко, В. Волков, Н. Дзюба, В. Коляда, Н. Комарова, І. Пеша, Н. Тілікіна. Київ : ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики», 2018. 100 с. URL: https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Mizhnarodna_dijalnist/zdorovy_i_sposib_zhyttia/metodichka-zoj-a4.pdf

4. Черевко С. В., Дорош В. А., Лутаєва Н. В., Умеренко В. Л., Черевко А. Д. Питання формування рухових умінь і навичок у здобувачів вищої освіти в умовах дистанційного навчання. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова*. Київ, 2023. Серія 15. №3(161). С. 154-159. URL: <https://spppc.com.ua/index.php/journal/article/view/1145/1120>

5. Bourion-Bédès S. et al. The effects of living and learning conditions on the health-related quality of life of children and adolescents during the COVID-19 lockdown in the Frenchgrand Est region. *BMC Public Health*. 517(2022). URL: <https://bmcpublihealth.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12889-022-12941-3>

6. Cortés-Albornoz M. C. Effects of remote learning during COVID-19 lockdown on children and adolescents. *PMC*. 2023. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC10266495>

7. Tesler R. Remote Learning Experience and Adolescents' Well-Being. 2022. *PMC*. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC9498067>

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент Мартинова Н. П.

УДК 37.091.12.011.3:796-051

*Олексій Герич, Олександр Мозолєв
(Хмельницький, Україна)*

РОЛЬ УЧИТЕЛЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ У ФОРМУВАННІ ІНТЕРЕСУ УЧНІВ ДО ЗАНЯТЬ ФІЗИЧНОЮ КУЛЬТУРОЮ ТА СПОРТОМ

У статті розглядається роль учителя фізичної культури у процесі формування стійкого інтересу учнів до занять спортом та фізичною активністю. Проаналізовано основні методи, підходи та педагогічні технології, які сприяють розвитку мотивації школярів до здорового способу життя. Визначено особистісні та професійні якості педагога, що впливають на ефективність формування фізичної культури молодого покоління.

Ключові слова: фізична культура, учитель, мотивація учнів, спортивний інтерес, здоровий спосіб життя, фізичне виховання.

The article considers the role of a physical education teacher in the process of forming a stable interest of students in sports and physical activity. The main methods, approaches and pedagogical technologies that contribute to the development of motivation of schoolchildren to a healthy lifestyle are analyzed. The personal and professional qualities of a teacher that affect the effectiveness of the formation of physical culture of the younger generation are determined.

Key words: physical culture, teacher, student motivation, sports interest, healthy lifestyle, physical education.

Вступ. Фізична культура в школі – це педагогічний процес, що передбачає заняття, спрямовані на фізичний розвиток учнів, формування у них життєво важливих рухових навичок, а також надання знань про здоров'я та фізичну активність. Фізична культура як

навчальна дисципліна відіграє провідну роль у вирішенні завдань розвитку рухової активності учнів та веденню ними здорового способу життя, а особистість учителя стає ключовим чинником успішності цього процесу [2, с. 82]. За даними досліджень, інтерес учнів до занять фізичною культурою та спортом значною мірою залежить від професіоналізму, особистісних якостей та педагогічної майстерності вчителя [3].

Мета статті – проаналізувати ролі учителя фізичної культури у формуванні інтересу учнів до занять фізичною культурою та спортом, визначенні ефективних педагогічних підходів, що сприяють розвитку мотивації школярів.

Результати дослідження. Проблема формування інтересу до занять фізичною культурою та спортом серед учнівської молоді набуває особливої актуальності в контексті погіршення показників фізичного здоров'я дітей та підлітків. Статистичні дані свідчать про зниження рухової активності школярів, збільшення кількості хронічних захворювань та функціональних розладів. У цих умовах учитель фізичної культури повинен не лише забезпечувати засвоєння учнями рухових умінь та навичок, але й формувати в молоді стійку мотивацію до систематичних занять фізичними вправами, виховувати культуру здоров'я та потребу в веденні активного способу життя. Вирішення даного завдання відбувається в таких напрямках:

- особистий приклад вчителя фізичної культури;
- підбір форм та методів роботи з формування інтересу до власного фізичного розвитку учнів;
- створення мотиваційного середовища на уроках фізичної культури;
- взаємодія з батьками та сім'єю;
- професійний розвиток та самовдосконалення вчителя.

Особистий приклад вчителя фізичної культури.

Учитель фізичної культури є не лише транслятором знань і навичок, але й носієм цінностей здорового способу життя, зразком для наслідування та джерелом натхнення для учнів. Дослідження показують, що особистісні якості педагога – ентузіазм, доброзичливість, справедливість, емоційна стабільність – мають вирішальний вплив на ставлення школярів до предмета [2, с. 83]. Власний приклад учителя, його спортивні досягнення, фізична форма та активна життєва позиція створюють потужний мотиваційний імпульс для учнів.

Професійна компетентність учителя включає глибокі знання з теорії та методики фізичного виховання, володіння сучасними педагогічними технологіями, здатність диференціювати навчальний процес відповідно до індивідуальних особливостей учнів [3]. Особливо важливою є здатність педагога адаптувати навчальний матеріал до інтересів та можливостей кожного школяра, створювати ситуації успіху, які підвищують впевненість учнів у власних силах та стимулюють їхнє бажання удосконалюватися.

Педагогічний авторитет учителя фізичної культури базується на поєднанні високого професіоналізму, моральних якостей та здатності до ефективної комунікації з учнями різного віку [3, с. 62]. Важливою складовою авторитету є справедливе оцінювання досягнень учнів, уміння помічати та заохочувати навіть невеликі успіхи, підтримувати в моменти невдач.

Підбір форм та методів роботи з формування інтересу до власного фізичного розвитку учнів.

Ефективність формування інтересу до спорту значною мірою залежить від різноманітності методів та форм організації навчального процесу. Традиційна урочна форма має доповнюватися позакласною та позашкільною роботою: спортивними секціями, гуртками, днями здоров'я, спортивними змаганнями та туристичними походами [1]. Така багатогранність дозволяє учням знайти вид спортивної діяльності, який найбільше відповідає їхнім здібностям та уподобанням.

Сучасні підходи до викладання фізичної культури передбачають використання інноваційних технологій навчання. Ігрові методи, які природно поєднують рухову активність з емоційною насиченістю, є особливо ефективними для молодших школярів та підлітків. Змагальний метод стимулює прагнення до досягнень, розвиває волюві якості, формує здатність до самоаналізу та самовдосконалення [4]. Проектна діяльність у сфері фізичної культури дозволяє інтегрувати теоретичні знання з практичним досвідом, розвиває дослідницькі навички учнів.

Диференційований та індивідуальний підхід до учнів є фундаментальним принципом роботи вчителя фізичної культури. Урахування рівня фізичної підготовленості, стану здоров'я, психологічних особливостей та інтересів школярів дозволяє створити оптимальні умови для розвитку кожної дитини [8]. Особливої уваги потребують учні з низьким рівнем фізичної підготовки або проблемами зі здоров'ям – саме для них важливо сформулювати позитивне ставлення до рухової активності, щоб уникнути закріплення комплексу неповноцінності та відчуження від спорту.

Створення мотиваційного середовища на уроках фізичної культури.

Мотиваційне середовище на уроках фізичної культури формується через систему взаємопов'язаних чинників. Емоційна атмосфера уроку має бути позитивною, доброзичливою, позбавленою надмірного тиску та страху перед невдачею [3]. Учитель має створювати ситуації, в яких учні відчують радість від руху, задоволення від подолання труднощів, гордість за власні досягнення.

Важливим мотиваційним чинником є усвідомлення учнями зв'язку між заняттями фізичною культурою та їхніми життєвими цілями. Учитель має допомагати школярам розуміти, як фізична активність впливає на здоров'я, працездатність, зовнішній вигляд, соціальну успішність [5]. Особливо ефективним є використання прикладів успішних спортсменів, розповіді про роль спорту в житті видатних людей.

Система заохочення та стимулювання має бути різноманітною та гнучкою. Поряд з традиційним оцінюванням доцільно використовувати нематеріальні форми визнання досягнень учнів: грамоти, дипломи, запис до спортивної дошки пошани, публічне визнання успіхів [8]. Важливо заохочувати не лише абсолютні результати, але й індивідуальний прогрес кожного учня, зусилля, які він докладає для досягнення мети.

Взаємодія з батьками та сім'єю.

Формування інтересу до спорту не може обмежуватися лише шкільними заняттями – необхідна співпраця з родинами учнів. Учитель фізичної культури має інформувати батьків про значення фізичної активності для розвитку дитини, надавати рекомендації щодо організації рухового режиму вдома, залучати сім'ї до спортивних заходів. Спільні спортивні свята, батьківсько-дитячі змагання, туристичні походи сприяють формуванню сімейних традицій здорового способу життя та посилюють мотивацію дітей до занять спортом [1, с. 425].

Просвітницька робота з батьками включає індивідуальні консультації, батьківські збори з питань фізичного виховання, інформаційні стенди та буклети. Особливо важливо допомагати батькам у виборі додаткових форм спортивних занять для дитини відповідно до її здібностей та інтересів [3].

Професійний розвиток та самовдосконалення вчителя.

Ефективність роботи учителя фізичної культури з формування інтересу до спорту безпосередньо залежить від його постійного професійного зростання. Участь у методичних об'єднаннях, курсах підвищення кваліфікації, семінарах та вебінарах дозволяє педагогу оновлювати знання про сучасні тенденції в фізичному вихованні, засвоювати нові методики та технології. Вивчення передового педагогічного досвіду, обмін досвідом з колегами, участь у професійних конкурсах сприяють розвитку творчого потенціалу вчителя [6].

Важливою складовою професійного розвитку є рефлексивна діяльність – систематичний аналіз власної педагогічної практики, виявлення проблем та пошук шляхів

їх вирішення. Учитель має бути відкритим до інновацій, готовим експериментувати, але водночас критично оцінювати результати своєї роботи та коригувати підходи відповідно до потреб учнів [7].

Висновки. Роль учителя фізичної культури у формуванні інтересу до занять фізичною культурою та спортом серед учнів є багатогранною та надзвичайно важливою. Педагог виступає як організатор навчального процесу, вихователь, наставник та особистий приклад для наслідування. Ефективність його роботи визначається поєднанням високої професійної компетентності, особистісних якостей, здатності до інновацій та постійного самовдосконалення.

Успішне формування фізкультурного інтересу учнів передбачає використання різноманітних методів та форм роботи, створення позитивного мотиваційного середовища, індивідуальний підхід до кожної дитини. Важливою умовою є співпраця з сім'ями учнів, залучення батьків до процесу фізичного виховання дітей.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Киселиця О., Богданюк А., Богданюк В. Комунікація вчителя фізичної культури у партнерстві зі школярами нової української школи. *PHYSICAL CULTURE AND SPORT: SCIENTIFIC PERSPECTIVE*. 2025. Вип.1. С. 421-427.
2. Матвієнко І. Формування мотивації школярів до занять фізичною культурою та спортом у закладах загальної середньої освіти. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*. 2020. Вип. 3. С. 81-85.
3. Мозолев О.М. Основи педагогічної майстерності вчителя фізичної культури. Навч. посібник. Хмельницький: Видавництво ХГПА, 2025. 126 с.
4. Мозолев О., Хмара М. Формування педагогічної майстерності майбутніх вчителів фізичної культури на заняттях зі спортивних ігор. *Педагогічний дискурс*. 2024. Вип. 36. С. 7-14.
5. Молотильнікова В. С., Прилуцька Ю. Л. Роль педагога у формуванні інтересу до фізичної культури у дітей та підлітків. *The 17th International scientific and practical conference "System analysis and intelligent systems for management"* (May 02–05, 2023) Ankara, Turkey. International Science Group. 2023. 482 p. (p. 245).
6. Моїсєєв С. О., Гузар В. М., Свирида В. С. Нова фізична культура у вимірах інновацій. *Проблеми і перспективи розвитку спортивних ігор та одноборств у закладах вищої освіти*. 2021. Вип. 1. С. 91-94.
7. Хмара М. А., Мозолев О. М. Інформаційно комунікативні технології як засіб мотивації молоді до занять фізичною культурою. *Scientific Collection «InterConf»*. 2023. Вип. 156. С. 608-612.
8. Федик В. А., Палига О. М. Формування позитивної мотивації до занять фізичною культурою школярів 11-14 років. *Ч. I. Секція I. Актуальні проблеми розвитку освіти в сфері фізичної культури*, 2025. С. 77.

ЗНАЧЕННЯ ТА ФОРМИ ФІЗИЧНОЇ РЕКРЕАЦІЇ У ВІЛЬНОМУ ЧАСІ СТУДЕНТІВ ЗВО

У статті розкрито значення фізичної рекреації як важливого чинника збереження та зміцнення здоров'я студентів закладів вищої освіти. Проаналізовано основні форми фізичної активності у вільний час, що сприяють підвищенню працездатності, зниженню рівня стресу та формуванню здорового способу життя. Результати дослідження підкреслюють необхідність популяризації рекреаційної діяльності серед студентської молоді для гармонійного розвитку особистості.

Ключові слова: фізична рекреація, студенти, вільний час, форми активності, здоровий спосіб життя, спорт, відпочинок.

The article reveals the importance of physical recreation as a key factor in maintaining and strengthening the health of higher education students. The main forms of physical activity during leisure time are analyzed, which contribute to increased efficiency, reduced stress levels, and the formation of a healthy lifestyle. The results of the study emphasize the need to promote recreational activities among students for the harmonious development of personality.

Key words: physical recreation, students, free time, forms of activity, healthy lifestyle, sports, recreation.

Актуальність. Сучасні студенти закладів вищої освіти часто ведуть малорухливий спосіб життя через велике навчальне навантаження та активне користування цифровими технологіями. Це негативно впливає на фізичне та психічне здоров'я молоді, знижує працездатність і мотивацію до навчання. Фізичне виховання та різні форми фізичної рекреації у вільний час є важливим засобом профілактики захворювань, формування здорового способу життя та розвитку соціальних навичок студентів [2, с. 15].

Постановка проблеми. Сучасні студенти закладів вищої освіти часто відчувають дефіцит рухової активності через великий обсяг навчальних занять, часте використання гаджетів та недостатнє залучення до організованих форм фізичного виховання. Це призводить до зниження фізичної підготовленості, розвитку малорухливих звичок та негативного впливу на психоемоційний стан молоді [2, с. 16].

Метою даної роботи є дослідження ставлення студентів закладів вищої освіти до занять фізичного виховання та визначення їхніх інтересів у різних формах рухової активності. Крім того, робота спрямована на виявлення ефективних шляхів і методів формування мотивації студентів до систематичних занять фізичною активністю у вільний час, що сприятиме зміцненню фізичного та психічного здоров'я, розвитку соціальних навичок і формуванню здорового способу життя.

Аналіз досліджень та публікацій. Вивчення сучасної наукової літератури дозволяє окреслити основні тенденції та проблеми організації фізичної рекреації серед студентів закладів вищої освіти. Л. Борисевич [1, с. 85] підкреслює, що вільний час студентів часто використовується пасивно, що негативно впливає на фізичне здоров'я та працездатність. Автор наголошує на необхідності активного залучення молоді до різних форм рухової активності як засобу підтримки здорового способу життя. П. Котляр та Т. Круцевич [2, с. 22–30] досліджують мотивацію студентів до занять фізичним вихованням. Вони виявили, що інтерес студентів до самостійних занять фізичними вправами є високим, проте недостатня організація та відсутність системи мотиваційних заходів знижують регулярність участі в активностях. В. Мирошніченко [4, с. 63] звертає увагу на провідні мотиви студентів

аграрних закладів вищої освіти: соціальна взаємодія, покращення фізичної форми та психологічне відновлення. Автор наголошує, що мотиваційні фактори повинні враховувати інтереси та потреби студентів для підвищення ефективності фізичного виховання.

Викладення основного матеріалу. Фізична рекреація становить невід'ємну частину здорового способу життя студентів закладів вищої освіти. У сучасних реаліях велика кількість студентської молоді змушена дотримуватися малорухливого способу життя, що спричинено значними навчальними навантаженнями, інтенсивним використанням цифрових технологій і недостатньою участю в організованих формах фізичної активності. Такий підхід негативно позначається як на фізичному здоров'ї, так і на працездатності й психологічному стані студентів [2, с. 15]. Дослідження фізичної рекреації студентів та шляхів формування їхньої мотивації до занять фізичним вихованням є актуальним, оскільки сприяє зміцненню здоров'я, підвищенню ефективності навчальної діяльності та формуванню соціальних навичок. Вивчення сучасних підходів до організації рухової активності дозволяє оптимізувати використання вільного часу студентів та підвищити інтерес до фізичного виховання [3, с. 39; 5, с. 48].

Фізична рекреація серед студентів може здійснюватися у різних формах, кожна з яких має свої особливості та вплив на здоров'я, фізичну підготовку та психологічний стан.

- Спортивно-масові заходи.
- Фітнес та аеробіка.
- Релаксаційні та оздоровчі практики включають такі заняття, як йога, пілатес, дихальні вправи, стретчинг, медитації та різноманітні релаксаційні комплекси.
- Активний відпочинок на природі.
- Самостійні заняття фізичними вправами.

Усі згадані види фізичної рекреації не тільки сприяють фізичній активності, але й відіграють важливу роль у всебічному розвитку студентів. Регулярні фізичні вправи допомагають зміцнити серцево-судинну систему, підвищити витривалість, покращити функції дихальної та опорно-рухової систем, а також сприяють нормалізації ваги і зменшенню ризику розвитку хронічних захворювань. Це має особливе значення для студентів, які більшу частину часу присвячують навчанню або роботі з малорухливим характером [2, с. 21].

Участь у групових заняттях і командних активностях сприяє розвитку соціальних навичок, умінь ефективної комунікації та командної роботи. Вона допомагає формувати здатність до планування спільної діяльності і налагодження партнерських стосунків [3, с. 40]. Фізична рекреація також відіграє важливу роль у психологічному відновленні: вона сприяє зниженню рівня стресу, покращує емоційний стан, підвищує здатність концентруватися та загальну ефективність у навчальному процесі. Цього можна досягти як за допомогою фізичних вправ, так і завдяки релаксаційним технікам або активному відпочинку на природі [1, с. 87].

Фізична рекреація у вільний час студентів закладів вищої освіти відіграє надзвичайно важливу роль і є невід'ємною частиною здорового способу життя. Дослідження свідчать, що студенти виявляють інтерес до різних видів рухової активності, зокрема до самостійних занять фізичними вправами. Утім, регулярна участь у фізичній рекреації залишається на недостатньому рівні через низку як об'єктивних, так і суб'єктивних причин. Серед таких чинників виділяють значне навчальне навантаження, недостатню мотивацію, обмежену обізнаність щодо доступних форм активного відпочинку та відсутність ефективної системи стимулювання до фізичної активності. Основними формами фізичної рекреації студентів є спортивно-масові заходи, фітнес та аеробіка, релаксаційні і оздоровчі практики, активний відпочинок на природі та самостійні заняття фізичними вправами. Кожна з цих форм має свої особливості та спрямована на розвиток фізичної підготовленості, зміцнення здоров'я, психологічне відновлення та соціальну інтеграцію молоді. Начення фізичної рекреації полягає не лише у підтримці фізичного здоров'я та профілактиці захворювань, але й у

розвитку соціальних навичок, формуванні командної взаємодії, підвищенні психологічної стійкості, зниженні стресу та загального покращення емоційного стану студентів [3, с. 21; 1, с. 86]. Вона сприяє формуванню позитивної мотивації до регулярних занять фізичною активністю та підвищує ефективність використання вільного часу студентів.

Висновки. Комплексний підхід до використання різних форм фізичної рекреації, зосереджений на індивідуальних потребах і вподобаннях студентів, відіграє ключову роль у формуванні здорового способу життя, покращенні працездатності та активізації соціальної взаємодії молоді. Удосконалення системи фізичної рекреації в закладах вищої освіти не лише відповідає вимогам сучасного освітнього процесу, але й є невід'ємною складовою створення гармонійної, фізично та психологічно здорової особистості.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Борисевич Л.В. Фізична активність та вільний час у житті студентської молоді. *Rehabilitation and Recreation*. 2022. № 11. С. 84-89 с. DOI: 10.32782/2522-1795.2022.11.9
2. Котляр П. В. Формування мотивації до занять фізичної культурою і спортом студентської молоді: Кваліфікаційна робота. Київ. 2022. 54 с. URL: <https://reposit.unisport.edu.ua/server/api/core/bitstreams/95201112-0d6f-48f0-a5fd-ee21b66268f2/content>
3. Лахтадир О.В., Соляник Т. В. Мотиваційні фактори до рухової активності студентів. *Фізична культура і спорт у сучасному суспільстві: досвід, проблеми, рішення*: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф., 31.10.2014 р., Київ. С. 39–44. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/4604/1/O_Lahtadir_T_Solyanik_10_14_konf_GL.pdf?utm
4. Мирошніченко В. Провідні мотиви до занять фізичним вихованням у студентів аграрних закладів вищої освіти. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2019. Т. 2, № 66. С. 62–67. DOI: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2019.66-2.12>
5. Олексієнко Я.І., Меньших О.Е., Шахматов В.А., Байда О.Г. Фізична рекреація студентів вищих навчальних закладів: Навч.-метод. посібник. Черкаси, 2017. С. 4–106. URL: <https://eprints.cdu.edu.ua/856/1/oleks.pdf>

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент Мартинова Н. П.

Ангеліна Дебич
(Одеса, Україна)

РОЛЬ УШУ У ФІЗКУЛЬТУРНО-СПОРТИВНІЙ РЕАБІЛІТАЦІЇ СТУДЕНТІВ З ВАДАМИ ЗДОРОВ'Я

У статті розглянуто роль ушу як ефективного засобу фізкультурно-спортивної реабілітації студентів і осіб з вадами здоров'я. Показано, що сучасне ушу, поряд із традиційними функціями бойового мистецтва, виконує значну реабілітаційну та психофізіологічну роль. Узагальнено досвід застосування ушу в реабілітаційних програмах для військових, людей з інвалідністю та літніх осіб.

Ключові слова: ушу, тайцзицюань, реабілітація, студенти з вадами здоров'я, фізкультурно-спортивна адаптація.

The article discusses the role of wushu as an effective means of physical and sports rehabilitation for students and individuals with health problems. It shows that modern wushu, along with its traditional martial arts functions, plays a significant role in rehabilitation and psychophysiology. The article summarises the experience of using wushu in rehabilitation programmes for military personnel, people with disabilities and the elderly.

Key words: Wushu, Taijiquan, rehabilitation, students with disabilities, physical and sports adaptation.

Ушу, або китайська гімнастика бойового типу, давно вийшла за межі спортивних змагань. Сучасні дослідження свідчать про її високу ефективність як засобу профілактики, реабілітації та психофізичного відновлення. Комплекси тайцзицюань, багуачжан та інші внутрішні стилі ушу відзначаються м'якістю, плавністю рухів і акцентом на диханні, рівновазі та концентрації уваги. Саме ці якості роблять їх цінними для використання серед осіб із вадами здоров'я, яким протипоказані інтенсивні або ударні навантаження. Ушу формує правильну поставу, покращує координацію, гнучкість, циркуляцію енергії, стабілізує емоційний стан і сприяє відновленню нервової системи.

У контексті України, де зростає потреба у реабілітаційних програмах для військових і цивільних після травм, ушу може стати доступним і ефективним засобом відновлення. Практики тайцзицюаню та багуачжан характеризуються низьким ударним навантаженням, плавними рухами та концентрацією на диханні, що робить їх безпечними для осіб з обмеженими фізичними можливостями.

Наукові дослідження підтверджують оздоровчу цінність ушу. Регулярна практика тайцзицюаню підвищує адаптаційні можливості організму та стійкість до стресу [6, с. 376]. Більше того, є тенденція відновлювального потенціалу традиційних бойових мистецтв у зменшенні перевтоми й пришвидшенні регенерації після мікротравм [7, с. 882]. Експериментально було доведено, що тайцзицюань знижує ризик падінь, покращує баланс і силу м'язів у літніх людей та осіб зі зниженими функціональними можливостями [3, 4] (табл. 1).

Таблиця 1

Ефекти вибраних стилів ушу у реабілітації

Стиль	Цільова група	Основні результати
Тайцзицюань	Люди похилого віку	Зниження ризику падінь, покращення балансу
Тайцзицюань	Особи зі зниженими функціональними можливостями	Підвищення рівноваги, розвиток сили
Тайцзицюань, Багуачжан	Дорослі та літні люди	Покращення когнітивних функцій, сну, настрою

Отримані дані свідчать, що тайцзицюань може бути ефективно інтегрований у програми профілактики травматизму, корекційної гімнастики та відновлення після операцій. Багуачжан, хоч і досліджений менше, позитивно впливає на психоемоційний стан, сприяє розвитку концентрації та стійкості.

Окремий напрям становить застосування ушу у роботі з ветеранами. За даними досліджень, програми тайцзицюаню та цигун суттєво зменшують прояви посттравматичного стресового розладу, нормалізують сон і сприяють соціальній адаптації військових [1, 2]. Дистанційні курси тайцзи, апробовані у США, показали високу ефективність і прийнятність для пацієнтів із травмами та психологічними розладами. У звітах клінічної практики Міністерства у справах ветеранів США підтверджено, що тайцзи є безпечним, добре переноситься і сприймається пацієнтами як корисна практика у процесі відновлення після травм і психічних розладів [10]. Це дає підстави розглядати ушу як ефективний компонент програм фізкультурно-спортивної реабілітації для військових в Україні.

Для спортсменів-ушуїстів важливим є не тільки тренувальний процес, але й системне відновлення після навантажень. Застосування функціональних тренувальних програм у спортсменів-ушуїстів значно підвищує силу, стрибкові якості та функціональні рухи. Це вказує на перспективність інтеграції реабілітаційних практик у тренувальний процес навіть на етапі підготовки до змагань [5]. Також, цьому сприяє і розробка адаптованої форми тайцзицюаню з підтримкою ваги тіла (BWS-TCY), яка покращує рухливість верхніх кінцівок у пацієнтів із моторними порушеннями [8]. Поєднання тайцзи з дихальними тренуваннями (IMT) підвищує динамічну рівновагу й мобільність [9, с. 153]. Поєднання традиційних і сучасних методів реабілітації в ушу представлено в табл. 2.

Таблиця 2

Поєднання традиційних і сучасних методів реабілітації

Традиційні практики	Сучасні методики	Основні результати
Вправи ушу	Функціональні тренування	Збільшення сили, координації
Тайцзицюань (модифікації)	BWS-TCY	Відновлення моторики рук
Тайцзицюань	Дихальні тренування (IMT)	Покращення рівноваги та мобільності

Сучасний підхід до фізкультурно-спортивної реабілітації базується на синтезі традиційної філософії ушу та доказової медицини. Це дозволяє створювати програми, які поєднують фізичне відновлення з розвитком саморегуляції, концентрації та емоційного контролю. Ушу виступає як багаторівнева система, що зображена на рис. 1.

Рис. 1. Ушу як багаторівнева система фізкультурно-спортивної реабілітації

Ця класифікація демонструє універсальність ушу як реабілітаційного інструменту. Для кожної групи воно виконує специфічну функцію, поєднуючи фізичне тренування з елементами психоемоційного відновлення. Практики ушу дозволяють адаптувати навантаження відповідно до віку, стану здоров'я та рівня підготовки людини. Завдяки цьому ушу ефективно інтегрується у програми лікувальної фізкультури, спортивної медицини та психологічної реабілітації.

Висновки. У контексті сучасної реабілітаційної науки ушу розглядається як інтегративна технологія, що поєднує рухову терапію, психологічну саморегуляцію та елементи соціальної взаємодії. Воно сприяє формуванню у студентів стійких навичок контролю тіла, уваги та емоцій, що є ключовим чинником для їхньої успішної адаптації у навчальному середовищі. Важливо, що комплекс ушу може бути включений до занять спеціальної медичної групи, оскільки не створює надмірного навантаження на серцево-судинну систему, не потребує складного обладнання й має високу мотиваційну складову.

Проведений аналіз підтвердив, що ушу має виражений потенціал як у фізкультурно-спортивній, так і в реабілітаційній діяльності. Дослідження останніх років демонструють його ефективність у відновленні після травм, у роботі з ветеранами, людьми з інвалідністю та особами, які мають хронічну втоми або нервові виснаження. Особливої актуальності це набуває в умовах сучасної України, де збільшується кількість студентів із психофізичними

порушеннями, зумовленими стресом, наслідками бойових дій чи порушенням режиму рухової активності. Впровадження ушу як інструменту фізкультурно-спортивної реабілітації у навчальний процес закладів освіти сприятиме зміцненню здоров'я, покращенню соціалізації та підвищенню психоемоційної стійкості студентської молоді.

Таким чином, гімнастика ушу виступає універсальним засобом розвитку й оздоровлення, який гармонійно поєднує фізичні, психічні та духовні аспекти. Вона не лише підвищує функціональні можливості організму, але й формує у студентів з вадами здоров'я відчуття контролю над тілом і емоціями, знижує рівень тривожності, покращує соціальну адаптацію. Комплексний підхід, що лежить в основі ушу, дозволяє розглядати його як ефективний напрям сучасної фізкультурно-спортивної реабілітації.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Niles B. L., Mori D. L., Silberbogen A. K., Mattocks K. M. Tai Chi and Qigong for Trauma-Exposed Populations: A Critical Review of Clinical Trials. *Journal of Alternative and Complementary Medicine*. 2022. Vol. 28(6). P. 739–750. DOI: 10.1089/acm.2021.0121.
2. Niles B. L., Mori D. L., Winger J. G., et al. Remote Tai Chi for PTSD: A Study Protocol for a Fully Remote Two-Phased Tai Chi Intervention. *Frontiers in Psychology*. 2024. Vol. 15. Article 1329255. DOI: 10.3389/fpsyg.2024.1329255.
3. Chen W., Fu A. S. N., Chan J. S. M., Tsang W. W. N. The Effects of Tai Chi on Falls and Balance in Older Adults: A Meta-Analysis. *Age and Ageing*. 2023. Vol. 52(3). afad024. DOI: 10.1093/ageing/afad024.
4. Nan L., Li J., Zhou J., et al. Evaluating the Effectiveness of Tai Chi in Short- and Medium-Term Interventions: A Systematic Review. *Frontiers in Public Health*. 2024. Vol. 12. Article 1276350. DOI: 10.3389/fpubh.2024.1276350.
5. Wang X., Zhang H., Liu Y. Effects of Functional Training on Strength, Jumping, and Functional Movement in Wushu Athletes. *Journal of Sports Science and Medicine*. 2024. Vol. 23(4). P. 912–919.
6. Tu Z., Li M. Impact of Traditional Chinese Martial Art Wushu on Psychophysiological Adaptation. *Frontiers in Psychology*. 2025. Vol. 16. Article 1503457. DOI: 10.3389/fpsyg.2025.1503457.
7. Wei H., Liu Q., Zhang X. Research on Recovery of Sports Fatigue and Treatment of Micro-Injury in Traditional Martial Arts Athletes. *Journal of Human Sport and Exercise*. 2022. Vol. 17(4). P. 876–885. DOI: 10.14198/jhse.2022.174.15.
8. Zhang L., Chen H., Wang Y., et al. Body Weight-Supported Tai Chi Yunshou Training Improves Upper-Limb Motor Function: A Randomized Controlled Trial. *PLOS ONE*. 2025. Vol. 20(1). e0300347. DOI: 10.1371/journal.pone.0300347.
9. Ferraro F. V., Santoro S., Russo E., et al. Multimodal Respiratory Muscle Training Combined with Tai Chi Improves Dynamic Balance and Mobility in Older Adults. *Aging Clinical and Experimental Research*. 2025. Vol. 37(2). P. 145–155. DOI: 10.1007/s40520-024-02785-6.
10. U.S. Department of Veterans Affairs. Tai Chi and Qigong: Evidence Map of the Literature for Veterans' Health. *VA Whole Health Library*. Washington, DC, 2021.

УДК 796.011.3(072)

Вікторія Замураєва, Ігор Замураєв
(Дніпро, Україна)

ОЗДОРОВЧА ГІМНАСТИКА ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ПРАВИЛЬНОЇ ПОСТАВИ

У статті розглядається важливість правильної постви в житті людини та основні вимоги до її формування. Розкривається роль постви у зміцненні здоров'я, забезпеченні гармонійного фізичного розвитку, розвитку основних рухових якостей і спеціальних умінь для ефективного виконання коригувальних вправ.

Ключові слова: постава, зміцнення здоров'я, коригувальні вправи, фізичний розвиток.

The article discusses the importance of correct posture in human life and the main requirements for its formation. It reveals the role of posture in strengthening health, ensuring harmonious physical development, and developing basic motor qualities and specific skills necessary for the effective performance of corrective exercises.

Keywords: posture, health improvement, corrective exercises, physical development.

Здорова людина не лише живе довше, але й веде повноцінне, активне життя, ділячись своїм досвідом, знаннями та творчими здобутками з іншими. Вона приносить користь своїй сім'ї, суспільству, іншим країнам і всьому людству. Здоров'я тісно пов'язане з красою, зокрема з красою людського тіла. Прагнення до фізичного самовдосконалення сприяє успіху в житті, а постава людини є важливим індикатором її здоров'я та привабливості.

Здоров'я дає нам енергію для реалізації власного потенціалу та досягнення цілей. Людина, яка дбає про своє фізичне та ментальне благополуччя, не лише виглядає краще, але й почувається впевненіше, що позитивно впливає на її стосунки з іншими та професійні успіхи. Наприклад, регулярні заняття спортом чи йогою можуть не тільки зміцнити тіло, але й покращити концентрацію та емоційний стан, що сприяє успіху в різних сферах життя. [1, с. 26]

Краса людського тіла, зокрема гарна постава, також впливає на те, як нас сприймають оточуючі. Люди з прямою спиною та впевненою ходою частіше викликають довіру та повагу. Це не лише естетичний аспект, але й показник внутрішньої гармонії та самоповаги. Розвиваючи своє тіло, ми також розвиваємо впевненість у собі, що відкриває нові можливості для особистісного зростання.

Необхідно розвивати навичку використовувати в повсякденному житті вправи фізичної гімнастики та створювати з них комплекси вправ для всіх груп м'язів тіла.

Постава відіграє надзвичайно важливу роль у житті людини. Вона відображає стан хребта – основи, що утримує все тіло. Таким чином, постава має прямий вплив на здоров'я, що, безперечно, є одним із найважливіших аспектів людського життя. [1, с. 39]

Гарна постава сприяє не лише фізичному здоров'ю, але й психологічному комфорту. Людина з прямою спиною виглядає впевненіше, що позитивно впливає на її соціальні взаємодії та самооцінку. Крім того, правильна постава зменшує навантаження на суглоби та м'язи, що допомагає уникнути хронічного болю та втоми.

Розвиток правильної постви вимагає уваги до щоденних звичок. Наприклад, правильна організація робочого місця, регулярні перерви під час сидячої роботи та вправи для зміцнення м'язів спини можуть значно покращити стан хребта. Це інвестиція в довгострокове здоров'я, яка приносить користь у будь-якому віці.

Визначення постви як просто невимушеної пози під час стояння є надто обмеженим, адже людина постійно виконує різноманітну трудову діяльність, яка супроводжується рухами та зміною положень тіла. Тому постава розглядається ширше – як звичне положення тіла не лише в стані спокою, а й під час руху.

Це означає, що правильна постава формується не лише в статичних позах, а й під час активної діяльності. Наприклад, правильне положення тіла під час роботи за комп'ютером чи виконання фізичних вправ допомагає зменшити навантаження на хребет і суглоби. Розуміння постави в динаміці дає змогу краще піклуватися про здоров'я в повсякденному житті.

Для підтримки правильної постави важливо розвивати усвідомленість рухів. Наприклад, регулярні заняття спортом, такі як плавання чи пілатес, допомагають зміцнити м'язи, що відповідають за стабільність тіла. Крім того, ергономіка робочого місця та правильна організація робочого процесу можуть значно знизити ризик розвитку проблем із поставою. [2, с. 35]

Порушення постави не вважається хворобою, але неправильне положення хребта може створювати проблеми для роботи інших систем організму, зокрема легенів і серця. Такі порушення сприяють розвитку захворювань, які на перший погляд не пов'язані з дефектами постави, наприклад, хронічного бронхіту чи серцево-судинної дистонії. Ослаблення м'язів спини та черевного преса може викликати опущення внутрішніх органів, порушення роботи шлунково-кишкового тракту та інших систем. Тому навіть незначні відхилення постави потребують корекції через зміцнення м'язів, вирівнювання їхнього тону та турботу про загальний стан здоров'я.

Неправильна постава може мати далекосяжні наслідки, адже хребет є основою для правильного функціонування всього організму. Наприклад, сутулість може обмежувати об'єм легень, ускладнюючи дихання, або створювати додаткове навантаження на серце, що з часом може призвести до серйозних проблем. Регулярні вправи, такі як пілатес чи йога, допомагають не лише виправити поставу, але й покращити кровообіг і дихання, що позитивно впливає на здоров'я внутрішніх органів. [2, с. 47]

Крім того, корекція постави сприяє психологічному благополуччю. Людина з прямою спиною виглядає впевненіше, що може покращити її соціальні взаємодії та самооцінку. Впровадження звички регулярно виконувати вправи для м'язів спини та преса, а також звернення уваги на правильне положення тіла під час роботи чи відпочинку, може значно зменшити ризик розвитку супутніх проблем зі здоров'ям.

З фізіологічної точки зору, постава є своєрідною навичкою, що формується через взаємодію різних частин тіла. Вона являє собою комплекс умовних рефлексів, які забезпечують підтримку звичного положення тіла в просторі.

Ця навичка розвивається протягом життя і залежить від того, як ми використовуємо своє тіло в повсякденних ситуаціях. Наприклад, правильна постава формується завдяки скоординованій роботі м'язів, нервової системи та суглобів, які разом забезпечують стабільність і баланс. Регулярна фізична активність, спрямована на розвиток координації та зміцнення м'язів, допомагає закріпити цю навичку та уникнути порушень постави. [1, с. 67]

Для підтримки правильної постави важливо звертати увагу на дрібні деталі щоденного життя, такі як положення тіла під час сидіння чи ходьби. Наприклад, використання ергономічних стільців або виконання вправ для розтягування м'язів шиї та спини може допомогти сформувати здорові рефлексі, які автоматично підтримують правильне положення тіла. Це не лише покращує фізичний стан, але й підвищує загальну якість життя.

Природні вигини хребта, такі як шийний і поперековий лордоз, а також грудний і крижово-куприковий кіфози, забезпечують підтримку рівноваги тіла та сприяють правильному розподілу маси під час вертикального положення.

Ці вигини діють як природні амортизатори, що зменшують навантаження на хребет і суглоби під час руху чи тривалого стояння. Наприклад, поперековий лордоз допомагає рівномірно розподіляти вагу тіла, зменшуючи ризик травм у нижній частині спини. Регулярні вправи, спрямовані на зміцнення м'язів спини, живота та стегон, сприяють збереженню природних вигинів і підтримці здорової постави. [1, с. 88]

Крім того, правильне функціонування вигинів хребта впливає на загальну рухливість і комфорт у повсякденному житті. Наприклад, заняття йогою чи пілатесом допомагають підтримувати гнучкість хребта, що дозволяє уникнути скутості та болю. Усвідомлене ставлення до положення тіла під час роботи чи відпочинку також відіграє важливу роль у збереженні здоров'я хребта.

Ключову роль у формуванні правильної постави відіграє не стільки абсолютна сила м'язів, скільки їхній рівномірний розвиток і правильний розподіл м'язової тяги. Це означає, що для здорової постави важлива гармонія між різними групами м'язів, а не лише їхня потужність. Наприклад, надмірне зміцнення одних м'язів без уваги до інших може призвести до дисбалансу, що негативно позначається на хребті. Вправи, спрямовані на розвиток усіх м'язових груп, такі як йога чи пілатес, допомагають досягти цієї гармонії, підтримуючи правильне положення тіла.

Крім того, рівномірний розвиток м'язів сприяє не лише фізичному здоров'ю, але й покращує координацію та гнучкість. Наприклад, заняття плаванням чи гімнастикою зміцнюють м'язи спини, живота та ніг, що дозволяє тілу природно утримувати правильну поставу без зайвих зусиль. Такий підхід до фізичного розвитку допомагає уникнути травм і підвищує якість життя. [1, с. 69]

Поради для щоденної профілактики.

1. Усвідомлене підтримання постави. Регулярно нагадуйте собі тримати спину прямо та відводити голову назад. Для цього можна використовувати стікери як візуальні підказки або налаштувати сповіщення на телефоні.

Ця звичка допомагає уникнути сутулості та зменшує навантаження на хребет, що особливо важливо для людей із сидячою роботою.

Крім того, свідомий контроль постави підвищує впевненість у собі та покращує зовнішній вигляд. Пряма спина та розправлені плечі створюють враження зібраності, що позитивно впливає на соціальні взаємодії. Регулярна практика таких нагадувань із часом перетворює правильну поставу на природну частину повсякденного життя.

2. Налаштування робочого місця:

- Організуйте робоче місце так, щоб сидіти рівно, уникаючи сутулості.
- Розташуйте монітор комп'ютера так, щоб його верхній край був на рівні очей.
- Переконайтеся, що спина повністю спирається на спинку стільця.
- Використовуйте ергономічне крісло з належною підтримкою попереку.

Правильно облаштоване робоче місце значно знижує ризик порушень постави та дискомфорту в спині. Наприклад, використання регульованого крісла чи підставки для монітора допомагає підтримувати природні вигини хребта. Додавання поперекової подушки може ще більше посилити комфорт і підтримку під час тривалої роботи.

3. Обмеження часу роботи з гаджетами. Під час використання смартфонів чи планшетів тримайте їх на рівні очей, щоб уникнути нахилу голови вниз, який може викликати перенапруження ший.

Ця рекомендація допомагає запобігти так званому «синдрому текстової ший», коли тривале опускання голови до гаджета спричиняє біль у ший та спині. Наприклад, використання підставки для телефону чи планшета дозволяє зручно тримати пристрій на потрібному рівні. Обмеження часу роботи з гаджетами також зменшує загальне навантаження на хребет.

4. Регулярне чергування положень. Робіть перерви кожні 30–45 хвилин, щоб встати, порухатися та виконати кілька простих вправ на розтяжку, що допоможе уникнути тривалого перебування в одній позі.

Такі перерви сприяють покращенню кровообігу, зменшенню м'язової напруги та підтримці здоров'я хребта. Наприклад, коротка прогулянка чи кілька хвилин вправ, таких як обертання плечима чи нахили, можуть значно знизити відчуття скутості. Це особливо важливо для тих, хто проводить багато часу в сидячому положенні.

Крім того, зміна положень тіла допомагає підтримувати м'язовий тонус і гнучкість. Формування звички регулярно рухатися протягом дня є важливим кроком до збереження здорової постави та профілактики болю в спині. [2, с. 62]

5. Розвиток гнучкості. Для формування правильної постави важлива не лише сила м'язів спини, а й гнучкість хребта, яка забезпечує плавність рухів і знижує ризик травм.

Гнучкість хребта відіграє ключову роль у підтримці здоров'я опорно-рухової системи та дозволяє виконувати різноманітні рухи без дискомфорту. Регулярна практика таких вправ сприяє підтримці природних вигинів хребта та покращує координацію. [3, с. 50]

Статура людини зазнає змін протягом життя під впливом вікових особливостей, хвороб чи інтенсивних фізичних навантажень, які впливають на розміри та контури тіла. Статура є зовнішньою оболонкою опорно-рухової системи, тоді як постава визначає її положення у тривимірному просторі.

Можна зробити висновок, що статура (або соматотип) значною мірою визначається генетикою, тоді як постава формується способом життя кожної людини.

Таким чином, хоча генетика задає основу для будови тіла, постава залежить від наших щоденних звичок, таких як рухова активність, правильне сидіння чи заняття спортом. Наприклад, регулярні вправи для зміцнення м'язів спини та кору можуть значно покращити поставу, навіть якщо природна статура не є ідеальною. Турбота про спосіб життя дозволяє кожному впливати на свою поставу та загальний вигляд. [3, с. 190]

Регулярні заняття спортом і правильна постава сприяють не лише фізичному благополуччю, але й покращують настрій і продуктивність. Здоров'я є фундаментом, який дозволяє людині реалізовувати свої цілі та насолоджуватися життям повною мірою.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Григор'єв В. Ю. Основи фізичного виховання. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2015. 384 с.
2. Євмінов В. В., Пилипко Д. Д., Куделя І. О. Формування правильної постави людини з використанням тренажера «Профілактор Євмінова». Київ, 2022. 144 с.
3. Соловей О. П. Фізична культура у здоровому способі життя. Львів: Видавництво ЛНУ, 2020. 212 с.

УДК 373.5.015.31/.091.4:796.011.3(430)

*Юрій Кушнірук, Олександр Мозолєв
(Хмельницький, Україна)*

СУЧАСНА СИСТЕМА ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ У ШКОЛАХ НІМЕЧЧИНИ

Фізична культура в школах Німеччини розглядається як засіб підтримки здоров'я та всебічного розвитку особистості. Вона базується на поєднанні традиційних та інноваційних методик навчання. Особливу увагу в німецьких школах приділяють інклюзивності та соціальній взаємодії.

Ключові слова: *фізичне виховання, школи Німеччини, інноваційні технології, інклюзивні практики, здоров'я учнів.*

Physical education in German schools is seen as a means of maintaining health and comprehensive development of the individual. It is based on a combination of traditional and innovative teaching methods. Particular attention is paid in German schools to inclusivity and social interaction.

Key words: *physical education, German schools, innovative technologies, inclusive practices, student health.*

Вступ. Система фізичного виховання в Німеччині є однією з найрозвиненіших у Європі, адже вона поєднує традиції, державну підтримку, науковий підхід і сучасні педагогічні технології. У німецьких школах фізична культура розглядається не лише як засіб підтримки здоров'я, а як важлива частина формування особистості, соціалізації та виховання громадянської відповідальності. Німеччина історично має глибокі традиції розвитку спорту та рухової активності, які сягають ще XIX століття – періоду становлення гімнастичних товариств (Turnvereine), що стали основою сучасної системи масового спорту. Сьогодні ця традиція поєднується з новітніми педагогічними підходами, цифровими технологіями та інклюзивними принципами освіти. Досвід Німеччини є надзвичайно цінним для України, адже він демонструє, як фізичне виховання може стати не лише навчальною дисципліною, а й ефективним інструментом розвитку здорової, соціально активної та відповідальної молоді.

Мета статті – проаналізувати особливості сучасної системи фізичного виховання у школах Німеччини та визначити напрями її можливого застосування в українських освітніх закладах.

Результати дослідження. Сучасна система фізичного виховання у німецьких школах характеризується комплексним і системним підходом до розвитку учнів. Вона базується на поєднанні традиційного спортивного досвіду, науково обґрунтованих методик, інноваційних педагогічних технологій та соціокультурних аспектів виховання. Дослідження у цій сфері дозволяють виділити кілька ключових напрямів, що визначають ефективність системи.

1. Організаційна структура та програми навчання. Уроки фізичного виховання є обов'язковими для всіх учнів і проводяться щонайменше двічі на тиждень. Програми фізкультури структуровані за віковими групами: молодші учні (6–10 років) виконують вправи на розвиток координації, гнучкості та загальної рухової активності, що закладає основу для подальшого фізичного розвитку. Для старших учнів (11–18 років) передбачено більш спеціалізовані заняття, які включають розвиток сили, витривалості, швидкості та техніки виконання спортивних вправ. Крім того, у школах широко застосовують модульний підхід: учні можуть обирати спортивні дисципліни за власними інтересами, що підвищує мотивацію до занять та формує відповідальність за власний розвиток [7].

2. Інноваційні педагогічні та технологічні підходи. Значна увага приділяється використанню цифрових технологій. У багатьох школах застосовують системи відеоаналізу рухів, електронні трекери активності, мобільні додатки для оцінювання прогресу та відстеження індивідуальних досягнень учнів. Ці інструменти дозволяють педагогам більш точно визначати слабкі та сильні сторони учнів, адаптувати програми під потреби кожного та контролювати динаміку розвитку фізичних показників. Також застосовуються методики ігрового навчання та проєктного підходу, які сприяють розвитку креативності, командної роботи та самостійності дітей [5].

3. Інклюзивність та соціальна взаємодія. Німецькі школи активно впроваджують інклюзивні практики у фізичне виховання. Учні з різними фізичними або психомоторними особливостями беруть участь у загальних заняттях з підтримкою асистентів або спеціального обладнання. Дослідження показують, що інклюзивний підхід сприяє формуванню емпатії, соціальної відповідальності та комунікативних навичок серед усіх учнів [4]. Крім того, участь у спільних спортивних активностях покращує самопочуття дітей із особливими потребами та зміцнює їхню самооцінку.

4. Вплив на фізичне та психічне здоров'я учнів. Регулярні заняття фізичною культурою позитивно впливають на фізичний стан дітей: покращується серцево-судинна діяльність, зміцнюється опорно-руховий апарат, знижується ризик розвитку ожиріння та метаболічних порушень. Окрім цього, дослідження показують, що фізична активність у школі сприяє стабілізації психоемоційного стану учнів, зменшенню рівня стресу та тривожності, підвищенню концентрації та когнітивної діяльності. Школи також інтегрують програми

здорового способу життя, включаючи навчання основам правильного харчування, режиму сну та профілактики стресу, що підкріплює комплексний підхід до розвитку дітей [1].

5. Співпраця зі спортивними клубами та позашкільними програмами. Багато німецьких шкіл підтримують партнерські відносини з місцевими спортивними клубами (Turnvereine) та організаціями. Це дозволяє учням відвідувати додаткові тренування, брати участь у змаганнях та спортивних заходах різного рівня. Така співпраця мотивує дітей до систематичної фізичної активності поза школою, допомагає виявляти талановитих спортсменів та формує культуру здорового способу життя у молоді. Дослідження показують, що учні, які беруть участь у позашкільних спортивних програмах, демонструють вищий рівень дисципліни, кращі соціальні навички та більш активну громадську позицію [3].

6. Розвиток соціальних і життєвих компетенцій. Крім фізичного розвитку, уроки фізкультури в Німеччині спрямовані на формування соціальних компетенцій. Спортивні ігри та командні види спорту розвивають здатність працювати у групі, лідерські навички, самоконтроль і вміння вирішувати конфлікти. Дослідження свідчать, що учні, які регулярно займаються спортом, демонструють кращу академічну успішність та більш високу мотивацію до навчання, а також формують стійкі соціальні зв'язки з однолітками [6].

7. Застосування індивідуального підходу до учнів. Одним із ключових результатів досліджень є висока ефективність індивідуалізації навчального процесу. Вчителі фізкультури розробляють персоналізовані плани тренувань, враховуючи фізичну підготовку, стан здоров'я та інтереси кожного учня. Це дозволяє уникати перевантажень, зменшувати ризик травм та підвищувати мотивацію до систематичних занять.

Значну роль у підвищенні якості фізичного виховання відіграє інтеграція сучасних технологій, таких як відеоаналіз рухів, електронні трекери активності та мобільні додатки для контролю прогресу, що дозволяє педагогам приймати обґрунтовані рішення та враховувати індивідуальні потреби кожного учня [5].

Особливу увагу в німецьких школах приділяють інклюзивності та соціальній взаємодії. Учні з різними фізичними або психомоторними особливостями беруть участь у загальних заняттях, що формує емпатію, толерантність і соціальну відповідальність серед усіх учнів. Регулярні заняття фізичною культурою зміцнюють серцево-судинну систему, опорно-руховий апарат, сприяють зниженню ризику ожиріння та покращують психоемоційний стан дітей. Комплексний підхід, що включає навчання здоровим звичкам, правильному харчуванню та режиму сну, допомагає формувати у молоді навички підтримки здорового способу життя, необхідні у дорослому віці.

Фізичне виховання в Німеччині також направлене на розвиток соціальної компетенції учнів, формування лідерських якостей, уміння працювати в команді, самоконтроль та стресостійкість. Дослідження показують, що активні у спорті діти демонструють вищу академічну успішність, більш активну громадську позицію та здатність до самостійного прийняття рішень [2].

Досвід Німеччини щодо організації навчального процесу з фізичного виховання у закладах середньої освіти має велике практичне значення для українських шкіл, адже він демонструє можливості інтеграції інклюзивного підходу, застосування цифрових технологій для оцінювання та контролю прогресу, розробки індивідуалізованих програм розвитку фізичних і соціальних компетенцій, а також підтримки позашкільної спортивної активності та співпраці зі спортивними клубами. Запозичення таких практик сприятиме формуванню в Україні здорової, соціально активної та відповідальної молоді, що здатна реалізувати свій потенціал у суспільстві та підтримувати активний спосіб життя.

Висновки. Дослідження показують, що сучасна система фізичного виховання у Німеччині є комплексною та багаторівневою, оскільки охоплює фізичний, психологічний та соціальний розвиток учнів. Уроки фізкультури сприяють формуванню цілісної особистості, розвитку самоконтролю, дисципліни та відповідальності за власне здоров'я,

що робить фізичну культуру не лише навчальною дисципліною, а й потужним інструментом виховання. Персоналізовані плани занять адаптовані до фізичних можливостей та інтересів учнів, дозволяють підтримувати мотивацію до регулярних занять, забезпечують безпеку та підвищують ефективність навчального процесу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бакіко І. В., Міндюк І. О. Зарубіжний досвід організації фізичного виховання в загальноосвітніх школах. *Трансформація освіти в контексті процесів глобалізації*: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф., м. Дніпро, 12 березня 2021 р. Дніпро: Міжнародний гуманітарний дослідницький центр, 2021. С. 81-83.
2. Мозолев О. М. Європейський досвід упровадження технологій розвитку освіти у сфері фізичної культури і спорту. *Актуальні проблеми розвитку освіти в сфері туризму, фізичної культури та спорту*: матеріали VII Всеукраїнської наук.-практ. конф., м. Хмельницький, 2-3 квітня 2024 р. частина II, ХГПА, 2024. С. 70-74.
3. Турчик І. Х. Фізичне виховання і спорт у шкільній освіті Європи: монографія. Дрогобич : Швидкодрук, 2017. 138 с.
4. Deretik A., Tiemann H. Integration im Sport–Inklusion im Sport–Diskurse und Perspektiven. *Sport in Kultur und Gesellschaft: Handbuch Sport und Sportwissenschaft*. Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg, 2021. p. 73-96.
5. Klinge A., Przybylka N. Digitalisierung in der Sportlehrer innenbildung: alte Fragen neu gestellt. Deutsche Sporthochschule Köln, 2021. P. 54-60.
6. Scherenberg V., Pundt J. Gesundheit in Bewegung: Herausforderungen und Möglichkeiten körperlicher Aktivierung. BoD–Books on Demand, 2022. 162 p.
7. Zimmermann J. Gesundheitsförderung durch schulischen Sport. Heidelberg, 2021. 134 p.

УДК 796:37.014.611

Олександр Лещенко
(Дніпро, Україна)

ЕФЕКТИВНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ ПРОГРАМ, СПРЯМОВАНИХ НА ПОПУЛЯРИЗАЦІЮ СПОРТУ ТА ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

У статті проаналізовано ефективність державних програм, спрямованих на популяризацію спорту та фізичного виховання в Україні. З'ясовано основні напрями реалізації державної політики у сфері фізичної культури, виявлено чинники, що знижують результативність заходів, зокрема недостатнє фінансування, нерівномірний розвиток інфраструктури та низьку мотивацію населення до занять спортом. Доведено, що підвищення ефективності можливе за умови системного підходу, стабільної фінансової підтримки, посилення інформаційно-просвітницької роботи та взаємодії держави з місцевими громадами і громадськими організаціями. Зроблено висновки, що державні програми мають значний потенціал у формуванні культури здорового способу життя, однак потребують подальшого вдосконалення для забезпечення реального зростання фізичної активності населення та розвитку спорту в Україні.

Ключові слова: державні програми, спорт, фізичне виховання, популяризація спорту, фізична активність, здоровий спосіб життя, мотивація до занять спортом, спортивна інфраструктура.

The article analyzes the effectiveness of state programs aimed at promoting sports and physical education in Ukraine. The main directions of state policy in the field of physical culture have been identified, as well as the factors that reduce the effectiveness of these initiatives,

including insufficient funding, uneven infrastructure development, and low public motivation for sports participation. It has been proven that improving effectiveness is possible through a systematic approach, stable financial support, enhanced information and educational activities, and cooperation between the state, local communities, and public organizations. The conclusions indicate that state programs have significant potential in shaping a culture of healthy living but require further improvement to ensure real growth in physical activity among the population and the overall development of sports in Ukraine.

Key words: state programs, sport, physical education, promotion of sport, physical activity, healthy lifestyle, motivation for sports participation, sports infrastructure.

Актуальність. Сьогодні питання популяризації спорту та фізичного виховання є надзвичайно важливим для українського суспільства. Здоров'я нації напряму впливає на економічний розвиток держави, обороноздатність та якість життя населення.

За даними ВООЗ, значна частина населення веде малорухливий спосіб життя, що спричиняє ріст захворювань серцево-судинної системи, ожиріння та інших хронічних недуг. Урбанізація, технологічна залежність і складна соціально-економічна ситуація знижують мотивацію людей до занять спортом. Фізичне виховання сприяє формуванню дисципліни, командної роботи та патріотизму, що є актуальним у сучасних умовах. Спорт стає важливим фактором реабілітації військовослужбовців, підтримки психологічного здоров'я населення та зміцнення суспільної єдності.

Отже, ефективність державних програм у сфері спорту визначає не лише фізичний стан громадян, а й соціальну стабільність та перспективи розвитку країни в цілому.

Постановка проблеми. Фізичне виховання та спорт є важливими складовими здорового способу життя, соціального розвитку та національної безпеки. Держава декларує підтримку цієї сфери через низку програм і стратегій, спрямованих на розвиток масового спорту, покращення інфраструктури, залучення молоді до активних занять.

Однак фактична ефективність цих програм часто не відповідає очікуванням. Попри створення спортивних майданчиків і організацію заходів, рівень фізичної активності населення залишається низьким. Значна частина громадян не залучена до регулярних занять спортом через соціально-економічні труднощі, нестачу якісних умов у громадах, обмежений доступ до сучасних спортивних об'єктів, а також слабку інформаційну підтримку.

Таким чином, проблема полягає у протиріччі між задекларованими державними цілями щодо популяризації спорту та реальними результатами їх виконання. Це потребує критичної оцінки ефективності існуючих програм, визначення їх сильних і слабких сторін, а також пошуку шляхів підвищення їхнього впливу на суспільство.

Мета даної роботи є аналіз ефективності державних програм, спрямованих на популяризацію спорту та фізичного виховання в Україні, виявлення їхніх результатів та недоліків, а також визначення напрямів удосконалення для підвищення рівня фізичної активності населення й формування культури здорового способу життя. Дослідження спрямоване на встановлення відповідності задекларованих державою цілей фактичним результатам їх реалізації. Окрему увагу приділено пошуку шляхів підвищення доступності спорту для різних соціальних груп та регіонів країни.

Аналіз досліджень та публікацій. Проблему ефективності державних програм у сфері спорту та фізичного виховання досліджували багато педагогів і науковців. Так, Н.М. Скрипник (2019) аналізує розвиток фізичної культури в освітньому середовищі, В.В. Петров (2020) – державну політику у сфері масового спорту, О.В. Крамаренко (2019) – питання фінансування, Т.М. Бугай (2020) – формування культури здорового способу життя, а С.М. Філіппов (2021) – роль місцевого самоврядування у розвитку спортивної інфраструктури.

У наукових працях значна увага приділяється й офіційним документам: «Стратегії розвитку фізичної культури і спорту до 2028 року», програмі «Здорова Україна», Закону України «Про фізичну культуру і спорт», а також шкільним лігам та цільовим програмам розвитку масового спорту. Дослідження показують, що попри наявність державних ініціатив, їх ефективність потребує постійного вдосконалення та адаптації до сучасних умов.

Викладення основного матеріалу. Державні програми у сфері фізичного виховання та спорту мають важливе соціальне значення, оскільки спрямовані на формування здорового способу життя, підвищення рівня фізичної активності населення та розвиток спортивної інфраструктури [2]. Вони визначають пріоритети державної політики й окреслюють шляхи залучення громадян до спорту.

Однією з ключових програм є Національна стратегія розвитку фізичної культури і спорту до 2028 року, яка передбачає модернізацію спортивних об'єктів, розвиток масового спорту та створення умов для занять фізичною культурою у всіх вікових групах [1]. Вона має на меті інтеграцію України у європейський спортивний простір.

Програма «Здорова Україна» стала однією з наймасштабніших ініціатив останніх років. Вона включала облаштування «активних парків» у містах і громадах, проведення масових спортивних заходів та організацію безкоштовних тренувань для населення [4]. Такі дії створюють можливість залучення широких верств суспільства.

Особливе місце займають «Шкільні ліги України», що мотивують учнів до участі в командних видах спорту та формують спортивні традиції у закладах освіти [3]. Ця програма не лише розвиває фізичну культуру серед дітей і підлітків, а й виховує дисципліну, командний дух і патріотизм.

Попри позитивні зрушення, ефективність державних програм часто обмежується браком фінансування та нерівномірним розвитком спортивної інфраструктури. У сільській місцевості й малих громадах можливості для занять спортом значно гірші, ніж у великих містах [6]. Це створює соціальну нерівність у доступі до фізичної активності.

Іншою проблемою є формальний підхід до реалізації деяких програм. Частина заходів організовується лише для звітності й не має системного характеру [9]. Внаслідок цього знижується довіра населення та втрачається мотивація до участі.

Дослідники також підкреслюють низький рівень мотивації громадян до регулярних занять спортом [7]. Причинами є брак часу, фінансові труднощі, а також слабка інформаційна кампанія щодо користі фізичної активності.

Водночас там, де відбувається співпраця між державою, місцевим самоврядуванням і громадськими організаціями, результати значно кращі. Прикладом можуть бути спільні проєкти з облаштування спортивних просторів, організація місцевих фестивалів спорту та залучення приватних партнерів [10].

Перспективним напрямом вважається розвиток інклюзивного спорту. Програми для людей з інвалідністю не лише сприяють їх соціалізації, але й формують толерантність та рівність у суспільстві [5]. Це відповідає європейським стандартам розвитку спорту.

Отже, аналіз свідчить, що державні програми мають значний потенціал, проте їхня ефективність потребує підвищення. Для цього необхідні: стабільне фінансування, чіткий контроль за виконанням, забезпечення рівного доступу до спорту для різних соціальних груп і активна пропаганда здорового способу життя [1].

Висновки. Державні програми сприяють популяризації спорту, розвитку фізичної активності та модернізації спортивної інфраструктури в Україні. Водночас їхня ефективність обмежується недостатнім фінансуванням, нерівномірним розвитком територій та низькою мотивацією населення. Підвищити результативність можна шляхом системного підходу, контролю за виконанням програм, забезпечення рівного доступу до занять спортом та активної інформаційно-просвітницької роботи. Співпраця держави, місцевих органів влади та громадських ініціатив дозволяє досягти реальних позитивних результатів у сфері фізичного виховання та формування культури здорового способу життя.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Глобальний план дій ВООЗ щодо фізичної активності 2018–2030. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/vooz-predstavila-globalnij-plan-dij-dlya-pidvishennya-rivnya-fizichnoyi-aktivnosti-moz>
2. Закон України «Про фізичну культуру і спорт». Ст. 26. Редакція від 12.10.2025, підстава – 4514-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/3808-12?utm_source=chatgpt.com#Text
3. Матеріали сайту «Міністерство освіти і науки України». Програма «Пліч-о-пліч всеукраїнські шкільні ліги». URL: https://mon.gov.ua/news/plich-o-plich-vseukrainski-shkilni-lihy-vidomo-de-vidbudetsia-final?utm_source=chatgpt.com
4. Національна стратегія «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація». Кабінет Міністрів України, 2020., URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-zahodiv-shchodo-realizaciyi-nacionalnoyi-strategiyi-z-ozdorovchoyi-ruhovoyi-t190820>
5. Пирог А.С. Інтеграція осіб з інвалідністю у спортивну діяльність: аналіз сучасного стану та перспективи розвитку: кваліфікаційна робота. Суми, 2024. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d2d99b72-ea69-4e18-9c6e-fd78d3a8692d/content>
6. Приходько В.В. Розвиток спорту в умовах об'єднаних територіальних громад: монографія. Дніпро: Інновація, 2020. 292 с. URL: <http://infiz.dp.ua/misc-documents/repozit/monograf/monog-2024-06.pdf>
7. Ребрина А.А. Реалізація державної політики у сфері фізичної культури та масового спорту в Україні. *Нові технології навчання*. Київ, 2024. № 98. С. 175–182. URL: <https://journal.org.ua/index.php/ntn/article/view/411>
8. Стратегія розвитку фізичної культури і спорту до 2028 року. Постанова КМУ від 4 листопада 2020 р. №1089. Київ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1089-2020-%D0%BF?utm_source=chatgpt.com#Text
9. Шапошнікова В.О. Публічно-управлінська діяльність у сфері оздоровлення та відпочинку дітей: регіональний аспект: кваліфікаційна робота магістра. Запоріжжя, 2020. URL: https://dspace.znu.edu.ua/jspui/bitstream/12345/2858/1/%D0%A8%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D1%88%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf?utm_source=chatgpt.com
10. Шевчук І.В. Громадські організації та органи державної влади в сфері фізичної культури: правовий механізм взаємодії. Дніпро, 2019. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=725>

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент Мартинова Н. П.

УДК 373.5.015.31:796.011.3:005.32

*Павло Лишень, Олександр Мозолєв
(Хмельницький, Україна)*

ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЇ УЧНІВ СЕРЕДНЬОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ДО ЗАНЯТЬ ФІЗИЧНОЮ КУЛЬТУРОЮ

Мотивація є головним чинником, який стимулює учнів до систематичних занять фізичними вправами. Мотивація формується під впливом комплексного поєднання внутрішніх прагнень та зовнішніх стимулів середовища, що забезпечує формування позитивного ставлення учня до занять фізичними вправами та ведення здорового способу життя.

Ключові слова: мотивація, рухова активність, фізична культура, урок, учні середнього шкільного віку.

Motivation is the main factor that stimulates students to systematically engage in physical exercises. Motivation is formed under the influence of a complex combination of internal aspirations and external environmental stimuli, which ensures the formation of a positive attitude of the student towards physical exercises and leading a healthy lifestyle.

Key words: motivation, physical activity, physical culture, lesson, middle school students.

Вступ. Від рівня фізичної активності школярів залежить не тільки їхнє здоров'я, але й працездатність, навчальна успішність та соціальна адаптація. Але багаторічні дослідження науковців засвідчують спад інтересу до занять фізичною культурою, пов'язаний із пасивним стилем життя, розповсюдженням гаджетів та відсутністю належної уваги до систематичної роботи з розвитку фізичної культури в закладах освіти [1; 4; 5].

Мотивація діє головним чинником, який стимулює учнів до систематичних занять фізичними вправами. Вона визначає особистісні пріоритети розвитку школяра. Звідси впливає завдання вчителя фізичної культури не тільки у розвитку фізичних якостей учнів, але й у формуванні позитивного ставлення до занять фізичною культурою, розвитку внутрішнього інтересу до власного фізичного розвитку та веденні здорового способу життя.

Мотивація – це внутрішній процес, який спонукає людину до діяльності, визначає її напрям, інтенсивність і наполегливість у досягненні мети [8]. Вона включає потреби, інтереси, цінності, переконання та зовнішні стимули, що впливають на поведінку. У сфері фізичної культури мотивація визначає бажання людини займатися руховою активністю, підтримувати здоровий спосіб життя та вдосконалювати фізичні якості. Високий рівень мотивації є основою для формування стійкого інтересу до фізичних вправ і спорту [1].

Мета статті – проаналізувати особливості формування мотивації до занять фізичною культурою в учнів середнього шкільного віку.

Результати дослідження. Питання формування мотивації до занять фізичною культурою займає важливе місце в системі фізичного виховання учнів середнього шкільного віку. У своїх дослідженнях Н. Хлус приділяє увагу вивченню чинників, що мають вплив на рівень фізичної активності школярів, та пошуку дієвих шляхів підвищення внутрішньої мотивації до занять. Авторка зазначає, що середній шкільний вік найбільш сприятливий для формування свідомого відношення до власного здоров'я, розвитку самостійності, самопізнання й фізичної потреби в вдосконаленні. Мотиваційна область підлітків розглядається як складне поєднання зовнішніх і внутрішніх чинників, де найбільш вагому роль відіграють пізнавальні інтереси, соціальні мотиви, самооцінка й емоційне задоволення від рухової діяльності [5].

В дослідженні С. Матвієнко та П. Щербак відзначається, що формування мотивації до занять фізичною культурою залежить від комплексу зовнішніх і внутрішніх чинників. Важливими аспектами є професіоналізм і майстерність учителя, рівень матеріально-технічного забезпечення закладів освіти, використання сучасних методик та інтерактивних технологій, а також індивідуальний підхід до учнів. Автори зазначають, що ефективність процесу мотивації залежить від того, наскільки вчитель фізкультури може створювати позитивне емоційне середовище під час занять, добирати найбільш ефективні форм і методів навчання [2].

В дослідженнях М. Стеріна зазначається, що мотивація учнів тісно взаємопов'язана з емоційною сферою, і позитивні переживання, задоволеність результатами досягнень та усвідомлення власного прогресу – сильні детермінанти активної участі у фізичній активності. Відповідно, сформована на засадах усвідомленості, інтересу й позитивного емоційного досвіду мотивація сприяє розвитку в учнів ціннісного ставлення до фізичної культури, формує потребу у регулярних заняттях та стає підставою для формування здорового способу життя [4].

Мотивація школярів до занять фізичною культурою формується під впливом різноманітних чинників, які можна умовно поділити на внутрішні (психологічні) та

зовнішні (соціальні та педагогічні). Серед внутрішніх чинників важливу роль відіграють інтерес до рухової активності, прагнення до самовдосконалення та бажання досягати певних результатів. Учні, які отримують задоволення від фізичних вправ, частіше проявляють наполегливість, послідовність і активність на уроках. Також значним чинником є усвідомлення користі фізичної активності для здоров'я: школярі, які розуміють, що регулярні заняття покращують фізичну форму, підвищують витривалість і зміцнюють імунітет, демонструють стійкішу мотивацію.

До зовнішніх чинників належать вплив сім'ї, педагогів, однолітків та соціальне середовище. Позитивний приклад батьків і підтримка вчителя фізичної культури стимулюють бажання займатися. Використання сучасних методів навчання, інтерактивних вправ і ігрових форм під час уроків підвищує інтерес учнів та формує позитивне емоційне ставлення до занять. Соціальні чинники включають також атмосферу на уроці, взаємодію з однолітками та заохочення до досягнень.

Важливим компонентом мотивації є емоційне задоволення та позитивний досвід, який учні отримують під час фізичної активності. Якщо заняття приносять радість, задоволення від досягнутих результатів і відчуття власного прогресу, мотивація зміцнюється і стає більш стійкою.

Учитель фізичної культури відіграє ключову роль у формуванні у школярів позитивного ставлення до занять, оскільки саме він є основним посередником між учнем і процесом фізичної активності. Рівень мотивації учнів значною мірою залежить від того, як педагог організовує навчальний процес, які методи і прийоми використовує, а також від його особистого ставлення до предмета [8].

По-перше, педагогічна компетентність учителя визначає ефективність занять. Учитель, який володіє сучасними методами навчання, вправно поєднує різні форми роботи (ігрові, спортивно-практичні, групові, індивідуальні), здатний залучити кожного учня до активної участі, стимулюючи його інтерес і бажання розвиватися. Наприклад, застосування інтерактивних методик або елементів змагань не лише покращує фізичні навички, а й формує позитивні емоції від занять [6].

По-друге, особистий приклад і авторитет учителя мають величезне значення. Діти орієнтуються на поведінку і ставлення педагога до фізичної культури: якщо вчитель проявляє ентузіазм, цінує рухову активність і демонструє власні спортивні досягнення, учні сприймають заняття як цікаву і корисну діяльність, а не як обов'язковий предмет.

По-третє, психологічна підтримка і заохочення є невід'ємною складовою формування мотивації. Учитель, який враховує індивідуальні можливості учнів, підтримує їх у досягненні особистих результатів і заохочує успіхи, формує у дітей впевненість у власних силах. Позитивне підкріплення допомагає створити у дітей впевненість у власних силах.

Мотивацію школярів до уроків фізкультури можна підвищити лише за певних педагогічних умов. Ці умови дозволяють створювати справжній інтерес до руху, відповідальність і свідоме відношення до активності. Найважливіша з них полягає в позитивному емоційному кліматі на заняттях. Коли панує доброзичливість, взаємна повага і підтримка, то виникає довіра між учителем та учнями. Це зменшує страх помилок. Заняття стають приємнішими для всіх.

Учитель має уникати порівнянь чи будь-якої критики. Краще зосереджуватися на прогресі кожного школяра окремо. Навіть дрібні досягнення варті похвали. Ще одна ключова умова це діяльнісний підхід до навчання. Діти повинні розуміти, для чого кожна вправа. Вони мають бачити, як фізична активність допомагає здоров'ю. Якщо школярі помічають користь завдань і стежать за своїм розвитком, то мотивація стає внутрішньою. Вона не залежить від тиску ззовні.

Індивідуальний підхід до кожного учня відіграє велику роль. Якщо завдання надто важкі чи навпаки легкі, інтерес згасає швидко. Учитель повинен думати про рівень підготовки дітей, їхні фізичні можливості і вподобання. Треба дозволяти обирати чи

адаптувати вправи під себе. Важливо також застосовувати сучасні ігрові методи та інтерактивні методи навчання. Одноманітні уроки здаються нудними. Тому до змісту уроків необхідно додавати спортивні ігри, естафети, квести або командні змагання [3]. Змагальний елемент спонукає до кращих результатів. Він формує командний дух піднімає настрій, створює позитивне освітнє середовище.

Особистий приклад учителя має важливе значення. Якщо педагог сам з ентузіазмом займається спортом і виявляє любов до фізкультури, учні сприймають його як авторитет. Діти радо копіюють таку поведінку від поважаної людини. Це потужний стимул для мотивації. Ще одна умова це система заохочень і зворотного зв'язку. Школярі відчують, що їхні зусилля помічають і цінують. Це може бути оцінка, похвала, маленька нагорода чи просто підтримуючі слова. Визнання успіхів підвищує впевненість у силах. Така впевненість слугує основою для подальшої мотивації.

Крім того, мотивацію посилює розуміння школярами цінності здоров'я. Учителю має пояснювати, як спорт та фізична культура пов'язана з якістю життя. Рухова активність впливає на настрій, працездатність і самопочуття. Отже, шляхи оптимізації діяльності учнів на уроках фізичної культури включають: позитивний клімат, індивідуальний підхід, діяльнісне навчання, виховання творчого ставлення до занять, самооцінку та взаємооцінку діяльності учнів, використання сучасних технологій навчання, особистий приклад учителя. Лише повне втілення цих елементів створює стійке позитивне ставлення до фізичної культури.

Висновки. Таким чином, мотивація до фізичної активності формується під впливом комплексного поєднання внутрішніх прагнень учня та зовнішніх стимулів середовища, що забезпечує формування позитивного ставлення до фізичної культури і сприяє регулярним заняттям фізичними вправами та ведення здорового способу життя.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Матвієнко І. Формування мотивації школярів до занять фізичною культурою та спортом у закладах загальної середньої освіти. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*. 2020. Вип. 3. С. 81-85.
2. Матвієнко С. І., Щербак П. І. Особливості формування мотивації учнів старшого шкільного віку до занять фізичною культурою в закладах загальної середньої освіти. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія: Психолого-педагогічні науки*. 2024. Вип. 1 (124). С. 112–117.
3. Мозолєв О. Інформаційно-комунікаційні технології в організації сучасного освітнього процесу з фізичного виховання. *Scientific Collection «InterConf»*. 2022. Вип. 126. С. 211-214.
4. Стерін М. Б. Психолого-педагогічні фактори формування мотивації учнів до занять фізичною культурою. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ»*. Серія: *Актуальні проблеми розвитку українського суспільства*. 2025. Вип. 1. С. 92-95.
5. Хлус Н. Дослідження мотивації до рухової активності учнів середнього шкільного віку. *Фізична культура, спорт та здоров'я нації: збірник наукових праць*. 2025. Вип. 19 (38). С. 103-114.
6. Хмара М. А., Мозолєв О. М. Інформаційно комунікативні технології як засіб мотивації молоді до занять фізичною культурою. *Scientific Collection «InterConf»*. 2023. Вип. 156. С. 608-612.
7. Хмара М. А., Мозолєв О. М. Термінологічний словник-довідник вчителя фізичної культури. Навч. видання. Хмельницький: Видавництво ХГПА, 2025. 52 с.
8. Mozolev O. Effective Ways to Maintain the Physical Performance of Students during Distance Learning. *Pedagogical Discourse*. 2022. Vol. 32. P. 45–55.

ВПЛИВ ШКІДЛИВИХ ЗВИЧОК НА ФІЗИЧНУ ПРАЦЕЗДАТНІСТЬ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті висвітлено важливу проблему погіршення здоров'я студентів через негативні поведінкові чинники, зокрема тютюнопаління, вживання алкоголю та знижену фізичну активність. Розглянуто теоретичні підходи до поняття «фізична працездатність» і її взаємозв'язок зі способом життя молоді. Описано фізіологічні механізми негативного впливу алкоголю і нікотину на серцево-судинну, дихальну та нервову системи, що призводить до зниження загальної працездатності організму. Зроблено висновки про необхідність формування здорового способу життя серед студентської молоді, підвищення рівня їхньої фізичної активності та профілактики шкідливих звичок як важливих чинників збереження та зміцнення здоров'я.

Ключові слова: шкідливі звички, фізична працездатність, студентська молодь, здоровий спосіб життя, тютюнопаління, алкоголь, рухова активність.

The article highlights the important problem of deterioration of students' health due to negative behavioral factors, in particular, smoking, alcohol consumption and reduced physical activity. Theoretical approaches to the concept of "physical performance" and its relationship with the lifestyle of young people are considered. The physiological mechanisms of the negative impact of alcohol and nicotine on the cardiovascular, respiratory and nervous systems are described, which leads to a decrease in the overall performance of the body. Conclusions were drawn about the need to form a healthy lifestyle among student youth, increase their level of physical activity, and prevent bad habits as important factors in preserving and strengthening health.

Key words: Bad habits, physical performance, students, healthy lifestyle, smoking, alcohol, physical activity.

Актуальність. Період навчання у закладі вищої освіти супроводжується інтенсивним розумовим і емоційним навантаженням, зміною звичного способу життя та необхідністю соціальної адаптації. Це нерідко призводить до зменшення рівня фізичної активності та виникнення шкідливих звичок. Залежність від тютюнопаління, споживання алкоголю та низька рухова активність негативно позначаються на функціонуванні серцево-судинної, дихальної й нервової систем, а також знижують витривалість, здатність до концентрації уваги і загальну працездатність студентів. З огляду на зростаюче значення здорового способу життя у формуванні успішної, дієздатної та конкурентоспроможної особистості, ця проблема набуває важливого соціального й педагогічного значення.

Постановка проблеми. Сучасне студентство зазнає впливу численних соціальних, психологічних та інформаційних факторів, які сприяють виникненню шкідливих звичок. Часто молодь вдається до тютюнопаління, вживання алкоголю чи інших стимуляторів як способу зняття стресу, боротьби з перевтомою або для полегшення спілкування, не замислюючись над довгостроковими наслідками для власного здоров'я. Подібні поведінкові відхилення негативно впливають на фізичну працездатність, що виявляється у швидкому виснаженні, зниженні розумової і фізичної активності, а також погіршенні здатності концентрувати увагу. Разом із цим, навчальні заклади недостатньо реалізують профілактичні програми, спрямовані на стимулювання здорового способу життя серед студентів. Це актуалізує необхідність наукового аналізу взаємозв'язку між шкідливими звичками і фізичною працездатністю молоді, а також розробки дієвих заходів для збереження й зміцнення здоров'я студентів.

Метою цієї роботи є комплексне дослідження впливу шкідливих звичок на фізичну працездатність студентської молоді. Зосереджено увагу на аналізі основних негативних наслідків, що спричиняються тютюнопалінням, вживанням алкоголю та малорухливим способом життя, для функціонального стану організму. Також пошук шляхів підвищення рівня фізичної активності та розробка заходів для формування мотивації до здорового способу життя серед студентів.

Аналіз досліджень та публікацій. Багато науковців і практиків у галузі педагогіки, фізичної культури та психології обрали проблему впливу шкідливих звичок на фізичну працездатність студентської молоді як предмет своїх досліджень. На цю актуальну тему написали свої праці такі вчені, як Л. М. Корінчак (вплив шкідливих звичок на організм людини), О. М. Тимошенко (вплив шкідливих звичок на фізичний стан людини), Н. Гаврилова та Ю. Новицький (негативні звички сучасної молоді та їх вплив на організм), А. Мельничук (дослідження особливостей фізичної активності студентської молоді), Т. В. Бовда та Н. Л. Свінцицька (руйнівний вплив шкідливих чинників на формування молодого організму) та інші. У їхніх роботах підкреслюється, що тютюнопаління, вживання алкоголю та малорухливий спосіб життя істотно знижують показники фізичної працездатності, погіршують адаптаційні можливості організму та негативно впливають на успішність і загальне самопочуття студентів.

Викладення основного матеріалу. Фізична працездатність студентів є ключовим індикатором їхнього здоров'я та здатності успішно виконувати навчальні й професійні обов'язки. Шкідливі звички, зокрема куріння, вживання алкоголю та недостатня фізична активність, чинять комплексний негативний вплив на функціональний стан організму [1, с. 12-15; 2, с. 3-6].

Тютюнопаління негативно впливає на функціонування серцево-судинної та дихальної систем організму, сприяючи їх поступовому погіршенню. Воно призводить до помітного зниження аеробної витривалості, що ускладнює виконання фізичних вправ, а також уповільнює процеси відновлення після фізичних навантажень, тим самим знижуючи здатність організму адаптуватися до стресових умов. Наукові дослідження свідчать про те, що навіть у молодих людей, зокрема студентів, які мають невеликий стаж паління, спостерігаються тривожні тенденції у вигляді постійного відчуття підвищеної втомлюваності, значного зменшення здатності до концентрації уваги та помітного зниження рівня фізичної активності. Ці негативні наслідки є очевидним аргументом проти паління, адже вони суттєво обмежують якість життя та можливість повноцінного розвитку молодого організму [4, с. 18-20]. Також, систематичне або періодичне вживання алкоголю негативно впливає на координацію рухів, спричиняє зниження м'язової сили і погіршує здатність організму до відновлення після фізичних навантажень. Крім цього, алкоголь порушує метаболічні процеси і функцію нервової системи, що призводить до зменшення фізичної працездатності студентів, ускладнюючи їх адаптацію до навчальних і спортивних навантажень [4, с. 22-24]. Брак фізичної активності значно підсилює негативний вплив шкідливих звичок. Малорухливий спосіб життя призводить до зниження витривалості, сили, гнучкості, а також до порушення координації та зменшення адаптаційних можливостей організму [3, с. 5-7]. Дослідження показують, що у студентів із недостатньою руховою активністю рівень фізичної працездатності помітно нижчий, навіть якщо шкідливі звички відсутні [5, с. 10-12].

Поєднання куріння, вживання алкоголю та недостатньої фізичної активності спричиняє накопичувальний негативний ефект: витривалість, швидкість реакції та силові показники знижуються набагато значніше, ніж за присутності лише одного із цих шкідливих чинників [1, с. 19]. Всеосяжний підхід до попередження виникнення та поширення шкідливих звичок серед молоді базується на ряді дій, які охоплюють різноманітні аспекти фізичного, психологічного та соціального розвитку. До таких заходів входять регулярні заняття фізичними вправами, участь у спортивних секціях, які сприяють зміцненню фізичної

форми, організація мотиваційних тренінгів, що надихають на позитивні зміни, а також активна пропаганда здорового способу життя, яка формує ціннісні установки та пріоритети студентів. Систематичне включення фізичної активності в повсякденне життя не лише дозволяє зняти стрес навантаження та розвинути витривалість, але й допомагає компенсувати частину негативних впливів, пов'язаних зі шкідливими звичками. Крім того, це спричиняє покращення координації рухів і забезпечує суттєве зміцнення загального стану здоров'я, сприяючи кращому самопочуттю і підвищенню якості життя в цілому [2, с. 6-7].

Висновки. Шкідливі звички, такі як тютюнопаління, надмірне споживання алкоголю чи вживання інших шкідливих речовин, мають серйозний негативний вплив на фізичну працездатність молоді, зокрема студентів. Їхній вплив проявляється у зниженні енергії, погіршенні координації рухів, зменшенні витривалості та загальному ослабленні організму. Особливо варто враховувати, що одночасне поєднання кількох таких звичок значно підсилює їх руйнівний ефект, створюючи додаткове навантаження на всі системи організму, чим ускладнює процес відновлення та адаптації. Для запобігання цим небажаним наслідкам важливо звернути особливу увагу на збільшення рівня фізичної активності серед студентів. Регулярні заняття спортом, участь у фізичних вправах та здорове проведення дозвілля сприяють не лише підтриманню хорошої фізичної форми, але й стимулюють вироблення гормонів радості, що допомагають боротися зі стресом та шкідливими звичками. Поряд із цим формування в молодих людей мотивації до ведення здорового способу життя є критичним елементом профілактичних заходів. Мотивована молодь швидше приймає правильні рішення щодо свого здоров'я, що дозволяє зберігати працездатність на високому рівні й забезпечувати довгостроковий позитивний вплив на якість життя.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Руйнівний вплив шкідливих чинників на формування молодого організму / Т. В. Бовда, Н. Л. Свінцицька, А. Л. Каценко [та ін.]. *Актуальні проблеми сучасного фізичного виховання і спорту*: матеріали II Регіональної наук.-практ. конф. (м. Полтава, 21 листопада 2016 р.). Полтава, 2016. С. 60–63. URL: <https://repository.pdmu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8779b538-ee52-4f14-ba96-ef26a0915ffb/content> (Дата звернення: 22.10.2025)
2. Havrylova N., Novytskyi Yu. Negative bad habits of modern youth. *Their effect on a young body*. 2025. С. 9–12. URL: <https://spppc.com.ua/index.php/journal/article/view/1660/1631> (Дата звернення: 22.10.2025)
3. Мельничук А. Дослідження особливостей фізичної активності студентської молоді. 2025. С. 80–87. URL: <https://vspu.net/fks/index.php/fks/article/view/695/675> (Дата звернення: 22.10.2025)
4. Вплив шкідливих звичок на організм людини. Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція, м. Умань: УДПУ імені Павла Тичини, 2015. С. 58-63. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/5460/1/Vplyv%20shkidlyvykh%20zvychok%20na%20organizm%20liudyny.pdf> - (Дата звернення: 22.10.2025)
5. Товт С. А., Сусла В.Я. Рухова активність як фактор профілактики шкідливих звичок у студентів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота* / гол. ред. І.В. Козубовська. Ужгород, 2018. Вип. 1 (42). С. 373-377. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/items/fb2e0df5-db5b-4287-b043-cf8339fd4ef5> (Дата звернення: 15.10.2025)

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент Мартинова Н. П.

*Віталій Сілаєв
(Ізмаїл, Україна)*

ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ УЧИТЕЛЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ У КОНТЕКСТІ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

У статті розкрито сутність професійної компетентності вчителя фізичної культури в умовах реалізації інклюзивної освіти. Визначено ключові складові професійної компетентності, необхідні для ефективної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами. Проаналізовано вимоги до сучасного вчителя, охарактеризовано педагогічні уміння, психолого-педагогічну готовність і гуманістичну спрямованість діяльності. Підкреслено, що формування професійної компетентності педагога в інклюзивному освітньому середовищі є важливим чинником забезпечення рівного доступу до занять фізичною культурою для всіх учнів.

Ключові слова: професійна компетентність, учитель фізичної культури, інклюзивна освіта, педагогічна майстерність, адаптивна фізична культура.

The article reveals the essence of the professional competence of a physical education teacher in the context of implementing inclusive education. The key components of professional competence necessary for effective work with children with special educational needs are identified. The requirements for a modern teacher are analyzed, and pedagogical skills, psychological and pedagogical readiness, and the humanistic orientation of professional activity are characterized. It is emphasized that the formation of a teacher's professional competence in an inclusive educational environment is an important factor in ensuring equal access to physical education classes for all students.

Keywords: professional competence, physical education teacher, inclusive education, pedagogical mastery, adaptive physical education.

Сучасна система освіти України активно впроваджує принципи інклюзії, що передбачає забезпечення рівних можливостей для всіх учнів незалежно від їхніх фізичних, інтелектуальних чи сенсорних особливостей. У цьому контексті особлива роль належить учителю фізичної культури, адже саме він створює умови для фізичного, емоційного та соціального розвитку дітей з різними потребами.

Ефективність інклюзивного навчання у сфері фізичного виховання безпосередньо залежить від професійної компетентності педагога, його здатності адаптувати програми, добирати адекватні методи та забезпечувати безпечне освітнє середовище [1, с. 12-15].

Поняття професійної компетентності у контексті інклюзивної освіти.

Професійна компетентність учителя фізичної культури – це інтегрована характеристика особистості, що включає систему знань, умінь, цінностей і ставлень, які забезпечують здатність до успішного здійснення педагогічної діяльності.

У контексті інклюзії ця компетентність набуває особливого змісту: педагог має не лише володіти знаннями з методики викладання, а й розуміти особливості дітей з порушеннями опорно-рухового апарату, слуху, зору, аутизму, синдромом Дауна тощо [2, с. 24-26].

Основні компоненти професійної компетентності:

- психолого-педагогічна – розуміння індивідуальних особливостей учнів з ООП;
- методична – уміння добирати вправи, що відповідають можливостям кожної дитини;
- комунікативна – здатність налагоджувати взаємодію між учнями, батьками й асистентом учителя;
- ціннісно-мотиваційна – готовність до співпраці та прийняття різноманітності як норми освітнього процесу.

Особливості діяльності вчителя фізичної культури в інклюзивному середовищі. Педагог повинен уміти організовувати заняття так, щоб кожен учень міг брати в них участь. Це передбачає:

- адаптацію змісту вправ (зменшення інтенсивності, використання допоміжного обладнання);
- зміну форми організації діяльності (робота в малих групах, парна діяльність);
- використання позитивного підкріплення для підвищення самооцінки учнів;
- співпрацю з асистентом учителя, психологом, дефектологом.

Важливо, щоб учитель формував культуру взаємоповаги у класі, виховував толерантність і підтримував мотивацію дітей до рухової активності [3, с. 19-22].

Формування професійної компетентності майбутніх учителів фізичної культури. Формування компетентності починається ще у процесі фахової підготовки у закладах вищої освіти. Важливими напрямами є:

- вивчення основ інклюзивної педагогіки та адаптивної фізичної культури;
- проходження практики у закладах, де навчаються діти з ООП;
- участь у тренінгах, майстер-класах і семінарах із роботи в інклюзивних групах;
- розвиток емпатії, терпимості та відповідальності через рефлексивні технології навчання [4, с. 40-42].

Також доцільним є створення у вишах модульних курсів із інклюзивного фізичного виховання, що дозволить майбутнім учителям засвоїти конкретні методики адаптації рухової діяльності.

Професійні якості вчителя в умовах інклюзії.

Ефективність діяльності вчителя фізичної культури в інклюзивному освітньому середовищі значною мірою визначається його особистісними та професійними якостями. Саме вони забезпечують здатність педагога адаптуватися до різноманітних освітніх ситуацій, розуміти потреби кожного учня та створювати сприятливий психологічний клімат на заняттях.

Серед ключових професійних якостей педагога виокремлюють:

1. Гуманізм і толерантність – основа інклюзивного підходу, що проявляється у повазі до індивідуальних відмінностей, прийнятті кожної дитини такою, якою вона є, та визнанні її права на розвиток. Гуманістично налаштований учитель формує атмосферу довіри, підтримує позитивну самооцінку учнів, заохочує співпрацю й взаємодопомогу;

2. Гнучкість мислення – здатність швидко реагувати на зміну обставин, адаптувати методи і засоби навчання відповідно до можливостей і потреб дітей з особливими освітніми потребами. Учитель повинен уміти модифікувати фізичні вправи, знаходити альтернативні способи залучення кожного учня до діяльності, забезпечуючи його активну участь у процесі;

3. Емоційна стабільність – важлива умова професійної витримки педагога, який працює з різноманітною групою дітей. Уміння контролювати емоції, зберігати спокій у складних ситуаціях, проявляти терпіння та доброзичливість допомагає створити психологічно комфортне середовище для всіх учасників освітнього процесу;

4. Уміння працювати в команді – одна з провідних компетентностей інклюзивного педагога. Ефективна взаємодія з асистентом учителя, психологом, логопедом, реабілітологом і батьками є необхідною умовою успішного розвитку дитини з ООП. Командна робота дозволяє забезпечити комплексний підхід до навчання й виховання, узгодити освітні цілі та методи впливу;

5. Готовність до інновацій – проявляється у прагненні педагога до професійного саморозвитку, освоєння новітніх технологій, методик адаптивної та корекційної фізичної культури. Учитель має бути відкритим до змін, готовим до експериментування й застосування інтерактивних форм занять, використання сучасних технічних засобів навчання.

У сукупності ці якості формують інклюзивну компетентність учителя, що передбачає його готовність діяти в умовах різноманітності, враховувати індивідуальні потреби дітей і забезпечувати комфортне середовище для кожного учня.

Учитель фізичної культури в інклюзивній школі – це не лише фахівець зі спорту, але й психолог, організатор, комунікатор і наставник, який допомагає кожній дитині повірити у власні сили, прийняти себе, розкрити потенціал через рухову активність. Його діяльність спрямована не лише на досягнення навчальних результатів, а й на формування у дітей позитивного ставлення до фізичних вправ, упевненості в собі та віри у власні можливості [5, с. 28-31].

Висновки. Професійна компетентність учителя фізичної культури в умовах інклюзивної освіти – це багатокомпонентне утворення, яке визначає успішність педагогічної діяльності. Її розвиток потребує цілеспрямованої підготовки, постійного самовдосконалення, готовності до взаємодії та творчого підходу.

Ефективна реалізація інклюзивних практик можлива лише за умови, коли вчитель фізичної культури володіє необхідними знаннями, навичками й особистісними якостями для створення комфортного, безпечного й мотиваційного середовища для всіх учнів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Андрєєва І. В. Роль учителя фізичної культури в системі інклюзивної освіти. *Педагогічні науки*. 2022. № 3. С. 12-15.
2. Кравченко О. М. Формування професійної компетентності педагогів у роботі з дітьми з особливими потребами. Київ: Освіта України, 2023. С. 24-26.
3. Литвин С. В. Психолого-педагогічна підготовка вчителя до роботи в інклюзивних класах. *Інклюзивна освіта*. 2023. № 2. С. 19-22.
4. Шевчук Л. О. Адаптивна фізична культура як складова професійної підготовки вчителів. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я*. 2024. № 1. С. 40-42.
5. Мельник Т. І. Компетентнісний підхід у підготовці майбутніх учителів фізичної культури. Одеса: ПНПУ ім. К. Д. Ушинського, 2024. С. 28-31.

УДК 685.6:[37.016:796

Світлана Станєва
(Ізмаїл, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ НЕСТАНДАРТНОГО СПОРТИВНОГО ОБЛАДНАННЯ НА УРОКАХ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ: ШЛЯХ ДО НОВИХ МОЖЛИВОСТЕЙ

Сучасний урок фізичної культури виходить далеко за межі використання традиційних м'ячів, скакалок чи гімнастичних матів. Це динамічний і креативний простір, у якому нестандартне спортивне обладнання стає потужним засобом підвищення зацікавленості учнів, стимулювання їхньої активності та досягнення високих навчально-виховних результатів.

Ключові слова: фізична культура, спорт, нестандартне спортивне обладнання, урок, фізичні вправи.

A modern physical education lesson goes far beyond the use of traditional balls, skipping ropes, or gymnastic mats. It is a dynamic and creative space in which non-standard sports equipment becomes a powerful means of increasing student interest, stimulating their activity, and achieving high educational results.

Key words: physical education, sports, non-standard sports equipment, lesson, physical exercises.

Сучасна система фізичного виховання потребує безперервного вдосконалення змісту, форм і методів організації занять. Одним із перспективних напрямів оновлення уроків фізичної культури виступає застосування нестандартного спортивного обладнання, що сприяє урізноманітненню навчального процесу, підвищенню інтересу та мотивації учнів до занять фізичною культурою, а також формуванню позитивного ставлення до рухової активності в дітей різних вікових категорій.

Впровадження інноваційних підходів у систему вищої фізкультурної освіти є складним і суперечливим процесом, який поступово зумовив необхідність оновлення теоретичних і методичних засад підготовки майбутніх фахівців з фізичного виховання та спорту до професійної діяльності. На сучасному етапі однією з актуальних проблем залишається використання у закладах загальної середньої освіти застарілого спортивного інвентарю, що значно обмежує можливості ефективної організації уроків фізичної культури. Такий стан речей призводить до зниження інтересу учнів до занять і зменшення їхньої активності.

З метою підвищення мотивації та зацікавленості школярів викладачі фізичної культури дедалі частіше звертаються до застосування нестандартного спортивного обладнання, яке урізноманітнює навчальний процес і сприяє створенню позитивного емоційного фону занять. Проведення уроків для сучасного покоління вимагає від педагогів високого рівня професійної майстерності, творчого підходу та глибокого розуміння психологічних, соціальних і матеріально-технічних аспектів освітнього процесу. Лише за умови поєднання інноваційних методів із сучасним спортивним інвентарем можна забезпечити ефективність фізичного виховання та формування стійкої мотивації до здорового способу життя.

Використання нестандартного спортивного обладнання на уроках фізичної культури є дієвим засобом активізації освітнього процесу, розвитку фізичних і психоемоційних якостей учнів, формування позитивного ставлення до рухової діяльності. Такий підхід розширює можливості реалізації індивідуального підходу, сприяє соціалізації дітей різних рівнів підготовленості та забезпечує їхню включеність у спільну діяльність.

Застосування нестандартного обладнання особливо ефективно у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами. Воно дозволяє враховувати специфіку кожного учня, забезпечувати безпечне середовище для занять, стимулювати розвиток дрібної та загальної моторики, координації, уваги й самоконтролю. Практичне впровадження нестандартного обладнання доцільно здійснювати поетапно:

- на підготовчому етапі – ознайомлення учнів із новими видами інвентарю, пояснення правил безпеки;
- на основному етапі – інтеграція нестандартних засобів у рухливі ігри, естафети, комплекси вправ різного спрямування;
- на заключному етапі – узагальнення результатів, самооцінка й рефлексія учнів щодо власних досягнень.

Згідно з методичними рекомендаціями МОН України, використання нестандартного спортивного обладнання сприяє реалізації індивідуального підходу, розвитку креативності, формуванню ключових компетентностей та вихованню позитивного ставлення до фізичної активності. Особливо цінним є застосування такого обладнання в роботі з дітьми, які мають особливі освітні потреби, адже воно дозволяє адаптувати фізичне навантаження, створити безпечне, доступне та емоційно комфортне середовище.

Застосування нетрадиційного спортивного інвентарю – зокрема пластикових пляшок, мотузок, фітболів, сенсорних доріжок, а також елементів, виготовлених із вторинних матеріалів, – відкриває нові можливості для розвитку рухових і когнітивних якостей дітей. Використання таких засобів сприяє вдосконаленню координації рухів, дрібної моторики, концентрації уваги, просторової орієнтації, а також формуванню вмінь колективної взаємодії. Крім того, нетрадиційне обладнання підвищує рівень емоційного залучення учнів у процес фізичної активності, стимулює їхню уяву, творче мислення та пізнавальну мотивацію.

Використання нетрадиційного спортивного обладнання сприяє урізноманітненню структури уроку, створює для учнів ситуацію успіху, підвищує їхню самооцінку та позитивно впливає на фізичний і соціальний розвиток. Застосування таких засобів допомагає формувати в школярів самостійність, ініціативність, креативність, а також відповідальне ставлення до власного здоров'я й активного способу життя.

Отже, нестандартне спортивне обладнання виступає дієвим педагогічним ресурсом, який не лише підвищує результативність навчального процесу, а й сприяє розвитку творчого потенціалу учнів, формуванню сприятливої емоційної атмосфери на уроках фізичної культури та стійкої мотивації до занять фізичною активністю.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Міністерство освіти і науки України. Методичні рекомендації щодо організації фізкультурно-оздоровчої роботи у закладах освіти. Київ: МОН України, 2021.
2. Власюк О. В. Використання нестандартного обладнання на уроках фізичної культури як засіб розвитку пізнавальної активності школярів. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2022. № 4.
3. Семенюк І. М. Розвиток рухової активності дітей молодшого шкільного віку засобами нетрадиційного спортивного інвентарю. *Молодий вчений*. 2021. № 6.
4. URL: <https://vseosvita.ua/library/vikoristanna-nestandartnogo-obladnanna-z-fizicnogo-vihovanna-v-zdo-asla-sadku-no-39-svitanok-mkiiv-140149.html>
5. URL: <https://naurok.com.ua/prezentaciya-na-temu-netradiciyne-fizkulturne-obladnannya-390590.html>

УДК 796:004.77

*Герман Тутунжи
(Дніпро, Україна)*

ХАРАКТЕРИСТИКА СУЧАСНИХ ОНЛАЙН-ПЛАТФОРМ У ПРАКТИЦІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

У статті розглянуті інструменти для онлайн занять, такі як: відеоуроки, фітнес додатки, а також різні онлайн платформи. Наведені різні можливості платформ – моніторинг прогресу, допомога в мотивації. Визначено їх переваги і недоліки. Зроблено висновки, що онлайн-платформи надають кожній людині можливість займатися фізичною культурою, незалежно від часу, фінансів і навіть наявності спортивного залу. Мобільні застосунки допомагають швидко опановувати знання у сфері спорту. Завдяки цьому спорт стає доступен кожному.

Ключові слова: *фізичне виховання, спорт онлайн, цифровізація.*

The article reviewed tools for online learning, such as: video lessons, fitness supplements, as well as various online platforms. Assess the capabilities of platforms – monitoring progress, helping with motivation. Their strengths and weaknesses are identified. It has been discovered that online platforms give every person the opportunity to engage in physical activity, regardless of the hour, finances and the visibility of the gym. Mobile devices help to quickly develop knowledge in the field of sports. In general, this sport is accessible to everyone.

Key words: *physical education, online sports, digitalization.*

Актуальність. Починаючи з 2020 р. ми можемо спостерігати значний розвиток цифровізації в Україні у різних сферах. Але однією з важливих ролей у житті суспільства завжди відігравав спорт. Цифровізація відкриває нам нові можливості для фізичної активності. Онлайн платформи і фітнес додатки дозволяють займатися спортом незалежно

від місця перебування або рівня фізичної підготовки. Адже кожен може знайти щось підходяще під себе. Актуальність полягає в тому, що є потреба в аналізі сучасних онлайн інструментів, визначенню їх переваг і недоліків.

Постановка проблеми. За останнє десятиліття активного розвитку цифрових технологій, кожен з нас активно використовує соц. мережі, різні застосунки, а також онлайн платформи для різних цілей. Завдяки цьому ми всі постійно маємо доступ до інтернет ресурсів і мобільного зв'язку. Тому цифрові технології мають все більший вплив на різні аспекти життя. Звісно вони не обійшли стороною фізичну культуру і спорт. Але використання цифрових технологій у сфері спорту часто розглядається неповноцінно, а лише поверхнево. Ми не включаємо у своє повсякденне життя спорт так, як могли б. Все це, тому що недостатньо уваги приділяється дослідженням онлайн платформ і їх впливу на спорт і фізичну активність. Ця тема є дуже важливою, адже у наш час ми можемо активно включати спорт у своє повсякденне життя, що покращить самопочуття і здоров'я кожної людини. Оцінюючи обсяг інформації про спорт в інтернеті, кожен може знайти щось для себе, не взираючи на рівень активності або кількість вільного часу для спорту.

Мета даної роботи. Дослідити сучасні онлайн ресурси для занять фізичною культурою, щоб показати як кожен може інтегрувати спорт у своє повсякденне життя не взираючи ні на що. Допомогти людям правильно шукати ті інструменти для занять фізичною культурою, які будуть підходити кожному, спираючись на їхні умови і рівень фізичної підготовки. Показати наскільки багато всього є в інтернеті для підтримання фізичної активності в житті.

Викладення основного матеріалу. У сучасному світі, люди все більше ведуть малорухливий спосіб життя. Більшість часу займає робота, навчання або щось інше. Разом із тим, активний розвиток цифровізації в сучасному світі відкриває перед нами можливості для підтримання фізичної активності. Інтернет надає величезну кількість ресурсів: онлайн платформи, мобільні застосунки, відеоуроки, а також різні програми, що допомагають підтримувати фізичну форму в залежності від рівня підготовки. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), будь-яка кількість фізичної активності краща, ніж її повна відсутність, а більша тривалість та інтенсивність занять приносять додаткову користь здоров'ю. "Дорослим рекомендується виконувати від 150 до 300 хвилин фізичної активності середньої інтенсивності на тиждень або від 75 до 150 хвилин високої інтенсивності" [5, с. 2] Доведено, що цифрові технології значно розширюють можливості включення фізичної культури у повсякденне життя, незалежно від наявності вільного часу, фінансових ресурсів чи рівня фізичної підготовки. Таки чином кожен за належного бажання може займатися спортом зручним для себе способом.

Доведено, що цифрові технології та онлайн-інструменти можуть ефективно мотивувати людей до фізичної активності, забезпечуючи гнучкість, доступність та контроль власного прогресу. Згідно з дослідженнями, інтернет-ресурси сприяють формуванню здорових звичок і зменшують бар'єри, пов'язані з відсутністю часу або фінансовими можливостями [4]. Але додаток не зробить все за людину без її власної цілеспрямованості. Дослідження показали, що ефекти mHealth-інтервенцій можуть зберігатися довготривало лише за умови регулярного використання додатка та активної взаємодії користувача з платформою [1].

У ході дослідження проаналізовано можливості занять спортом онлайн. Розглянуто різні популярні інструменти – відеоуроки, мобільні застосунки та онлайн-платформи.

Відеоуроки на платформі YouTube є найдоступнішим способом підтримання фізичної активності. Проаналізовано діяльність деяких каналів. "Yoga With Tim" – на цьому каналі є відео різної тривалості, таким чином можна підібрати, які підходять для тих, хто хоче займатися. Вправи розраховані для виконання вдома. "Olga Flow Yogi" – канал українки, яка надає вправи йоги різного формату. На кожен день, для початківців, для вагітних. Кожен знайде щось для себе. "Fit Guide" – універсальний канал, адже на ньому є і вправи на м'язи і вправи з йоги. А також відео інших тематик зі світу спорту.

Також було проаналізовано мобільні застосунки та онлайн-платформи, які допоможуть організувати тренування. “*Fitness Blender*” – англomовний сайт на якому є велика база безкоштовних вправ, відео з поясненням, а також зручні фільтри, що дуже гнучко допомагають знайти щось підходяще. “*MadMuscles*” – україномовний мобільний застосунок, який допомагає зробити все зручно і персонально для вас. Коли ви вперше відкриваєте застосунок, вам треба відповісти на різні питання. Це допоможе додатку зробити все за вас і запропонувати особистий план тренувань. Також у додатку є розділ з харчуванням. Який пропонує як вам треба харчуватись, а також пише рецепти запропонованих страв. Все безкоштовно і зручно. “*Nike Training Club*” – англomовний мобільний застосунок від популярної компанії спортивного одягу. У додатку ви знайдете базу вправ і відео як правильно їх виконувати. Вправи різного типу, тому застосунок підійде для різних цілей.

У ході мета аналізу фахівцями з’ясовано, що використання мобільних фітнес-додатків сприяє збільшенню загального рівня фізичної активності (середнє зростання на понад 1300 кроків на день) і зменшенню часу, проведеного в сидячому положенні [3].

Дослідження показують, що використання фітнес-додатків, зокрема таких як Nike Training Club, позитивно впливає на дотримання режиму тренувань та мотивацію користувачів. Такі програми допомагають підвищити регулярність занять і покращити самоконтроль [2].

Також розглянуто питання правильного харчування під заняття спортом. Для цього проаналізовано англomовний застосунок – “*Yazio*” не є повністю безкоштовним. Але основні функції доступні кожному. При першому відкритті додатку ви також відповідаєте на питання, щоб застосунок самостійно порахував кількість калорій на день. В додатку є велика база даних їжі, також різні рецепти на будь-який смак. Ви додаєте їжу, а програма сама все рахує і показує скільки калорій вам залишилось. Дуже зручно для використання.

Отже доведено, що інформаційні технології допомагають спростити заняття спортом для кожної людини. Кожен застосунок пропонує свою допомогу у різних моментах фізичної культури. А вправи підходять кожному, адже інтернет пропонує безліч відео на різні тематики спорту і багато універсальних додатків, які пропонують підхід і вправи особисто для кожного.

Висновки. В сучасному світі цифрові технології відкривають можливість кожній людині, не взираючи на відсутність часу, грошей або спортивного зал, все одно розвиватись у сфері фізичного виховання, покращувати свої фізичні показники і підтримувати добрий стан здоров’я. Різні мобільні застосунки можуть частково замінити тренера і допомогти людині, яка тільки починає вивчати нові теми із спорту, швидше в них розібратись. А також допомагають вибрати зручний формат тренувань для себе. Завдяки чому фізична активність стає доступна кожному і ми маємо продовжувати підтримувати і розвивати цей напрям.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. World Health Organization. WHO Guidelines on Physical Activity and Sedentary Behaviour, 2020. URL: <https://www.who.int/europe/publications/i/item/9789240014886>
2. Wang, J.-W., Zhu, Z., Zhang, S., Jia, F., Yu, J., Gao, Z.-L., Chen, W.-D., & Li, X. (2024). Exploring the effectiveness of mobile health applications in promoting physical activity: A systematic review. *JMIR mHealth and uHealth*, 12(1), e51478. URL: <https://mhealth.jmir.org/2024/1/e51478/>
3. Singh, B., Maher, C. A., Ahmed, M., Staiano, A. E., Kracht, C., Button, A. M., Gough, C., Petersen, J., Vandelanotte, C., Huong, C., Yin, Z., Vasiloglou, M. F., Pan, C.-C., Short, C. E., McLaughlin, M., von Klingraeff, L., Pfledderer, C. D., Moran, L. J., & Maher, C. A. (2024). A systematic umbrella review and meta-meta-analysis of eHealth and mHealth interventions for improving lifestyle behaviours. URL: <https://www.nature.com/articles/s41746-024-01172-y#author-information>

4. Obra, C. D., Quidilla, A. C., Cajigal, R. J., Jerez, J. K., Ramos, S. M., & Malabed, R. J. (2023). Effectiveness of Using Exercise App in Improving Exercise Adherence and Aerobic Endurance of Football Players. *Philippine Journal of Physical Therapy*, 2(2), 4-11. URL: <https://doi.org/10.46409/002.QFAG7056>

5. Annette Mönninghoff, Jan Niklas Kramer, Alexander Jan Hess, Kamila Ismailova, Gisbert W Teepe, Lorainne Tudor Car, Falk Müller-Riemenschneider, Tobias Kowatsch. Originally published in the Journal of Medical Internet Research. URL: <https://www.jmir.org/2021/4/e26699>

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент Мартинова Н. П.

УДК 796.011.3-053.5:341.1(046)

Юлія Хмельницька
(Київ, Україна)

ДИНАМІКА ФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНИКІВ ПІД ВПЛИВОМ ВОЄННИХ ПОДІЙ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто особливості змін фізичного розвитку дітей дошкільного віку під впливом воєнних подій в Україні. На основі аналізу актуальних наукових джерел, звітів МОЗ України, ЮНІСЕФ та емпіричних досліджень у закладах дошкільної освіти (ЗДО) визначено основні чинники, що зумовлюють зниження показників фізичного розвитку: психологічний стрес, порушення режиму харчування, обмеження рухової активності, перебої в медичному обслуговуванні та зниження соціальної взаємодії дітей.

Дослідження рівня рухових якостей дітей старшої групи ЗДО №276 м. Києва у 2021, 2023 та 2025 роках показало статистично значуще погіршення показників сили, спритності та швидкості у період активних бойових дій, із тенденцією до часткового відновлення. Зокрема, середній показник стрибка у довжину з місця знизився з 118 см (2021 р.) до 102 см (2023 р.) і підвищився до 110 см у 2025 р.; середній час бігу на 30 м збільшився з 7,3 с (2021 р.) до 8,4 с (2023 р.) і зменшився до 7,7 с (2025 р.).

Результати свідчать, що війна призвела до істотних змін у динаміці фізичного розвитку дошкільників, зокрема через зниження можливостей для активної гри, тривалий стрес та дефіцит ресурсів. Підкреслюється необхідність впровадження системних програм фізичної реабілітації, психоемоційної підтримки та оновлення рухової інфраструктури ЗДО.

Ключові слова: фізичний розвиток, діти дошкільного віку, військовий стан, рухова активність, стрес, дошкільна освіта.

The article examines the specific changes in the physical development of preschool children under the influence of wartime conditions in Ukraine. Based on an analysis of current scientific sources, reports from the Ministry of Health of Ukraine, UNICEF, and empirical studies conducted in preschool education institutions, the main factors causing a decline in physical development indicators have been identified: psychological stress, disrupted nutrition, limited physical activity, interruptions in medical care, and reduced social interaction among children.

A study of the motor skills of senior preschool groups at Preschool Institution No. 276 in Kyiv in 2021, 2023, and 2025 revealed a statistically significant deterioration in strength, agility, and speed during the period of active hostilities, with a tendency toward partial recovery. In particular, the average standing long jump distance decreased from 118 cm (2021) to 102 cm (2023) and improved to 110 cm in 2025; the average 30-meter sprint time increased from 7.3 s (2021) to 8.4 s (2023) and decreased to 7.7 s (2025).

The results indicate that the war has caused substantial changes in the dynamics of preschoolers' physical development, primarily due to reduced opportunities for active play, prolonged stress, and limited resources. The study emphasizes the need for systematic programs of physical rehabilitation, psycho-emotional support, and the restoration of the physical activity infrastructure in preschool institutions.

Key words: *physical development, preschool children, wartime conditions, physical activity, stress, preschool education.*

Актуальність. Повномасштабне вторгнення в Україну в лютому 2022 р. не лише завдало колосальної шкоди інфраструктурі та економіці, але й спричинило глибоку гуманітарну кризу, особливо для найбільш вразливих верств населення – дітей. Дошкільний вік є критично важливим періодом для формування фундаменту фізичного здоров'я, коли закладаються основи метаболізму, імунної системи, опорно-рухового апарату [2, 5]. Вплив таких стресових факторів, як тривалий стрес, недоїдання, обмеження рухової активності та порушення медичного обслуговування, неминуче відбивається на динаміці фізичного розвитку дітей [4].

Воєнний вплив створює умови, в яких звичні можливості для рухової активності значно обмежуються. Це, у свою чергу, позначається на параметрах фізичного розвитку та поведінкових паттернах дітей і ставить нові завдання перед закладами дошкільної освіти (ЗДО) та сім'ями [1, 7].

Мета роботи: визначити динаміку фізичного розвитку дітей дошкільного віку під впливом воєнних подій в Україні, виявити основні фактори, що впливають на зміну рухових якостей, та окреслити напрями відновлення фізичного потенціалу дошкільників у закладах дошкільної освіти.

Результати дослідження

На фізичний розвиток дошкільників в умовах війни впливає комплекс взаємопов'язаних факторів:

✓ Психологічний стрес: постійний страх, тривога, нічні пробудження через сирени, втрата домівки та звичного оточення призводять до порушень у роботі ендокринної системи. Зростає рівень кортизолу – "гормону стресу", який може пригнічувати вироблення гормону росту, порушувати сон і апетит [1].

✓ Порушення харчування: масове переміщення населення, втрата доходів, розрив ланцюгів постачання призвели до погіршення якості харчування. За даними Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), станом на кінець 2022 р., понад 25% сімей з дітьми в Україні скоротили витрати на їжу, а 1 з 5 сімей з дітьми до 5 років повідомляла про недостатнє харчування своїх дітей [6]. Дефіцит білка, вітамінів (особливо D, A, C) та мікроелементів (заліза, йоду, цинку) безпосередньо впливає на приріст ваги, зростання та розвиток кісткової системи [7].

✓ Обмеження фізичної активності: вимушене перебування в укриттях, обмежений простір для ігор, руйнування дитячих майданчиків та спортивних залів різко обмежили можливості для рухової активності, необхідної для розвитку м'язів, координації та міцності кісток [5].

✓ Порушення надання медичної допомоги: профілактичні огляди, вакцинація, планове лікування хронічних захворювань були масово перервані. Це призвело до зростання захворюваності, у тому числі на інфекційні хвороби, що додатково виснажують організм дитини [3].

Дослідження батьків і педагогів свідчать про трансформацію змісту дитячих ігор: домінують «воєнні» сюжети (імітація повітряних тривог, укриттів, роль «захисника/рятувальника»), частіше використовуються іграшкові аналоги зброї та техніки, ігри стали більш емоційно напруженими. Водночас спостерігається зсув у бік тихіших, індивідуальних форм гри та збільшення часу, що діти проводять за гаджетами – тобто

зменшення інтенсивних рухових ігор і вільної активності на свіжому повітрі. Це фіксували в українських вибірках у період грудень 2023 – травень 2024.

Через обмеження безпеки (повітряні тривоги, укриття), переміщення сімей та пошкодження просторової інфраструктури, діти менше часу проводять у великих рухових іграх (біг, командні ігри) і більше – у спокійних або малорухливих заняттях. У низці досліджень зазначається тенденція до зростання екранного часу й одноосібної гри як механізмів адаптації/захисту. Хоча точні пан-українські показники зміни хвилин рухової активності на добу для дошкільного віку потребують додаткових репрезентативних моніторингів, локальні опитування та звіти фіксують статистично значущі зрушення в бік менш активного режиму життя.

Опитування батьків у дослідженні, опублікованому в *International Journal of Child, Youth and Family Studies* (2024), показало, що частина батьків спостерігала зміни в емоціях, настрої й поведінці дітей:

- ✓ 17.2% батьків помітили зміни в ігровій активності дитини;
- ✓ 10.3% – зміни в емоціях/настрої;
- ✓ 6.9% – зміни в загальній поведінці;
- ✓ невеликі частки повідомляли про зміни у сні ($\approx 5.2\%$) або апетиті ($\approx 4.3\%$). Ці числа

ілюструють: хоча більшість батьків прямо не вказують на суттєві зміни фізичного здоров'я на ранніх етапах, помітні закономірні зрушення в поведінці, які прямо впливають на фізичну активність (більше сидіння, менше бігу/ігрової взаємодії).

Пошкодження шкіл/дитсадків і медичних установ, масові переміщення сімей та перебування в укриттях призводять до втрати регулярних структурованих рухових занять у ЗДО (ранкова гімнастика, прогулянки, спортивні заняття). UNICEF документує, що понад 1 600 шкіл і ~ 786 медичних установ були пошкоджені або зруйновані (дані на 2025 рік), що прямо обмежує доступність безпечних місць для руху і відновлення [7].

Хоча систематизовані дані з усієї країни знаходяться в процесі збору, окремі дослідження та звіти свідчать про значні негативні зрушення.

Зниження темпів зростання та набору ваги: за попередніми даними спостережень педіатрів, у дітей, які зазнали тривалого стресу та перебували в умовах обмеженого харчування, спостерігається уповільнення приросту ваги та зростання порівняно з довоєнними нормативами. Дослідження, проведене серед переміщених дітей у Львівській області, показало, що 15% дітей віком 3-6 років мали дефіцит маси тіла, а у 8% спостерігалось зниження темпів зростання [3].

Розвиток аліментарно-залежних станів: згідно зі звітом МОЗ України, у 2022-2023 роках зареєстровано збільшення випадків анемії (нестачі заліза) та гипотрофії (недостатньої маси тіла) серед дітей дошкільного віку в районах, що зазнали найбільших гуманітарних проблем [4]. Наприклад, у деяких регіонах частота залізодефіцитної анемії серед дітей 1-6 років зросла з довоєнних 10-15% до 20-25% [5].

Погіршення стану опорно-рухового апарату: через брак руху та вітаміну D (синтез якого відбувається під впливом сонця) збільшилась кількість дітей з порушеннями постави та м'язовою гіпотонією. Огляди ортопедів у приймальних районах зафіксували зростання виявлення таких порушень на 20-30% порівняно з довоєнним періодом [6].

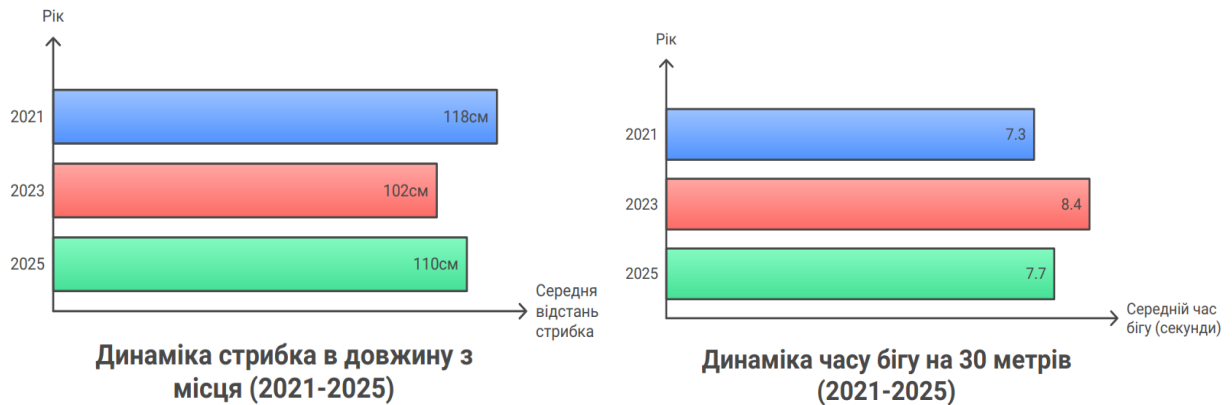
Найбільш показовим є моніторинг рухових якостей дітей старшого дошкільного віку (5-7 років), проведений з закладі дошкільної освіти №276 м. Києва протягом 2021-2024 рр. Дослідження проводилося на однаковій вибірці з використанням стандартизованих тестів для оцінки основних фізичних якостей: швидкості (біг на 30 м), спритності (човниковий біг 3×10 м), сили (стрибок у довжину з місця), гнучкості (нахил тулуба вперед).

Були отримані наступні результати дослідження:

Довоєнний період (2021 рік): показники дітей відповідали середньостатистичним нормативам для цього віку. Середній результат у стрибку у довжину з місця становив 115-120 см, у бігу на 30 м – 7,2-7,5 сек. Близько 75% дітей показували результати, що відповідали або перевищували вікову норму.

Пік негативного впливу (2023 рік): зафіксовано статистично значуще погіршення всіх рухових якостей:

- ✓ Сила – результат у стрибку у довжину з місця знизився в середньому на 15% – до 98-105 см.
- ✓ Швидкість – час бігу на 30 м збільшився до 8,0-8,5 сек (погіршення на ~12%).
- ✓ Спритність – час човникового бігу збільшився на 18%, що свідчить про погіршення координації.

Лише 40% дітей відповідали віковим нормативам.

Прогнозоване відновлення (2027 рік): за умови стабілізації ситуації та впровадження цільових програм фізичної реабілітації, дослідники прогнозують часткове відновлення показників. Очікується, що середні результати досягнуть 90-95% від довоєнного рівня. Ключовим фактором є не лише відновлення інфраструктури, але й подолання психологічних наслідків – астенізації та зниження мотивації до рухової активності.

Висновки:

1. Повномасштабна війна в Україні спричинила значне погіршення фізичного розвитку дошкільників через поєднання психоемоційних, соціальних та матеріальних факторів.
2. У період 2021–2023 років зафіксовано зниження рівня основних рухових якостей дітей (сили – на 15%, швидкості – на 12%, спритності – на 18%), що свідчить про негативний вплив воєнних умов на фізичну готовність дітей.
3. У 2025 р. простежується тенденція до часткового відновлення показників фізичного розвитку, однак вони залишаються нижчими за довоєнний рівень на 5–10%.
4. Для нормалізації фізичного розвитку дітей необхідно забезпечити:
 - впровадження адаптованих програм фізичного виховання з урахуванням психоемоційного стану;
 - відновлення матеріально-спортивної бази ЗДО;
 - залучення фахівців з фізичної реабілітації та психологічної підтримки;
 - розроблення національної програми моніторингу фізичного розвитку дошкільників у післявоєнний період.
5. Системне відновлення фізичного виховання у дошкільній освіті є одним із ключових чинників формування здорової генерації в умовах післявоєнної України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Журавльов С.С., Кривенда В.С., Галай М.Д., Матвієнко М.І. Особливості використання засобів та методів оздоровчого тренування в умовах військового стану як регуляторна технологія складових здоров'я особистості. *Грааль науки*. 2023. №24. С. 570-575.
2. Похілько Д.С. Діти та війна. Актуальні дослідження в сучасній вітчизняній екстремальній та кризовій психології: монографія. Харків: НУЦЗУ; 2017. С. 334-349.
3. Сміт П., Дирегров Е., Юле У. Діти та війна: навчання технік зцілення. Львів: Інститут психічного здоров'я УКУ; 2014. 98 с. URL: https://ipz.org.ua/wp-content/uploads/2017/10/dity_fin_ispp-1.pdf

4. Сидорук І., Євтух М., Зарічанська Л., Гірак А. Значення рухової активності дітей та підлітків. *Реабілітаційні та фізкультурно-рекреаційні аспекти розвитку людини*. 2020. №7. С. 29-34.
5. Шульга І. Особливості здоров'язбереження дітей у час воєнних конфліктів. *Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки*: матеріали II Міжнародної наук. конф., м. Тернопіль, 21-22 квітня 2022 р. Тернопіль: ФОП Паляниця В.А., 2022. С. 30-32.
6. Bull FC, Al-Ansari SS, Biddle S. World Health Organization 2020 guidelines on physical activity and sedentary behaviour. *British Journal of Sports Medicine*. 2020. №54. P. 1451-1462.
7. Guthold R., Stevens G.A., Riley L.M. Global trends in insufficient physical activity among adolescents: a pooled analysis of 298 population-based surveys with 1.6 million participants. *Lancet Child Adolesc Health*. 2020. №4(1). P. 23-35.

УДК 378.147:796

Світлана Хотієнко
(Дніпро, Україна)

ІННОВАЦІЙНІ ОЗДОРОВЧІ ТЕХНОЛОГІЇ В СИСТЕМІ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

У статті розглянуто питання впровадження оздоровчих технологій у навчальному процесі закладів освіти. Проаналізовано сучасні підходи до формування здорового способу життя серед учнівської та студентської молоді, роль фізичного виховання у зміцненні здоров'я та профілактиці захворювань. Автор висвітлює власні спостереження щодо ефективності використання фітнес-програм, елементів йоги та дихальних практик у фізичному вихованні. Зроблено висновок про необхідність оновлення навчальних програм із фізкультури з урахуванням інноваційних та оздоровчих технологій.

Ключові слова: фізичне виховання; оздоровчі технології; молодь; фітнес; здоров'я.

The article explores the implementation of health-improving technologies in the educational process of schools and universities. Modern approaches to forming a healthy lifestyle among young people and the role of physical education in maintaining health are analyzed. The author shares personal observations on the effectiveness of fitness programs, yoga elements, and breathing exercises in physical education. The conclusion emphasizes the need to modernize physical education curricula considering innovative and health-oriented technologies.

Key words: physical education; health-improving technologies; youth; fitness; health.

Актуальність теми у сучасному суспільстві викликана проблемою збереження та зміцнення здоров'я. Молоде покоління дедалі частіше стикається з проявами гіподинамії, психоемоційного виснаження та зниження працездатності. В умовах інтенсивного навчального навантаження та цифровізації освітнього процесу фізична активність студентів і школярів суттєво зменшується. Саме тому зростає потреба у впровадженні оздоровчих технологій, які поєднують традиційні форми фізичного виховання з інноваційними методами, спрямованими на підвищення мотивації, ефективності та задоволення від рухової діяльності.

Мета дослідження зумовлена не лише необхідністю зміцнення фізичного здоров'я молоді, а й потребою формування культури здорового способу життя як важливої складової соціального розвитку держави. Впровадження оздоровчих технологій у навчальний процес відповідає стратегічним завданням освіти в Україні, спрямованим на всебічний розвиток особистості, збереження здоров'я і гармонізацію психофізичного стану.

У сучасній науковій літературі поняття «оздоровчі технології» розглядається як система педагогічних, медико-біологічних і психологічних методів, що забезпечують підтримку та зміцнення здоров'я людини в процесі навчання. Зарубіжні дослідження свідчать, що впровадження таких технологій позитивно впливає на рівень фізичної підготовленості, когнітивну активність та емоційний стан студентів. Наприклад, у програмах університетів Канади, США, Польщі та Фінляндії активно використовуються системи фітнес-моніторингу, цифрові додатки для оцінювання фізичних показників, а також онлайн-платформи для самостійного планування тренувань. Ці методи дають змогу студентам відстежувати власний прогрес і підтримувати мотивацію до занять [1].

В Україні питання інтеграції оздоровчих технологій у навчальний процес досліджують такі науковці, як О. Коляденко, Н. Демиденко, В. Гордєєва, які наголошують на необхідності формування стійкої мотивації до занять фізичною культурою та створення умов для індивідуального підходу до студентів [2; 3]. Автори підкреслюють, що у багатьох навчальних закладах рівень рухової активності молоді залишається недостатнім через обмеженість матеріальної бази, низький рівень інтересу до традиційних форм занять і нестачу сучасних програм.

Розвиток оздоровчих технологій у фізичному вихованні передбачає не лише модернізацію методів навчання, а й зміну самої філософії фізичної культури. Сучасне фізичне виховання має бути орієнтоване не на нормативи, а на потреби конкретної особистості. Важливим елементом стає індивідуалізація занять, що передбачає можливість вибору видів активності відповідно до інтересів, стану здоров'я та рівня підготовки. У країнах Європи така система вже довела свою ефективність: студенти самі формують свій «руховий портфель», обираючи, наприклад, йогу, плавання, фітнес або командні види спорту [4].

Натомість індивідуальний підхід передбачає гнучке планування навантажень, можливість самостійно обирати види активності та темп їх виконання. Важливим є введення елементів самоконтролю – вимірювання частоти серцевих скорочень, фіксація часу тренувань, аналіз особистого прогресу. Наприклад, дослідження М. Sallis та співавт. (2020) показало, що у студентів, які застосовували методи самоконтролю під час занять фітнесом, рівень регулярності тренувань підвищився на 32 %, а самооцінка фізичного стану – на 27 %. Порівнюючи традиційну організацію занять фізичною культурою та індивідуальний підхід із використанням елементів самоконтролю, можна побачити суттєві переваги останнього. У традиційній моделі навчання студент виконує завдання за єдиною програмою, не враховуючи власні фізичні особливості чи рівень підготовленості. Такий підхід забезпечує дисципліну, однак часто знижує мотивацію і не дозволяє досягти оптимальних результатів.

Крім того, індивідуалізація навчання сприяє розвитку відповідальності та внутрішньої мотивації. Коли студент сам оцінює результати, він краще розуміє взаємозв'язок між зусиллями та досягненням мети. Таким чином, педагог виступає не лише контролером, а наставником, який допомагає коригувати траєкторію фізичного розвитку. Це підсилює виховну функцію фізичного виховання, роблячи його більш гуманістичним і орієнтованим на потреби сучасної молоді.

Позитивного впливу на фізичний і психічний стан студентів досягають також завдяки впровадженню технологій ментального фітнесу, що поєднують фізичні вправи з елементами релаксації, медитації та дихальних практик. Цей підхід, поширений у скандинавських країнах, дає можливість не лише покращити витривалість, а й знизити рівень стресу, підвищити концентрацію уваги, поліпшити адаптаційні можливості організму.

У вітчизняних умовах ефективно використання оздоровчих технологій можливе за умови оновлення спортивної інфраструктури навчальних закладів, підготовки кваліфікованих кадрів та забезпечення міждисциплінарної взаємодії між викладачами

фізичного виховання, психологами та медичними працівниками. Важливо, щоб фізична культура сприймалася студентами не як обов'язковий предмет, а як життєва потреба та можливість самореалізації.

Застосування цифрових технологій у фізичному вихованні також відкриває нові перспективи. Використання мобільних застосунків, фітнес-трекерів, віртуальних тренувань і онлайн-змагань створює для студентів додаткову мотивацію. За даними міжнародних досліджень, близько 70 % молоді, яка користується фітнес-додатками, підвищує регулярність занять і зберігає активність навіть поза межами навчального закладу [5].

Варто зазначити, що оздоровчі технології у навчальному середовищі є важливою складовою модернізації сучасної освіти. Вони поєднують інноваційні засоби, педагогічну творчість і науково обґрунтовані методики, спрямовані на розвиток здорової, соціально активної та гармонійної особистості. Перспективи подальших досліджень у цій сфері пов'язані з адаптацією зарубіжного досвіду до українських реалій, створенням цифрових освітніх платформ для контролю фізичної активності та розробкою нових освітніх програм, які поєднують навчальний процес із практичними аспектами здоров'язбереження.

Необхідно наголосити, що ефективність оздоровчих технологій значною мірою залежить від ступеня цифровізації навчального середовища. Сучасні інформаційні ресурси дозволяють не лише зберігати статистику фізичної активності, а й аналізувати її у динаміці. Наприклад, використання мобільних платформ Google Fit, MyFitnessPal, Strava або спеціалізованих університетських застосунків дає можливість студентам відстежувати кроки, частоту серцевих скорочень, час активності та рівень енерговитрат. Дані автоматично зберігаються в хмарних сервісах, що дозволяє проводити колективний моніторинг здоров'я та виявляти тенденції на рівні групи чи факультету.

Звернімо увагу на те, що такі цифрові засоби не замінюють роботу викладача, але значно її полегшують, адже на основі об'єктивних показників можна оперативно коригувати навчальні програми. Крім того, створюється простір для внутрішньої конкуренції між студентами, що мотивує до покращення власних результатів. Водночас цифровий самоконтроль формує культуру осмисленого ставлення до рухової активності, коли студент не просто виконує завдання, а розуміє їх вплив на власний організм.

Однією з важливих складових впровадження оздоровчих технологій є формування соціального середовища, сприятливого для активного способу життя. За останні роки у багатьох українських університетах з'явилися клуби здоров'я, студентські спортивні ініціативи, челенджі з фітнесу або бігу, що поєднують освітні й рекреаційні елементи. Наприклад, у Львівському державному університеті фізичної культури успішно реалізується програма «Здорова молодь – здорова нація», у межах якої студенти самостійно розробляють комплекси вправ, проводять онлайн-курси та майстер-класи для однолітків. Це не лише розширює коло їхніх знань, а й формує відповідальність за власний приклад у здоров'язбережувальній поведінці.

Суспільна значущість таких ініціатив полягає у тому, що вони виходять за межі навчального процесу. Молоді люди починають сприймати фізичну активність як стиль життя, що супроводжує їх і поза університетом. Регулярні прогулянки, участь у благодійних спортивних акціях, волонтерство у сфері спорту – усе це сприяє зміцненню громадянської позиції та соціальної згуртованості молоді.

Не менш важливим напрямом розвитку є впровадження оздоровчих технологій у навчальне середовище шкіл, коледжів та закладів професійної освіти. Саме на цих етапах формується базове ставлення до фізичної культури. Рання інтеграція елементів самоконтролю – ведення «щоденників активності», оцінювання фізичного стану за спрощеними методиками, участь у колективних онлайн-проектах – сприяє розвитку відповідальності за власне здоров'я. Досвід країн Європейського Союзу свідчить, що систематичне застосування таких практик у шкільному середовищі значно зменшує рівень ожиріння серед підлітків і підвищує показники кардіореспіраторної витривалості (European Commission, 2021).

Важливо, що оздоровчі технології не обмежуються фізичними вправами. Вони охоплюють комплекс заходів, спрямованих на гармонізацію способу життя: раціональне харчування, нормалізацію режиму сну, психоемоційне розвантаження. Наприклад, впровадження коротких релаксаційних практик – дихальних вправ, йоги, стрейчингу – безпосередньо під час навчального дня допомагає студентам зменшити втому, покращити концентрацію та підвищити загальний рівень працездатності. Такі підходи успішно реалізуються в університетах Фінляндії та Данії, де в розклад навчальних занять інтегровано короткі «рухові паузи» (active breaks) тривалістю 5–7 хвилин.

Окремої уваги заслуговує аспект формування життєвих компетентностей засобами оздоровчих технологій. У процесі регулярних занять фізичною культурою з елементами самоконтролю розвиваються не лише фізичні якості, а й такі універсальні навички, як самоменеджмент, планування, критичне мислення, вміння працювати в команді. Ці компетентності визначаються як ключові у сучасних освітніх стандартах Європейського простору вищої освіти (ЕНЕА, 2020). Таким чином, фізичне виховання перестає бути ізольованою дисципліною і стає невід’ємною частиною комплексного розвитку особистості.

Слід окремо підкреслити, що з точки зору педагогічної практики, важливим завданням є системна підготовка викладачів до впровадження інноваційних оздоровчих технологій. Необхідно не лише володіти методикою проведення занять, а й розуміти психологічні механізми мотивації студентів, уміти працювати з цифровими платформами, аналізувати дані самоконтролю. Перспективним напрямом є підвищення кваліфікації викладачів фізичного виховання через курси з цифрової грамотності, спортивної аналітики та коучингу здорового способу життя.

Висновки. Перспективність подальшого розвитку оздоровчих технологій у навчальному середовищі може стати основою створення єдиної національної системи «здорової освіти». Така система має поєднувати освіту, спорт, медицину та соціальну політику, спрямовуючи зусилля на профілактику захворювань і збереження трудового потенціалу країни. В умовах післявоєнного відновлення України ця стратегія має виняткове значення, адже саме здорова, фізично й морально стійка молодь стане рушійною силою майбутнього розвитку.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Демиденко Н. В., Гордєєва В. В. Оздоровчі технології у системі фізичного виховання студентів. Харків : ХДАФК, 2019.
2. European Commission. Physical Activity and Health in Higher Education: Strategies for the Future. Brussels, 2021.
3. Kim J., Hall E. Digital Fitness in Higher Education: Effects of Mobile Health Apps on Students' Motivation and Physical Well-Being. *Journal of Health Promotion Research*. 2022. Vol. 9(3).
4. Коляденко О. І. Впровадження інноваційних технологій у фізичне виховання студентів вищих навчальних закладів. Київ : НУФВСУ, 2020.
5. World Health Organization. Physical Activity Strategy for the WHO European Region 2016–2025. Copenhagen : WHO Regional Office for Europe, 2016.

ГЕНДЕРНІ ВІДМІННОСТІ У СТАВЛЕННІ ДО ЗАНЯТЬ ФІЗИЧНОЮ КУЛЬТУРОЮ СТУДЕНТІВ ЗВО

У статті досліджено особливості ставлення студентів закладів вищої освіти до занять фізичною культурою з урахуванням гендерних відмінностей. Проаналізовано специфіку мотивації, частоту занять та ставлення до фізичної активності серед юнаків і дівчат. З'ясовано, що існують суттєві гендерні відмінності у мотиваційних пріоритетах та сприйнятті фізичних навантажень. Зроблено висновки про необхідність розроблення диференційованих програм фізичного виховання, які враховують мотиваційні особливості студентської молоді різної статі.

Ключові слова: фізична культура, студенти, гендерні відмінності, мотивація, фізична активність.

The article examines the attitudes of higher education students toward physical education, taking into account gender differences. It analyzes the specifics of motivation, frequency of exercise, and attitudes toward physical activity among young men and women. It has been found that there are significant gender differences in motivational priorities and perceptions of physical activity. Conclusions have been made about the need to develop differentiated physical education programs that take into account the motivational characteristics of male and female students.

Keywords: physical education, students, gender differences, motivation, physical activity.

Актуальність. Фізична активність є невід'ємною складовою здорового способу життя студентської молоді [5]. У сучасних умовах значне навчальне та соціальне навантаження часто призводить до зниження рівня рухової активності, що негативно позначається на фізичному й психічному стані студентів [4]. Вивчення гендерних відмінностей у ставленні до занять фізичною культурою дає змогу визначити мотиваційні чинники, бар'єри та пріоритети, що сприяють створенню ефективних, диференційованих програм фізичного виховання у ЗВО [3; 4]. Це особливо важливо для розробки практичних рекомендацій щодо підвищення фізичної активності та зміцнення здоров'я студентів обох статей [3].

Метою дослідження є аналіз гендерних відмінностей у ставленні студентів закладів вищої освіти до занять фізичною культурою та визначити чинники, що впливають на рівень їхньої мотивації, активності й самооцінки у сфері фізичного виховання.

Викладення основного матеріалу. Фізична культура студентів є важливою складовою становлення особистості, її фізичного, психічного та соціального здоров'я [1; 3]. Проведене анкетування серед студентів різних факультетів показало наявність помітних відмінностей у мотиваційних установках юнаків і дівчат [4].

Більшість хлопців (приблизно 70 %) розглядають фізичні вправи як засіб розвитку сили, витривалості та покращення зовнішнього вигляду [3]. Для них важливими є змагальність, спортивні досягнення та можливість самоствердитися у колективі [1]. Таке ставлення часто формується під впливом соціальних стереотипів, згідно з якими чоловік має бути фізично сильним і витривалим [4].

Для дівчат (близько 75 % опитаних) характерне інше сприйняття фізичної культури. Вони переважно розглядають її як засіб оздоровлення, підтримання фігури, покращення самопочуття та настрою [4]. Багато респонденток зазначили, що спорт допомагає знизити рівень стресу, підвищити самооцінку й упевненість у собі [1]. Дівчата менш схильні до змагальності, натомість надають перевагу естетичним і комфортним видам активності.

Водночас обидві групи стикаються з подібними труднощами: обмежена кількість занять з фізичного виховання, слабка матеріальна база та нестача часу через навчання чи роботу [4]. Проте у дівчат частіше виявляється психологічний бар'єр – невпевненість у фізичних можливостях, страх виглядати недосконало; хлопці ж іноді знецінюють систематичні заняття, вважаючи себе достатньо підготовленими «від природи» [1; 4].

Аналіз наукових праць підтверджує, що гендерні особливості у фізичній активності зумовлені не лише біологічними, а й соціокультурними чинниками [1; 3; 4]. У суспільстві зберігаються уявлення про «жіночі» (гімнастика, фітнес, танці) та «чоловічі» (футбол, боротьба, бокс) види спорту, що впливає на вибір студентами форми фізичної діяльності [4].

Викладачі фізичного виховання зазначають, що диференційований підхід – один із найефективніших способів підвищити інтерес студентів до занять [1; 3]. Наприклад, залучення дівчат до йоги, фітнесу чи танців, а хлопців – до командних або силових видів спорту сприяє зростанню мотивації та відвідуваності занять [1; 4].

Крім того, важливо формувати у студентів свідоме ставлення до фізичної культури як до необхідної частини їхнього життя, а не лише навчальної дисципліни [4]. Для цього варто використовувати сучасні освітні технології – фітнес-трекери, онлайн-змагання, ініціативи «здорового університету», що позитивно впливають на мотивацію обох статей [5].

Висновки. Аналіз наявної літератури свідчить, що гендерні відмінності у ставленні студентів до фізичної культури мають як біологічну, так і соціокультурну природу. Хлопці частіше віддають перевагу активним, силовим і змагальним видам спорту, тоді як дівчата – оздоровчим, естетичним і рекреаційним.

На рівень зацікавленості фізичною культурою впливають не лише індивідуальні особливості, а й соціальне середовище, педагогічний підхід і матеріальні умови навчання. Врахування гендерних особливостей у плануванні навчальних програм сприятиме підвищенню ефективності занять, формуванню внутрішньої мотивації та позитивного ставлення до здорового способу життя.

Отже, фізичне виховання у ЗВО має не лише зміцнювати здоров'я, а й формувати культуру рухової активності з урахуванням гендерних відмінностей студентів. Диференційований підхід, сучасні методи мотивації та створення позитивного емоційного клімату на заняттях є ключовими умовами для підвищення зацікавленості студентів у регулярних заняттях фізичною культурою.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Безверхня Г., Цибульська В. Формування готовності студентів ЗВО до самоорганізації здорового способу життя. *Теорія і практика фізичної культури і спорту*. №1/2023. С. 148-156. URL: <https://tppcs.com.ua/web/uploads/pdf/Theory%20and%20Practice%20of%20Physical%20Culture%20and%20Sports%2C%20Vol.%202%2C%20No.%201%2C%202023-148-156.pdf>

2. Заболотна Т.М. Формування здорового способу життя студентської молоді як складова «сімейно-побутової культури». URL: <https://repo.snau.edu.ua/bitstream/123456789/2621/1/%D0%97%D0%B0%D0%D0%D0%BE%D1%97%20%D0%BC%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D1%96.pdf>

3. Теорія і методика фізичного виховання: підруч. для студентів ВНЗ фіз. виховання і спорту: у 2 т. / Т. Ю. Круцевич та ін. ; за ред. Т. Ю. Круцевич. Київ : Олімпійська література, 2017. URL: [https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullweb&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A=&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%9A%D1%80%D1%83%D1%86%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%87%20%D0%A2\\$](https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullweb&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A=&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%9A%D1%80%D1%83%D1%86%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%87%20%D0%A2$)

4. Пальчук М., Кенсицька І. Гендерні особливості мотивації до занять фізичним вихованням студентів ЗВО. *Науковий журнал Українського державного університету*

імені Михайла Драгоманова. Серія 15. 2020. №5(125). С. 124-127. URL: <https://spppc.com.ua/index.php/journal/article/view/168/161>

5. World Health Organization. *Global Recommendations on Physical Activity for Health*. Geneva: WHO, 2019. URL: <https://iris.who.int/server/api/core/bitstreams/d0972fd5-8f7d-4c87-b092-889e0f5f4618/content>

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент Мартинова Н. П.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ / ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 377.091.12:81'27

Людмила Гандзюк
(Тульчин, Україна)

ІННОВАЦІЙНА ПЕДАГОГІКА МОВЛЕННЯ У ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКОЇ СФЕРИ

У статті розглянуто роль інноваційних методів навчання у формуванні культури мовлення майбутніх фахівців культури. Акцентовано увагу на поєднанні інтерактивних, театралізованих і проєктних форм роботи як засобу розвитку професійної комунікації, творчості та мовної компетентності студентів.

Ключові слова: інноваційні методи, культура мовлення, фахівці культури, інтерактивні технології, театралізація, мовна компетентність, професійна комунікація.

The article examines the role of innovative teaching methods in developing the speech culture of future specialists in the field of culture. Emphasis is placed on the integration of interactive, theatrical, and project-based learning as a means of fostering professional communication, creativity, and students' language competence.

Keywords: innovative methods, speech culture, cultural specialists, interactive technologies, dramatization, language competence, professional communication.

У сучасних умовах трансформації освіти, спричиненої цифровізацією, глобальними викликами та потребою у підготовці конкурентоспроможного фахівця, питання формування культури мовлення набуває особливої актуальності. Мовлення для працівників культурно-мистецької сфери є не лише засобом комунікації, а й формою творчого самовираження, художнього впливу та професійної реалізації.

Відповідно до Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» одним із ключових завдань держави є підтримка розвитку української мови як чинника національної ідентичності, духовної єдності та культурної спадщини народу [6].

Саме тому освітній процес у закладах культурно-мистецької освіти має забезпечувати не лише фахову, а й мовленнєву підготовку майбутніх діячів культури [1; 2].

Формування культури мовлення потребує застосування інноваційних методів навчання, які поєднують традиційні педагогічні цінності з сучасними технологічними інструментами. Такі методи активізують пізнавальну діяльність студентів, стимулюють креативне мислення, розвивають навички комунікації та сприяють гармонійному поєднанню професійної і мовної компетентності.

Ефективне формування культури мовлення можливе лише за умови впровадження інноваційних підходів, які відповідають сучасним освітнім тенденціям і специфіці культурно-мистецької освіти. Саме тому далі розглянемо сутність інноваційних методів навчання та їх роль у розвитку мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців культури.

Людину творить мова. Досконале володіння мовою, її нормами в процесі мовленнєвої діяльності людини визначає її культуру мовлення. Мовлення – це не лише засіб передачі інформації, а й форма мислення, індикатор рівня освіченості, вихованості та професійної придатності.

Підвищення рівня мовленнєвої культури за останні десятиліття набуло особливо важливого значення, оскільки процес комунікації, уміння добре володіти словом стає, з одного боку, показником і складовою професійної компетентності фахівця, а з іншого – показником його загальної культури, освіченості і високої моральності.

Для працівників культури мовлення є засобом естетичної дії, платформою для презентації ідей, подій, явищ [4]. Культура мовлення фахівця культури має включати правильність, чистоту, стилістичну доречність, логічність, емоційність, виразність та етикетність.

У професійній діяльності майбутні актори, режисери, ведучі, музиканти, бібліотекарі, організатори дозвілля, туризму стикаються з різними мовленнєвими ситуаціями: виступи перед публікою, ведення культурно-мистецьких заходів, спілкування з партнерами, створення інформаційних матеріалів тощо. Саме тому мовна компетентність у поєднанні з професійною є основою ефективної культурної комунікації [3].

«Інновація» у перекладі з грецької мови означає оновлення, новизна, зміна. Найпоширенішим є визначення американського вченого К.Роджерса, який стверджує, що «новизна – це ідея, що є для конкретної особи новою і не має значення, є ідея об'єктивно новою чи ні, ми визначаємо її в часі, який минув з моменту її відкриття або першого використання» [7].

Але переконливіше твердження те, що інновацією необхідно вважати лише те нове, яке має своїм результатом кардинальні зміни у певній системі. Головна мета інноваційної освіти – збереження і розвиток творчого потенціалу людини, а також її всебічний розвиток.

Інноваційні методи навчання сьогодні спрямовані на активізацію пізнавальної діяльності студентів, створення умов для практичного застосування знань, формування навичок співпраці та креативного мислення. Для розвитку мовленнєвої культури ефективними є такі підходи:

1. Інтерактивні технології – передбачають активну участь студентів у навчальному процесі (дискусії, дебати, «мозкові штурми», круглі столи, мовні клуби). Вони стимулюють мовну активність і розвивають навички аргументації та емоційного впливу [3; 5].

2. Методи театралізації – інсценізація уривків, рольові ігри, імпровізації, техніки акторської майстерності. Театральна діяльність формує дикцію, інтонаційне багатство, міміку та жестову виразність, що є надзвичайно важливим для сценічного мовлення [1; 2].

3. Проектна діяльність – розробка сценаріїв заходів, презентації мистецьких ідей, створення відео екскурсій, ведення блогів. Це сприяє розвитку функціонального мовлення, оскільки передбачає підготовку змістовних, структурованих та естетично оформлених текстів [4; 5].

4. Інтерактивні студентські конференції з мультимедійними виступами – створення платформи для академічного діалогу, обміну ідеями, де дослідники (не обов'язково вчені чи студенти) представляють і обговорюють свої роботи.

5. Метод портфоліо мовленнєвого зростання – студенти відстежують свій прогрес, збираючи зразки письмових і усних робіт, аналізуючи мовні помилки, плануючи шляхи самовдосконалення [3].

Освітній процес у коледжах культури надає широкі можливості для поєднання інноваційних методик із професійною підготовкою. Особливе значення мають методи рольових ігор, сценічного мовлення, публічних виступів, які не тільки тренують грамотність, а й виробляють навички впевненої поведінки в мовленнєвій ситуації. Наприклад, проведення культурно-мовних заходів (літературна композиція до дня народження Лесі Українки «Лісова пісня – драма на два серця», літературно-музична композиція «Музи генія. Інтимна лірика Т.Шевченка», конкурс декламаторів «Шевченко і слово», творчі зустрічі, віртуальні та реальні екскурсії «Вуличками рідного міста», «Історія палацу Потоцьких», «Моє місто – Тульчин», «Моєму коледжу – 95!», участь у поетичному флешмобі «Ріки незмінно течуть додому», літературні вікторини та ін.), створення аудіоподкастів чи мініфільмів – це все майданчики для мовленнєвого самовираження [1; 6].

Другий рік поспіль у коледжі проводиться студентська науково-практична конференція «Мова роду – код нації», яка має на меті утвердження мови як головного чинника національної ідентичності, культурної пам'яті та духовної єдності українського народу, а

також всебічне осмислення ролі слова, мистецтва й науки у формуванні національного коду України.

Робота над підготовкою тексту виступу дає змогу не тільки поглибити знання теми, а й:

- навчитися уникати тавтологій і штампів;
- звернути увагу на композиційну чіткість;
- не перевантажувати текст термінами;
- працювати з матеріалами презентації.

Кожен етап – від пошуку матеріалу до публічного виступу – сприяє підвищенню культури мовлення. Виробляється більше впевненості під час формулювання складних думок, розширюється словниковий запас.

Участь у науково-практичній діяльності формує не лише мовленнєві навички, а й мотивує до саморозвитку, посилює навички самоорганізації, сприяє розумінню важливості аргументів та прикладів у висловлюваннях, є підготовкою до майбутньої професійної комунікації у сфері культури і туризму.

Успіх такого підходу залежить і від педагогічного супроводу: викладач має бути фасилітатором, наставником, мотиватором. Він не лише передає знання, а й формує мовленнєву культуру особистим прикладом, підтримує творчі ініціативи студентів, створює мовно-безпечне середовище [3].

Формування культури мовлення майбутніх фахівців культури потребує переходу до методів, що базуються на партнерстві, діалозі, дії. Інноваційні підходи дозволяють поєднати теоретичні знання з практичними навичками, розвивають мовну рефлексію і критичне мислення [3]. У результаті студенти формують власний мовленнєвий стиль і здатність до ефективної публічної комунікації.

Отже, інноваційна освітня діяльність у коледжах культури не лише підвищує рівень мовленнєвої культури студентів, а й формує покоління професіоналів, здатних гідно презентувати українське слово, мистецтво та духовні цінності у світовому культурному просторі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бабинська Н. М. Формування культури професійного мовлення у студентів мистецьких спеціальностей. *Мистецька освіта*. 2020. № 1. С. 42–47.
2. Горошкіна О. В. Інноваційні методи навчання української мови у ЗВО культурного спрямування. *Проблеми сучасної педагогічної освіти*. 2019. Вип. 65. С. 130–135.
3. Пометун О. І., Пироженко Л. О. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. Київ : А.С.К., 2004. 192 с.
4. Савченко О. Я. Мовна культура як інструмент формування духовної особистості. *Культура і сучасність*. 2019. № 4. С. 56–60.
5. Хоменко І. І. Цифрова освіта і культура мовлення в епоху візуального мислення. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2022. №1(91). С. 120–132.
6. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25 квітня 2019 р. № 2704–VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 21. Ст. 81.
7. Rogers C. R. On Becoming a Person: A Therapist's View of Psychotherapy. Boston: Houghton Mifflin, 1961. 420 p.

УДК 811.111'42'255:82-94](043.3)

Юлія Карачун, Юлія Поличева
(Київ, Україна)

МОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ КОНЦЕПТУ FEAR В АНГЛІЙСЬКИХ КІНОТЕКСТАХ ПСИХОЛОГІЧНИХ ТРИЛЕРІВ

Концепт FEAR в англomовних кінотекстах та субтитрах психологічних трилерів передано завдяки широкому спектру мовних одиниць, до яких належать вигуки, повторення, емоційно забарвлені лексеми, окличні конструкції, нецензурна лексика, питальні та обірвані речення, оклично-питальні конструкції, метафори та прямі звертання. Ґрунтуючись на проведеному аналізі у межах дослідження, було з'ясовано, що найпоширеніші засоби вираження страху є вигуки та повторення, а найменш – порівняння та пряме звертання.

Ключові слова: *концепт, мовні засоби, вигук, повторення, емоційно забарвлена лексика, оклична конструкція, нецензурна лексика, питальне речення, обірване речення, оклично-питальна конструкція, метафора, пряме звертання.*

The concept of FEAR in English-language film texts and subtitles of psychological thrillers is conveyed through a wide range of linguistic units, including exclamations, repetitions, emotionally charged lexemes, exclamatory constructions, profanity, interrogative and interrupted sentences, exclamatory-interrogative constructions, metaphors, and direct addresses. Based on the analysis conducted within the study, it was found that the most common means of expressing fear are exclamations and repetitions, and the least common are comparisons and direct addresses.

Key words: *concept, linguistic means, exclamation, repetition, emotionally charged vocabulary, exclamatory construction, profanity, interrogative sentence, interrupted sentence, exclamatory-interrogative construction, metaphor, direct address.*

In modern linguistics, it is important to understand how concepts were formed and expressed in various media formats. Analysis of linguistic means of expressing the concept of FEAR in English-language psychological thriller film texts requires a deep understanding of the theoretical foundations underlying the study. To do this, we need to consider three key concepts: “concept”, “film text”. and “psychological thriller”. Concepts are important tools for understanding the world around us. They serve as means of communication and information exchange between people. The understanding of the concept in modern linguistics is quite diverse, since the term “concept” arose in linguistics through interaction with philosophy, psychology, and cultural anthropology. This has led to the emergence of approaches and vectors for considering the concept, within which there are specific definitions and concretizers. Thus, several approaches to the interpretation of the concept can be identified. As N. Plotnikova notes, interpretations of the concept within the framework of philosophical theory of cognition and reflection of reality vary widely. A wide range of concepts is noted, covering complex mental formations such as thought, knowledge, belief, and cause, which are determined on the basis of the extensive ontological background of things that make up the surrounding world and a person's personal experience. Human perception, the meanings that a person operates with, as well as knowledge about the surrounding world, stored in the form of quanta, such as life and death, are covered by this range. Within the philosophical paradigm, the following approaches to understanding concepts are distinguished: philosophical and logical-philosophical [2, p. 93].

The philosophical approach to the concept of a concept is often associated with conceptualism, which is considered one of the trends in medieval scholastic philosophy, first formed, according to researchers, by D. Scott or P. Abelard. According to conceptualists, there is something common and universal in specific things that causes the mind to form a concept – a unique general notion

expressed by a word. When the term “concept” became a scientific concept, it began to be used in logic, which led to the emergence of a logical-philosophical approach to understanding concepts. This approach was based on the ideas of the analytical school of philosophy, which consists of two directions: linguistic philosophy and logical analysis of language. Understanding the essence of concepts is a long-term process that began long ago and continues to this day. Human thinking is aimed at understanding the basic concepts of the universe and existence, so the definition of concepts remains a relevant problem for modern science.

Next, we will consider the concept of “cinematic text,” which refers to text created within the film industry, including dialogues, monologues, and other linguistic elements that form the cinematic narrative. Cinematographic text is an important source for analyzing how concepts, in particular the concept of FEAR, influence the viewer's perception and how they function constructively within the framework of cinematic art. A cinematic text consists of a chain of key frames, the information of which is revealed only after considering at least two such units and determining the type of connection between them, and is presented as a dynamic system of audio-visual images or a dynamic system of plastic forms that exists in the space-time conditions of the screen. The communicative orientation of cinematic text is indisputable, since it is intended for perception by a mass audience and is addressed to the viewer. Cinematic text consists of moving and static images, speech (oral and written), sounds, and music, which are organized into an inseparable unity. Two semiotic systems are used in cinematic text – linguistic and non-linguistic – which together create a complex means of communication. Each of these systems has its own characteristics and functions that interact to convey information to the viewer.

The linguistic system in a film text includes all verbal elements, such as dialogues, monologues, text on the screen, as well as sound effects that are linguistic in nature. This system directly relates to the expression of thoughts, emotions, and views through words. The linguistic system is the basis for creating atmosphere, developing character images, and presenting the main plot.

All non-verbal elements that are significant in the film text are covered by the non-linguistic system. These include visual elements such as shots, colors, composition, lighting, editing, as well as sound effects and musical accompaniment [3].

Together, both systems form an integrated means of communication, where linguistic and non-linguistic signs complement each other and ensure that the audience fully understands the information. In the context of psychological thrillers, the interaction of these systems creates multifaceted narratives in which the emotional and psychological states of the characters are reflected through a complex linguistic and non-linguistic context.

A psychological thriller is a genre of literature or cinema that combines elements of thriller and psychological fiction. Such works contain psychological plots and a special atmosphere of tension. In psychological thrillers, the story unfolds through the characters' thoughts and reveals their complex mental state. Thrillers are usually characterized by fast-paced events and constant danger faced by their characters, who are strong but essentially ordinary people confronting villains. The central element of a thriller is the creation of a special atmosphere of tension that keeps the reader or viewer eagerly awaiting the next plot twists. The concept of FEAR is integrated into the language system, which, in turn, has a wide range of linguistic means that can be used to successfully convey the complexity and diversity of this concept in communication. Among all emotions, fear is one of the most important components of the human emotional sphere, as it directly affects the existence of an individual in a specific space and time [1, p. 426].

After extracting 130 English units denoting fear from the film texts and subtitles of the psychological thrillers *Saw*, *Saw 2*, *Saw 3*, *Saw 4*, *Split*, *The Shining*, and *American Psycho*, using linguistic analysis, we were able to identify the following linguistic means of expressing the concept of FEAR, which include: **exclamations** (27 units), for example: “*Oh my God!*”, “*Aaaah!*”, that are used to express instant emotional reactions.

Repetitions (22 units), for example: “*Ok, ok, ok...*” – “*All right, all right, all right...*”, “*Please! Please! I wanna go home, please!*”, repetition is a verbal accompaniment to the character's struggle for control in a situation that is becoming unmanageable.

Third in number are linguistic units that play the role of **emotionally charged lexemes**, numbering 19 units, for example: “*I'm freaking out*”, “*She was filled with primal terror*”. We observe the highest degree of fear, indicating an instinctive reaction that paralyzes. In this sentence, fear reaches its climax. The example of the gradation of emotionally charged vocabulary demonstrates how fear evolved from a slight feeling to a feeling of horror.

Next, we will look at linguistic units that play the role of **exclamatory constructions** (16 units), for example: “*Help me! Oh shit. I'm probably dead.*” Interjections in psychological thrillers serve to convey emotions and create an atmosphere of tension, as well as instantly grab the viewer's attention and point to certain critical moments in the course of the thriller's events.

Next, we will look at a group of linguistic units that play the role of **profanity** (15 units), for example: “*Who the fuck are you?!*”, “*What the fuck?!*” demonstrate shock, aggression, and confusion; they emphasize that the character is in a state of stress due to a situation that threatens his life and health.

Next, we will look at linguistic units that play the role of **interrogative constructions** (11 units), for example: “*What are you doing?!*”, “*Who are you?*”, are interrogative constructions that reflect uncertainty and fear of the unknown.

Next is a group of linguistic units that function as **truncated sentences** (8 units), for example: “*What is... What is... What?...*”; “*Where am I...?*”, “*Oh God. What do you want from me?!...*”.

The next linguistic means of conveying the concept of FEAR is **exclamatory-interrogative constructions** (7 units), of which there are six, for example: “*What is this? Help! Help me!*”; “*What is this place??*”, indicating that the character is in such an emotional state where he not only experiences fear, but also tries to understand the situation in order to find a way out of it.

There are three examples of linguistic units that play the role of **metaphors** (6 units), for example: “*Fear is a cold hand on my shoulder*”. In this case, we can see that fear is compared to a cold hand. Negative feelings immediately come to mind: coldness, a hand holding your shoulder. “*A chill ran down my spine*”. Here, fear is associated with cold, and it is interesting to note that in all of the above examples, we see the presence of body parts, and therefore, fear has a direct effect on the human body. Fear is also compared to cold, which evokes negative feelings in our subconscious, meaning that the emotion of fear is equivalent to something unpleasant.

One of the smallest groups consists of linguistic units that serve as **direct addresses** (3 units), for example: “*Help me! Help*”, “*I'm scared, Daddy...*”, are direct appeals that clearly indicate despair and the need for support.

The last and smallest group consists of linguistic units that serve as **comparisons** (2 units), for example: “*I felt like a rabbit in a hunting trap*”. In this case, the character experiencing fear compares himself to a rabbit – a small, vulnerable animal that has fallen into a trap. In other words, fear is explained as something that can make someone feel smaller and more vulnerable than they really are. “*My blood felt like it turned into a block of ice when he walked into the room*”. The character compares blood to a block of ice, where ice is something heavy and cold, something that evokes negative emotions. This comparison illustrates a strong feeling of fear that paralyzes the entire body.

Thus, the linguistic devices used in psychological thriller film texts not only convey the diversity and intensity of the feeling of fear well, but also create the desired emotional atmosphere. These devices are important for building the special tense and exciting atmosphere that is characteristic of the psychological thriller genre.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Головня А., Панасовська А. Лінгвістичні стилістичні особливості психологічного трилера (на матеріалі роману Пола Гоукінс «У воді»). *Молодий вчений*. 2019. № 66. С. 425-428.

2. Микульчик Р. До питання правопису фізичних епонімних термінів. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2017. №869. С. 72-76.

3. Топчий Л. М. Персоніфікація як метафорична одиниця в новелістиці У. Самчука. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка*. Серія: Філологічні науки (мовознавство). 2020. №13. С. 183-187.

Яна Марцінишена
(Хмельницький, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ БЕЗЕКВІВАЛЕНТНОЇ ЛЕКСИКИ

У статті досліджується проблема безеквівалентної лексики, яка не має прямих відповідників у мові перекладу і відображає культурну специфіку певного народу. Розглядаються основні труднощі її передачі та стратегії перекладу, що забезпечують точне відтворення смислу й культурного контексту. Особлива увага приділяється методам калькування, описового, трансформаційного та приблизного перекладу, а також використанню аналогій.

Постановка наукової проблеми та її значення. Однією з головних труднощів перекладу є передача лексичних одиниць, які не мають прямих відповідників у мові перекладу. Безеквівалентна лексика становить особливу групу мовних одиниць, що відображають національну своєрідність культури, побуту, традицій певного народу. [7, с. 10-15]. Її переклад потребує не лише лінгвістичної, а й культурної компетентності перекладача, адже така лексика є носієм культурної інформації. [4, с. 12-16] У сучасній лінгвістиці проблема безеквівалентної лексики посідає одне з провідних місць серед найскладніших і найобговорюваніших питань перекладознавства. Вона викликає значний інтерес як у теоретиків, так і в практиків перекладу, адже така лексика створює труднощі для перекладача через відсутність прямих відповідників у мові перекладу та неможливість буквального відтворення. Це зумовлює необхідність використання спеціальних перекладацьких стратегій і трансформацій. Основними критеріями виокремлення безеквівалентної лексики вважають семантичний, граматичний і функціонально-стилістичний. Проблема її перекладу досліджували такі науковці, як М. Бажан, Т. Р. Левицька, І. В. Корунець А. О. Кальниченко та ін.

Постановка завдання. Метою статті є визначення сутності безеквівалентної лексики, основних труднощів її перекладу та аналіз стратегій, які забезпечують адекватне відтворення культурно маркованих елементів у перекладі.

Виклад основного матеріалу. Безеквівалентна лексика – це слова, які неможливо перекласти за допомогою прямого перекладу. Термін «безеквівалентна лексика» застосовується якщо відповідність будь-якого лексичного елемента мови оригіналу відсутня в лексиці мови перекладу. Але ми не можемо трактувати цей термін як «неможливість перекладу» лексики, адже кожна мова може передати будь-яке значення: відсутність конкретного еквівалента для деяких понять однієї мови у словнику іншої, не означає неможливість передачі цього поняття іншою мовою. [1, с. 57] Безеквівалентна лексика відноситься до іноземних слів і фраз, які представляють собою об'єкти, процеси та інші реалії життя [2, с. 60], які на конкретному етапі розвитку цільової мови не мають у ній прямого еквівалентів.

Явище безеквівалентності має багато спільних рис із лакуарністю. Дослідники вважають, що безеквівалентна лексика – це лексична лакуна (у бінарному зіставленні з певною мовою). Про безеквівалентні лексичні одиниці можна говорити як про лексичні

лакуни в міжмовному порівнянні, коли постає проблема трансформації. Але все-таки між цими поняттями існують істотні відмінності: безеквівалентна лексика визначається у межах кількох (двох) мов, лакуни можуть бути в окремій мові через відсутність однослівної номінації певного поняття [2, с. 93].

Лакуни відображають специфіку світосприйняття конкретного етносу, його культурно-історичний досвід, систему цінностей та повсякденну практику. Наприклад, англійською мовою, окрім слів *lawyer* – юрист, адвокат є декілька різновидів адвокатської професії: *attorney* – вповноважений; *barrister* – адвокат, який може виступати в вищих судах; *counsel* – юристконсульт; *counsellor* – радник; *advocate* – адвокат вищого рангу. В українській мові всі ці слова відповідають одному поняття – «адвокат» [7, с. 66]. Загалом виникнення безеквівалентної лексики викликана життєдіяльністю відповідного лінгвокультурного колективу та викликає розбіжності між лінгвістично-понятійними кодами. Як зазначає А. В. Волошина, «кожен етнос у процесі своєї життєдіяльності «олюднює» навколишнє середовище та вносить у нього специфічні риси. З плином часу виникають етнічно вагомі предмети-реалії. У лексиці вони фіксуються словами-реаліями» [1, с. 57]. Критеріями поділу такої лексики можуть бути:

- 1) семантичний (за яким береться до уваги значення слів);
- 2) граматичний (демонструє насамперед щодо одиниць, які мають певні формальні показники);
- 3) функціонально-стилістичний (здатна виконувати в тексті функції створення національного колориту, інтимізації тощо, у композиції поетичного тексту безеквівалентна лексика стає своєрідною смисловою домінантою (сильною позицією), впливає на зміст всього твору) [1, с. 60].

Безеквівалентну лексику можна розпізнавати за допомогою таких прийомів:

- 1) переклад (безеквівалентна як національно маркована лексика, яка належить до групи, що не має відповідників у інших мовах);
- 2) експеримент (наприклад, під час проведення психолінгвістичного експерименту до поля слів-реакцій на певне слово-стимул потрапляють одиниці, що мають національно-культурні елементи значень) [1, с. 64]. Головною складністю є те що не можна визначити ні повну еквівалентність, ні повну безеквівалентність лексичних одиниць. Як безеквівалентні слова, так і фонові – це не абсолютна категорія, а відносна. Говорячи про те, чи можна певне слово назвати безеквівалентним, можна припустити лише стосовно якоїсь мови. При цьому нерідко трапляється, що слово, яке є безеквівалентним порівняно з лексикою вихідної мови, виявляється повністю еквівалентним у застосуванні до третьої мови. Це є справедливо, якщо ми маємо на увазі фонові слова. М.П.Кочерган говорить про спільність понять «безеквівалентність» та «лакуна». В результаті, зокрема, зазначає: «У науковій літературі терміни безеквівалентна лексика і лакуни часто застосовуються як синонімічні і трактуються як слова, що відсутні в певній мові» [3, с. 42]. Всі типи семантичних відмінностей між лексичними одиницями двох мов можна звести до трьох основних різновидів: повна відповідність, часткова відповідність, відсутність відповідності.

Лінгвісти відносять до безеквівалентної лексики такі групи слів: власні назви (географічні назви, назви установ, організацій, газет, тощо), що не мають постійних відповідників у лексиці іншої мови; слова-реалії, тобто слова, які позначають об'єкти, поняття чи ситуації, що не існують в практичному досвіді людей, які говорять іншою мовою; випадкові лакуни (у вигляді слів), які не мають відповідників у лексичному складі іншої мови.

Перекладач визначає спосіб передачі безеквівалентних одиниць, орієнтуючись на власну інтуїцію, професійну компетентність і практичний досвід, набутий у процесі роботи [6, с. 34]. Отже, незважаючи на велику кількість теоретичних напрацювань у цій галузі, остаточне рішення щодо вибору перекладацької стратегії, як правило, залишається за перекладачем-практиком.

Отже, відсутність прямих відповідників певних лексичних одиниць у мові перекладу не свідчить про неможливість їх адекватного відтворення [2, с. 60]. У перекладача є широкий арсенал прийомів і засобів, які дають змогу передати зміст вихідної одиниці в іншій мовній системі з урахуванням контексту, культурних особливостей і комунікативного завдання перекладу. Різні дослідники пропонують широкий спектр прийомів для перекладу безеквівалентної лексики. Серед найпоширеніших методів можна виділити такі:

- **Калькування** – буквальний переклад, що дозволяє максимально точно передати семантичне значення реалії в мові перекладу;
- **Описовий переклад** – передача значення слова або виразу через розгорнуті словосполучення, які розкривають основні ознаки позначуваного явища;
- **Приблизний переклад** – вибір найближчого за значенням відповідника в мові перекладу, коли точного еквівалента не існує;
- **Трансформаційний переклад** – використання лексико-граматичних трансформацій для відтворення значення слова або виразу вихідної мови.
- **Аналогія** – використання в мові перекладу слова або виразу, що за змістом та функцією близький до вихідної одиниці, але формально не збігається, дозволяючи передати смислове або культурне навантаження [8].

У перекладі реалій та культурних реалій транскодування часто поєднується з **описовим перекладом**, що дозволяє забезпечити точніше розуміння терміну читачем. Описова частина може подаватися у дужках одразу після слова або у вигляді виноски внизу сторінки. Наприклад:

- Вишиванка – *vyshyvanka* (traditional Ukrainian embroidered shirt),
- Maceral – *мацерал* (organic component of coal),
- Hutsul – *гуцул* (ethnic group from the Carpathian Mountains),
- Holodomor – *Голодомор* (famine-genocide in Ukraine, 1932–1933).

Таке поєднання транскодування та описового перекладу дозволяє читачеві не лише прочитати слово, а й зрозуміти його культурний та смисловий контекст, що особливо важливо для термінів та реалій, які не мають прямих еквівалентів у мові перекладу [4; 7].

Описовий переклад – це прийом перекладу нових лексичних одиниць вихідної мови, коли слово, словосполучення, термін чи фразеологізм замінюється у мові перекладу більш розгорнутим словосполученням або конструкцією, яка адекватно передає значення вихідного елемента. Такий спосіб особливо корисний, коли прямий відповідник у мові перекладу відсутній. Наприклад: англійське слово *lobby* можна передати не лише транслітерацією «лоббі», а й описово як «тиск на членів парламенту в кулуарах»; *maisonette* – «квартира на двох рівнях (на двох поверхах)»; *wail* – «автомобіль з високими динамічними якостями».

До описового перекладу висуваються такі вимоги:

1. **Точність** – переклад має відтворювати основне значення поняття без спотворень;
2. **Стислість** – опис не повинен бути надто детальним або громіздким;
3. **Простота синтаксису** – структура перекладу має залишатися легкою для сприйняття читачем.

Описовий переклад дозволяє не тільки передати зміст лексичної одиниці, але й донести її культурний контекст, специфіку використання та емоційно-експресивні відтінки, що робить його незамінним при перекладі культурно специфічних слів.

Калькування або дослівний переклад – це прийом перекладу, при якому відтворюється структура лексичної одиниці оригіналу (морфеми, словосполучення) з використанням, як правило, найбільш підходящого відповідника зі словника. Такий спосіб дозволяє максимально зберегти смислову і формальну організацію вихідної одиниці. Наприклад: *Big Bang* – «Великий вибух», *people of good will* – «люди доброї волі».

Калькування найчастіше застосовується при перекладі складних слів або словосполучень. Воно може комбінуватися з іншими прийомами перекладу, такими як трансформації, транскодування або використання близьких відповідностей.

Калькування часто використовується для перекладу географічних назв: *Cape of Good Hope* – «мис Доброї Надії», *New South Wales* – «Новий Південний Уельс». [8, с. 16]

Калькування дозволяє перекладачу зберегти точність і структуру вихідного тексту, водночас роблячи його зрозумілим для читача мови перекладу, особливо у випадках термінів, новоутворень та ідіоматичних словосполучень.

Калькування можна застосовувати лише за умови, що утворений перекладний відповідник не порушує граматичні та стилістичні норми мови перекладу і відповідає правилам словосполучуваності.

У процесі перекладу одиниць безеквівалентної лексики деякі лінгвісти також рекомендують використовувати **аналогії**. Аналогії – це слова або вирази мови перекладу, що передають близьке, але не повністю тотожне значення одиниці мови оригіналу. У різних мовах існують лексичні одиниці, які позначають схожі явища, процеси, предмети або культурні реалії, і саме їх можна залучати для передачі значення безеквівалентної лексики. Наприклад:

- *drugstore, pharmacy* – «аптека»,
- *uzvar, компот* – «stewed fruit»,
- *дипломна робота* – «graduation paper»,
- *підвищення кваліфікації* – «in-service training» [6, с. 34].

Використання аналогій дозволяє перекладачу максимально наблизити текст до розуміння читача мови перекладу, зберігаючи при цьому смислову сутність вихідного тексту.

Приблизний переклад – це прийом, при якому перекладач обирає слово або вираз мови перекладу, найбільш близький за значенням до одиниці вихідної мови, коли прямого або точного еквівалента в мові перекладу немає. Такий підхід дозволяє передати загальний зміст, навіть якщо деякі стилістичні або культурні відтінки втрачаються. **Приклад приблизного перекладу:**

- англійське *high school* – українською «старша школа» (точного аналога «high school» у системі української освіти немає, але «старша школа» передає приблизний зміст);

Трансформаційний переклад – це прийом, при якому для передачі значення слова, словосполучення або виразу вихідної мови застосовуються лексико-граматичні трансформації. Такі трансформації дозволяють змінювати граматичну структуру, порядок слів, частини мови або спосіб вираження, зберігаючи основний смисл вислову. **Приклади трансформаційного перекладу:**

- англійське *He gave me a hand* – українське «Він мені допоміг» (переклад з використанням іншого виразу для передачі сенсу);
- англійське *to break the ice* – українське «розтопити лід у спілкуванні» (застосування описової трансформації);

Існує кілька способів передачі таких слів у перекладі. З огляду на практику перекладу, всі власні назви можна умовно поділити на три групи:

1. **Назви, де всі складові перекладаються українською мовою** – наприклад, *New World* – «Новий Світ»;

2. **Назви, де складові назви транскодуються, а додатково подається пояснення** – наприклад, *Times Square* – «Таймс-Сквер (центральна площа Нью-Йорка)»;

3. **Назви, серед складових яких є антропонім, що передається шляхом комбінації транскодування та перекладу** – наприклад, *Mount Everest* – «гора Еверест» [4, с. 16].

Такий поділ дозволяє перекладачу обирати найбільш адекватний спосіб передачі власної назви залежно від контексту та очікуваної аудиторії.

Висновки. Проблема передачі безеквівалентної лексики залишається однією з найактуальніших у сучасному перекладознавстві. Відсутність прямих відповідників у мові перекладу не свідчить про неможливість адекватного відтворення змісту, адже перекладач має у своєму арсеналі широкий спектр прийомів – транскодування, калькування, описовий, приблизний, трансформаційний переклад та використання аналогій. Комбіноване застосування цих методів дозволяє досягти максимальної точності передачі значення, враховувати культурні особливості та забезпечувати природність тексту перекладу. Крім того, безеквівалентна лексика виступає носієм культурної інформації, і її правильне відтворення сприяє глибшому розумінню специфіки певної мовної та культурної спільноти.

Водночас у дослідженні виявляється низка аспектів, які потребують додаткового опрацювання. Зокрема, в українському перекладознавстві спостерігається брак систематизованих досліджень, присвячених перекладу художніх текстів із урахуванням культурних реалій. Необхідно також більш детально аналізувати ефективність окремих методів перекладу для різних типів безеквівалентної лексики та визначати критерії вибору стратегії перекладу залежно від жанру тексту, стилю та цільової аудиторії. Подальші дослідження в цій галузі дозволять підвищити точність і адекватність перекладів, уникнути «білих плям» у тексті та забезпечити більш комплексне розуміння міжкультурної комунікації.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Верба Л. Г. Порівняльна лексикологія англійської та української мов: монографія. Вінниця : Нова книга, 2003. 153 с.
2. Волошина А. Безеквівалентна лексика близькоспоріднених мов: проблема семантичної структури. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоград, 2000. С. 56-64.
3. Капленко А. Ю. Поняття «безеквівалентна лексика» та «фразеологічна одиниця» в сучасному перекладознавстві : монографія. Дніпро, 2019. 60 с.
4. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури: граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми. Вінниця: Нова книга, 2004. 576 с.
5. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад): підручник. Вінниця: Нова книга, 2003. 448 с.
6. Мірам Г. Е. Практичний переклад: нотатки до лекцій. Київ: Ніка-Центр, 2005.
7. Мітягіної А. П. Безеквівалентна лексика як предмет дослідження в сучасному перекладознавстві: монографія. Дніпро, 2018. 74 с.
8. Руденко Т. А., Гаврилова І. М. Специфіка перекладу безеквівалентної лексики у німецькій мові. *Науковий вісник ДДПУ імені Івана Франка. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. 2020. № 12. С. 193-197.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент Давидюк Ю. Б.

ПОЕТИЧНА ТЕХНІКА ТОЧНОГО ПЕРЕКЛАДУ: ЕТИКА ТА ПРАКТИКА ЗБЕРЕЖЕННЯ ПОЕЗІЇ

У статті розглядається проблема точності в поетичному перекладі та її етичне значення для збереження класичного тексту. На прикладі вірша Джорджа Гордона Байрона «*So, we'll go no more a roving*» показано, як відтінки значень, ритм і тональність формують унікальну поетичну тканину, а також пропонується методика перекладу, що поєднує лінгвістичну точність і поетичну форму, дозволяючи зберегти зміст, ритм і тональність оригіналу.

Ключові слова: поетичний переклад, точність перекладу, етика перекладу, Байрон, *So, we'll go no more a roving*, поетична техніка точного перекладу, ритм і тональність.

The article examines the problem of accuracy in poetic translation and its ethical significance for preserving the classical text. Using George Gordon Byron's poem «So, we'll go no more a roving» as an example, it demonstrates how shades of meaning, rhythm, and tonality create a unique poetic fabric, and proposes a translation method that combines linguistic precision with poetic form, allowing the preservation of the content, rhythm, and tonality of the original.

Keywords: poetic translation, translation accuracy, ethics of translation, Byron, *So, we'll go no more a roving*, poetic technique of precise translation, rhythm and tonality.

«*So, we'll go no more a roving*» став одним із найвідоміших і найцитованіших творів лорда Джорджа Гордона Байрона. За життя він не був популярним, його опублікували після смерті поета. Він не входив до великих поем чи збірок, а був частиною особистого листа до друга, нічною сповіддю. «*So, we'll go no more a roving*» – це нічна формула втоми. Вірш написаний у 1817 р., коли Байрон був у Венеції, виснажений тілесністю, нічними пригодами, самотністю. Це поезія про втому, про межу, про нічну згоду з тілом. Байрон пише: «*Though the heart be still as loving, / And the moon be still as bright...*» – тобто любов є, але тіло вже не витримує.

Томас Мур, друг Байрона, який опублікував вірш у 1830 р. в *Letters and Journals of Lord Byron*, зробив цей текст відомим. Великі поеми Байрона *Childe Harold*, *Don Juan* мають більший літературний масштаб, проте менше цитуються. Ця невелика поезія отримала популярність, бо в ній є нічна ніжність та поетична простота. Її цитують у фільмах (*Dead Poets Society*, *The Hours*, в епізоді *Dark Autumn* серіалу *Midsomer Murders*) піснях (Леонард Коен, Джоан Баез) та книгах (Ієн Мак'юен, романи *Atonement* і *Saturday*, «Марсіанські хроніки» Рея Бредбері).

Цей вірш – про втому, про те, що навіть любов і молодість мають межі та як нічне блукання поступається спокою. Байрон написав його у 1817 р., у віці 29-ти років, коли відчув виснаження після карнавалу у Венеції. Його рядки стали символом завершення юності, пристрасті та переходу до внутрішньої тиші. У листі до Томаса Мура віршу передуює розповідь про його походження: «*At present, I am on the invalid regimen myself. The Carnival – that is, the latter part of it, and sitting up late o' nights – had knocked me up a little. But it is over – and it is now Lent, with all its abstinence and sacred music... Though I did not dissipate much upon the whole, yet I find 'the sword wearing out the scabbard,' though I have just turned the corner of twenty-nine*» [2].

Саме ця біографічна й емоційна обставина робить вірш особливо вразливим до втрат у перекладі. Адже кожен відтінок значення цінний, і саме тому питання точності перекладу є принциповим. Байрон написав цю поезію у стані втоми й стриманості, яка і робить його

класикою. Тому перекладач не має права на легковажність: кожне слово тут важливе. І якщо їх згладити, ми втратимо не лише ритм, а й саму причину, чому цей текст зачаровує.

Хоча існують точні методики перекладу, ми бачимо переважно вільні варіації в перекладах творів класиків зарубіжної літератури. Причин цього явища декілька. Багато перекладачів вважають, що поезія – це не текст, а настрій, тому дозволяють собі вільну інтерпретацію. Вони прагнуть передати дух, а не зберегти форму. Проте це часто призводить до втрати ритму, образу, точності, що можна потрактувати як викривлення авторської естетики й викривлення самого художнього твору. Окрім того, римований переклад є технічно складним, потребує музичного чуття, лінгвістичної гнучкості, поетичної дисципліни. Через це багато перекладачів обирають вільний вірш, щоб уникнути труднощів. Також часто відсутність етичного кодексу перекладача призводить до того, що переклад сприймають як суто технічну роботу, а не як поетичний акт відповідальності.

На нашу думку, перекладачеві важливо не задовольнятися приблизністю. Поетичний текст вимагає точності, адже кожен відтінок значення формує його ритм, тональність, силу впливу. Поезія живе у відтінках. Якщо їх стерти, залишиться лише тінь. Тому вільний переспів чесніше назвати «варіацією» чи «мотивом на тему», а переклад – це завжди спроба відтворити саму тканину оригіналу. Якщо ми називаємо текст перекладом, ми беремо на себе обов'язок передати всі художні нюанси. Класик став класиком саме тому, що його слова зачаровують у своїй точності. І перекладач мусить дати читачеві можливість відчувати цю силу. Як людина, що досліджує мову оригіналу, він зобов'язаний передати все так, щоб читач, не обізнаний із мовою, міг оцінити її красу.

Тож у перекладі варто використовувати точну методику, яка збереже зміст, ритм, тональність і настрої оригіналу. Поетична техніка точного перекладу поєднує лінгвістичну точність, ритмічну реконструкцію та етичну відповідальність перед оригіналом. Така методика базується на ідеї, що поезія – це не просто текст, а музична та образна структура, яку можна зберегти без втрати змісту. Згідно цієї методики, етапи перекладу будуть наступними:

1. Розбивка на строфи або смислові сегменти: кожна строфа це окрема поетична одиниця, що перекладається, як завершена сцена.
2. Попередній дослівний переклад рядків: для кожного слова подається переклад з усіма можливими значеннями, включно з архаїчними, метафоричними, контекстуальними.
3. Поетична реконструкція: обираються значення, які зберігають ритм, риму, образність оригіналу. Кожна строфа відновлюється з максимальною точністю.
4. Фінальна редакція: перевіряється ритм, рима, образи, естетична точність. За потреби додаються коментарі – як жест прозорості.

Щоб продемонструвати роботу цієї методики, звернімося до конкретного прикладу перекладу, а саме поезії Байрона. Перший і другий етап роботи можна поєднати: подаємо дослівний переклад строф, рядок за рядком, з поясненням ключових слів.

Лексика Байрона цілком зрозуміла, окрім двох слів, що потребують словника. *Sheath* – піхви для клинка, футляр, у який вкладають ніж чи меч. *A roving* – архаїчна форма слова *roving*, тобто «блукати», «мандрувати», часто з романтичним або нічним підтекстом. Це архаїчна форма герундія з префіксом *a-*, яка походить від середньоанглійського «*on*» або «*in*». У поезії вона часто використовується для ритму, музики, стилізації: *a-roving*, *a-hunting*, *a-singing*, *a-dreaming*. Префікс *a-* створює музичний ритм, стилізацію, відчуття руху або дії в процесі. У Байрона *a roving* – це перебування в стані блукання, дія вночі.

<i>So, we'll go no more a roving</i>	Отже, ми більше не будемо блукати
<i>So late into the night,</i>	Так пізно вночі,
<i>Though the heart be still as loving,</i>	Хоч серце все ще здатне любити
<i>And the moon be still as bright.</i>	І місяць усе ще так само яскравий.

<i>For the sword outwears its sheath,</i>	Бо меч зношує свої піхви,
<i>And the soul wears out the breast,</i>	І душа зношує груди,
<i>And the heart must pause to breathe,</i>	І серце має спинитись для вдиху,
<i>And love itself have rest.</i>	І сама любов потребує відпочинку.
<i>Though the night was made for loving,</i>	Хоч ніч створена для кохання,
<i>And the day returns too soon,</i>	А день повертається надто швидко,
<i>Yet we'll go no more a-roving</i>	Та все ж ми більше не будемо блукати
<i>By the light of the moon.</i>	Під світлом місяця.

Дослівний переклад дав нам інструментарій для точного відтворення значень, тож тепер можемо перейти до наступного етапу – власне реконструкції. Саме тут відбувається поєднання змісту з ритмом, коли слова перестають бути окремими одиницями й складаються у цілісну поетичну тканину.

Реконструкція першого катрену:

<i>So, we'll go no more a roving</i>	<i>Тож не будемо блукати</i>
<i>So late into the night,</i>	<i>Ми так пізно уночі,</i>
<i>Though the heart be still as loving,</i>	<i>Хоча серце все ще любить</i>
<i>And the moon be still as bright.</i>	<i>І хоч місяць ще яскравий.</i>

Підбір відповідної рими підказує замінити *яскравість* місяця на *блиск*, це не зруйнує образу, адже яскравість місяця передається саме через силу його сяйва, блиску в нічному небі. Таким чином отримаємо: *І хоч місяць так блищить*.

Реконструкція другого катрену:

<i>For the sword outwears its sheath,</i>	<i>Бо об меч зітруться піхви,</i>
<i>And the soul wears out the breast,</i>	<i>А душа стирає груди,</i>
<i>And the heart must pause to breathe,</i>	<i>Серце мусить відіхнути,</i>
<i>And love itself have rest.</i>	<i>І кохання – відпочити.</i>

Слова *відіхнути* і *відпочити*, як контекстуальні синоніми *must pause* – *потреби зупинки*, можуть бути переставлені заради рими: *Серце мусить відпочити / І кохання – відіхнути*.

Реконструкція третього катрену:

<i>Though the night was made for loving,</i>	<i>Бо хоч ніч і для кохання,</i>
<i>And the day returns too soon,</i>	<i>День приходить надто хутко,</i>
<i>Yet we'll go no more a roving</i>	<i>Все ж, не будемо блукати</i>
<i>By the light of the moon.</i>	<i>Попід місяця промінням.</i>

Ритмічна перестановка та комбінування рядків дає римований результат: *Все ж, під місяця промінням / Вже блукати ми не будем*.

Фінальна редакція: перевірка ритму, рими, образів, естетичної точності.

<i>So, we'll go no more a roving</i>	<i>Що ж, не будемо блукати</i>
<i>So late into the night,</i>	<i>Більше пізно ми вночі,</i>
<i>Though the heart be still as loving,</i>	<i>Хоча серце досі любить</i>
<i>And the moon be still as bright.</i>	<i>І хоч місяць так блищить.</i>

<i>For the sword outwears its sheath,</i>	<i>Бо об меч зітруться піхви,</i>
<i>And the soul wears out the breast,</i>	<i>А душа стирає груди.</i>
<i>And the heart must pause to breathe,</i>	<i>Серце мусить відпочити</i>
<i>And love itself have rest.</i>	<i>І кохання – відіхнути.</i>

<i>Though the night was made for loving,</i>	<i>Бо хоч ніч і для кохання,</i>
<i>And the day returns too soon,</i>	<i>День приходить надто хутко.</i>
<i>Yet we'll go no more a roving</i>	<i>Все ж, під місяця промінням</i>
<i>By the light of the moon.</i>	<i>Ми блукати вже не будем.</i>

На цьому прикладі можемо побачити, що зміст оригіналу збережено, а точність відтворення досягає майже повного рівня. Це доводить, що переклад може бути не варіацією, а точним відтворенням художнього тексту зі збереженням його структури, образності та ритму, не жертвуючи змістом. Саме це й дозволяє читачеві, який не знає мови оригіналу, відчувати силу класичного тексту й зрозуміти, чому він зачаровує вже понад століття. Таким чином методика точного поетичного перекладу постає не лише як технічний прийом, а як етичний жест перекладача – спосіб дати іншій мові прозвучати з тією ж гідністю, з якою звучав оригінал.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Allen A. *So We'll Go No More a Roving. Poem Summary and Analysis*. LitCharts, 2021. URL: <https://www.litcharts.com/poetry/lord-byron/so-we-ll-go-no-more-a-roving> (дата звернення: 24.10.2025).
2. Byron G. G. *So we'll go no more a roving*. Academy of American Poets, Poets.org. URL: <https://poets.org/poem/so-well-go-no-more-roving> (дата звернення: 24.10.2025).

УДК 81'373.45:659.1

*Світлана Савенко
(Житомир, Україна)*

СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВНИХ ЗАСОБІВ У РЕКЛАМНИХ ТЕКСТАХ

У статті проаналізовано стилістичні особливості мовних засобів у сучасних українських рекламних текстах, визначено їх основні групи, з'ясовано особливості їх впливу на сприйняття повідомлення споживачами.

Ключові слова: *реklamний текст, мовні засоби, мова реклами, рекламна комунікація.*

The article analyzes the stylistic features of linguistic means in contemporary Ukrainian advertising texts, identifies their main groups, and clarifies the peculiarities of their influence on consumers' perception of the message.

Key words: *advertising text, linguistic means, advertising language, advertising communication.*

У сучасному світі реклама функціонує в багатьох сферах людського життя з метою зацікавити людей, вплинути на їхній вибір, переконати щось купити або скористатися послугою. Щоб реклама була ефективною, її текст повинен не лише інформувати, але й зацікавлювати, переконувати, викликати довіру. Але рекламні тексти не завжди бувають ефективними та доцільними. Одні швидко запам'ятовують, а інші залишаються без уваги, тому так важливо дібрати виразні мовні засоби, використати необхідні мовні техніки під час створення цих текстів. Детальне дослідження особливостей використання лексичних засобів у рекламних текстах сприяє удосконаленню мови реклами, усвідомленню її впливу на людей та кращому розумінню того, які тексти реципієнт сприймає краще. Наприклад, у сучасному цифровому середовищі більш помітні та краще запам'ятовуються короткі повідомлення з чіткими лексичними тригерами [1].

Обрана нами тема актуальна як з наукового, так і з практичного погляду, оскільки її опрацювання допомагає мовознавцям досліджувати особливості мови сучасної реклами, а маркетологам, журналістам, підприємцям створювати рекламу. Знання мовних ресурсів та володіння мовними засобами сприяє створенню достатньо ефективних, креативних, оригінальних рекламних повідомлень. Практичну вагу становить можливість добирати оцінну, емоційну та експресивну лексику залежно від носія (зовнішня реклама, диджитал-банери, сторіз) і цільової аудиторії.

Особливості мови реклами досліджено в працях багатьох мовознавців. Так, Т. Космеда дослідила мовно-стилістичні особливості реклами, акцентувавши увагу на ролі емоційної лексики; О. Сербенська вивчала роль іншомовних слів в українському рекламному дискурсі; Н. Дем'янюк проаналізувала мовні особливості медійної реклами. Важливим напрямком таких досліджень є також вивчення впливу закликів, слоганів, звертань і гасел у рекламі. Сучасні наукові студії зосереджені на соціальномережових форматах і прийомах привернення уваги (нестандартні конструкції, фонетична виразність, брендоніми).

Але потребують більшого доопрацювання та поглиблення такі питання: як лексичні засоби поєднуються, утворюючи єдиний стилістичний простір рекламного тексту; як змінюється мова реклами залежно від цільової аудиторії; які слова найефективніше викликають довіру, інтерес або емоційну реакцію споживачів. Актуальним також є аналіз імперативних і квазіімперативних формул у нішевих галузях (наприклад, медичний дискурс) і ролі лексико-фонетичних прийомів у ритмомелодиці слоганів [2].

Метою статті є аналіз стилістичних особливостей мовних засобів, які використовують у сучасних українських рекламних текстах, та з'ясування особливостей їх впливу на сприйняття повідомлення споживачами.

У рекламних текстах часто використовують оцінну лексику (слова з яскраво вираженою позитивною оцінкою: *кращий, ідеальний, неперевершений, унікальний*); емоційно забарвлену лексику (слова, які апелюють до почуттів споживача: *смачнейший, розкішний, бездоганний*); мовні кліше та сталі фрази, які швидко сприймають та запам'ятовують: *якість, перевірена часом; створено з любов'ю; ми піклуємось про вас*; іншомовні слова, зокрема англіцизми, які надають тексту сучасного звучання та асоціюються з новітніми технологіями чи європейською якістю: *new, best price, eco, smart*; заклики до дії, що формують активну позицію, спонукають негайно діяти: *спробуй! купи зараз! не зволікай!*; а також часто індивідуалізують звернення: *для тебе, саме ти, обери свій стиль*, щоб створити ілюзію особистого звернення до кожного читача. Для кращого запам'ятовування часто використовують ритмічну структуру, риму та алітерацію. Наприклад, «Смачно. Швидко. Легко», «Свіжість, яку відчуваєш. Якість, якій довіряєш». Зазначені групи становлять ядро лексичного інструментарію сучасної української реклами.

Серед основних груп мовних засобів, які використовують у рекламі, виокремимо такі:

1. Оцінна лексика та інтенсифікатори (швидке створення позитивного образу, редукція сумнівів): «Абсолютна якість щодня», «Неперевершено м'який дотик», «Суперціна на улюблене», «100% натурально – 0% компромісів».

2. Емоційно забарвлена лексика та метафоризація образів (зокрема, викликає чуттєвий відгук реципієнта через сенсорні метафори): «Розкішний смак свободи», «Ніжність, що огортає», «Соковитий старт твого дня».

3. Мовні кліше й сталі формули (когнітивна економія, довіра через упізнаваність): «Якість, перевірена часом», «Створено з любов'ю», «Ми піклуємось про вас».

4. Запозичення та неологізми, найчастіше англіцизми (індексація модерності, технологічності, глобальності): «Smart-рішення для дому», «Eco-friendly пакування», «Upgrade без зайвих турбот», «Bestprice – today».

5. Заклики до дії (імператив/квазіімператив) (стимулювання дії, формування відчуття терміновості): «Спробуй зараз!», «Купуй сьогодні – вигравай більше», «Не зволікай! Обирай свій формат».

6. Індивідуалізоване звернення (створення ефекту персонального контакту, зменшення соціальної дистанції): *«Для тебе», «Саме ти вартий(та) кращого», «Обери свій стиль»*.

7. Ритмічність та римованість фраз, алітерація та інші фонетичні засоби (підсилення милозвучності, полегшення запам'ятовування, ефект «джингла»): *«Швидше. Простіше. Ближче.»*, *«Дихай. Дій. Досягай.»* (ритмізації тріадами); *«Сміливо створи свій стиль»* (повтори [с]), *«Легко. Лаконічно. Легендарно.»* (повтори [л]), *«М'яко, модно, мінімально»* (повтори [м]) (алітерація); *«Ціна мала – якість взяла»* (римування).

Домінантність лексичних стратегій зміщується залежно від платформи комунікації: у соціальних мережах частіше фіксуємо імперативні та інтертекстуально грайливі конструкції, а у нативних матеріалах превалюють «пом'якшені» оцінні маркери й брендони як соціальний доказ [1].

У рекламній комунікації спостерігаємо часте використання зі стилістичною метою числівників та конкретизаторів, які підсилюють відчуття прозорості пропозиції й контрольованості результату: вирази *«–50% лише сьогодні», «3 кроки – і готово», «Результат за 7 днів»* як своєрідні когнітивні «якорі» часто поєднують з імперативом для посилення терміновості [7].

Ефект довіри можна досягти за допомогою поєднання емоційно-оцінної лексики з елементами соціального доказу [4]: *«Тисячі клієнтів обрали нас», «Перевірено експертами», «Визнана якість року»*. Такі формули підкріплюють образ надійності та зменшують бар'єр входу для нових користувачів.

Платформна специфіка зумовлює відмінності в доборі мовних засобів: у коротких форматах (банер, сторіз) домінують інтенсифікатори й імперативи (*«Оформи зараз», «Забирай вигоду»*), а у нативних статтях збільшується частка «м'яких» оцінних маркерів і брендонів (*«преміальна лінійка X», «оновлена версія Y»*) з меншою частотою прямого наказового тону [3].

Галузеві ніші коригують мовну етику й інтенсивність експресії. Так, у медичній рекламі емоційне забарвлення більш стримане, імперативи обережніші: *«Порадьтеся з фахівцем», «Дбайте про своє здоров'я щодня», «Обирайте доказове»*; акцент зміщено на точність термінів, коректність обіцянок і відсутність «чудодійних» формулювань [2].

У технічній/ІТ-тематичі частіше трапляються запозичення, що сигналізують інноваційність: *«smart-система», «андейт», «реліз», «кейси»*; водночас помітне балансування професіоналізмів та загальноживаної лексики (*«Швидкий реліз – простий старт», «Upgrade для твого дня»*) з метою збереження широкої аудиторії [6].

За результатами короткого мікроаналізу уживаності мовних засобів у рекламних текстах визначаємо такі закономірності формування своєрідних трендів: оцінна лексика – найчастотніша; на другому місці – імперативні формули; далі – запозичення та кліше. Часто трапляються такі комбінації «оцінна лексика + конкретизатор» (*«помітний результат за 10 хвилин»*) і «запозичення + імператив» (*«Upgrade свій досвід»*) [5].

Мовні засоби в рекламних текстах мають не лише інформативну, а й емоційно-виражальну функцію, є важливим інструментом переконання споживача. Успішна реклама базується на вдалому поєднанні оцінної, експресивної та емоційно забарвленої лексики, що допомагає сформувати позитивне враження про товар або послугу, викликати довіру й стимулювати до дії. Значну роль відіграє також індивідуалізоване звернення до споживача та використання мовних кліше, які створюють ефект близького, особистого контакту. Ритмічні структури, рима й алітерація додатково посилюють ефект запам'ятовування й працюють синергічно з імперативними формулами.

Однак у мові реклами ще залишаються аспекти, що потребують подальшого вивчення, як-от: особливості взаємодії вербальних та невербальних засобів у рекламі для різних цільових аудиторій, вплив культурного контексту на добір мовних елементів, а також зміни мовних стратегій у зв'язку з розвитком цифрових технологій. Подальші дослідження стилістичних особливостей мовних засобів у рекламних текстах сприятимуть, зокрема,

глибшому зрозумінню різноаспектних механізмів впливу в рекламі та вдосконаленню практики створення ефективних рекламних повідомлень. Мова реклами – це не просто набір яскравих слів, а продуманий інструмент впливу, який потребує уважного лінгвістичного аналізу. Перспективними є крос-платформні зіставлення (пост, сторіз, банер, зовнішня реклама) та міжгалузеві порівняння (медична, освітня, технологічна реклама) з урахуванням частотності та функцій різних мовних засобів.

Отже, комбінування ключових мовних засобів у поєднанні з невербальними елементами рекламного тексту залежно від конкретного каналу й цільової аудиторії сприяє узгодженому стилю реклами та підвищує її впливовість. Свідоме поєднання оцінних, емоційних, запозичених і імперативних лексем із ритмізацією слогана, адаптоване до платформи та аудиторії, формує цілісну стилістику повідомлення та підсилює його переконливість.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гецько Г. Лінгвостилістичні особливості українськомовних рекламних текстів соціальної мережі «Фейсбук». *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. 2023. Вип. 2(50). С. 89–94.
2. Цупікова О., Авраменко А. Мовні засоби рекламного медичного дискурсу. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*. 2023. Вип. 1(99). С. 146–154.
3. Яненко Я. В. Особливості сучасних рекламних текстів у соціальних мережах. *Вісник науки та освіти. Серія: Філологія*. 2023. № 3(9). С. 295–306.
4. Войцехівська Н., Білоус Л. Створення рекламного образу лексико-семантичними засобами. *Молодий вчений*. 2024. № 1.1(125.1). С. 5–9.
5. Сенкевич Г. А. Засоби привернення уваги до рекламного продукту за допомогою нестандартних лінгвістичних конструкцій. *Обрії друкарства*. 2024. № 1(15). С. 125–138.
6. Хацер Г. Прийоми перекладу лексико-фонетичних засобів виразності у рекламних текстах. *Сучасні дослідження з іноземної філології*. 2023. № 2(24). С. 187–196.
7. Юртин А. А. Ефект запам'ятовування в сучасній рекламі: лінгвістичний аспект. *Наукові праці КНУ імені Тараса Шевченка*. 2024. URL: <https://ir.library.knu.ua/handle/123456789/123456>

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент Шарапа М. В.

Людмила Свиріпа
(Броди, Україна)

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ ЯК ОБ'ЄКТ ВИВЧЕННЯ НА ЗАНЯТТЯХ РІДНОЇ МОВИ

Протягом століть, відбираючи по словечку, по зернятку, геній народу витворив і передав нам у спадок, у вічне користування неосяжне, розкішне у своїй красі й блиску розуму лінгвістичне багатство: майте, гордіться, не будьте німі!
О. Гончар

У статті запропоновано вивчення фразеології в курсі української мови, звернено увагу на важливість вивчення цієї теми у складі лексики, зосереджено увагу на практичному вивченні фразеологізмів на заняттях з української мови.

Ключові слова: фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності, фразеологічні сполучення, фразеологічні вислови, технології вивчення фразеологізмів.

The article proposes the study of phraseology within the Ukrainian language course, emphasizes the importance of learning this topic as part of the vocabulary, and focuses on the practical study of phraseological units during Ukrainian language lessons.

Keywords: *phraseological fusions, phraseological unities, phraseological combinations, phraseological expressions, technologies for studying phraseological units.*

Метою статті є практичне використання інноваційних форм та методів вивчення фразеологізмів на заняттях рідної мови.

Постановка проблеми дослідження. Фразеологія – це надзвичайно цікаве, багате, невичерпне, хоча й складне джерело української мови. Саме це зумовило дослідження фразеології багатьма мовознавцями, зокрема Ф. Буслаєвим, О. Шахматовим, І. Срезневським, П. Фортунатовим, О. Потебнею, Л. Булаховським. Вони розглядали семантичні та граматичні особливості фразеологізмів. Значний внесок у дослідження та вивчення фразеології як розділу мовознавства зробили О. Бабкін, І. Білодід, В. Архангельський, І. Чередниченко, М. Шанський та ін. Із посиленням уваги до класифікації фразеологічних одиниць наукові основи були вироблені Л. Булаховським, В. Виноградовим, Б. Ларіним, Г. Удовиченком. Проте і сьогодні є ряд нерозв'язаних проблем, пов'язаних з класифікацією фразеологізмів.

Однією з найвідоміших у вітчизняному мовознавстві є класифікація фразеологічних одиниць, запропонована академіком В. Виноградовим. З точки зору вченого в основі класифікації фразеологізмів лежить ступінь видозміни значень слів, тому фразеологічні одиниці не є однаковими. В. Виноградов за семантичним принципом виокремлює три групи фразеологізмів: фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності та фразеологічні сполучення. Проте, поза трьома групами фразеологічних одиниць, які були виділені академіком В. Виноградовим, залишились народні прислів'я, приказки, примовки, крилаті вислови, термінологічні словосполучення.

Виклад основного матеріалу. Фразеологізми у мовленні використовують з метою створення відтінку іронії, жарту, сарказму, насмішки, адже вони виражають позитивні емоції або фамільярності, надають мовленню образності, емоційності, експресивності, відтворюють найтонші нюанси значення вислову, характеризують предмет, явище, ситуацію, дію, особу. Вони є надзвичайно важливими засобами виразності мовлення. Найбільше фразеологізмів вживається в розмовному, художньому, публіцистичному стилях, хоча жоден мовний стиль без них не обходиться. Особлива яскравість фразеологічних одиниць виявляється в живому мовленні, тому що вони відображають національну культуру, багатство лексики української мови.

Фразеологізми як один із засобів образності й виразності є ознакою мовного багатства. Вжиті доречно, вони впливають на читача чи слухача, оживляють нашу мову, допомагають краще, образніше передати зміст думки, роблять розповідь яскравішою, надають висловленню емоційного забарвлення [2, с. 148].

Для повторення та закріплення раніше вивченого про фразеологізми відводиться у програмі не так вже і багато годин, тому для поглибленого вивчення цієї теми (цікавої, але складної) читачам можна запропонувати окремі новітні технології, які сприятимуть кращому засвоєнню матеріалу.

Для фразеологізмів, як і для звичайних слів, властиві явища багатозначності, синонімії та антонімії.

Фразеологічні синоніми – варіанти фразеологічних одиниць на позначення того самого явища. Наявність багатой системи синонімів створює великі можливості для вибору їх у мовленні. Використання синонімів урізноманітнює нашу мову, робить її гнучкою, яскравою, образною, допомагає оригінально оформити думку, уникнути повторень. Багатство синоніміки в мові – одна з основ розвитку її високої культури [2, с. 123].

Фразеологічна розминка (робота в групах).

Пригадати й записати якнайбільше фразеологізмів, своїм походженням пов'язаних із навчанням, розумом, освітою.

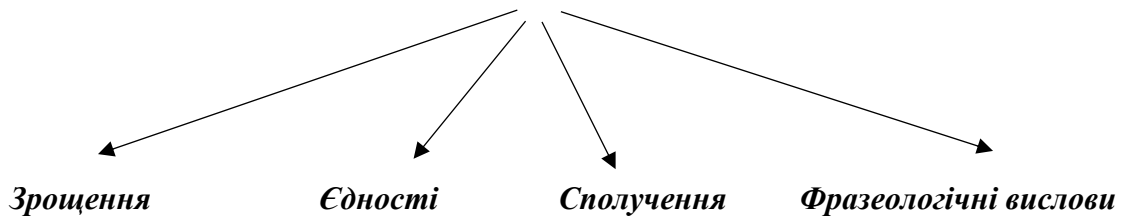
Для зручності подано зразки відповіді.

(Ходити з темними очима, на розум кволий, кебету мати, розуму не позичати, голова половою набита, провітрити голову, ще мак росте (цвіте) в голові, повертати розумом, без царя в голові, палата розуму, азбучна істина, повний лоб, говорити різними мовами, шарики працюють, чорним по білому написано)

Метод «Інтелектуальна карта».

Схематично створіть класифікацію фразеологізмів, наведіть приклади, підготуйте розповідь.

Фразеологізми

Проблемне завдання.

Визначте, до якого типу належать фразеологізми.

(Для зручності фразеологізми згруповано).

Фразеологічні зрощення: *зарубати на носі; поставити на ноги; дати гарбуза; дати березової каші; лясати точити; піймати облизня; глек розбити.*

Фразеологічні єдності: *біла ворона; прикусити язика; крапля в морі; замітати сліди; товкти воду в ступі; пропускати повз вуха; вивести на чисту воду.*

Фразеологічні сполучення: *брати гору; мати на увазі; насупити брови; покласти край; здобути перемогу; берегти як зіницю ока; страх бере; ласкаво просимо.*

Метод «Аналіз – дослідження».

Попрацюйте в парах, визначте джерела походження фразеологізмів, коротко розкажіть про походження фразеологізмів.

Переклади (запозичення з інших мов): *бура у склянці води; ідея фікс; медовий місяць; бути не в своїй тарілці.*

Антична література та міфи: *вогонь Прометей, авгієві конюшині; дамоклів меч; золоте руно; олімпійський спокій; нитка Аріадни; езопова мова.*

Біблійне походження: *наріжний камінь; око за око; блудний син; у поті чола; нести свій хрест; земля обітована; тримати камінь за пазухою.*

Народна творчість: *передати куті меду; купувати kota в мішку; вусом не моргнути; розбити глека; піднести гарбуза.*

Професійно-виробнича сфера: *білими нитками шито; брати в лежата; змотувати вудки; як по нотах; грати першу скрипку; не нюхати пороку; взяти рубіж.*

Фразеологічні синоніми досить поширені у мовленні. Часто у художній літературі з метою підкреслення, виділення якоїсь риси або ознаки може вживатися цілий ряд фразеологічних синонімів.

Із уривка, що взятий з твору М. Стельмаха «Щедрий вечір», виписати синонімічний ряд фразеологізмів, пояснити їх значення.

Там (у церкві) я мав і покаятися, і набратися розуму, якого усе чомусь не вистачало мені. Та я не дуже цим і журився, бо не раз чув, що такого добра бракувало не тільки мені, але й дорослим. І в них теж чогось вискакували клепки, розсихались обручі, губилися ключі від розуму, не варив баняк, у голові літали джмелі, замість мізків росла капуста, не родило в черепку, не було лою під цуприною, розум якось втулявся аж у п'яти і на в'язах стирчала макітра.

(Фразеологізми надають мовленню емоційності, виразності, а також передають додаткові відтінки жарту, іронії, насмішки, осуду тощо).

Метод «Фольклорне намисто».

До поданих фразеологізмів підібрати декілька фразеологізмів-синонімів.

Хоч з моста та й у воду (хоч сядь тай плач; хоч головою об стінку бийся; хоч вовком вий; хоч живцем у землю лягай).

В баранячий ріг скрутити (зігнути в дугу; поставити на місце; мізки вправити; приборкати крила).

Наче корова язиком злизала (мов вітром здуло; щезнути як булька на воді; мов у повітрі розчинитися; мов камінь у воду).

Як у Христа за пазухою (як у Бога за дверима; як вареник у маслі; як попів кіт на печі).

Бити байдики (клеїти дурня; горобцям дулі давати; баглаї (бити) годувати; ганяти вітер по вулицях; лежні справляти; за холодну воду не братися; тинятися з кутка в куток).

Стріляний горобець (бував у бувальцях; третій калач; не з одного колодязя воду пив; був на коні і під конем; пройшов крізь сито й решето; пройшов Крим, Рим і мідні труби).

Не в тім'я битий (мати лій (царя) в голові; мати голову на плечах; голова варить; дружити з головою; жити своїм розумом; макітра розуму).

Метод «Асоціативний куш».

Назвати фразеологізми за ключовим словом.

Язык (крутиться на язиці, язык до Києва доведе, язык не повертається, прикусити языка, язык без кісток, язык заплітається, гострий язык, тримати язык за зубами, як корова язиком злизала).

Зуб (зуби з'їсти, зуб за зуб, заговорювати зуби, зуби на полицю, не по зубах, зуб на зуб не попадає, мати зуб, зуби розгорілися).

Голова (голова на плечах, голова варить, дурний язык голові не товариш, голова і два вуха, є лій у голові, дружити з головою, викинути з голови, провітрити голову, голова пологою набита, вбити собі в голову).

Руки (руки опускаються, руки не доходять, руки розв'язалися, руки вмити, у невмілого руки не болять, через десять руки, сверблять руки, з простягнутими руками).

Фразеологічні антоніми увиразнюють мовлення, роблять його чіткішим, образнішим, зіставляють протилежні образи, думки, явища, у результаті чого виникає контраст. В антонімічні відношення можуть вступати не лише фразеологізми, але й окремі слова в них.

Метод «Аукціон знань».

Пригадайте і запишіть якнайбільше фразеологізмів, у яких є слова-антоніми.

(Хто високо літає, той низько падає; з великої хмари малий дощ; важко в навчанні, легко в бою; бідний багатому не товариш; ситий голодного не розуміє; поки товстий схудне, то худий здохне; ранок мудріший за вечір; краще з мудрим згубити, ніж з дурним знайти; з мудрим не згубиш, а з дурним не знайдеш; старість не радість, молодість не вічність; краще гірка правда, ніж солодка брехня; у неправди вік короткий: правда не дає їй жити; на чужому горі свого щастя не побудуєш; з такими друзями і ворогів не треба; готуй сани влітку, а воза взимку; чорна земля білий хліб родить; права рука не знає, що ліва робить; м'яко стелить, та твердо спати; малі діти не дають спати, а великі жити; бійся козла спереду, коня ззаду, а поганой людини зі всіх сторін; мир будує, а війна руйнує; праця годує, а лень марнує; обпечешся на гарячому, то й на холодне задмухаєш; багато казати – мало слухати; робиш добро – не кайся, робиш зло – зла сподівайся).

Метод «Фразеологічний калейдоскоп».

Підібрати якнайбільше фразеологізмів, у яких названі числівники. З двома з них скласти речення і записати. Така форма роботи поглиблює знання про числівник та його особливості.

(Семеро одного не чекають; сім раз відмір, а один відріж; сьома вода на киселі; одна нога тут, а друга там; в одне вухо влітає, у друге вилітає; і один у полі воїн; одним миром

мазані; два чоботи – пара; дві руки, і ті ліві; нуль без палички; нуль ціна; ні в п'ять ні в десять; п'яте колесо до воза; не одну пару підметок стоптати; не мати дев'ятої клежки; в три погібелі зігнутись; всипати по перше (шосте) число; сім п'ятниць на тиждень; бути на сьомому небі; знати як свої п'ять пальців; чорта з два; спустити сім шкір; сім мішків гречаної вовни; грати першу скрипку; то на один бік, то на другий).

Метод «Фольклорне намисто».

Пригадайте займенники як частину мови та запишіть фразеологізми, у яких вони зустрічаються.

(Язик мій – ворог мій; свій до свого по своє; ти йому про Хому, а він тобі про Ярему; якби той розум на базар, що з базару; скажи мені, хто твій друг, і я скажу тобі, хто ти; добре там, де нас нема; сам не свій; я не я, і хата не моя; моя хата з краю, я нічого не знаю; мудрий не той, хто вродився, а той, хто навчився; своя рука владики; хата (своя, наша, їх) – покришка; не рий яму іншому, бо сам в неї попадеш; подивись на себе в дзеркало).

Метод «Спільний пошук» (робота в групах).

Назвіть та запишіть фразеологізми, у яких повторюється часка ні. Подумайте, чи ставиться кома між повторами.

(Ні живий ні мертвий; ні риба ні м'ясо; ні се ні те; ні в ліс ні по дрова; ні бе ні ме ні кукуріку; ні світ ні зоря; ні далеко ні близько; ні в тин ні в ворота; ні пройти ні проїхати; ні пуху ні пера; ні кола ні двора; ні круть ні верть; ні вліво ні вправо; ні з того ні з сього; ні дня ні ночі; ні дати ні взяти; ні дна ні покришки; ні гріха ні сорому; ні тепер ні в четвер; ні світ ні зоря; ні сіло ні впало; ні роду ні племені; ні слуху ні духу; ні богу свічка ні чорту кочерга; ні пава ні гава; ні за що ні про що).

(Частка ні вживається для підсилення заперечення, входить до складу фразеологізму, тому кома не ставиться).

Для підбиття підсумків занять можна використати наступні форми роботи.

Метод «Клоуз-тести».

– Стале словосполучення, що виступає одним членом речення – ... (фразеологізм).

– Біблія, мова людей різних професій, фольклор, крилаті вислови – це ... (джерела фразеології).

– Стійкі звороти, що вживаються на позначення одного й того ж поняття – ... (фразеологічні синоніми).

– Фразеологічні синоніми утворюють ... (синонімічні ряди).

– Видозміни фразеологізмів, які, маючи тотожне значення, різняться окремими словами – це ... (фразеологічні варіанти).

– Стійкі звороти з протилежним значенням – ... (фразеологічні антоніми).

Метод «Рекламна пауза».

Прорекламуйте, використовуючи фразеологізми, свій навчальний заклад.

(Чи знаєте ви, куди Макар ганяв телят пасти? А де Сидір козам роги править? Ні? Тоді вам потрібно ноги в руки і до нас. Не варто боятися тих місць, що за тридев'ять земель від вашого дому. Насправді, це рукою подати. Наш коледж чудовий, немов намальований. Аудиторії світлі, прозорі. Навчатимуть вас викладачі, що не один пуд солі з'їли на викладанні дисциплін. Правда, крізь пальці не дивляться на лінь, байдики не дозволять бити, але не вміють тримати камінь за пазухою. Вони і вас виховують і навчать бути стріляними горобцями у своїй справі, щоб ви ніколи не губили ключів від розуму. Ми вміємо відпочивати і розважатися, тому гуртки наші дадуть фору професійним, а керівники груп, хоч і не дозволять боки відлежувати, та навчать розуму не позичати.

Якщо хочете отримати знання, а не товкти воду в ступі, мати світлу голову – вам до нас! Ласкаво просимо!)

Метод «Коло думок»

Поясніть, як ви розумієте крилаті вислови.

– Права без обов'язків – то сваволя (Леся Українка).

- Кожен фініш – це, по суті, старт (Ліна Костенко).
- У собі самому шукай справжніх благ (Г. Сковорода).
- Крапля камінь точить (Овідій).
- Якби ви вчилися так, як треба, то й мудрість би була своя (Т. Шевченко).

Тестові завдання

1. Доберіть до кожного фразеологізму антонім:

Фразеологізм	Антонім
1. У чорта на болоті	а) не нюхати пороху
2. Стріляний горобець	б) душа в душу
3. Відкривати очі	в) під носом
4. Глека розбити	г) скреготати зубами
	д) уводити в оману

2. Назвати простий присудок, що виражений фразеологізмом:

- а) Вибиватися в люди – справа не проста;
- б) Я прикусив язика від несподіванки;
- в) Астрономія була ахіллесовою п'ятою в його змаганнях;
- г) бити байдики – погана звичка.

3. Установіть відповідність між членом речення та фразеологізмом:

Фразеологізми в реченнях	Члени речення
а) Дома я за ці три торби реготу мав аж сім смутку ;	1. обставина
б) Моя мати муром стала між мною і шевством;	2. додаток
в) Про це у селі знає і старе й мале ;	3. означення
г) Жив собі як вареник у маслі ;	4. присудок
д) На проїжджих шляхах такі багна – ні пройти, ні проїхати .	5. підмет
	6. прикладка

4. У якому рядку всі фразеологізми є зрощеннями:

- а) бити байдиків, пекти раків, прикусити язика, кінці у воду;
- б) зарубати на носі, дуба врізати, за ніс водити, на ноги поставити;
- в) брати під обстріл, крапля в морі, кінці у воду, вовчий апетит;
- г) точити яси, правити теревені, накивати п'ятами, стовпи Геркулеса.

5. Фразеологічні єдності всі у рядку:

- а) ні пари з уст, тримати язик за зубами, міряти воду решетом, крапля в морі;
- б) тримати камінь за пазухою, мертва точка, замітати сліди, як кіт у маслі ;
- в) як коза на капусту, піддавати жару, заливатися слізьми, ні риба ні м'ясо;
- г) дволикий Янус, правити теревені, замилювати очі, втерти носа.

6. Фразеологічні сполучення всі у рядку:

- а) брати на глум, брати рушники, тягнути лямку, мілко плавати;
- б) дати драла, не до солі, вовчий апетит, закинути вудку;
- в) товкти воду в ступі, ні пари з уст, здобути перемогу, перцю дати;
- г) нічого в рот не брати, брати гору, відвести очі, чиста совість.

7. Посєднайте слова обох колонок, щоб утворився фразеологізм:

а) гордіїв	1. меч
б) всесвітній	2. вогонь
в) гомеричний	3. вузол
г) дамоклів	4. сміх
	5. потоп

8. Оберіть синонім до фразеологізму волос у волос:

- а) потрапити у ціль;
- б) попасти у масть;
- в) як піску морського;
- г) як дві краплі води.

9. Доберіть до кожного фразеологізму синонім:

Фразеологізм

Синонім

- а) не приший кобилі хвіст
- б) бути на коні і під конем
- в) як з моста та й у воду
- г) мов камінь у воду

- 1. як корова язиком злизала
- 2. хоч сядь та й плач
- 3. пройти Крим, Рим і мідні труби
- 4. п'яте колесо до воза
- 5. на сьомому небі від щастя

10. Назвати рядок, у якому допущено помилку в утворенні антонімічної пари:

- а) у рот води набрати – теревені правити, хоч у рамку вправ – гидко глянути;
- б) з наперсток – хоч греблю гати, душа в душу – як кіт з собакою;
- в) не в тім'я битий – голова варить, набитий гаманець – вітер у кишнях гуляє;
- г) врізати дуба – топтати ряст, клеїти дурня – гнути спину.

11. Назвати рядок, у якому допущено помилку в утворенні синонімічної пари:

- а) третій калач – бував у бувальцях, простягти ноги – врізати дуба;
- б) піймати облизня – дірка від бублика, хоч око вийми – хоч голки збирай;
- в) ні пари з уст – тримати язик за зубами, намити шию – знімати стружку;
- г) вбити собі в голову – зарубати на носі, заговорювати зуби – замилювати очі.

12. Назвати рядок, у якому всі фразеологізми біблійного походження:

- а) возлюби ближнього свого, авгієві стайні, поцілунок Іуди, езопова мова;
- б) осідлати Пегаса, око за око, зуб за зуб, тягар з плечей упав;
- в) блудний син, канути в Лету, глас волаючого в пустелі, латати дірки;
- г) пити гірку чашу, берегти, як зіницю ока, маслинова гілка, нести свій хрест.

Висновки. Отже, вивчення фразеологічних одиниць здобувачами освіти не тільки формує й розвиває предметні й ключові компетентності, але й допомагає виразніше, образніше охарактеризувати певне явище, домогтися чіткості й переконливості сприйняття. У фразеології відбивається багатовіковий життєвий досвід народу, тому знання теми спонукає поважати рідне слово, звичаї, культуру рідного краю, відповідально ставитися до власного мовлення, виховувати повагу до себе й інших, розвивати логічне мислення, аналітичні здібності, правильно й доречно використовувати фразеологізми відповідно до стилістичного забарвлення їх.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- 1. Бондаренко О., Грекало Т., Доценко А., Жила І., Зеленюк В., Коритан Н., Муренко С., Чернега Т., Чмигова О., Шуть О., Яременко І. Українська мова. Рівень стандарту 10-й клас. *Газета для вчителів української мови та літератури «Українська мова та література»*. 2019. №7 (911) липень. С. 26
- 2. Радишевська М., Погребенник В., Михайлюта В., Корольова Т., Трош Т., Гудзенко О. Новий довідник: Українська мова і література. 5-е вид. Київ: Казка, 2020. 864 с. URL: <https://archive.org/details/dovidnyk-2020> (дата звернення: 12.10.2025 р.)
- 3. Фразеологічний словник найуживаніших фразеологізмів. URL: https://ukr.ed-era.com/frazeologya/slovnik_naiuzhivanshih_frazeologzmv (дата звернення: 10.10.2025 р.)
- 4. Фразеологічний словник української мови онлайн. URL: <https://123.slovaronline.com/> (дата звернення: 20.09.2025 р.)

ХІМІЧНІ НАУКИ / ХИМИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 54:001.89

Ангеліна Коваленко, Алла Соколова
(Харків, Україна)

ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ХІМІЧНИХ НАУК Й ОСВІТИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ. ЦИФРОВІЗАЦІЯ В ХІМІЇ

У статті проаналізовано особливості розвитку хімічних наук та освіти в умовах глобалізації. Розглянуто основні наукові тенденції, спричинені міждисциплінарною конвергенцією (нанохімія, хемоінформатика, енергетична хімія), а також окреслено стратегічні шляхи модернізації хімічної освіти.

Ключові слова: хімічні науки, освіта, глобалізація, конвергенція, цифровізація, зелена хімія, хемоінформатика, сталий розвиток.

The article analyzes the features of the development of chemical sciences and education in the context of globalization. The main scientific trends caused by interdisciplinary convergence (Nanochemistry, Chemoinformatics, Energy Chemistry) are considered, and strategic ways of modernizing chemical education are outlined.

Keywords: chemical sciences, education, globalization, convergence, digitalization, green chemistry, chemoinformatics, sustainable development.

Глобалізація радикально змінює ландшафт наукових досліджень та освітніх систем [2, с. 140]. Хімічні науки набувають статусу стратегічного ресурсу для подолання ключових викликів ХХІ століття (енергетична безпека, кліматична стійкість, охорона здоров'я) [6, с. 91-97]. Мета статті – визначити домінуючі тенденції у світовій хімічній науці та окреслити перспективи модернізації хімічної освіти в умовах глобалізації.

По-перше, розвиток хімічної науки характеризується міждисциплінарною конвергенцією (НБІКС-конвергенція), де хімія активно гібридується з біологією, інформаційними технологіями та когнітивними науками [5, с. 27]. Це спричинило зростання Нанохімії та Хімії матеріалів, зосереджених на синтезі функціональних матеріалів з атомно-молекулярною точністю (напр., для фотовольтаїки) та створення біосумісних матеріалів [7, с. 17]. Важливим є перетин з Хемобіологією та Фармацевтичною хімією для розробки нових терапевтичних агентів.

По-друге, хімічні дослідження мають екологічний імператив, втілений у принципах Зеленої хімії (Green Chemistry) [4, с. 310; 8]. Це передбачає мінімізацію відходів, менш токсичні реагенти, рециклінг полімерів, а також фіксацію й утилізацію CO₂ [4, с. 310]. Глобальний енергетичний перехід стимулює Енергетичну хімію (Energy Chemistry), сфокусовану на ефективних та безпечних системах зберігання енергії, зокрема, на альтернативах літію [3, с. 450].

По-третє, відбувається цифровізація хімічних досліджень (Digital Chemistry). Впровадження Хемоінформатики та Штучного Інтелекту (AI) є невід'ємною частиною наукового процесу [1, с. 45]. AI використовується для прискореного дизайну молекул (de novo design), прогнозування властивостей (QSPR) та віртуального скринінгу лікарських сполук [1, с. 48]. Цифровізація охоплює і фізичний простір лабораторії через автоматизацію. Високопродуктивний скринінг (HTS), керований AI, дозволяє перевіряти тисячі реакційних умов, генеруючи величезні обсяги стандартизованих даних. Така інтеграція фізичних та віртуальних експериментів є елементом Industry 4.0 і вимагає від хіміків володіння навичками програмування Big Data [8; 5, с. 27].

Рис. 1. Приклад згенерованої 3D молекулярної структури

Таблиця 1

Ключові наукові реалії хімії		
Домінуючий тренд	Суть тенденції	Пріоритетна галузь застосування
Конвергенція	Гібридизація хімії з фізикою, біологією та інженерією.	Нанохімія, Хімія матеріалів, Хемобіологія.
Екологічний імператив	Застосування принципів Зеленої хімії; перехід до циклічної економіки.	Енергетична хімія, Каталіз, CCS утилізація).
Цифровізація (AI)	Використання штучного інтелекту та машинного навчання для моделювання та прогнозування.	Хемоінформатика, Дизайн ліків, Автоматизація синтезу.

Складено на основі [1, 3, 4, 5, 7]

Щоб національна система освіти готувала фахівців, здатних працювати з новими трендами, необхідна модернізація навчальних програм [6, с. 89]. Ключові перспективи – інтернаціоналізація (спільні освітні програми Joint/Double-Degree) та академічна мобільність [2, с. 141]. Важливим є перехід до викладання хімії англійською мовою та зміщення процесу від теорії до проєктно-орієнтованого навчання. Сучасний студент-хімік має бути інженером, програмістом та комунікатором. Це вимагає включення до планів обов'язкових модулів з програмування (Python, R), використання моделюючого ПЗ та розвитку м'яких навичок (soft skills) [1, с. 46; 6, с. 99]

Таблиця 2

Вимоги глобалізації сучасного підходу		
Напрямок трансформації	Ключові інструменти модернізації	Очікуваний результат (Компетенція)
Інтернаціоналізація	Спільні дипломи (Joint Degrees), англомовні програми.	Здатність працювати у міжнародних R&D командах.
Цифрова компетентність	Курси Хемоінформатики, Віртуальні лабораторії, AI-інструменти.	Володіння методами Big Data та комп'ютерного моделювання.
Практична орієнтація	Проєктне навчання (PBL), ДПП, виробничі стажування.	Навички вирішення реальних індустріальних/інженерних завдань.

Складено на основі [1, с. 53; 2, с. 140; 6, с. 87]

З точки зору національних пріоритетів, українська хімічна наука та освіта повинні фокусуватися на галузях зі значним потенціалом: органічний синтез для фармацевтики, розробка композитних матеріалів та каталіз для енергетичного переходу [3, с. 450; 7, с. 17]. Це вимагає інвестування в інфраструктуру та розвитку ДПП. Перспективи ж розвитку хімічної освіти в Україні безпосередньо залежать від її здатності до радикальної модернізації, що включає повну цифровізацію та перехід до міждисциплінарної моделі [2, с. 136; 6, с. 90]. Тільки такий комплексний підхід дозволить українській хімії стати активним лідером хімічних тенденцій.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко С. В. Штучний інтелект у хімічній науці: хемоінформатика та моделювання. *Вісник хімічних досліджень*. 2023. № 5. С. 45–58.
2. Григор'єва Л. П. Інтернаціоналізація вищої освіти в умовах глобалізації: європейський досвід. *Освітологічний дискурс*. 2020. Т. 2. № 1–2. С. 132–145.
3. Іванов В. Д. (за ред.). Світова тенденція НБІКС-конвергенції: стратегічний розвиток науки і технологій. Харків : Технологія, 2023. 450 с.
4. Коваленко О. М. Матеріали для накопичувачів енергії нового покоління: виклики та перспективи. Київ : Наукова думка, 2024. 310 с.
5. Петров І. Р., Сидоренко А. Б. Принципи зеленої хімії у промисловому виробництві. *Екологічний вісник*. 2022. № 3. С. 20–35.
6. Федоренко К. В. Трансформація хімічної освіти в умовах індустрії 4.0: від теорії до практики. *Наукові записки Університету*. 2021. Т. 15. С. 88–101.
7. Шевчук М. С. Нанохімія та функціональні матеріали: нові горизонти. *Матеріалознавство*. 2024. № 1. С. 10–25.
8. Green Chemistry Institute. American Chemical Society. (дата звернення: 22.10.2025)
9. Рис. 1. III. URL: https://www.freepik.com/premium-ai-image/molecular-structure-chemical-compound_162985817.htm

УДК 664.39:665.36:544.478

Людмила Коляновська
(Вінниця, Україна)

МОДЕРНІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ГІДРОГЕНІЗАЦІЇ ЖИРІВ З ВИКОРИСТАННЯМ АЛЬТЕРНАТИВНИХ КАТАЛІЗАТОРІВ

Основою написання статті стало опрацювання матеріалу, пов'язаного із технологією гідрогенізації, а також дослідженням хімічного складу рослинних олій та жирів. Новим в гідрогенізації є доведення важливості використання порошкових і стаціонарних каталізаторів. Важливим є також вибір сплаву постійних каталізаторів та їх будови.

Ключові слова: гідрогенізація, харчові жири, каталізатори, модифікація, сплави.

The basis of this article is the analysis of materials related to the technology of fat hydrogenation and the study of the chemical composition of vegetable oils and fats. The novelty of the research lies in substantiating the importance of using powdered and stationary catalysts in the hydrogenation process. Particular attention is also paid to the selection of alloys for permanent catalysts and the features of their structure.

Keywords: hydrogenation, food fats, catalysts, modification, alloys.

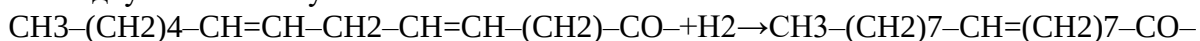
Вступ. Олійно-жирова промисловість прагне до створення нових і вдосконалення існуючих технологій переробки рослинних олій і жирів, що дозволяє значно підвищити продуктивність технологічного обладнання та якість харчових продуктів. У зв'язку з цим виняткова увага приділяється отриманню твердих олій. На сьогоднішній день каталітичне гідрування є промисловим процесом модифікації рослинних олій і жирів з метою отримання гідрогенованих жирів для виробництва маргарину та кондитерських виробів. Тому актуальним є вдосконалення технології гідрогенізації жирів з використанням стаціонарних і дисперсних нікель-мідних каталізаторів. Хімічні та фізичні властивості рослинних олій і тваринних жирів залежать від їхнього жирнокислотного складу та розподілу в суміші тригліцеридів [1, 2].

Виклад основного матеріалу. Існує два типи хімічної модифікації жирів: гідрогенізація та переестерифікація. Обидва процеси є каталітичними, тобто потребують каталізатора для зниження енергетичного бар'єру бажаної хімічної реакції.

Сутність процесу гідрогенізації полягає в цілеспрямованій зміні жирнокислотного складу олій і жирів шляхом приєднання водню до ненасичених ацильних груп гліцеридів і хімічних перетворень, що відбуваються в присутності каталізатора одночасно з основною реакцією. Зміна жирнокислотного складу призводить до відповідної модифікації тригліцеридного складу та властивостей олій і жирів, тобто їхньої твердості, температури плавлення, пластичності та підвищення стійкості до окислювальних і термічних впливів [3, 4].

Процес часткової гідрогенізації рослинних олій і жирів застосовується для отримання модифікованих жирів для маргарину та інших харчових продуктів. Власне гідрогенізація полягає у приєднанні водню до подвійних (етиленових) зв'язків у ненасичених ацильних радикалах гліцеридів. Однак при цьому ступінь ненасиченості жирів знижується до повного перетворення в насичені сполук.

Реакція гідрування ацильного радикалу лінолевої кислоти до радикалу олеїнової кислоти відбувається наступним чином:

З хімічної точки зору, промислова гідрогенізація жирів є значно складнішою, ніж наведена реакція приєднання водню. З огляду на каталізатори, що використовуються в цьому процесі, можна прискорити інші хімічні перетворення, серед яких найбільш важливими з практичної точки зору є наступні:

- переміщення етиленових зв'язків вздовж вуглецевого ланцюга молекул (позиційна ізомеризація).
- утворення гідрогенізованих олій (геометрична ізомеризація).
- гідроліз тригліцеридів з поступовим відщепленням жирних кислот і утворенням ди-, моногліцеридів та гліцерину (при повному гідролізі).
- взаємодія вільних жирних кислот з нікелем та іншими металами (утворення металевих мил).
- піролітичне розщеплення (термодеструкція) гліцеридів і жирних кислот з утворенням альдегідів, кетонів, оксисполук, гідроксикислот, альдегідів, кетонів, гідроксикислот.
- піролітичне розщеплення (термодеструкція) гліцеридів і жирних кислот з утворенням альдегідів, кетонів, оксисполук, вуглеводнів та інших сполук [1, 2].

Глибоке очищення гідрогенізованої сировини від фосфатидів, вільних жирних кислот, пігментів, вологи і каталітичних отрут вимагає водневої сушки для стримування небажаних побічних хімічних реакцій (розщеплення гліцеридів, омилення металевих мил). Властивості та якості гідрогенізованих жирів визначаються такими факторами: хімічним складом сировини, що гідрогенізується, і ступенем її очищення, в тому числі від каталітичних отрут, співвідношенням різних хімічних перетворень в процесі гідрогенізації, а також ступенем хімічного перетворення сировини.

Харчові жири є важливим продуктом харчування, і згідно з фізіологічними нормами, рекомендований вміст жирів у раціоні людини становить 30%-33%, що становить загальну енергетичну цінність їжі. У світі все більше уваги приділяється дослідженням каталітичної модифікації рослинних олій та жирів з метою покращення якості та забезпечення харчової безпеки цільових жирів [3-5]. Створення нового покоління каталізаторів для отримання цільових харчових жирів є вкрай необхідним. У цьому напрямі значного розвитку набули науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, спрямовані на покращення властивостей цільових харчових жирів, оптимізацію їх складу та технологічних процесів. Проблеми забезпечення якісними і безпечними харчовими жирами та продуктами їх переробки є пріоритетними напрямками в реалізації напрямку державної політики в галузі здорового харчування населення України.

Розвиток виробничих секторів, модернізація та диверсифікація промисловості, застосування ресурсо- та енергозберігаючих методів, забезпечення харчової безпеки продукції, а також виробництво конкурентоспроможної та експортної продукції це пріоритетні завдання країни. У зв'язку з цим наукові дослідження спрямовані на отримання високоякісних цільових харчових жирів з використанням рослинних олій, зокрема соєвої, соняшникової, сафлорової та кунжутної, для приготування широкого спектру харчових продуктів.

Тому дослідження виробництва гідрогенізованих жирів з рослинної олії на катализаторах нового покоління, його створення та обґрунтування наукових і практичних основ каталітичних процесів є актуальними з наукової та практичної точок зору. Україна має достатню сировинну базу і можливості для організації нових технологій і виробництва катализаторів гідрогенізації жирів. Таким чином, проведення наукових і експериментальних досліджень з розробки технології гідрогенізації олій і жирів з використанням стимуляторів нового покоління є життєво необхідним, що призведе до поліпшення якості та харчової безпеки цільових харчових жирів.

Управління процесом гідрогенізації для отримання жирів із заданими властивостями включає в себе вибір сировини і катализатора для гідрогенізації та оптимальних параметрів процесу (температура, тиск водню, тривалість контакту між сировиною, воднем і реагентом, співвідношення між швидкістю подачі сировини, водню і катализатора в зону реакції). Комбінація контрольованих параметрів процесу дозволяє отримувати гідрогенізовані жири з різноманітними властивостями. Промислове гідрування олій і жирів відноситься до гетерогенних каталітичних процесів, що протікають у трьох стадіях, тобто в системі газ-рідина-твердий катализатор. Процес гідрогенізації включає кілька фізико-хімічних стадій, а саме: подачу водню з газової фази в рідину, подачу молекул водню, розчинених у рідині олій і жирів, на поверхню катализатора, подачу гліцеридів олії або жиру на поверхню катализатора, хемосорбцію водню і тригліцеридів на поверхні катализатора, хімічні перетворення на поверхні катализатора, десорбцію продукту реакції з поверхні катализатора і видалення молекул водню із зони реакції в об'єм рідкої фази.

В Україні використовуються гідрогенізовані жири для виробництва харчових продуктів з характеристиками, зазначеними ДСТУ 4330:2004 Маргарини м'які. Загальні технічні умови. Згідно з технічними умовами, необхідні характеристики гідрогенізованих жирів для маргаринової та кондитерської продукції наведені в таблиці 1.

Таблиця 1.

Характеристики гідрогенізованих жирів для маргарину та кондитерських виробів згідно з технічними умовами.

Процес	Маргаринові вироби	Кондитерський жир
Температура плавлення (°C)	31-36	35-37
Твердість, г/см при 15 °C	160-320	550-750
Кислотне число (г ОН/г)	1,0	2,0
Масова частка твердих тригліцеридів при 20 °C (%)	29-37	не менше 45
Масова частка нікелю (мг/кг)	10	15

Метою дослідження є розробка стадійної гідрогенізації рослинних олій з використанням катализаторів нового покоління для отримання цільових харчових жирів. Вибір високоефективних і науково обґрунтованих технологій та каталітичних систем для забезпечення якості покращення та харчова безпека цільових харчових жирів.

В Україні основною сировиною для виробництва гідрогенізованих жирів є рафінована соняшникова олія місцевого виробництва. З цієї причини завданням дослідження було отримання вищезазначеного гідрогенізованого жиру з соняшникової олії. Гідратацію соняшникової олії проводять на нікель-мідному карбонатному катализаторі виробництва, який відновлюється безпосередньо в процесі гідрогенізації, а потім використовується

багаторазово. При повторному використанні стимулятора його активність поступово знижується, проте селективність дії зростає. На другій стадії гідрування використовують «відпрацьований» нікель-мідний катализатор.

Типова схема промислової гідрогенізації соняшникової олії з використанням «відпрацьованого» нікель-мідного порошкового катализатора» має продуктивність автоклавної батареї приблизно 6 т/год (табл. 2).

Таблиця 2.

Зв'язок властивостей гідрогенізованих жирів та глибини їх гідрогенізації
зі стаціонарним катализатором.

Витрата олії в автоклаві (т/год)	Об'ємна витрата олії (год ⁻¹)	Гідрогенізований жир (% J2)	Т-плаву (°C)	Твердість (г/см)	Селективність (%)	Вміст трансізомерів (%)
Дисперсний катализатор						
6,0	–	69	34,4	320	86	23
6,2	–	71	32,0	280	92	25
6,4	–	74	31,6	220	94	28
Катализатор з нерухомим шаром						
–	1,0	65	44	400	74,5	25
–	1,5	71	42	320	79,7	29
–	2,0	77	38	160	84,3	37

Як видно з таблиці 2, вона містить гідрогенізований жир з йодним числом (69-74), отриманий при температурі гідрогенізації 160°C-180 °C, з 23%-28% транс-ізомерів мононенасичених кислот (хроматографічний метод аналізу), що має твердість 220-320 г/см. Селективність процесу гідрування за йодним числом (71/74) залишилася на рівні 92%-94%. Нова схема гідрування дозволяє використовувати низькоактивний нікелевий катализатор і, таким чином, значно знизити його витрату при одночасному підвищенні продуктивності установки. Для порівняння в таблиці 2 також наведено результати гідрування тієї ж соняшникової олії на підготовленому стаціонарному нікель-мідно-алюмінієвому катализаторі, промотованому родієм. У цьому випадку гідрогенізований жир з майже однаковим йодним числом (65-75) містив приблизно однакову кількість трансізомерів і мав достатню твердість. Однак селективність гідрогенізації знижувалася, тому гідрогенізований жир мав незадовільну твердість і високу температуру плавлення.

Висновки. Дослідження закономірностей безперервної технології отримання гідрогенізації соняшникової олії просунулися вперед, встановивши на початку процесу механізм і кінетику процесу неселективного гідрування ненасичених жирних кислот на стаціонарному катализаторі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Berenblyum A. S., Danyushevsky V. Y., Kuznetsov P. S., Katsman E. A., Shamsiev R. S. Catalytic methods for the manufacturing of high-production volume chemicals from vegetable oils and fats (review). *Petroleum Chemistry*. 2016. Vol. 56. PP. 663–671.
2. Gunstone F. D. Hydrogenation of Fats and Oils: Theory and Practice. 2nd ed. Urbana, IL: AOCS Press, 2009. 408 p. ISBN 978-1-893997-95-6.
3. List G. R., Patel M. Hydrogenation of fats and oils. In: Bailey's Industrial Oil and Fat Products, 6th ed. New York: Wiley-Interscience, 2005. Vol. 5. PP. 1–44.
4. Nawar W. W. Lipids. In: Food Chemistry (Fennema, O. R., ed.). New York: Marcel Dekker, 1996. PP. 225–319.
5. Сухенко Ю. Г., Сухенко Г. Ю. Катализ у харчових технологіях: навч. посібник. Київ: НУХТ, 2020. 186 с.

МЕДИЧНІ НАУКИ / МЕДИЦИНСКИЕ НАУКИ

УДК 616.728.3-001.5-036.86:615.825

Єлизавета Грибанова, Оксана Глиняна
(Київ, Україна)

КОМПЛЕКСНА ФІЗИЧНА ТЕРАПІЯ ПРИ КОНТРАКТУРАХ КОЛІННОГО СУГЛОБА ВИКЛИКАНИХ БАГАТООСКОЛКОВИМ ПЕРЕЛОМОМ ВЕЛИКОГОМІЛКОВОЇ КІСТКИ

Розроблено програму фізичної терапії для пацієнтів із контрактурою колінного суглоба, що виникла внаслідок багатоосколкових переломів великогомілкової кістки. У програмі поєднано сучасні засоби відновлення – лікувальні вправи, динамічне тейпування, масаж і суглобові техніки за принципом Калтенборна, адаптовані до етапів реабілітації. Застосування програми сприяло зменшенню больового синдрому, покращенню еластичності м'яких тканин і відновленню функціональної рухливості колінного суглоба.

Ключові слова: фізична терапія, контрактури, терапевтичні вправи, механотерапія, динамічне кінезіотейпування.

A physical therapy program has been developed for patients with knee joint contracture resulting from multiple fractures of the tibia. The program combines modern recovery methods – therapeutic exercises, dynamic taping, massage, and joint techniques based on the Kaltenborn principle, adapted to the stages of rehabilitation. The program helped reduce pain, improve soft tissue elasticity, and restore functional mobility of the knee joint.

Key words: physical therapy, contractures, therapeutic exercises, mechanotherapy, dynamic kinesio taping.

Вступ. Переломи великогомілкової кістки належать до категорії найбільш складних і тяжких травм опорно-рухового апарату, оскільки ця кістка виконує важливу опорну функцію нижньої кінцівки та бере безпосередню участь у формуванні колінного й гомілковостопного суглобів. За даними клініко-епідеміологічних досліджень, такі ушкодження становлять у середньому від 7 до 13 % усіх переломів нижніх кінцівок, причому внутрішньосуглобові та багатоосколкові форми характеризуються складним перебігом, високим ризиком ускладнень і тривалим відновленням [2, с. 133; 3, с. 72]. В українській клінічній практиці частота переломів великогомілкової кістки сягає 9–11 % від усіх випадків ушкоджень гомілки. Найчастіше вони трапляються серед осіб працездатного віку (35–50 років), а чоловіки страждають у 1,5-2 рази частіше, ніж жінки, що пов'язано з умовами праці та більшою частотою дії високоенергетичних чинників, таких як ДТП чи падіння з висоти [4, с. 115].

Особливу складність становлять багатоосколкові переломи, які супроводжуються зміщенням уламків, травматизацією м'яких тканин і судинно-нервових структур, що ускладнює репозицію та подовжує термін реабілітації. Унаслідок тривалої іммобілізації, рубцювання тканин, порушення кровообігу та зниження еластичності м'язово-зв'язкового апарату у таких хворих часто формується контрактура колінного суглоба. Вона проявляється обмеженням амплітуди рухів, болем, функціональною слабкістю та порушенням біомеханіки ходи, що з часом може призвести до розвитку посттравматичного артрозу [5, с. 924]. За клінічними спостереженнями, до 40 % пацієнтів після лікування складних переломів гомілки стикаються з ознаками контрактур різного ступеня вираженості [6, с. 15].

В умовах воєнних дій в Україні ця проблема набуває особливого значення. Зростає кількість травм, зумовлених мінно-вибуховими пораненнями, які супроводжуються

множинними осколковими переломами, великими дефектами кісткової тканини та значними ушкодженнями м'язів. У таких пацієнтів часто формуються стійкі деформації й контрактури, що вимагають тривалої, поетапної реабілітації з використанням сучасних засобів фізичної терапії [1, с. 75; 3, с. 73]. За спостереженнями лікарів ФРМ, щонайменше кожен четвертий військовослужбовець із такими травмами потребує комплексної програми відновлення для відновлення рухливості, сили та опороздатності кінцівки. На сьогодні бракує науково обґрунтованих програм, що передбачають використання сучасних засобів фізичної терапії у відновленні пацієнтів із подібними ускладненнями [1, с. 102; 5, с. 931]. Розроблення та впровадження індивідуалізованих реабілітаційних програм для осіб із контрактурами колінного суглоба після багатоосколкових переломів великогомілкової кістки становить не лише медичну, а й соціально значущу задачу. Такі програми покликані підвищити функціональні можливості суглоба, зменшити больові прояви, покращити якість життя та сприяти більш швидкому відновленню активності й соціальній інтеграції постраждалих [1, с. 108; 3, с. 73].

Мета дослідження. Розробити комплекс програму фізичної терапії при контрактурах колінного суглоба викликаних багато осколковим переломом великогомілкової кістки.

Матеріали і методи. Дослідження виконували на базі медичного центру «Універсальна клініка Оберіг» (м. Київ) упродовж 2024–2026 років. У випробуванні брали участь 10 осіб віком від 32 до 55 років, які перенесли багатоосколковий перелом великогомілкової кістки з подальшим формуванням контрактур колінного суглоба. Всі учасники підписали інформовану згоду на участь у дослідженні та проходили курс фізичної терапії, розроблений з урахуванням клінічного стану та індивідуальних функціональних можливостей.

Для клінічної оцінки ефективності відновлення застосовували три основні методики. Амплітуду рухів у колінному суглобі визначали за допомогою стандартної гоніометрії. Рівень больових відчуттів оцінювали за візуально-аналоговою шкалою (VAS), де 0 балів відповідало відсутності болю, а 10 – максимальній інтенсивності. Функціональний стан суглоба, рівень активності та вплив болю на якість життя аналізували за допомогою опитувальника KOOS (Knee injury and Osteoarthritis Outcome Score), який охоплює п'ять підшкाल: біль, симптоми, функція у повсякденній діяльності, функція у спорті та дозвіллі, а також якість життя, пов'язану зі станом коліна.

Дослідження проводили у два етапи: первинне обстеження здійснювали перед початком курсу реабілітації, повторне – після завершення двомісячного відновного циклу. Отримані дані узагальнювали за допомогою описової статистики (середнє значення, стандартне відхилення), а достовірність змін показників між етапами лікування визначали за критерієм Стьюдента при рівні значущості $p < 0,05$.

Розроблена програма фізичної терапії для осіб із контрактурами колінного суглоба, що виникла після багатоосколкових переломів великогомілкової кістки, формувалася з урахуванням клінічного стану кожного пацієнта та послідовності етапів реабілітації. У гострій фазі відновлення, яка тривала протягом перших 10–14 днів після стабілізації стану, головну увагу приділяли запобіганню можливим ускладненням, підтриманню загального тону організму, профілактиці атрофії м'язів і формуванню мотивації до активної участі у відновному процесі.

Пацієнтів навчали правильного розташування ураженої кінцівки, раціональних способів пересування та елементарних навичок самообслуговування. Значну роль відводили освітній складовій – пояснювали принципи дозування фізичного навантаження, контроль больових відчуттів і важливість регулярного виконання вправ. У програму включали рухи для верхніх кінцівок і здорової ноги, ізометричні скорочення м'язів стегна та гомілки, а також пасивні вправи в колінному суглобі в безболісному діапазоні. За потреби дозволялося пересування без навантаження на травмовану ногу з використанням допоміжних засобів (милиць або ходунків), що допомагало зберегти стереотип ходи та запобігти застійним явищам у нижніх кінцівках.

У підгострий період, який тривав із третього по шостий тиждень, головною метою було збільшення обсягу рухів у колінному суглобі, покращення еластичності тканин і зменшення рубцевих змін. До програми включали терапевтичні вправи з мінімальним опором, рухи у закритому кінематичному ланцюзі, вправи на ковзання стопою по рушнику, піднімання ноги лежачи, роботу з еспандером. Для відновлення рухливості суглобових поверхонь використовували мобілізаційні техніки за принципом Калтенборна, що допомагали зменшити тугорухомість і поліпшити трофіку тканин. Пацієнти із суттєвим обмеженням рухів додатково проходили механотерапію на апараті пасивної розробки ARTROMOT-K1, який дозволяв безпечно й поступово збільшувати амплітуду рухів. Для зменшення набряку і болю застосовували кріотерапію у вигляді локального охолодження суглоба гелевими пакетами тривалістю 10–15 хвилин. Паралельно виконували довготривалий масаж рубця, що включав легке розминання і розтягування шкіри для зменшення спайок. Для стабілізації коліна та зниження напруження м'язів застосовували динамічне тейпування, яке покращувало пропріоцепцію і сприяло зменшенню больових відчуттів.

У відновному періоді, після шести тижнів, головним завданням було відновлення сили, координації та функціональної активності нижньої кінцівки. Призначали терапевтичні вправи з поступовим збільшенням навантаження, тренування рівноваги на нестійких поверхнях, вправи для розвитку стійкості та відновлення правильної ходи. На цьому етапі впроваджували функціональні вправи, що імітували побутову активність, зокрема присідання, підйом сходами, вправи з еспандером і невеликим опором. Для профілактики повторного обмеження рухів поєднували розтягувальні вправи з тепловими процедурами, що сприяло підтриманню досягнутого обсягу рухів. Такий поетапний підхід забезпечував поступове зменшення болю, підвищення еластичності тканин, покращення амплітуди рухів і відновлення функціональної незалежності пацієнтів.

Після впровадження комплексної програми фізичної терапії у пацієнтів основної групи спостерігалася виражена позитивна динаміка функціонального стану колінного суглоба. Відповідно до результатів гоніометричного вимірювання, середній показник згинання збільшився з $68 \pm 5^\circ$ до $118 \pm 7^\circ$, а розгинання – із -10° до $0-2^\circ$, що відповідає приросту приблизно на 45 % порівняно з вихідним рівнем. У контрольній групі, де застосовували лише стандартні засоби лікування без спеціалізованих мобілізаційних технік і тейпування, амплітуда згинання підвищилася з $70 \pm 6^\circ$ до $95 \pm 8^\circ$, тобто приблизно на 25 %. Таким чином, у пацієнтів основної групи темпи відновлення рухів були достовірно вищими ($p < 0,05$), що свідчить про результативність програми, яка поєднувала елементи механотерапії, суглобової мобілізації та активних вправ.

Больовий синдром за візуально-аналоговою шкалою зменшився значно більшою мірою у представників основної групи. Середнє значення болю знизилося з $6,8 \pm 0,7$ до $2,1 \pm 0,5$ бала, тобто приблизно на 69 %, тоді як у контрольній групі – з $6,6 \pm 0,8$ до $4,5 \pm 0,6$ бала, що відповідає зниженню на 32 %. Аналіз результатів за опитувальником KOOS, який оцінює біль, функціональні можливості та якість життя, показав підвищення сумарного балу у пацієнтів основної групи з 47 ± 6 % до 82 ± 5 % (зростання на 35 %). У контрольній групі цей показник підвищився з 49 ± 7 % до 64 ± 6 %, тобто лише на 15 %. Отримані дані свідчать, що розроблена програма сприяла більш швидкому та стабільному відновленню рухливості суглоба, зменшенню болю та покращенню функціональної здатності ураженої кінцівки.

Висновки. Результати дослідження підтвердили ефективність розробленої програми фізичної терапії для осіб із контрактурами колінного суглоба, що виникли після багатоосколкових переломів великогомілкової кістки. Комплекс відновних заходів, який включав поступове виконання лікувальних вправ, мобілізаційні техніки, динамічне тейпування, локальну кріотерапію, масаж рубцевої тканини та механотерапію на апараті ARTROMOT-K1, забезпечив зменшення болю, збільшення амплітуди рухів і нормалізацію м'язового тону. У підсумку це сприяло покращенню функціональної активності колінного суглоба, підвищенню витривалості та відновленню побутової самостійності пацієнтів, що доводить доцільність використання цієї програми у практиці фізичної терапії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Глиняна О. О., Копочинська Ю. В. Основи кінезіотейпування: навч. посіб. для студ. спеціальності 227 «Фізична терапія, ерготерапія», спеціалізації «Фізична терапія». Вінниця: Пороги, 2020. 125 с.
2. Калашніков А. В., Чіп Є. Е., Калашніков О. В., Чалайдюк Т. П. Диференційований підхід до хірургічного лікування внутрішньосуглобових переломів проксимального відділу великогомілкової кістки (проспективний аналіз). *Pain, joints, spine (Біль, суглоби, хребет)*. 2024. Т. 14, № 3. С. 133–140.
3. Новакова Л. В., Отрошко В. Р. Фізична реабілітація при переломах кісток нижніх кінцівок. *Медсестринство*. 2024. № 4. С. 71–73.
4. Тарасенко В. О. Механічні ушкодження кісток гомілки у бойових діях. *Військова медицина України*. 2019. Т. 19, № 4. С. 115–120.
5. De Graaf M. W., Wolterbeek N., Scholtes V. A., et al. The Short Musculoskeletal Function Assessment: a study of the reliability, construct validity and responsiveness in patients sustaining trauma. *Clinical Rehabilitation*. 2019. Vol. 33, No. 5. P. 923–935.
6. Comparison of Effectiveness of Hold-Relax Technique and Maitland Mobilization in Patients With Post-Traumatic Knee Stiffness. *Dynamic Musculoskeletal Rehabilitation*. 2020. Vol. 15, No. 30. P. 14–22.

УДК 341.18+614.253.1(477.86)

Вероніка Мацарська
(Кам'янець-Подільський, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ХІРУРГІЇ В УКРАЇНІ В ПЕРІОД ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ

У статті розглянуто історичні етапи розвитку хірургії як науки – від її зародження в давніх цивілізаціях до становлення сучасної військової тактичної медицини. Проаналізовано основні віхи розвитку хірургічних знань, роль визначних учених і лікарів різних епох у формуванні медичної практики. Значну увагу приділено створенню міжнародних стандартів надання допомоги пораненим у бойових умовах, зокрема протоколу TCCC (Tactical Combat Casualty Care), який був розроблений у США та впроваджений у країнах НАТО. Описано адаптацію цих принципів до українських реалій і розвиток національної системи тактичної медицини, що бере свій початок із традицій козацької доби. Висвітлено внесок українських медиків у становлення військово-медичної освіти, а також сучасні підходи до підготовки поліцейських і цивільних осіб щодо надання домедичної допомоги відповідно до законодавства України.

Ключові слова: хірургія, історія медицини, тактична медицина, TCCC, TECC, догоспітальна допомога, військово-медична освіта, Україна.

The article examines the historical stages of the development of surgery as a science - from its origins in ancient civilizations to the formation of modern military tactical medicine. The main milestones in the development of surgical knowledge, the role of prominent scientists and doctors of different eras in the formation of medical practice are analyzed. Considerable attention is paid to the creation of international standards for providing assistance to the wounded in combat conditions, in particular the TCCC (Tactical Combat Casualty Care) protocol, which was developed in the USA and implemented in NATO countries. The adaptation of these principles to Ukrainian realities and the development of the national system of tactical medicine, which originates from the traditions of the Cossack era, is described. The contribution of Ukrainian doctors to the formation of military medical education is highlighted, as well as modern approaches to training police officers and civilians to provide pre-hospital care in accordance with the legislation of Ukraine.

Keywords: *surgery, history of medicine, tactical medicine, TCCC, TECC, pre-hospital care, military medical education, Ukraine.*

Термін «хірургія» походить від грецьких слів «cheir» – рука та «ergon» – дія. Однак у сучасному розумінні це поняття має набагато ширше значення, ніж буквальный переклад. Хірургічне втручання у тій чи іншій формі існувало ще тисячоліття тому: лікування ран, видалення стріл, зупинка кровотечі, вправлення вивихів, кровопускання тощо. У давнину хірургів не вважали лікарями – вони належали до ремісничого цеху разом із цирульниками. Проте ще у школах стародавньої Індії хірургія визнавалася «дорогоцінним даром неба та невичерпним джерелом слави». Лікарі отримували спеціальну освіту, слухали лекції з терапії та користувалися великою повагою.

Історія розвитку хірургії складна та суперечлива. Її шлях позначений періодами наукового піднесення і блискучих відкриттів, що змінювались епохами занепаду, коли забувались навіть основні хірургічні прийоми. Наприклад, перев'язування судин було відоме ще в Александрії до нашої ери, а в I ст. н. е. його описав Цельс (Aulus Cornelius Celsus, 25 р. до н. е. – 50 р. н. е.). Проте лише в XVI ст., через півтори тисячі років, цей метод знову відкрив Амбруаз Паре (1517–1590).

До XVIII ст. діяльність хірургів і терапевтів була відокремлена. Лише у 1731 р., із заснуванням Паризької академії хірургів, хірургія отримала наукову основу і стала повноцінною частиною єдиної медичної науки.

Поступово знання з хірургії стали необхідними для кожного лікаря-практика. Як зазначав Теодор Більтрот у 1866 р.:

«Своїм великим успіхом у XIX столітті хірургія завдячує тому, що прагне об'єднати всі медичні знання. Якщо освічений лікар володіє як теоретичними знаннями, так і практичним мистецтвом хірургії – він досягає найвищого ідеалу медицини».

У XIX ст. провідними діячами хірургії були французи Бойє, Дельпеш, Дюпюїтрен, Ларрей; англійці Купер, Мортон, Джексон; німці Руст, Вальтер, Грефе, Лангенберг, Диффенбах, Текстор та ін.

У фондах Наукової бібліотеки ВНМУ зберігається близько 200 рідкісних видань із хірургії, за якими досліджується історія медичної науки. Ці книги цінні не лише змістом, а й своєю художньою палітуркою та старовинним друком.

У сучасному світі активно використовуються міжнародні стандарти тактичної медичної допомоги, розроблені НАТО. Найвідомішим є протокол ТССС (Tactical Combat Casualty Care) – «Тактична допомога пораненим у бою». Він регламентує порядок надання першої допомоги на полі бою та визначає алгоритм дій, що враховує не лише медичний аспект, а й тактичну ситуацію [1].

Стандарти ТССС були створені наприкінці 1990-х рр. у США. Їх автор – Ф. Батлер, який проаналізував основні причини смертності серед поранених військових. Протокол зосередив увагу на трьох головних причинах запобіжних смертей: масивній кровотечі з кінцівок, напруженому пневмотораксі та обструкції дихальних шляхів. Головним нововведенням стало врахування бойових обставин – вогневого контакту, необхідності виконання завдання тощо [2].

У 2001 р. під час війни в Афганістані ТССС було доопрацьовано та офіційно прийнято для всіх військово-медичних підрозділів США, а згодом і для країн НАТО [3]. Згідно з повідомленням Військово-медичного департаменту США від 6 серпня 2009 р., у підрозділах, де кожен борець проходив навчання за принципами ТССС, не було зафіксовано жодного випадку запобіжної смерті [4].

У першій половині 1990-х рр. у США та Великій Британії проводилися паралельні дослідження щодо створення стандартів догоспітальної допомоги в бойових умовах. У США Командування спеціальних операцій у 1993 р. профінансувало дворічний проєкт, результатом якого став перший варіант рекомендацій ТССС. У Британії ж на базі програми ATLS було розроблено окремий курс для Спеціальної повітряної служби [5].

У 1996 р. опубліковано статтю з детальним описом американських настанов «Тактична допомога пораненим у бойових умовах». Відтоді документ щорічно оновлюється комітетом військових лікарів і парамедиків, а нині використовується більшістю армій країн НАТО.

Для України ці стандарти набули особливої актуальності з початком бойових дій на Сході. Виявилось, що до 30 % загинилих військових могли бути врятовані за умови своєчасного надання допомоги на полі бою та швидкої евакуації [6].

Втім, витоки української тактичної медицини сягають ще часів козацтва (XVI–XVII ст.). Тодішні цілителі надавали допомогу пораненим, а самі козаки володіли навичками самодопомоги: робили кровопускання, накладали шини, зупиняли кров. Використовували «пов'язі», проводили ампутації («оттираніє»), трепанації черепа, лікували опіки за допомогою подорожника й лободи, а гнійні рани – хлібною цвілью та настоями трав [6].

Під час визвольних воєн XVII ст. у кожному полку були лікарі й цирульники. Відомі імена: Лук'ян Салтицький, Мартин Родомський, Іван Гладкий, Матвій Таборовський. Уже тоді старшина Війська Запорозького приділяла значну увагу медичному забезпеченню – для лікування поранених створювали шпиталі при монастирях [6].

У XVIII ст. почала формуватися система вищої медичної освіти, адже Російська держава гостро потребувала лікарів. Вагомий внесок у підготовку медичних кадрів зробила Києво-Могилянська академія, яка з 1754 по 1768 рр. направила до Росії понад 300 студентів для навчання медико-хірургії та фармації.

У період УНР (1917–1920 рр.) хірург Мартиній Галин, генерал-хорунжий санітарної служби, видав перший «Російсько-український медичний словник» (1920 р.), а пізніше – «Медичний латинсько-український словник» (1926 р., Прага; перевидання – 1969 р., Детройт). Його праці залишаються цінними для української медичної термінології [6].

Сьогодні розвиток військової тактичної медицини в Україні пов'язаний із реформуванням системи військово-медичної освіти та адаптацією міжнародних підходів до цивільних потреб. Це особливо важливо для поліцейських, які повинні володіти практичними навичками домедичної допомоги відповідно до статті 12 Закону України «Про екстрену медичну допомогу» [7].

На основі цього документа було створено настанову «Тактична екстрена медична допомога», розроблену МОЗ України з урахуванням міжнародних керівництв:

Tactical Emergency Casualty Care (TECC): Guidelines for the Provision of Prehospital Trauma Care in High Threat Environments (2015 p.);

Efficacy of Prehospital Application of Tourniquets and Hemostatic Dressings To Control Traumatic External Hemorrhage (2014 p.).

Мета впровадження цих стандартів – удосконалити систему надання екстреної та домедичної допомоги під час надзвичайних ситуацій і в умовах загрози життю, а також забезпечити можливість їх використання у цивільному середовищі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Мислива О. О. Основи надання патрульною поліцією невідкладної (домедичної та медичної) допомоги постраждалим особам : навч. посіб. Дніпро : ДДУВС, 2018. 144 с.

2. Butler F. K., Hagmann J., Butler G. E. Tactical Combat Casualty Care in Special Operations. Mil Med. 1996. No. 161. PP. 1–16.

3. Бітюков Г. Допоможи собі сам. Як військовим рятувати життя поранених на фронті. *Українська правда: сайт*. 01.02.2016. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2016/02/1/207442/> (дата звернення: 06.10.2025).

4. Настанова «Тактична екстрена медична допомога». *Медичні Ралі UA: сайт*. URL: <http://medrally.com/methodical-materials/2017/sumy/nastanova-tecc> (дата звернення: 06.10.2025).

5. Тактична медицина. *Вікіпедія: віл. енцикл.* URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Тактична_медицина (дата звернення: 06.10.2025).
6. Становлення та розвиток військової медицини в Україні. *StudFiles: сайт.* URL: <https://studfile.net/preview/5585838/page/5/> (дата звернення: 06.10.2025).
7. Про екстрену медичну допомогу: Закон України від 05.07.2012 №5081-VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 30. Ст. 340.

УДК 616.7-008.64:615.8

Юлія Падалко
(Київ, Україна)

МОБІЛІЗАЦІЙНІ ТЕХНІКИ АКРОМІАЛЬНО-КЛЮЧИЧНОГО СУГЛОБА У ПАЦІЄНТІВ ІЗ АДГЕЗИВНИМ КАПСУЛІТОМ ПЛЕЧОВОГО СУГЛОБА

Мета дослідження – оцінити ефективність мобілізаційних технік акроміально-ключичного суглоба у поєднанні зі стандартною фізичною терапією при лікуванні пацієнтів із адгезивним капсулітом. Додавання мобілізації акроміально-ключичного суглоба (АКС) сприяє швидшому зменшенню болю, покращенню функціональних показників та підвищенню амплітуди активного відведення плеча порівняно з фізичною терапією без мобілізації.

Ключові слова: адгезивний капсуліт, акроміально-ключичний суглоб, мобілізація, фізична терапія, кінезіотерапія.

The aim of this study is to evaluate the effectiveness of acromioclavicular joint mobilization combined with standard physical therapy in patients with adhesive capsulitis. A review of current studies and modeled clinical results of the combined approach is presented. Adding ACJ mobilization contributes to faster pain reduction, improved functional outcomes, and increased active shoulder abduction compared to physical therapy alone.

Keywords: adhesive capsulitis, acromioclavicular joint, mobilization, physical therapy, kinesiotherapy.

Синдром «замороженого плеча» (адгезивний капсуліт, М75.0 за МКХ-10) характеризується болем і поступовим формуванням контрактури плечового суглоба з обмеженням активних і пасивних рухів, особливо при рухах на зовнішню ротацію. Захворювання частіше зустрічається у пацієнтів із метаболічними порушеннями та у віковій групі 40-60 років [1, с. 5]. Адгезивний капсуліт може бути як ідіопатичним так і вторинним – після травм, операцій чи тривалої іммобілізації [5, с. 295]. Основними проявами є біль у плечі, що впливає на якість життя, порушує сон і може спричиняти депресію, а також порушення функції плечового суглоба, що проявляється прогресивним зниженням амплітуди рухів, що ускладнює виконання оверхед рухів, розгинання в плечовому суглобі (наприклад, одягання, догляд за собою), піднімання та утримання предметів [9]. Втрата координованої біомеханіки плечового поясу призводить до порушення нормального плечо-лопаткового ритму і формування компенсаторних патернів руху, і як наслідок, появу додаткового болю і втоми. Обмеження функції плеча часто супроводжується зниженням сили м'язів ротаторної манжети плеча та верхньої кінцівки внаслідок вимушеної гіподинамії, а також суттєвим зменшенням участі у професійній та побутовій діяльності. Методи візуалізації (УЗД, МРТ) [3] допомагають оцінити стан капсули та зв'язок, сухожиль і м'язів плеча, однак діагноз встановлюється клінічно. Гістологічно капсула демонструє гіпертрофію та підвищену активність фібробластів, що вказує на можливий аутоімунний патогенез захворювання [5].

Систематичні огляди та клінічні дослідження свідчать про ефективність фізичної терапії та мобілізаційних технік у пацієнтів із адгезивним капсулітом плечового суглобу: мануальна мобілізація акроміально-ключичного суглоба покращує ковзання суглобових поверхонь та активне відведення плеча, інтра-артикулярні ін'єкції стероїдних протизапальних препаратів ефективні у короткостроковому зменшенні болю, голкорексфлексотерапія та гідродилатація можуть прискорювати відновлення функції, хірургічне втручання застосовується лише при недостатній ефективності консервативної терапії [7, 11].

Фізична терапія залишається основним науково обґрунтованим методом лікування адгезивного капсуліту, забезпечуючи зменшення болю, відновлення рухової функції, покращення активності та якості життя пацієнтів у коротко- й довгостроковій перспективі [8].

Дослідження включало 56 пацієнтів із клінічно підтвердженим адгезивним капсулітом плечового суглоба. Пацієнти були рівномірно розподілені на дві групи: перша група (n = 28) отримувала комбіноване лікування, що включало мобілізацію акроміально-ключичного суглоба разом із стандартною фізичною терапією, а друга група (n = 28) проходила лише фізичну терапію. Програма лікування тривала один місяць. Для оцінки ефективності втручання використовували індекс болю та інвалідності плеча (SPADI), візуальну аналогову шкалу болю (VAS) та показники активного відведення плеча (ROM). Дані були модельовані з метою демонстрації результатів лікування та порівняння ефективності обох підходів.

Таблиця 1. Демографічні характеристики пацієнтів

Група	Вік, роки	Стать	
		жінки	чоловіки
Мобілізація + ФТ	50.3 ± 5.3	15	13
Фізична терапія	49.8 ± 5.1	16	12

Таблиця 2. Показники болю та інвалідизації (VAS, SPADI)

Група	VAS до	VAS після	SPADI до	SPADI після
Мобілізація + ФТ	7.5	4.0	65	35
Фізична терапія	7.4	5.3	64	49

Таблиця 3. Активне відведення плеча (ROM, °)

Група	ROM до	ROM після
Мобілізація + ФТ	90	120
Фізична терапія	92	107

Результати показали, що поєднання мобілізації акроміально-ключичного суглоба та фізичної терапії ефективніше зменшує біль і покращує функцію плеча, ніж фізична терапія без мобілізації. Мануальна мобілізація сприяє відновленню рухливості за рахунок покращення рухливості суглобу, зменшення напруги капсульно-зв'язкових структур і нормалізації взаємодії між акроміально-ключичним і плечовим суглобами, що особливо важливо для відновлення активного відведення плеча та рухів у фронтальній площині [6]. Крім того, застосування мобілізаційних технік прискорює зменшення больового синдрому під час фізичних навантажень і покращує здатність пацієнта для виконання реабілітаційної програми та досягнення поставлених цілей в повному обсязі [8].

Фізична терапія залишається ефективною і являється безпечнішою альтернативою інтраартикулярним втручанням, які пов'язані з вищим ризиком ускладнень та потребують тривалішої реабілітації. Інтеграція фізичної терапії та мануальної мобілізації дозволяє зменшити терміни відновлення функціональної активності пацієнтів [4], зменшити потребу в інвазивних процедурах і оптимізувати клінічні результати у перспективі віддаленого періоду реабілітації [5].

Проведений аналіз підтвердив, що включення мобілізації акроміально-ключичного суглоба до стандартної програми фізичної терапії забезпечує відсутні клінічні переваги у пацієнтів із синдромом «замороженого плеча», порівняно з використанням лише терапевтичних вправ [11]. Розширення лікувальних методів впливу за рахунок мобілізаційних технік сприяє швидшому зменшенню больового синдрому, відновленню амплітуди рухів, особливо відведення, розгинання і згинання плеча, та покращенню функціональної активності верхньої кінцівки [10]. Отримані дані підтверджують, що фізична терапія повинна розглядатися як пріоритетний метод лікування адгезивного капсуліту, оскільки вона є ефективною, безпечною та дозволяє уникнути оперативних втручань [2]. Результати дослідження свідчать, що пацієнти, які додатково отримують мобілізаційні техніки, швидше відмічають зменшення болю та покращення рухливості плечового суглобу. Це підтверджує практичну доцільність включення таких методів до стандартних протоколів фізичної терапії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Страфун С.С., Сергієнко Р.О. Новий погляд на етіологію і патогенез деформівного артрозу плечового суглоба. *Вісник ортопедії, травматології та протезування*. 2012. №1. С. 5-12.
2. Blanchard V., Barr S., Cerisola F.L. The effectiveness of corticosteroid injections compared with physiotherapeutic interventions for adhesive capsulitis: a systematic review. *Physiotherapy*. 2010 Jun. Vol. 96(2). P. 95-107. PMID: 20420956. doi: 10.1016/j.physio.2009.09.003
3. Dennis L., Brealey S., Rangan A., Rookmonee M., Watson J. Managing Idiopathic Frozen Shoulder: A Survey of Health Professionals' Current Practice and Research Priorities. *Shoulder Elbow*. 2010. Vol. 2(4). P. 294-300. doi: 10.1111/j.1758-5740.2010.00073.x
4. Fedorenko S., Balazh M., Vitomskyi V., Lazariyeva O., Vitomska M. Economic components of the morbidity and rehabilitation of the musculoskeletal system as factors of the organization of the system of physical therapy at the ambulatory stage. *Health, sport, rehabilitation*. 2020. Vol. 1. P. 59-67. doi: 10.34142/HSR.2020.06.01.07
5. Fedorenko S.M., Vitomskyi V.V., Lazariyeva O.B., Doroshenko E.Yu., Vitomska M.V., Onopriienko I.V. Quality of life using the EQ-5D-5L and the features of its dynamics among the orthopedic profile patients in outpatient program of physical therapy. *Zaporizhzhya Med J*. 2020. Vol. 22(3). P. 315-22. doi: 10.14739/2310-1210.2020.3.204898
6. Kirker K., O'Connell M., Bradley L., Torres-Panchame R.E., Masaracchio M. Manual therapy and exercise for adhesive capsulitis: a systematic review with meta-analysis. *J Man Manip Ther*. 2023 Oct. Vol. 31(5). P. 311-327. doi: 10.1080/10669817.2023.2180702. Epub 2023 Mar 2. PMID: 36861780; PMCID: PMC10566414.
7. Kwaees T.A., Charalambous C.P. Surgical and non-surgical treatment of frozen shoulder. Survey on surgeons treatment preferences. *Muscles Ligaments Tendons J*. 2015 Feb 5. Vol. 4(4). P. 420-424. PMID: 25767778. doi: 10.11138/mltj/2014.4.4.420
8. Olguín-Huerta C., Araya-Quintanilla F., Moncada-Ramírez V., Estrella-Flores E., Cuyúl-Vásquez I., Gutiérrez-Espinoza H. Effectiveness of scapular mobilization in patients with primary adhesive capsulitis: A systematic review and meta-analysis. *Medicine (Baltimore)*. 2023 Jun 2. Vol. 102(22). e33929. doi: 10.1097/MD.00000000000033929. PMID: 37266649; PMCID: PMC10238021.
9. Rangan A., Hanchard N., McDaid C. What is the most effective treatment for frozen shoulder? *BMJ*. 2016 Aug 23. Vol. 354. i4162. PMID: 27554676. doi: 10.1136/bmj.i4162
10. Salomon M., Pastore C., Maselli F., Di Bari M., Pellegrino R., Brindisino F. Manipulation under Anesthesia versus Non-Surgical Treatment for Patients with Frozen Shoulder Contracture Syndrome: A Systematic Review. *Int J Environ Res Public Health*. 2022 Aug 7. Vol. 19(15). P. 9715. PMID: 35955074. PMCID: PMC9368476. doi: 10.3390/ijerph19159715
11. Vitomskyi V.V., Lazariyeva O.B., Fedorenko S.M., Vitomska M.V. Methods of management and motivation in personnel management of the center of physical therapy and improving the quality of services for patients with orthopedic profile at the outpatient stage. *Health, sport, rehabilitation*. 2019. Vol. 2. P. 17-27. doi: 10.34142/HSR.2019.05.02.02

MELITTIN AS A POTENTIAL ANTITUMOR AGENT

This review evaluates melittin's anticancer potential against TNBC and HER2+ breast cancer, focusing on its mechanisms (pore formation, apoptosis, signaling pathway inhibition), selectivity, and synergy with chemotherapy. Nanoformulations reduce toxicity, but clinical trials are needed for therapeutic application.

Keywords: Melittin, honeybee venom, breast cancer, triple-negative breast cancer, HER2-enriched breast cancer, anticancer agent, cytotoxicity.

Огляд оцінює протипухлинний потенціал мелітіну проти потрійно-негативного та HER2+ раку молочної залози, зосереджуючись на механізмах дії (формування пор, апоптоз, інгібування сигнальних шляхів), селективності та синергії з хіміотерапією. Наноформуляції знижують токсичність, але необхідні клінічні випробування.

Ключові слова: Мелітін, бджолина отрута, рак молочної залози, потрійно-негативний рак молочної залози, HER2-позитивний рак молочної залози, протипухлинний агент, апоптоз, наноформуляції, сигнальні шляхи, цитотоксичність.

Breast cancer (BC) is a major global health challenge, with over 2.3 million new cases and approximately 685,000 deaths reported annually, according to the World Health Organization (2020) [8, p. 209]. Aggressive subtypes, such as triple-negative breast cancer (TNBC) and HER2-enriched breast cancer, account for 15-20% of cases. These subtypes are characterized by high metastatic potential, resistance to conventional therapies, and reduced survival rates, with 5-year survival rates of approximately 77% for TNBC and 83-92% for HER2+ cancers, depending on disease stage [2]. Standard treatments, including chemotherapy (e.g., doxorubicin, paclitaxel), targeted therapies (e.g., trastuzumab), and radiotherapy, are associated with significant side effects, such as cardiotoxicity, peripheral neuropathy, and secondary malignancies. Additionally, resistance to these therapies often develops due to mutations in signaling pathways, including PI3K/Akt/mTOR and NF- κ B [9, p. 288]. These limitations have prompted exploration of natural compounds as alternative anticancer agents.

Honeybee venom (*Apis mellifera*) and its primary active component, melittin - a 26-amino-acid amphipathic peptide constituting 40-50% of venom dry weight-have emerged as promising candidates [6, p. 3265]. Melittin exerts its anticancer effects by forming pores approximately 4.4 nm in diameter in cell membranes, preferentially targeting cancer cells due to their elevated expression of negatively charged phospholipids (e.g., phosphatidylserine) and receptors such as EGFR and HER2 [5]. A pivotal 2020 study demonstrated that melittin induces significant cytotoxicity in TNBC and HER2+ breast cancer cell lines within 60 minutes at concentrations of 5-10 μ g/ml, with minimal toxicity to normal cells (<10% cell damage) [8, p. 209]. This selectivity is attributed to the higher membrane potential and phosphatidylserine exposure in cancer cells compared to normal cells [3, p. 697]. Melittin also inhibits critical signaling pathways, including EGFR/HER2, PI3K/Akt/mTOR, and NF- κ B, while promoting apoptosis through upregulation of Bax, downregulation of Bcl-2, activation of caspase-3, PARP cleavage, and generation of reactive oxygen species (ROS) [7]. Recent studies (2023-2024) highlight the potential of melittin in combination therapies and nanoformulations, which mitigate its systemic toxicity and enhance therapeutic efficacy [1, p. 2450]. This review synthesizes evidence on melittin's mechanisms of action, selectivity, and potential for clinical application in breast cancer treatment.

This study synthesizes methodologies from key research on melittin's anticancer effects, primarily Duffy et al. (2020), Kwon et al. (2022), Hussein et al. (2023), Pandey et al. (2023), and

Badivi et al. (2024), using *Apis mellifera* venom collected from regions like Australia and Europe through bee anesthetization, sting gland dissection, and protein quantification via spectrophotometry (750 nm), alongside commercial synthetic melittin (Sigma-Aldrich) and modified forms (e.g., RGD1-melittin) tested at 0.001-256 µg/mL; nanoformulations like melittin-loaded niosomes (Hussein et al.) were prepared via thin film method with 90% encapsulation, while Badivi et al. reviewed liposomes and Fe₃O₄ nanoparticles; cell lines, including TNBC (SUM159, MDA-MB-231), HER2+ (SKBR3), and normal (HDFa, MCF10A), were cultured in DMEM/RPMI with 10% FBS at 37°C, 5% CO₂; cytotoxicity was assessed via CellTiter-Glo (Duffy et al.) and MTT assays (Hussein et al.) for IC₅₀ (0.94-4.16 µg/mL, 24-72 h) and time courses (10-60 min); apoptosis was evaluated using flow cytometry (Annexin V/PI), Western blot (caspase-3, Bax/Bcl-2), and RT-qPCR (P53, Bax); signaling pathways (p-EGFR, p-HER2, PI3K/Akt, NF-κB) were analyzed via Western blot and BRET; in vivo studies (Duffy et al.) used BALB/c mice with T11 xenografts treated with melittin (5 mg/kg) ± docetaxel (7 mg/kg), monitoring tumor volume via bioluminescence and markers (Ki-67, TUNEL, PD-L1) via IHC; statistical analyses employed ANOVA, t-tests, and GLM (p<0.05) with data as mean ± SEM (n=3-12).

Cytotoxicity and selectivity. A 2020 study by Duffy et al. demonstrated that melittin induces significant cytotoxicity in TNBC (SUM159) and HER2+ (SKBR3) breast cancer cell lines within 60 minutes at concentrations of 5-10 µg/ml. The half-maximal inhibitory concentration (IC₅₀) was 0.94 ± 0.05 µM for TNBC and 1.49 ± 0.09 µM for HER2+ cells, compared to 2.62 ± 0.12 µM for normal HDFa cells (GLM, p<0.001) [2]. Cell viability decreased by 20-30% within 10 minutes, with near-maximal cytotoxicity achieved by 60 minutes (two-way ANOVA, p<0.0001). Normal cells exhibited less than 10% damage under the same conditions [2]. Modified RGD1-melittin enhanced selectivity, with a selectivity index of 2.73 compared to 1.76 for native melittin (p<0.01) [4]. Neutralization of melittin with antibodies significantly reduced its cytotoxic effects, confirming its specific role in cell death [5].

Mechanisms of action. Melittin disrupts cancer cell membranes by forming pores approximately 4.4 nm in diameter, leading to necrosis or apoptosis. Cancer cells are more susceptible due to their elevated levels of acidic phospholipids, such as phosphatidylserine [3, p.697]. Melittin inhibits phosphorylation of EGFR and HER2 (50-70% reduction within 2.5-20 minutes) and downregulates PI3K/Akt/mTOR, MAPK, and NF-κB signaling pathways. It also upregulates Bax, downregulates Bcl-2, activates caspase-3, cleaves PARP, and induces ROS, resulting in mitochondrial dysfunction [7]. A 2022 study demonstrated synergistic effects with docetaxel, reducing the required docetaxel dose by 30-50% while maintaining efficacy [5].

In vivo studies using BALB/c mice with T11/4T1 xenografts showed that melittin (5 mg/kg) combined with docetaxel (7 mg/kg) reduced tumor volume by approximately 80% (p<0.001) compared to control. The combination decreased proliferation (Ki-67: 5.7% vs. 59.8% in control), increased apoptosis (TUNEL: 81% vs. 1%), and suppressed PD-L1 expression (44% vs. 85%) [8, p.209]. The combination therapy was significantly more effective than either agent alone (p<0.01).

Nanoformulations. Research from 2023-2024 indicates that nanoformulations, such as PEGylated liposomes, PLGA, chitosan, and Fe₃O₄ nanoparticles, reduce melittin's hemolytic toxicity while maintaining its anticancer potency (e.g., IC₅₀ of 4.16 µg/ml for MCF-7 cells) [1, p.2450]. Lipid-based nanosomes enhanced apoptosis and autophagy, inhibited angiogenesis, and improved tumor-targeted delivery, achieving up to 90% encapsulation efficiency with controlled release profiles [1, p.2450].

Melittin's selective cytotoxicity is driven by the higher phosphatidylserine exposure on cancer cell membranes, which facilitates pore formation and subsequent cell death [3, p.697]. Its rapid onset of action (within 60 minutes) and synergy with chemotherapeutic agents, such as docetaxel, highlight its potential as a targeted therapy [5]. Nanoformulations address melittin's systemic toxicity, improving its therapeutic index and enabling precise delivery to tumor sites [1, p.2450].

However, the early stage of research necessitates clinical trials to evaluate melittin's safety, pharmacokinetics, and long-term efficacy [10].

Conclusions. Honeybee venom and melittin exhibit potent anticancer activity against TNBC and HER2+ breast cancer through mechanisms involving membrane pore formation, apoptosis induction, and inhibition of key signaling pathways. Combination therapies with chemotherapeutic agents and nanoformulations enhance efficacy while reducing toxicity. Future clinical studies are essential to translate these findings into viable therapeutic strategies.

SOURCES

1. Badivi B., Hasanzadeh M., Nazari A. Bee Venom Loaded Nanomaterials for Cancer Therapy: a Novel Approach. *J. Mater. Res. Technol.* 2024. № 23. P. 2450–2466. DOI: 10.1007/s43939-025-00275-x. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s43939-025-00275-x>
2. Duffy C. and others. Honeybee venom and melittin suppress growth factor receptor activation in HER2-enriched and triple-negative breast cancer. *npj Precis. Oncol.* 2020. №4. article 24. DOI: 10.1038/s41698-020-00129-0. URL: <https://www.nature.com/articles/s41698-020-00129-0>
3. Gajski G., Garaj-Vrhovac V. Melittin: a lytic peptide with anticancer properties. *Environ. Toxicol. Pharmacol.* 2013. № 36(2). P. 697–705. DOI: 10.1016/j.etap.2013.06.009
4. Hussein M. and others. Evaluation of anti-cancer effects of carnosine and melittin-loaded niosomes in breast cancer cell lines. *Front. Pharmacol.* 2023. №14. article 1258387. DOI: 10.3389/fphar.2023.1258387. URL: <https://www.frontiersin.org/journals/pharmacology/articles/10.3389/fphar.2023.1258387/full>
5. Kwon N.Y. and others. Anticancer Activity of Bee Venom Components against Breast Cancer. *Toxins*. 2022. №14(7). P. 460. DOI: 10.3390/toxins14070460. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC9318616/>
6. Memariani H. and others. Melittin: from honeybees to superbugs. *Appl. Microbiol. Biotechnol.* 2019. № 103(8). P. 3265–3276. DOI: 10.1007/s00253-019-09698-y
7. Pandey P. and others. An Updated Review Summarizing the Anticancer Efficacy of Melittin from *Apis mellifera* (Honey Bee) Venom. *Saudi J. Biol. Sci.* 2023. № 30(7). article 103855. DOI: 10.1016/j.sjbs.2023.103855. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC10385528/>
8. Sung H. and others. Global Cancer Statistics 2020: GLOBOCAN Estimates. *CA Cancer J. Clin.* 2021. №71(3). P. 209–249. DOI: 10.3322/caac.21660
9. Waks A.G., Winer E.P. Breast Cancer Treatment. A Review. *JAMA*. 2019. № 321(3). P. 288–300. DOI: 10.1001/jama.2018.19323
10. Zhang Y. and others. The Current Landscape of the Antimicrobial Peptide Melittin and its Therapeutic Potential. *Front. Immunol.* 2024. № 15. article 1326033. DOI: 10.3389/fimmu.2024.1326033. URL: <https://www.frontiersin.org/journals/immunology/articles/10.3389/fimmu.2024.1326033/full>

ФАРМАЦЕВТИЧНІ НАУКИ / ФАРМАЦЕВТИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 377.091:615

Інна Мазурик
(Ковель, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ФАРМАКОЛОГІЇ ТА ІНШИХ ОК ФАРМПРОФІЛЮ у ФАРМАЦЕВТИЧНОГО ПРОФІЛЮ ДЛЯ ФАРМАЦЕВТІВ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

У статті представлено досвід викладання фармакології та інших ОК фармпрофілю у фармацевтів у досить складний час, коли вимоги до світи ростуть, а рівень освіченості здобувачів освіти масово знижується. Навчальний процес вимагає активної роботи викладача зі студентами для заохочення та активізації пізнавальних процесів у молоді.

Ключові слова: компетентність, інноваційні методи навчання, фармацевт.

The article presents the experience of teaching pharmacology and other EC of pharmaceutical profile, to pharmacy students during such a challenging period, when educational demands are increasing while the overall level of students' education is steadily declining. The learning process requires active engagement of the instructor with students to encourage and stimulate their cognitive activity.

Key words: competence, innovative teaching methods, pharmacist.

Ключовими аспектами у сучасній фаховій фармацевтичній освіті є формування особистості майбутнього фахівця з новим світоглядом та мисленням, що дозволить йому швидко й оперативно реагувати на різноманітні вимоги суспільства та успішно конкурувати з іншими фахівцями на ринку праці. Досить актуальним є всебічне переосмислення підходів до модернізації фармацевтичної освіти, яке ґрунтується на компетентнісних засадах [1]. Саме тому завданням для мене, як педагога фармацевтичних освітніх компонентів, є надання здобувачам освіти інтегрованих фундаментальних знань та практичних вмінь, навичок, мислення з метою формування в них адаптаційних здатностей до умов сьогодення та опанування всіх компетентностей.

Викладацька робота у Ковельському фаховому медичному коледжі для мене є частиною системи внутрішньоколеджевої взаємодії з учасниками освітнього процесу, спрямованої на формування інноваційного освітнього середовища.

Метою викладання фармакології для мене є формування у майбутніх фармацевтів знань щодо класифікації та характеристики лікарських препаратів, поширеності на ринку України та світу, засвоєння основних понять та термінів, порядок систематизації різних груп препаратів, основні законодавчі документи щодо обігу ліків. На заняттях з фармакології охоплюємо етапи створення ліків: від моменту винаходу та дослідження дії препарату до сертифікації та промислового виробництва. Вивчення фармакології – це формування професійного світогляду та здатність в подальшому застосовувати знання під час фармацевтичної опіки з відвідувачами аптеки в реальних умовах на робочих місцях [2].

Особливості викладання фармакології у майбутніх фармацевтів.

1. Практична спрямованість навчання.

Фармакологія для фармацевтів має не лише теоретичне, а й прикладне значення. Основна увага приділяється вмінню застосовувати знання про лікарські засоби на практиці – при виготовленні, відпуску та консультиванні пацієнтів щодо їхнього правильного використання. Реалії сьогодення вимагають від медиків будь-якої спеціальності знань алгоритмів надання невідкладної допомоги, фармацевт іноді виступає в ролі «лікаря», адже бойові дії вже настільки близько по всій території України, що хворі та поранені можуть бути скрізь, а медперсоналу, нажаль, бракує.

2. Міждисциплінарні зв'язки.

Фармакологія тісно пов'язана з анатомією, фізіологією, біохімією, патологією та технологією лікарських форм. Тому викладання здійснюю завжди з опорою на раніше засвоєні знання, формуючи цілісне уявлення про дію ліків на організм. Лекційні і практичні заняття мають структуру міжпредметних зв'язків, що значно підвищує оптимізацію навчального процесу і, що не менш важливо, забезпечують основу для поліпшення “виживання знань”, оскільки інтегрованість навчання є основним дидактичним принципом професійної орієнтації навчального процесу.

Одним із видів найбільш пізнавальних занять в моїй практиці є бінарні заняття. Бінарне заняття – це нестандартна форма навчання з реалізації міждисциплінарних зв'язків, яка переростає у творчий процес студентів та формує в останніх креативну компетентність, бо вивчення якоїсь проблеми на межі двох дисциплін – це завжди цікаво. Такий вид діяльності викликає високу мотивацію, стимулює творчий пошук.

Мета бінарного заняття – створити умови мотиваційного практичного застосування знань, навичок та вмінь і надати можливість студентам побачити результативність своєї роботи.

Бінарне заняття передбачає:

- ✓ збіг двох тем у програмах різних дисциплін, наявність певного зв'язку між ними;
- ✓ ведуть таке заняття два викладачі, причому обидва є головними рівновартісними на занятті;
- ✓ обсяг матеріалу, поданий ними, може бути різним, але теми згідно програми розкриті повністю.

Наприклад, у другому семестрі у студентів третього курсу ОПП

«Фармація» на фармакології вивчається тема: «Проносні засоби», а на фармакогнозії в той же період, згідно календарного планування лекцій, вивчається тема: «Загальна характеристика антраценглікозидів. Лікарські рослини, що містять антраглікозиди».

Доцільність використання бінарних занять з профільних дисциплін, на мою думку, є очевидною, адже використання такого типу занять дозволяє краще засвоювати програмовий матеріал, сприяє систематизації та інтенсифікації навчально-виховної діяльності студентів.

3. Акцент на фармацевтичну опіку.

Особлива увага приділяється розвитку в студентів комунікативних навичок і клінічного мислення, необхідних для фармацевтичної опіки – вміння оцінити потреби пацієнта, порадити безпечний засіб, запобігти лікарським помилкам і взаємодіям препаратів. На заняттях ми проробляємо алгоритми взаємодії з відвідувачами аптек, хворими або їх представниками, допомагаю пояснити правильний вибір лікарських засобів. Вчимо майбутніх фармацевтів як потрібно консультувати людей щодо терапевтичної дії ліків, що таке мінімальна безпечна доза, а що таке токсична доза та що може бути, коли пропущено вживання препарату.

4. Використання сучасних освітніх технологій [3].

Під час навчання застосовуються інтерактивні методи: проблемно-орієнтоване навчання, ситуаційні задачі, рольові ігри, тестування, мультимедійні презентації, електронні ресурси. Це робить навчання більш наочним і цікавим.

На заняттях все більше приділяю увазі питанням активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів, формування в них інтерактивного мислення.

Оскільки формування загальних та професійних компетентностей відбувається одночасно, обираю відповідні методи, які сприяють розвитку абстрактного мислення, розумінню майбутньої професійної діяльності та здатності адаптуватися і діяти в реальних ситуаціях, як-от кооперативне навчання (онлайн-робота в малих групах, в парах, в трійках); колективно-групове навчання («мозковий штурм», «відкритий мікрофон» тощо); метод ділової гри; практичні тренінги, кейс-метод...

Хочу відмітити, що рівень знань та бажання вчитися у студентів останніх років вступу різко знижується. З ними важко обговорити деякі питання, наприклад, з біології, що полегшило б мені процес пояснення механізму дії лікарських препаратів. Адже, що таке метаболізм вони вже мають знати, але ні... Тому багато часу витрачаю на пояснення дуже простих понять та термінів.

Фармакологія для всіх медиків дуже потрібна! Причому фармацевти цей предмет вчать десять кредитів, а інші спеціальності 4-5!

Основною платформою для реалізації освіти в Ковельському фаховому медичному коледжі є Lcloud.

«Lcloud» [навчальна хмара] – хмарне середовище закладу освіти для організації співпраці усіх учасників освітнього процесу. Саме тут зосереджено інформаційні, нормативно-інструктивні, навчально-методичні матеріали, стандартизовані форми планування та звітної документації. Це відкрита навчальна платформа, призначена для об'єднання педагогів, адміністраторів і студентів в одну інтегровану систему для створення індивідуального навчального середовища, орієнтована на взаємодію викладача та студента і може бути використана для створення дистанційних курсів, а також для підтримки очного навчання.

Платформа Lcloud має дуже широкий набір функціональностей, які характерні для платформ електронних систем навчання. Хмарне середовище дозволяє викладачам створювати комплекс навчально-методичного забезпечення, портфоліо викладача, індивідуальний план викладача, відомості про студентів та їх рейтинг, проведення онлайн-тестування. Система Lcloud включає наступні функціональності: створення завдань, дозволяє завантажувати файли, оцінювати рівень знань, обмінюватися повідомленнями, містить календар подій, дозволяє розміщувати новини та анонси подій (для різних рівнів: сайт, курс, навчальна група) тощо.

Підготовка майбутніх випускників вимагає формування в них психологічної готовності до праці, набуття професійних знань, умінь і навичок, вміння самостійно набувати досвід, контролювати свої результати, приймати професійні рішення незалежно від того, був студент в навчальному закладі, чи ні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Беш Л. В. та ін. Сучасні можливості підвищення мотивації студентів до навчання. *Львівський клінічний вісник*. 2017. №1 (17). С. 60-63.
2. Менеджмент та маркетинг у фармації: навч.-метод. посібник / уклад. О. Г. Чирва, О. В. Гарматюк; МОН України, Уманський державний пед. ун-т імені Павла Тичини. Умань: Візаві, 2018. 217 с.
3. Фармацевтична енциклопедія. Фармація. URL: <http://surl.li/joiyc> (дата звернення: 25.07.2023)

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО / СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО

УДК 633.71:631.527

Кароліна Шейдик, Іван Попадинець
(Ужгород, Україна)

ПІДХОДИ ДО ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ВВЕДЕННЯ КОЛЕКЦІЙНИХ СОРТІВ *NICOTIANA RUSTICA* L.

Збереження та ефективна експлуатація генетичних ресурсів культурних рослин становлять фундамент сучасних селекційних програм, підтримання агробіорізноманіття та гарантування продовольчої безпеки. Особливої уваги ці завдання набувають для *Nicotiana rustica* L., яка вирізняється високою екологічною пластичністю, значною внутрішньовидовою мінливістю та широким адаптивним потенціалом [2]. За отриманими даними, світова колекція *N. rustica* L. охоплює понад сто культиварів із чітко диференційованими морфологічними параметрами, зокрема діапазонами висоти рослин 80–150 см, кількості листків 6–14 шт. на рослину та вмісту нікотину 0,8–1,9%. Колекційні зразки *N. rustica* L. є пріоритетним джерелом донорських ознак для селекції, поєднуючи адаптивність і продуктивність, що визначає їхню стратегічну роль у формуванні сучасного вихідного матеріалу [3; 4].

Ключові слова: генетичне різноманіття, інтродукція сортів, агробіорізноманіття, селекційний матеріал, еколого-географічна класифікація, цифрові методи наспорталізації.

The conservation and efficient exploitation of genetic resources of cultivated plants constitute the foundation of modern breeding programmes, the maintenance of agrobiodiversity, and the guarantee of food security. These objectives are of particular importance for *Nicotiana rustica* L., which is characterized by high ecological plasticity, substantial intraspecific genetic variability, and a broad adaptive potential [2]. According to available data, the global collection of *N. rustica* L. encompasses over one hundred cultivars with clearly differentiated morphophysiological parameters, specifically showing ranges of plant height 80–150 cm, leaf number 6–14 per plant, and nicotine content 0.8–1.9%. The collection accessions of *N. rustica* L. serve as a priority source of donor traits for breeding, combining adaptability and productivity, which determines their strategic role in the formation of contemporary breeding material [3;4].

Key words: genetic diversity, variety introduction, agrobiodiversity, breeding material, eco-geographical classification, digital passportization methods.

Дослідження ґрунтувалося на комплексному вивченні колекційних зразків *Nicotiana rustica* L., що репрезентують широкий географічний ареал – від України до країн Європи, Африки й Азії [5]. Експериментальну роботу проведено в кілька етапів: морфологічне фенотипування сортів за набором ознак (архітектоніка рослини, геометрія листової пластини, будова стебла, тривалість вегетаційного періоду, продуктивність, технологічна якість сировини), подальшу ідентифікацію екотипів та формування сортотипових груп. Для таксономічного і еколого-географічного структурування використано класифікаційну схему Гудспіда та регіонально-адаптаційний підхід [1].

Основою селекційного процесу слугує національний генофонд локальних сортів, що відображає спектр регіональних еко типів і акумулює комплекс господарсько цінних ознак, сформованих упродовж тривалого культурного добору та цілеспрямованої адаптації до специфічних агрокліматичних умов регіону.

Узагальнене порівняння локального та інтродукованого сортового матеріалу дозволило впевнено ідентифікувати дві провідні еколого-географічні групи *Nicotiana rustica* L. – північну та південну, що можуть трактуватися як окремі екотиби (а за рядом

ознак – підвиди). Обидві групи розрізняються комплексом морфологічних і біологічних характеристик, а також відмінною спрямованістю формування товарної сировини, що зумовлює різні технологічні регламенти її вирощування та перероблення у практичних застосуваннях.

Опис ознак північного та південного екотипів дозволяє чітко окреслити їхню диференціацію за морфологічними й біологічними параметрами, а також за профілем формованої товарної сировини. Обидві еколого-географічні групи характеризуються високим рівнем внутрішньогрупової генетичної та фенотипової варіабельності, що проявляється наявністю проміжних і транзитивних форм між крайніми морфотипами (рис.1).

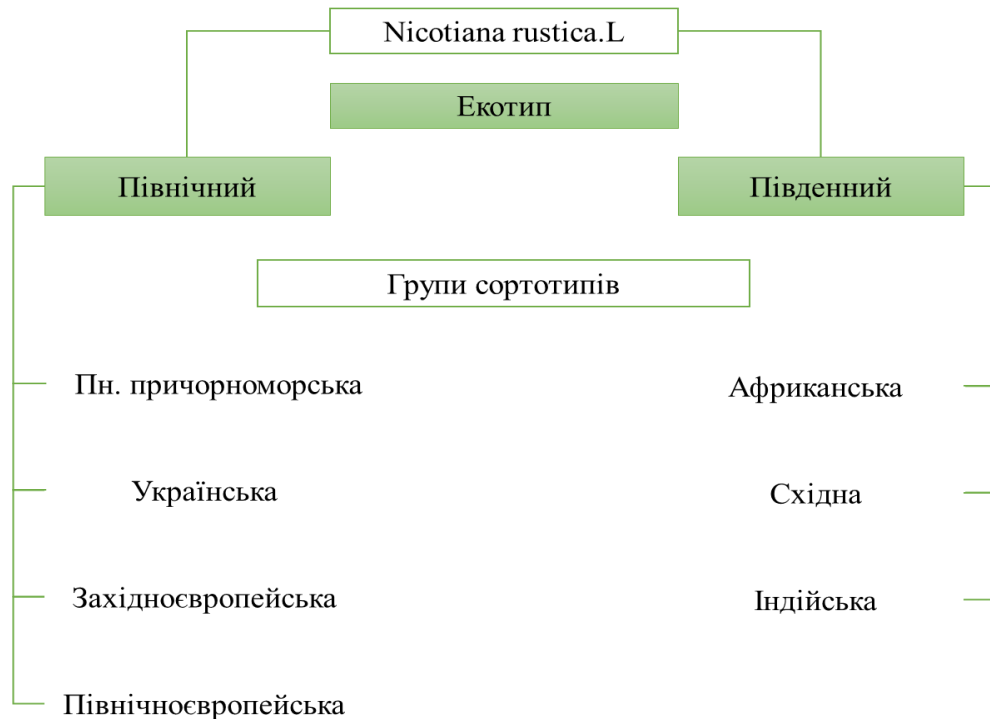

Рис. 1. Еколого-географічна класифікація *Nicotiana rustica* L.

У сучасних селекційних схемах цілеспрямована гібридизація та жорсткий відбір генотипів із північної та південної груп слугують ефективним інструментом конверсії корисних ознак, забезпечуючи створення високопродуктивних і якісних сортів *Nicotiana rustica* L., які інтегрують комплементарні переваги обох екотипів. Зазначена стратегія водночас розширює генетичну базу культури та інтродукує нові адаптивні властивості, підвищуючи її технологічну і екологічну пластичність.

Завдяки системному підходу до відбору, ведення та паспортизації колекцій забезпечується збереження генетичних ресурсів і створення адаптивних сортів, що гарантують продовольчу безпеку і стійкість агроecosystem в умовах змін клімату.

Виявлено стабільні морфометричні параметри у частини зразків та відмінності за якісними індексами, що дозволяє формувати підколекції для селекційних задач (рис. 2).

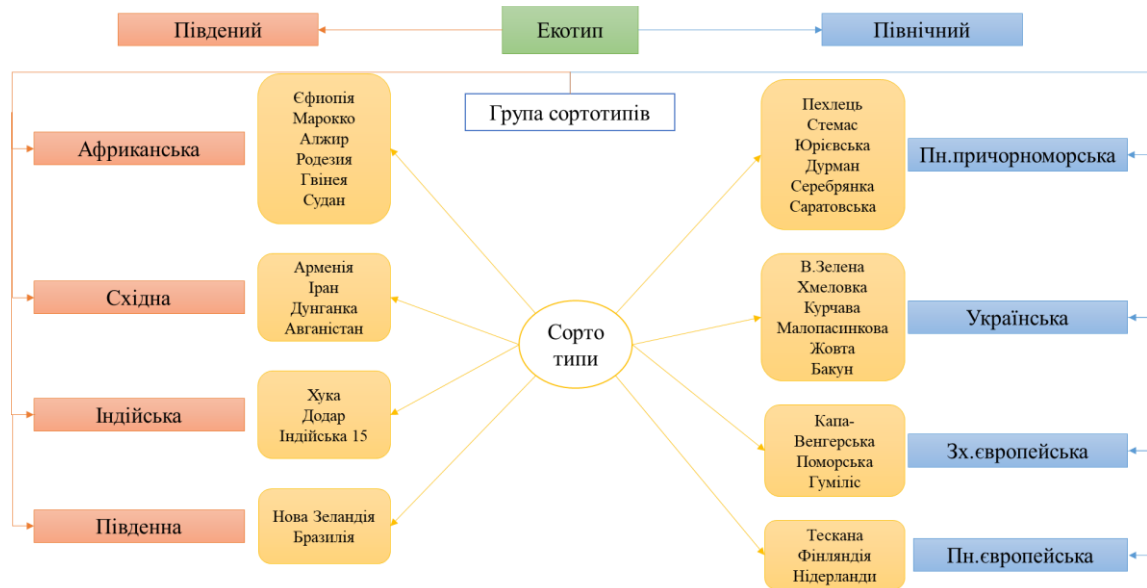

Рис. 2. Класифікація сортотипів махорки (*Nicotiana rustica* L.)
за еколого-географічним походженням

За період дослідження ідентифіковано зразки з унікальними властивостями (напр., підвищені якісні індекси у окремих зразків), придатні для донорства цільових ознак. Українські сорти підтверджують свою ключову роль як джерела адаптивних і продуктивних ознак, що розширює можливості селекції та стійкого агровиробництва в Україні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Goodspeed T.H. (1954), The Genus *Nicotiana*: Origins, Relationships and Evolution of its Species, *Chronica Botanica*, Waltham, MA, USA. [in English]
2. Li X., Wang Y., Li M., Zhang X., Liu H. (2023). Digitalizing breeding in plants: A new trend of next-generation breeding based on genomic prediction. *Frontiers in Plant Science*, 14, 1092584. <https://doi.org/10.3389/fpls.2023.1092584> [in English]
3. Petrov V. et al. (2023). Challenges in unified classification systems for crop varietal diversity. *Journal of Agricultural Science*, 15(2), 78-89. [in English]
4. Smith J. et al. (2022). High-yielding tobacco varieties under abiotic stress. *Frontiers in Plant Science*, 13, 901832. [in English]
5. Шейдик К.А. Фотоперіодичні реакції *Nicotiana rustica* L. та оптимізація строків висаджування. *Вісник Уманського НУС*. 2024; 106(1): 45-53.

ТЕХНІЧНІ НАУКИ. ТРАНСПОРТ / ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ. ТРАНСПОРТ

УДК 621.681.5

Руслан Волошин
(Кам'янське, Україна)

РОЗРОБКА ГІБРИДНОГО СИНТЕЗАТОРА ЧАСТОТИ (ЧАСТИНА 2)

На сьогодні широкого застосування набули синтезатори частоти, що працюють на принципах прямого та непрямого когерентного синтезу. З розвитком цифрових технологій відкрилися нові можливості для створення високоточних цифрових синтезаторів частоти.

Ключові слова: синтезатор частоти, синтез частоти, гібридні синтезатори, фазове автопідстроювання.

Currently, frequency synthesizers operating on the principles of direct and indirect coherent frequency synthesis are widely used. The development of digital technologies has opened up new prospects for the design of high-precision digital frequency synthesizers.

Keywords: frequency synthesizer, frequency synthesis, hybrid synthesizers, phase-locked loop.

Гібридні синтезатори поєднують переваги різних методів синтезу частоти. Такі пристрої базуються на спільному використанні цифрових обчислювальних синтезаторів (ЦОС) та систем фазового автопідстроювання частоти (ФАПЧ). ФАПЧ забезпечує високі показники стабільності, низький рівень фазового шуму та паразитних складових спектра, тоді як ЦОС – високу частотну роздільну здатність і гнучке керування параметрами синтезатора. Зазвичай ЦОС складається з наступних конструктивних елементів (рис. 1).

Принцип роботи наступний: на вхід накопичувача фази надходить код частоти, в регістр записується код початкової фази. З кожним імпульсом тактової частоти у суматорі до фазового коду додається частотний код, тому на виході накопичується вихідний фазовий код. У конвертері коду записані значення коефіцієнтів сигналу в залежності від коду фази. На виході ЦАП формується безперервний сигнал ступінчастої форми.

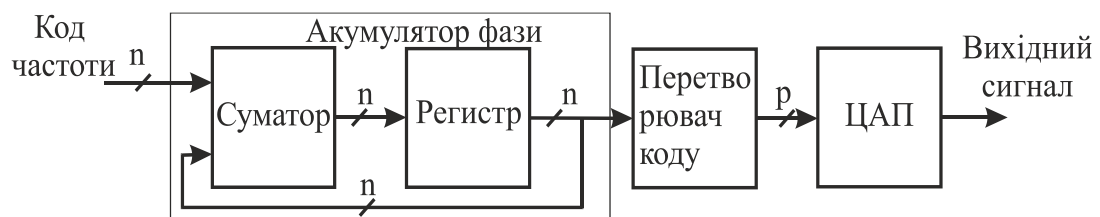

Рис. 1. Структура цифрового обчислювального синтезатора

1. фазовий акумулятор (накопичувальний суматор).
2. перетворювач фазового коду значень вихідного сигналу.
3. цифро-аналоговий перетворювач (ЦАП).

Розроблено модель ЦОС із такими параметрами: розрядність акумулятора фази і ЦАП $n = p = 8$ біт, у конвертері коду записані $2^8 = 256$ відліків синусоїдального сигналу. Код частоти завантажується в акумулятор. Вихідна частота ЦОС визначається за формулою:

$$f_{\text{вих}} = \frac{Mf_t}{2^n} \quad (1)$$

де M – код частоти,

f_T – тактова частота ЦОС,

n – розрядність акумулятора фази.

По (1) можна визначити, що крок частоти розробленого ЦОС становить:

$$\Delta f_{\text{цос}} = \frac{f_t}{2^8} \quad (2)$$

На рис. 2 представлена модель ЦОС в Multisim. У даній моделі використані наступні позначення:

- $U1, U2$ (утворюють 8-розрядний накопичувальний суматор) і $U3$ (8-розрядний регістр) – акумулятор фази;
- $U16$ – перетворювач коду фази в код синусоїдального сигналу;
- $U14$ – цифро-аналоговий перетворювач;
- $U15, U17-U23$ – ключі завдання коду частоти.

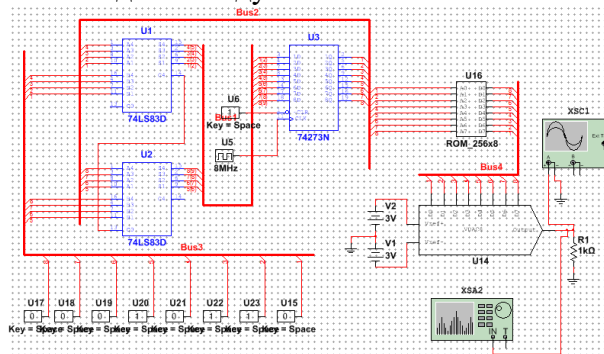

Рис. 2. Модель цифрового обчислювального синтезатора

При введенні двійкового коду 00010110 на виході ЦОС отримано сигнал, наведений на рис. 3.

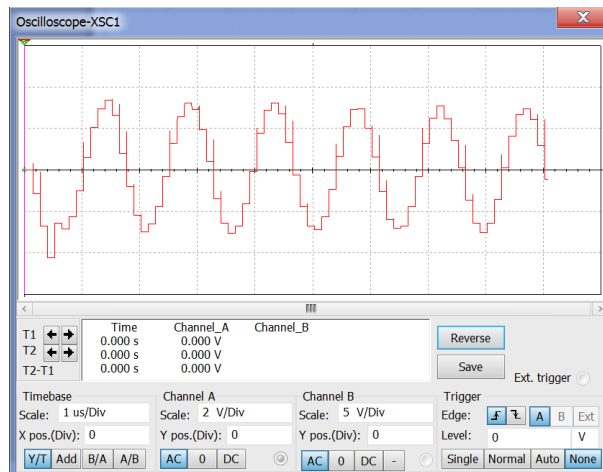

Рис. 3. Форма вихідного сигналу на виході цифрового обчислювального синтезатора

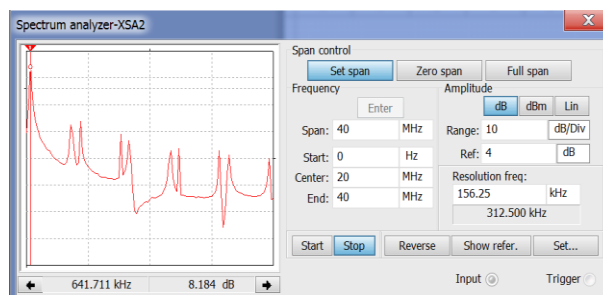

Рис. 4. Частотний спектр на виході цифрового обчислювального синтезатора

Змінюючи двійкове значення вхідного коду, отримано різні форми вихідного сигналу (рис. 5–8).

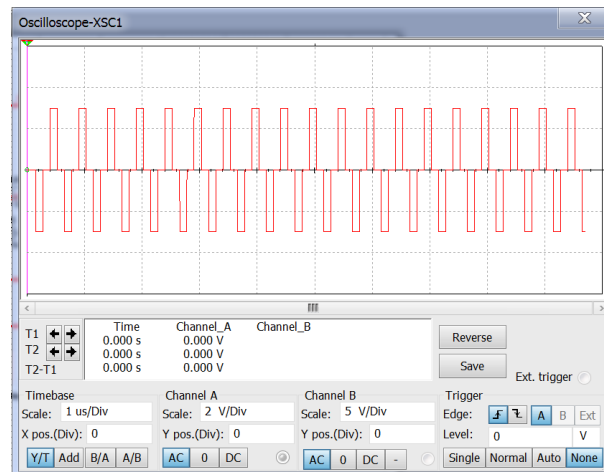

Рис. 5. Форма вихідного сигналу на виході цифрового обчислювального синтезатора при заданні числа в двійковому коді 11000000

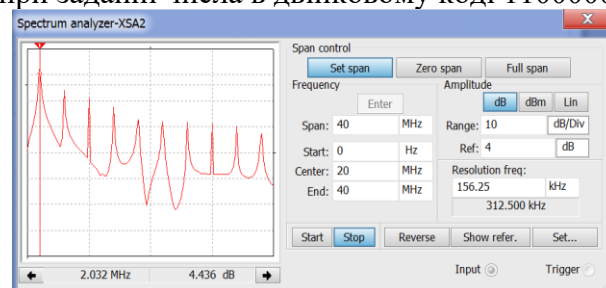

Рис. 6. Частотний спектр на виході цифрового обчислювального синтезатора при заданні числа в двійковому коді 11000000

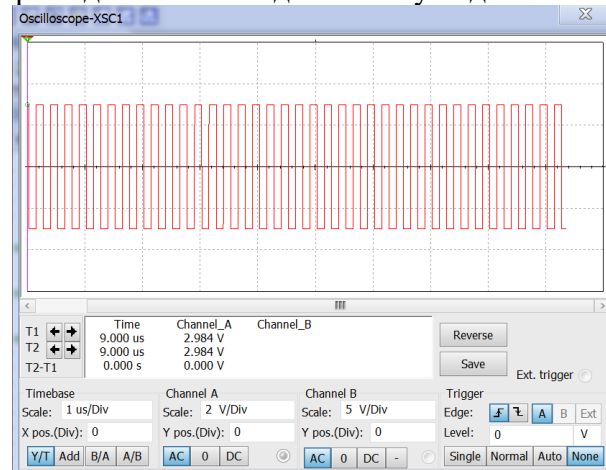

Рис. 7. Форма вихідного сигналу на виході цифрового обчислювального синтезатора при заданні числа в двійковому коді 10000000

Основними елементами системи ФАПЧ (рис.9) є фазовий детектор (ФД), на один з входів якого подається керуючий сигнал, і керований генератор (КГ), вхід якого підключений до виходу ФД, а вихід – до іншого входу ФД. У складі системи ФАПЧ використовується фільтр (Ф), що включається між виходом ФД і входом КГ і визначає її частотні властивості.

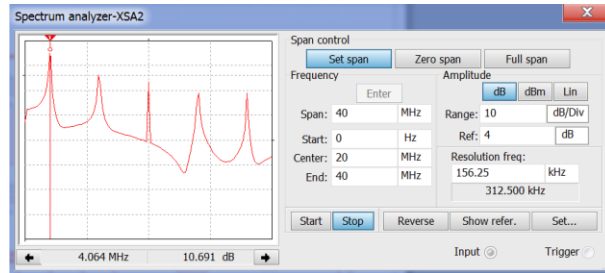

Рис. 8. Частотний спектр на виході цифрового обчислювального синтезатора при заданні числа в двійковому коді 10000000

Тип фільтра визначає режим роботи системи – статичний або астатичний, із фазовою похибкою або без неї. Суттєвою особливістю системи ФАПЧ, що відрізняє її від більшості інших систем автоматичного регулювання, є те, що вихідною величиною КГ є частота, а входною величиною ФД – різниця фаз керуючого сигналу і сигналу зворотного зв'язку, що надходить з виходу КГ:

$$\begin{aligned}\omega_{\text{ex}} &= \omega + \Delta\omega_{\text{ex}} \\ \omega_{\text{ex}}(p) &= \omega_0 + \Delta\omega_{\text{ex}}(p)\end{aligned}\quad (3)$$

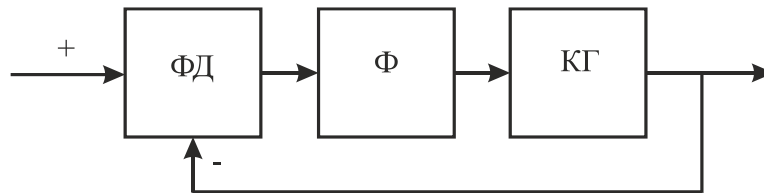

Рис. 9. Структурна схема ФАПЧ

Модель ФАПЧ показана на рис. 10. Вона складається з генератора опорної частоти (V5), фазового детектора на логічних елементах (U10, U11, U8); фільтра низької частоти 3 порядку з інтегруванням; генератор V3, керований напругою. На рис. 11 показана форма сигналу на виході фазового детектора і напруга після фільтра низької частоти 3 порядку з інтегруванням. Перша крива показує, що на виході фільтра є невелика постійна напруга, друга крива показує різницю між заданим сигналом і вихідним сигналом з генератора керованої напруги.

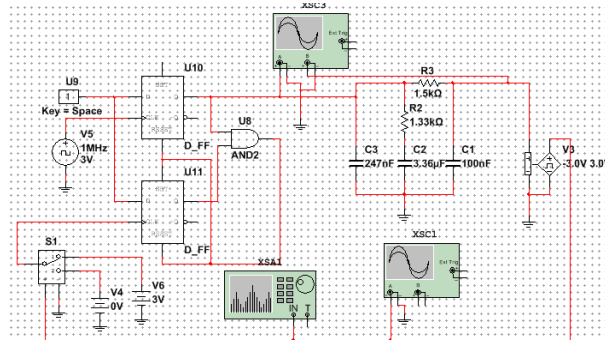

Рис. 10. Модель ФАПЧ

На виході керованого генератора формується сигнал амплітудою 3 В та частотою 1 МГц. На рис. 12 показана робота ФАПЧ. Перший сигнал це сигнал заданий, а другий – на виході керованого генератора. Спектр вихідного сигналу показано на рис. 13.

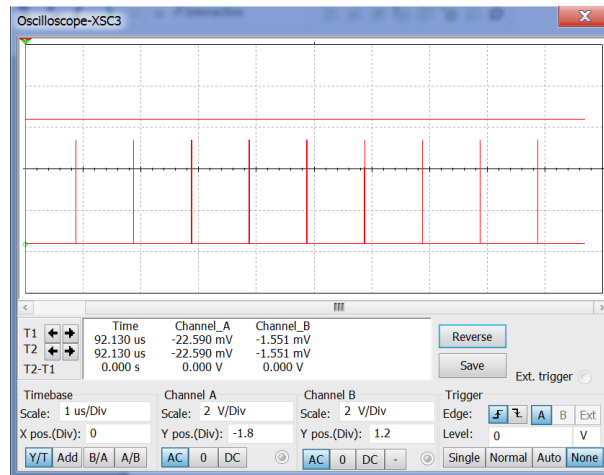

Рис. 11. Форма вихідного сигналу на виході фазового детектора і фільтра низької частоти 3 порядку з інтегруванням

Гібридні синтезатори поєднують у собі переваги різних методів синтезу частот. Ці синтезатори засновані на спільному використанні цифрових обчислювальних синтезаторів (ЦОС) та систем фазового автопідстроювання частоти (ФАПЧ). ФАПЧ забезпечує високий рівень продуктивності та низький рівень фазового шуму та паразитних складових спектру, а ЦОС забезпечує високу частотну роздільну здатність та управління синтезатором.

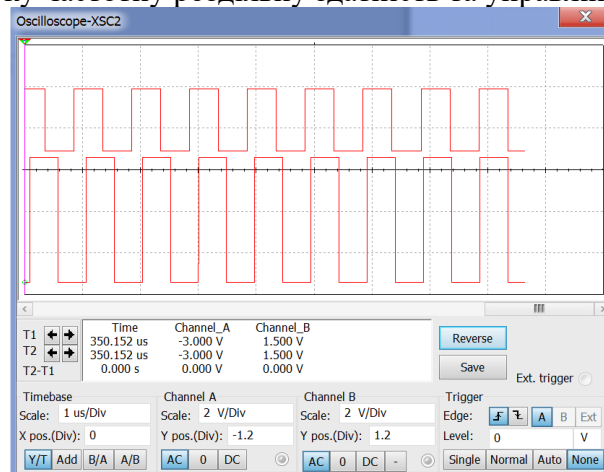

Рис. 12. Форма заданого сигналу та на виході керованого генератора

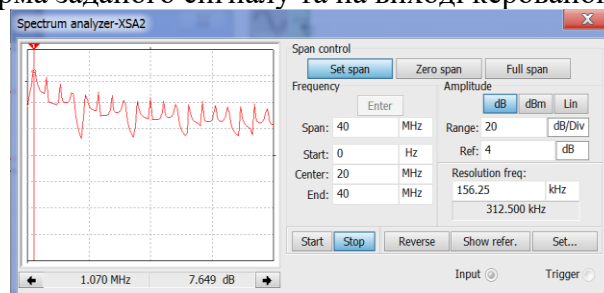

Рис. 13. Частотний спектр сигналу на виході керованого генератора

Була розроблена модель ЦОС, яка задовольняє наступним параметрам: ємність фазової батареї та ЦАП $n = p = 8$ біт, у кодовому перетворювачі зареєстровано $2^8 = 256$ відліків синусоїдального сигналу.

Модель гібридного синтезатора, з ЦОС у ланцюзі зворотного зв'язку, здатна формувати будь-які частотні діапазони. Як приклад, показані результати моделювання з наступними вихідними даними: вихідна частота ГОЧ $f_{\text{ГОЧ}} = 1$ МГц, діапазон вихідних значень ГКН $f = f_{\text{ГКН min}} \dots f_{\text{ГКН max}} = 17 \dots 19$ МГц.

Розроблено та змодельовано гібридний синтезатор частоти, що поєднує цифровий обчислювальний синтезатор (ЦОС) і систему фазового автопідстроювання частоти (ФАПЧ). Запропонована модель забезпечує широкий діапазон формування частот і малий крок регулювання (31,75 кГц). На основі створеної моделі реалізовано синтезатор на ПЛІС Spartan-6 (Xilinx). Дослідження показали низький рівень фазових шумів і паразитних складових спектра, що підтверджує ефективність запропонованого рішення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Алтунін С.І. Аналіз статичних характеристик програмно реалізованого пристрою ФАПЧ. *Вісник Хмельницького національного університету. Технічні науки*. 2017. № 1. С. 121-126.
2. Бондарєв А.П., Алтунін С. І. Апаратний цифровий пристрій фазового автоматичного підстроювання частоти з програмним керуванням. *Фізико-технологічні проблеми передавання, обробки та зберігання інформації в інфокомунікаційних системах*: матеріали V Міжнародної наук.-практ. конф., м. Чернівці, 3-5 листопада 2016 р., Чернівці, 2016. С. 46-47.
3. Бондарєв А.П., Алтунін С. І. Експериментальне вимірювання частотної характеристики програмно реалізованого пристрою ФАПЧ. *Прикладні науково-технічні дослідження*: матеріали міжнародної наук.-практ. конф., м. Івано-Франківськ, 5-7 квітня 2017 р. Івано-Франківськ, 2017. С. 107.
4. Бондарєв А.П., Алтунін С.І., Горбатий І.В., Максимів І.П. Підвищення завадостійкості програмно реалізованого пристрою фазового автоматичного підстроювання частоти. *Сучасні проблеми і досягнення в галузі радіотехніки, телекомунікацій та інформаційних технологій: тези доповідей IX Міжнародної наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 3-5 жовтня 2018 р. Запоріжжя : ЗНТУ, 2018. С. 26-27.*

**АРХІТЕКТУРА І БУДІВНИЦТВО /
АРХИТЕКТУРА И СТРОИТЕЛЬСТВО**

УДК 624.131.1:656.7.084

*Артем Зінков, Володимир Ткаченко, Віктор Кульбашевський
(Київ, Україна)*

**ОЦІНКА ЕКСПЛУАТАЦІЙНО-ТЕХНІЧНОГО СТАНУ
ЖОРСТКИХ АЕРОДРОМНИХ ПОКРИТТІВ**

У статті розглянуто актуальну проблему забезпечення боєготовності та ефективності функціонування аеродромної мережі Сил оборони України в умовах збройної агресії російської федерації. Підкреслено важливість оцінки експлуатаційно-технічного стану жорстких аеродромних покриттів, що забезпечують прийом і експлуатацію іноземних літаків, типу F-16. Наведено результати аналітичного дослідження, яке виконано з використанням програмного комплексу FAARFIELD 2.1.1., розробленого Федеральним управлінням цивільної авіації США для моделювання напружено-деформаційного стану покриттів і визначення їх несучої здатності. Визначено переваги застосування FAARFIELD, зокрема можливість урахування реальних параметрів повітряних суден, матеріалів покриття, товщини шарів та інтенсивності навантажень. Зазначено, що проведена оцінка має практичне значення для підвищення ефективності застосування авіації у відбитті збройної агресії, оптимізації планування ремонтно-відновлювальних робіт та підвищення обороноздатності держави.

Ключові слова: сили оборони України, аеродромне покриття, FAARFIELD 2.1.1, ACR–PCR, експлуатаційно-технічний стан, F-16, обороноздатність держави, злітно-посадкова смуга, ICAO.

Постановка проблеми. В умовах збройної агресії російської федерації проти України питання підтримання справного стану та експлуатаційної придатності аеродромної інфраструктури набуває особливої актуальності. Аеродроми державної авіації є стратегічними об'єктами, від технічного стану яких залежить ефективність застосування авіації Сил оборони України [8].

Особливої уваги потребують жорсткі аеродромні покриття, що сприймають значні навантаження від зльоту та посадки бойових літаків, у тому числі іноземного виробництва, таких як F-16. З огляду на отримання нових зразків авіаційної техніки «НАТОвського» стандарту, виникає потреба у перегляді методів оцінки несучої здатності покриттів, адже від 28 листопада 2024 р. Україна, як член ICAO, офіційно перейшла від системи (ACN–PCN) «Aircraft Classification Number – Pavement Classification Number» до сучаснішої системи (ACR–PCR) «Aircraft Classification Rating – Pavement Classification Rating» [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження з оцінки технічного стану аеродромних покриттів активно ведуться, як в Україні, так і за кордоном. Зокрема у працях Бугаєнка О. В. [5], Сафонова М. В. та Ханюкова С. Г. [6] розглянуто методи оцінки несучої здатності покриттів та підходи до їх ремонту.

На міжнародному рівні основні вимоги до експлуатаційних характеристик аеродромів викладено у ICAO Annex 14, Volume I – Aerodrome Design and Operations [1], а також у керівництвах FAA Advisory Circular 150/5320-6G – Airport Pavement Design and Evaluation [2] і STANAG 3310 – NATO Airfield Pavement Evaluation Procedures [3].

Важливу роль у сучасних розрахунках займає програмне забезпечення FAARFIELD (Federal Aviation Administration Rigid and Flexible Iterative Elastic Layered Design), розроблене Федеральною авіаційною адміністрацією США. Актуальна версія (2.1.1) офіційно рекомендована для проектування та оцінки покриттів відповідно до методики (ACR–PCR) [4].

Метою даної роботи є оцінка експлуатаційно-технічного стану жорстких аеродромних покриттів аеродромів державної авіації із використанням сучасних методів аналітичного моделювання та комп'ютерного аналізу за допомогою програми FAARFIELD 2.1.1 відповідно до вимог системи (ACR–PCR) [4].

1. Загальні положення оцінки стану покриттів

Оцінка технічного стану аеродромних покриттів здійснюється на основі обстеження тріщин, руйнувань, осідань плит та визначення несучої здатності шляхом випробувань навантаженням [5]. Результати дозволяють встановити (класифікаційний параметр покриття (PCR)), який порівнюється з (класифікаційним параметром повітряного судна (ACR)) [1]. Якщо $PCR \geq ACR$, покриття вважається придатним для експлуатації.

Згідно з рекомендаціями ICAO та FAA, обстеження повинні включати візуальний аналіз, неруйнівні методи контролю (георадарні обстеження, вимірювання коефіцієнта тертя), а також аналітичне моделювання напружено-деформованого стану конструкції [2].

2. Використання FAARFIELD 2.1.1 у практиці аналізу

FAARFIELD 2.1.1 [4] застосовується для визначення товщини шарів і прогнозування довговічності покриття під дією різних типів повітряних суден. Програма базується на багатошаровій еластичній моделі, де розрахунки виконуються з урахуванням геометрії шасі, контактного тиску, властивостей матеріалів та умов ґрунтової основи.

Головний вигляд програми, та задані шари покриття показані на рис.1

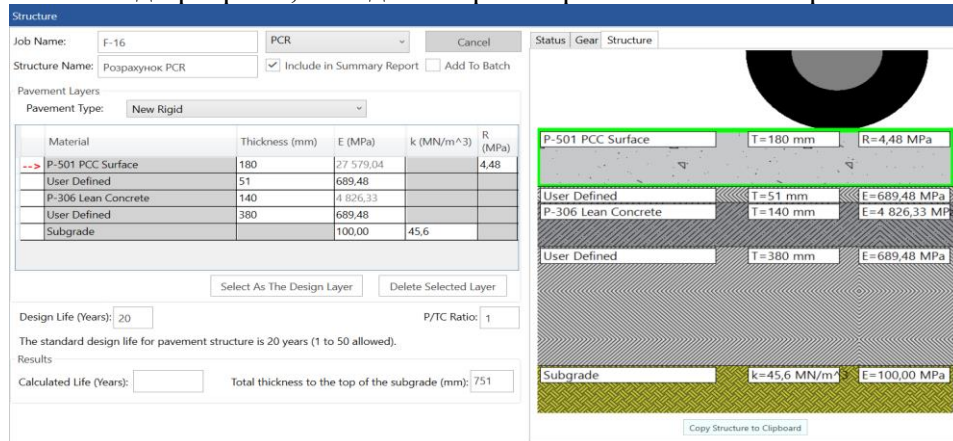

Рис. 1. Головне меню програми

Також ми задаємо в програмі повітряне судно та задаємо його кількість злетів за день/рік, рис. 2.

Traffic													
Stored Aircraft Mix		Save Aircraft Mix to File		Clear All Aircraft from List		Remove Selected Aircraft from Structure		Delete Aircraft Mix File					
Airplane Name	Gross Taxi Weight (kg)	Annual Departures	Annual Growth (%)	Total Departures	CDF Contributions	CDF Max for Airplane	P/C Ratio	Tire Pressure (kPa)	Percent GW on Gear	Tire Contact Width (mm)	Tire Contact Length (mm)	Tire Contact Area (mm²)	ACR Thick (C)
F-16C	19 187	500	0	10,000	0.01	0.01	8.93	1482.37	0.95	219	350	60 292	201

Рис. 2. Вибране повітряне судно F-16

Після додавання повітряного судна до програми вона нам показує шасі на рис. 3.

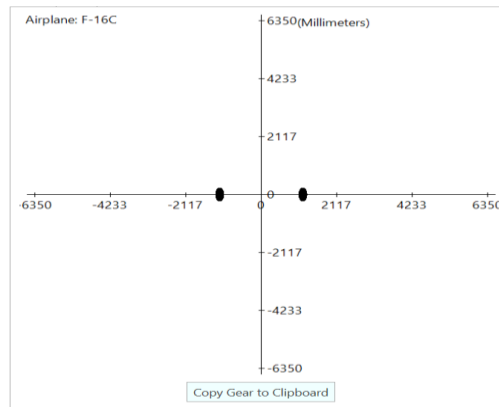
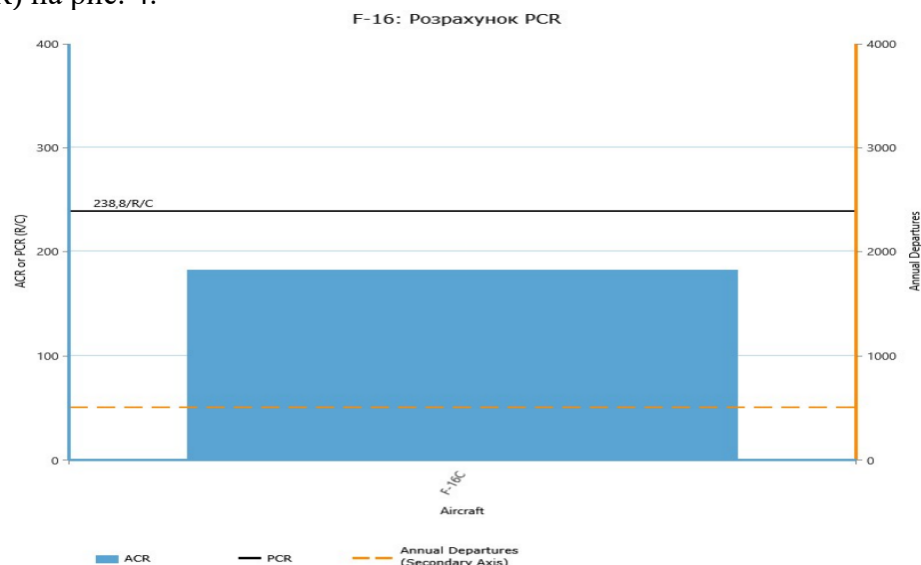

Рис. 3. Шасі F-16

Метод передбачає представлення про кожне покриття:

- тип покриття;
- категорія основи;
- максимально допустимий тиск в пневматику повітряного судна.

Дані, які отриманні на основі перерахованих вище характеристик, в першу чергу дозволяють експлуатантам повітряних суден визначити дозволені типи повітряних суден та експлуатаційні маси – забезпечити сумісність покриттів аеродрому з повітряними суднами. Таким чином ми проводимо розрахунок за даними вказаними вище і отримуємо аналіз (ACR – PCR) на рис. 4.

No.	Aircraft Name	Aircraft ACR	Calculated PCR	Annual Departure
1	F-16C	181,9	238,8	500

Рис. 4. Розрахунок (ACR – PCR) для F-16

Розрахунок виконано для умов аеродрому державної авіації із середньорічною температурою 8–10 °C та інтенсивністю польотів до 10 000 циклів навантаження на рік.

Основні переваги FAARFIELD 2.1.1:

- точність розрахунку напружень і деформацій у шарах покриття;
- можливість моделювання роботи покриття під навантаженням літаків (F-16, F-15, C-130), що мають відмінні параметри шасі від радянських зразків [4];
- повна відповідність вимогам (FAA AC 150/5320-6G) та перехід до системи ACR–PCR [2];
- наявність інтегрованого прогнозування терміну служби та залишкового ресурсу покриття.

Використання FAARFIELD в українських умовах дозволяє оцінювати, чи здатна ЗПС витримувати навантаження від іноземних літаків, а також визначати необхідність локального підсилення або реконструкції [7].

3. Практична значущість у контексті обороноздатності.

Результати, отримані за допомогою FAARFIELD, можуть бути використані при розробці (Стратегії розвитку аеродромної мережі Збройних Сил України) [8]. Моделювання навантажень від літаків F-16 дозволяє заздалегідь адаптувати аеродроми до стандартів НАТО, забезпечуючи безпечну експлуатацію і збереження ресурсу покриттів.

Таким чином, комп'ютерна аналітика стає важливим елементом системи управління інфраструктурою військових аеродромів, що підвищує ефективність використання повітряних суден і забезпечує стабільність функціонування Сил оборони в умовах війни [8].

Висновки:

1. Перехід України до системи (ACR–PCR) [1] є важливим етапом інтеграції в міжнародну систему авіаційної безпеки та підвищення сумісності з силами НАТО.

2. Програма (FAARFIELD 2.1.1) [4] є сучасним інструментом, який дозволяє виконувати точний аналіз стану жорстких покриттів і прогнозувати їхню довговічність при експлуатації сучасних типів ПС.

3. Використання аналітичного та комп'ютерного підходів забезпечує об'єктивну оцінку несучої здатності покриття та сприяє підвищенню надійності і боєздатності аеродромної мережі України.

4. Отримані результати мають практичне значення для планування ремонту, модернізації та підготовки аеродромів до прийому іноземних бойових літаків, типу F-16, що є складовою підвищення обороноздатності держави [8].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. ICAO Annex 14, Volume I – Aerodrome Design and Operations, ICAO, 2023.
2. FAA Advisory Circular 150/5320-6G – Airport Pavement Design and Evaluation, FAA, 2021.
3. STANAG 3310 – NATO Airfield Pavement Evaluation Procedures, NATO Standardization Agency, 2022.
4. Federal Aviation Administration. FAARFIELD User Manual, Version 2.1.1, Washington D.C., 2024.
5. Бугаєнко О. В. Дослідження стану аеродромних покриттів та методи їх відновлення. Київ: НАУ, 2021.
6. Сафонов М. В., Ханюков С. Г. Проектування та оцінка несучої здатності аеродромних покриттів. Харків: ХАІ, 2020.
7. Климов І. С. Використання комп'ютерного моделювання при оцінці стану аеродромних плит. *Вісник інженерних наук*. 2022.
8. Міністерство оборони України. Стратегія розвитку аеродромної мережі ЗСУ. Київ, 2024.

*Олексій Коротенко, Владислав Нестеренко,
Олександр Луценко, Максим Поливода
(Київ, Україна)*

ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ МЕТОДІВ І ТЕХНОЛОГІЙ У БУДІВНИЦТВІ ВІЙСЬКОВИХ БУДІВЕЛЬ І СПОРУД

Проведено аналіз сучасних технологій та особливостей їх застосування у будівництві військових будівель і споруд за основними напрямками: інноваційні будівельні матеріали та технології; проєктні рішення й архітектурно-планувальні підходи; сучасна будівельна техніка та обладнання; інженерні мережі та системи забезпечення; дорожня інфраструктура об'єктів; екологічна безпека та захисні заходи у процесі будівництва.

Сьогодні актуальним є пошук оптимальних рішень, що поєднують високу швидкість зведення, технологічність та відповідність сучасним стандартам безпеки. Застосування таких підходів дозволяє суттєво підвищити ефективність будівництва об'єктів оборонного призначення, забезпечуючи їхню стійкість і функціональність навіть у складних умовах.

Ключові слова: *новітні технології, військові будівлі і споруди, новітні технології.*

Постановка проблеми. Початок повномасштабної війни в Україні у 2022 р. кардинально змінив підходи до військового будівництва. Перед державою постало завдання не лише відновлювати зруйновану інфраструктуру, а й оперативно створювати нові об'єкти оборонного, логістичного та інженерного призначення. В умовах постійної небезпеки, обмежених ресурсів і дефіциту часу традиційні методи будівництва виявилися недостатньо ефективними. Саме тому почалося активне впровадження новітніх технологій, здатних забезпечити мобільність, швидкість, надійність і стійкість військових споруд навіть у зоні бойових дій.

Крім того, війна стимулювала розвиток нових форм взаємодії між військовими підрозділами, науковими установами та будівельними компаніями. Така співпраця дозволила не лише адаптувати цивільні технології до військових потреб, а й створити унікальні рішення, які враховують український досвід ведення бойових дій.

Війна стала каталізатором технологічного переосмислення будівельної галузі. Сьогодні українські військові інженери використовують цифрове моделювання (BIM, GIS), дрони, 3D-друк, інноваційні матеріали та модульні системи, які дають змогу скорочувати терміни зведення об'єктів і підвищувати їхню живучість. Особливого значення набули енергоефективні та автономні рішення, що забезпечують роботу об'єктів без підключення до централізованих мереж, а також роботизовані комплекси, які мінімізують ризики для особового складу під час будівельних і ремонтних робіт поблизу фронту.

Використання цих технологій дозволяє створювати інфраструктуру нового типу – мобільну, адаптивну, стійку до впливу ворожих дій і придатну до швидкого відновлення після пошкоджень. Такий підхід забезпечує безперервність оборонних процесів навіть у надзвичайних умовах.

Україна сьогодні виступає унікальним полігоном для перевірки ефективності сучасних технологій у реальних бойових умовах. На основі цього досвіду формується нова парадигма військового будівництва – швидкого, гнучкого, автономного та технологічно розумного.

Отримані результати вже використовуються для вдосконалення нормативних документів і методики проєктування. Це дозволяє не лише реагувати на виклики війни, а й закладати основу для майбутньої системи оборонної інфраструктури після перемоги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні наукові публікації та дослідження підтверджують активне впровадження інноваційних технологій у військовому будівництві,

зокрема в Україні. Збірник матеріалів Міжнародної науково-технічної конференції «Інноваційні технології в будівництві (2024)», організованої Вінницьким національним технічним університетом, містить доповіді, що охоплюють широкий спектр тем, включаючи використання сучасних матеріалів, конструкцій та інженерних мереж, а також їх енергетичну та економічну ефективність.

Мета статті. В умовах сучасної війни ефективність бойових дій значною мірою залежить від рівня розвитку інженерної інфраструктури. Військові будівлі та споруди мають забезпечувати надійний захист особового складу, техніки та озброєння, а також створювати умови для автономного функціонування в польових або прифронтових районах. Тому в Україні дедалі активніше впроваджуються новітні технології, що поєднують цифрові рішення, інноваційні матеріали, автоматизацію та адаптивні методи будівництва.

Сучасна практика показує, що швидкість і якість будівництва безпосередньо впливають на обороноздатність держави [5]. Тому технологічна модернізація у цій сфері стає одним із ключових чинників національної безпеки.

Одним із ключових напрямів є цифровізація процесів проєктування та управління будівництвом. Використання систем BIM (Building Information Modeling) дає можливість створювати тривимірні цифрові моделі військових об'єктів із повним набором технічних характеристик і параметрів. Такі моделі дозволяють заздалегідь прорахувати навантаження, визначити найуразливіші зони, оптимізувати використання матеріалів та зменшити ризики помилок під час будівництва [1]. Разом із цим активно впроваджуються геоінформаційні системи (GIS), які допомагають аналізувати місцевість, оцінювати рельєф, визначати безпечні зони для розміщення споруд або укриттів. GIS-технології особливо важливі під час облаштування польових баз, аеродромів чи складів боєприпасів, де враховуються логістика, можливі зони обстрілу та природні перепони.

У перспективі поєднання BIM і GIS формує єдине цифрове середовище, у якому можна координувати будівництво, технічне обслуговування та експлуатацію об'єктів, що підвищує їх ефективність і безпеку.

Суттєвого поширення набуває використання дронів і цифрових двійників. Безпілотні літальні апарати застосовуються для розвідки будівельних майданчиків, картографування територій і контролю стану об'єктів [2]. Зібрані дронами дані інтегруються в цифрові моделі, утворюючи так звані цифрові двійники – віртуальні копії реальних споруд, які дають змогу відстежувати їхній технічний стан у режимі реального часу [1]. Це дозволяє своєчасно виявляти пошкодження після обстрілів, оцінювати ступінь руйнувань і планувати ремонт без участі людей у небезпечних зонах. Додатково використовуються системи Інтернету речей (IoT), що забезпечують дистанційний моніторинг температури, вологості, енергоспоживання чи безпеки об'єктів, роблячи військові бази більш “розумними” та автономними.

Такі системи значно зменшують вплив людського чинника й дозволяють приймати рішення на основі точних цифрових даних, що особливо важливо під час динамічних бойових дій.

Одним із найперспективніших напрямів стала адитивна технологія (3D-друк). Її використання у військовому будівництві дозволяє швидко зводити бетонні укриття, бліндажі, пункти спостереження чи навіть житлові модулі [2]. Завдяки спеціальним будівельним принтерам можливо виготовляти конструкції без участі великої кількості робітників, що є критично важливим у бойових умовах [1]. 3D-друк мінімізує людський фактор, скорочує витрати матеріалів і часу, а також дає змогу створювати складні геометричні форми з високою стійкістю до зовнішніх впливів. Такі технології вже проходять випробування в Україні спільно з науковими установами та військовими частинами.

У майбутньому це дозволить створювати цілі комплекси фортифікаційних споруд у короткі терміни, використовуючи місцеві ресурси та адаптивні програмні рішення.

Важливу роль у підвищенні надійності військових споруд відіграють інноваційні будівельні матеріали. Зокрема, активно досліджуються й застосовуються самовідновлювальний бетон, який здатен самостійно ліквідовувати мікротріщини за допомогою спеціальних бактерій або хімічних реакцій, аерогелі для термоізоляції та зниження теплової помітності, а також композитні матеріали з підвищеною міцністю при мінімальній вазі [1]. Застосування таких матеріалів дозволяє створювати легкі, мобільні, але надзвичайно міцні конструкції, що відповідають сучасним вимогам військового часу.

Крім того, активно впроваджуються матеріали з функцією поглинання радіохвиль, які знижують вірогідність виявлення об'єктів противником за допомогою тепловізійних і радарних систем.

Окрему увагу приділяють модульним і збірно-розбірним системам, які стали справжнім проривом у будівництві військових об'єктів. Модулі можна виготовляти централізовано, транспортувати до місця призначення й монтувати за кілька годин [3]. Це дозволяє швидко створювати командні пункти, казарми, медичні центри або укриття техніки. Крім того, модульні конструкції можна багаторазово використовувати, переміщати або модернізувати відповідно до потреб.

Такі рішення забезпечують оперативність будівництва та зручність у логістиці, що особливо актуально в умовах постійних змін лінії фронту.

Важливим чинником є енергонезалежність та автономність військових споруд. Використання сонячних панелей, систем акумуляування енергії, генераторів на біопаливі, автономних систем водопостачання та фільтрації дає змогу забезпечувати роботу об'єктів у віддалених районах без централізованих мереж [4, 6]. Такі рішення особливо цінні для польових штабів, спостережних постів і ремонтних баз де стабільність енергопостачання має критичне значення.

Впровадження автономних систем також підвищує рівень живучості об'єктів, дозволяючи зберігати функціональність навіть у випадку пошкодження енергетичної інфраструктури.

З огляду на безпеку робіт у зоні бойових дій, значна увага приділяється роботизації та автоматизації процесів. Використання роботів-будівельників, дистанційно керованих маніпуляторів і спеціальних машин для укладання бетонних елементів або розмінування територій дає змогу мінімізувати ризики для людей [4]. Роботизовані системи також застосовуються для технічного обслуговування та ремонту пошкоджених споруд.

Подальший розвиток цих технологій дозволить проводити будівництво навіть у районах із підвищеною небезпекою, забезпечуючи безперервність робіт і безпеку персоналу.

Не менш важливим аспектом є екологічність та маскуваність військових об'єктів. Сучасні технології дозволяють знижувати теплову та радіолокаційну помітність будівель за рахунок спеціальних покриттів, багатошарових матеріалів та природних елементів ландшафту. Це не лише підвищує безпеку, а й сприяє раціональному використанню ресурсів та зменшенню негативного впливу на довкілля.

Використання екологічно чистих матеріалів також зменшує шкоду для здоров'я військовослужбовців, що особливо важливо при довготривалому перебуванні у спорудах закритого типу.

Усі ці інновації поступово інтегруються у систему військового будівництва України, адаптуючись до стандартів НАТО. Зокрема, впроваджуються підходи до сертифікації матеріалів, цифрової сумісності проєктів та спільного планування інфраструктури за зразком союзних країн [5]. Така інтеграція сприяє підвищенню якості військових споруд, уніфікації процесів та зміцненню оборонного потенціалу держави.

Адаптація української інженерної інфраструктури до стандартів НАТО дозволяє забезпечити сумісність із союзними військовими силами та полегшує спільне використання технічних і логістичних засобів у майбутньому [6].

У підсумку, застосування новітніх технологій у військовому будівництві є не лише технічним, а й стратегічним завданням. Вони забезпечують ефективність, гнучкість і живучість оборонних об'єктів, скорочують терміни будівництва та дозволяють зберегти життя людей [4]. Український досвід у цьому напрямі вже сьогодні формує нову модель оборонної інженерії, яка поєднує інновації, мобільність і національну стійкість.

Завдяки комплексному впровадженню сучасних технологій Україна створює підґрунтя для формування високотехнологічної системи оборонного будівництва, що відповідатиме найкращим міжнародним стандартам [6].

Висновки. Використання новітніх технологій у військовому будівництві стало ключовим чинником підвищення обороноздатності України в умовах війни. Цифрові системи моделювання, дрони, 3D-друк, інноваційні матеріали та модульні рішення забезпечують швидкість, надійність і автономність споруд, дозволяючи ефективно діяти навіть у зоні бойових дій. Такі технології зменшують участь людей у небезпечних процесах, оптимізують ресурси та підвищують живучість об'єктів.

Подальший розвиток цих напрямів має бути підтриманий на державному рівні шляхом створення наукових програм, підготовки фахівців та удосконалення нормативної бази. Технологічна перевага у сфері будівництва стає важливою складовою загальної оборонної стратегії та запорукою майбутньої безпеки країни.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бородін С. В. Інноваційні технології в будівництві військових об'єктів. Київ: Видавництво НАН України, 2023. 256 с.
2. Романенко О. Розвиток ринку будівельних матеріалів України в умовах воєнного стану. *ResearchGate*. 2023. URL: <https://www.researchgate.net/publication/379274747>
3. Фаренюк Г. Перспективи індустріального будівництва для відновлення житла, зруйнованого внаслідок військової агресії. *Наука та будівництво*. 2022. № 4. С. 45–60.
4. Дорошенко І., Коваленко П. BIM і GIS у військовому будівництві: цифрове моделювання та управління об'єктами. Київ: КПІ, 2023. 198 с.
5. Антоненко В. Модульні та збірно-розбірні системи у військовому будівництві. *Вісник будівельної науки*. 2022. № 3. С. 22–35.
6. НДЕКЦ, Львів. Впровадження інноваційних технологій та технічної складової сектору безпеки і оборони. Львів, 2024. URL: <https://ndekc.lviv.ua/pdf/20.06.2024.pdf>

УДК 623.746:624.036.5

*Богдан Макуха, Артем Зінков, Віктор Кульбашевський,
Володимир Ткаченко, Олександр Луценко
(Київ, Україна)*

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЖИВУЧОСТІ ЛІТАКІВ ТАКТИЧНОЇ АВІАЦІЇ НА АЕРОДРОМАХ ШЛЯХОМ МОДЕРНІЗАЦІЇ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ НОВИХ ТИПІВ УКРИТТІВ

У статті проаналізовано проблему вразливості літаків тактичної авіації на аеродромах базування в умовах сучасної збройної агресії. Досліджено еволюцію засобів повітряного нападу, зокрема широке застосування високоточної зброї, балістичних ракет та безпілотних літальних апаратів. Визначено недоліки існуючих залізобетонних укриттів аеродромного типу радянського зразка.

Ключові слова: живучість авіації, укриття для літаків, тактична авіація, аеродром, засоби ураження, пасивний захист, активний захист, інтегрована система.

Постановка проблеми. Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України продемонструвала критичну важливість збереження бойового потенціалу Повітряних Сил ЗСУ. Одним із пріоритетних завдань противника з перших днів вторгнення стало ураження аеродромної мережі та авіаційної техніки на стоянках. Аналіз бойових дій показує, що стандартні залізобетонні укриття арочного типу (ЗБУАТ), які становлять основу захисної інфраструктури більшості аеродромів, не завжди забезпечують належний рівень захисту від сучасних засобів ураження таких, як балістичні ракети з касетною бойовою частиною, високоточні крилаті ракети та баражуючі боєприпаси (дрони-камікадзе) [1]. Це зумовлює нагальну потребу в перегляді підходів до захисту авіаційної техніки та розробці комплексних шляхів підвищення її живучості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання захисту військових об'єктів та фортифікаційного обладнання аеродромів розглядалися у працях вітчизняних та закордонних фахівців, зокрема у дослідженнях, присвячених розрахунку стійкості залізобетонних конструкцій до дії ударної хвилі та уламків [2]. Сучасні підходи до обладнання аеродромів з урахуванням нових загроз та доктринальних документів НАТО також є предметом активних наукових дискусій [3]. Проте більшість існуючих робіт фокусується на пасивному захисті та розрахована на загрози минулих воєн. Сучасний досвід, особливо досвід України, вимагає нового, комплексного підходу, який би враховував високу динаміку та комбінований характер загроз. Практично нерозкритим залишається питання синергетичного поєднання пасивних та активних засобів захисту в єдину систему безпосередньо на рівні окремого укриття чи групи укриттів [3].

Мета статті. Метою статті є обґрунтування та розробка концептуальних шляхів підвищення живучості літаків тактичної авіації на аеродромах базування через комплексний підхід, що включає модернізацію існуючих укриттів та впровадження нових типів захисних споруд, об'єднаних в інтегровану адаптивну систему захисту.

Аналіз вразливостей існуючих укриттів типу ЗБУАТ показує їхні основні недоліки в сучасних умовах:

- Недостатня стійкість до прямого влучання сучасних боєприпасів, особливо з танделною або проникаючою бойовою частиною.
- Уразливість до ураження з верхньої півсфери, звідки атакують балістичні ракети та деякі типи дронів.
- Відсутність комплексного захисту від уламків при близькому розриві боєприпасів (наприклад, суббоєприпасів касетних ракет) [1].
- Висока помітність та стандартне розташування на аеродромі, що спрощує їх виявлення та наведення зброї.

Для вирішення цих проблем пропонується концепція інтегрованої адаптивної системи захисту (ІАСЗ), яка складається з трьох взаємопов'язаних компонентів.

1. Модернізація пасивного захисту існуючих укриттів.

Це напрямок, спрямований на посилення наявних конструкцій [2]. Пропонуються такі заходи:

- Влаштування зовнішніх демпферних екранів. Монтаж на відстані 1-2 метри від основної конструкції укриття додаткових екранів з габіонів, мішків з піском або спеціальних бетонних блоків, що ініціюють передчасну детонацію боєприпасу та поглинають частину енергії вибуху.
- Застосування композитних матеріалів та протиосколкових підбоїв. Обшивка внутрішньої поверхні укриття армованими полімерними панелями або високоміцною тканиною (наприклад, на основі арамідних волокон), що запобігає утворенню небезпечних уламків бетону всередині споруди при зовнішньому впливі.
- Посилення торцевих стін та воріт. Ворота є найслабшим елементом конструкції. Пропонується їх заміна на броньовані аналоги або встановлення додаткових висувних бронешитів.

2. Впровадження нових типів швидкокомонтованих розосереджених укриттів (ШРУ).

Головна ідея – уникнути концентрації авіатехніки у стандартних, добре відомих ворогу місцях.

– Конструкція: ШРУ мають бути легкими конструкціями арочного або прямокутного типу на основі сталевих каркасів, вкриті профлістом та захищені обвалуванням ґрунтом. Вони не забезпечують захист від прямого влучання ракети, але ефективно захищають від уламків, суббоеприпасів та FPV-дронів [5].

– Мобільність та маскування: Головна перевага – можливість швидкого зведення (кілька днів) на будь-якій підготовленій ділянці аеродрому чи навіть на ділянках трас. Це дозволяє реалізувати концепцію динамічного розосередження, коли літаки постійно змінюють місця стоянок. Такі укриття легко інтегруються в ландшафт та маскуються сучасними мультиспектральними покриттями, що робить їх малопомітними для оптичної та тепловізійної розвідки.

3. Інтеграція засобів активного захисту.

Це ключовий елемент новизни, що перетворює сукупність укриттів на єдиний оборонний комплекс [3].

– Системи РЕБ локальної дії. Навколо груп укриттів (як стаціонарних, так і ШРУ) створюються «куполи» радіоелектронної боротьби, що пригнічують канали управління та навігації БПЛА (особливо FPV-дронів та «Ланцетів»).

– Модулі ППО ближнього радіуса дії. Поруч з укриттями розміщуються мобільні вогневі установки (наприклад, великокаліберні кулемети або зенітні гармати з автоматизованою системою наведення), призначені для знищення низьколітаючих повільних цілей, таких як дрони-камікадзе, на кінцевій ділянці польоту.

– Система раннього оповіщення. Інтеграція акустичних та радіолокаційних датчиків малої дальності, які сповіщають про наближення загрози безпосередньо до зони укриттів, даючи час на активацію засобів захисту.

Синергетичний ефект ІАСЗ полягає в тому, що противник стикається з багаторівневою проблемою: цілі (літаки) розосереджені та замасковані; їх важко виявити; навіть після виявлення, на підльоті до цілі, засіб ураження потрапляє під дію РЕБ та ППО; і якщо він все ж долає ці рубежі, його ефективність знижується посиленням пасивним захистом самого укриття [4].

Висновки. Досвід збройної агресії РФ проти України довів недостатню ефективність застарілої системи захисту авіаційної техніки, заснованої лише на стаціонарних залізобетонних укриттях. Перспективним напрямком підвищення живучості літаків тактичної авіації є впровадження запропонованої інтегрованої адаптивної системи захисту (ІАСЗ), яка поєднує модернізацію пасивного захисту, застосування мобільних маскованих укриттів та інтеграцію засобів активної протидії. Реалізація концепції ІАСЗ дозволить значно знизити ймовірність ураження авіаційної техніки на аеродромах, підвищити стійкість аеродромної мережі в цілому та забезпечити збереження бойового потенціалу Повітряних Сил для виконання завдань з відсічі агресії [5].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Коваленко П. М., Шевченко В. І. Аналіз застосування високоточної зброї в сучасних збройних конфліктах. *Збірник наукових праць Харківського національного університету Повітряних Сил*. 2024. № 1(79). С. 44–49.
2. Зайцев Ю. П. Проектування захисних споруд цивільної оборони: навч. посібник. Київ: Вид-во НАОУ, 2019. 256 с.
3. NATO STANDART AJP-3.3.5. Allied Joint Doctrine for Airspace Control. Brussels: NATO Standardization Office, 2016. 145 p.
4. Петренко В. В. Сучасні підходи до фортифікаційного обладнання військових аеродромів в умовах гібридних загроз. *Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України*. 2023. № 2(51). С. 25–31.
5. Smith J. D. Rapidly Deployable Structures for Military Applications. *Journal of Military Engineering*. 2022. Vol. 15. No. 3. pp. 78–91.

УДК 625.735.4:666.972.17:620.197.6

Владислав Нестеренко, Олексій Коротенко,
Олександр Луценко, Максим Поливода
(Київ, Україна)

ЩЕБЕНЕВО-МАСТИКОВІ АСФАЛЬТОБЕТОННІ СУМІШІ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ДОВГОВІЧНОСТІ ПОКРИТТІВ ВІЙСЬКОВИХ АЕРОДРОМІВ

У статті розглянуто доцільність застосування щебенево-мастикових асфальтобетонних сумішей (ЩМАС) у верхніх шарах покриттів військових аеродромів. Проаналізовано структурні властивості ЩМАС, їхню поведінку під дією багаторазових динамічних навантажень і вплив агресивного середовища, характерного для експлуатації злітно-посадкових смуг.

Досліджено вплив полімерних матеріалів на довговічність, стійкість до деформацій і тріщиностійкість матеріалу. Показано, що ЩМАС є ефективним конструкційним рішенням для підвищення стійкості аеродромних покриттів та зниження експлуатаційних витрат. Наукова новизна полягає у комплексному обґрунтуванні застосування модифікованих ЩМАС як адаптивного матеріалу для військових аеродромів з урахуванням специфічних навантажень і температурно-кліматичних умов України.

Ключові слова: щебенево-мастикові асфальтобетонні суміші, аеродромні покриття, полімер-модифікований бітум, тріщиностійкість, довговічність, військові аеродроми.

Постановка проблеми. Сучасна авіаційна інфраструктура потребує матеріалів, які забезпечують високу надійність і довговічність при роботі в ускладнених умовах. Це особливо актуально для військових аеродромів, де злітно-посадкові смуги піддаються дуже великим навантаженням з боку важких літаків, часто виникає інтенсивне гальмування та дія паливно-мастильних речовин. Традиційні асфальтобетонні суміші у таких умовах швидко втрачають міцність, виникають пластичні деформації та тріщини, що негативно впливає на безпеку польотів і призводить до частого ремонту.

У зв'язку з цим у міжнародній практиці авіаційного і дорожнього будівництва поступово впроваджуються щебенево-мастикові асфальтобетонні суміші, відомі як Stone Mastic Asphalt.

Їхня структура, що складається з міцного каркасу крупного щебеню та високої мастикової матриці з модифікованого бітуму, дозволяє отримувати покриття, яке має підвищену витривалість до колійності, утворення тріщин та старіння.

Незважаючи на позитивні результати досліджень у світі, у Україні питання застосування ЩМАС для військових аеродромів все ще недостатньо вивчене. Це створює потребу в комплексному аналізі структури, властивостей та технологій використання цих матеріалів у контексті їх адаптації до вітчизняних кліматичних умов і специфіки військової авіації.

Відомо, що з зростанням теплостійкості бітумних в'язучих при зростанні температури розм'якшення відбувається збільшення їхньої корозійної міцності. Для підвищення теплостійкості бітумів широко застосовується технологія додавання модифікуючих добавок різного походження. Серед них – полімери, латекси, синтетичні воски, природні бітуми, їх комплекси та інші. Найпоширенішими засобами підвищення теплостійкості є полімери термоеластопластів. У цьому випадку зростання теплостійкості відбувається через утворення в бітумі просторової сітки макромолекул, що зміцнює його структуру. При процесі розчинення полімеру частина середовища бітуму перетворюється в адсорбційно-сольватний стан, що призводить до підвищення теплостійкості, яка залежить від об'єму використаного термоеластопласту.

Для обґрунтування ефективності використання ЩМАС у верхніх шарах аеродромних покриттів було виконано системне узагальнення наукових джерел за 2020–2025 роки, а також проведено порівняльний аналіз фізико-механічних властивостей ЩМАС та традиційних асфальтобетонів.

У роботі використано результати досліджень, які були виконані в рамках міжнародних програм FAA/AAPTR (США), Transport Research Laboratory (Велика Британія), TU Dresden (Німеччина), а також українських наукових установ, таких як Національний транспортний університет, Харківський національний автомобільно-дорожній університет, а також Київський національний університет будівництва і архітектури. Ці дослідження спрямовані на адаптацію складів ЩМАС до кліматичних умов аеродромно-кліматичних районів II–III категорії України, що особливо актуально для військових баз Півдня та Сходу країни.

Методика дослідження включала аналіз комплексу характеристик, що відображають поведінку покриття під час реального використання. Серед них – стійкість до колійності, втомна міцність, водостійкість, термостійкість, адгезійні властивості, а також макро- і мікротривкість поверхні.

Мета статті. Підвищення експлуатаційної надійності аеродромних покриттів військового призначення є одним із ключових напрямів сучасного дорожньо-будівельного матеріалознавства. У зв'язку зі збільшенням маси та швидкості сучасних літаків, а також інтенсивним використанням аеродромів у воєнний час, особливої актуальності набуває застосування високостійких бітумних композиційних матеріалів, здатних забезпечити стабільність і міцність покриття за екстремальних умов експлуатації. Одним із таких матеріалів виступають щебенево-мастикові асфальтобетонні суміші (ЩМАС), що характеризуються структурною щільністю, високою зсувостійкістю та низькою деформативністю навіть за короткочасних пікових навантажень.

Паралельно проведено узгодження результатів із критеріями несучої здатності за методом ACR/PCR (ICAO, FAA), який визначає сумісність літаків із конкретним типом покриття. На підставі експериментальних даних було встановлено, що покриття з верхнім шаром із ЩМАС мають вищі значення умовного PCR порівняно з традиційними асфальтобетонними шарами на 10–15 одиниць, що свідчить про їхню підвищену здатність сприймати інтенсивні навантаження від важких військово-транспортних літаків.

Основною відмінністю ЩМАС є формування щільного кам'яного скелету, у якому крупнозернистий щебінь фракцій 5–15 мм утворює взаємозчеплену просторову систему, що приймає більшість навантажень. Високий вміст грубих зерен (до 80 % за масою) забезпечує значну опірність зсуву тоді, коли заповнення міжзернового простору матеріалу бітумною мастикою гарантує гнучкість і водонепроникність структури.

Відомо, що зі збільшенням теплостійкості бітумних в'язучих за критерієм температури розм'якшення спостерігається зростання їхньої когезійної міцності. Для підвищення теплостійкості бітумних в'язучих набула широкого застосування технологія додавання до їхнього складу модифікуючих добавок різного походження. Відомими модифікаторами бітумів є полімери, латекси, синтетичні воски, природні бітуми, їх комплекси, тощо. Найбільшого поширення для надання підвищеної теплостійкості бітумним в'язучим набувають полімери класу термоеластопластів. У цьому випадку зростання теплостійкості відбувається завдяки тому, що розподілений та розчинений в бітумі термоеластопласт утворює просторову сітку з макромолекул, завдяки чому зміцнює структуру в'язучого. Протягом процесу розчинення полімеру частина дисперсійного середовища бітуму перетворюється в адсорбційно-сольватний стан, у зв'язку з чим відбувається зростання теплостійкості бітумного в'язучого, яка тісно пов'язана з вмістом використаного термоеластопласту.

Мастика в складі ЩМАС – це не просто бітум, а комплексна система з полімерними модифікаторами, мінеральним порошком і нанодисперсними добавками (TiO_2 , SiO_2). Таке поєднання забезпечує підвищену еластичність, тріщиностійкість, термостійкість і сприяє

зниженню швидкості старіння матеріалу. Зокрема введення SBS-модифікатора збільшує втомну довговічність ЦМАС на 45 %, а нанодобавки TiO_2 та SiO_2 – ще на 15–20 %, завдяки покращенню мікроструктурної стабільності мастики.

Дослідження, які виконав Transport Research Laboratory у 2024 році, підтверджують, що коефіцієнт тертя для покриття ЦМАС становить 0,78–0,82, що значно перевищує значення коефіцієнта тертя для традиційного асфальтобетону, який коливається у межах 0,62–0,68. Вищий коефіцієнт тертя забезпечує краще утримання літаків на поверхні під час руху, особливо при низьких температурах або вологих умовах. Це призводить до зменшення ризику неконтрольованого ковзання або пробуксовування шасі, що є серйозною проблемою під час посадок та зльотів, оскільки від швидкості гальмування залежить безпека екіпажу та пасажирів.

Висока зчипна здатність покриття ЦМАС особливо важлива під час зимового періоду, коли на аеродромах утворюється лід та сніг, що робить поверхню слизькою та небезпечною.

Структура ЦМАС дозволяє зберігати необхідну макрошорсткість навіть після довгого контакту з агресивними хімічними реагентами, які завжди використовуються для боротьби з льодом, та при низьких температурах, коли інші види покриттів можуть втратити свої властивості. Отже, використання покриття ЦМАС не тільки забезпечує безпечне злітно-посадкове поверхні, але й зменшує витрати на обслуговування і підтримку аеродрому, зменшуючи необхідність частої чистки та обробки поверхні від снігу та льоду. На основі узагальнення результатів лабораторних випробувань і польових спостережень встановлено, що щебенево-мастикові асфальтобетони демонструють значно кращі показники довговічності та стійкості до колійності. Середні результати наведено у таблиці (умовно):

Показник	Традиційний асфальтобетон	ЦМА (SBS-модифікований)	Приріст, %
Модуль пружності, МПа (20 °C)	2800–3100	3500–4200	+25–30
Глибина колії після 10 000 циклів, мм	4,5–5,0	2,2–2,6	–45–50
Водостійкість (ITSR), %	82–87	92–96	+10
Втомна довговічність (циклів)	$3,2 \times 10^5$	$5,6 \times 10^5$	+75
Коефіцієнт тертя (вологе покриття)	0,65	0,80	+23
Прогнозований строк служби, років	10–12	15–18	+40–50

Отримані дані свідчать, що застосування ЦМАС у верхніх шарах аеродромних покриттів дозволяє не лише підвищити несучу здатність, але й зменшити товщину шару на 10–15% без втрати довговічності. При цьому спостерігається суттєве зниження утворення тріщин у місцях посадкового удару та покращення стійкості до локальних термічних впливів від гальмівних систем літаків.

Для підбору складу ЩМАС в США не існує спеціальних державних норм. На основі рекомендацій, отриманих з європейського практичного досвіду, та результатів оцінки роботи в експлуатаційних умовах більше 100 ділянок дорожнього одягу з покриттям із ЩМАС Національний Центр з Технології Асфальтобетону (the National Centre for Asphalt Technology) розробив наступні рекомендації:

- вміст в'язучої речовини: визначається виходячи з пустотності суміші, яка повинна бути 3,0 - 4,0% (за об'ємом);
- для всіх видів ЩМАС вміст зерен пластинчастої (лещадної) та голчастої форми у щебені залежить від співвідношення сторін щебеню та повинен бути: при співвідношенні 3:1 – до 20% (в деяких штатах дозволено до 40%), при 5:1 – до 5% (в деяких штатах дозволено до 10%) за масою щебеню;
- наявність стабілізуючих добавок.

У контексті військової експлуатації аеродромів, де покриття піддаються короткочасним піковим навантаженням, локальним нагрівам, агресивному впливу палива, ЩМАС демонструє високу стабільність показників навіть за відхилень температур від -30°C до $+70^{\circ}\text{C}$. Це пояснюється комбінованим ефектом: міцного мінерального скелету, модифікованої мастики та низької водонепроникності. Дослідження в рамках ААРТР-12-08 показали, що при імітації посадки літака з навантаженням 800 кН покриття з ЩМАС зберігає свої механічні властивості на 35% довше, ніж звичайне асфальтобетонне.

Крім технічних переваг, використання ЩМАС має економічну ефективність, пов'язану зі зменшенням частоти ремонтів і збільшенням міжремонтних інтервалів. За оцінками TU Dresden (2024), повний життєвий цикл покриття з ЩМАС на 20–25% дешевший за традиційний, завдяки зменшенню витрат на поточне обслуговування.

Висновки. На основі проведеного аналізу встановлено, що щебенево-мастикові асфальтобетонні суміші є ефективним матеріалом для підвищення довговічності та експлуатаційної надійності покриттів військових аеродромів. Їхня структурна особливість – комбінація кам'яного каркасу з полімерною мастикою – забезпечує високий опір колійним деформаціям, втомним руйнуванням і впливу екстремальних температур. Модифікація в'язучих полімерними, гумовими та нанодобавками значно підвищує стійкість до старіння та паливної агресії, що робить ЩМАС адаптивним матеріалом для сучасних умов військової експлуатації.

Наукова новизна полягає у системному обґрунтуванні можливостей використання модифікованих ЩМАС, як конструкційного матеріалу нового покоління для злітно-посадкових смуг військових аеродромів України. Запропоновані підходи до оптимізації складу сумішей і технології укладання спрямовані на збільшення ресурсу покриттів, зниження витрат на ремонт і підвищення безпеки польотів. Подальші дослідження доцільно зосередити на розробці національних стандартів ЩМАС для аеродромного будівництва, а також на випробуваннях у реальних умовах експлуатації військових баз.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Жилін М. О. Конструкції та технології ремонту аеродромних покриттів. Харків: ХНУПС ім. І. Кожедуба, 2022. 256 с.
2. Кривенко П.В., Пушкарьова К.К., Барановський В.Б., Кочевих М.О., Гасан Ю.Г., Константиновський Б.Я., Ракша В.О. Будівельне матеріалознавство: Підручник. Київ: «Видавництво Ліра-К», 2012. 624 с.
3. Petho L., Balázs G. Stone Mastic Asphalt Pavements: Durability and Performance. Springer, 2021. 312 p.
4. Radovskiy B., Sushko A. Asphalt Materials Science and Technology. Elsevier, 2020. 485 p.
5. Kandhal P. S., Mallick R. B. Stone Matrix Asphalt: Design, Practice, and Performance. NAPA, 2023. 380 p.

ОХОРОНА ПРАЦІ ТА БЕЗПЕКА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ / ОХРАНА ТРУДА И БЕЗОПАСНОСТЬ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ

УДК 658:382

Наталія Кравченко
(Київ, Україна)

ІНТЕГРАЦІЯ СЛУЖБИ ОХОРОНИ ПРАЦІ В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС

У статті проаналізовано основні законодавчі та нормативні акти з охорони праці, які регламентують питання діяльності служби охорони праці в закладах освіти; проаналізовано рівень травматизму здобувачів освіти в закладах освіти за останні роки; розглянуто питання важливості інтеграції служби охорони праці в освітній процес.

Ключові слова: охорона праці, безпека життєдіяльності; служба охорони праці, освітнє середовище, безпечне середовище, інтеграція, цифровізація, інструктаж.

The article analyzes the main legislative and regulatory acts on occupational safety that govern the activities of occupational safety services in educational institutions; examines the level of student injuries in educational institutions in recent years; and highlights the importance of integrating occupational safety services into the educational process.

Key words: occupational safety, life safety, occupational safety service, educational environment, safe environment, integration, digitalization, safety instruction.

Відповідно до звіту Міністерства освіти і науки України «Про стан травматизму серед здобувачів освіти та працівників закладів освіти за 2022-2024 роки» офіційно зареєстровано:

- **2022 рік:** 1 379 нещасних випадків із здобувачами освіти під час освітнього процесу (5 із смертельними наслідками) [3];
- **2023 рік:** 3 879 нещасних випадків із здобувачами освіти під час освітнього процесу (9 із смертельними наслідками) [4]
- **2024 рік:** 4688 нещасних випадків під час освітнього процесу (11 зі смертельними наслідками) [5]

Однією із важливих ланок навчального процесу, що може суттєво вплинути на ситуацію яку ми спостерігаємо вище – є інтеграція служби охорони праці в освітній процес.

Інтеграція служби охорони праці в освітній процес в закладах освіти здійснюється відповідно до законодавчих і нормативних-правових актів які окреслюють не лише загальні питання охорони праці, а й специфічні вимоги до закладів освіти.

- **Конституція України** – гарантує право на належні, безпечні й здорові умови праці; право кожного на освіту, яка має бути безпечною;
- **Закон України «Про охорону праці»** – встановлює загальні вимоги щодо організації охорони праці на підприємствах, в установах та організаціях, зокрема в освітніх закладах;
- **Кодекс законів про працю України** – містить загальні положення щодо охорони праці на підприємстві, у тому числі в закладах освіти;
- **Закон України «Про освіту»** – визначає вимоги до створення безпечних умов праці та навчання; забезпечення та розвиток безпечного і здорового освітнього середовища в закладах освіти;
- **Типове положення про порядок навчання і перевірки знань з питань охорони праці** (затверджено наказом Державного комітету України з нагляду за охороною праці 26.01.2005 №15) – визначає проведення вступного, первинного, повторного, позапланового та цільового інструктажів;

- **Положення про службу охорони праці** (затверджено наказом Держнаглядохоронпраці №255 від 15.11.2004) – визначає структуру, завдання та повноваження служби охорони праці в організаціях, включаючи заклади освіти;

- **Положення про організацію роботи з охорони праці та безпеки життєдіяльності учасників освітнього процесу в установах і закладах освіти** (наказ МОН України 26.12.2017 №1669) – визначає обов'язки керівника, працівників і учасників освітнього процесу з охорони праці; порядок проведення та реєстрації інструктажів з безпеки життєдіяльності.

Відповідно до Положення про організацію роботи з охорони праці та безпеки життєдіяльності учасників освітнього процесу в установах і закладах освіти:

Керівник закладу освіти (ректор, директор, завідувач):

- створює в закладі освіти службу охорони праці, безпеки життєдіяльності, яка безпосередньо підпорядковується йому;

- призначає відповідальних за організацію роботи з охорони праці, безпеки життєдіяльності в закладі освіти та визначає їх функціональні обов'язки, забезпечує функціонування системи управління охороною праці, безпекою життєдіяльності;

- організовує роботу з розробки програми вступного інструктажу та забезпечує проведення всіх видів інструктажів (з охорони праці – відповідно до Типового положення; з безпеки життєдіяльності – відповідно до цього Положення) [6, розділ IV п.1]

Основними завдання служби охорони в навчальному закладі є:

- контроль за дотриманням законодавства з охорони праці;
- контроль за дотриманням норм безпеки в аудиторіях, лабораторія, спортзалі тощо;
- проведення інструктажів (вступного та первинного) для здобувачів освіти та працівників;

- проведення навчання з питань охорони праці;
- участь у розслідуванні нещасних випадків травматизму під час освітнього процесу та розробка заходів щодо їх запобігання

Одним із основних принципів інтеграції служби охорони праці в освітній процес закладу фахової передвищої освіти є систематичне проведення інструктажів з охорони праці та безпеки життєдіяльності.

Інструктажі з охорони праці та безпеки життєдіяльності – це обов'язковий, важливий і системний інструмент, який забезпечує формування безпечної поведінки учасників освітнього процесу не тільки в навчальному закладі але й поза його межами. Їх метою є усвідомлення можливих небезпек (ризиків); формування навичок безпечної поведінки та попередження травматизму.

Інструктажі з безпеки життєдіяльності та охорони праці проводяться з вихованцями, учнями, студентами, курсантами, слухачами, аспірантами. Інструктажі містять питання охорони здоров'я, пожежної, радіаційної безпеки, цивільного захисту, безпеки дорожнього руху, реагування на надзвичайні ситуації, безпеки побуту тощо [6, розділ I п.6].

Регулярне проведення інструктажів дозволяє:

- знизити рівень травматизму серед студентів;
- підвищити відповідальність викладачів за безпеку під час занять;
- сприяє формування культури безпечної поведінки в освітньому середовищі

Роль служби охорони праці у проведенні інструктажів:

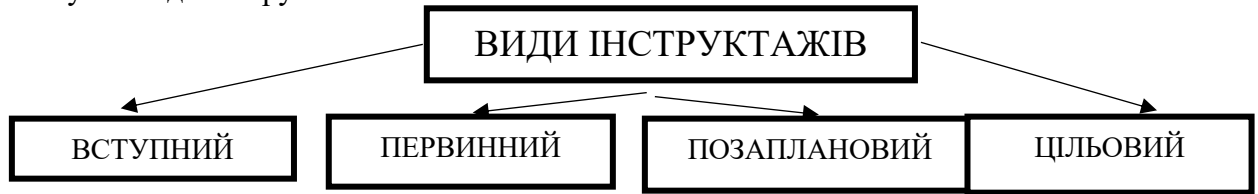
- розробка та погодження інструктажів з охорони праці та безпеки життєдіяльності;
- надання консультативної допомоги викладачам щодо змісту і методики проведення інструктажів;

- контроль за якістю, своєчасністю та повнотою проведення інструктажів викладачами;

- бере участь у проведенні вступного та позапланового інструктажів;
- здійснює навчання персоналу закладу освіти щодо правильній організації інструктажів.

У закладах освіти відповідальність за проведення інструктажів покладається на керівника закладу освіти та службу охорони праці [6, Р IV п.1]

Відповідно до Положення про організацію роботи з охорони праці та безпеки життєдіяльності учасників освітнього процесу в установах і закладах освіти передбачено наступні види інструктажів:

Вступний інструктаж [6, розділ VIII п.2-3]:

- **Коли:** при зарахуванні або оформленні до закладу освіти; перед початком навчальних занять один раз на рік;
- **З ким:** з вихованцями, учнями, студентами, курсантами, слухачами, аспірантами;
- **Зміст інструктажу:** загальні вимоги охорони праці, пожежної безпеки, правила поведінки в надзвичайних ситуаціях;
- **Хто проводить:** спеціаліст служби охорони праці або інша особа відповідно до наказу (розпорядження) керівника закладу освіти;
- **Запис здійснюється:** на окремій сторінці журналу обліку навчальних занять

Первинний інструктаж [6, розділ VIII п.4-5]:

- **Коли:** на початку заняття у кожному кабінеті, лабораторії, майстерні, спортзалі тощо; перед початком кожного практичного заняття (практичної, лабораторної роботи тощо); перед початком канікул, а також за межами закладу освіти, де освітній процес пов'язаний з використанням небезпечних або шкідливих для здоров'я факторів; з студентами, які прибули в школу для проходження виробничої практики;
- **З ким:** з вихованцями, учнями, студентами, курсантами, слухачами, аспірантами, а також з батьками, які беруть участь у позанавчальних заходах;
- **Зміст:** ознайомлення з обладнанням, правилами безпеки в навчальних майстернях, лабораторіях, спортивних залах тощо; закріплює знання учнів (студентів) з безпеки під час виконання робіт пов'язаних з використанням небезпечних або шкідливих для здоров'я факторів;
- **Хто проводить:** викладачі, вчителі, класоводи, куратори груп, класні керівники, тренери, керівники гуртків тощо;
- **Запис здійснюється:** в журналі обліку навчальних занять, виробничого навчання на сторінці предмета в розділі про запис змісту уроку, заняття; на робочому місці в кожному кабінеті, лабораторії, майстерні, де проводиться трудове або професійне навчання в окремому журналі реєстрації інструктажів з безпеки життєдіяльності, який зберігається в кожному навчальному кабінеті, лабораторії, майстерні, спортзалі та іншому робочому місці

Позаплановий інструктаж [6, розділ VIII п.6]

- **Коли:** проводиться у разі порушення учнями (студентами) вимог нормативно-правових актів з охорони праці, безпеки життєдіяльності, що може призвести чи призвело до травм, аварій, пожеж тощо; зміни умов виконання навчальних завдань (лабораторних робіт, трудового навчання, виробничої практики, професійної підготовки тощо); нещасних випадків;
- **З ким:** з вихованцями, учнями, студентами, курсантами, слухачами, аспірантами;
- **Зміст:** розбір ситуації що стала підставою для його проведення; алгоритм поведінки у випадку надзвичайної ситуації що призвела або може призвести до травм, аварій, пожеж тощо; зміни умов виконання навчальних завдань (лабораторних робіт, виробничої практики, професійної підготовки тощо);

- **Хто проводить:** керівники робіт, майстри виробничого навчання та інші особи на яких покладено наказом керівника закладу освіти проведення інструктажів;

- **Запис здійснюється:** в журналі реєстрації інструктажів, що зберігаються в кожному кабінеті, лабораторії, спортзалі тощо

Цільовий інструктаж [6, розділ VIII п.7]

- **Коли:** у разі організації позанавчальних заходів (олімпіади, турніри з предметів, екскурсії, туристичні походи, спортивні змагання тощо); під час проведення громадських, позанавчальних робіт (прибирання територій, приміщень, проведення науково-дослідних робіт на навчально-дослідній ділянці тощо);

- **З ким:** із здобувачами освіти (з вихованцями, учнями, студентами, курсантами, слухачами, аспірантами);

- **Зміст:** мета та характер запланованих заходів; потенційні небезпеки, пов'язані з їх проведенням; заходи безпеки та правила поведінки в конкретних ситуаціях; порядок дій у разі аварійної ситуації або травмування; маршрут пересування, місця збору, інструктажі щодо транспорту тощо;

- **Хто проводить:** педагог, викладач, керівник групи або інша уповноважена особа;

- **Запис здійснюється:** у журналі реєстрації цільового інструктажу із підписами особи, що інструктує, та тих, кого інструктують

Учні, які інструктуються, розписуються в журналі, починаючи з 9 класу [6, розділ VIII п. 1].

Форми контролю охороною праці за результатами проведення інструктажів:

- перевірка журналів інструктажів;
- спостереження за проведенням інструктажів;
- опитування студентів

Своєчасний контроль за проведенням інструктажів сприяє формуванню у здобувачів освіти знань, умінь і навичок які можуть в майбутньому знизити ризики освітнього та побутового травматизму.

Пропозиції щодо удосконалення якості проведення інструктажів:

- використання електронної системи проведення інструктажів яка передбачає цифровізацію не тільки процесу проведення інструктажів але й полегшує процес здійснення обліку і контролю за проведенням інструктажів в закладах освіти (передбачає електронне тестування);

- розробка та використання мультимедійних матеріалів зробить процес ефективним, наочним, цікавим (відеоматеріали зі схемами, ілюстраціями, інтерактивними тестами; відеоінструкції; відеоінструктажі; інтерактивні двомовні презентації; симуляції тощо);

- регулярне підвищення кваліфікації викладачів з питань охорони праці;

- використання моделювання небезпечних ситуації як практичної частини інструктажу

Проведення інструктажів – це реальний механізм інтеграції охорони праці в освітній процес, який формує безпечне середовище та підвищує рівень відповідальності усіх учасників освітнього процесу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про освіту» від 01.01.2025 №245-VIII.
2. Конституція України. Основний закон України від 28.06.1996 р №254/96-ВР (чинне законодавство станом на 01 лютого 2021 р).
3. Про стан травматизму серед здобувачів освіти та працівників закладів освіти за 2022 рік (Лист МОН України №1/3564-23 від 13 березня 2023 року).
4. Про стан травматизму серед здобувачів освіти та працівників закладів освіти за 2023 рік (Лист МОН України №1/6067-24 від 08 квітня 2024 року).

5. Про стан травматизму серед здобувачів освіти та працівників закладів освіти за 2024 рік (Лист МОН України №1/7874-25 від 21.04.2025 року).
6. Положення про організацію роботи з охорони праці та безпеки життєдіяльності учасників освітнього процесу в установах і закладах освіти (наказ МОН України 26.12.2017 №1669)
7. Положення про службу охорони праці (НПАОП 0.00-4.35.04).
8. Про затвердження Положення про порядок проведення навчання і перевірки знань з питань охорони праці та безпеки життєдіяльності в закладах, установах, організаціях, підприємствах, що належать до сфери управління Міністерства освіти і науки України (наказ МОН України 18.04.2006 №304)
9. Типове положення про порядок проведення навчання і перевірки знань з питань охорони праці (НПАОП 0.00-4.12-05).

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Абиолла Балнар – студентка 2 курсу магістратури факультета искусств Казахского национального педагогического университета имени Абая

Алиев Нихан Алипанах оглы – доктор физико-математических наук, профессор кафедры прикладной математики Бакинского государственного университета

Асилов Сакен Муратбекович – магистрант Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан

Ахмедов Рамиз Гашим оглы – кандидат физико-математических наук, доцент кафедры уравнения математической физики Бакинского государственного университета

Байкенова Мерейлим Муратовна – студентка 1 курса магістратури факультета учета и финансов Казахского агротехнического исследовательского университета имени Сакена Сейфуллина

Білоус Марія Андріївна – студентка факультету психології та спеціальної освіти Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Бодауова Бактыгуль Кабидоллаевна – кандидат педагогических наук, менеджер образовательной программы 7M01402 – «Музыкальное образование», преподаватель кафедры искусства Высшей школы образования НАО «Университет Шакарима» (Семей, Казахстан)

Боднар Ореста Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів і природокористування України «Бережанський агротехнічний інститут»

Боричук Вікторія Володимирівна – студентка 2 курсу Володимирського педагогічного фахового коледжу імені Агатангела Кримського Волинської обласної ради

Брицький Олександр Вячеславович – аспірант II року навчання кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Василенко Леся Павлівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Ващук Богдан Володимирович – викладач комп'ютерних дисциплін Володимирського педагогічного фахового коледжу імені Агатангела Кримського Волинської обласної ради

Верко Анатолій Леонідович – викладач фізики і астрономії Володимирського педагогічного фахового коледжу імені Агатангела Кримського Волинської обласної ради

Висіцька Ангеліна Едуардівна – студентка 4 курсу спеціальності 013 Початкова освіта Комунального закладу Київської обласної ради «Білоцерківський гуманітарно-педагогічний фаховий коледж»

Волошин Руслан Віталійович – викладач інформатики ВСП «Техніко-економічний фаховий коледж Дніпровського державного технічного університету», старший викладач кафедри електроніки Дніпровського державного технічного університету

Габор Володимир Семенович – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів і природокористування України «Бережанський агротехнічний інститут»

Галас Маріонела Юріївна – студентка 1 курсу магістратури факультету спеціальної та інклюзивної освіти Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Гандзюк Людмила Петрівна – викладач української мови та літератури вищої категорії Тульчинського фахового коледжу культури

Герич Олексій Петрович – студент 2 курсу гуманітарного факультету Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Глиняна Оксана Олександрівна – кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент кафедри фізичної реабілітації та спортивної медицини Національного медичного університету імені О. О. Богомольця

Говоруха Світлана Феодосіївна – студентка 2 курсу магістратури спеціальності 016.02 «Спеціальна та інклюзивна освіта» Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Гравер Софія Віталіївна – студентка факультету практичної психології Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Грибанова Єлизавета Сергіївна – магістрант 2 курсу факультету підготовки лікарів до ЗСУ Національного медичного університету імені О. О. Богомольця

Грод Анжела Іванівна – викладачка комп'ютерних дисциплін відділення економіки та комп'ютерних технологій Чернівецького кооперативного фахового коледжу економіки і права

Давидок Олександр Вікторович – студент 2 курсу магістратури спеціальності 016.02 «Спеціальна освіта. Олігофренопедагогіка» Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Дебич Ангеліна Іванівна – студентка 2 курсу магістратури кафедри фізичного виховання та спорту Національного університету «Одеська політехніка»

Деревянко Софія Ігорівна – студентка 1 курсу магістратури педагогічного факультету Ізмаїльського державного гуманітарного університету

Динник Оксана Дмитрівна – студентка 2 курсу факультету іноземної філології та соціальних комунікацій Сумського державного університету

Добридень Алла Володимирівна – кандидатка педагогічних наук, доцентка кафедри виховних технологій та педагогічної творчості Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Древняк Людмила Ярославівна – викладач вищої категорії ВСП «Гусятинський фаховий коледж Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя»

Дробишев Євген Анатолійович – викладач внутрішньої медицини другої кваліфікаційної категорії Комунального закладу «Олександрійський медичний фаховий коледж»

Дружинович Олена Борисівна – викладач вищої категорії, практичний психолог вищої категорії Ковельського фахового медичного коледжу

Євтушенко Дмитро Васильович – кандидат медичних наук, доцент кафедри онкології Харківського національного медичного університету

Жиган Ангеліна Сергіївна – студентка 1 курсу магістратури факультету спеціальної та інклюзивної освіти Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Жогло Володимир Миколайович – майор, старший викладач кафедри пожежно-рятувальної та фізичної підготовки Національного університету цивільного захисту України

Жогло Ольга Володимирівна – викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах Національного університету цивільного захисту України

Замураєв Ігор Анатолійович – викладач-методист, викладач кафедри фізичного виховання Дніпровського політехнічного фахового коледжу

Замураєва Вікторія Володимирівна – викладач вищої категорії, викладач кафедри фізичного виховання Дніпровського політехнічного фахового коледжу

Земба Мар'яна Ігорівна – викладачка математичних та комп'ютерних дисциплін відділення економіки та комп'ютерних технологій Чернівецького кооперативного фахового коледжу економіки і права

Зінич Оксана Михайлівна – старший викладач кафедри обліку і аудиту Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів і природокористування України «Бережанський агротехнічний інститут»

Зіньков Артем Дмитрович – слухач 2 року навчання кафедри військової підготовки Державного університету «Київський авіаційний інститут»

Іоница Юлія Юрїївна – студентка 2 курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Йосипенко Вікторія Ігорівна – студентка 4 курсу факультету історії, педагогіки та психології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Какешова Ақерке Қайратқызы – магістрант 2 года обучения механико-математического факультета Евразийского национального университета имени Л. Н. Гумилева

Карачун Юлія Геннадіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови НТУУ «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Карук Юлія Андріївна – студентка 4 курсу факультету філології, психології та педагогіки Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

Коваленко Ангеліна Євгеніївна – студентка 1 курсу спеціальності «Автомобільний транспорт» освітньо-професійної програми «Організація перевезень і управління на автомобільному транспорті» Харківського автотранспортного фахового коледжу

Коляновська Людмила Миколаївна – кандидат технічних наук, доцент кафедри біоінженерії, біо- та харчових технологій Вінницького національного аграрного університету

Коротенко Олексій Миколайович – слухач 2 року навчання кафедри військової підготовки Державного університету «Київський авіаційний інститут»

Кравченко Наталія Володимирівна – викладач фахового коледжу «Універсум» Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

Кравчук Анна Андріївна – студентка 4 курсу природничо-географічного факультету Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Красний Дмитро Миколайович – аспірант II року навчання кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Криворотько Дар'я Сергіївна – студентка факультету психології та спеціальної освіти Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Крохмаль Наталія Павлівна – спеціаліст першої категорії, вчитель Комунального закладу «Харківський ліцей №162 Харківської міської ради»

Кудашкіна Марія Юрїївна – здобувачка 2 курсу навчально-наукового інституту педагогіки і психології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Кулибаба Юлія Олегівна – студентка 2 курсу магістратури економічного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса

Кульбашевський Віктор Анатолійович – начальник науково-методичного відділення забезпечення якості освітньої діяльності та вищої освіти кафедри військової підготовки Державного університету «Київський авіаційний інститут»

Кучуркэ Анжела Николаевна – доктор юридических наук, доцент факультета строительства, геодезии и кадастрии отдела инжиниринга, права и оценки недвижимости Технического университета Молдовы

Кушнір Ірина Олександрівна – викладач ВСП «Машинобудівний фаховий коледж Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара»

Кушнірук Юрій Юрійович – студент 2 курсу гуманітарного факультету Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Лахманець Тетяна Володимирівна – викладач циклової комісії викладачів дисциплін загальної підготовки Володимирського педагогічного фахового коледжу імені Агатангела Кримського Волинської обласної ради

Лейнік Соломія Іванівна – студентка 3 курсу факультету обробки інформації Володимирського педагогічного фахового коледжу імені Агатангела Кримського Волинської обласної ради

- Лелюк Лариса Іванівна** – вчитель-методист, вчитель англійської мови Броварського ліцею №10 Броварської міської ради Броварського району Київської області
- Лесько Ірина Василівна** – викладачка іноземної мови Державного навчального закладу «Бердичівське вище професійне училище»
- Лешенко Крістіна Сергіївна** – студентка 2 курсу магістратури факультету спеціальної та інклюзивної освіти Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
- Лешенко Олександр Володимирович** – студент 1 курсу фізико-технічного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
- Литвинчук Мирослав Іванович** – студент магістратури II року навчання факультету мистецтв імені Анатолія Авдієвського Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
- Лишень Павло Андрійович** – студент 2 курсу факультету фізичного виховання Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії
- Лук'яненко Валентина Петрівна** – викладач-методист, голова циклової комісії викладачів іноземних мов, викладач англійської та французької мов Комунального закладу Київської обласної ради «Білоцерківський гуманітарно-педагогічний фаховий коледж»
- Луценко Олександр Кіндратович** – викладач кафедри військової підготовки Державного університету «Київський авіаційний інститут»
- Мазурик Інна Василівна** – викладач фармакології та фармакогнозії циклової комісії фармацевтичного профілю та природничо-наукової підготовки Ковельського фахового медичного коледжу Волинської обласної ради
- Макуха Богдан Володимирович** – слухач 2 року навчання кафедри військової підготовки Державного університету «Київський авіаційний інститут»
- Малахова Ірина Володимирівна** – методист, викладач Комунального закладу Сумської обласної ради «Конотопський фаховий медичний коледж»
- Мальована Ірина Сергіївна** – викладач природничих дисциплін, спеціаліст вищої категорії, викладач-методист Київського фахового коледжу мистецтв та дизайну
- Мартінова Лариса Віталіївна** – директор Ніжинської гімназії №5 Ніжинської міської ради Чернігівської області
- Марцінишена Яна Олександрівна** – студентка магістратури II року навчання факультету міжнародних відносин Хмельницького національного університету
- Масюк Георгій Ігорович** – аспірант II року навчання кафедри освітології та інноваційної педагогіки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
- Мацарська Вероніка Василівна** – студентка 1 курсу спеціальності «Медсестринство» Кам'янець-Подільського медичного коледжу
- Мельник Віолетта Олександрівна** – студентка магістратури I року навчання природничо-географічного факультету Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
- Миронюк Марина Анатоліївна** – студентка магістратури предметної спеціальності 014.08 Середня освіта (Фізика та астрономія) факультету математики, фізики і комп'ютерних наук Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
- Михайльо Лідія Олександрівна** – студентка магістратури I року навчання природничо-географічного факультету Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
- Михалик Ірина Павлівна** – спеціаліст вищої кваліфікаційної категорії, викладач медичної біології, природознавства (біології та екології) Ковельського фахового медичного коледжу
- Мозолєв Олександр Михайлович** – доктор педагогічних наук, професор кафедри теорії і методики фізичної культури та валеології Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії
- Моклюк Микола Олексійович** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри фізики і методики навчання фізики, астрономії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Назаренко Богдана Володимирівна – студентка 3 курсу факультету педагогічної та мистецької освіти Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

Немятченко Ірина Володимирівна – асистент кафедри психології інституту педагогіки і психології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Нестеренко Владислав Федорович – слухач 2 року навчання кафедри військової підготовки Державного університету «Київський авіаційний інститут»

Однолько Олександра Станіславівна – магістрант I року навчання кафедри української й іноземної філології та мистецтвознавства Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Павловська Тетяна Сергіївна – кандидат географічних наук, доцент кафедри фізичної географії Волинського національного університету імені Лесі Українки

Падалко Юлія Богданівна – асистентка кафедри фізичної реабілітації та спортивної медицини Національного медичного університету імені О. О. Богомольця

Плахтій Софія Сергіївна – студентка 3 курсу спеціальності 081 «Право» Хмельницького кооперативного фахового коледжу Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту

Подворнюк Ольга Олександрівна – викладач циклової комісії діловодства та інформаційної діяльності Володимирського педагогічного фахового коледжу імені Агатангела Кримського Волинської обласної ради

Поливаний Степан Володимирович – кандидат біологічних наук, доцент кафедри біології Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Поливода Максим Олегович – старший викладач кафедри військової підготовки Державного університету «Київський авіаційний інститут»

Поличева Юлія Володимирівна – доктор філософії, доцент кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови НТУУ «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Поліщук Наталія Володимирівна – викладач циклової комісії діловодства та інформаційної діяльності Володимирського педагогічного фахового коледжу імені Агатангела Кримського Волинської обласної ради

Попадинець Іван Михайлович – студент кафедри плодоовочівництва і виноградарства ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Попова Тетяна Олександрівна – здобувачка 2 курсу навчально-наукового інституту педагогіки і психології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Приймак Дарина Вадимівна – студентка 5 курсу медичного факультету №2 Харківського національного медичного університету

Притула Софія Миколаївна – студентка 4 курсу факультету історії, педагогіки та психології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Продан Светлана Томовна – доктор юридических наук, доцент юридического факультета Европейского университета Молдовы

Рахимова Гульмира Ахметовна – кандидат экономических наук, доцент Казахского агротехнического исследовательского университета имени Сакена Сейфуллина

Рогозная Яна – студентка 4 курса образовательной программы «Учет и аудит» Алматы менеджмент университета

Руденко Ілона Миколаївна – доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах Національного університету цивільного захисту України

Савенко Світлана Русланівна – магістрантка II року навчання навчально-наукового інституту філології та журналістики Житомирського державного університету імені Івана Франка

Сазонова Анастасія Андріївна – студентка факультету психології Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Сатасва Аліна Михайлівна – асистент кафедри фундаментальних і приватно-правових дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Свиріпа Людмила Кирилівна – спеціаліст вищої категорії, викладач-методист, викладач циклової комісії викладачів філологічних дисциплін Комунального закладу Львівської обласної ради «Бродівський фаховий педагогічний коледж імені Маркіяна Шашкевича»

Сіласв Віталій Віталійович – викладач кафедри фізичного виховання, спорту та здоров'я людини Ізмаїльського державного гуманітарного університету

Скрибка Ігор Юрійович – аспірант II року навчання кафедри права ПВНЗ «Європейський університет»

Сливінська Оксана Богданівна – кандидатка економічних наук, доцентка, завідувачка кафедри обліку і аудиту Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів і природокористування України «Бережанський агротехнічний інститут»

Слободянюк Анастасія Олександрівна – студентка 2 курсу магістратури факультету української та іноземної філології Ізмаїльського державного гуманітарного університету

Слуту Николай Алексеевич – доктор юридических наук, доцент юридического факультета, Европейского университета Молдовы

Соколова Алла Олександрівна – викладач циклової комісії загальноосвітніх дисциплін Харківського автотранспортного фахового коледжу

Соснин Михаил Юрьевич – студент 1 курса магистратуры по образовательной программе 7M01402 «Музыкальное образование» группы ММУЗ-2501 кафедры искусства Высшей школы образования НАО «Университет Шакарима» (Семей, Казахстан)

Станєва Світлана Василівна – викладач кафедри фізичного виховання, спорту та здоров'я людини Ізмаїльського державного гуманітарного університету; вчитель фізичної культури Ізмаїльської гімназії №10 з початковою школою

Станчуляк Ельвіра Юріївна – студентка магістратури I року навчання Дніпровського гуманітарного університету

Стемковська Ірина Вікторівна – старша викладачка кафедри обліку і аудиту Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів і природокористування України «Бережанський агротехнічний інститут»

Сулима Оксана Василівна – студентка магістратури II року навчання спеціальності 016.02 «Спеціальна та інклюзивна освіта» Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Ткаченко Володимир Анатолійович – доцент кафедри військової підготовки Державного університету «Київський авіаційний інститут»

Трішкіна Ніна Іванівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри підприємництва, торгівлі, логістики та готельно-ресторанної справи Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту

Тутунжи Герман Богданович – студент факультету фізики, електроніки та комп'ютерних систем Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Тюрін Сергій Григорович – аспірант III року навчання кафедри глобальної та національної безпеки Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Усачева Анастасія – студентка 4 курса образовательной программы «Учет и аудит» Алматы менеджмент университета

Федоруца Ганна Олександрівна – студентка 2 курсу магістратури спеціальності 016.02 «Спеціальна освіта. Олігофренопедагогіка» Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Хвіц Лариса Миколаївна – спеціаліст першої кваліфікаційної категорії, викладач анатомії людини Ковельського фахового медичного коледжу Волинської обласної ради

Хмельницька Юлія Костянтинівна – інструктор з фізичної культури закладу дошкільної освіти №276 м. Києва

Хотієнко Світлана Вікторівна – старший викладач кафедри фізичного виховання та спорту Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Чепок Ольга Олегівна – кандидат фізико-математичних наук, доцент, старший викладач кафедри вищої математики і статистики Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Шатравка Віталій Володимирович – курсант магістратури II року навчання Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

Шейдик Кароліна Артурівна – кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри плодоовочівництва і виноградарства ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Шульгіна Вікторія Володимирівна – соціальний педагог закладу дошкільної освіти №276 м. Києва

Яворська Марина Вадимівна – студентка магістратури II року навчання спеціальності 231 «Соціальна робота» факультету гуманітарної, філологічної та економічної освіти ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

Яриз Аліна Євгенівна – студентка факультету української й іноземної мови та мистецтвознавства Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

ЗМІСТ / СОДЕРЖАНИЕ

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ / БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Анна Кравчук, Віолетта Мельник, Степан Поливаний

ВПЛИВ ІНГІБІТОРА РОСТУ НА ЛИСТКОВИЙ АПАРАТ РОСЛИН
РОДИНИ ХРЕСТОЦВІТІ

5

Ірина Михалик

БІОТЕХНОЛОГІЇ ЯК ДРАЙВЕР РОЗВИТКУ БІОЛОГІЧНОЇ НАУКИ
В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

9

ГЕОГРАФІЯ І ГЕОЛОГІЯ / ГЕОГРАФИЯ И ГЕОЛОГИЯ

Тетяна Павловська

СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ГІДРОЛОГІЧНОГО РЕЖИМУ ТА
ЕКОЛОГІЧНОГО СТАНУ ВОД р. СТОХІД (БАСЕЙН ПРИП'ЯТІ)

12

ЕКОЛОГІЯ / ЭКОЛОГИЯ

Ірина Мальована

ПЛАНЕТА І ЛЮДИНА – СИМВОЛ ЕКОЛОГІЇ

16

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ / ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

Сакен Асиров

АҚМОЛА ОБЛЫСЫН АЗЫҚ-ТҮЛКІПЕН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ НЕГІЗГІ
БАҒЫТТАРЫ ЖӘНЕ ОНЫ ЖҮРГІЗУДІҢ АЛҒЫШАРТТАРЫ

19

Сергій Тюрін

СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

23

ЕКОНОМІКА / ЭКОНОМИКА

Ореста Боднар

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ОБЛІКОВОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВА

26

Володимир Габор

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ДОМОГОСПОДАРСТВ ЯК УЧАСНИКІВ
ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

29

Оксана Зінич

ОПТИМІЗАЦІЯ ПОДАТКОВОГО ОБЛІКУ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДВИЩЕННЯ
ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

32

Юлія Кулибаба

ГЕЙМІФІКАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ
КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ В ІТ-КОМПАНІЇ

35

Гульмира Рахимова, Мерейлим Байкенова

ESG-ҚАЗАҚСТАН БАНКТЕРІНІҢ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫН
ЫНТАЛАНДЫРУДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУДІҢ РӨЛІ

41

Оксана Сливінська

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ
В БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВАХ

45

Ірина Стемковська

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК – МОВА БІЗНЕСУ

48

Анастасія Усачева, Яна Рогозная

ПРИНЯТИЕ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ В УСЛОВИЯХ РИСКА
И НЕОПРЕДЕЛЕННОСТИ: ПРАКТИКА НА ПРИМЕРЕ
ОБЩЕСТВЕННОГО ПИТАНИЯ

51

МЕНЕДЖМЕНТ І МАРКЕТИНГ / МЕНЕДЖМЕНТ И МАРКЕТИНГ

Ніна Трішкіна

СТРАТЕГІЧНІ ПІДХОДИ ТОВАРНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ
ЦИФРОВІЗАЦІЇ

56

ДОКУМЕНТОЗНАВСТВО / ДОКУМЕНТОВЕДЕНИЕ

Людмила Древняк

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА
В ПЕРІОД ВІЙНИ

59

Ольга Подворнюк, Наталія Поліщук

ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

В ДОКУМЕНТОЗНАВСТВІ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА РИЗИКИ

62

СОЦІОЛОГІЯ / СОЦИОЛОГИЯ

Соломія Лейнік

ПОПКУЛЬТУРА ЯК МЕХАНІЗМ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
МОЛОДОГО ПОКОЛІННЯ

65

Марина Яворська

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

З СІМ'ЯМИ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ

В УМОВАХ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

68

ІСТОРИЧНІ НАУКИ / ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

Аліна Сатаєва

ЗАКОНОДАВЧІ ІНІЦІАТИВИ ДИРЕКТОРІЇ УНР У КАМ'ЯНЕЦЬКУ ДОБУ:
МІЖ ВОЄННОЮ НЕОБХІДНІСТЮ ТА ІДЕЄЮ ДЕРЖАВНОСТІ

73

ЮРИДИЧНІ НАУКИ / ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

Angela Cuciurcă, Svetlana Prodan

ASPECTE PRACTICE PRIVIND APLICAREA RĂSPUNDERII PENALE PENTRU
INFRACTIUNEA DE RĂPIRE A UNEI PERSOANE

81

Angela Cuciurcă, Nicolae Slutu

ASPECTE PRACTICE PRIVIND APLICAREA RĂSPUNDERII PENALE
PENTRU INFRACTIUNEA DE CONSTRÎNGERE DE A FACE DECLARAȚII

88

Софія Плахтій

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ
ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ: ТЕНДЕНЦІЇ, ПРОБЛЕМИ
ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

92

Ігор Скрибка

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ
В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

96

Віталій Шатравка

ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСОБОВОГО СКЛАДУ ОРГАНУ
ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

99

МИСТЕЦТВО. ДИЗАЙН / ИСКУССТВО. ДИЗАЙН

Әбиолла Балнар

МҰРАЖАЙ КИІМДЕРІНІҢ САҚТАЛУЫНА СЫРТҚЫ ФАКТОРЛАРДЫҢ
ӘСЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ САПАСЫН САҚТАУ ТӘСІЛДЕРІ

102

ПЕДАГОГІКА / ПЕДАГОГИКА

Олександр Брицький

ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ КРІЗЬ ПРИЗМУ
ІННОВАЦІЙНОЇ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

107

Ангеліна Висіцька

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ МІЖПРЕДМЕТНИХ ЗВ'ЯЗКІВ
У НАВЧАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

110

Маріонела Галас

СТАН ПРАКТИКИ РОБОТИ З ДІТЬМИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ
З ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ

116

Світлана Говоруха ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОГО ІНТЕРЕСУ В УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ ОПОРНО-РУХОВОГО АПАРАТУ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	120
Олександр Давидок ВИКОРИСТАННЯ ІТ-ТЕХНОЛОГІЙ В ГУРТКОВІЙ РОБОТІ З ДІТЬМИ З ПОРУШЕННЯМ ФУНКЦІЇ ОПОРНО-РУХОВОГО АПАРАТУ	123
Софія Деревянко ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ПЛАТФОРМ ДЛЯ ПІДТРИМКИ ІНКЛЮЗИВНОГО ТА ІНДИВІДУАЛІЗОВАНОГО НАВЧАННЯ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ	126
Алла Добридень SOFT SKILLS ЯК МЕТА ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ: ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ	128
Євген Дробишев ПЕРСОНАЛІЗОВАНЕ НАВЧАННЯ: ВІД ТЕОРІЇ ДО ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ	132
Ангеліна Жиган МОВЛЕННЄВА АКТИВНІСТЬ ДІТЕЙ З РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРА	135
Мар'яна Земба ВЕБ-КВЕСТ ЯК ТЕХНОЛОГІЯ ДОСЛІДНИЦЬКОГО НАВЧАННЯ	140
Дмитро Красний РОЛЬ ПЕДАГОГА У ФОРМУВАННІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ УЧНІВ: МОДЕРНІЗАЦІЯ ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ	143
Дар'я Криворотько ІНКЛЮЗИВНЕ НАВЧАННЯ ТА ЙОГО РОЛЬ ДЛЯ РОЗВИТКУ ДИТИНИ	146
Наталія Крохмаль ДИТИНОЦЕНТРИЗМ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ	149
Ірина Кушнір ОСВІТА В КОНТЕКСТІ ВИКЛИКІВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	152
Тетяна Лахманець ФОРМУВАЛЬНЕ ОЦІНЮВАННЯ: ЙОГО ІНСТРУМЕНТИ ТА ПЕРЕВАГИ	155
Ірина Лесько ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЙНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА У ЗАКЛАДАХ ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ) ОСВІТИ	158
Крістіна Лещенко ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ КОРЕКЦІЇ ПОВЕДІНКИ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ	162
Валентина Лук'яненко, Лариса Лелюк ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ У НАВЧАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ	165
Ірина Малахова НАВЧАННЯ В ДИСТАНЦІЙНІЙ ФОРМІ: ВІД ТЕОРІЇ ДО РЕАЛІЙ СЬОГОДЕННЯ	167
Лариса Мартинова ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНІСНОЇ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ: ДОСВІД НІЖИНСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ №5	173

Марина Миронюк, Микола Моклюк ІНТЕГРАЦІЯ STEM-ТЕХНОЛОГІЙ В НАВЧАННЯ ФІЗИКИ ЯК УМОВА РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	175
Лідія Михайльо РОЗВИТОК ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ У КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ОСВІТИ	179
Богдана Назаренко ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ У ДОШКІЛЬНИКІВ УЯВЛЕНЬ ПРО ГЕОМЕТРИЧНІ ФІГУРИ	181
Анастасія Слободянюк ФОРМУВАННЯ Й РОЗВИТОК АНГЛОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ З ВИКОРИСТАННЯМ ЧАТ-БОТУ GPT	184
Михаїл Соснин, Бактыгуль Бодауова НАУЧНО-МЕТОДОЛОГІЧЕСКИЕ ОСНОВЫ АДАПТАЦИИ МУЗЫКАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН	188
Оксана Сулима ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ДОПОМОГА СІМ'Ї, ЩО ВИХОВУЄ ДИТИНУ З ПОРУШЕННЯМ ОПОРНО-РУХОВОГО АПАРАТУ	192
Ганна Федоруца ЗАСТОСУВАННЯ НЕЙРОГРАФІКИ В РОБОТІ З ДІТЬМИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ	195
Лариса Хвіц ВИКОРИСТАННЯ ТЕСТОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ПРИ ВИВЧЕННІ ПРИРОДНИЧО-НАУКОВИХ ДИСЦИПЛІН	198
ПСИХОЛОГІЯ / ПСИХОЛОГІЯ	
Оксана Динник ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЗАДОВОЛЕНOSTІ ПРОФЕСІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ	201
Олена Дружиневич КРИЗА ПРОФЕСІЙНО-НАВЧАЛЬНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ	204
Ольга Жогло, Володимир Жогло, Ілона Руденко ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ РЯТУВАЛЬНИКІВ У ГЛОБАЛЬНИХ КРИЗОВИХ УМОВАХ	209
Вікторія Йосипенко, Леся Василенко ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ САМООЦІНКИ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ	213
Вікторія Йосипенко, Леся Василенко СПЕЦИФІКА ВПЛИВУ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ НА ПСИХІЧНЕ ТА ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ПІДЛІТКА	216
Юлія Карук ХІМІЧНА ЗАЛЕЖНІСТЬ ЯК ФОРМА ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ В УМОВАХ ВІЙНИ	218
Марія Кудашкіна, Ірина Немятченко ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗАЛЕЖНОСТІ МІЖ ЗАДОВОЛЕНІСТЮ ЖИТТЯМ ТА СТАВЛЕННЯМ ДО ГРОШЕЙ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ	221
Мирослав Литвинчук ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ СТУДЕНТІВ-ХОРЕОГРАФІВ: МОТИВАЦІЯ, САМОРЕГУЛЯЦІЯ ТА ТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ	224

Тетяна Попова

ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ
ЯК ПЕРІОДУ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ 227

Софія Притула, Леся Василенко

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ ВЧИТЕЛЯ З ДІТЬМИ-ФЛЕГМАТИКАМИ
В СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ 229

Ельвіра Станчуляк

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ МІЖОСОБИСТІСНИХ
КОНФЛІКТІВ СТУДЕНТАМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 232

Вікторія Шульгіна

СТАБІЛЬНІСТЬ У ОБІЙМАХ: РОЛЬ СІМ'Ї У ПОДОЛАННІ
ПСИХОЛОГІЧНИХ НАСЛІДКІВ ВІЙНИ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ 235

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ / ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

Вікторія Боричук

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ЗІ СПЕЦІАЛЬНОСТІ
«ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ» В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ 239

Богдан Ващук

РОЗВИТОК ОСВІТНІХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ОСНОВІ
ІНТЕГРАЦІЇ ХМАРНИХ СЕРВІСІВ І АПАРАТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ 241

Анжела Грод

НОВІ ТРЕНДИ У ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ КОМП'ЮТЕРНОЇ ІНЖЕНЕРІЇ
В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА 244

Георгій Масюк

НАПРЯМИ ВПРОВАДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ
В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС БАЗОВОЇ ШКОЛИ 247

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ / ФИЗИКО-МАТЕМАТИЧЕСКИЕ НАУКИ

Нихан Алиев, Рамиз Ахмедов

РЕШЕНИЕ ЗАДАЧИ КОШИ ДЛЯ ОБЫКНОВЕННОГО, ЛИНЕЙНОГО
ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНОГО УРАВНЕНИЯ С ПОСТОЯННЫМ
КОЭФИЦИЕНТОМ И НЕПРЕРЫВНО МЕНЯЮЩИМСЯ ПОРЯДКОМ
ПРОИЗВОДНОЙ 250

Анатолій Верко

ВИКОРИСТАННЯ ВІРТУАЛЬНИХ ЛАБОРАТОРНИХ РОБІТ ПРИ ВИВЧЕННІ
ФІЗИКИ У ПЕДАГОГІЧНИХ ФАХОВИХ КОЛЕДЖАХ 252

Юлія Іоніца, Ольга Чепок

ЩОДО МАТЕМАТИЧНИХ ТА МЕТОДИЧНИХ АСПЕКТІВ РОЗВ'ЯЗАННЯ
СТЕРЕОМЕТРИЧНИХ ЗАДАЧ НА КОМБІНАЦІЇ КУЛЬ
З МНОГОГРАННИКАМИ У КУРСАХ ГЕОМЕТРІЇ ЗАКЛАДІВ
ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ 255

Ақерке Какешова

КҮЙІНЕ ТӘУЕЛДІ КЕШІГҮІ БАР БІРІНШІ РЕТТІ СЫЗЫҚТЫ ЕМЕС
ДИФФЕРЕНЦИАЛДЫҚ ТЕНДЕУДІҢ ОРНЫҚТЫЛЫҒЫ ТУРАЛЫ 258

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І СПОРТ / ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И СПОРТ

Марія Білоус

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ ПІДЛІТКІВ
В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ 262

Олексій Герич, Олександр Мозолев

РОЛЬ УЧИТЕЛЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ У ФОРМУВАННІ ІНТЕРЕСУ УЧНІВ
ДО ЗАНЯТЬ ФІЗИЧНОЮ КУЛЬТУРОЮ ТА СПОРТОМ 265

Софія Гравер ЗНАЧЕННЯ ТА ФОРМИ ФІЗИЧНОЇ РЕКРЕАЦІЇ У ВІЛЬНОМУ ЧАСІ СТУДЕНТІВ ЗВО	269
Ангеліна Дебич РОЛЬ УШУ У ФІЗКУЛЬТУРНО-СПОРТИВНІЙ РЕАБІЛІТАЦІЇ СТУДЕНТІВ З ВАДАМИ ЗДОРОВ'Я	271
Вікторія Замураєва, Ігор Замураєв ОЗДОРОВЧА ГІМНАСТИКА ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ПРАВИЛЬНОЇ ПОСТАВИ	275
Юрій Кушнірук, Олександр Мозолєв СУЧАСНА СИСТЕМА ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ У ШКОЛАХ НІМЕЧЧИНИ	278
Олександр Лещенко ЕФЕКТИВНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ ПРОГРАМ, СПРЯМОВАНИХ НА ПОПУЛЯРИЗАЦІЮ СПОРТУ ТА ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ	281
Павло Лишень, Олександр Мозолєв ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЇ УЧНІВ СЕРЕДНЬОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ДО ЗАНЯТЬ ФІЗИЧНОЮ КУЛЬТУРОЮ	284
Анастасія Сазонова ВПЛИВ ШКІДЛИВИХ ЗВИЧОК НА ФІЗИЧНУ ПРАЦЕЗДАТНІСТЬ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ	288
Віталій Сілаєв ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ УЧИТЕЛЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ У КОНТЕКСТІ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ	291
Світлана Станєва ВИКОРИСТАННЯ НЕСТАНДАРТНОГО СПОРТИВНОГО ОБЛАДНАННЯ НА УРОКАХ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ: ШЛЯХ ДО НОВИХ МОЖЛИВОСТЕЙ	293
Герман Тутунжи ХАРАКТЕРИСТИКА СУЧАСНИХ ОНЛАЙН-ПЛАТФОРМ У ПРАКТИЦІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ	295
Юлія Хмельницька ДИНАМІКА ФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНИКІВ ПІД ВПЛИВОМ ВОЄННИХ ПОДІЙ В УКРАЇНІ	298
Світлана Хотієнко ІННОВАЦІЙНІ ОЗДОРОВЧІ ТЕХНОЛОГІЇ В СИСТЕМІ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ	302
Аліна Яриз ГЕНДЕРНІ ВІДМІННОСТІ У СТАВЛЕННІ ДО ЗАНЯТЬ ФІЗИЧНОЮ КУЛЬТУРОЮ СТУДЕНТІВ ЗВО	306
ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ / ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ	
Людмила Гандзюк ІННОВАЦІЙНА ПЕДАГОГІКА МОВЛЕННЯ У ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКОЇ СФЕРИ	309
Юлія Карачун, Юлія Поличева МОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ КОНЦЕПТУ FEAR В АНГЛІЙСЬКИХ КІНОТЕКСТАХ ПСИХОЛОГІЧНИХ ТРИЛЕРІВ	312
Яна Марцінішєна ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ БЕЗЕКВІВАЛЕНТНОЇ ЛЕКСИКИ	315
Олександра Однолько ПОЕТИЧНА ТЕХНІКА ТОЧНОГО ПЕРЕКЛАДУ: ЕТИКА ТА ПРАКТИКА ЗБЕРЕЖЕННЯ ПОЕЗІЇ	320

<i>Світлана Савенко</i> СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВНИХ ЗАСОБІВ У РЕКЛАМНИХ ТЕКСТАХ	323
<i>Людмила Свиріпа</i> ФРАЗЕОЛОГІЗМИ ЯК ОБ'ЄКТ ВИВЧЕННЯ НА ЗАНЯТТЯХ РІДНОЇ МОВИ	326
ХІМІЧНІ НАУКИ / ХИМИЧЕСКИЕ НАУКИ	
<i>Ангеліна Коваленко, Алла Соколова</i> ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ХІМІЧНИХ НАУК Й ОСВІТИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ. ЦИФРОВІЗАЦІЯ В ХІМІЇ	333
<i>Людмила Коляновська</i> МОДЕРНІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ГІДРОГЕНІЗАЦІЇ ЖИРІВ З ВИКОРИСТАННЯМ АЛЬТЕРНАТИВНИХ КАТАЛІЗАТОРІВ	335
МЕДИЧНІ НАУКИ / МЕДИЦИНСКИЕ НАУКИ	
<i>Єлизавета Грибанова, Оксана Глиняна</i> КОМПЛЕКСНА ФІЗИЧНА ТЕРАПІЯ ПРИ КОНТРАКТУРАХ КОЛІННОГО СУГЛОБА ВИКЛИКАНИХ БАГАТООСКОЛКОВИМ ПЕРЕЛОМОМ ВЕЛИКОГОМІЛКОВОЇ КІСТКИ	339
<i>Вероніка Мацарська</i> ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ХІРУРГІЇ В УКРАЇНІ В ПЕРІОД ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ	342
<i>Юлія Падалко</i> МОБІЛІЗАЦІЙНІ ТЕХНІКИ АКРОМІАЛЬНО-КЛЮЧИЧНОГО СУГЛОБА У ПАЦІЄНТІВ ІЗ АДГЕЗИВНИМ КАПСУЛІТОМ ПЛЕЧОВОГО СУГЛОБА	345
<i>Daryna Pryimak, Dmytro Ievtushenko</i> MELITTIN AS A POTENTIAL ANTITUMOR AGENT	348
ФАРМАЦЕВТИЧНІ НАУКИ / ФАРМАЦЕВТИЧЕСКИЕ НАУКИ	
<i>Інна Мазурик</i> ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ФАРМАКОЛОГІЇ ТА ІНШИХ ДИСЦИПЛІН ФАРМАЦЕВТИЧНОГО ПРОФІЛЮ ДЛЯ ФАРМАЦЕВТІВ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ	351
СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО / СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО	
<i>Кароліна Шейдик, Іван Попадинець</i> ПІДХОДИ ДО ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ВВЕДЕННЯ КОЛЕКЦІЙНИХ СОРТІВ NICOTIANA RUSTICA L.	354
ТЕХНІЧНІ НАУКИ. ТРАНСПОРТ / ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ. ТРАНСПОРТ	
<i>Руслан Волошин</i> РОЗРОБКА ГІБРИДНОГО СИНТЕЗАТОРА ЧАСТОТИ (ЧАСТИНА 2)	357
АРХІТЕКТУРА І БУДІВНИЦТВО / АРХИТЕКТУРА И СТРОИТЕЛЬСТВО	
<i>Артем Зіньков, Володимир Ткаченко, Віктор Кульбашевський</i> ОЦІНКА ЕКСПЛУАТАЦІЙНО-ТЕХНІЧНОГО СТАНУ ЖОРСТКИХ АЕРОДРОМНИХ ПОКРИТТІВ	363
<i>Олексій Коротенко, Владислав Нестеренко, Олександр Луценко, Максим Поливода</i> ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ МЕТОДІВ І ТЕХНОЛОГІЙ У БУДІВНИЦТВІ ВІЙСЬКОВИХ БУДІВЕЛЬ І СПОРУД	367
<i>Богдан Макуха, Артем Зіньков, Віктор Кульбашевський, Володимир Ткаченко, Олександр Луценко</i> ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЖИВУЧОСТІ ЛІТАКІВ ТАКТИЧНОЇ АВІАЦІЇ НА АЕРОДРОМАХ ШЛЯХОМ МОДЕРНІЗАЦІЇ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ НОВИХ ТИПІВ УКРИТТІВ	370

<i>Владислав Нестеренко, Олексій Коротенко, Олександр Луценко, Максим Поливода</i>	
ЩЕБЕНЕВО-МАСТИКОВІ АСФАЛЬТОБЕТОННІ СУМІШІ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ДОВГОВІЧНОСТІ ПОКРИТТІВ ВІЙСЬКОВИХ АЕРОДРОМІВ	373
ОХОРОНА ПРАЦІ ТА БЕЗПЕКА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ / ОХРАНА ТРУДА И БЕЗОПАСНОСТЬ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ	
<i>Наталія Кравченко</i>	
ІНТЕГРАЦІЯ СЛУЖБИ ОХОРОНИ ПРАЦІ В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС	377
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ	382

Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»: Зб. наук. праць. Переяслав, 2025. Вип. 122. 398 с.

Відповідальність за грамотність, автентичність цитат, достовірність фактів і посилань несуть автори публікацій. Передрук і відтворення опублікованих у збірнику матеріалів будь-яким способом дозволяється тільки при посиланні на «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації».

Матеріали науково-практичної інтернет-конференції розміщені на сайті:
<http://confscientific.webnode.com.ua>

Укладачі: Ю. В. Кикоть, І. В. Гайдаєнко
Верстка та дизайн: І. В. Гайдаєнко

Адреса оргкомітету та редколегії:
08401, вул. Сухомлинського, 36 (к. 65),
м. Переяслав, Київська обл., Україна,
тел. +380930569496,
сайт: confscientific.webnode.com.ua

Материалы Международной научно-практической интернет-конференции «Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации»: Сб. науч. трудов. Переяслав, 2025. Вып. 122. 398 с.

Ответственность за грамотность, аутентичность цитат, правильность фактов и ссылок, достоверность материалов несут авторы публикаций. Перепечатка и воспроизведение опубликованных в сборнике материалов любым способом разрешается только при ссылке на «Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации».

Материалы научно-практической интернет-конференции размещены на сайте: <http://confscientific.webnode.com.ua>

Составители: Ю. В. Кикоть, И. В. Гайдаенко
Верстка и дизайн: И. В. Гайдаенко

Адрес оргкомитета и редколлегии:
08401, ул. Сухомлинского, 36 (к. 65),
г. Переяслав, Киевская обл., Украина
тел. +380930569496,
сайт: confscientific.webnode.com.ua

